

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

1927-1965

PARTİ TARİHİ

2

PARTİ TARİHİ

Türkiye Komünist Partisi
Arayış Yılları

[2. Kitap]

yazılama

PARTİ TARİHİ

**Türkiye Komünist Partisi: Arayış Yılları
1927-1965**

Cilt 2

Yazılama Yayınevi: 228

Parti Kitaplığı: 3

PARTİ TARİHİ

Türkiye Komünist Partisi: Arayış Yılları

1927-1965

TKP Parti Tarihi Araştırma Grubu

Kapak Tasarımı: Levent Karaoğlu

Sayfa Düzeni: Eren Taymaz

ISBN: 978-605-2222-59-1

Birinci Baskı: Ekim 2021

© Yazılama Yayınevi

Baskı: Mutlu Basım - Mutlu Print Basım Tic. Lim. Şirketi

Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi

C Blok No: 256 Topkapı - İstanbul

Tel: 0 212 577 72 08

Sertifika No: 48627

Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.

Seraşker Cad. Osmancık Sokak

Betül Han 9/13 Kadıköy - İSTANBUL

Sertifika No: 12411

Tel: 0 216 338 52 59

iletisim@yazilama.com

www.yazilama.com

PARTİ TARİHİ

**Türkiye Komünist Partisi: Arayış Yılları
1927-1965**

Cilt 2

Türkiye Komünist Partisi'nin 100. yaşı dolayısıyla yürüttüğü merkezi çalışmalardan biri olan ve dört ciltten oluşan Parti Tarihi dizisi, TKP bünyesinde kurulan Parti Tarihi Araştırma Grubu tarafından hazırlanmaktadır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ: ARAYIŞI TANIMLAMAK.....	9
İKİNCİ BÖLÜM	
CUMHURİYET'İN SİYASAL İKTİSADI.....	25
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TEVKİFATTAN SEPARATA: 1927-1935	
TKP DEVRİMİN YOLUNU ARIYOR	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜME EK: NÂZİM HİKMET'İN PARTİSİZ YILLARI	98
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
SEPARATTAN TEVKİFATA: 1937-1950	
TKP DEMOKRASİ CEPHESİNİ ARIYOR.....	113
BEŞİNCİ BÖLÜM	
ÇÖZÜLÜŞ 1951 -1965	251
BEŞİNCİ BÖLÜME EK: HİKMET KIVILCIMLI VE VATAN PARTİSİ	284
ALTINCI BÖLÜM	
SONUÇ.....	305
DİZİN	309
KRONOLOJİ	321

KISALTMALAR

Bİİ:	Beynelmilel İşçiler İttihadı
KUTV:	Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi
DBK:	Dünya Barış Konseyi
DDGF:	Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu
DSF:	Dünya Sendikalar Federasyonu
FKP:	Fransız Komünist Partisi
İGB:	İleri Gençler Birliği
İJT:	İleri Jön Türkler Birliği
İYTGD:	İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği
MDD:	Milli Demokratik Devrim hareketi
MTTB:	Milli Türk Talebe Birliği
TGD:	Türkiye Gençler Derneği
THİF:	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TİÇSF:	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TSEKP:	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSP:	Türkiye Sosyalist Partisi
ÜTB:	Üniversite Talebe Birliği
VP:	Vatan Partisi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: ARAYIŞI TANIMLAMAK

1.1. Genel Bakış

TKP'nin Kuruluş Dinamikleri başlığını taşıyan ilk kitabımızda ele alınan zaman aralığını 1920-1927 olarak belirtmiştik. Şimdi 1960'lara uzanan bir dönemi ele alacağız. Belirlenen sınırların öncesine ve sonrasına taşmalar olması kaçınılmaz. Okura, *Parti Tarihi*'ni oluşturacak olan dört kitabımızın bir bütün oluşturacağını göz önüne almasını hatırlatıyoruz. “Bütün”, parçalardaki periyodizasyon kesişmelerinin, çakışmaların ve geçişkenliklerin neden olabileceği bulanıklıkları giderecektir.

Başlarken, kuruluşu yedi yıla sığan Parti'nin “arayışının” otuz beş yıla yayıldığına dikkat çekmek istiyoruz. Bu uzun süre, yalnızca TKP açısından yapılan bir periyodizasyon çerçevesinde başlı başına bir “dönem” oluşturabilir. Yoksa dünyaya bakıldığında kapitalizmin o güne kadarki en şiddetli küresel krizi ve faşizm, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu ve İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkış, sosyalist ülkeler topluluğunun şekillenerek yeryüzünün üçte birine yayılması ve Soğuk Savaş; her biri ayrıca ele alınmayı hak eden zaman dilimleridir.

Türkiye için de benzer şeyler söylenebilir. 1930'larda ülkemiz Kemalist kuruluşun ileri hamleleri ve statükocu yanları arasında salınımlar yaşarken antikomünizm giderek belirginleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na yönelik hazırlık, burjuvazi ve egemen güçler açısından faşizm yönelimini ortaya çıkartır. Savaşın sonrasında, o güne kadar kapitalist dünya sistemi ile ilişkilenebilir çalışırken hassas dengeleri gözetken, antiemperyalist bir bağımsızlıkçılıktan uzaklaşırken tam boy teslimiyet çukuruna düşmemeye özen gösteren egemen güçler, artık sistemin parçası olmak amacıyla büyük bir gayretkeşlik sergileyerek Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın başı çeken aktörleri

arasına sokarlar. Burjuvazi bu tercihin meyvesini yüksek bir kapitalistleşme hızı tutturup bir “üst lige” çıkarak almak ister. Ama 1950’lerin sonu, sert bir ekonomik kriz ve ona eşlik eden politik krizle gelecektir...

Özetle, biz TKP tarihinin tek bir döneminden söz ederken dünya ve ülke farklı evrelerden geçmişlerdir.

Bu karmaşık ve değişken süreci, kesin momentler belirlemenin risklerini akılda tutarak, 1927 TKP Tevkifatı’yla başlatıp, 1962 TKP MK Dış Büro Konferansı ve onun devamındaki tartışmalarla, kabaca 1965’te sonlandıracağız. TKP’nin oluşturduğu birikimle ilişkili olan ve ülkemiz Marksist hareketinin tarihinde özgün bir yer tutan Türkiye İşçi Partisi’ni ise 3. kitabımızda ele alacağız. Sürecin bütününde Türkiye burjuvazisinin Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimi’nin bağımsızlıkçı ve laik değerlerini adım adım terk edişini izleyeceğiz. TKP bu tarihsel ilerlemeyi, daha politik bir niteliklemeyle “Cumhuriyet kazanımlarını” sahiplenene odak olarak tekleşmiştir.

İlk kitabımızda TKP’nin, kuruluş döneminde kazandığı karakter özelliklerini tartışmıştık. Burada sınıf mücadelesinde bir taraf anlamına gelen komünist partinin kendi özbelirleyenleri olarak Marksizm-Leninizm’e, Ekim Devrimi bağına işaret etmiştik. Marksizm-Leninizm’i sahiplenmek ve Ekim Devrimi’nin bir parçası olmak başka ülke örneklerinde, işçi sınıfının 19. yüzyıla uzanan mücadele deneyimleriyle bütünleşir. TKP somutluğunda bu arka plan, yok değilse de nicel göstergeler açısından sınırlı, nitel anlamda ise Avrupa’dan hayli farklıydı. Türkiye işçi sınıfının 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ulaştığı olgunluk düzeyi devrimci bir toplumsal dönüşüme önderlik yeteneği edinmesine elbette yetmiyordu. Ama Türkiye komünizminin Avrupa tipi bir sosyal demokrasinin içinden koparak doğmaması, hareketi kimi eksikliklerle malul kılarken, ona özgün avantajlar da kazandırmıştır. Eksiklik kısmı kuşkusuz mücadele deneyimi ve sınıf bağlarına ilişkindi. Üstelik Birinci Dünya Savaşı’nın Osmanlı için uvertürü sayılan Balkan Savaşı’ndan işgalin son bulmasına kadar geçen kabaca on yıl içinde, işçi sınıfı ve onu var eden sınıai birikim büyük bir çöküntüye uğramıştı. Yine de işçi sınıfı hareketinin sosyal demokrasi ile komünizm arasında bölünmemiş olmasının bir avantaj oluşturduğunu düşünebiliriz. Çoğu gelişmiş kapitalist ülkede işçi sınıfı saflarında sosyal demokrasi baskın, komünizm ikincil durumdaydı. Türkiye’de ise sosyal demokrasinin yokluğunda burjuva devrimci akımın işçi sınıfının politik temsilini üstlenmeye yönelik adımları demagogik kalmış ve etkisi çok sınırlı olmuştur. Bu anlamda TKP, önünde sınıf örgütlenmesine açılan bir koridor bulmuştur.

Ancak sosyal demokrasinin devrimci karakterini yitirmesiyle paralel olarak, bu akımın, burjuvazinin işçi sınıfının devrimci potansiyeline verdiği bir yanıtı dönüştüğü açıktır. Türkiye burjuvazisinin bu yönde bir ihtiyaç hissetmesi için on yıllar süren bir toplumsal gelişme yaşanması gerekecekti. Özetle, ele aldığımız dönemde TKP'nin işçi sınıfına organik anlamda önderlik edebilecek bir derinliğe kavuşamamasının maddi nedenleri vardır.

TKP ulusal kurtuluşun çerçevelediği özgün bağlam içinde şekillendi. Laiklik ve yurtseverlik gibi, tarihsel kategori olarak aslında burjuva demokratik devrimine ait olan başlıklarda net bir kimlik edindi. TKP ilk yıllarında ulusal kurtuluşu sosyalist devrimle bütünleştirme arayışında olan, burjuva devriminin kazanımlarına sahip çıkan ve onu ileri gitmesinde destekleyen, uluslararası işçi sınıfı hareketinin, somut olarak Komintern'in seksiyonu olan bir işçi sınıfı partisidir. Ek olarak Türkiye, ilk sosyalist devlet olarak Sovyet Rusya nezdinde kurtuluş mücadelesinin ilk gününden itibaren özel bir duyarlılığın konusu olmuş ve bu durum TKP'nin pozisyonlarında öncelikli bir yer tutmuştur.

Her burjuva devrimi "eski düzeni" tasfiye sürecini yarı yolda bırakmaya mahkûmdur. Yine her burjuva devrimi, kendisini aşmaya hazırlanan solu baskılama eğilimi gösterir. Türkiye'de, zafer kazanmasında Sovyetler Birliği'nin ihmal edilemez payı olan Kemalizm de bu tarih yasalarına bağlıydı. Emperyalizme ve işbirlikçi eski egemen sınıflara karşı savaşı henüz sürerken, ulusal kurtuluşçu siyaset alanında tekleşmeyi stratejik öncelik olarak hedefleyen Ankara hükümeti ilerici ve tutucu özellikleri bünyesinde birleştiriyordu.

TKP, bu sürecin herhangi bir momentinde, ulusal kurtuluş mücadelesinin yönünü sosyalist devrime çevirecek bir güce sahip olamamıştır. Ancak bu noktayla ilgili olarak, nesnel olanakları ve Marksist-Leninist politik programı küçümseyen yaklaşımları ciddiye alamayız. Bu küçümseme, emekçi halk açısından başarı şansı görmeyecek ve komünist hareketi maceracılıkla suçlamaya varacaktır. Oysa 1920 dönemecini sol açısından ya faydasız bir maceracılık ya da Partinin iktidarın eşliğinde olduğu bir devrimci durum seçeneklerine indirgemek anlamsızdır. Birinci kitapta çizdiğimiz çerçevenin aynı anda hem gerçekçi hem de heyecan verici olduğunu düşünüyoruz. Türkiye Komünist Partisi kuruluş döneminde ülke siyasetinin üç ana akımından biri olabilmıştır.

Bu akımlar, İttihatçılığın dönüşmüş sürdürücüsü olarak yorumlayabileceğimiz Kemalist merkez, emperyalizmin işbirlikçisi ve gerici ideoloji-

lere açık saltanatçı-hilafetçi muhalefet ve kurtuluşu sınıfsal eksende yorumlayan, işçi sınıfına yaslanan, köylü hareketlerine açılan ve Bolşevik prestijini arkasına alan komünist hareketti. Bir başka açıdan Osmanlı'nın/Türkiye'nin yeniden yapılanması arayışında birbirini izleyen ideolojik akımların son halkası sosyalizm olarak öne çıkıyordu. Daha önceki üç "tarz-ı siyaset" Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olmuştur. Bu tasnifin içindeki konumu TKP'nin ilk yıllarını karakterize etmiştir.

Kurtuluşun tamamlanması, yeni düzenin bir burjuva cumhuriyeti olarak billurlaşması ve kuruluş sürecinde yol alınmasıyla paralel olarak TKP'nin ilk tanım zemini değişmek zorundadır. Siyasal mücadelede varoluşsal, tanımlayıcı bir politik iddianın gerçekleştirilememesi, en sade ifadeyle yenilgidir. Ancak TKP mücadeleyi kazanmak doğrultusunda güçlü bir hamle yapamadan yenilmiştir. Ülkenin içinde debelendiği kriz büyük bir altüst oluşa evrilmiş, ama bu kriz ortamında TKP iktidar alternatifi bir odak haline gelememiştir.

Bu sonuç ortaya çıktıktan sonra Partinin dönemsel stratejisinin ve politik mücadelesinin -kuşkusuz aynı Marksist-Leninist ideolojik temeller üstünde- yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Tarihsel-toplumsal bağlam değişmişse, bu anlamda bir yenilenme, devrimci görevdir. 1920'lerin ikinci yarısındaki patinaj ve dağılma eğilimleri, bu görevin damga vurduğu gerilimle ilintilidir. Parti tarihinin birinci ve ikinci döneminin sınır çizgisini, biz buradan çekiyoruz.

1920'lerin sonundan 30'ların ortalarına kadar TKP bu yenilenmeyi sola kayarak denedi. Bu yönelimde, kendi içinden bir sağ sapmanın çıkması ve üstelik ihanet biçimini alması, 1925'ten itibaren Kemalist hükümetin komünizmi sürekli baskı altında tutması ve meşruiyet alanının dışına güç kullanarak itmesi ve burjuva devrimci ulusal hareketlerin genel olarak da sağa kaymasının rolü vardır.

Aslında bir alt dönem 1935-37'de geçilmiştir. Komintern'in TKP hakkında aldığı "*separat*" kararına denk düşen bu yıllardan 1942-43'e kadar bir antrakt yaşanır, TKP'nin örgütlü faaliyeti durma noktasına gelir. Sol denemeden anlamlı bir sonuç alınamamış, TKP etkili bir siyasi aktöre dönüşememiş ve ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı değineceğimiz gibi, etkinliğine ara ver(ili)miştir. *Separat* sözcüğünü Türkçeye "ayırma" olarak çevirebiliriz. Türkçeleştirmeyi, terimin Batı dillerindeki kullanımı olan "desantralizasyon"dan hareketle yapacak olursak uygun karşılık "ademi merkezileştirme", merkezden ayırma olacaktır. Bu karar uyarınca Komintern'in Türkiye'de faaliyeti kalmıyor, Türkiye Komünist Partisi'nin

doğrudan örgütlü parti çalışması tatil ediliyordu. Partinin kurumsal kimliği, gizli bir merkezi kurula emanet edildi. Komünistlerin yürütecekleri çalışma, bir komünist partinin ayırt edici misyonu olan işçi sınıfı adına iktidarı ele geçirmeyi ve sosyalizmin kurulmasını esas almayacaktı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Partinin hayli etkin bir aydın hareketiyle siyasete geri dönüşüne tanık oluyoruz. TKP'nin çıkarttığı veya önyak olduğu yayınlar Türkiye'nin sol ve demokrat entelijansiyası için bir okul haline gelir. Bu yıllardaki politik içerik aslında Partinin dondurulduğu aralıktan çok farklı değildir; TKP "komünistlerin demokratik partisi" olarak davranmakta ve parçası olacağı bir cephenin kurulmasını savunmaktadır.

TKP'nin bu içerikle geniş, meşru ve mümkünse yasal bir alan tutma çabası yine sonuç vermez.

Savaş yıllarında çok sınırlı bir alanda hareket edebilen cephe ufku 1945'te birden genişledi. Müttefik adayı, CHP'den ayrılan ve büyük toprak sahiplerine dayanan liberal kanattı. Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kuracak olan Bayar-Menderes ekibi Aralık 1945'te komünistlerle cephe çalışmasına sol-demokrat *Görüşler* dergisiyle yelken açmaya ikna olmuştu. Tan Matbaası baskınıyla CHP iktidarı bu denemeye son derece sert müdahale ederek daha doğarken boğmuş oldu. 1946'da cephe perspektifinin bir diğer ürünü, eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın başkanlığında kurulan İnsan Hakları Cemiyeti olacaktı... Türkiye Komünist Partisi etkili değildi, ama cephe girişimleri egemen çevrelerin içinde yankı uyandırıyor, muhalefet damarlarıyla ilginç bir rezonansa giriyordu.

Gerçekten etkili ama yalnızca altı ay sürebilen politik, sınıfsal ve kitlesel çıkışta, Haziran-Aralık arasında yaşayan '46 sendikaları ile asıl uğraşı sendikalar aracılığıyla işçi örgütlenmesi olan legal parti olmuştur. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin TKP'nin legalleşmesi olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. TSEKP'nin ömrünün kısıllığı, İran, Kıbrıs gibi komşu ülkelerde ve Polonya gibi son derece stratejik bir diğer ülkede KP'lerin isim değiştirmelerine benzer bir açılım olup olmadığına dair verilerin oluşmasına izin vermiyor. Ama bu deneyim, Türkiye işçi sınıfının artık anlamlı bir birikiminin oluştuğuna ve bu birikime komünistlerin hitap ve önderlik etmelerinin eşyanın tabiatına gayet uygun olduğuna tanıklık eder.

Başta Şefik Hüsnü olmak üzere TKP liderliği, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde dünyanın girdiği konjonktürün, önüne geçilmez bir demokratikleşme olarak Türkiye'ye yansıtacağı kanısındadır. Bu değerlendirmenin yanlışlığı çok kısa sürede ve acı deneylerle açıklık kazanacaktı. Türkiye bur-

juva demokrasisi işçi sınıfına ve komünizme sıkı sıkıya kapalı bir biçimde hayata geçirildi. TSEKP'nin kapatılmasıyla Soğuk Savaş çakıştı. Parti üyesi olmamakla birlikte ilerici, sosyalist kimliğiyle tanınan Sabahattin Ali'nin 1948 Nisan'ında katledilmesi, dönemin antikomünist karakterini bütün sertliğiyle dışa vurdu.

Ancak TKP 1951 Tevkifatı ile bir kez daha faaliyetsiz duruma düşene dek, cephe perspektifiyle çalışmaya devam etti. Türkiye'nin Kore Savaşı'na girmesine tek militan karşı duruşu sergileyen Türk Barışseverler Cemiyeti bu kapsamda bir diğer önemli, etkili, ama çok kısa süreli çıkışı oluşturdu. Komünistlerin "demokrasi mücadelesi" yürütmesi olarak anlaşılması yerinde olan cephe perspektifi, bu dönemden sonra TKP'nin de ötesine geçen kalıcı etkiler yaratmıştır. Üçüncü kitabımızda ele alacağımız 1960-1980 arasında devrimci ve komünist hareketlerin, kitlesel karakter kazanmalarına karşın iktidar perspektifinden uzak durmalarında bunun izini bulmak mümkündür.

Burjuvazinin devrimci karakterini yitirmesi, bu sınıfın aynı zamanda bağımsızlıkçılık ve laisizmi terk etmesi demektir. TKP bu ortamda Cumhuriyet kazanımlarını kararlılıkla sahiplenmiş, hatta zaman zaman bu alanda biricik siyasi hareket olarak kalmıştır. Bu, Türkiye solculuğunun TKP'nin doğumunda sahip olduğu kimlik özelliklerinin iyiden iyiye yerleşiklik kazanması anlamına gelmiş, cephe ve demokratikleşme perspektifinin içi bu değerlerle dolmuştur.

1.2. Arayışın Kısıtları

TKP devrimci stratejik yenilenme çabasına açık dezavantajlarla karşılaşmıştı. Sorun, önceki evrede öne çıkamamış, bu anlamda yenilmiş olmasında değildi; kuşkusuz herhangi bir atılımın başarı garantisi yoktur. Ama ülkenin devrimci krizinde işçi sınıfı partisinin devrimci bir atılıma kalkışamaması, bir tarihsel dönemden sonrakine ne tür bir miras aktarılacağını derinden etkiler. Birinci kitabımızda TKP'nin "tarih öncesi" olarak andığımız Osmanlı sosyalizminin önemli bir birikim yaratmadığını anlatmıştık. Türkiye'de komünizm, başta Bolşevikler olmak üzere birçok komünist partide yaşandığı gibi kendinden önceki birikimle hesaplaşarak doğmuş değildir. Bu "hesaplaşmasız kopuşun" üstüne bir de ülkenin krizi ve Partinin kuruluş döneminde bir atılımın denenememiş olması eklendi.

Komünist partiler, sosyal demokrasiden farklı olarak kapitalizm içi bir statükonun durağan partileri değildir. Komünist bir partinin sınıfsal analizler yapıp devrimci "teori" vaaz etmekle yetinmesi de mümkün değil-

dir. Parti, devrime hazırlanmak anlamına gelmelidir. Bu anlamda TKP'nin ilk "karnesi" 1920'lerin sonlarındaki kadrolar açısından iç açıcı değildi. Partinin yenilenme arayışı hiç de yüksek bir moral ve enerjiyle başlamıyordu.

Kuruluştaki andığımız başlıca dinamiklerden de tek tek kadroların ötesinde önemli bir sistematik birikim devrolmadığını görüyoruz. Bakü ve Ankara merkezli toplaşmalar büyük ölçüde dağılmış, TKP 1920'lerin ortasında, içinde farklı kaynaklardan yetişmiş kadrolar da barındıran bir "İstanbul partisine" dönüşmüştür. Üstelik savaş yıllarında Türkiye toplumsal açıdan gerilemişti. Kadro dinamiklerinin zayıflamasıyla ülkede yaşanan toplumsal süreçler arasındaki bağ hafife alınmamalıdır.

Bir diğer faktör olarak Sovyet/Komintern etkisi önem taşır. Komintern'in tutarlı, bütünlüklü ve aydınlatıcı bir teorik-stratejik bağlam kurduğunu iddia edemeyiz.

Aslında Komintern'in böyle bir misyonu olup olmadığı da çok su götürür. 1917'nin bir dünya devrimine dönüşmediği çoktan beridir -Lenin'in *Sol Komünizm* çalışmasına bakarsak 1920'de, yani daha Kızıl Ordu'nun Polonya yenilgisi kesinleşmeden önce- açıklık kazanmışsa da, Komintern bir statükonun değil, dünya devriminin örgütüydü. Bu koşullarda ve bu tanımı ve kadro yapısıyla dünya partisinin ne "devrimci olmayan bir döneme" geçiş saptaması yapması, ne de devrimin somut güncelliğine konstante olması mümkün olabilirdi. Bu konuda sağlıklı bir değerlendirme, sıklıkla yapıldığı gibi örgütün tarihçesinde keskin stratejik dönemeçler aramaktan ziyade, Komintern'i bir "geçiş örgütü" olarak kavramayı esas almalıdır.

Kaldı ki, "devrim mi Sovyet devletinin güvenliği mi" ikilemi karşısında toptancı yaklaşımların benimsenmesi, ilk sosyalist iktidarın yalnızca korunması için dahi zorunlu olan devrimci perspektifi zedelerdi. Açıkçası Rus Devrimi'nin zengin deneyi içinde yetişmiş Bolşevik kadrolar da bu çelişkinin altından kalkmakta zorlanmışlardır. Komintern'in seksiyonlarına taşıdığı mesajlar, bu yapının politika üretirken tam anlamıyla merkeziyetçi bir Parti olarak çalıştığını düşünürsek, kısa erimli taktik değişimlere açıktı. Belli bir ülkedeki komünist partinin önceliklerinden, dünya devriminin Sovyet Rusya'nın savunulmasından geçen genel yararına kadar, bütünleştirilmesi gereken bir dizi düzlem vardı. Bu çabalar çoğunlukla zannedilen tersine, uluslararası komünist harekete kendi içinde çok tartışan bir yapı armağan etmiştir. Bir de bu tartışmaların sonuçlarının yaratıcı biçimde tek tek ülkelere taşınması, somut mücadeleler içinde yeniden üretilme-

si görevi vardı. En sonu; Türkiye’de bu işlevler illegalite koşullarında, bu açıdan hayli deneyimli bir burjuva devletin kuşatması ve baskısı altında yerine getirilmeliydi!

Birinci adımda genel hatlarıyla sorun yoktur. Türkiye Komünist Partisi, başta Şefik Hüsnü’nün takdir edilmesi gereken soğukkanlı üretkenliği sayesinde politik zeminini sağlıklı biçimde belirlemiştir. Sosyalizmi savunmaya devam edecek olan Parti işçi sınıfıyla bağlarını güçlendirerek bağımsız örgütsel kimliğini geliştirirken, burjuva devriminin ileriye doğru attığı adımları ve gericiliğe karşı mücadelesini destekleyecekti.

Ankara hükümetinin devrimi ilerletmekle antikomünizm arasındaki salınımı dış politikada da geçerliydi. Bu boyutta TKP etkili bir antiemperyalist mücadele yürüterek Türkiye’nin Sovyet dostluğu eğilimini beslemeliydi. TKP devrimi ilerletmek ve sosyalizmle dostluk kurmak başlıklarında Kemalistlerin ilkeli değil, taktiksel yaklaşıma sahip olduklarını biliyordu. Devrim siyasi iktidarın konsolide olması için gerek duyulan ölçüde sürdürülüyor, karşıdevrimcilere set çekiliyordu. Sovyet dostluğu emperyalizmle geliştirilmek istenen ilişkilere karşı bir denge unsuruydu... Denebilir ki, iktidarın sınıf karakteri, temelde devrimi frenlemeye yöneltmiş, Sovyet dostluğuna ihanet hep gündemde kalmıştır. TKP bu değerlendirmelerde ana hatlarıyla yanılıya düşmedi.

Partinin stratejik formülasyonu doğru olmasına doğruydu, ama pratiği aydınlatmakta çok da işe yaramadı. İçeride devrimin derinleşmesindeki ısrar, TKP’nin sınıfsal gücüne bağlı olabiliirdi yalnızca. TKP, işçileri emekçi halkın hakları için harekete geçirmeye, gericiliğin karşısına da emekçi halkı çıkartmaya elveren bir örgütsel güce sahip değildi.

TKP Kemalistlerin Kürt isyanları karşısında başvurduğu şiddeti, yoksul köylülüğü feodalizme, aşiret yapısına ve dinci gericiliğe karşı harekete geçirmeye niyeti olmamasıyla ilişkilendiriyordu. Çıkar yol, Kürtlerin ulusal kimliğinin reddinden değil, topraktaki büyük mülkiyete son vermekten geçiyordu. TKP feodallerle ve emperyalist manipülasyonla bağını kesmesi koşuluyla Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkını savundu. Bütün bu devrimci pozisyonların formüle edilmesine karşılık, TKP’nin genel olarak köylülükle, özel olarak Kürt nüfusla bağı neredeyse yoktu.

Son olarak da TKP, Kemalizm’i Sovyet dostluğuna doğru cesaretlendirmek ve/veya zorlamak için bir şey yapamazdı! Ankara hükümeti, TKP’nin komşu ülkenin iktidar partisiyle birlikte Komintern’in örgütsel çatısını paylaştığı gerçeğini milliyetçilik zemininde karşılıyor, doğal olarak işçi sınıfı enternasyonalizmini anlamazdan gelerek kamuoyuna “kökü dışa-

ında” karalamasını sunuyordu. Konunun algılanış biçimine bu demagojik yaklaşım egemendi. Bu durumda TKP’nin her kıpırdanışı Moskova’nın Türkiye’ye dönük yeni bir komplosuna yorulabiliyordu. Hükümetin Batılı emperyalistler yerine Sovyet dostluğunu tercih etmesi isteniyorsa, belki de TKP’nin hiç hareket etmemesi gerekiyordu! Bu karmaşık ilişkiden ilginç bir siyaset yasası türemiş, Türkiye Cumhuriyeti’nin Sovyetler Birliği’yle yakınlaştığı konjonktürlere içerde solun baskılanması eşlik etmiştir.

1.3. Örgüt İçi Sorunlara Yaklaşım

TKP ele aldığımız döneme bir ihanetle girdiğinde ve Tevkifat Partiyeye yayıldığında örgütün içinde farklı sesler zaten oluşmuş, parti birliği zedelenmeye başlamıştı. 1927’nin ilk büyük dalgası atlatıldığında iç sorunlar azalmadı. 1935’te parti faaliyeti masaya yatırıldığında, tablo maliyetin ağır olduğunu gösteriyordu.

1940’larda yeniden canlanan partinin 1946’da bu kez iki legal parti (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi) vakasıyla sarsıldığını görüyoruz. Türkiye Sosyalist Partisi’nin bir dönem TKP paralelinde hareket eden ve legal bir parti kurması için de TKP tarafından yönlendirilen lideri Esat Adil’in (Müstecaplıoğlu) çevresinde, Partide çeşitli momentlerde ağırlık taşıyan unsurlar kümelenmişti. Parti ve sendikaların kapatılmaması halinde bu sorunun çözüme bağlanacağına ilişkin güçlü işaret, iki parti arasında birleşmenin protokole bağlanmış olmasıdır. Kapatılmayla birlikte, açık alanda ortaya çıkan yol ayrımı önemini yitirdi.

1951 Tevkifatı’nda ise Parti hapiste bölündü. Zeki Baştımar ve Mihri Belli’nin karşı karşıya geldikleri hizipleşmenin tohumları asıl bir sonraki on yılda filiz verecek, Türkiye İşçi Partisi, Milli Demokratik Devrim hareketi ve Türkiye Komünist Partisi arasındaki gerilimli ilişkilerde izleri hep gözlemlenecekti.

Bölünmelerin siyasal nedeniyse belirsizdir. 1951 bölünmesine belirli bir içerik ancak 1960’ların ortasında verilebilecekti. Sendikalaşma modellerinin farklı olmasından başka ciddi bir ayrımın su yüzüne çıkmadığı 1946 bölünmesinin örgüt olarak varlığını sürdürmeyen (Esat Adil) kanadında, sonraları belirli bir sağcılaşma görülmüştür. 1930’lardaki taraflaşmaya ise Merkez Komitesi’nin, ihraç edilen unsurları anti-Sovyetizm, Troçkizm ve polis ajanlığıyla mahkûm etme çabası damga vurur. Bunda da siyasal içerik değil hakaret tonu ağırlıktadır...

Bu tablo iç sorunların nezaketen “yalnızca örgütsel” diye tasnif edilmesinin önünü açmaktadır. Komünist partinin veya devrimci örgütlerin iç

sorunlarının kariyerizme, önderlik hatalarına ve kişisel sürtüşmelere bağlanması fazla sık başvurulmuş bir açıklama olagelmıştır. Bu tercih bir analiz eksiği olmanın ötesinde anlamlar kazanmış ve sola yönelik karalamaların, ilerici kitle tabanını demoralize etmenin yaygın yöntemine dönüştürülmüştür. Komünizmin benzersiz insanlık ideallerinin taşıyıcısı olan kadroların kriminalize edilmesi, aşağılanması, çirkin karalama kampanyalarına hizmet eder.

Kişiselleştirmenin diğer ucunda “büyük öyküler” yazılması gibi bir diğer yanı sıra rastlanmaktadır. TKP söz konusu olduğunda bu, Komintern politikalarının bütünüyle belirleyici sayılması biçimini almaktadır. Bu açıklama yolu da Partiyi kişiselsiz, kendi ayakları üstüne basmayan bir tanıma sıkıştırarak ve burjuvazinin “dış mihraklar” demagojisine eklenmektedir.

Biz TKP tarihinde rastlanan iç örgütsel sorunları daha dengeli bir yaklaşımla ele almayı öneriyor ve deniyoruz. Denge, basitçe iki uca meyleden faktörlerin peş peşe listelenmesiyle kurulamaz. Dikkate alınması gereken temel dinamikler bilimsel ve gerçekçi bir bakış açısıyla belirlenmeli, bunların ağırlıkları spekülasyondan kaçınarak ölçülmelidir. Meselemiz geçmişte arası bozulanların arasını bulmak, bölünmeleri önemsizleştirmek değil, toptancı açıklamalara sığınmaya son vermektir. Biliyoruz ki, toptancı açıklamaların kolay ve basit olması bütünlüklü değerlendirmelerden daha fazla alıcı bulmalarına yol açmaktadır.

Konuyla ilgili dinamikleri kabaca iç ve dış “politik süreçlere” ait olanlar ve “örgütsel” olanlar diye ayırabiliriz. İç politik dinamığa aslında az önce değinmiş olduk: TKP, stratejisini yeniden oluşturmak göreviyle karşı karşıyaydı, ancak bunun altından kalkmak için koşullar elverişli değildi. Burjuva iktidarı ülke siyasetinin çeşitlenmesini büyük bir risk olarak görüyor, baskın biçimde totaliter eğilim sergiliyordu. Kapitalizm geliştikçe işçi sınıfının siyasette tuttuğu hacim genişlemek durumundaydı ve bu alan baskıcı yöntemlerle kapalı tutuluyordu. İşçi sınıfı bu kuşatmayı geri püskürtecek bir deneyim ve birikime sahip değildi. Kaldı ki burjuvazi eski düzenin egemenleriyle de mücadelede kitle hareketlerini yardıma çağırarak özenle geri durarak, emekçi kitlelerin alanını sınırlamayı gözetiyordu. Bu açıdan Türkiye burjuvazisinin yönetsel becerilerinin hafife alınmaması gerekir ve politik kapasitesinin polisiye önlemlere indirgenmesi ciddi yanılgı olur.

Türkiye egemen güçleri açısından uluslararası alanda temel perspektif, Batı emperyalizmiyle “kişilikli” ilişkiler kurmaya dayanıyordu. Burjuva iktidarı varlığını emperyalizmin karşısına dikilerek elde etmişse de durumun

özeti ve sınıfsal olarak tutarlı olan budur. Sovyetler Birliği ile dostluk esas olarak, kapitalist sistemi Türkiye'yi fülü olarak yeniden sömürgeleştirme tercihindan caydırmak için kullanılan bir enstrümandı. Ancak toplumsal düzlemde olası bir sola açılmanın emekçi sınıflarda karşılık bulmamasına özen gösteriliyor, burjuva milliyetçiliğinin ve antikomünizmin tavsamasına kesinlikle yol verilmiyordu.

Komintern'in TKP'ye daha sol veya daha uzlaşmacı pozisyonlar önerdiği konjonktürler de dahil olmak üzere, Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarında ülkenin devrimci atılıma uygun olmadığı değerdendirilmesi hep ön plandadır. Türkiye'nin emperyalizmin koçbaşına dönüşmemesi yeterli ve gerçekçi bir hedef sayılmıştır. Üstelik bu hedef açısından başlıca araç, ülkede komünistlerin mücadelesinden ziyade iki devlet arasındaki ilişkidir. Özetle, Komintern ve Sovyet pozisyonları Türkiye'de devrimci mücadeleyi cesaretlendirmekten uzak durmuştur.

Örgütsel dinamiklerin bir bölümüne yukarıda değindik. Eklenmesi gereken "kadro dinamikleri" kaldı. Farklı coğrafyalarda özgün duyarlılıklara ve formasyon ağırlıklarına sahip öbekler tarafından kurulan TKP kendi içinde bir koalisyon niteliği taşımadı, ama kadrolaşma açısından varılan ara sonuçlar da tatminkâr bir düzeyi yakalayamadı. Siyasi açıdan anlamlı başarılar kaydedilmeyen, sıkışma yaşanan momentlerde merkezi kadrolaşmanın yeniden çözülmeye uğraması bir siyaset yasadır. TKP de bu yasadan payını almıştır.

Yeri gelmişken, bir işçi sınıfı partisinde kadrolaşmanın öneminin benzersiz olduğunun altını çizmeliyiz. Bu özgünlük, işçi sınıfının yalnızca homojen bir partinin önderliğinde siyaset yaptığında sınıfsal bağımsızlığını ve devrimci hareket kabiliyetini kazanacak olmasından ileri geliyor. Leninizm'in özüne ilişkin olan bu doğru, illegalite gibi, mücadele koşullarının zorluk derecesine bağlı teknik bir mesele değildir. Kadrolaşma Bolşevikleşmenin parçasıdır ve üstelik bir kez gerçekleştiğinde tamamlanmış olmayan, her yeni koşulda yeniden üretilmesi gereken bir örgütsel dinamik olarak kavranmalıdır.

Parti tarihini Parti yazmalıdır demiştik, birinci kitaba başlarken... Kadrolaşma boyutunu gözetebilmek olsa olsa böyle mümkün olabilir.

Kuşkusuz kadrolaşma süreçleri sürtünmesiz gerçekleşmez. Sürtünmeyi arttıran "dış" faktörler de vardır. Burjuva devletin manipölasyonları sınıf mücadelesinin ve örgütsel yaşamın bir parçasıdır. Karşıt sınıf, çeşitli mekanizmalarla TKP'ye yön vermek için somut müdahalelerde bulunmuştur. Diğer taraftan Sovyetler Birliği de son derece çatışmalı ve dar patikalarda

yol alıyor, Bolşevik Parti'nin kendi kadrolaşma süreçleri, uluslararası komünist hareket üzerinde sert rüzgârlar estiriyordu.

Türkiye Komünist Partisi'nin teknik olarak da içinden çıktığı Doğu Halkları Kurultayı'nın "Doğu Devrimi" perspektifinin gerçekçi olmadığı kısa süre içinde açıklık kazanmıştı. Sovyet Rusya'nın içinden geçtiği iç savaş, NEP, kolektivizasyon ve sanayileşme evreleri yoğun tartışmalara sahne olmuş ve kadrolar arasında farklı yönelimler ortaya çıkmıştı. Bu yönelimlerin dağıtıcı etkisini bertaraf etmekle sosyalist iktidarı korumak giderek özdeşleşti. 1920'lerin son yıllarına kadar emperyalizme karşı demokratik devrime önderlik etmeleri nedeniyle Komintern ve bağlı partilerin desteklediği ulusal burjuvaziler, işçi sınıfına ve komünistlere sırtlarını dönmeye başladılar. Bunun üzerine Komintern dünya devrimi beklentisine geri dönmemekle beraber daha sol bir çizgiye yöneldi. Sovyetler'de sosyalist sanayi atılımıyla da uyumlu olan bu yönelim faşizmin ve savaş tehdidinin hızla yükselmesiyle yerini cephe politikalarına bırakacaktı. Bu arada Sovyetler Birliği'nde partinin içinde türeyen muhalif akımların otoriteyi dağıtma ve işçi sınıfının birliğini bozma olasılığının ötesinde şiddete başvurmaları gündeme geldi. Bolşevik Parti Politbüro üyesi ve Leningrad örgütünün birinci sekreteri olmasının yanı sıra Stalin'in de yakın çalışma arkadaşı olan Sergey M. Kirov 1934 Aralık'ında bir suikastla öldürüldü. Faşizmin tehdidi koşullarında ihanet olasılığı hafife alınamazdı. Bu koşullarda ne Komintern'in bütün seksiyonları kapsayan bütünlüklü, çelişkisiz ve gerilimsiz bir strateji geliştirmesi mümkün olabilirdi, ne de komünist partilerin bu stratejiyi ülkelerine dört dörtlük taşıyabilmeleri... TKP'nin iç süreçlerine tüm bunlar etkide bulunmuştur.

TKP'nin sorunlarını mükemmel biçimde yönettiğini iddia etmek ne kadar temelsizse, sürecin kişisel sürtüşmelere, anlaşmazlıklara teslim edildiğini düşünmek veya tarafları tasfiyecilikle suçlayıp mahkûm etmek de o ölçüde haksızlık olur. Bugünden baktığımızda bu tarihin içinde önem taşıyan, yani bugüne ve geleceğe ilişkin çıktı veren unsurları ayırt etmek, tek tek her çatışmalı vakayı sergilemek ve analiz etmekten çok daha değerli olacaktır. Çoğu enformasyon bireysel anlatılardan türemiştir. Olayların sıcaklığını yaşayan insanların, yukarıda işaret ettiğimiz sağlıklı ve bütünlüklü değerlendirmeleri gerçekleştirmeleri gerçekten zordur. Bu nedenlerin yanı sıra gizlilik koşullarının da bir dizi önemli parametreyi örtmüş olması muhtemeldir. Bugüne kadar birçok araştırmacı Parti tarihinin, biri diğerini kötöleyen anlatılar arasında dolanarak yazılabileceğini düşünebilirdi. Sonuç genel olarak, öznelcilikle yaralı bir yığını aşamamıştır ve günü-

müzün devrimci kuşağına ve okuruna ciddi bir şey söylememektedir. Bu yol bizi bir dizi tuzağa sürükler; solu karalamaya, demoralize etmeye veya “dış mihrak” demagojisiyle kriminalize etmeye götürür.

Partimizin yüz yaşını geçtiği ve geçmişe bakışında olgunlaşmanın hem mümkün hem de zorunlu olduğu bir dönemdeyiz. İlerleyen sayfalarda gemiyi terk eden hainleri ayırırken yaşamlarını, birikimlerini, enerjilerini tutkuyla komünizm davasına vakfeden geçmiş öncü kadroların haklarını yememeyi ve yedirtmemeyi yöntemsel ilkemiz sayacağız. Aralarında dramatik yanlışlar yapanlar elbette var. Bu yanlışlar arasında sonraki dönemleri ve hele bugünü etkileyenleri görmezden gelmeyi aklımızdan geçirmeyiz. Yakından bakıldığında Türkiye komünizminin başını çekmiş insanlarımızın çoğunun, eleştiri oklarına bizzat kendileri maruz kalacak olsalar bile bu dürüstlüğü gösterebilecek nitelikte olduklarını görebiliyoruz.

1.4. TKP'nin Dönemsel Anlamı ve “Türk Usulü”

Türkiye’de kategori olarak ileri işçilerin ve ilerici, yurtsever aydınların TKP’den etkilenmesinin altında yatan neden, Partinin nesnel olarak güçlü bir yer tutmasıdır. Türkiye’de kapitalistleşme yolunda düzenin oturması ile burjuva devriminin tarihsel kazanımlarına yabancılaşma aynı maddiyonun iki yüzüdür. İşçilerin çoğaldığı bir ülkede mücadeleyi önlemek emekçileri yurttaş haklarından yoksun tutmayı gerektirir. Modernleşme ilerlerken köylü toplumsal zemininde halk hareketlerinin ortaya çıkması istenmiyorsa büyük toprak sahipleri, feodalite ve aşiret-şeyhlik sistemi burjuva devlet tarafından korunur. Ulusal sorunun kitle mücadelelerine evrilmemesi için eski egemen sınıfla ittifak kurma ve kitle kırımına başvurulur. Yeni Müslüman-Türk burjuvazisinin sermaye birikimini güçlendirmenin hazır yolu azınlık varlıklarına el koymaktır...

Bu uygulamalar ülkemizin hiç de köksüz sayılamayacak aydınlanma birikiminin altını oydu. Türkiye Komünist Partisi’nin sahipsiz emekçi sınıflar içinde, dar da olsa, toplumsal düzeye yansıması sınırlı da kalsa bir örgütlenme geleneği oluşturmalarının zemini kapitalizmin yarattığı bu boşlukta yatıyordu. Aynı şekilde aydınlar arasında da, sesi sürekli kısılan, seslenme kanalları baskılanan TKP başlı başına bir okul olmuştur. Ülkeye sahip çıkan ilerici, yurtsever gençlik içinde “Partiyi arama” güdüsü rastlantı eseri ortaya çıkmış değildir... 1945’te demokrasi mücadelesi, 1946’da sınıf hareketi başlıklarında her ikisi kısa ömürlü kalan toplumsal çıkışlar, TKP’nin Cumhuriyet değerlerine sahip çıkan biricik odak olmasıyla bağlantılıdır. Bu tarihsel konum kendi içinde zayıflıklar, perspektif yanlışları

barındırıyordu, ama TKP'nin andığımız dönemde bir cadı kazanı olarak resmedilmesi temelsizdir. Komünistler birbirini yemiyor, topluma müdahale kanalı açmak için ısrarla mücadele ediyorlardı. Bu devrimci arayışın önüne hiçbir şey geçirilemez.

Ama, yanlışlar dedik ya; hep karşımıza çıkıyor ve ne yazık ki sistematik bir niteliğe bürünüyorlar. TKP'nin Kemalizm'in ilerici adımlarını desteklemek ve devrimden geri bastığı anda karşısına dikilmek tutumu, genel olarak doğru olmakla birlikte sonuç alıcı bir atılıma taşınamadı.

Separat kararı doğrudan parti örgütlenmesi yerine düzenin kurumlarına sızmayı öngörüyordu. Bu çerçeveye örgütün gizlenmesi yan yana geldiğinde, elde demokrasi mücadelesi kalıyordu. TKP çıkış arayışında siyasi iktidarı ele geçirmeye dönük devrimci hazırlığı uykuya yatırmışa benzetilmektedir. İki farklı momentte yaşandığı için kaba benzerlikler kurmaktan kaçınmamız gereken olgular var: 1925 Kongresinde Kemalist devrime yönelik beslenen umutlar ile yirmi yıl sonra İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde düzenin demokratikleşmesinin işçi sınıfı ve solu kapsayacağı beklentisi. Bunlar TKP'nin "devrimci hazırlık" ekseninden "ilerici muhalefet" rolüne kaymasına tanıklık etmektedir. Süreç içinde araba atın önüne koşulmuş, ancak güçlü bir parti varken ürün verme şansı olan legal ve esnek dernek kurma, burjuva muhalefetiyle cephe oluşturup yayın organı çıkarma denemelerine girişilmiştir. 1946 sendikalarıyla etkili bir çıkış yapılmış olsa da hareketin yaşamını sürdürmesinin egemenlerin iki dudağı arasında olduğu gerçeğine karşı herhangi bir önlem geliştirilememiştir.

Sürecin sonu bu kez de 1951 Tevkifatı ile gelecektir. Bir kez daha yurtiçi örgütlenmesi sert bir kesintiye uğramış, hapse girmeyen kadrolar da örgütsüzleşmiştir. Geriye, günümüzün genç devrimci kuşağı açısından ne enformasyon değeri taşıyan ne de ilgi hak eden dedikodu, çekişme ve hizipler görüntüsü kalır. 1927'de örgüt hakkında polise bilgi veren bir yönetici vardı. Yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra bunu çağrıştıran iddialar. Politik içerikten yoksun kadro tartışmaları... Gerçekten partinin ikiye bölünmesini temsil eden MK yarılmasında Zeki Baştımar – Mihri Belli çatışmasının siyasal anlamını bilmiyoruz. Taraflar Partinin kendilerince temsil edildiğini iddia ediyorlardı, o kadar.

Özetle 1950'li yıllarda Partinin yaşadığı ve etkileri bir çeyrek yüzyıl daha sürecek olan bölünmeyi politik içerik açısından yorumlamak aşağı yukarı imkânsızdır. Açıklama Partinin bir kez daha çıkış yolunu bulamayışında aranmak durumundadır. Genel Sekreter Zeki Baştımar hapisten çıktıktan sonra yurtdışı sorumlusu İsmail Bilen ve onun çevresinde çalışan (Nâzım

Hikmet dahil) aktif kadroyla birlikte TKP merkezini yeniden yapılandırma yoluna gidecektir. Eski genel sekreterlerden Şefik Hüsnü Deymer hayatını kaybeder, daha sonra en üst düzey görev olan MK Sekreterliğini yürüten Reşat Fuat Baraner yurtdışına çıkma davetini kabul etmez, Mihri Belli ve Hikmet Kıvılcımlı ayrı ayrı yurtiçinde politik mücadele örgütlemeye yönelirler. Ancak bunlar arasındaki ideolojik-politik ayrımlar, Doktor Hikmet'in sıra dışı kimi yönelimleri dışında açık değildir.

Bu örtülülük, kadrolaşma dinamiğinin mahrem bir örgüt içi süreç olarak algılandığına delil sunmaktadır. Lenin'in bıraktığı miras bunun tam tersiydi. Örgüt sorunları, kadroların eğilimleri, gündelik tercihler gibi başlıkların Bolşevik Parti tarihinde genel olarak ve özellikle Lenin tarafından alabildiğine politize edildiğini, siyasi hesaplaşmanın konusu haline getirildiğini gözlemliyoruz. Bu "Rus tarzı" ile bir Türkçe deyimle "kol kırılır yen içinde" ile temsil edilebilecek "Türk usulü" arasında bir tercih yapılacaksa, hiç kuşkusuz bilinmezlik değil politik açıklık seçilmelidir.

1960 yılı, Türkiye'nin 1920'lerdeki kuruluş ve İkinci Dünya Savaşı bitimindeki yeniden yapılanmayla karşılaştırılabilir şiddette bir altüst oluşa sahne oldu. TKP bu kritik momentte ülke içinde faaliyeti bulunmayan, üyeleri dağınık düzende, hatta separat sırasında olduğu gibi kişisel bir çalışma yürütüp yürütmediği de belirsiz bir haldedir. '51 Tevkifatı'nın sonucu likidasyondur. Bu likidasyona erken bir momentte son vermeyi projelendirenlerin İsmail Bilen ve Nâzım Hikmet olduğu yakın zamanda bilinir hale geldi. Proje aşamasında kalan bu girişimin dışında bir de Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'ni görüyoruz. Vatan Partisi komünistlerin kurduğu, ideolojik platformda TKP geleneğini bazı açılardan zorlayan bir denemedir. Partinin durmasına razı gelmeyerek devrimci güdülerle harekete geçen Kıvılcımlı'nın kuşkusuz deneyseleciğe hakkı vardı. VP'nin "geleneğin" marjında kalması bu deneyseleciğin barındırdığı sapma eğilimlerinden değil, pratiğinin etkisizliğinden, örgütlenememesinden kaynaklanmıştır. Burada da TKP yine "Rus tarzından" uzak durmuştur.

1962 Yurtdışı Konferansını takip eden parti içi tartışmalar, aslında TKP'nin 1950'lerdeki çözülüşünün devamı olarak düşünülebilir. Bir dönem daha ideolojik-politik hesaplaşma yaşanmaksızın kapanırken Türkiye'de sol, gerçek bir atılımın eşğine gelmiş bulunuyordu...

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN SİYASAL İKTİSADI

2.1. Lozan'dan Büyük Buhran'a Liberal Yıllar

Kemalist iktidar henüz Lozan Konferansı sürerken, tam da Konferans'ın kapitülasyonların geleceği ile ilgili tartışmalar nedeniyle kilitlendiği ve Türk heyetinin yaklaşık iki buçuk aylık bir süreliğine ülkeye döndüğü sırada İzmir İktisat Kongresi'ni toplayarak Batı'ya açık bir mesaj vermişti. İzmir İktisat Kongresi'yle, bir yandan Kurtuluş'un ardından izlenecek iktisadi politikalar konusunda Kemalist liderlik ile Milli Mücadele'nin ana dayanağını oluşturan büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi arasında bir uzlaşa oluşturulması, diğer yandan da tam masanın devrildiği bir ant-rakttaki Türkiye'nin takip edeceği yol konusunda Batı'ya güvence verilmesi amaçlanmıştı.

Kapitalist ve ılımlı bir korumacılığı öngörmekle beraber mümkün olduğunca liberal bir kalkınma stratejisinin ortaya konduğu İzmir İktisat Kongresi'nde, ülkenin herhangi bir şekilde mevcut sistemin dışında, yani şu ya da bu biçimde Sovyetler Birliği ile rezonans halinde bir iktisadi politika izlemeyeceği vurgulanıyordu. Kapitülasyonlar hem Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşe götürmüştü, hem de yeni Türkiye'nin ve dolayısıyla onun egemen sınıfının bağımsız bir aktör olabilmesini olanaksız kılacaktı. "Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürge niteliğinin en açık belirtisi, dış borçlanmalar – Düyun-u Umumiye - sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları – giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar zinciri sonucunda ülke yönetiminin önce iktisadi, sonra büyük ölçüde askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin denetimine girmiş olması idi."¹ Dolayısıyla kapitülasyonların kaldırılması gerekiyordu.

1 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, 1990, İstanbul, s. 12-13.

Türkiye ancak egemenliğini sınırlandıran iktisadi ve hukuki prangalardan kurtulduğu takdirde ayakta kalabilirdi. Bunun için 19. yüzyıl boyunca kapitülasyonların temel gerekçesi olarak sunulan çoklu hukuk sistemine son vermeye ve gerekli Batılılaşma adımlarını, bu kez amasız fakatsız bir biçimde hayata geçirmeye, bir başka deyişle Medeni Hukuk, Ceza Hukuku vb. alanlarda gerçekleştireceği reformlarla “muasır medeniyetler” seviyesine ulaşmaya hazırdı. Bu açıdan Kongre kararlarının ışık tuttuğu, 1929 yılına dek sürecek olan dönem, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri açısından bir önceki dönemin, yani 1908’de başlayan İttihat ve Terakki iktidarının devamı niteliği taşıyordu.²

24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması, kapitülasyonların kaldırılmasını öngörse de Boğazlar rejiminden Misak-ı Milli sınırlarına, kabotaj hakkından azınlıklara tanınacak hakların uluslararası denetime tâbi olmasına ülkenin egemenlik haklarının kısıtlanması anlamına gelen bazı tavizler karşılığında kotarılabilmişti. Bu tavizlerin en önemlilerinden biri beş yıl boyunca gümrük vergilerinin 1916 oranlarıyla sabitlenmesi, bir diğeri Osmanlı İmparatorluğu’nun borçlarının bir bölümünün (Osmanlı’dan ayrılan diğer devletlerle birlikte) halef ülke olarak üstlenilmesiydi. Söz konusu kısıtlamalar hiç kuşkusuz bir millî burjuvazinin yaratılması politikasının önünde, önemli bir yapısal engel teşkil ediyordu.

Bununla birlikte, Lozan Antlaşması her ne kadar ithal mallarla yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergisi konulmasını önleyerek korumacı bir kalkınma stratejisini gündemden çıkarsa da, belirli malların üretim ve ithalatında devlet tekelinin kurulmasına imkân veriyordu.³ Çok sayıda malın üretim ve ithalatının devlet tekeline alınmasıyla korumacı bir iktisat politikasının önünü açabilecek bu imkân, kısa süre içinde söz konusu imtiyazın yerli ve yabancı şirketlere devredilmesiyle birlikte, genç Cumhuriyet’in siyasi ve bürokratik kadroları ile Batı sermayesi arasında yeni bir simbiyotik ilişki doğurdu. Kemalist iktidar bu imtiyazların dağıtılmasında yerli şirketlere öncelik tanıyor, ama herhangi bir yasal koşul olmamakla birlikte uygulamada yerli ortağı bulunan yabancı şirketler de bu imtiyazlardan yararlanabiliyorlardı.⁴

Yapılan hesaplamalara göre, tekel niteliği taşıyan bu cömert imtiyazlardan yararlanmak isteyen yabancı sermayenin hızla ülkeye aktığı 1923-

2 a.g.e., s. 28.

3 Mustafa Şener, “Burjuva Uygarlığının Peşinde,” *Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, der. Gökhan Atılğan vd., Yordam, 2019, İstanbul, s. 205.

4 a.g.e., 205.

1930 yılları arasında, kurulan 201 anonim şirketin üçte biri yabancı sermayeliydi. Yabancı sermayenin ortak olduğu şirketlerin kamunun verdiği imtiyazlardaki oranı yüzde 51'e, aynı dönemde sanayi şirketlerine yapılan yatırımlarda yabancı sermayenin payıysa, yerli sermayenin iki katına ulaşmıştı.⁵ Dahası, söz konusu sermaye girişi, çoğunlukla ucuz hammadde satın alma ve pahalı mamul mal satmaya dayanıyor ve böylece Batı sermayesinin lehine olan geleneksel mübadele ilişkilerini yeniden üretiyordu.

Tarım mallarının ihracat içindeki payı yüzde 90'ın hayli üstünde seyrettiği için bu iktisadi yönelimden önemli oranda faydalanan toplumsal kesimlerin başında büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi geliyor; bu kesimlere, yabancı ortaklı şirketlerde kuruculuk, ortaklık ya da yönetim kurulu üyeliği gibi makamlar elde eden ve Batı sermayesi ile yeni kurulmakta olan rejim arasında bir nevi aracı rolü oynayan siyasetçi ve bürokratlar eşlik ediyordu. 1924 yılında Mustafa Kemal'in de önemli miktarda sermaye yatırması ile kurulan ve Genel Müdürlüğüne Celal Bayar'ın⁶ getirildiği İş Bankası, söz konusu ilişkinin cisimleştiği bir merkez halini almıştı. Öyle ki bankanın çevresinde toplanan ve siyasi nüfuzlarını kullanarak başta yabancı sermaye olmak üzere çeşitli şirketlerin temsilcisi olarak ihale alan bu siyasetçi bürokrat topluluğu için Fransızcada çıkarıcı, vurguncu, dalavereci gibi anlamları olan, aynı zamanda İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan *Banque d'affaires*'e de atıfta bulunan "aferist" sözcüğü kullanılmaya başlamıştı.

Bu dönemde sermayeye sağlanan teşvikler sadece imtiyazların dağıtılmasıyla sınırlı değildi. 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın, devraldığı Osmanlı devletine ait dört sanayi tesisini uygun şartlarla özel sektöre aktarması amaçlanmış ve esas olarak özel sanayi ve maden işletmelerini kredi veya iştiraklerle desteklemesi öngörülmüştü. Aynı yıl, şeker fabrikaları için özel teşvik ve imtiyazlar getiren bir kanun çıkarılmış, bu kanuna dayanarak kurulan Alpulu ve Uşak şeker şirketleri, sonradan üretimden daha kârlı gördükleri şeker ithalatına yönelmeyi yeğlemişlerdi. 1927 yılında ise özel sınai yatırımlara ve sınai işletmelere çok geniş ve cömert muafiyet, imtiyaz ve teşvikler sağlayan Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştı.⁷

5 Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, İletişim, 2009, İstanbul, s. 244.

6 İltihat ve Terakki'nin Ege bölgesindeki önemli isimlerinden biri olan Celal Bayar, daha sonra Başbakan sıfatıyla tek parti dönemi hükümetlerinde önemli rol oynayacak, Demokrat Parti'nin iktidarıyla da kurucularından biri olarak Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturacaktı.

7 Boratav, a.g.e., s. 35-36.

Ancak bütün bu teşvik ve imtiyazlara rağmen sanayi burjuvazisi 1920'li yıllarda kayda değer bir gelişme sergileyemedi. 1927 sanayi sayımına göre, Türkiye'deki sanayi kuruluşu kapsamında değerlendirilen işyerlerinde çalışan ortalama işçi sayısı dört iken, bu işyerlerinin yaklaşık yüzde 80'i iki veya üç işçi çalıştırıyordu.⁸ Özel sanayi sektörünün ve sanayi burjuvazisinin bu zayıflığına rağmen, sonrasında Türkiye'nin önemli sanayicileri haline gelecek olan Koç, Sabancı, Çukurova, Yaşar ve Bezmen gibi büyük grupların temellerinin, ticarete yatırım yaparak, gayrimüslimlerden kalan sanayi tesislerini mülkiyetlerine geçirerek ya da devletten elde edilen teşvikler, imtiyazlar ve kamu ihaleleri sayesinde ilk kez bu yıllarda atıldığını da belirtmek gerekir.⁹

1920'li yılların özellikle ikinci yarısında billurlaşan iktisadi yönelimin bilinçli olarak güçlendirdiği bir başka toplumsal sınıf, Ermeni tehirci ve Rum mübadelesi sonrasında Anadolu'yu terk etmek zorunda kalan gayrimüslimlerin mülklerini ele geçirerek güçlerini arttıran büyük toprak sahipleri idi. Kemalist rejimin tarım politikaları, toprakta özel mülkiyeti pekiştiren, büyük toprak sahiplerini kollayan ve tarımsal ürünleri pazarlayan ticaret sermayesini gözetten bir nitelik taşıyordu.¹⁰ Cumhuriyet bir yandan 1925 yılından başlayarak tarım kesiminden alınan dolaysız vergileri süreli olarak düşürürken diğer yandan tarımsal üretime açılan kredi hacmini genişleterek büyük toprak sahiplerini korudu.¹¹

1925'te çıkarılan Kadastro Kanunu, toprakta özel mülkiyeti geliştirici hükümler taşıyordu. 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun, mülkiyet ilişkilerini yeniden düzenlerken, toprak üzerinde özel mülkiyet haklarını güvence altına alarak kamu topraklarını toprak ağalarının mülkiyetine geçirmenin yasal zeminini yaratmıştı.¹² Tarımda kapitalist üretimin gelişmesi için Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak tarımsal krediler hızla yükseltilirken, çiftçiye gümrüksüz ziraat makineleri ve hayvan ithal etme olanağı sağlanmıştı. Bununla birlikte, tarımda kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmesi açısından atılan en önemli adım, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek miktarı gerekse toplanma biçimi nedeniyle kırsal kesimdeki pek çok huzursuzluğun kaynağı olan feodal aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılması oldu.

8 Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 221

9 *a.g.e.*, s. 221.

10 Gökhan Atılğan, "Türkiye'de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010," *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Phoenix, 2012, Ankara, s. 332.

11 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978, Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, 1989, İstanbul, s. 99.

12 Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge, 2001, Ankara, s. 93.

1920-23 parlamentosunda 26 kez tartışılmış olan aşar vergisi, 1925 yılının Şubat ayında, Takrir-i Sükûn yasasından hemen önce kaldırıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplam vergi gelirlerinin yaklaşık yarısını oluşturan bu verginin ilgası, kuşkusuz sadece tarım politikaları açısından değil, genel olarak yeni rejimin maliye politikaları açısından da radikal sayılabilecek bir karardı. Verginin kaldırılması, bir bütün olarak kırsal nüfusu rahatlatacak ve küçük üreticilerin artı ürünlerini piyasaya kanallize ederek iç pazarı genişletecek bir adım olsa da, kırsal kesim üzerindeki esas etkisi gelir vergisi ödemekten kurtulan büyük toprak sahiplerini kayırmak ve kapitalist çiftçiler haline getirmek oldu. Gerçi aşarın kaldırılmasının ardından tarımsal üretimden nakdi bir gelir vergisi alınması öngörülmüştü, ancak bir yıl sonra bu girişimden vazgeçildi. Aşar vergisinin kaldırılmasının yarattığı açık, 1926 yılından itibaren şeker ve gazyağından alınan vergilerle birlikte, kentlerde ve kırsal kesimde yaşayan emekçi sınıfların zorunlu harcamalarının daha fazla vergilendirilmesiyle kapatıldı.

Osmanlı'dan miras alınan ve Cumhuriyet'in tarım politikalarıyla pekiştirilen tarımdaki mülkiyet ilişkilerinin en önemli veçhesi, toprak mülkiyetindeki dengesizlikti. 1927 yılında ülkedeki ekilebilir arazilerin yüzde 93'ü tarımsal nüfusun yüzde 24'üne aitken, köy nüfusunun yüzde 76'sı ekilebilir toprakların sadece yüzde 7'sine sahipti.¹³ Topraksız ya da küçük topraklı köylüler, büyük toprak sahiplerinin arazilerinde yarıcı, ortakçı ya da maraba olarak çalışıyor, sadece ürettikleri ürünlerin yarısını toprak sahiplerine rant olarak vermekle kalmıyor, aynı zamanda tüccar ve tefeci olarak da karşılarında buldukları toprak sahipleri tarafından, ucuz fiyat ve yüksek faiz politikasıyla katmerli bir sömürü altında tutuluyorlardı. Ancak, uzun yıllar süren ve köylü nüfusunu kemiren savaşlarla kırsal kesimdeki sermaye ve teknoloji yetersizliğinin bir sonucu olarak ekilmeyen çok geniş arazilerin varlığı ve örgütlü bir yoksul köylü hareketi geleneğinin bulunmaması, kırsal kesimdeki sınıf çatışmasının şiddetlenmesini engelliyordu. Cumhuriyetin toprak mülkiyetine yönelik tüm uygulamaları, mevcut mülkiyet yapısını daha fazla eşitsiz hale getirmiş, büyük toprak sahiplerinin topraklarının sürekli olarak genişlemesine olanak sağlamıştı. Ancak topraksız kesimlerin de devlet arazilerinin dağıtılması yoluyla küçük mülk sahibi yapılması, toprak reformu konusunda iktidar üzerindeki basıncın belirli bir seviyede tutulmasını sağlamıştı. Bu açıdan, toprak reformu yerine "topraklandırma" siyaseti, Cumhuriyet'in topraksızlık sorununa büyük

13 Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 232.

toprak sahiplerini rahatsız etmeden bulduğu bir çözüm olarak kristalize oldu.¹⁴

Bu ilk yıllar son derece yetersiz bir sermaye birikimiyle kapitalistleşme yoluna giren ülkelerde sıklıkla karşımıza çıkan bir senaryoyu yansıtır. Siyasal yapı, hızlı servet edinmeyi kolaylaştırmak için mülk sahibi sınıflar açısından, deyim yerindeyse “orman kanunlarını” gözetmekle yetinir. Ancak bir süre bu doğrultuda yol aldıktan sonra kapitalizmin anarşik karakterinin yıkıcı etkilerini denetim altına alma gereği kendini hissettirecek ve başka tarihsel faktörlerin de devreye girmesiyle devletin öne çıkması zorunlu hale gelecektir.

2.2. Bunalım ve Devletçilik

1929 yılında başlayan Büyük Buhran ile birlikte dünya ekonomisi, önemli siyasi ve uluslararası sonuçları da olacak derin bir krizin içine sürüklenirken Türkiye, devlet eliyle korumacı, yani dışa kapalı bir sanayileşme dönemine girdi. Her ne kadar Osmanlı’dan Cumhuriyet’e miras kalan ve özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında kendisine uygulama alanı bulan bir iktisadi korumacılık ve müdahalecilik fikri olsa da, sistematik ve tutarlı bir model olarak korumacı ve devletçi politikaların sanayileşmeyi hedefleyerek, üstelik başarılı bir biçimde bir arada uygulanması bu dönemde gerçekleşecekti.¹⁵

1923-1929 yılları arasında denenen “ölçülü ve ılımlı” korumacı model, Türkiye’nin dünya kapitalizmi ile serbest ticaret ilişkileri içinde eklenmesini ve bundan nemalanan ticaret sermayesi ile siyasi ve bürokratik kadroların yeni bir burjuvazinin çekirdeğini oluşturmasını sağlamıştı. Ancak on yılın sonlarına doğru uluslararası ekonomik ve siyasi kriz koşulları giderek ağırlaştı ve bu modelden ülkenin bağımsızlığını korumasını sağlayacak bir sanayileşme programının çıkmayacağı da açıklık kazandı. Söz konusu yıllarda sanayileşme hızı, diğer sektörlerdeki büyümenin gerisinde kalmış ve Osmanlı’dan devralınan sermayenin yapısı büyük oranda korunmuştu. Özellikle devletin sanayi yatırımları yok denilecek kadar azdı. 1932 yılında elde Osmanlı döneminden devralınmış dört fabrika; Hereke ipek dokuma, Feshane yün iplik, Bakırköy bez ve Beykoz deri-kundura fabrikaları vardı.¹⁶

¹⁴ Yalçın Küçük, *a.g.e.*, s. 152

¹⁵ Korkut Boratav, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁶ Boratav, *a.g.e.*, s. 48.

Bu koşullar altında ABD borsalarının çökmesi ile başlayan ve kısa süre içinde bütün kapitalist ekonomileri etkisi altına alan Büyük Buhran, özellikle ekonomileri gelişmiş ülkelere ucuz hammadde ve gıda ihracatına dayanan ve serbest ticaret rejimlerine sahip ülkeleri büyük bir darboğaza soktu. Türkiye de bu gruptaydı. Hammadde fiyatlarında yaşanan düşüşün mamul mal fiyatlarındaki düşüşten çok daha sert olması, ithalat kapasitelerinin önemli oranda daralması anlamına geliyordu. Şeker, un, kumaş gibi zorunlu sınai tüketim mallarının bile büyük kısmını ithalat yoluyla karşılayan bu ülkeler, bunalımın patlamasını izleyen yıllarda hızlı bir şekilde korumacı politikalara yönelerek, ithalatı denetlemeyi ve koruma duvarlarının arkasında ithalatı ikame edecek yatırımları gündemlerine aldılar.

Buhranın başlamasından önce, hâlihazırda bir para krizi ile karşı karşıya olan Türkiye, bu politikaları ilk benimseyen ülkelerdendir. Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye gümrük duvarlarını beş yıl boyunca 1916 seviyesinde tutmayı kabullenmiş ve sürenin sonuna yaklaşmasıyla birlikte ülkedeki spekülasyoncular düşük gümrük vergilerinden yararlanmak amacıyla ithalatı artırmışlardı. Ayrıca 1929 yılı Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı borçları ödemeye başlayacağı yılı ve o yıl için öngörülen ödeme, ülkenin ihracat gelirlerinin yaklaşık yüzde 10'una denk geliyor; genel olarak bakıldığında yıllık ödemeler genel bütçe harcamalarının yüzde 13-18'i gibi önemli bir kısmını yutuyordu.¹⁷ Bu iki gelişme doğrudan Türk lirasının değerinde önemli bir düşüşe neden olurken, yaşanan para krizi hükümeti bunalımın patlamasından önce dış ticarete ve kambiyo rejimine yönelik yeni tedbirler üzerinde tartışmaya sevk etmişti bile.

Büyük Buhran'la birlikte Türk lirasının değer kaybının hızlanması ve ortaya çıkan döviz kıtlığı, 1923- 1929 yılları arasında izlenen iktisadi politikaların ana dayanağını oluşturan ticaret sermayesi ve genel olarak köylülük, ama özellikle de büyük toprak sahipleri ve eşraf açısından da alarm zillerinin çalması anlamına geldi. İthalatçıların borç yükünün artmasıyla birlikte, ticaret sektöründe ardı ardına iflaslar görülürken, fiyatların düşmesi ve ticari kredi hacminin daralması pazara yönelik üretim yapan köylülerin borçlarını ödeyemez hale gelerek mal varlıklarını hızla satışa çıkarmalarına neden olmuştu.¹⁸ Böylece, önceki dönemin liberal ekonomi politikalarıyla yaratılmaya çalışılan "milli burjuvazinin" bu iki temel unsurunun, bütünyle yabancı piyasalara dayanan bir iktisadi rejimde ülkenin kalkınma-

17 Timur, *a.g.e.*, s. 134.

18 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim, 2010, İstanbul, s. 123.

sının itici gücü olamayacağı da açıkça ortaya çıktı. Türkiye, krizin sarstığı bir dünyada, Milli Mücadele'nin hedefi olan, Batı dünyasının iktisadi ve siyasi olarak bağımsız bir üyesi olmak istiyorsa, yeni bir kalkınma stratejisine geçmek ve 1920'lerin egemen sınıf ittifakı içindeki dengeleri bozmak pahasına kendisine yeni bir sınıfsal taban yaratmak zorundaydı.

Büyük Buhran'ın Türkiye'de hâlihazırda hissedilmeye başlayan iktisadi sorunları daha genel bir krize dönüştüreceğinin sezilmesiyle birlikte atılan ilk adım, dış ticaretin ve kambiyo rejiminin denetlenmesine yönelik düzenlemeler oldu. Kambiyo işlemleri 1930 yılında kurulan Merkez Bankası'na devredildi. Aynı yıl çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile kambiyo rejimini kararnamelerle düzenleme yetkisi hükümete verildi. Yeni gümrük tarifelerine ek olarak, ithalata kota koyma ve ihracatı denetleme konularında da hükümeti yetkili kılan yasalar çıkarıldı.¹⁹

Henüz iktisadi politikada radikal bir dönüşümü gündemine almayan iktidar, 1930 ve 1931 yıllarında bir yandan krizin en fazla hissedildiği alanlara müdahale etmeye çalıştı, diğer yandan da toplumun hemen tüm kesimlerini etkileyen iktisadi sorunların halk üzerindeki etkisini ölçmek ve hoşnutsuzlukları düzen dairesinde tutmak üzere Serbest Cumhuriyet Fırkası isimli yeni bir siyasi partinin kuruluşuna önayak oldu. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından Fethi Okyar tarafından kurulan parti, iktisadi politikasını liberal ilkelere dayandırıyor, yabancı yatırımcıların teşvik edilmesini savunuyordu. Buna koşut olarak Cumhuriyet Halk Fırkası içinde de başını İsmet İnönü'nün çektiği bir grup ekonomik krize çözüm olarak "mutedil devletçilik" politikasının savunuculuğunu üstlendi. Ekonomik buhran koşullarında, halkın çeşitli kesimlerinin yeni kurulan partiye verdiği destek ve SCF'nin yerel seçimlerde elde ettiği görece başarı Kemalist liderliği ekonomi alanında bir strateji değişikliğinin zorunluluğuna ikna etti ve 1930-1931 yıllarında liderlik içinde süregiden tartışma, devletçilik politikasının resmîyete kavuşmasıyla son buldu. 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı, özel girişimciliği toplumsal düzenin temel ögesi saydığını ve "ferdi mesai ve faaliyeti" esas tuttuğunu vurgulamaya özen göstererek "devletçilik" ilkesini parti programına dahil etti.²⁰

Ancak devletçilik ilkesinin uygulamaya nasıl geçirileceği parti içinde henüz üzerinde uzlaşma sağlanmış bir mesele olmaktan uzaktı. 1932'de devletçilik politikası kapsamında, yeni kurulmuş Devlet Sanayi

19 Boratav, *a.g.e.*, s. 53.

20 Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 209.

Ofisi'ne özel sektör üzerinde geniş denetim yetkisi verildi. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun makine, malzeme ve hammadde ithalatında sağladığı geniş gümrük vergileri kaldırıldı. Türk limanları arasındaki posta seferleri devlet tekeline alındı. Bu ve benzeri adımlar, özel sermayenin ve İş Bankası etrafında toplanmış bulunan siyasetçilerin muhalefetine neden oldu. Bunun üzerine İktisat Vekili Mustafa Şeref'in istifa ettirilerek yerine söz konusu muhalefetin temsilcisi konumundaki Celal Bayar'ın getirilmesi ve özel sermayenin tepkisine neden olan düzenlemelerin törpülenmesiyle birlikte, 1930'lar boyunca izlenecek devletçilik politikalarının sınırları da belirginleşti. Kemalist kadroların her fırsatta dile getirmeye özen gösterdikleri gibi, Cumhuriyet'in uygulayacağı devletçi politikalar her zaman bireylerin özel girişimlerini esas alacak ve uygulamada egemen sınıf koalisyonunu emekçi sınıflar karşısında güçlendirmeyi amaçlayacaktı.²¹

Bir Sovyet araştırmacısının sözleriyle devletçilik, ülkeyi ekonomik açıdan gelişmiş bir kapitalist güç haline dönüştürmeye çalışan ulusal sermayenin, emperyalist tekellerin rekabeti karşısında dayanabilmek için gerekli örgütsel biçimleri uygulama ve mücadele yöntemlerini kullanma zorunluluğundan doğmuştu.²² Devletçilik politikası, esas olarak iç pazarı yabancı rekabetinden korumayı ve sanayi ve ticaret burjuvazisi için yeni iş alanları yaratmayı hedefliyordu. Bu çerçevede atılan önemli adımlardan biri daha önce başlatılan yabancılara ait yatırımların millileştirilmesi siyasetine hız verilmesiydi. 1920'li yılların ikinci yarısında Tütün Rejisi, ispiro ve alkollü içecekler, şeker, kibrit ve patlayıcı madde üretimi gibi bazı sektörler tekelleştirilmiş, sonra da bu tekellere özel şirketler de ortak edilmişti. 1933 sonrasındaysa, ulaştırma, haberleşme, enerji ve madencilik alanlarında faaliyet gösteren yabancı sermayeye ait 22 şirket kamulaştırıldı. Ancak bu şirketlerden 20'si kamu hizmetleri kapsamına giren alanlarda çok uzun yıllar faaliyet göstermiş ve o güne kadar elde ettikleri kârlarla yatırımlarını çoktan finanse etmişlerdi. Bu şirketler yüksek kamulaştırma bedelleri ödenerek devlet mülkiyetine geçirildi. 1929 itibarıyla Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli 100 kadar şirkete ise dokunulmadı.²³ Dolayısıyla 1930'ların millileştirme adımları, ülkede yabancı sermayenin tasfiyesini değil, özellikle sanayileşme için ihtiyaç duyulan altyapı yatırım-

21 Yalçın Küçük, *a.g.e.*, s. 157, Korkut Boratav, *a.g.e.*, s. 52.

22 Yu. M. Rozaliev, *Türkiyede Kapitalizmin Gelişiminin Özellikleri*, 1962, Moskova, s. 117'den alıntılan Yalçın Küçük, *a.g.e.*, s. 157.

23 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın, Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, 1998, İstanbul, s. 457. Yalçın Küçük, *a.g.e.*, s. 174.

ların kamu mülkiyetine geçirilmesini amaçlamıştır. Örneğin demiryolu şirketlerinin millileştirilmesi ve kısa bir süre içinde devlet eliyle demiryolu inşasında yeni bir atılım gerçekleştirilmesiyle sanayileşmenin önemli gereklerinden biri olan ulaştırma alanının düzenlenmesi hedefleniyordu.

Özellikle dış kredilerin Büyük Buhran nedeniyle daraldığı bir ortamda, ucuz kredi teminini güvence altına almak üzere kredi veren kurumların düzenlenmesi ve faiz oranlarının düşürülmesi yoluna gidildi. O yıllara dek hâkimiyetini sürdüren tefeci piyasasına darbe indirmeyi ve bu piyasayı düzenlemeyi amaçlayan 1933 tarihli Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile ödünç para veren gerçek ve tüzel kişilere hükümetten ruhsat alma yükümlülüğü getirilirken, en yüksek faiz oranı da yüzde 12 olarak belirlendi. Bankacılığın gelişmesinin önündeki engelleri kaldırmayı hedefleyen yasa uyarınca, yasal orandan fazla faiz uygulayan kişiler, elde ettikleri fazla gelirleri il özel idarelerine teslim etmek zorundaydı.

Türkiye'deki kapitalist sanayileşmeye yönelik devletçi politikaların en önemli ayağını hiç kuşkusuz devlet eliyle kurulması planlanan sanayi kuruluşları oluşturuyordu. Bu noktada büyük bir sanayi hamlesi için gerekli sermaye ve uzmanlıktan yoksun genç Cumhuriyet'in yardımına, tıpkı Milli Mücadele döneminde olduğu gibi bir kez daha Sovyetler Birliği yetiştirdi. İç Savaş'ın getirdiği yıkımın ardından uygulamaya koyduğu piyasa yönelimli NEP'e (Novaya Ekonomiçeskaya Politika, Yeni Ekonomi Politikası) 1928'de son veren Sovyetler Birliği aynı yıl, planlı ekonomi çerçevesinde büyük bir sanayileşme hamlesi öngören Birinci Beş Yıllık Planı uygulamaya koymuştu. Türünün ilk örneği olan bu hamle, devletçi bir kalkınma stratejisinin eşliğindeki Kemalist kadrolar için esin kaynağı oldu. 1932 yılında Sovyetler Birliği'ne bir ziyaret gerçekleştiren Başvekil İsmet Paşa'nın burada gerçekleştirdiği ikili görüşmelerde SSCB Türkiye'ye, faizsiz, 20 yıl içinde tarım ürünleriyle ödenecek 8 milyon dolarlık bir kredi sağlamayı taahhüt etti. Kredinin koşulları arasında kurulması planlanan fabrikalara teknoloji ve uzman yardımı da bulunuyordu.

Türkiye, Sovyet modelinden esinlenerek 1933'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın hazırlıklarına başladı. Sovyetler Birliği'nden gelen teknik kurulların yardımıyla, kurulacak sanayilerin türü, teknolojisi ve yer seçimini içeren raporlar hazırlandı. Bununla birlikte 1934 yılında uygulamaya konulan Plan, Sovyet örneğinde olduğu gibi ekonominin tümünü kuşatan bir plan olmaktan uzaktı ve özel sermaye ile kimi kamusal yatırımları dışarıda bıraktığı gibi, esas itibarıyla dokuma, maden, seramik, selüloz ve kimyadan oluşan beş ana sektörde kurulması tasarlanan

20 kadar fabrikayı içeren bir sınai yatırımlar programı niteliği taşıyordu.²⁴ Yatırımların SSCB'den borçlanılarak getirilecek tesislerle ve Sovyet kredileriyle karşılanacak olan bölümü dörtte bire ulaşıyordu.²⁵ Sovyetler Birliği ile 1934 yılında imzalanan kredi ve teknik yardım anlaşması sonucunda, aynı yıl Kayseri, ertesi yıl ise Nazilli dokuma fabrikalarının temelleri atıldı. Planda yer alan projelerin ayırt edici özelliği, o sırada özel sektör tarafından gerçekleştirilemeyecek ölçekte olmaları ve mevcut sanayiye tamamlayıcı bir nitelik taşımalarıydı.²⁶

Plan'da yer alan hedefler 1930'lar boyunca büyük oranda hayata geçirildi ve Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda attığı bu ilk adımlarla birlikte tarım dışında kalan üretken alanlarda devlet asli yatırımcı ve üretici unsur haline geldi.²⁷ 1930-1939 döneminde Türkiye, sabit fiyatlarla ortalama yüzde 11,6'lık bir büyüme hızı yakalarken, sanayileşme doğrultusunda gerçekleşen bu yapısal dönüşüm sürecinde üç beyaz olarak bilinen zorunlu tüketim ürünlerini, yani un, şeker ve dokumayı kural olarak yerli üretimle tedarik edecek düzeye ulaştı. Bunun yanı sıra, metalürji, özellikle demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayi kollarındaki ilk modern tesisler bu yıllarda kuruldu, inşaat malzemesi ve çimento üretiminde büyük sıçramalar gerçekleştirildi.²⁸ Sanayileşme Türkiye'nin dünya kapitalizminin içinde bulunduğu kriz koşullarında, o dönem için (Sovyetler Birliği dışında) eşine pek rastlanmayan bir büyüme hızına ulaşmasını, ülkenin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını güvence altına alabilecek ve ilerleyen on yıllarda modern işçi sınıfının da tarih sahnesine bütün gücüyle çıkmasını sağlayacak sınai altyapıyı yaratmasını sağladı. Ancak bu dönüşümün egemen sınıf ittifakının çıkarlarına zarar vermemesi ve yükün esasen kır ve kent emekçileri tarafından üstlenilmesi için gerekli bütün mali, hukuki ve siyasi önlemler de alınıyordu.

Kuşkusuz devletçilik siyasetiyle birlikte benimsenen yeni birikim stratejisi, özellikle Büyük Buhran'ın beraberinde getirdiği yapısal kısıtlar altında, ticaret ve sanayi sermayesi ile büyük toprak sahiplerinden oluşan egemen sınıf bloğunun iç hiyerarşisinde kimi değişimleri zorunlu hale getirmişti. Tarımsal fiyatların hızla düştüğü ve dış ticaretin daraldığı bir ortamda izlenen devletçilik politikası, sanayi ve iç ticaretle uğraşan ticaret serma-

24 Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 211.

25 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge, 2006, Ankara, s. 159.

26 Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 135.

27 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 54.

28 *a.g.e.*, s. 55.

yesini diğer unsurların aleyhine güçlendiriyordu. Bununla birlikte iktidar, bir yandan sanayileşme programı için kaynak yaratmayı amaçlayan politikaların uygulanmasında yükü emekçilerin sırtına yıkarak egemen sınıf ittifakının bütün unsurlarını rahatlatmaya çalışıyor, diğer yandansa ittifakın her bir unsurunun içinde kendi dayanağını oluşturacak şekilde bir sermayenin yoğunlaşmasını teşvik ediyordu.

1933 sonrasında, özellikle ülkenin en büyük ticaret ortağı haline gelen Almanya ile gerçekleştirilen dış ticarete izlenen yöntemler sayesinde, sadece hükümetle sağlam ilişkilere sahip olan büyük tüccarlar bu pazara erişebilir hale geldi. Tüketim mallarının ithalat içindeki payı düşerken, ithalattaki fırsatlar küçük ve perakendeci tüccarların elinden çıkıp hükümetin kayırdığı büyük tüccarlar ile sanayicilerin eline geçti.²⁹ Benzer bir merkezileşme eğilimini sanayi sektöründe de görmek mümkündü. Genişleyen kamu sektörü ek talep yaratarak yan ve küçük sanayi kollarında da belirli bir canlılık sağlıyordu, ama Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği ayrıcalıklardan yararlanan firma sayısı azalıyor, bu talihli firmaların da ölçekleri büyüyordu.³⁰

Bu dönemde devletin elindeki sanayi ile rekabet değil tamamlayıcılık ilişkisi geliştiren özel sermaye bir yandan devlet işletmeleri için oluşan olumlu fiyat ve maliyet koşullarından, diğer yandansa işçi ücretlerinin ve haklarının tek parti iktidarı tarafından baskılanması sonucunda düşen emek maliyetlerinden faydalanarak kârlarını katladı. Kârlarının milli gelir içindeki payı yüzde 3,4'ten yüzde 6,2'ye yükselen sanayiciler, "aşırı üretim"i önlemek veya elde ettikleri yüksek kâr oranlarını korumak için kartelleşme girişiminde bulundular. Hükümet sektör bazında fiyat belirlemeyi ve rekabeti önlemeyi amaçlayan birliklerin kurulmasına izin verirken, İş Bankası da elindeki kredileri, diğer sektörlerden devlet tarafından kayırılan sanayicilere doğru kaydırdı.³¹

Böyle bir sanayileşme programının tarım kesimi üzerindeki etkisinin toprak sahiplerinden sanayiye kaynak aktarımı olması beklenirdi. Ancak egemen sınıf ittifakının konsolidasyonu için tam tersi bir politika izlendi. 1932 Buğday Koruma Kanunu ile büyük çiftçilerin ürününün yüksek fiyatla satın alınmasını sağlayan bir sistem kuruldu. Sistemin faturası Ziraat Bankası üzerinden Hazine tarafından üstlenildi. Toprak Mahsulleri

29 Keyder, *a.g.e.*, s. 130.

30 *a.g.e.*, s. 132.

31 Keyder, *a.g.e.*, s. 132; Boratav, *a.g.e.*, s. 59.

Ofisi'nin kurulmasıyla birlikte bu kanunun kapsamı önemli tarım ürünlerinin hemen tamamına genişletildi. Yine 1932'de hayvanlardan alınan ağnam (sayım) vergisinde indirimle gidilirken, 1934 tarihli Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu ile un ve undan yapılmış mamullere, bütün yükü kentli ve kırsal tüketiciler tarafından üstlenilecek yeni bir vergi getirildi. Fiyat kontrolü ve vergilendirme yoluyla sanayileşmenin yükünü üstlenmek zorunda kalarak vergi ve borçlarını ödeyemez hale gelen köylülerin kent ve kasabalara göçü bu dönemde hız kazandı.³²

Bu ekonomi politikasını harekete geçirecek yükün, emekçi sınıfların sırtına yüklenmesinin bir diğer örneği de işçi ve memurlardan alınan vergilerin artırılması oldu. 1931 yılında çıkarılan Buhran Vergisi ile maaşlar üzerine yüzde 10-24 arasında değişen bir vergi konurken, 1932'de Muvazene Vergisi ile yine emek karşılığı gelirler üzerine yüzde 10 oranında yeni bir vergi daha getirildi. Kentli emekçi kitleler üstündeki sömürü oranı artıyor, kırdan göçün sonucu olan geniş işsiz ordusu ücretleri baskılıyor, tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüş de bunu besliyordu. 1932-1939 arasında sanayileşme programı sayesinde istihdam iki katına genişlemiş ve bu da milli gelir içinde ücret payını artırmıştı. Ama reel ücretler 1934-1938 arasında yüzde 25 oranında geriledi.

2.3. Düzenin Oturması: Siyaset ve İdeoloji

Cumhuriyet rejimi, 1920'li yılların siyaseten çalkantılı yıllarından sonra, Milli Mücadele sırasında kurulan ve sonrasında liberal politikalarla ihya edilmeye çalışılan egemen sınıf ittifakını yeni bir birikim stratejisiyle tahkim etmeye yöneldi. Siyaset ve ideoloji alanlarının da bu doğrultuda yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Bir yandan emekçi sınıfların, yükünü önemli oranda üstlendikleri stratejiye boyun eğmesi için yeni zor ve ikna araçları geliştirildi, diğer yandan da egemen sınıfların birliğini yeni koşullar altında sürdürmeye yönelik önlemler alındı. Sonuç, siyaset alanının giderek daraltıldığı 1930'lar Türkiye'sinde, Kemalizm'in Türk ulusunun sınıfsız bir toplum olduğunu vaaz eden bir ideoloji olarak inşası oldu.

1925 Şeyh Said isyanının ardından iki yıl için uygulamaya konulup, sonra iki yıl daha uzatılan Takrir-i Sükûn Kanunu, Milli Mücadele'nin başarısında önemli yer tutan siyasal ve toplumsal ittifakların dağıldığı bir siyasi mücadelenin ürünüydü. 1923'te Milli Mücadele'nin siyasi-askeri liderliğinin önemli isimlerinden Rauf Orbay, Refet Bele, Kâzım Karabekir ve Ali

Fuat Cebesoy'un Mustafa Kemal'in görevden çekilmesini talep etmeleriyle başlayan dağılma süreci, özellikle Hilafet'in kaldırılmasıyla şiddetlenmişti. 1925'te sekülerleşmeye, merkezileşmeye ve yeni ulus inşasına yönelik reformlara karşı konumlanan Şeyh Sait isyanıyla birlikte, eski liderlikteki dağılma yeni rejimi tehdit eden bir nitelik kazanmıştı. Ayaklanmanın hemen ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hedefleri arasında yalnız Kürt isyancılar değil, aynı yıl kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda buluşan ve Mustafa Kemal ile yollarını ayıran Paşalar ile komünistler de bulunuyordu. 1926'da Mustafa Kemal'e yönelik bir suikast girişiminin ardından kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanan ve bir kısmı darağacına gönderilenlerse bu kez yeni rejim açısından bir muhalefet ve tehdit kaynağı olarak görülen İttihatçılar oldu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 Kurultayı'nda Mustafa Kemal tarafından yaklaşık üç buçuk gün boyunca okunan *Nutuk*, ayrılan yolları ve tasfiyeleri mühürleyen bir hesaplama metniydi. Böylece Milli Mücadele'nin tarihi, eski müttefiklerden arındırılarak yeniden yazılıyordu.

Nutuk'un okunduğu ve Türkiye Komünist Partisi'ne yönelik yeni tutuklamaların yapıldığı 1927 yılında, İsmet Paşa Takrir-i Sükûn'un iki yıl daha uzatılmasını isterken bu olağanüstü dönemin ruhunu kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde şöyle açıklamıştı:

*"İki yıl önce karşısında bulunduğumuz olayların en önemlisi Şeyh Sait Ayaklanması ile beliren eylem değildi. Asıl tehlike, memleketin genel yaşantısında meydana gelen karışıklıktı, anarşik durumdu. Bu, memleketin birçok zamanlardan beri politik yaşantısına musallat olan başlıca derttir. Memleketin gelişip ilerlemesine ve samimi düzeltme isteklilerinin bütün çabalarına engel olan budur. Ve bu, küçük çıkarları işletmeye alışmış soysuz aydınlarla, vicdan özgürlüğünü başkalarının vicdanına saldırmak için araç sayan politikacıların faaliyetleridir. ... Aldığımız tedbir yalnız Doğudaki davranışın değil, memleketin gelişip ilerlemesine başlıca engel olan sosyal düzendeki karışıklığın ortadan kalkmasını da sağlamıştır."*³³

İsmet Paşa, "soysuz aydınlarla" Türkiye'de sınıf mücadelesini yeniden yükseltme uğraşındaki komünistleri ve ilerici aydınları, vicdan özgürlüğünü kötüye kullanan politikacılar derken de eski silah arkadaşlarını kast ediyordu.

1929'a kadar yürürlükte kalan olağanüstü hal rejiminin hükümete sunduğu olanakların ve 1925-27 döneminde aralarında komünistlerin de

bulunduğu mevcut ya da potansiyel muhalefet odaklarının dağıtılması sayesinde, siyasal yaşam Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hâkimiyeti altında gö-reli olarak sakin bir döneme girdi. Bununla birlikte 1930 yılında yaşanacak Ağrı Ayaklanması ve Menemen Olaylarında somut bir şekilde ortaya çıkacağı üzere, yeni rejimin sekülerleşme, merkezileşme ve ulus inşası projesine yönelik toplumsal tepkilerin bütünüyle bastırılabilirdiği söylenemezdi. Buna ek olarak, izlenen liberal ekonomi politikaların başarısızlığı, CHF içinde yeni serpilten burjuvaziyle kol kola bu politikalarından nemalanan bir siyasetçi grubunun ortaya çıkışı ve yavaş yavaş kendisini hissettirmeye başlayan iktisadi bunalımın ürünü hoşnutsuzluklar, birikim rejiminde radikal bir değişikliğin ufukta gözükmeğe başladığı 1930 yılında, Kemalist liderliği siyasal alanda da yeni bir denemeye sevk etti.

Mustafa Kemal, söz konusu hoşnutsuzlukları yeni rejimin çerçevesinden çıkmayacak, kontrollü bir muhalefet partisine kanallı etme ve böylece Cumhuriyet Halk Fırkası'nı da siyaseten harekete geçirme maksadıyla yakın arkadaşlarından Ali Fethi (Okyar) Bey'i Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adını alacak yeni bir siyasi parti kurmaya teşvik etti. Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı sıfatıyla iki parti karşısında tarafsız kalma sözü verdiği ve kız kardeşi de dahil olmak üzere çevresinden insanları kurucu üye olmaları için cesaretlendirdiği yeni parti, CHF'den ayrılan 15 milletvekilinin de katılımıyla 12 Ağustos 1930 tarihinde bir muvazaa partisi olarak kısa sürecek siyasal yaşamına başladı. SCF'nin kuruluşunu 27 Ağustos'ta Edirne'de Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'nin,³⁴ 19 Eylül'de Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın³⁵ kuruluşu takip etti.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, etkileri giderek daha fazla hissedilen iktisadi kriz koşullarında korumacı ve devletçi bir siyasete yöneleceğinin sinyallerini verdiği bir ortamda, liberal iktisadi politikaların ve yabancı sermayenin savunucusu olarak ortaya çıkan SCF, kısa süre içinde ticaret sermayesi ve toprak sahipleri arasında kendine taban buldu. Emekçi kitlelerin şikâyetçi olduğu vergi ve tekel politikasını sert bir şekilde eleştiren, adil bir vergi sistemi ile köylüye ucuz kredi vaatlerinde bulunan parti,

34 Mimar Kâzım Tahsin Bey tarafından kurulan Parti, programında amacını sermayedarlara karşı Türk işçi ve çiftçisini savunmak, onları mütegalibe ve murabahacıların elinden kurtarmak, bu sınıfa Türk toplumsal yaşamında bir yer sağlamak olarak göstermiş, ancak "memleketin bünyesine mızır Bolşevizm ve komünizm gibi teşekkülleri katiyyen red ve tel'in etmekten" de geri kalmamıştır. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, İstanbul, s. 286-87.

35 Bu Parti Orhan Kemal'in babası olan ve Milli Mücadele döneminden bu yana Mustafa Kemal'e muhalif olarak bilinen, hatta Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Abdülkadir Kemali Bey tarafından Adana'da kurulmuştur. Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 285

özellikle kapitalist mülkiyet ilişkilerinin daha fazla geliştiği ve dolayısıyla krizden doğrudan etkilenen Batı illerinde geniş destek gördü. Fethi Bey'in Cumhuriyet Halk Fırkası'na yönelik muhalefetini keskinleştirmesi ve İzmir ziyaretinde çıkan şiddet olayları, Kemalist liderliği çok partili hayata yönelik bu denemeyi yeniden değerlendirmeye sevk etti. SCF'nin tartışmalı 1930 yerel seçimlerinin ardından hızlı bir iktidar değişikliğine hazırlandığı ve kendisine çizilen sınırların dışına çıkacağı seziliyordu. Kemalist liderliğin SCF'den desteğini çekmesi üzerine Ali Fethi Bey 17 Kasım 1930'da partisinin fesih dilekçesini Dahiliye Vekaletine gönderdi.

SCF'nin ardından kurulmuş bulunan diğer iki partinin de kısa bir süre sonra hükümet tarafından kapatılmasıyla birlikte Cumhuriyet, siyasal alanı daraltmaya ve köklü bir dönüşümün ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni konjonktürde gündeme gelebileceği bir tek parti rejimi olarak yapılandırmaya girişti. Bu sürecin en önemli vechesini kuşkusuz siyasal sistemin yeni parti girişimlerine kapatılması ve aldığı darbelerin ardından siyasal yaşamını yeraltında sürdüren komünist hareket üzerindeki baskının sürdürülmesi oluşturunuyordu. Milli Mücadele sırasında Eskişehir'de *Yeni Dünya* isimli bir gazete de çıkarmış ve 1926'da İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış olan sol eğilimli gazeteci Arif Oruç'un 1931 Haziran'ındaki Lâyk Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası isimli yeni bir parti kurma girişimine izin verilmediği gibi, 1931 seçimlerinde bağımsızlar için Halk Fırkası tarafından boş bırakılan 30 sandalye bile doldurulamadı. 1935 seçimlerinde bağımsızların sayısı 13'e kadar düşecekti.³⁶ Tek parti dönemi boyunca Kemalist liderlik içinde bizzat Mustafa Kemal ile "ikinci adam" İsmet Paşa arasındaki sürtüşme de dahil olmak üzere görüş ayrılıkları ve çatışmalar hiç eksik olmamakla birlikte, bu çelişkilerin siyasal alanda ifadesini bulmasına izin verilmeyecekti.

Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 yılında toplanan 3. Kurultayı'ndan başlayarak yeni birikim stratejisinin ve tek partili rejimin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırıldı. SCF'nin kapatıldığı gün, CHF'nin ileri gelen isimleri ve bakanlıklardan danışmanlarla uzun bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal durumu bizzat gözlemleme olanağı buldu. TBMM'nin üçüncü döneminin süresi dolmadan ülkenin seçime gitmesi kararlaştırıldı. Ardından bu gezi sırasında öne çıkan Recep Peker yeniden CHF'nin Kâtib-i Umumiliğine (Genel Sekreterlik) getirilerek seçimlere ve Parti'nin 3. Büyük Kurultayı'na yönelik hazırlıklara başlandı. 10-18 Mayıs'ta topla-

nan Kurultay, Mustafa Kemal'in seçim kararıyla birlikte yayımladığı bildiride tanımladığı CHF'nin ilkelerini, yani Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılığı parti programına dahil ederken,³⁷ yine aynı bildiride yer alan "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan meydana gelmiş değil ve fakat kişisel ve sosyal hayat için iş bölümü bakımından türlü iş kollarına bölünmüş bir topluluk saymak temel ilke"sini de bir kez daha onayladı ve Parti'nin amacını sınıf mücadelesinin yerine toplumsal düzen ve dayanışmayı temin etmek ve birbirini bozmayacak şekilde çıkarlar arasında uyum sağlamak olarak belirledi.³⁸

Kurultay'la birlikte, 1936 yılında parti ile devlet aygıtının bütünleştirilmesi ile doruk noktasına varacak olan³⁹ CHF'nin siyasal alan üzerindeki tekelinin kurulması süreci hız kazandı. İttihat ve Terakki döneminde kurulan ve 1924'ten sonra faaliyetlerine yeniden başlayan Türk Ocakları 1931'de feshedilerek,⁴⁰ yerine Kurultay kararları doğrultusunda doğrudan CHF'ye bağlı olan Halkevleri kurulmaya başlandı. Bir süre sonra öğretmen örgütleri de kapatılarak, üyeleri CHF ve Halkevleri çatısı altında toplanmaya çalışıldı.⁴¹ CHF'nin Genel Sekreterliğini yürüten Recep Peker, 1932-1940 yılları arasında etkin bir şekilde yeni ulus inşası projesinin temel aracı olarak işlev görecektir olan Halkevleri'nin kuruluş amacını, Kurultay kararlarına koşut bir biçimde, "ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmek" olarak açıklıyordu.⁴²

37 İlk dört ilke 1927 Kurultay'ında programa dahil edilmişken, bu Kurultay'da devletçilik ve inkılapçılığın da eklenmesiyle ilkelerin sayısı altıya çıkarıldı ve altı ok, partinin simgesi olarak kabul edildi. Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 266.

38 Kurultay'da alınan kararda şöyle ifadeler kullanılmıştı: "Türkiye Cumhuriyeti halkını, ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için işbölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbabı, E) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai intizam ve tesanüt (dayanışma) temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek (birbirine çelişmeyecek, biri diğerini bozmayacak) surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir. Menfaatler, kabiliyet ve çalışma derecesile mütenezip (oranlı) olur." Ahmet Makal, *Türkiyede Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, İmge, 1999 Ankara, s. 113.

39 İsmet İnönü tarafından yayımlanan bir genelge ile parti ile devlet aygıtının birleştirildiği açıklanacak, Dahiliye Bakanı aynı zamanda CHF Genel Sekreteri, valiler de görev yaptıkları ilin CHF İl Başkanı olacak, kısa bir süre sonra da partinin altı ilkesi anayasaya girerek devletin de temel ilkeleri haline getirilecekti. Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 277.

40 Türk Ocakları, 1927 yılında CHF denetimine alınmış olmakla birlikte, kimi yöneticilerinin ve şubelerinin SCF muhalefeti desteklemesiyle de görüldüğü üzere, CHF'den bağımsız hareket etme potansiyeline sahip bir örgüttü.

41 Yalçın Küçük, *a.g.e.*, s. 136.

42 Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 267.

Bakanlar Kurulu'na "memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyat-tan dolayı" gazeteleri kapatma yetkisi veren 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile 1932 yılında Meclis'e getirildikten sonra 1934 yılında yasalaşan, polis ve valilere geniş yetkiler veren Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu da si-yasal alanın daraltılması için rejimin başvurduğu önemli araçlar arasın-da yer alıyordu. Atılan bütün bu adımların arkasında, yeni birikim rejimi nedeniyle egemen sınıflar ittifakı içinde değişecek dengelerin ortaya çı-karabileceği muhalefet kanallarının baştan tıkanmasının yanı sıra,⁴³ dev-letçilik ve planlı sanayileşme politikalarının esas yükünü üstlenecek kent ve kır emekçilerini düzene kazanma ve sınıf mücadelesinin önünü kesme gayesi yatıyordu.⁴⁴ Bu çerçevede CHF'nin kurultayında işçilerle yakından ilgilenmeye karar verilmesi ve 1931 seçimlerinde fırka adayları arasından meclise on kadar işçinin sokulmaya çalışılması dikkat çekicidir. 1932 yılın-da işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı tanıyan yeni bir iş yasası tasarısı Meclis'e getirildi; ancak tasarı, karşı olanların engellemeleriyle, özellikle Celal Bayar'ın Mustafa Şeref'in yerine İktisat Vekaletine getirilmesinin ar-dından kadük bırakıldı.

Ancak işçilere yönelik atılan adımlar sadece potansiyel bir işçi hareke-tini kapsamaya değil, aynı zamanda bastırmaya yönelik önlemleri de içeri-yordu. 1933'te Türk Ceza Kanunu'nun 201. Maddesi değiştirilerek, işçile-rin toplu olarak iş bırakmaya teşvik edilmesi suç sayıldı. 1934'ün sonların-da 1925 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları yasası ile Esnaf Nizamnamesine dayanarak İşçi ve Esnaf Birlikleri kuruldu. Buna göre, bütün esnaf ve iş-çilerin cemiyetlere kaydedilmeleri ve hüviyet cüzdanı almaları zorunlu tutuluyordu. Ayrıca, cemiyetlere karşı taahhüt ettikleri görevleri yerine getirmeyen işçi ve esnaf hakkında yasal kovuşturma yürütülecekti. İşçi ve esnafın cemiyetlere ödemeyi taahhüt ettiği aidat işveren tarafından ücret, maaş ve yevmiyeden kesilecekti. Dernek tüzüklerine işçi ve esnafın uyma-sı zorunluydu. Polis ve Belediye Zabıtası bu hükümlerin yerine getirilme-

43 Bu çerçevede başvurulan yöntemlerden biri de SCF muhalefeti içinde yer almış olan ticaret sermayesi ile büyük toprak sahiplerinin yeni düzen tarafından kapsanmasıydı. Mustafa Kemal yukarıda sözü edilen yurt gezisinde, SCF'nin Aydın İl Başkanlığı görevini üstlenmiş olan toprak sahibi Adnan Men-deres ile tanışmış ve kendisini Cumhuriyet Halk Fırkası'na davet ederek milletvekili olmasının önünü açmıştı.

44 1933 yılında hazırlanan Birinci Sanayi Planı'nda bu amaç şöyle ifade edilecekti: "Devletten gördüğü teşvik ve himaye sayesinde milli iktisadımız sürekli bir inkişaf göstermektedir. Bilhassa büyük şehir-lerimizde toplu bir sanayi ve ticaret doğmaktadır. ... Bu teknikleşme ve toplanma hareketi modern devletlere yeni vazifeler tahmil etmiştir (yüklemiştir). Büyük istihsalin doğurduğu kuvvetli işçi küme-lerinin cemiyet için muzır kuvvetler haline gelebilmesinin önüne geçebilmek için Devletler iş hayatını milli bakış noktasından tanzim etmek mecburiyetinde kalmışlardır." Aktaran Yalçın Küçük, *a.g.e.*, s. 203.

sini ehemmiyetle tatbik edecekti. Ayrıca CHF içinde bir İş Bürosu ile, CHF Esnaf ve İşçi Birlikleri Teşekkülleri Bürosu oluşturularak, bu kuruluşlar aracılığıyla işçi örgütleri kontrol altına alınmaya çalışıldı.⁴⁵

Sınıf mücadelesini engellemeye yönelik en önemli müdahaleler, devletçilik politikaları sayesinde ülkedeki işçi sayısının hızla arttığı bir dönemde birbiri ardına Meclis'in gündemine getirildi. 1936 yılında faşist İtalya'nın Ceza Kanunu'ndan, gelecek on yıllarda işçi sınıfı hareketini bastırmak için sık sık başvurulacak olan ünlü 141. ve 142. maddeler ithal edildi. Söz konusu maddeler sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeyi, sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmayı veya ülke içinde kurulu iktisadi ve sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeyi amaçlayan cemiyetler kuranlar ve bu doğrultuda propaganda yapanlar için ağır hapis cezaları öngörüyordu.

Yine aynı yıl kabul edilen ve 1937'de yürürlüğe giren yeni İş Kanunu toplu iş ilişkilerinde devlete tek taraflı olarak düzenleyici bir rol verip grevleri yasaklıyordu. Yasa işçi kesiminin, dayanışma gücüne güvenerek devletin varlığının esası olan sanayiye tahrip etmesine izin verilmeyeceğini ifade ederken, buna karşılık sermaye kesiminin de "evlâdı" olan işçiyi, haksız yere baskı altında tutmasının önleneyeceğini kaydediyordu. İşçi-işveren ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda, devlet hakem görevini üstlenecekti. İş Kanunu "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasını önleyici bir rejim kanunu" olarak gündeme geldi. 1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu ise sınıf esaslı örgüt kurmaya ve dolayısıyla her türlü sendikal örgütlenmeye yasak getirdi. Bu tarihe kadar sendikaları ve grevleri hukuken yasaklamak yerine, 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu'na başvurarak engelleme yoluna gidilmişti. Şimdi Recep Peker'in ifadesiyle artık "sınıfçılık şurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarının silinip süpürülmesi" amacıyla, "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı" örülmesine karar verilmişti.⁴⁶

Siyasi iktidar, işçi sınıfına yönelik hamlelerinde İtalya'dan ithal kimi yasal düzenlemelere başvuruyordu, ama 1920'lerin başlarında işçi sınıfının iktidarı almanın eşğine geldiği İtalya ya da Almanya'daki faşist rejimlerden farklı olarak, sınıf çatışmasını bastırmaktan ziyade, çatışmadan kaçınma, çatışmanın önünü alma amacıyla hareket ediyordu. Bu durum antikomünizmin içeride olanca canlılığıyla sürdürüldüğü bir dönemde, genç Cumhuriyet'in

45 Mustafa Şener, *a.g.e.*, s. 231.

46 Şener, *a.g.e.*, s. 228.

Milli Mücadele'den miras Sovyetler Birliği ile dostluk siyasetinde yeni bir aşamaya geçmesini mümkün kılıyordu. Başvekil İsmet Paşa, daha önce sözü edilen 1932 tarihli SSCB ziyareti sırasında, 1 Mayıs gösterilerini SSCB yöneticileri ile birlikte izlemiş, bu ziyaret bir yıl sonra Cumhuriyet'in 10. kuruluş yıldönümü kutlamaları vesilesiyle SSCB tarafından iade edilmişti. SSCB Savunma ve Deniz Kuvvetleri Komiseri General Voroşilov başkanlığında yapılan bu ziyaret sırasında SSCB'nin yeni Türkiye devletine verdiği destek vurgulanacak, bir yıl sonraysa bu kez Stalin ile Mustafa Kemal'in Soçi'de buluşmaları gündeme gelecekti. İki devlet, Milletler Cemiyeti, silahsızlanma çabaları, Boğazların kullanımı, bölgesel paktlar gibi bir dizi uluslararası politika başlığında da işbirliği içinde hareket ettiler.⁴⁷

Bu siyaset bir diğer yandan da aralarında eski TKP üyelerinin de bulunduğu, Marksizm'den etkilenmiş bir grup aydına, "Kemalist inkılâbın ideolojisi"ni oluşturmaları için alan açılması sonucunu doğurdu. 1932'de Mustafa Kemal'in desteğiyle Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge), Şevki (Yazman) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) tarafından çıkarılan *Kadro* dergisi devletçi politikaları savunuyordu ve Kemalizm'i topyekûn bir ekonomi-politik ve sosyal program olarak doktrinleştirme iddiasındaydı. 1935 Ocak'ında kapatılana kadar *Kadro* hayli etkili bir yayın oldu. En önemli katkılar 1927 Tevkifatı'nda Türkiye Komünist Partisi ile ilgili belgeleri polise teslim ederek örgütün çökertilmesinde önemli bir rol oynayan Genel Sekreter Vedat Nedim ile Partinin parlak bir MK üyesi olan Şevket Süreyya'ydı. *Kadro* hareketi, Kemalizm'in sınıflar arasında uyum tezini benimsiyor ve Türkiye'de çeşitli sınıflar bulunmakla birlikte Batı'dakine benzer bir sınıf çatışması olmadığını savunuyordu. Şevket Süreyya'ya göre emperyalizme bağımlı bir ülkede milli sermaye birikimi söz konusu değildi: "*Milli sermayenin vücut bulmadığı, yarı feodal bir asyai nizam altında, idare edilenlerin iktisaden esir oldukları bir memlekette sanayici memleketlerdeki manasiyle, sınıftan, sermaye hareketlerinden ve modern sosyalizmden bahsetmek abest.*"⁴⁸ Kadrocular, Marksizm'in de ulusal kurtuluş mücadelelerine hak ettiği önemi vermediğini ve Avrupa'daki sınıf mücadelelerinden farklı bir seyir izleyen ve kapitalizmin geleceğini şekillendirecek bu mücadeleleri açıklamakta yetersiz kaldığını savunuyorlardı.⁴⁹

47 Oran, *a.g.e.*, s. 310.

48 Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, 1932, Ankara, s. 52.

49 Zafer Toprak, *Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, İstanbul, s. 226.

Kadrocuların sınıfsız ve çelişkilerden arındırılmış bir ulus olmayı amaçlayan Türkiye için önerdikleri yolsa, sosyalizmle ile kapitalizm arasında milliyetçi devletçiliğe dayanan bir üçüncü seçenektir.⁵⁰ Üstyapıyı dönüştürmeye yönelik bir ihtilalle ve kültür politikalarıyla sınırlı kalan Kemalizm, altyapıyı dönüştürecek bir inkılâba yönelmeliydi. Bunun için kişilere iş ve vazife verilerek sağlanacak bir iş seferberliği ile milli sermaye birikimi gerçekleştirilecek, bu sermaye birikimi ile de modern teknoloji ve bir sanayi sistemi kurulacaktı.⁵¹ Bu dönüşümü mümkün kılacak olanlar, sınıf mücadelesinin olmadığı koşullarda, inkılâbı engelleyen siyasi ve iktisadi engellere karşı isyana öncülük edecek “kadro”lardı.

Ancak kendilerine Kemalist inkılâbı doktrinleştirme misyonu biçen ve İsmet Paşa'nın devletçilik üzerine bir makalesinin de yayınlandığı derginin ve “kadroların” ömrü uzun olmadı. Devletçilik politikalarının sınırları, Celal Bayar'ın 1932 yılında İktisat Vekâletine gelmesiyle birlikte açıklık kazanacaktı. Kadrocuların 1933 sanayi planına yönelik eleştirileri İş Bankası çevresi ve Bayar grubunun tepkisini çekmiş, dergiye yönelik komünizm suçlamaları artmıştı. Dahası, devrimi doktrinleştirme görevinin Kadroculara kalmadığını, bunun bizzat CHF tarafından gerçekleştirilebileceğini savunan Recep Peker de dergiye açıktan cephe aldı. Kadrocular, imtiyaz sahibi Yakup Kadri'nin Tiran'a büyükelçi olarak atanmasının ardından dergiyi kapatmak zorunda kaldılar.⁵² Böylece Marksizm'in temel kategorisi olan sınıf mücadelesini reddeden *Kadro* hareketi, küçümsediği bu mücadelenin sonucunda tasfiye edilmiş oldu.⁵³

Kadro hareketi, yeni düzenin oturması sürecinde Kemalistler arasındaki ideolojik arayışların bir parçası olarak, kısa süre için de olsa kabul görmüş, kendisine makbul siyaset içinde bir alan bulabilmişti. Marksizm'den esinlenilmiş bir tarih okumasıyla düzeni sola çekmeye çalışan Kadrocuların etkisi, esas olarak sosyalizme açılması olası görülen kapıların kapanması için kullanılmış oldu. Sınıf mücadelesinden azade bir ulus vaaz ederek işçi ve emekçileri egemen sınıfların peşine takmaya soyunan⁵⁴ ve tarihin akışını ilerletmekten ziyade belirli bir uğrakta sabitleme çabasındaki *Kadro* hareketi, iktidarın “sınıfsız toplum idealini”, daha az doktriner, ama ke-

50 a.g.e., s. 227

51 Yalçın Küçük, a.g.e., s. 150.

52 Mustafa Türkeş, “Kadro Dergisi,” *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cilt 2 Kemalizm*, der. Ahmet İnel, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul, s. 476.

53 Taner Timur, a.g.e., s. 185.

54 Yalçın Küçük, a.g.e., s. 148.

sinlikle daha “tehlikesiz” bir mecrada inşa etmeye karar vermesiyle işlevini yitirmişti. 1930’ların sonraki yıllarında, siyasal alanın daraltılmasına paralel olarak, ideoloji alanı da daha sağ yorumlara teslim edildi. Recep Peker’in *İnkılap Dersleri*’nde somutlaşan, sınıfsız bir toplum olarak Türk ulusunun inşası projesi bu bağlamda yorumlanabilir.

Seçilmiş Kaynakça

Atılğan, Gökhan, “Türkiye’de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010,” *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, der. Faruk Alp kaya ve Bülent Duru, Phoenix, 2012, Ankara.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın, Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, 1998, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, 1932, Ankara.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, 1990, İstanbul.

Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Yayınevi, 2006, Ankara.

Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978, Birinci Kitap*, Tekin Yayınevi, 1989, İstanbul.

Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, Ankara, İmge, 1999.

Oran, Baskın (der.), *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul.

Önal, Nevzat Evrim, *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, Yazılama Yayınevi, 2010, İstanbul.

Peker, Recep, *İnkılap Dersleri*, İletişim Yayınları, Ocak 1984, İstanbul.

Şener, Mustafa, “Burjuva Uygarlığının Peşinde,” *Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, der. Gökhan Atılğan vd., Yordam Yayınları, 2019, İstanbul.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yayınevi, 2001, Ankara.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, İstanbul.

Türkeş, Mustafa, “Kadro Dergisi,” *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, der. Ahmet İnsel, İletişim Yayınları, 2001, İstanbul.

Zafer, Toprak, *Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, İstanbul.

Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 2011, İstanbul.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVKİFATTAN SEPARATA: 1927-1935 TKP DEVRİMİN YOLUNU ARIYOR

3.1. Strateji Arayışı ve Partinin Sıkışması

1920'lerin ikinci yarısında Türkiye'nin gündemi artık eski rejimden kurtulma mücadelesi değil, yeni bir rejimin kurulması ve egemen güçlerin kendilerini konsolide etmeleridir. Türkiye Komünist Partisi bu dönem değişimine paralel olarak kendisini yenilemek göreviyle karşı karşıyaydı. Birinci kitabımızda değindiğimiz 1925 Akaretler Kongresi ve 1926 Viyana Konferansı bu görevin altından örgütlü biçimde kalkma çabalarıdır.

Bunların üstünde yeniden duracağız. Ancak sonucu baştan söyleyelim: TKP'nin kolektif ve örgütlü çözüm arayışı bir dizi faktörün etkisi altında başarılı olmamış, çabalar parti içindeki öbeklerin imzasını taşıyor hale gelmiş, arayış parçalanma dinamikleriyle el ele sürmüştür. 1935'e gelindiğinde politik hat itibarıyla çıkış bulma umudu ve örgütsel kapsamı hayli daralmış, bu anlamda varlığı tartışmalı hale gelmiş bir partidir TKP.

1925-1926 uğraşlarının ilk ürünü, birinci kitabımızda ele aldığımız 1926 programı olmuştur. Yazımına Akaretler Kongresini takiben 1925 yaz aylarında başlanan program taslağı Viyana'da tartışıldı ve benimsendi. Bu belgeyle birlikte TKP'nin siyasi iktidara yönelik dilini sertleştirdiğine dikkat çekmiştir.

Partinin stratejik yenilenmesi ve bu eksenle dönüşüm süreci çok yönlü bir kuşatma altındaydı. Tahrir-i Sükûn ile anılan devlet baskısı bunların başında gelir. Komünizmin Türkiye topraklarında kök salma potansiyelinin tamamen farkında olan egemen sınıflar, 1925'ten 1950'lerin sonuna kadar komünist hareketi sürekli yeraltına itecek, Partinin kitlelere ulaşmasını şiddet yoluyla önlemeyi ilke edineceklerdi. Bu noktada TKP'nin baskılanması ile o momentte gerçek bir tehdit oluşturup oluşturmadığı

arasında zorunlu bir bağ aranmasına gerek yoktur. Bir kere, antikomünizm egemen güçlerin sınıf bilincine sıkı sıkıya bağlı refleksidir. Sonra, konu Ankara-Moskova ilişkilerini ilgilendirmekte, hatta Ankara'da büyük ağırlıkla bu açıdan kavranmaktadır. Batı'yla ilişkilendirirken antiemperyalizm ve yurtseverlik vurgusunu geri çekmeye mahkûm olan siyasi iktidar, komünizmin ezilmesini temel bağımsızlık sorunu olarak topluma yansıtır, Osmanlı mirası "Moskof düşmanlığını" alevlendiriyordu. Ve son olarak da, Türkiye'de komünizmin gerçek bir tehdit oluşturduğu imajı Batı'da Ankara'ya yönelik pozitif, kollayıcı politikaları besleyebilirdi. TKP'nin uğradığı saldırıların zamanlaması bu tür farklı parametrelerle birlikte değerlendirilmelidir.

Partinin dönüşüm sürecini koşullayan bir diğer faktör, geçmişten gelen kadro birikiminin kendi içinde uyumlu bir merkezi kadrolaşma yaratamaması, tersine, gerilimler barındırmasıydı. Gruplaşmalar arasında farklı ideolojik yaklaşımların ve politik programların kristalize olduğunu söyleyemeyiz. Durum bundan daha kötüdür. TKP düşünsel zemini zayıf kalan, böyle olduğu için de kolaylıkla kişiselleşen farklılaşmalara sahne olmuştur. Kişisel sürtüşmeler politize edilemeyeceği için parti yaşantısı yarı karanlık, bilinmezliklerle dolu bir atmosfere kaymıştır. İlegalite koşullarının güçlendirdiği bu ortam çeşitli nitelik ve ağırlıkta, kişileri veya örgütsel işleyişi ilgilendiren deformasyonlara neden olacaktır.

Üçüncü olarak da Sovyet faktörü vardır. Komintern, Türkiye'de bir yandan Marksist-Leninist bir seksiyon arayışındaysa da, öte yandan önceliği Moskova'nın Kemalist iktidarla uyum tesis etmesini kolaylaştırmaya veriyordu. Bu iki amacın birbiriyle uyumlulaştırılması son derece güçtür. Nitekim Sovyetler Birliği'nin yaklaşık 70 yıllık tarihi boyunca pek nadiren Türkiye devriminin çıkarları ile Sovyet ülkesinin güvenlik kaygıları arasında pratik bir denge noktası bulunabilmiştir. Bulunduğu durumlarda da ancak kararsız, geçici bir dengeden söz edebiliriz...

1927 itibarıyla Parti birliğinin çözülmeye yüz tutması ihanetlerden ve bireylerin düştüğü yanlışlardan ziyade bu çok kaynaklı gerginliğin ürünüdür. Kuşatmanın hafiflemesi pratik başarıya bağlıydı. TKP emekçi kitleleri yönlendirip harekete geçirebilen bir odak haline gelse ve ülkenin ideolojik, politik gündemine bu sınıfsal rüzgârı da arkasına alarak etkide bulunabilseydi, üç başlıkta da durum değişebilirdi. Partinin birliği tesis edilebilir, egemen güçler baskıcı tercihlerini gözden geçirmek zorunda kalabilir ve Komintern ile Sovyet liderliği Türkiye devriminin ileri taşınmasında gerçek bir aktör olan TKP'ye daha duyarlı bir yaklaşım geliştirebilirlerdi. TKP

böyle bir etkinliği hayal etmiş, bu doğrultuda hamle yapmaya çalışmış ve başaramamıştır. Elbette başarılı olunamamasında Partinin ideolojik hatında “dengecilik” olarak adlandırabileceğimiz tereddütlü pozisyon da faktörlerden biri olabilir.

Neyi kastediyoruz? TKP, ülke “kurtuluştan kuruluşa” diyebileceğimiz dönemece girerken burjuva devriminin soğumaya başladığını saptıyordu. 1926 Programına göre “milliyetçiliğin büyük radikal reformlar safhası 1924’ün sonunda” kapanmıştır. Bundan sonra beklenen, “Kemalistlerin tüm gayretlerini, bir diktatörlük rejimi lehine kendi iktisadi hâkimiyetlerini” tesis etmeye yöneltmeleridir. Parti de işçi sınıfı içinde örgütlenmeye ağırlık vermeli, fabrikalarda hücre örgütlenmesini derinleştirmelidir. TKP’nin, artık devrimi ilerletmek anlamında Kemalizm’den bir beklentisinin olmaması gerekir:

“Halk Fırkası’nın, bizzat kapitalizm yolunda hızla ilerleyen milliyetçi burjuvazinin menfaatlerini güttüğü daha da münhasıran müdafaa ettiği için, emekçi kütelerin ve orta sınıfların ızdırabını dindirmek için elle tutulur hiçbir şey yapılabilmesi mümkün değildir.”¹

Bu durumda TKP’nin devrimi “devralması” öngörülmektedir:

“Böylece, bu gayri memnun halk kitlelerini gericiliğin tesirinden koparmaya ve onların aksi inkılâpçı (karşıdevrimci) maceralara sürüklenmesine mani olmaya muktedir yegane siyasi teşkilat, Türkiye Komünist Fırkası’dır. Bu Fırkaya düşen, yalnızca gerici tahrikatı (tahrikler, kıskırtmalar) köşeye sıkıştırmak değil, ama aynı zamanda küçük burjuvazinin ve orta köylülüğün dağılmakta olan tabakalarını, yapacakları tazyikle (baskı kurarak) hükümeti reformlar ve anti-emperyalist mücadeleler yolunda ilerlemeye mecbur kılma amacıyla, ihtilalci şiarlar etrafında toplamaktır.”²

Zaten TKP’nin amacı da “Sovyet idaresidir”:

“Türkiye Komünist Fırkası, Komünist Beynelmilelinin bir şubesi sıfatı ile, mücadelelerini, Türkiye’nin hususi şeraiti dahilinde emperyalizme karşı, ve milli burjuvazinin ve büyük emlak ve arazi sahiplerinin hakimiyetine karşı tevcih eder; Sovyetler ittifakı, cihan proletarya inkılâbı ve komünizm lehinde bulunur; ve mevcut burjuva diktatörlüğü yerine amele ve köylü hakimiyetine müstenit (dayanan) bir sovyet idaresi kurmak gayesini takip eder.”³

1 Sinan Dervişoğlu, *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, TÜSTAV Yayınları, 2004, İstanbul, s. 195-196.

2 a.g.e., s. 196.

3 *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, Ürün Yayınları, 1997, İstanbul, s. 29

Ancak iş somut olarak TKP'nin faaliyet ekseninin tanımlanmasına gelince, karşımıza bir denge çıkmaktadır:

Kemalizm, harici emperyalizm ve irticaya karşı mücadeleye devam ettikçe, T.K.P. Halk Fırkası'na müzaheret edecek (arka çıkacak, destekleyecek) ve onu inkılabı genişletmek için tazyik edecektir (ona baskıda bulunacaktır). T.K.P., Kemalizmin en cezri (radikal) unsurlarını tutmak suretiyle Halk Fırkası içinde emperyalizm ve irtica'la uzlaşmak gibi cereyanlarla mücadele etmelidir.⁴

Bu, teorik olarak yanlış olmasa bile, siyasal mücadeleye rehberlik edebilmek için ağırlık noktası belirginleştirilmeye ihtiyaç duyulan bir formülasyondur. Kapandığı söylenen burjuva devrimini ilerletecek işler yaptığında Kemalizm'in desteklenmesi gibi bir formül, politikaya ışık tutamaz. Az önce dengeli diye nitelediğimiz, teorik olarak temelsiz olmayan ideolojik-politik sorun budur.

Gerçekten de yapılan analizde günün nesnel koşullarının dikkate alınması gerekir. Kemalist iktidarın gericilik diye bir düşmanı vardı. Bir yandan devrimciliği aşınan Kemalizm, öte yandan karşıdevrime geçit vermiyordu. Hatta baskıcı eğilim sergilememesi durumunda, dinci ve liberal akımlarla buluşabilecek, emperyalist manipülasyonlara açık ve üstelik kimi Milli Mücadele önderlerinin başını çektiği bir muhalefet bloku ağırlık kazanabilirdi. Böylesi bir muhalif bileşimin Kemalist merkezin toplumsal desteğini geride bırakması bile imkânsız sayılamazdı. TKP bu tabloda, en radikal söylemi tutturacağı konjonktürlerde bile Kemalizm'e büsbütün sırtını dönmemiştir.

Devrimciliğini yitirdiği saptanan Kemalizm'e "koşullu destek" formülü değerlendirilirken, Partinin öznel koşulları da göz önüne alınmalıdır. TKP az önce tanımladığımız üçlü basınç altındaydı ve önemli olan, kesin doğruları temsil eden bir programdan ziyade Partinin gücünü arttıracığı bir yol haritası çizilebilmesiydi. Sonuç olarak Parti kendini bir kısır döngünün içinde bulmuştur.

3.2. Çözülme Çevreleyen Ortam

1927'de işte bu sıkışma ortamında Vedat Nedim'in sekreteri olduğu Merkez Komitesi'nde işler tavsiyordu. Partinin örgüte liderlik edebilecek merkezi bir yayın organı yoktu. Merkez ile örgütler arasındaki ilişki daha da gevşemişti. Vedat Nedim ekibine kalsa devletin ağır baskısı altında, de-

4 a.g.e., s. 201. (Programın tam metni için bkz. s. 201-208)

ğil mücadeleyi yükseltmek, organize hareket etmek bile olanaksız hale gelmişti. Partinin hücrelere dayanan örgütlü duruşu değiştirilmeli, hücreler ve komiteler yerine “noktalama” modeline geçilmeli, partililer bilinen anlamda örgütlü olmayan bir çalışma içine girmeliydi. Bu aşamada tartışma büyük ölçüde, MK’nın aktif bir çalışmadan kaçınması ve buna karşı çıkan öbekler arasındadır. Anlaşmazlığın ideolojik içeriği belirginleşmemiştir.

Hücre örgütlenmesinin terk edilmesi ile sürdürülmesi arasındaki ayrım bir işçi sınıfı partisinin pratik değil ilkesel özelliğine kuşkusuz bağlıydı. Örgütsel model ve reflekslerle ilgili görünen bir tartışma, aslında komünizmin burjuva devriminin içinde eritilmesi veya bağımsızlığını koruması gibi muazzam bir çatışmanın habercisiydi. Ne yazık ki, konunun teorik ve tarihsel bir bütünlük içinde tartışmaya açıldığını söyleyemeyiz. İdeolojik içerik, hantal MK’nın tasfiyecilikle suçlanmasıyla ancak kısmen aydınlatılabilmektedir. Netleşme yolunda ilerlenmesi için Vedat Nedim’in örgüte ihanet etmesi bile yetmeyecek, bu ekibin daha sonra Kemalizm’e iltihakı ve siyasi iktidarın antikomünist dilini sertleştirmesi beklenecektir. Bu sertleşme de, Kemalizm’e koşullu destek formülü nedeniyle geçici olmaya mahkumdur. Aslında ayrışmada ideolojik olarak kesin bir netleşme Vedat Nedim ekibinin kısa süre sonra çıkartacağı *Kadro* dergisi eliyle sağlanmıştı.

Düzen cephesindeyse mücadeleler sürüyordu. Kemalizm’in modernleşme adımlarını atabilmesi, iktidarını tahkim etmesine bağlıydı. Saltanat ve hilafete son verilmişse de bu akımlar varlığını sürdürüyordu. Eski düzen özlemcisi gericilik, Kemalist-İttihatçı gerilimiyle, Kürt kimliğiyle iç içe geçen feodal dirençle etkileşim içindeydi. Cumhuriyetin siyasal özgürlükler alanının genişletilmesi anlamında burjuva demokrasisiyle taçlanması için Mustafa Kemal ve çevresinin niyetlerinden bağımsız olarak maddi koşullar uygun değildi. Üstelik Kemalist liderlik, sıra burjuva demokrasisi ve devriminin diğer boyutunda, kitlelerin harekete geçirilmesine geldiğinde son derece isteksiz, hatta yasakçı bir tutum alıyordu. Devrimin derinleşmesi emekçi kitlelerin kendi çıkarlarını da gördükleri bir harekete bağlı olduğu ve bundan kaçınıldığı için, devrim kendi altını oymaya başlamıştı bile.

Bu anlamda mücadeleyi modernist cumhuriyetçi akımla gericilik arasında tanımlamak yeterli olmayacaktır. Aslında Şeyh Said ayaklanmasının öncesinden başlayarak 1924-1927 yılları arasında liberal ve ittihatçı tüm düzen içi muhalefet köktenci önlemlerle ortadan kaldırılmıştır. Takrir-i Sükûn’la önde gelen pek çok Milli Mücadele kadrosunun yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve liberal-muhafazakâr mu-

halefet etkisiz kılınmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa için en büyük siyasi rakip odağı, Milli Mücadele’de yine önemli roller oynamış olan, bir kısmı da halkın sempatisine sahip İttihat ve Terakki kadrolarıydı. Eski İttihatçılar arasında Kemalist iktidara eklemelenmiş olanlar kadar bağımsız rollere soyunanlar da vardı.

Bu ortamda 1926 İzmir suikastı, İttihatçıları tasfiye etmek için kullanıldı. İstiklal Mahkemeleri’nde çok sayıda eski İttihatçı yargılandı; eski Maliye Bakanı Cavid Bey gibi bazıları idam edildi. Bu kadroların bir bölümü hapse atılırken, bir bölümü de yurtdışına kaçacaktı. Bu operasyonu *Nutuk* takip etti.

Kapitalizmin gelişimi doğal olarak sınıfsal kaygıları da beraberinde getirdi. “Bizde modern kapitalist sınıflar ve sınıf çatışması yoktur” söylemi işçi sınıfı mücadelesinin önünü kesmek için de kullanılmaktaydı. Özellikle madenler, demiryolları, ulaşım ve tütün işletmeleri gibi çok sayıda işçinin çalıştığı sektörlerde işçiler kaçınılmaz olarak hakları için mücadeleye girişmekte ve örgütlenmekteydi. Buna çare olarak iktidar kendi denetimi altında işçi birlikleri örgütlemeye yöneldi. Sendikal işlev gören bu birliklerde her zaman az çok etkili olan komünistlerin alanını kapatmak iktidarın temel güdülerinden biri oldu. TKP gericiliğe ve emperyalizme karşı Cumhuriyet Halk Fırkası’nı desteklemeye hazır olduğunu ilan etse de, Kemalizm tarafından tasfiye edilmesi gerekenler listesine çoktan konmuştu.

1925-1926 yıllarında Parti işçi sınıfı içerisinde örgütlenmesini sürdürür. Örgüt daralmakla birlikte canlıdır. 1926 Mayıs ayındaki Viyana Konferansı da buna işaret etmektedir. Tutanaklardan Merkez Komitesi’nde birbiriyle dışlayıcı biçimde çatışmaya girmeyen iki eğilim olduğu sezilir: Vedat Nedim’in temsil ettiği, terör koşullarında daha ihtiyatlı davranma, Partiyi deyim yerindeyse “rölantiye alma”, risk almama yönündeki eğilim ve Nâzım Hikmet’in de içinde olduğu, siyasete ve Parti çalışmasına daha kalın çizgilerle bakan, siyaseti işçi sınıfı-burjuvazi karşıtlığına indirgeyen yaklaşım. Şefik Hüsnü’nün uzlaştıracı, dengeli formülasyonları bu eğilimlerin kemikleşmesine engel olmuştur.

Ek tartışmalar işçi sınıfının durumu, din karşıtlığı gibi konularda da yapılır. Örneğin Hasan Âli Ediz’in “din karşıtı eserler yayımlamalıyız” önerisine işçiler arasında çalışma yapan delegeler partinin izole olacağı gibi pratik kaygılarla karşı çıkarlar. Şefik Hüsnü de laikliğin din karşıtlığı olmadığı şeklinde bir uyarıda bulunacaktır.⁵

Kemalizm'in kılık-kıyafet ve şapka gibi konularda yaptığı reformlar konusunda da Parti içerisinde farklı görüşler mevcuttur. İnkılâpların yüzeysel ve biçimsel karakteri, bunların birer ilerlemeyi temsil ettiği, ama gerçek devrimci dönüşümler olmadığı tartışılır. Ancak konferans sonrası partinin içine düştüğü atalet bu alanda politik tavır almaya izin vermeyecektir.

TKP kuşkusuz emekçi halkın devrimin derinleşmesiyle özdeş olan çıkarlarının ve işçi sınıfının sömürüye karşı mücadelesinin temsilcisiydi. Ancak bu temsil ilişkisinin tarihsel bir karakteristik olmanın ötesine geçmesi ve örgütsel altyapısının gelişmesi gerekiyordu. Emekçilerin mücadelesine pratikte önderlik edemeyen bir işçi sınıfı partisinin sınırları belliydi.

3.3. İşçi Sınıfının Partisi Olmak

1926'ya gelindiğinde TKP'nin üye yapısı büyük ölçüde "işçileşmişti." Kuruluş yıllarında Ankara ve İstanbul'da Parti, büyük ölçüde aydın ve gençlerden oluşuyordu. İstanbul'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'ndan (TİÇSF) beri işçi sınıfı ve sendikalar önemli bir zemin oluşturmuşsa da bu durum değişmemiş, hatta *Aydınlık* dergisi olarak da bilinen İstanbul Komünist Grubu (İKG) bir aydın çevresi olarak bilinir olmuştu. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) Anadolu'da işçilerin yoğun olduğu Mersin, Adana, Zonguldak gibi şehirlere kadrolarını göndererek örgütlenmeye çalışmıştı.

1926 itibarıyla örgütlenme çalışmalarının işçilerin yoğun olduğu taşra kentlerinde verimli olduğu söylenmektedir. Üyelerin yüzde 61'i işçilerden oluşmakta, oran taşrada yüzde 82'ye çıkmaktadır. Demek oluyor ki, TKP 1925 yılında maruz kaldığı tüm baskılara ve olumsuz koşullara rağmen İstanbul, Ankara ve İzmir'in yanı sıra ve Balıkesir (Balya), Adana, Eskişehir, Trabzon gibi işçi yoğun kentlerde fabrikalarda örgütlenen bir partidir ve Amele Teali Cemiyeti'nde (ATC) etkindir. Şefik Hüsnü'nün kaleme aldığı 1 Mayıs broşürü 1925'te ATC tarafından basılmıştır.

TKP birçok grev ve örgütlenmede rol oynar. Boğaziçi Denizcilik Kumpanyası gemicilerinin grevi, telgrafçılar grevi, Balya madenlerindeki grev girişimi, Adana'da Nusaybin demiryolu hattındaki grev⁶ bunlar arasında sayılabilir. Parti İstanbul'daki Sendikalar Birliği'nde çalışır, Samsun'da tütün işçilerinin Tütün Amele Derneği kurmalarına önayak olur. İstanbul'daki tütün işçileri arasında, Rumeli göçmenlerinin, özellikle Romanların öne çıktığı bir örgütlenme göze çarpmaktadır.

6 Bkz. Şeyda Oğuz (hazırlayan), *1927 Adana Demiryolu Grevi*, TÜSTAV Yayınları, 2005, İstanbul.

Bu gelişim doğrultusu, düzenin oturmaya başladığı dönemde Parti açısından yaşamsaldı. Ulusal kurtuluş problematiğinin yerine devrimin emekçiler tarafından ileriye ittirilmesi, hatta devralınması geçecekse, Parti organik olarak işçi sınıfının partisi haline gelmek zorundadır.

Ancak işçi örgütlerini ve özel olarak da taşra örgütünü siyasi olarak yönlendirmek konusunda sorunlar yaşanıyordu. Şefik Hüsnü'ye göre Parti, siyasi öncülük görevini yerine getirmemektedir ve "uvriyerizm"e düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. İşçi çalışmalarının yoğunluk kazandığı bu dönemde Parti imzasını taşıyan herhangi bir bildiri yayımlanmaz. İşçiler ve halka dönük çalışmalar neredeyse tamamen ATC altında yürütülür. ATC, iktidarın baskıcı politikalarından nasibini alarak 1927'de kapatılacaktır.

Partinin üye profili işçi sınıfı ağırlıklı olmaya devam etse de, zaten yüksek olmayan üye sayısı baskı ortamında gerilemeye başlar. 1926'da 350 olarak verilen sayı ertesi yılın ortasında 138'e kadar düşmüştür. Partinin 50 hücrelerinden 27'si fabrikalardadır.⁷

1926 Konferansı'nda işçi sınıfının kendiliğinden hareketi konusunda da bir tartışma yaşanmıştır. Tartışmanın kaynağı Vedat Nedim'in "Türkiye'de şuurlu amele hareketi denildiği zaman bu, komünistlerin doğurduğu hareket demektir" saptamasıdır. Nâzım Hikmet ve diğer delegeler "işçi sınıfının kendiliğinden hareketini göz ardı ettiği için" bu görüşe itiraz ederler. Şefik Hüsnü de Türkiye'de 1905'ten beri sosyalist hareketin haricinde de bir sınıf hareketi olduğunu söyleyerek buna karşı çıkar. 1926 analizine göre sorunlar büyük ölçüde Partinin eksiklerindedir:

*"Böylece TKF, pek az tecrübeli bir merkez ve gayet mahdud (sınırlı) bir aza sayısı ile, en vahşisinden bir beyaz terörün zincirinden boşanmasına karşı kafa tutmak zorunda kaldı. Yoldaşlarımızda eksik olan ne iyi niyet, ne cesaret, ne de fedakârlık ruhu ydu. Ancak vazife öylesine zor ve imkânlar öylesine mahduttu ki, her şeye rağmen, hadiseler tarafından sürüklenmelerine şaşırmamak gerekir."*⁸

Çözüm MK'nın yeni üyelerle takviye edilmesinde aranır. Bir diğer önemli eksiklik Partinin merkezi illegal bir yayınının olmayışıdır. Vedat Nedim'in sekreteri olduğu MK'nın organı olması öngörülen ancak İstanbul il örgütü tarafından yayımlanan ve üç sayı çıkan *Alev* gazetesinin etkisiz olduğu söylenmektedir.⁹ Konferans metinlerine göre, "TKF'nin bütün

7 Dervişoğlu, a.g.e., s. 150-151.

8 Dervişoğlu, a.g.e., s. 141-142.

9 Erden Akbulut, İsmail Bilen, Belgelerle Yaşam Öyküsü, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul, s.38.

zaafı bu temel kusurdan doğmaktadır.¹⁰ Merkez ve bölge örgütleri arasında uyum sağlanması da buna bağlıdır. MK içerisinde görevleri tanımlı bir Siyasi Büro oluşturulması ve yurtdışındaki parti yöneticilerinin Harici (Dış) Büro altında toplanarak MK ile tanımlı bir ilişki içerisinde çalışmaları öngörülür.

Ancak Harici Büro'nun 1926 sonrasında yaptığı tespitler, sorunun çözülmediği yönündedir. Şefik Hüsnü'nün Partinin siyasi konularda tavır alması ve bunu kendi adıyla halka duyurması gerektiği konusundaki telkinlerine Vedat Nedim, iktidarın yarattığı baskı ve terör koşullarında bunun mümkün olmadığı, Parti adını kullanmanın risk yaratacağı yönünde yanıtlar verir. Vedat Nedim'e göre yurtdışındakiler ülkede koşulların ne denli zor ve tehlikeli olduğunu anlamamaktadır.

"Şimdiki vaziyet hiçbir suretle Mütareke zamandaki ve Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan evvelki devirlere benzemiyor. Kimse sonu mağlubiyet, hapis, idam olabilecek gösteriş hareketlere meyil göstermiyor. Terörün bütün nüfuz ve şiddeti partinin en şuurlu azası üzerinde bile kendini gösteriyor. Biz bugün hazırlanma devresindeyiz. Provokasyonlara hiç tahammülümüz yoktur. Yeni darbeler partimizi daha büyük bir zaafa düşür edecektir. (Partimizi daha da zayıflatacaktır) Bugünkü makineden tahammülü haricinde (kaldırabileceğinin ötesinde) bir faaliyet istemeyin."¹¹

Belgelere yansıdığı kadarıyla Parti merkezinde atalet hali kendini göstermektedir. MK toplantılarına, 1925 kongresinde belirlenen 21 MK üyesinden Vedat Nedim ve -hapisten çıktıktan sonra- Şevket Süreyya hâric neredeyse hiçbirinin düzenli olarak katılmadığı görülür. MK toplantıları çoğunlukla 4-5 üyenin katılımı ile yapılmaktadır. 1925 tutuklamalarından sonra Parti örgütsel olarak toparlanamamaktadır. İlleale geçme konusunda önemli sıkıntılar yaşanır ve kadrolar açısından çok sayıda fire verilir. Bu dönemde 1919'dan beri İstanbul Komünist Grubu içerisinde önemli rol oynayan Sadrettin Celal Partiden uzaklaşmıştır.

Şefik Hüsnü ataleti kırmakta merkezi yayını özellikle önemsemektedir. İstanbul'da günlük bir gazete çıkarmak için Komintern'de girişimlerde bulunur, ancak bu konuda destek bulamaz. Viyana Konferansı kararları da basılamamıştır. Dolayısıyla parti örgütlerine bilgi verecek yazılı bir materyal yoktur. İstanbul'daki MK üyeleri ile yerel örgütler arasındaki irtibat çok kesintili ve düzensiz bir şekilde sürmektedir. Yerel parti örgütleri

10 Dervişoğlu, a.g.e., s. 139.

11 Dervişoğlu, 1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma, TÜSTAV Yayınları, 2007, İstanbul, s. 79.

kendilerine siyasi yönlendirme yapılmadığından, MK'dan direktif alamadıklarından yakınmaktadır. Bu süreçte seçilmiş Merkez Komitesi giderek yalnızlaşacak ve Partinin belli başlı örgütleri ve sorumluları örgütün likidasyona gittiğini düşünerek çeşitli arayışlara gireceklerdir. İsmail Bilen, Hüsamettin Usta (Özdoğu) ve Doktor Hikmet (Kıvılcımlı) bu süreçte örgütün sivrilen genç kadrolarıdır. İsmail ve Hüsamettin KUTV'da (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) eğitim aldıktan sonra 1926'da Merkez Komitesi'ne bağlı çalışmak üzere Sovyetler'den ülkeye gönderilen kadrolardır. İsmail Adana, Hüsamettin İzmir sekreterliğini üstleneceklerdir. Hikmet ise gençlik çalışmasıdır.

Bu sırada Amele Teali Cemiyeti, Şark Şimendifer Kumpanyası işçileri, tramvay işçileri arasındaki çalışmalar sürdürülmektedir. Ancak MK'nın ataleti ile işçi sınıfı bağlarının toplulaştığı örgütlerin enerjisi arasında ip-ler gerilmektedir. Bir komünist partinin işçi sınıfını örgütlemesinin ve öncülük işlevini yerine getirebilmesinin koşulları bellidir. Partinin merkezi yapısı ideolojik-stratejik netliğe sahip olmalı, uyumlu bir kadrolaşmaya oturmalıdır. Bu noktada ciddi bir açık ortaya çıktığına göre TKP'nin işçi örgütlenmesinin de pratisyen bir çalışmaya dönüşme eğilimine girdiği tahmin edilebilir.

3.4. Yol Ayrımı ve Tevkifat

1926 Viyana Konferansı'nda, tutuklu bulunan üç MK üyesinin yerine komitenin üç üye ile takviye edilmesi ve üç kişilik bir Siyasi Büro'nun oluşturulması kararlaştırılmıştı. Yine MK içerisinde üç kişilik bir Harici Büro oluşturulmuş ve yurtdışındaki iki aktif militanın da "aday" olarak büro toplantılarına katılmaları öngörülmüştür. Harici Büro'nun sorumluluğu MK ile Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) arasında ilişki kurmak, yurtdışında Partiyi temsil etmek, Partinin illegal merkezi yayını ve genel ideolojik faaliyetini örgütlemek ve yönetmekti. Siyasi Büro ve Harici Büro'nun sıkı bir işbirliği içinde çalışmaları gerekiyordu. Ancak pratikte tam tersi yaşanır. Fiilen yurtdışındaki MK'yı ikame eden yürütme organı olarak Siyasi Büro, Parti faaliyetlerini yavaşlatmak, hatta askıya almakta direndikçe Harici Büro MK üzerinde baskı kurmaya başlamış, MK ise Harici Büro'nun yetkisi olmadığı halde direktif vermesinden yakınarak tavrı almıştır.

Burada kişilerin konumlanışlarıyla ilintili ek bir komplikasyon da vardı. Partide benzersiz bir otoriteye sahip olan Şefik Hüsnü yurtdışında kalmak

zorunda olduğu için sekreterliği¹² devretmişti. Örgütün en yüksek kademesi olarak Merkez Komitesi sekreterliği en yetişkin kadrolaşmayı temsil etmekten çıkmıştı. Partinin uzaktan mektuplarla yönetilmesi ne mümkündü ne de sağlıklı bir işleyişti.

İstanbul'daki Komintern temsilcisinin ve Harici Büro'nun bağlı çalıştığı Komintern yetkililerinin müdahaleleri, durumu hiç de kolaylaştırmıyordu. İsmail Bilen Adana örgütü olarak düzenledikleri konferans nedeniyle MK tarafından sorgulandığında Komintern temsilcisi Kitaygorodskiy'in de kendisine karşı tutum aldığını aktarır.¹³ Dünya partisinden gelen kişinin Türkiye partisinden birliği adına böyle bir refleks göstermesi ilk bakışta anlaşılır görünse de, artık anlaşmazlıkların siyasal içeriği açığa çıkmaktaydı; konu disipline indirgenemezdi. Nitekim Kitaygorodskiy, Bilen ve arkadaşlarının Partiyi aktive etmek yönündeki somut adımlarına karşı Vedat Nedim-Şevket Süreyya ekibinin yaklaşımına destek verecekti.

Elbette anlaşmazlık yönetsel değildi. Şefik Hüsnü'nün Vedat Nedim'in sekreterliğindeki MK'ya yönelttiği eleştiriler partinin hattından sapıldığına ilişkindir. Şevket Süreyya'nın 1927 yılında yazdıkları da bunu doğrular niteliktedir.

Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör) gibi, KUTV'da eğitim almış bir parti kadrosudur. 1923 yılında İstanbul'a dönmüş ve *Aydınlık*'ta yazar yazmıştır. 1925 Kongresi'nde Merkez Komitesi üyesi olmuş ancak kısa bir süre sonra tutuklanarak hapse girmiştir. 1926'da hapisten çıktıktan sonra MK içerisindeki görevine geri döner. MK'nın içerisinde bulunduğu durumu (Parti adıyla faaliyet yürütmeme, işçi sınıfı içinde ekonomik mücadeleyi öncelikle, Kemalizm'le çatışmaya girmeme gibi) teorize etmeye çalışan da Şevket Süreyya'dır. 1926 sonunda Harici Büro'ya yazdığı mektupta "Partinin duyurulması" yani Parti adıyla faaliyette bulunulmasına karşı tezlerini sıralar. Şevket Süreyya'ya göre mevcut koşullarda yapılması gereken, memleketin başlıca noktalarında yetişmiş ve durumu gözleyen kadrolar bulunduraktır. Hücre sistemi yerine yerelde sorumlu bir kadroya bağlı (noktalama) bir çalışma sistemine geçmeyi savunur. Ülke içerisinde herhangi bir yayın,

12 Zeki Baştımar 1962'de Harici Büro Konferansı sırasında bir soru üzerine "genel sekreter tabirinin" TKP'de kullanılmadığını, bunun yerine "parti sekreteri" denildiğini ifade edecektir. (*TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul, s. 14) Aynı görev için "Merkez Komitesi sekreteri" ve "teşkilat sekreteri" kullanıldığına da rastlıyoruz. MK içinde başka sorumluluklara da sekreterlik denilmektedir. 1930'larda Merkez Komitesi içinde Sekreter sık sık değişmiş veya tutuklanmalar nedeniyle değiştirmek zorunda kalmıştır. Yine Baştımar bir ara MK sekreteri görevinin bir yılına üstlenilmesinin düşünüldüğü bilgisini verir. Genel sekreterliğin "parti liderliği" anlamına geldiği düşünülürse, bu, farklı bir uygulamadır.

13 Erden Akbulut, İsmail Bilen, *Belgelerle Yaşam Öyküsü*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul, s. 38.

illegal bir gazete yayımlamamayı, yalnızca aylık bir bülten çıkarmayı önerir. Partinin temel faaliyeti iş kanunu gibi konularda sendikalarda ve işçi birliklerinde çalışmak olmalıdır. Üst düzeyde bir illegaliteye geçmeyi ve Partiyi “tesettür altında saklamayı” yani görünmez kılmayı önerir.

Şevket Süreyya, bu taktik önerilerini Şefik Hüsnü ve TKP’nin öncesinde ortaya koyduğundan hayli farklı bir Türkiye analizine dayandırmaktadır. Buna göre, Türkiye’de sınıf mücadelesinin sınırları vardır ve burjuvazi, gerici ile emperyalizm karşısında hâlâ diğer sınıfların da çıkarlarını temsil etme aşamasındadır.¹⁴ Birkaç yıl içinde *Kadro* dergisine açılacak olan yola çıkmıştır.

Bu mektup Şefik Hüsnü’yü yurtiçindeki parti yönetiminin görüşleri konusunda epey tedirgin eder. Öyle ki Şevket Süreyya’nın “kurcaladığı bütün noktalar istisnasız fırkamızın üzerine kurulmuş bulunduğu temel taşlardır.”¹⁵ Şefik Hüsnü, Şevket Süreyya’ya uzun yanıtında, eşitsiz gelişme yasasına dayanarak Türkiye’de burjuvazinin gelişimini ve özellikle de cumhuriyet kurulduktan sonra “milli” olanaklarla nasıl daha da güçlendiği hakkında geniş bir analize yer verir. Şevket Süreyya’nın Partiyi yalnızca hazır bir kadro toplamı olarak muhafaza etme önerisine karşı ise şunları yazar:

“Biz bugün kırık dökük kadrolarımızla tedhişin bütün dehşetine rağmen en küçük mahalli fırsatları vesile ittihaz ederek (vesile olarak görerek) istismara (sömürüye) karşı mücadele etmek, bu nevi insiyaki (içgüdüsel, kendiliğinden) mücadelelerin başına geçmeye çalışmak, ve bu suretle yoldaşlarımızla, taraftarlarımızla daha geniş siyasi mücadelelere girişmek hevesi ve kabiliyetlerini uyandırmak mecburiyetindeyiz. Bizim için en yüksek ve en müessir mektep her günlük mücadele mektebidir. Bu mektepten şahadetname almamış olanlar -önümüzde birçok misalleri duruyor- bu en derin Marksist ve Leninist kursları bitirmiş bile olsalar mücadeleciler ve kitleleri mücadeleye sevk edici unsurlar olamazlar.”¹⁶

Komünist hücre, en ufak vesilelerle amele-i harekete getiren fabrika veya müessese dâhilinde siyasi hadiseleri komünist nokta-i nazardan aksettiren (siyasi olayları komünist bakış açısından yansıtan), umum memleket amele sınıfının ızdıraplarına, hareketlerine mensup olduğu şubeyi alakadar eden, fırka neşriyatını tamim eden (Parti yayınlarını dağıtan) ve ilh. bu nevi faaliyetlerde bila inkita (ara vermeksizin) en ayan [göz önünde] olan müteşebbis ve açık göz bir teşekküldür. Aksi takdirde ancak bir anka kuşu olabilir. Acemi bir hücre bu vazifelerin hepsini yapacak kabiliyette olmayabilir. Buna rağmen faal ol-

14 Dervişoğlu, 1926-1927 TKP MK Tutanakları, Büyük Kırılma, s. 156-160.

15 a.g.e., s. 190.

16 a.g.e., s. 194.

maya müterakkib ve murakip [gözleyen, izleyen] olmaya değil, müteşebbis ve müdahaleci olmaya mecburdur.....acemice ve iptidai bir tarzda da olsa o her fırsatta harekettedir. Hatalar irtikab edebilir (Hata yapılabilir). Her defasında hatasını tashih eder (düzeltir) ve yine mücadeleye atılır. Bence daima doğru gören fakat faal olmayan bir hücreden ise sık sık yanılan fakat mücadele eden bir hücre evladır. Daha doğrusu ancak ikincisi bir komünist hücresidir.”¹⁷

Yurtiçinde yeni bir kongre talebi yükselmeye başlar. Ortada gerçek anlamıyla bir merkez organın kalmadığı koşullarda Harici Büro, önceliği örgütün toparlanmasına verme eğilimindedir. Partide yaşanan krize müdahale etmek üzere Harici Büro, TKP'nin faaliyeti hakkında bir “Karar Projesi” hazırlar. Buna göre Halk Fırkası'nın büyük işletmeleri destekleyen politikaları Türkiye’de sınıf karşıtlıklarını artırmakta ve bu durum “T.K.P’nin faaliyeti için gayet müsait bir zemin teşkil” etmektedir. “Türk cemiyetinin bugünkü şartları komünizmin intişarına (yayılmasına, yaygınlık kazanmasına) her zamandan daha elverişlidir.”¹⁸ Bu karar projesinde, Partinin sorunlarının sebebi kitlelerin partinin hattından ve mevcudiyetinden habersiz olması ile açıklanır. Bunun önüne geçmek için MK derhal işçi sınıfına hitap eden bir bildiri yayımlamalıdır. MK’nın bir diğer acil görevi de, yerel örgütlenmeleri harekete geçirmek üzere ülke meselelerini tahlil edeceği ve bunlara dair Partinin tavrını anlatacağı yayınlar yapmaktır.¹⁹

Ancak bu girişimler MK’yı söz konusu ilkeler doğrultusunda harekete geçirmek yerine tam tersi etkide bulunur. Vedat Nedim ve Şevket Süreyya başta olmak üzere MK üyeleri bu girişimleri MK’ya bir güvensizlik olarak değerlendirir ve Harici Büro’ya karşı hücumla geçerler. Artık ortak bir anlaşma zemini kalmadığı açıkça anlaşılmıştır ve iki taraf da birbirini tasfiye etmeye dönük adımlara girer. Bu arada İstanbul’da MK faaliyetlerine katılan Komintern delegesi, MK’ya dönük kendi öneri ve eleştirilerini getirerek bu gerilime katkıda bulunmaktadır.

Bu süreçte Partinin örgütlenmesinin giderek daha mütevazı sayılara, 138’e gerilediğini daha önce belirtmiştik. 1927 Nisan’ında bunların 45’i İstanbul’da, 28’i Adana’da ve 15’i İzmir’dedir. Yine de 1927 1 Mayıs’ında partinin etkin olduğu Amele Teali Cemiyeti İstanbul’da iki bin kadar işçinin işbaşı yapmayarak 1 Mayıs’ı kutlamasını sağlar. Buna karşılık, Tramvay şirketi 1 Mayıs’ta işe gitmeyen 60’tan fazla işçiyi işten atar.²⁰

17 a.g.e., s. 197.

18 a.g.e., s. 247.

19 a.g.e., s. 249.

20 a.g.e., s. 303-304.

Merkez ile örgütler arasındaki gerilim, 1926 sonlarında Bilen'in anlatımına göre açık bir mücadele biçimini almıştır.

*"1927'de Partinin teşkilat idaresi şöyle bir manzara aldı: Resmen, görünüş[de?] ortada bir S.K.(MK) var. Fakat, bütün vilayet komiteleri S.K.'ya karşı. Mesela: Adana, İzmir, İstanbul, hatta Ankara Vilayet Komitesi. İzmir Vilayet Komitesinin başında Hüsamettin (Aziz) vardı. İstanbul'da Suphi (Şakir) ve 'Sarı' Mustafa bulunuyordu."*²¹

Bir süre sonra Hüsamettin İzmir'den alındı, ancak İstanbul il sekreterliğinin bir nedenle boşalması üzerine bu kez İstanbul'un sorumluluğunu üstlendi. Güçlü olduğu ve işçi çalışmalarının üstünde yükseldiği anlaşılan MK karşıtlarının talepleri esas olarak İl konferansları ve Parti kongresinin toplanmasını ve Partinin bildiri gibi araçlarla sahaya inmesini içeriyordu. Parti programının gözden geçirilmesi isteği de daha sol bir konumlanış aradıklarına işaret ediyordu.

Vedat Nedim MK'sı çeşitli parti örgütlerinin başında bulunan sorumluların merkezden gizli bir iç örgütlenme içine girdiklerini Komintern'e bildirir ve bu unsurların bir komplo içinde olduklarını iddia eder. Beş kişiye uyarı cezası verilir.

Harici Büro Şubat 1927'de bu konuda yaptığı değerlendirmede yerel örgütlerin merkezle uyumsuzluklarının önceki yıl, Konferans döneminde de gözlemlendiğini belirtiyor, bir anlamda sorunu suçlu aramak yerine partinin genel zayıflığında aramayı önermiş oluyordu. Sorunların çözülmemesi ve sürüp gitmesi, MK'nın Harici Büro ile koordine olmamasından ve zaaflarından kaynaklanıyordu. Merkez Komite takviye edilmeli, Parti kapalı bir kulüp derekesine düşmekten kurtarılmalıydı.

Harici Büro'ya kalırsa, MK sorunların nedenini Harici Büro'nun kendisi üstünde baskı kurmasına, yani örgütü uzaktan yönetmeye çalışmasında görmekle yanlış yapıyordu. Her ikisi "Komintern'ce tasvip edilmiş fikirlerde birleşmiş olan SeKa (MK) ve Harici Büro'nun... hiçbir ehemmiyeti olmayan bir şekil meselesi üzerinde çekişmeye lüzum hissetmeleri" mevcut durumu yürekler acısı biçimde ortaya koyuyordu.²²

Şefik Hüsnü'nün belirleyici olduğu Harici Büro İstanbul'daki MK ile mesafeyi kapatma çabasındaydı. Bir yandan uyarı cezası vermeyi uygun gördüğü kadrolara yeni görevler öngörüyor, diğer yandan da Partinin ataletten hızla çıkartılması için yapılması gerekenler sıralanıyordu. İki kurul arasında uyum

21 Akbulut, a.g.e., s. 37. (S.K. Rusça Merkez Komite'nin kısaltmasıdır)

22 Akbulut, a.g.e., s.41

sağlanamayacaktı. MK ihraç edemediği muhaliflerine ağır suçlamalarda bulunmayı sürdürdü. MK'nın 1927'deki kritik toplantılarına katılanlar arasında Vedat Nedim ve Şevket Süreyya dışında Hamdi Şamilof, Vanlı Kâzım (Kip), Hemşinli Mahmut, Salih Hacıoğlu ve Elektrikçi Nuri'yi sayabiliriz.

1927'nin Temmuz ayında Harici Büro, mevcut Merkez Komitesi'ni lağvetmeyi kararlaştırır ve bu konuda Komintern'i ikna eder. Harici Büro, Partinin siyasi ve ideolojik yönetimini ele alacaktır. Türkiye'deki KEYK temsilcisi değiştirilerek Şefik Hüsnü Komintern yetkilisi olarak dönüş yapacaktır. Ülke içinde veya dışında bir siyasi büro ve ülke içinde ona bağlı bir teknik büro ile örgüt toparlanacak ve altı ay içerisinde yeni bir kongre/konferans yapılacaktır. Merkezi illegal bir yayın organı çıkarılmaya başlanacaktır. Şefik Hüsnü Komintern merkezine yaptığı başvuruda yeni parti organlarının oluşmasına kadar mevcut MK'ya bilgi verilmemesinin gerektiğini de vurgulamaktadır.²³

Şefik Hüsnü KEYK Başkanlığına yazdığı mektupta parti merkezinin yeniden yapılandırılmasında güvendiği kadroları da saymaktadır. Bu isimler arasında en bilinenler (Baytar) Ali Cevdet ve Hasan Âli (Ediz), Nâzım Hikmet, Hüsamettin (Özdoğu), Eczacı Vasıf, İsmail (Bilen) ve MK üyesi Vanlı Kâzım'dır.

Harici Büro bu hazırlık içindeyken Merkez Komitesi de Şevket Süreyya'nın önerisi ile yeni kongrenin toplanmasını karar altına alır. Yeni kongre ihtiyacı memleketteki sınıf farkları, burjuvazinin siyasi yönelimi ve proletaryanın iktisadi durumundaki büyük çaplı değişimlere dayandırılmaktadır.²⁴ Anlaşılan, söz konusu ekip Parti hattını değiştirmek için bir hamle yapmaya niyetlenmiştir.

Ağustos ayında MK yerel örgütlerden de temsilcilerin katıldığı bir konferans düzenler ve bu toplantıda Harici Büro'yu lağvetme kararı alınır. Ancak İsmail (Bilen)'in de içinde olduğu bir grup partili bu konferansta muhalif çizgilerini sürdürürler. Toplantıda Doktor Hikmet de (Kıvılcımlı) gençlik örgütlenmesini temsil etmektedir. Bu veriler MK'nın gerçekten örgütsüzleştiği anlamına gelmektedir.

Bu toplantıdan kısa süre sonra Şefik Hüsnü yetkili olarak gizlice İstanbul'a gelir ve teknik büroyu oluşturmak üzere partililerle temasa başlar. İsmail Bilen o sürece şu sözlerle değinecektir:

"Ferdî yoldaş gelir gelmez bizimle temasa geçti. Likidatör SK'ya (Merkez Komitesi) karşı mücadelede bizim bir hatamız olmuştur. Biz o zaman SK'nın hattı hareketini tenkit ederken bütün SK azalarını küll (bir bü-

23 TOSTAV Komintern Arşivi'nden aktarıldığı yer, Akbulut, a.g.e., s. 49.

24 Dervişoğlu, 1926-1927 TKP MK Tutanakları, Büyük Kırılma, s. 348.

*tün) olarak alıyorduk. Ferdi'nin [Şefik Hüsnü], Fahri'nin [Baytar Cevdet], Halim'in [Hasan Âli] diğerlerinden ayrı bir şey olmadıkları kanaatinde idik. Onlar da bizim SK'ya karşı olan mücadelemizde pek samimi olmadığımızı hükmetmişlerdi. Arada bir anlaşamamazlık vardı. Hatta bu anlaşamamazlıklar, pis bir grupçuluğun, tarafgirliğin de temeli oluyordu.*²⁵

Şefik Hüsnü partinin harekete geçirilmesi doğrultusunda bu muhalif kadroyla birlikte çalışmaya başladı. Uzun süre sonra ilk kez 14 Eylül'de TKP bildiri çıkarttı. "Üçüncü Enternasyonal Seksiyonu Türkiye Komünist Fırkası" imzalı "Kadın ve erkek bütün Türkiye işçi ve fakir köylülerine" hitaben yayınlanan metinde aşağıdaki talepler yer almaktaydı:

1. *İnkılap, halkın menfaati lehine daha çok derinleşmelidir. Derebeyler sü-rülmeli, bütün derebeylerin, tekkelerin ve evkafın toprakları köylüye taksim edilmelidir.*
2. *İşçi için mükemmel bir iş ve sendikalar kanunu istiyoruz.*
3. *Hayat pahalılığını arttıran vergiler ve inhisarlar ameleden kaldırılmalıdır. Ve bunlar zenginlerin üzerine olmalıdır.*
4. *Bir dereceli intihab (seçim) usulü tesis edilmelidir.*
5. *İntihabat temsil-i nisbi usulünde yapılmalı ve her sınıf kendi sayısı nisbe-tinde mebuslarını çıkarmalıdır.*
6. *Gerek mebus intihablarında, gerekse iş ve sendikalar kanunlarında ka-dınlara da erkeklere verilen hak verilmelidir.*
7. *Bütün hâkimiyet emekçi halkın olmalıdır.*²⁶

Ayrıca, *Bolşevik* adında on beş günlük bir yayın çıkartılmaya başlanır. Tütün işçileri arasında İstanbul il Komitesi imzalı bildiriler dağıtılır. Bu bildirilerde işçiler hükümetin o günlerde getirdiği bir uygulamayı protesto ederek tatil günlerinde Tayyare Cemiyeti için çalışmamaya ve ücretlerini bu cemiyete vermemeye çağırılır.²⁷ Hükümet bu faaliyetlere tutuklamalar-la yanıt verir.²⁸

25 Akbulut, *a.g.e.*, s. 47

26 Dervişoğlu, *a.g.e.*, s. 384-385.

27 *a.g.e.*, s. 386.

28 1920'lerde İstanbul'da tütün işçisi olarak çalışan partinin emektar kadrolarından Şoför İdris (Erdinç) de o sıra kısa zaman önce parti ile tanışan gençlerden biridir. Tayyare Cemiyeti'ne işçilerin ücretinden yapılan kesintilere karşı yazılmış olan bildiri hakkında şunları anlatır: "Günlerden bir gün, bir baktık, el içi kadar beyannameler. Ücretlerinizden Tayyare Cemiyetine % 10 kesilecek. Benim elime geçen, hatırladığım ilk beyanname budur. O zamanlar ben henüz okuma-yazma bilmiyordum. Yine bir süre sonra Mehmet Emin'den gelme aynı kuturda beyannameler dağıtılmıştı. Emine okumuştum. İşte, işçiler birleşin, birleşmeyle hak alınır, işverene karşı yekvücut olun, deniyordu." (Hikmet Akgül, Şoför İdris Anılar, Yar Yayınları, 2004, s. 33.) Bunun üzerine Şoför İdris'in çalıştığı tütün imalathanesinde üç işçi sorgulanır, imalathane birkaç gün kapalı kalır, sorgulanan işçiler işten atılır. Bu olaydan bir süre sonra Şoför İdris de partiyeye katılır ve çalıştığı imalathanede bir hücre olduğunu öğrenir, o hücreye dahil olmuştur.

1927 Ekim ayının sonlarında Şefik Hüsnü'nün de yakalandığı büyük bir operasyon başlar. Bu tutuklamaları ağırlaştıran faktörün Vedat Nedim'in polisle işbirliği yapması olduğundan daha önce bahsetmiştik. İstanbul'da Vedat Nedim ile de birkaç kez görüşen Şefik Hüsnü'nün yakalanmasını sağlayan da Vedat Nedim'dir:

"1927 yılında yeni bir kadro ile gizli olarak faaliyetine devam eden bu parti üzerinde durulmuş ve umumi kâtipliğini yapan Vedat Nedim Tör yakalanıp ifadesi alındığı zaman, kaçak olan Doktor Şefik Hüsnü'nün sakallı ve bıyıklı olarak gizli yollardan İstanbul'a geldiğini ifşa etmiş ve Şekerci Löbon'da yapacağı buluşma gün ve saatini de bildirdiğinden alınan tertibat ile Doktor Şefik Hüsnü Lenin'in sakal ve bıyığı gibi bir sima ile yakayı ele vermiştir."²⁹

Tutuklamalar İstanbul'un yanı sıra İzmir ve Adana gibi örgütleri de kapsar. 1928 Ocak'ında İstanbul'da görülmeye başlanan davada toplam 56 kişi yargılanır. Aktif üye sayısının yüz civarı olduğu düşünülürse bu ağır bir darbedir.

Şefik Hüsnü 1927'nin Ekim ayı sonlarında yakalanmıştır. Hakkında verilen cezaya 1925'teki mahkûmiyeti de eklenince, 1929 Nisan ortasına kadar hapis yatar.

3.5. Geçici Komite ve Toparlan(ama)ma

Bütün MK üyeleri içeri girmiştir. Şefik Hüsnü'nün Ağustos-Ekim arasında birlikte çalıştığı ve seçilmiş MK'ya karşı paralel bir yönetim olarak fiilen işlev kazanan bileşim, bu koşullarda Muvakkat yani geçici Merkez Komitesi olarak inisiyatif alır. Kurulun üyelerinden biri olan Şefik Hüsnü hapiste, iki üye Baytar Cevdet ile Hasan Âli Moskova'daydı. Geriye İsmail Bilen, Hüsamettin (Özdoğu) ve Sarı Mustafa (Börklüce) kalıyordu. Merkez Komitesi Sekreterliğine İsmail seçildi. Geçici MK yayın organı olarak *Orak Çekiç*, dergi olarak da *Bolşevik* yayımlanıyordu.

TKP'liler Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu yani Anayasa'yı ve Büyük Millet Meclisi'ni ortadan kaldırmaya çalışmak gibi ağır bir suçla itham edilir. Davanın özelliği komünistlerin ilk kez sivil mahkemede halka açık olarak yargılanmalarıdır. Komünistlerin yargılanmasına *Vakit* gibi gazeteler geniş yer verir.³⁰ Davanın sonunda Şefik Hüsnü, Hacıoğlu Salih, Hamdi

29 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt: 10, Toplantı 2, s. 9/42, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d09/c010/gcz09010006.pdf>

30 Jülide Ergüder, *1927 Komünist Tevkifatı*, Birikim Yayınları, 1978, İstanbul. Davanın tutanakları bir yarıncında kaybolmuş olduğu için 1928 yargılaması ile ilgili eldeki tek kaynak gazete haberleridir.

Şamilof, Vedat Nedim'in de aralarında bulunduğu otuz kişi mahkûm olur. Şevket Süreyya, Vanlı Kâzım, Eczacı Vasıf'ın da aralarında bulunduğu 25 kişi beraat eder. Verilen cezalar çok yüksek değildir, ama mahkeme komünizmi kriminalleştirmek ve gelişmesini frenlemek açısından işlevini yerine getirecektir. Şefik Hüsnü'nün dava sürecini başarılı biçimde değerlendirdikleri yolundaki yorumu abartılı ve fazla iyimserdir:

"Bizi yargılayan mahkeme, Türkiye'nin ilk Meb'usan Meclisi salonuna konulmuştu. Yargılama boyunca, halka ayrılmış sıraları meraklı sempati-zanlardan oluşan bir kitle dolduruyordu. Bu dinleyici kitlesi arasında, çok sayıda işçi, kadın ve genç öğrenci ile çıraklar ayırt ediliyordu. (...) Siyasi kanaatlerimi ve sarsılmaz mücadele azmimi açık bir biçimde dile getirmemin ertesi günü, İstanbul emekçileri, adalet sarayının önündeki meydana büyük bir gösteri düzenlediler. (...) Bu duruşmadan sonra yoldaşlarımın coşkusunu kelimelerle tarif etmek mümkün değil. O andan itibaren hepsi de benim yanımdaki sanık sandalyesinde oturmaktan gurur duyuyorlar ve böylesine cesaretle savunulmuş bir dava için her türlü fedakârlıkta bulunmaya kendilerini hazır hissediyorlardı."³¹

Vedat Nedim ve Şevket Süreyya kısa bir süre sonra saf değiştirerek Kemalizm'i sosyalizm ve kapitalizmden farklı bir kalkınma yolu olarak teorize etme çabalarına girişirler. Yine KUTV'da eğitim görmüş İsmail Hüsrev (Tökin) de onlara katılır ve uzun süredir Kemalizm'in ideoloğunu yapmaya çalışan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile beraber 1932'de *Kadro* dergisini çıkartmaya başlarlar.

Gelişim ve olgunlaşmasını yukarıda aktardığımız TKP ayrışmasının 1926 Konferansında görünür hale gelmediğini not etmeliyiz. Vedat Nedim Viyana'da Kemalist iktidara yönelik değerlendirmelerde Halk Fırkası'nın sınıf karakterini de vurgulamaktaydı. Halk Fırkası'nı devrimci yönde zorlamanın bir "illüzyon" olduğu ve TKP'nin Kemalizm'i "ileri sevk etmesi"-nin mümkün olmadığı, Vedat Nedim'in sözleridir.³² Dahası tutuklamalara kadar Vedat Nedim'in Kemalizm'e daha olumlu bir özellik atfettiğini gösteren herhangi bir yazı ya da konuşmaya da rastlanmaz. Temel tartışma, az önce değindiğimiz gibi, iktidarın baskısı ve yarattığı terör koşulları altında risk alarak Partinin adını duyurmaya yönelik çalışma yapılıp yapılamayacağı üstünde dönüyordu. Risk almak istemeyen taraf, aynı zamanda devrimci bir stratejiye şans vermiyordu ve başka arayışlara girdi. Kemalizm'e iltihak ve Partinin feda edilmesi örtüştü.

31 Emel Seyhan Atasoy, *1928 TKP Davası*, Sosyal Tarih yayınları, 2008, İstanbul, s.146-147.

32 Sinan Dervişoğlu, *a.g.e.*, s. 51.

Muvakkat MK, 1 Mayıs 1928 için bildiri yayınlamak dahil çeşitli çalışmalar planlar. Türkiye Komünist Gençlik Birliği'nin yayın organı olarak *Kıvılcım* çıkar. Merkez Komitesi'nin sekreteri konumundaki İsmail Bilen ise 17 Temmuz - 1 Ağustos 1928 tarihleri arasında yapılan Komintern VI. Kongresi'ne Türkiye delegesi olarak katılmak üzere Mayıs ayında Moskova'ya gider.

Onun yokluğunda geçici komitenin diğer iki üyesi de polis tarafından ele geçirilir. Bilen ise kısa süre sonra, bu kez Nâzım Hikmet'le birlikte Hopa'dan kaçak olarak ülkeye dönerken yakalanır. Soruşturmaların tamamlanması ve İsmail'in özgürlüğüne kavuşması 1929 başını bulacaktır. Bu arada Hasan Âli (Ediz) Sovyetler'den ülkeye dönmüş, Mustafa (Börklüce) ve Hüsamettin (Özdoğu) ise hapisten çıkmıştır. Bu üç Muvakkat MK üyesi Nâzım Hikmet'i de aralarına katarak çalışmaya koyulmuşlardır. İsmail Bilen'in dönüşü ve Hikmet Kıvılcımlı'nın da eklenmesiyle 6 kişilik aktif bir kurul oluşur.³³

1929 yılında *Kommunist* adıyla bir yayın organı iki sayı çıkar. 1930'da *İnkılap Yolu* Temmuz-Ağustos'ta yayımlanacaktır. Bu dönemde çıkarılan yayınların, *Aydınlık* sonrası ortaya çıkan boşluğu kapatabildiği, ne içerik ne de düzenlilik açısından söylenebilir.

1929'un Nisan ayından başlayarak İsmail, Hüsamettin, Doktor Hikmet ve bir dizi partili yakalanır. Dava İzmir'de görülür. Yargılanan komünistler mahkeme salonuna yakalarında kırmızı karanfillerle gelirler ve komünizmi savunan siyasi savunmalar yaparlar.³⁴ Bu davada 24 kişi 4 yıl ve üzeri cezalara mahkûm olur. (1927'de en yüksek ceza, Şefik Hüsnü hakkında verilen yaklaşık 1 yıllık hapis olmuştu.) Komünist mahkûmlar Diyarbakır, Elazığ ve Siverek'teki hapisanelere gönderilir. İsmail Bilen 1933 Ekim'ine kadar hapis yatar, 1934 başlarında Sovyetler'e gittikten sonra ertesi yıl ülkeye geri döner.

Hapislik sırasında Hikmet Kıvılcımlı ile İsmail Bilen'in yolları ayrılır. Doktor Hikmet 1934'te MK'dan çıkartılır. Bu tarihten sonraki legal yayıncılık çalışmalarının Partinin onayıyla hayata geçirildiği görülmektedir. Hapisteki çalışmalarında Partinin politik pozisyonlarına derinlik katmayı amaçladığı, ancak üretiminin Parti organlarıncaya değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bu boşluk politik gündemin gergin gelgitleriyle olduğu kadar Doktor'un kimi tezlerinin pratikte uygulanamayacak ve kolektifleştirilip Partiyeye mal edilemeyecek özelliklerine bağlıdır. Ancak bir örnek

33 Erden Akbulut, İsmail Bilen *Belgelerle Yaşam Öyküsü*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul, s. 56

34 Bu davanın *Yeni Asır* gazetesinde yer alan tutanakları için bkz. Erden Akbulut, *1929 TKP Davası*, TÜS-TAV Yayınları, 2005, İstanbul.

vermek gerekirse, Kürt isyanları üstüne yaptığı çalışmanın³⁵ aynı sıralarda TKP'nin yayınlarında çizilmeye çalışılan sosyalizm ve işçi sınıfı merkezli yaklaşımla uyumlu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kuvılcımlı'nın da özgürlüğü kısa sürecek ve 1938'de Donanma Davası'yla yeniden girdiği hapisteye tam 12 yıl geçirecektir...

1929 davası temyiz mahkemesinde görüldüğü sırada, mahkeme üyeleri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa Türkiye'de komünistler ile ilgili olarak 6 Ağustos 1929'da şu tarihi konuşmasını yapar:

"Türk milletin inçtimai nizamını ihlale müteveccih (toplumsal düzenini bozmaya yönelik) didinmeler boğılmaya mahkumdur. Türk milleti, kendisinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müfsid (bozguncu), sefil, vatansız ve milliyetsiz sebükmağzların (ahmak) hezeyanlarındaki gizli ve kirl emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha gösterecek bir heyet değildir. O, şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeğe, kahredilmeğe mahkumdur. Bunda köylü, amele ve bilhassa kahraman Ordumuz beraberdir. Bunda kimsenin şüphesi olmasın. "Bu memleketteki komünistler, yalnız bizim tevkif ve hapsedtiklerimizden ibaret değildir. Bu işlerle bizzat yakından alakadar olacağım. "Şurası unutulmamalıdır ki, Türk aleminin en büyük düşmanı komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmeli!"³⁶

TKP Muvakkat Merkez Komitesi, bu konuşmaya yanıt olarak "Eskişehir İlan-ı Harbi" başlıklı bir bildiri yayımlar. Bildirinin bazı bölümleri şöyledir.

"Bu iki hareket her şeye rağmen, hareketimizin inkişaf etmekte (gelişmekte) olduğuna delildir. Türkiye komünist hareketi, Türkiye amelesinin hareketidir. TKP Türkiye amelesinin partisidir. Bu hareket ve bu parti, Türkiye'de köylü ve fakir esnaf tabakalarının da menfaatlerini müdafaa eden yegâne kuvvettir. "Halk Fırkası'nın, Halk Fırkası hükümetinin, BMM'nin, Cumhurreisinin yüzlerindeki maskeyi yırtmak ve şahısların nasıl burjuva müessesesi ve mümessilleri olduğunu emekçi sınıfına göstermek TKP'nin önünde duran en mühim meselelerdendir. "TKP, Türkiye burjuvazisinin reisi, Türkiye amele, köylü ve esnafının en büyük düşmanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın resmi harp ilanını, büyük bir soğukkanlılıkla karşılar ve mücadelesine devam eder."³⁷

Bu açıklamayı TKP'nin "solcu 1930'larının manifestosu" sayabiliriz. Söz konusu yaklaşım sistematize edilmeye de çalışılacaktır. 1926 Konferansında

35 İhtiyat Kuvvet Milliyet (Şark) 1933 tarihinde yazılmıştır.

36 Akbulut, 1929 TKP Davası, TÜSTAV Yayınları, 2005, İstanbul, s. 133.

37 a.g.e., s. 133-134.

kabul edilen program kimi içerik ve vurgu değişiklikleriyle 1931 yılında yayımlanmıştır. Bu programa “Cumhuriyet Halk Fırkası ile mücadele” ve emperyalizme karşı SSCB’nin desteklenmesi için yapılması gerekenler damga vurur. İkinci maddede Halk Fırkası ile mücadele “ilk vazife” olarak tarif edilmekte, emperyalizme karşı mücadele ile Halk Fırkasına karşı mücadelenin birbirinden ayrılamaz hale geldiği belirtilmektedir. Zira Halk Fırkası ve iktidardaki burjuvazi, içeride emperyalizme hizmet etmektedir. Bu ikinci versiyonda “Halk Fırkasına karşı barışmaz azimkârane bir tarzda mücadele” politikası ortaya atılmıştır:

“Milli kurtuluş inkılabının başlangıç devresinde bu fırkayı doğuran Müdafaa-i Hukuk Grubu, burjuva elebaşılığının mümessili olarak, kendini göstermişti; fakat bil’ahara (sonraları) inkılâbın mükteşebatının bir yeni Türk burjuvazisinin hâkimiyetine ve zenginleşmesine bir temel haline kalbetmeğe koyuldu (dönüşmeye başladı). Bu yeni burjuvazi, imperyalizme bağlı eski büyük ticaret burjuvazisinin ve milli ekalliyetler (azınlık) burjuvazilerinin yerine kaim olan (yerine geçen) Anadolunun tam manasıyla müstahsil (üretici) ve tüccar burjuvazisidir. Halk fırkasına karşı mücadelede ilk vazife onun halk aleyhtarı mahiyetini; imperyalizm ile uzlaşmağa doğru istihalesini (başkalaşmasını); sınıf zıddiyetlerinin artmasının önüne geçmekten aciz olan burjuva diktatörlüğü menfaatine, amele ve köylülerin sınıf mücadelesini bastırmak hususundaki mürteciane (gerici) teşebbüslerini açığa vurmaktır.”³⁸

Başta dönersek; Türkiye Komünist Partisi aradığı stratejik yenilenmeyi bulmuş mudur? Yoksa söz konusu olan, Partinin egemen güçlerin ittirdiği bir radikalizm alanına sıkışması mıdır?

Her durumda bu yönelim, hem süreklileşmiş bir baskı ve terör ortamında, hem de Partide taraflaşmaların dindirilemediği koşullarda hayata geçirilmeye çalışılacaktır. Birkaç yıl sonra bu uzlaşmasız perspektif ve devrimci söylem, bir bütün olarak masaya yatırılacak ve Parti bir atalet durumuna girecektir.

Partinin faaliyetini cezaevinden yönettiği iddiasıyla Şefik Hüsnü cezasını Yozgat’ta çekmiş, Nisan 1929’da tahliye olduktan sonra ülke dışına çıkmıştır. 1928’de, yokluğunda Komintern Yürütme Kurulu üyeliğine seçilmiş olan Şefik Hüsnü bundan sonra Komintern’de görev üstlenmiş, TKP’nin Komintern nezdindeki temsilciliğini Baytar Ali Cevdet yürütmüştür.³⁹

38 *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, Ürün Yayınları, 1997, İstanbul, s. 29-30.

39 Baytar Ali Cevdet Sovyetler Birliği’nde “muhalafete” yönelik soruşturmalar sırasında idamla cezalandırılan tek TKP yöneticisidir. Bu suçlamaya Rus olan eşi nedeniyle maruz kaldığı iddia edilmiştir. (Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar 2, 1925-1936* BDS yayınları, 1991, İstanbul, s.77) Cevdet 1919’da

3.6. Sola Kayış ve Kongre: Krize Devam

TKP'nin, esas sorunu olan stratejik yenilenmeyi, 1927-1929 periyodunun olağanüstü koşullarında sağlıklı bir çözüme bağladığını varsayamayız. Yukarıdaki radikal bildiri Parti hattında kesin bir yeniliktir. Bu yeniliğin arızı olması, KEYK'in dikkatinden kaçmış olması veya Komintern'e rağmen gerçekleştirilmesi de mümkün değildir. Böyle bir durum, üstü örtülmesi olanaksız tartışmalara mutlaka neden olurdu.

Sola kayış değerlendirilirken üç faktörü birlikte ele almalıyız. Birincisi, TKP'nin 1925-1927 arasında görev yapan Merkez Komitesinin açık bir sağ sapmaya dönüşmüş olması ve Parti faaliyetini durdurmak için Harici Büro ve yurtiçindeki örgütlerin sekreterleriyle çatışmaya girmesidir. Vedat Nedim-Şevket Süreyya ekibinin *Kadro* dergisini çıkarmalarına henüz zaman vardır, ama sürecin buraya gideceğinin Parti yöneticileri tarafından öngörülmüş olması beklenir. Bu sağcılığa direnen Parti örgütü radikalleşmiştir. Yeniden şekillenen Parti merkezinin de, eskiden beri savunulagelen “Kemalizm’e koşullu destek” formülünde ısrar etmesi mümkün değildi. Böyle bir tutum Partiyi, tasfiye edilen sağ sapmanın gölgesine sokardı.

Bu sırada Kemalist iktidar gerici rakiplerini bastırmaktan geri durmamış, hatta ekonomik krizle birlikte ekonomide devletçi bir yönelime girmişti. Ancak ara vermeksizin süren ve bir devlet terörüne dönüşen antikomünizm altında TKP'nin bu durumu, “ilerici adımları desteklemek” yönünde dikkate alması mümkün olamazdı. Kemalizm TKP’yi şiddet kullanarak kendinden uzaklaştırmış, zaten bu yöntem sayesinde Marksist kökenli, nitelikli bir aydın topluluğunu çalmayı becermiştir.

Son olarak, antikomünizm Türkiye’yle sınırlı özgün bir durum değildir. Çin Komünist Partisi, Komintern stratejisiyle uyum içinde, burjuva Kuomintang’la 1928’e kadar ittifak ilişkisi içinde olmuş, hatta bu hareketi bir çatı örgütü olarak görerek içinde çalışma yürütmüştür. Şanghay ayaklanmasının kanla bastırılması bu ittifakın çökmesine ve Komintern’de burjuvazinin devrime sırtını döndüğü yolunda değerlendirmelere yol açmıştır. Aslında Sovyet ve Komintern liderliği, görece sağ veya sol politikalar olarak yorumlanan dönemlerde tutarlı biçimde dünya devrim sürecinin merkezi

Berlin’de şekillenen Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası’ndan itibaren Şefik Hüsnü’nün yakın çalışma arkadaşıydı. 1925 TKP davasında giyabında yargılanarak mahkûm olmuş ve daha sonra Komintern’de görev yaparak ülkeye dönmemişti. TKP ile bağlantılı olan ve Sovyetler Birliği’nde mahkûm olan bir diğer kişi de 1932 Konferansında (4. Kongre) Komintern adına hazır bulunan ve Reşat Fuat’ın da ilk eşi olan Alman komünist Margarete Wilde’dir. Konferansın ardından tutuklanan Wilde 29 Ekim 1933 affıyla özgürlüğüne kavuştu. Sovyetler Birliği’nde sürgünde öldüğü bilinmektedir. (Ersin Tosun, *Reşat Fuat Baraner, Yaşamı, Çalışmaları, Anıları*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, ikinci baskı, Eylül 2019, İstanbul, s.14) TKP MK sekreterlerinden Hasan Âli Ediz de Ali Cevdet’in yeğeni idi.

ve uluslararası işçi sınıfı hareketinin en önemli kazanımı olan Sovyet iktidarını gözetmekteydi. Sonuç olarak, Sovyet iç politikasında Stalin liderliği bir ileri hamleye hazırlanırken sağ çizgiyi temsil eden Buharin ve kadrosu Komintern yönetiminden uzaklaştırılmıştır. Sovyet liderliği kolektivizasyon ve sanayileşme hamlesinin eşiğindedir. Bu bağlamda Komintern'in sola yöneldiğini söylemekte bir sakınca olmayacaktır. Gerçekten de "birleşik cephe" taktiğinin yerini sosyal demokrasi ve burjuva ulusal kurtuluş hareketleriyle yakınlığın reddedildiği, sosyal demokrasinin sosyal faşizm olarak lanetlendiği radikal bir yönelim alır. Bu politika Sovyetler Birliği'ne saldıracağına kesin gözüyle bakılan Nazizm'in Almanya'da iktidara geldiği 1933'te gözden geçirilmeye başlanacak ve 1935'te "faşizme karşı halk cephesi" politikasının benimsenmesiyle geri çekilecektir.

TKP'nin sola kayması bu konjonktürle de ilintili görülebilir veya Komintern bu yeni döneminde TKP'nin de sola kaymasına itiraz etmemiş olmalıdır. Tabii aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile hükümetler düzeyinde ilişki geliştirmesi bu çerçeveye çelişmez. Moskova 1930'larda gerek ekonomik gerek kültürel alanlarda Ankara'yla yakınlaşma içinde olacaktır.

TKP'de sola kayan yalnızca Muvakkat Merkez Komitesi değildir. Komintern, TKP kongresinin 1928'de toplanmasını öngörüyordu ve Nâzım Hikmet ile Hasan Âli (Ediz) gibi yurtdışındaki ağırlıklı kadroların dönüşü parti yönetiminde oluşan derin boşlukların yanı sıra bununla da ilgiliydi. Ancak kongre hazırlığı, yaşanan olağanüstü koşullarda yapılamaz. 1929'da fiilen iki parti çalışması ortaya çıkar. Seçilmiş MK - Muvakkat MK ikilemi aşılmış, ama şimdi de Muvafakat TKP – Muhalefet TKP bölünmesi doğmuştur.

Şefik Hüsnü 1929'un Nisan veya Mayıs'ında tahliye olduktan sonra, Moskova'ya dönmeden önce hapiste olmayan yoldaşlarıyla çeşitli temaslarda bulundu. Bu kişiler arasında Nâzım Hikmet de vardı.

Şefik Hüsnü *"Merkez Komitesi'yle bağıını yitirmiş veya bu komiteye bilinçli olarak tabi olmak istemeyen yoldaşlara bizzat direktifler verdi. Nâzım birçok kez Ferdi'yle (Şefik Hüsnü) görüştü. Dolayısıyla merkezle gayet iyi ilişkideydi. Nâzım ona Parti'nin resmi yönetimiyle tam bir uyum içinde davranacağı sözünü vermişti."*²⁴⁰

Ancak Şefik Hüsnü'nün darbe yiyen Parti merkezinin yeniden kadrolaşması başlığında Nâzım'la ilgili olarak sıkıntılı olduğu anlaşılmaktadır.

1928 Ocak ayında, yani bir yılı aşkın süre önce hapisshanedan Partinin yurtdışındaki temsilcisi Ali Cevdet'e yolladığı düşünölen ve oldukça örtük bir dille (örneğin eşine hitaben ve Fransızca) yazılmış mektupta Hamdi Şamilof ve Nâzım Hikmet ile Şevket Süreyya arasında güvenilmez bir bağ olduğunu anlatıyordu. Gerçekten Nâzım ve Şevket KUTV'dan yakın arkadaşlırlar.

"... durumumuzu zorlaştıran, benim Vedat'a gönderdiğim ve onun da polise verdiği iki mektuptu. Bu mektuplardan birini, 1927 başlarında, bu mace-racının ve sahip olduğunu ileri sürdüğü işbirlikçilerinin pasifliğini, ideolo-jik dejeneransını (bozulma, yozlaşma) ve kariyerist eğilimlerini eleştirmek üzere kaleme almıştım. Diğer, İstanbul'a varışımı izleyen birkaç gün içinde edindiğim izlenimleri içeren, Viyana'daki bir uluslararası sosyoloji araştır-maları örgütüne gönderilmişti.

Bana karşı kullanmak üzere bu son belgeyi açıp saklama sorumluluğu sa-dece bunu polise teslim edene ait değil. Bay Pat'ın (Nâzım) yakın dostu genç ilkokul öğretmeni (Şevket Süreyya) ve karısı Sun Yat-Sen Üniversitesi'nde çalışan, ikiyüzlü bir adam (Hamdi Şamilov) buna birlikte karar vermişler. Herkes gibi benim nezdimde itibarlarını yeniden sağlamak isteyerek, bu tez-gâhı kendi sorumluluklarını asgariye indirmek için gerekli tedbirleri alarak bizzat kendileri bana açıkladılar. Bir dizi başka olay beni onlara karşı nihai olarak olumsuz bir yargıya varmaya götürdü."⁴¹

Doktor'un Viyana'daki kurum diye kodladığı, Komintern olmalıdır. Devamında mektuplarda "utanmasını gerektiren" herhangi bir şey olma-dığını belirtmekte, ancak mahkemenin bir gizli örgütün varlığını bu bel-gelere dayandırdığını da not etmektedir. Konumuz açısından önem taşı-yan nokta, Şefik Hüsnü'nün, toplanması gereken Parti kongresinde kim-lerin sorumluluk alması gerektiğine ilişkin olası yargısıdır. Bu kapsamda Nâzım'ın yerinin olma olasılığı pek düşüktür.

Muvakkat MK sekreteri İsmail Bilen, 1928 Komintern Kongresinden sonra Nâzım Hikmet'in ülkeye döndürölmesi konusunda MK'ya danış-maksızın tek başına karar aldığını söyleyerek formel açıdan uygun olma-yan bir yol izlediğini yazacaktır. Bundan daha önemlisi, Nâzım'dan "yazı sahasında istifadeye koyulduk. Kendisine bir hücre idaresi bile vermedik. Bu ciheti Komintern'e de söylemişim" demektedir.⁴²

Sonuç olarak 1929 itibarıyla Partinin merkez kadrolaşmasında sağ sapma ve yılgınlık nedeniyle ciddi bir erozyon yaşanmış durumdadır.

41 Atasoy (derleyen), 1928 TKP Davası, s. 147-148.

42 TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm 1, CD 28, Klasör: 36_36, Belge no: 391-422 (Eski Türkçe)

Önde gelen kadroların büyük çoğunluğu hapiste, birkaçı yurtdışındadır. İlegal partinin yöneticileri deşifre olmuştur. Nâzım Hikmet ise son derece yetenekli, genç bir devrimci sanatçı olarak hızla yükselen bir grafik çizmektedir. Dönemin etkili popüler dergisi *Resimli Ay*'da yazmaya başlamıştır. Derginin Haziran ve Temmuz 1929 sayılarında Nâzım, Türkiye'nin kültürel ve ideolojik atmosferini altüst edecek olan *Putları Yıkıyoruz* çıkışını yapar. Komünist bir şair ülkenin kültür sanat alanında el üstünde tutulan düzen içi figürlerini topa tutmakta, yerleşik ideolojileri sarsmaktadır.

Bu sırada Muvakkat MK'nın sekreterliğini Hasan Âli yürütüyordu. Ancak bu, Partinin merkezi perspektifi açısından belirsizliklerle dolu bir konjonktördü. Pendik'te, sonraları karayla arasına dolgu bağlantı yapılarak ada vasfını kaybedecek olan, bugün Aydınbey yarımadası olarak adlandırılan Pavli adasında Haziran ayında yapılan toplantı, meşruiyetini, patinaj çekmeye devam eden Partiyi ayağa kaldırma gereksiniminden alıyordu. Ancak toplantının motivasyonları arasında, tepkilerin yöneldiği Hasan Âli – Ali Cevdet yönetimine itiraz da vardır. Bu gruplaşma, öne çıkan kişiden hareketle “Nâzım muhalefeti” olarak anılır. Ama benimsenen diğer adlandırma olarak “İşçi Muhalefeti” de, Partinin örgütlü emekçi çalışmalarının büyük ölçüde burada toplandığı düşünülürse gerçekliğe denk düşmektedir. Muhalefet, merkezi, sınıftan kopuk olmakla eleştirmektedir. Toplantıya, bir merkez organ seçimi yapıldığına göre Kongre statüsü atfedildiği anlaşılmaktadır. Ancak Komintern temsilcisinin bulunmadığı ve zorunlu biçimde inisiyatif kullanılan bir dönemden geçilmekte olduğu da atlanmamalıdır. Ek olarak, divanda görevlendirilen Zeki Baştımâr'ın henüz 24, genel sekreterliğe getirilen Nâzım Hikmet'in ise 27 yaşında oldukları da not edilmelidir. Toplantıya Politbüro üyesi Dede Ahmet (Fırıncı) de katılmıştır.

Muvakkat MK ve Harici Büro, hiç kuşkusuz Komintern görevine geçecek olan Şefik Hüsnü ve üst örgüt olarak Komintern Yürütme Kurulu, sağ ve sol gruplaşmaları aynı kefeye koyarak Partiyi konsolide etme tutumunu benimserler. Nâzım Hikmet'in temsil ettiği solculuğun Komintern'de yaşanan sola kayıştan feyz aldığını düşünmek için elimizde somut dayanaklar bulunmamaktadır. Bu, tümüyle dışlanabilecek bir yorum olmasa da, Türkiyeli komünistlerin “kuruluş” problematiği artık geride kalan partilere strateji aramaktayken içine düştükleri kaotik ortamda, gözlerini egeyen sınıfın “olumlu özelliklerine” dikmemeleri, dümeni devrimci tarafa çevirmeleri gereği zaten ortadaydı.

Zeki Baştımar (d.1905 – ö. 18.11.1974)

Zeki Baştımar, 1905 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinin Baştımar köyünde bir köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası, aynı zamanda ilçede devlet maliye idaresinde veznedar olarak görev yapıyordu. 6 yaşında babasını kaybettikten sonra memur olan amcasıyla yaşamaya başladı. Rus ordusunun Trabzon'u işgalinin ardından amcasının ailesiyle birlikte 1915'te Samsun'a göç etti. Burada sokaklarda satıcılık yaparak ev bütçesine katkı yapan Baştımar, 1917'de taşındıkları İstanbul'da bu kez amcasının dükkânında çıraklık yaptı.

Kısa süre sonra Trabzon'a dönerek 1919-1920 yıllarında bir devlet daire-sinde müstahdem oldu. 1920-1922 yıllarında ise ilçe mahkemesinde kâtip olarak çalıştı. 1922'de öğretmen okulu sınavını kazandı. Aynı dönemde, yazdığı şiirler vasıtasıyla yerel gazetecilerle tanıştı ve şiirleri yayımlanma-ya başladı. Bu dergilerden birisini, Baştımar'ın okuldan öğretmenini olan ve komünist hareketin içerisinde yer alan Esat Ömer Eyyübi çıkarıyordu. Sovyetler'de doldurduğu bir ankette muhtemelen bir tarih hatasına düşe-rek 1921'de parti üyesi olduğu bilgisini vermekle birlikte, sosyalist fikirler-le bu dönemde tanıştığı sanılmaktadır. Komintern'e vermek üzere 1936 yılında kendi kaleme aldığı yaşam öyküsünde, 1924 yılı ortalarına doğru Haydar Rıfat'ın *Sosyalizm* kitabının eline geçtiğini, bu kitabın ilk kılavuzu olduğunu söyler ve okulda komünist partiyle teması olmadan ilk komü-nist hücreyi kurduğundan bahseder. Kısa süre sonra *Aydınlık*'ın düzenli okuru olacaktır. 1925 yılı sonunda TKP ile temas kurar.

1926 yılında parti tarafından eğitim için Sovyetler Birliği'ne gön-derildi ve üç yıl boyunca Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) öğrenim gördü. 1929'da İstanbul'a döndüğünde, Nâzım Hikmet'in başını çektiği muhalefetin parçası oldu. Aynı yıl Pavli Kongresi'nde divana seçildi. 1930 yılında Nail Çakırhan'ın evinde kal-dığı dönemde tahrif edilmiş pasaport ve kimlik kullandığı gerekçesiyle tutuklandı. Kısa hapislik sonrası askere gitti.

Zeki Baştımar Komintern'in muhalefet üyelerini TKP "Muvafakat"a dönmeye çağırması üzerine, askerlik dönüşünde muhalefetle ilişkisini keserek İstanbul İl Komitesi'nde çalışmaya başlar. Baştımar daha son-raları muhalefetle, ülkeye geri döndüğünde partiyle ilk teması sırasın-da bilinçsiz biçimde ilişkilendiğini belirtmiştir.

Partide "Aydın" ismini kullanan Zeki Baştımar, 1932 TKP 2. Aktif Konferansı (Defterdar) adıyla toplanan ve 4. Kongre olarak bilinen

toplantıda 28 kişilik Merkez Komitesi'ne seçildi. Aynı yıl iki kez tutuklandı ve yaklaşık bir yıl tutuklu kaldı, cezaevinde iki kez açlık grevi yaptı. 1933'te tahliye olduktan sonra Politbüro üyesi oldu. 1934 yılında Sovyetler Birliği'ne gitti. Tutuklamalar sonucunda Parti kurullarının işlevsiz hale gelmesini gidermek için 8-13 Ağustos 1934'te Moskova'da yapılan genişletilmiş Harici Büro toplantısına Baştımar da katıldı. Bu sırada KUTV'daki eğitimine devam etti ve aynı zamanda burada öğretmenlik yaptı. 1935 Komintern 7. Dünya Kongresi'nde Şefik Hüsnü ile birlikte TKP'yi temsil etti.

Reşat Fuat Baraner'in de Sovyetler Birliği'ne gelmesinden sonra Zeki Baştımar ülkeye geri gönderildi. Separat kararı olgunlaşırken Türkiye'de sorumluluk Baştımar'daydı. Separat kararı çerçevesinde yayımlanan "Türkiye Halkına Çağrı"nın MK tarafından ilk taslağının hazırlandığı tarih olan 15 Ağustos 1936'dan on gün sonra Filistin pasaportuyla Sovyetler Birliği'nden ayrılarak Türkiye'ye geldi. Bu dönem TKP'nin sekiz kişilik yeni Merkez Komitesinde yer aldı.

Baştımar, ülkeye döndükten sonra Ankara'ya yerleşti ve Başvekalet Murakabe Heyeti Kütüphanesi'nde tercümanlık yapmaya başladı. Buradaki görevi sırasında, çeviriler yaptı. Bunlardan birisi Bursa'da hapis yatan Nâzım Hikmet'le Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ının Türkçe'ye çevrilmesi işidir. Eser, Maarif Klasikleri serisi kapsamında Zeki Baştımar ismiyle yayımlandı. Baştımar, maddi destek için Nâzım Hikmet'e verilen bu çeviri işi dolayısıyla sık sık Bursa Hapishanesi'nde şairi ziyaret etti. Bu ziyaretler daha sonra 1944 TKP Davası'nda konu edilecekti. Baştımar, İkinci Dünya Savaşı boyunca TKP'nin Ankara il örgütünü yönetti.

1940'lı yıllarla Partinin yeniden aktive olmasında Baştımar'a bağlı aydın örgütlenmesinin rolü önemli olmuştur. İçerisinde Ankara'da Behice Boran'ın da yer aldığı bu çevre, 1941 yılında *Yurt ve Dünya*, 1943 yılında ise *Adımlar* dergilerini çıkardı. O dönem, etkili ve önemli dergiler olan bu yayınlardan *Adımlar*'da Baştımar da yazıyordu.

TKP'nin doğrudan yayını sayılan *Yeni Edebiyat*'ın 1941'de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından kapatılması üzerine komünizm propagandası suçlamasıyla Neriman Hikmet, Reşat Fuat Baraner, Sabiha Sertel, Emin Türk Eliçin, Suat Derviş, Hasan İzzettin Dinamo, Suphi Taşhan, Suat Taşer, Ruhi Derviş ile birlikte Zeki Baştımar da tutuklandı. Daha sonra Baraner ve Baştımar dergi ile ilgileri olmadığı gerekçesiyle serbest bırakıldı. 1944 TKP Tevkifatı'nda yeniden tutuk-

lanan Baştımar, MK üyeliği çözülemediğinden delil yetersizliğinden tahliye edildi ve davadan da beraat etti.

Ankara'da 1946 yılında Yaşar Çöl ile birlikte *Söz* dergisini çıkardı. Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin Ankara'daki işçi çalışmalarını örgütledi ve Ankara Sendikalar Birliği'nin kurulmasına öncülük etti. TSEKP ve TSP'nin kapatılmasından sonra 1947 TKP Davası'nda Baraner'in 9 yıla mahkûm edilmesinin ardından 1947 yılından 1951 Tevkifatı'na kadar MK Teşkilat Sekreterliğini yürüttü. Bu dönemde sekteye uğrayan parti çalışmalarının toparlanmasında önemli rol oynadı. Partiyi illegal olarak yeniden örgütlemeye girişti.

Baştımar 1949'da Partide geçmiş dönem yöneticilik yapmış isimlerin tutuklu olması nedeniyle oluşturulan üç kişilik bir Merkez İcra Komitesi'nde Celal Zühtü Benneci ve Halil Yalçinkaya ile yer aldı. TKP'nin öncülüğünde 1949- 1950 yıllarında yayımlanan *Nuhun Gemisi* dergisini çıkaran ekibin içerisinde Mehmet Ali Aybar ve Abidin Dino ile birlikte Zeki Baştımar da bulunuyordu. Yine bu dönemde Baştımar, beklenen af yasasının çıkmaması üzerine Nisan 1950 tarihinde cezaevinde açlık grevi yapan Nâzım Hikmet'e destek için başlatılan ve aydınlar ile gençlerden büyük ilgi gören "Nâzım Hikmet'e Özgürlük" kampanyasının İstanbul İl Sekreteri Tevfik Dilmen ve gençlik komitesi sekreteri Şevki Akşit ile birlikte partideki sorumluları arasındadır.

1951 Tevkifatı'nda tutuklandı. İlgili davada 1 numaralı sanıktı ve en ağır cezaı alarak 10 yıl hapse mahkûm edildi. Tevkifat sırasında MK'da Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Mihri Belli, Mehmet Bozışık, Halil Yalçinkaya ve Zeki Baştımar yer alıyordu. Cezaevi sürecinde TKP yöneticileri arasında kişisel yönleri de olan tartışmalar yaşandı ve aynı dönemde MK'da, taraflarını Zeki Baştımar ve Mihri Belli'nin oluşturduğu bir yarılma gün yüzüne çıktı.

Baştımar, İstanbul, Adana, Dalaman, Ankara cezaevlerinde yattıktan sonra 1959'da tahliye oldu. Bu süreçte *Yedi Gün* Yayınevi'ni kurdu. Faaliyeti durmuş ve örgütsel olarak donmuş yurtiçi kadroların sorumluluğunu Mehmet Ali Aybar'a devrederek 1961 Ağustos'unda Türkiye'den ayrıldı.

1961'in Aralık ayında toplanan SBKP'nin 22. Kongresinde TKP'yi "Yakup Demir" adıyla temsil etti. Baştımar, 1960'lı yıllar boyunca ve 1970'lerin başına kadar yurtdışında uluslararası birçok toplantı ve komünist partinin kongrelerine TKP'yi temsilen katıldı.

Baştımar'ın yurtdışına çıkması ve devamında Dış Büro'nun oluşması TKP açısından bir dönüm noktası oldu. 2-6 Nisan 1962'de Leipzig'de TKP Merkez Komitesi Dış Büro Konferansı gerçekleştirildi. Bu konferansa katılan iki MK üyesi, İsmail Bilen ile Zeki Baştımar'dı; Baştımar MK sekreteri konumundaydı.

1965 yılında parti içinde bir muhalefet örgütleyen Moskova ve Budapeşte parti gruplarının dağıtılmasından sonra "TKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri" sıfatını kullanmaya başladı.

Baştımar, 1958 yılında kurulan *Bizim Radyo*'da yayımlanan program konusunda İsmail Bilen ile birlikte yıllarca siyasi danışmanlık ve sorumluluk üstlendi. 1960'lar boyunca lideri olduğu TKP, Türkiye İşçi Partisi'ni politik olarak destekledi. MDD bölünmesinden sonra Behice Boran ve arkadaşları Sosyalist Devrim tezini ortaya atarken TKP aslında stratejik olarak MDD'ye daha yakın görüşler savunuyor, Türkiye için geçmiş Komintern'in Cephe politikalarıyla da uyumlu bir demokratikleşme öngörüyordu. TKP yurtdışındaki Türkiyeli göçmenler arasında bu dönemde örgütlenmeye başladı. 1964'ten itibaren uluslararası komünist hareketten çeviri yanı ağır basan *Yeni Çağ* yayımlandı. Partinin ülke içinde aktif bir örgütlenmeye girişmesi için 12 Mart'tan çıkış konjonktürü beklenecekti. Ancak Baştımar'ın sekreterliğinde geçen dönemin 1973 Atılımı için uygun bir zeminin hazırlanmasına denk düştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Zeki Baştımar Kasım 1971'de Berlin'de ilk beyin kanamasını geçirdi ve bir felç yaşadı. Bir süre sonra ikinci beyin kanamasının ardından sağlığı iyiden iyiye bozuldu. 23 Mayıs 1973'te TKP Merkez Komitesi Bürosu tarafından görevinden alındı. 18 Kasım 1974 tarihinde hayatını kaybetti ve Leipzig Güney Mezarlığı'nda Faşizm Vahşeti Kurbanları'na ayrılmış bölüme defnedildi.

Vedat Nedim'in artık koptuğu eski Merkez Komitesi ve Nâzım hareketi aynı dönemde Komintern'e başvuruda bulunurlar. Eski MK'nın sekreterliğini Hemşinli Mahmut üstlenmiştir. Henüz bu kurulun üyesi olan Şevket Süreyya'nın yazmış olduğu tahmin edilen mektupta Partideki karışıklığın artık geride kaldığı, geçici komitenin görevinin tamamlanmış sayılması gerektiği dile getiriliyor ve kendilerinin seçilmiş, meşru MK olduğu öne sürülüyordu. Bu ekip Muvakkat MK'ya birleşik bir kongre toplanmasını önermekteydi. Başvuru mektubunu Sovyetler Birliği'ne giderek Komintern

yönetimine ulaştıran Hacıoğlu Salih derhal ihraç edildi. Salih, 1922 THİF döneminde genel sekreter seçilmişti. Ardından TKP'nin birbirleriyle bağı zayıf düşmüş veya kopmuş grupların birleştirilmesi yoluyla yeniden yapılandırılmasıyla görevli komitede İstanbul Komünist Grubu ve Beynelmilel İşçiler İttihadı'nı temsil eden Şefik Hüsnü ve Vanlı Kâzım ile birlikte çalışmıştı. İhraç kararından sonra Sovyetler'de yaşamını sürdüren Salih mektubun içeriğinden habersiz olduğunu iddia edecek, Partiye bağlılığını vurgulayarak defalarca Komintern'e üyeliğinin iadesi için başvuracaktı. 1939'da Hacıoğlu⁴³ TKP üyeliğine geri döndü. O sıra İsmail Bilen Harici Büro sekreteri, yani TKP'nin Komintern nezdindeki temsilcisi konumundaydı.

Pavli kongresinin Komintern tarafından tanınma başvurusu reddedilir. Toplantıya katılanlar "onaylanan" örgüte, TKP Muvafakat'a dönmeye davet edilirler. Zeki Baştımar, Hüsamettin Özdoğu gibi örneklerde olduğu gibi kadroların önemli bölümünün bu çağrıya uyması, hareketin temel ve yaygın motivasyonunun yeni bir odak yaratmak değil, Komintern üyesi Partiyi ayağa kaldırmak olduğunu göstermektedir. Ancak sonuç olarak TKP iç sorunların ortasında kalmıştır. TKP Muhalefet bir süre yola devam eder. Devlet baskısından bu grup da payını alır. 1934'e gelindiğinde yapının tamamen dağıldığı anlaşılmaktadır.

Nâzım Hikmet, Mustafa Borklücke, Hamdi Şamilof gibi isimlerin 1930'un Mart ayı itibarıyla ihraç edilmesi, MK'nın yayın organı *İnkılap Yolu*'nun Temmuz-Ağustos sayısında ilan edildi. Muhalefet üyeleri Troçkizm'le ve ajanlıkla suçlanıyordu. Bu suçlamaların hareketin önemli unsurları için mesnetsiz olduğu açıktır. Bu terminolojinin bir Komintern, hatta Stalin dönemi alışkanlığı olduğu biçiminde bir yargıda bulunmak için acele edilmemelidir. Kaldı ki, Bolşevik Partisi bu açıdan eleştirilirken Lenin'e suikastın bir süre Ekim Devrimi'ni destekleyen SR grupları tarafından düzenlendiği, Kirov'un öldürülmesinin Troçkist hizip hareketiyle ilintili

43 Hacıoğlu Salih hakkında kısa bilgiye Parti Tarihi 1. Kitap içinde s. 198-201'de metin içi kutudan ulaşabilirsiniz. Türkiye'nin ilk dönem komünistlerinden ve Ankara örgütü kökenli "Baytar" Salih partiye yeniden kabul edildiğinde, 60 yaşında olmasına ve sağlık sorunları bulunmasına karşın ülkede örgütlenme çalışmalarında görevlendirilmek istedi. Aslında desantralizasyon yıllarına ve İkinci Dünya Savaşı'nın başına denk düşen bu talebi kabul edilmedi. Sovyetler Birliği'nde eski kadroların sıkça değerlendirildiği gibi çeşitli kurumlarda çevirmenlik, redaktörlük ve Türkçe öğretmenliği yaptı. Eşi Sümbül'ün, ilk eşinden olan kızının ölümü üzerine ülkeye dönmek için Büyükelçiliğe yaptığı başvuru her şeyi değiştirecekti. Sümbül harım muhtemelen istihbaratçı Türk yetkililer tarafından sorguya alınınca Sovyet yetkilileri de durumu soruşturmaya başladılar. Sümbül'ün casusluk itirafında bulunduğu iddia edildi. Çift 1950'de on yıl hapis cezasına çarptırıldı. Salih, Nisan 1954'te Altay'da bir sürgün kampında yaşamını yitirdi. Destalinizasyon döneminde 1956'da itibarı iade edildi ve Nâzım Hikmet tarafından bir şiirle ölümsüzleştirildi. Sümbül Hacıoğlu ise TKP'nin yurtdışı kadroları arasında yerini aldı. Bakınız: Akbulut, İsmail Bilen, s. 128-129; Akbulut, Erol Ülker, *Salih Hacıoğlu, Belgelerle Yaşam Öyküsü*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul.

olduğu, sonuç olarak parti içi veya müttefik muhalefet hareketlerinin sınıf düşmanıya yan yana geldiği örneklerin görmezden gelinmesi kabul edilemez. Devrimci mücadele bir siyaset oyunu değil, ölüm dirim kavgasıdır...

Türkiye’de özellikle Nâzım Hikmet’i hedef aldığı haliyle yanlışlığı su götürmez olan söz konusu üsluba, kişisel karalama, kariyerizm ve kıyıcılık merceklerinden bakmak yerine, geleneksel komünist partilerde kullanılan dilin politik mesajların taşıyıcısı olduğundan hareket etmeliyiz. Somut olarak da devletin TKP’nin içine sızma çabasında olması, şaşılacak bir şey değildir. Parti içi sorunlar bu açıdan istismar edilmeye çalışılır, provokatör faaliyetleri yoğunlaşır. Politik sıkışmayı aşmanın yolu olarak kimi unsurların egemenler tarafından ittirildikleri kanallardan yol almayı düşünmesi, hafife alınmaması gereken siyasal bir olasılıktır. Mesnetsiz suçlamalar, dönemin sert koşulları içinde bu tür gelişmelere yönelik “aşırı sert uyarılar” olarak görülmelidir.

Bu arada hapis yatan Nâzım Hikmet, Cumhuriyetin 10. yılı için çıkarılan af yasasıyla özgürlüğüne kavuşur. Aralık 1935’te *Orak Çekiç* dergisinde, ihraç edilen ve Parti düşmanı sayılanların yer aldığı “Kara Liste” yayımlanır. Nâzım listededir. Ancak *Kızıl İzmir* dergisinde bir şiiri de yayımlanabilmıştır. *Orak Çekiç*’in 1936 Şubat sayısında, muhalefetin Partiyle birleşme isteğinde olduğu haberleştirilir. Bu süreç boyunca iki yapının çeşitli düzeylerde temas kurduğu, bir ara muhalefetin Partiden kongre toplanması talebinde bulunduğu bilinmektedir. Nâzım Hikmet içeride veya dışarıda devrimci politik ve sanatsal üretkenliğini aralıksız sürdürmüştür. Nâzım 1939’un Nisan ayı sonlarında hastalık gerekçesiyle Adli Tıp raporuyla geçici olarak serbest bırakıldığında, Partiye yurtdışına çıkışına yardımcı olunması için başvuruda bulunur. TKP yönetimi bu geçici serbestlik kararını hapisliğin sona erdirileceğinin işareti olarak yorumlamışsa da, bu ilişkiyi arada geçen sürede Nâzım Hikmet’in partililiğinin iade edildiği yönünde anlayabiliriz. Ne yazık ki Nâzım 4 Haziran’da yeniden cezaevine girecek ve 1940’lı yılların tamamını hapiste geçirecektir.

Muvafakat TKP’nin atanmış geçici merkez organının genel sekreterliğini Hasan Âli üstlenir. Ancak bu dönemde polis operasyonlarının da ardı arkası kesilmez. Partinin beklenen kongresinin hazırlanmasının başarılamayacağı öngörülse gerek, TKP 2. Aktif Konferansı adıyla 1932’de Defterdar toplantısı gerçekleştirilir. Komintern görevlisi Margareta Wilde’nin gözetiminde toplanan konferans, 1926’da Viyana’da olduğu gibi MK seçimini gündemine alarak kongre yetkilerini kullanmış ve daha sonra Parti tarihinde Dördüncü Kongre olarak yerini almıştır.

28 kişilik Merkez Komitesi'nin sekreterliğine Reşat Fuat (Baraner) seçilir. Kısa süre sonra parti yeni bir saldırıya maruz kalacaktır. Partinin en üst yürütme organının yurtiçindeki iki üyesi Reşat Fuat ve Hasan Âli'nin tutuklanmaları nedeniyle bu kez de Sovyetler'de eğitim almış bir başka kadro olan Eczacı Vasıf, Harici Büro'ya bağlı yetkili olarak örgütün sorumluluğunu üstlenir.

1932 MK'sının işlev kazanamadığını söyleyebiliriz. Hapisteyken gıyabında kurula alınan İsmail Bilen de 1933 Ekim ayında hapisten çıkmış, sağlık sorunları nedeniyle Moskova'ya tedaviye gönderilmiştir. Dönüşü 1935 Mart'ını bulur. Bir dönem Reşat Fuat'ın yurtdışına gitmesi üzerine Bilen MK sekreterliğini yeniden üstlenir. Ancak bu aralık tam da Komintern'de TKP'nin masaya yatırıldığı, separat/desantrelizasyon kararının olgunlaştırıldığı periyottur. 1937'de tutuklanma riskinin büyümesi ve illegal çalışma olanağının daralması üzerine İsmail, yurtdışı temsilcisi olarak yeniden Sovyetler'e gidecektir.

Bu kaotik yıllarda Parti çeşitli yayınlar çıkartır. 1929'da *Kommunist* iki sayı çıkar. *İnkılap Yolu* 1930'da yayımlanır. *Orak Çekiç* ve en önemlisi *Kızıl İstanbul* olmak üzere il örgütlerinin benzer isimlerle yayın çıkardığı bilinmektedir. Ancak İsmail Bilen'in 1934-1937 dönemi için yaptığı değerlendirmenin eldeki verilerle uyumlu olmadığını belirtmek gerekir:

"1934-37 yılları içinde parti, gerek teşkilat, gerek kadro bakımından büyüdü, genişledi. Gerek S.K'nın (MK) , gerek vilayet komitelerinin gazeteleri oldukça muntazam çıktı. Mesela, S.K'nın organı olan Orak Çekiç gazetesi -1935-37 yılları içinde- aralıksız çıkmıştır. Tiraşı 1000'di. Bundan başka, her 15 günde bir, özel bir broşür çıkıyordu. Partinin legal yayınları vardı: 'Marksizm Bibliyoteği', 'İşçi Kitabevi' gibi. Genel legal olarak: 'Projektör' dergisi çıktıydı. İspanya'da faşistlere karşı savaşta cumhuriyetçilere yardım kampanyası açıldı: Popüler broşürler çıkarıldı, para toplandı. Bu kampanya hem partinin kuvvetlenmesine hem parti içindeki kötü akımları daha kolay önlemek savaşına yardım etti."⁴⁴

1930'ların başları ve ikinci yarısı karşılaştırıldığında İkinci Dünya Savaşı hazırlıklarının da kendini hissettirmesiyle ilintili olarak politik konjonktür değişim gösterir. İlk dönem her şeye karşın sol açısından nefes alıp vermek mümkünken, on yılın sonlarında ilerici aydınlar, üzerlerinde hayli ağır bir baskı hissedeceklerdi. TKP bu koşullarda giderek etkisizleşmiştir.

Reşat Fuat Baraner (d. 1902 – ö. 12 Ağustos 1968)

Reşat Fuat Baraner 1902 yılında Selanik'te doğar. Babası adliye memuru, annesi Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde hanımın kız kardeşinin kızıdır. Aile, Balkan Savaşları'nın ardından 1912'de Anadolu'ya yerleşir. Reşat Fuat, Konya Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi'nde matematik okur. 1925'te hükümet bursuyla yüksek öğrenim için Almanya'ya gider. Almanca, Fransızca ve Rusça bilen Reşat Fuat, bu dillerde tercüme yaparak hayatını kazanır. Friedrich Engels'in *Anti-Dühring* isimli önemli eseri ile Henri Lefebvre'in *Karl Marx: Hayatı ve Eserleri* başlıklı eserini Türkçeye kazandırır. TKP'li edebiyatçı Suat Derviş'le evliliği hayatını kaybettiği 1968 yılına kadar sürer.

Reşat Fuat, gençlik yıllarından bahsederken Anadolu'da emperyalistlere karşı verilen Kurtuluş Mücadelesi'nin kendisini çok etkilediğini, milli devrimci duygularının çok güçlü olduğunu anlatır. Demiryollarında işçi olan kardeşi nedeniyle işçi sorunlarıyla da ilgilidir. Lise yıllarında başkanlığını yaptığı öğrenci birliği kurtuluş mücadelesine destek veren antiemperyalist gösteriler düzenler. Ancak bağımsızlık mücadelesinin başarıyla sonuçlanmasından sonraki safhada Kemalist politikalar kendisini hayal kırıklığına uğratar. ¹ Bu yıllarda genç Reşat Fuat siyasal arayış içine girer. Bu arayışı onu İstanbul Üniversitesi'nde 1925 yılında TKP ile buluşturur. Partiye üye olduktan sonra öğrenci birliğindeki Parti grubunda çalışır. 1925 yılında girdiği sınavı kazanarak devlet bursuyla yüksek teknik okul okumak üzere Berlin'e gönderilir. Komünist hareketin güçlü olduğu Berlin'e gittiğinde Parti faaliyetlerini burada sürdürür. Baraner o yıllarını şöyle anlatmıştır:

*"Berlinde bulunduğum sürece ben her şeyden önce Marksizmi öğrenmekle uğraştım. Orada bir komünist hücresi kurduk ve bir öğrenci birliği oluşturduk ki, bu birlikte bir grubumuz vardı. Ben parti hücremizin sekreteri, bir süre kasadar, sonra da öğrenci birliğinin başkanıydım. Münih'te de Türk öğrenciler arasında bir birlik kurdum."*²

Haziran 1927'de Berlin ve Münih'te Türk öğrenciler arasında kurulan öğrenci birliğinin sekreterliğine getirilir. Bu sırada Almanya'daki Parti hücresinin de sekreteridir ve TKP MK Harici Bürosu ile İstanbul

1 Bu bilgiler Ersin Tosun'un kitabında yer alan Komintern Reşat Fuat dosyasında yer alan özyaşam öyküsünden derlenmiştir. Ersin Tosun (der.), *Reşat Fuat Baraner: Yaşamı, Çalışmaları, Anılar*, Sosyal Tarih Yayınları, 2013, İstanbul, s. 6-7.

2 A.g.e., s. 7.

arasında irtibat elemanı olarak çalışmaktadır. 1926 yılı sonunda kısa süre için Türkiye'ye gelmiş, ancak kendi ifadesiyle "likidatör, Menşevik MK'nın pasifliği sebebiyle"³ Parti çalışmalarına katılmamış, tekrar yurtdışına çıkmıştır.

1928 Şubat'ında Lenin Okulu'nda okumak üzere Moskova'ya gönderilir. 1928-1930 arasında RKP (b) üyesidir.⁴ Burada okurken Yugoslavyalı bir öğrencinin Troçkistlerle ilişkilerini bildirmediği gerekçesiyle sert bir kınama cezası alır.⁵ Ancak Parti faaliyetlerindeki azmi ve başarıları ile kendini Komintern'e kanıtlar. Özellikle TKP içinde baş gösteren Nâzım muhalefetine karşı Parti merkezinin yanında yer alması, bu tartışmalar sırasında dağılan Partiyi yeniden toparlamak üzere yoğun bir mücadele vermesi takdir toplar. Bu esnada siyasi gelişkinliği ve örgütsel yeteneği ile de ön plana çıkar.

1929 İzmir Tevkifatı Parti kadrolarına darbe vurunca 1930'un ilk aylarında Türkiye'ye gönderilir ve İstanbul vilayet komitesinin sekreteri olarak görev yapmaya başlar. Bu görevi sırasında *Kızıl İstanbul* gazetesini çıkarır. Örgütlenme faaliyetlerine de hız vermiştir. Reşat Fuat, vilayet sekreteri olduğu dönemde askerler arasında özel bildiri ve gazete dağıtan bir askeri hücre kurduğunu belirtir.⁶ Yıllar sonra aralarında geçen bir konuşma esnasında Rasih Nuri İleri'ye Partinin askerlerden oluşan hücreleri olduğunu ama bunların açığa çıkmadığını söyleyecektir.⁷ Muhtemelen 1930 yılı sonbaharında, Hasan Âli Ediz tutuklanınca Reşat Fuat, kooptasyon usulüyle Muvakkat MK'ya (1927 Tevfikatı'nda MK üyelerinin tutuklanmasından sonra kurulan geçici MK) alınır.

1930 yılında açılan davada gıyabında 4 yıla mahkûm edilen Reşat Fuat, 1931'de yakalanarak cezaevine konulur ve Cumhuriyet'in 10. yıldönümü vesilesiyle çıkarılan affa kadar cezaevinde kalır. 1931'de TKP'nin ordu içindeki siyasi çalışmaları nedeniyle askeri mahkemeye sevk edilir ancak delil yetersizliği nedeniyle bu davadan ceza almaz.

1931 yılı baharında Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlerde *Kızıl İstanbul* tarafından diğer hükümlü komünist yoldaşlarıyla birlikte milletvekili adayı olarak gösterilir.

3 Vladimirov imzalı, 13 Nisan 1941 tarihli belge, Komintern Reşat Fuat Dosyası'ndan aktarana a.g.e., s.34.

4 Vladimirov imzalı, 1 Şubat 1940 tarihli belge, Komintern Reşat Fuat Dosyası'ndan aktaran a.g.e., s. 32.

5 Tosun, a.g.e., s. 7.

6 A.g.e., s. 8.

7 Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar-2: 1944 TKP Davası*, TÜSTAV, İstanbul, 2003, s. 13.

1932 yılı başındaki (TKP'nin 4. Kongresi olarak kabul edilen) Defterdar Konferansı'nda giyaben MK'ya seçilir.⁸

1932'deki Defterdar Konferansı'ndan sonra diğer yoldaşlarıyla birlikte hakkında yeni bir dava açılmışsa da hüküm giymez. Bu dava sırasında başlattıkları eylemleri ve hapisten çıkışını şöyle anlatır:

*"Bu son dava sırasında susma grevi ve 10 gün süren ilk açlık grevini örgütledim. Daha sonra cezaevinde (İstanbul ve Ankara) eğitim işini sürdürdüm. Tahliye edilen 3 yoldaşın yeniden tutuklanması üzerine ikinci açlık grevini örgütledim ve bu açlık grevine tutuklu yoldaşlar da katıldı. Grev 14 gün sürdü ve sonunda bu üç yoldaş serbest bırakıldı. Grevin son günü ben 12 yoldaşla birlikte Ankara hapishanesine nakledildim ve 29 Ekim 1933 affına kadar orada kaldım."*⁹

Hapisten sonra tekrar Moskova'ya giden Baraner, burada bir süre Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi Türk sektörü başkan yardımcısı olarak çalışır. Bu sırada parti adı Sıtkı'dır.¹⁰ Merkez Komitesi sekreteri İsmail Bilen'in Moskova'ya geçmesi üzerine 1934 yılı Aralık ayında bu görevi devralmak üzere Türkiye'ye gönderilir. MK'daki bölünme sonrası dağılan Parti teşkilatını toparlarken Parti merkezine muhalefet eden unsurlara karşı mücadele eder. Bu sırada illegal ve legal yayım faaliyetlerine girişir.

1936 Mart ayında yeniden SSCB'ye gider. Bir süre Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu'nda (KEYK)'te çalışır. Ancak ülke içinde İsmail Bilen'in tutuklanma riskinin artması nedeniyle Türkiye'den çıkmak zorunda kalması üzerine, 1937 başında MK sekreteri olarak Türkiye'ye döner. Türkiye'ye gönderilmesi yönünde karar verilirken, Komintern'in TKP için aldığı desantralizasyon kararının uygulanmasında ortaya çıkan sorunların çözümünü ancak Baraner'in sağlayabileceği değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak Türkiye'ye gelmez tutuklanarak 1938'e kadar hapiste kalır.¹¹

8 Defterdar Konferansı'na katılan Boz Mehmet, katılımcılar arasında Reşat Fuat'ı da sayar. Ancak Reşat Fuat 1931'de tutuklanmış ve 1933'e kadar hapiste kalmıştır. Arada kısa bir süre hapisten çıktığına dair bir bilgi yoktur. Boz Mehmet'in sözleri için bkz. Emin Karaca, "Onlar Bir Zamanlar Yeraltındaydı", *Gündem*, 4 Haziran 1993, s. 8'den aktaran "Komünizme Adanmış Asırlık Bir Yaşam", Ürün, <https://www.urundergisi.com/makaleler.php?ID=1783>

9 Tosun, a.g.e., s. 8.

10 Komintern'deki dosyasından çıkan Vladimirov imzalı aynı belgede parti ismi Sıtkı'nın yanında parantez içinde "Reşat Fuat, Refik, Sadnenk, Mayer, Marmadoğlu, Rutşteyn" yazılmıştır. A.g.e., s. 32

11 Bu bilgilerin derlendiği kaynak olarak bkz. Tosun, a.g.e.

Baraner, desantralizasyon döneminde Partinin başındadır. Bu süreçte TKP, legal yayınlar yoluyla ve TKP üyelerini çeşitli dernek ve örgütlere girerek buralarda siyasi çalışma yapmaya sevk ederek siyasal etkisini genişletmeye çalışır. Bu çalışmalar Baraner'in yöneticiliğinde yürütülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve savaş yıllarında Türkiye'de antifaşist mücadelenin güçlendirilmesi, Sovyetler Birliği'ne sempatiyle bakan bir kamuoyu yaratılması TKP'nin temel siyasi hedefleridir. Bu çerçevede Reşat Fuat yönetiminde legal bir yayın olarak *Yeni Edebiyat* çıkarılır. Doğrudan legal siyasi bir yayın çıkarmanın ve açıkça sosyalizm propagandası yapmanın imkânsız olduğu, illegal yayıncılığa ise separat kararı gereği girilmediği koşullarda *Yeni Edebiyat* Marksizm'in temel ilkelerini dolaylı bir dille ve daha çok sanat-edebiyat tartışmaları üzerinden anlatmayı amaçlar. Baraner, *Yeni Edebiyat*'ta Ali Rıza mahlasıyla yazılar yazar. Bu yazılarında edebiyat-sanat alanında da dikkat çekici bir birikime sahip olduğu görülmektedir. Yaşamını Alman Bayer şirketinde tercümanlık yaparak kazanmaya çalışır.

Türkiye savaşa girmemiş olsa da seferberlik ilan etmiş; bu sırada daha önce mahkûm olmuş komünistler, sosyalist aydınlar askere alınmaya başlamış ya da Anadolu'ya sürgün edilmiştir. Baraner de 1942 yılı ortasında, yani 40 yaşındayken askere alınır. Kısa süre sonra askerden kaçır ve tekrar partinin başına geçerek MK'daki diğer yoldaşlarıyla desantralizasyon dönemini sonra erdiren mücadeleyi başlatır. 1944 Tevkifatı'na kadar süren yaklaşık bir yıllık bu dönemde ses getiren işlere imza atılır. Bunların başında Faris Erkman ismiyle yayımlanan *En Büyük Tehlike* ile Suat Derviş ismiyle yayımlanan *Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?* başlıklı broşürler gelir. Baraner, bu dönemde Parti örgütünü siyasi olarak beslemek üzere bir dizi bülten yayımlar ve TKP'nin gündemdeki çeşitli konulara ilişkin görüşlerini ortaya koyar. Ancak bu faaliyetler uzun süremeyecektir. Tutuklanan Baraner ağır işkence görür, ancak dışarıdaki MK üyelerinin ismini vermeyerek Partinin aldığı darbenin sınırlı olmasını sağlar. Tevkifat davasında antifaşist siyaseti savunur. 9 yıl hüküm giyer; 1950 yılında af çıkana kadar hapiste kalır. Hapishane yıllarında da örnek bir komünist olmuş, kurulan komünde yemek pişirme görevini üstlenmiş, yoldaşlarının büyük saygısını kazanarak hapishane yıllarını tamamlamıştır.

1947 davasıyla hapse atılan diğer MK üleriyle birlikte 1950 affıyla özgürlüğüne kavuşur. Bir süredir dışarıda kalan tek MK üyesi olan

Zeki Baştımar Partiyi toparlamaya çalışmakta, yeniden harekete geçmeye hazırlamaktadır. 1951 başında MK toplanabilir. Ancak bu kez de 1951 Tevkifatı başlar. Yeniden tutuklanan Baraner, yedi yıl hapis ve iki yıl dört ay İzmit'te sürgün cezasıyla cezalandırılır.

Tutukluluk döneminde ortaya çıkan ayrılıkta Zeki Baştımar'a karşı Şefik Hüsnü, Reşat Fuat ve Mihri Belli birlikte hareket ederler. 1958'de özgürlüğüne kavuştuktan sonra bir süredir yurtdışı merkezli olarak ve Zeki Baştımar ile İsmail Bilen liderliğinde yürütülen faaliyetlere katılmaz.

Yaşamını çeviri yaparak kazanır. Mihri Belli tarafından çıkarılan *Türk Solu* dergisine imzalı ve imzasız yazılar yazar. MDD hareketinde öne çıkmaz ve solun bütün kesimleri tarafından saygı görür. 12 Ağustos 1968 yılında hayatını kaybeden Reşat Fuat, Feriköy mezarlığında Şefik Hüsnü'nün yanına gömülür.

3.7. Atalet Durumu: Separat veya Desantralizasyon

1932 Defterdar veya TKP 4. Kongresini takip eden süreçte önemli bir toplantı 8-13 Ağustos 1934'te Moskova'da yapılan, genişletilmiş Harici Büro toplantısıdır. Harici Büro Plenumu olarak bilinen toplantının içeriğinden, TKP'nin iki yıllık konsolidasyon çabasından süzülen merkezi çekirdeğin buraya katılanlar olduğu anlaşılmaktadır. Ali Cevdet, Hüsamettin Özdoğu, İsmail Bilen, Ahmet Fırıncı, Reşat Fuat ve Zeki Baştımar'ın katıldığı toplantıda Hüsamettin Özdoğu'nun raporu "başarılı çalışmalar" olarak şu listeyi içeriyordu: MK'nın ana siyasi çizgiyi sürdürmüş olması; Parti matbaası kurulması, yayın çıkarılması; gençlik çalışmasının yeniden başlatılması; KUTV'a öğrenci yollanması; bildiri dağıtımları yapılması ve yakalanan olmaması... Bu tablonun fazla mütevazı olduğunu söylemek durumundayız.

Buna karşılık herhangi bir yürüyüş, gösteri, işyeri eylemi yoktur. Komintern'in istekleri yerine getirilememiştir. Kitlelere seslenme açısından geri düşülmüştür. Muhalefete karşı mücadelede 66 kişilik kara liste yapılmış, 45 kişi ihraç edilmiştir. Bu sayıların da ara ara değiştiğimiz parti niceliği düşünüldüğünde hiç de önemsiz sayılamayacağı açıktır. Belki en çarpıcı gösterge ise Harici Büro Plenumuna katılanların, iki yıl önce seçilen 28 kişilik MK'dan yalnızca 13'ünü "güvenilir" buluyor olmalarıdır.⁴⁵ Komintern'e verilen raporda ise bu sayı 9'a çekilir!⁴⁶

45 Doktor Hikmet Kıvılcımlı da 1934 itibarıyla MK dışında bırakılmıştır.

46 Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern ilişkileri, Belgelerle Bilinmeyenlerin Öyküsü*, Küyerel Yayınları, 1998, İstanbul, s.103-104

Komintern'in 7. Dünya Kongresinin toplandığı 1935'e geldiğimizde elimizdeki verileri sıralayalım.

Dünya ölçeğine bakıldığında Sovyetler Birliği sanayileşmeyle hem sosyalist kuruluştaki devasa bir ilerleme kaydetmiş, hem de kaçınılmaz olan savaşa yönelik hazırlığını ilerletmişti. Almanya, 1917 sonrasında Moskova için son derece hassas bir coğrafyadır. Bir yandan Avrupa'da işçi sınıfı birikimi açısından benzersiz ve dolayısıyla devrime yakın bir ülkedir; diğer yandansa emperyalist rekabet içinde yaşadığı sıkışma, Sovyet Rusya'nın Almanya'da kimi olanaklar yakalamasına elvermektedir. Bu ülkenin antikomünist bir cihadın bayraktarlığını üstlenmesi ve komünist hareketle işçi sınıfını acımasızca ezmesi sarsıcı etkiler yaratmadan edemezdi. 1933-34 yıllarında Nazizm'in iktidara yerleşmesi, daha önce İtalya ve başka kapitalist ülkelerde yaşanan gericileşmeden çok daha önemliydi. Komintern politikaları masaya yatırılmaya başladı ve 1935 Dünya Kongresi bir dönüm noktası oluşturdu.

"Faşizme karşı birlik" ekseninde şekillenen yeni taktik gereği komünist partilerin önüne Halk Cepheleri kurmak konuluyordu. Bu dönüşüm, o güne kadar misyonları sosyalist devrim mücadelesiyle tanımlanmış olan KP'lerin iktidar hedefinden geri çekilmeleri anlamına gelmek zorunda değildir. Ancak mücadelenin kapitalizmin yıkılması eksenine, açıkça değiştirilmiş veya ertelenmiş oluyordu. Komünizm işçi sınıfının kapitalizmi yıkmak için kendi iktidarını kurmasına yönelik devrim mücadelesi olmaktan, kapitalizmin daha da gericileşmesini önlemeye yönelik olarak demokrasinin korunması ve genişletilmesi mücadelesine kaydırılmaktaydı. Sosyalist iktidar gelişmiş kapitalist ülkelerde de demokratikleşmeye endeksleniyordu.

Bu değişimin 20. yüzyılda uluslararası komünist harekette ağır bedelleri olmuştur. Ancak emperyalist kampın Sovyetler Birliği'ne saldırmaya hazırlandığı koşullarda mücadeleyi devletlerarası ilişkiler zemininin ötesine yayarak çok daha geniş bir sathı yayma tercihinin kendisi yanlışlanamaz.

Güçlü komünist partiler açısından sosyal demokrat, küçük burjuva ile rici, cumhuriyetçi, demokrat akımlarla ittifak arayışı gündeme gelecek ve bu taktik kimi örneklerde KP'lerin kitle desteğini gerçekten de genişletecektir. Faşizmin yükselişine karşı bir fren mekanizması oluşturan bu kitleleşmenin "düzen içi" olarak yaftalanması, fazla kestirmeci bir suçlama olur. Ancak komünizmin toplumsal etkisinin arttığı örneklerde de, hareket daha önce İkinci Enternasyonal deneyiminde yaşadığı gibi devrimci bir sıçrama yapabilmeye elvermeyen, fazlasıyla hantal bir yapıya evrildi. Batı Avrupa komünist partilerinde Ekim Devrimi ve Komintern'in baskıladığı ve uykuya yatan sosyal demokrat hafıza geri geldi.

Komintern Yöneticisi Olarak Şefik Hüsnü

1927'de TKP'ye büyük darbe indiren tutuklamaların ardından 1929 yılına kadar cezaevinde kalan Şefik Hüsnü, on yıllığına yurtdışına çıkmıştır. Bu sürgün dönemi aynı zamanda Şefik Hüsnü'nün uluslararası komünist hareket içerisinde önemli roller üstlendiği yılları kapsamaktadır. Yaşamının bu dönemine ilişkin sınırlı bilgiye sahibiz...

Daha 1924 yılında, Şefik Hüsnü bizzat hazır bulunmadığı Komintern 5. Kongresi'nde Enternasyonal Kontrol Komisyonu üyesi seçilmişti. Şefik Hüsnü'nün yurtdışına çıkışı ve Sovyetler Birliği'ni ilk ziyareti 1925'te, TKP'nin 1 Mayıs çalışmaları bahane edilerek yapılan tutuklamaların öncesinde gerçekleşir. 1925 davasında Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından Şefik Hüsnü, gıyabında 15 yıl hapse çarptırılır. 1927'ye kadar yurtdışında kalır. Bu süre içerisinde TKP Harici Büro üyesidir. Partinin yurtiçindeki faaliyetlerini birebir takip etmekte, Merkez Komitesi'ni ve sekreter Vedat Nedim'i yönlendirmeye çalışmaktadır. Vedat Nedim'in sekreterliğindeki MK'nın Parti çalışmasını felce uğratan tutumu nedeniyle Harici Büro kararı ve Komintern görevlendirmesiyle gizli olarak yurda döner, duruma müdahale etmeye çalışırken başlayan polis operasyonunda tutuklanır.

Hapisteyken gerçekleşen 1928 Komintern 6. Kongresi'nde bu kez Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) üyeliğine seçilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra, çağrılı olarak Moskova'ya gider, kısa süre sonra oradan Berlin'e geçer. Yeni kurulmuş olan Batı Avrupa Bürosu'nun (BAB)¹ yöneticilerinden biri olarak görevlendirilmiştir² ve bu büro Şefik Hüsnü'nün görev yaptığı dönemde Berlin'de önemli bir uluslararası örgütün çalışmalarını yönlendirmektedir: Emperyalizme Karşı Liga (EKL)³. Parti adı "Ferdî"dir.

1 Bilinen İngilizce kısaltması ile WEB.

2 Rasih Nuri İleri TKP Sözlü Tarih Arşivinde yer alan 2003 tarihli görüşme kaydında 1933 Reichstag tutuklaması sırasında Şefik Hüsnü'nün KEYK asil üyesi olmasına karşılık, Dimitrov'un yedek üye olduğunu dile getirmekte, buradan hareketle Batı Avrupa Bürosu'nda Dimitrov'un Hüsnü'ye bağlı çalıştığını ileri sürmektedir. Soruşturmada deşifre edilemeyen Şefik Hüsnü, serbest bırakıldığında Polonya'ya geçmiş ve burada Komintern'in arşiv ve kasasının güvenliğini sağlamak üzere, bunları Margarete Wilde aracılığıyla teslim almıştır. İleri'ye göre kritik önemdeki bu materyali alan kişinin de Büro Başkanı olması gerekir. Başka bir belgeyle desteklenmeyen bu yorum kendi içinde mantıklı olmakla birlikte, olağanüstü koşullarda çeşitlilik göstermesi kaçınılmaz olan Komintern'in kadro politikalarına ilişkin bir kurgudan hareket etmektedir. Zaten daha sonra Dimitrov KEYK asil üyesi ve Genel Sekreteri olacak, Şefik Hüsnü Yürütmeden çıkarak Kontrol Komisyonu üyeliğine getirilecektir.

3 Kuruluşundan sonraki adı Emperyalizme Karşı Ulusal Bağımsızlık İçin Liga. 1927'deki kuruluş kongresinin adına atfen, Emperyalizme ve Sömürge Zulmüne Karşı Liga olarak da bilinir.

Emperyalizme Karşı Liga, 1927'de Brüksel'de "Ulusal bağımsızlık ve sosyal eşitlik" sloganıyla yapılan uluslararası bir toplantının ardından kurulmuştu. 1927'den 1933'e kadar merkezi Berlin'de yer alır. Emperyalizme karşı bu oluşumun öncüsü Alman komünist Willi Münzenberg'di. EKL'nin kuruluşunda Henri Barbusse ve Albert Einstein gibi önemli aydınlar ve Kuomintang lideri Sun Yat Sen gibi emperyalizme karşı olan ulusal liderler yer alır. Jawaharlal Nehru⁴, Leopold Senghor⁵ ve Mohammad Hatta⁶ gibi, daha sonra ülkelerinin ulusal kurtuluş hareketlerinde önemli roller oynayacak olan isimler de EKL yönetimindedir. Bu özelliğiyle EKL, İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık hareketlerine damga vuracak olan Bandung Konferansı'nın ve Bağlantısızlar Hareketi'nin öncülü gibi görünmektedir.⁷

EKL'nin Uluslararası Sekretaryası'nın içerisinde Komintern Batı Avrupa Bürosu üyesi 4 isim mevcuttur: Münzenberg,⁸ Chatto adıyla bilinen Virendranath⁹, Bohumil Šmeral¹⁰ ve Ferdi adıyla Şefik Hüsnü. Aralık 1930 ve Ocak 1931 arasında EKL'nin Paris, Amsterdam ve Viyana büroları ile bağlantıyı Şefik Hüsnü sağlamaktadır. Chatto, 1931'de Berlin'den ayrılmadan önce Hintli militanlar ve öğrencilerle kurmuş olduğu bağlantıları Şefik Hüsnü'ye devreder.

Şefik Hüsnü aynı dönemde Londra'da yapılan Emperyalizme Karşı Liga ulusal konferansında Liga'nın uluslararası sekreterliğini tem-

4 Jawaharlal Nehru (1889 – 1964) bağımsızlık mücadelesinde öne çıkmış ve Hindistan'ın 1947'de ilk başbakanı olmuş, 1964'teki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür.

5 Leopold Senghor (1906 – 2001) bağımsız Senegal'in yirmi yıl boyunca (1960-1980) ilk başkanı olarak görev yapmıştır. Siyasetçi kimliğinin yanı sıra şair ve teorisyendir. Senegal Demokratik Bloku adında bir partinin de kurucusudur.

6 Mohammad Hatta (1902 – 1980), Endonezya'nın Hollanda'ya karşı bağımsızlık mücadelesinin önde gelen kadrolarından biriydi. Bağımsızlıktan sonra başkan yardımcılığı dahil çok sayıda görev üstlendi.

7 Fredrik Petersson, "Hub of the Anti-Imperialist Movement," *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 2014, 16:1, s. 49-71.

8 Willi Münzenberg (1889-1940), Alman komünist siyasetçi ve Komünist Gençlik Enternasyonal'i'nin ilk başkanıydı. Almanya Komünist Partisi üyesi olarak Reichstag üyeliği dahil pek çok görev üstlendi.

9 Virendranath Chattopadhyaya (1880 – 1937), Hindistan'da İngiliz egemenliğine karşı silahlı mücadele veren önde gelen Hint devrimcilerinden biriydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki Hindistanlı öğrencileri örgütlemeye çalışmaları yürüttü. 1920'de komünistlerin desteğini almak üzere Moskova'ya gitti. Almanya Komünist Partisi'ne üye oldu ve 1930'larda SSCB'de yaşadı. 1937 mahkemelerinde yargılanarak idam edildi.

10 Bohumil Šmeral (1880-1941), Çek Sosyal Demokrat Partisi lideri ve Çekoslovakya Komünist Partisi'nin kurucularındandır.

sil ettiğinden ve 1932'de Amsterdam'da toplanan Savaşa Karşı Dünya Kongresi'ne katıldığından bahseder. "1932 yılı boyunca ve 1933 Şubatı'na kadar, Komünist Enternasyonal Siyasi Komisyonu'nun talimatıyla, Dimitrov ve Heckert yoldaşlarla birlikte Balkan Devrimci Merkezi'ni ve *Balkan Mektupları*'nın yayınıni yönetme görevini" yerine getirir.¹¹

EKL giderek gericileşen Alman hükümeti tarafından hedef alınır. 1931'de Berlin'deki EKL merkezi polis tarafından basılır ve pek çok kişi tutuklanır. Tutuklananlar arasında Şefik Hüsnü de vardır. 1933'te Berlin'de ikinci kez tutuklanır. Bu kez tutuklamalar, 1933 Ocak ayında Nazilerin iktidara gelişi sonrasında Reichstag yangını ile komünistlere karşı düzenlenen komplonun parçasıdır. İlk baskında polis Şefik Hüsnü'nün BAB yöneticisi Ferdi olduğunu anlamaz, ikinci baskında ise polis bundan şüphelenmektedir. Şefik Hüsnü'yü, Ferdi olduğunu ve Dimitrov'u tanıdığını itiraf etmeye boşuna zorlarlar. 1933'ün Mart'ından Temmuz'una kadar cezaevinde kalır; hakkında yeterli kanıt oluşmadığından Dimitrov'un yargılandığı Reichstag Davası'na dahil edilmeyerek sınır dışı edilir.

Şefik Hüsnü bu tutuklamaları şöyle anlatır:

*"1931 yılının Aralık ayında'ydi. Polisler Uluslararası Sekreterlik'in resmi mekânlarını basmış, uzun süren bir arama yapmış ve orada bulunanlar ile oraya gelen herkes dâhil, kimsenin çıkmasına izin vermemişti. Akşamüstü polis müdürlüğüne götürüldük ve kimlik kontrolü yapıp ifadelerimiz alındıktan sonra serbest bırakıldık. Gerçek bir pasaportum olduğundan ve sempatizan bir ziyaretçi olarak büroda bulunduğumu söylediğim için bana fazla zorluk çıkarmadılar. Ama, polisin büroda Ferdi ile ilgili birçok belge bulduğunu ve bunun ben olabileceğimi hiç kimsenin aklına bile getirmediğini iyi hatırlıyorum. Oysa 1933'deki tutuklanmada bu belgelere dayanarak benim Ferdi olabileceğim konusunda kuşulanmışlardı."*¹²

Şefik Hüsnü Almanya'dan eşinin ailesinin bulunduğu Polonya'ya geçer. Oradan da birkaç Avrupa ülkesini daha dolaştıktan sonra 1933 Kasım'ında Moskova'ya döner ve 1937'ye kadar orada kalır. Komintern'in 7. Kongresi'nde yeniden Kontrol Komisyonu'na seçilir. 1935-1937 arasında TKP'nin KEYK temsilciliğini yürütür.

11 Erden Akbulut (der.), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Yaşam öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, 2010.

12 Akbulut, a.ge., s.79.

1939'da Fransa üzerinden Türkiye'ye döner. Polonya'da bulunan kızı Meryem'in de Türkiye'ye dönebilmesi için Dışişleri Bakanlığı'na başvurur ancak başvurusu reddedilir. Meryem savaş sırasında Nazilere karşı direnişte, 1943 Varşova ayaklanması sırasında öldürülecektir.

Doktor Şefik Hüsnü Deymer sonraki yıllarda Türkiye'de TKP'nin cephe çalışmalarında ön planda olmuş, 1951 Tevkifatıyla girdiği hapisten çıktıktan sonra Manisa'da sürgünde yaşamını yitirmiştir.

Siyasete müdahale edebilen ve Halk Cephelerinin gerçek hale geldiği partiler bir yana, ayrıca incelenmesi gereken başka partiler vardır. Emperyalizmin Sovyetler'e saldırmaması durumunda komşu ve/veya stratejik ülkeler kuşağı son derece yaşamsal bir önem kazanacaktır. Bir dizi parti, işçi sınıfının dünya çapında birincil kazanımı Sovyetler Birliği'nin güvenliği gözetilerek yeniden yapılandırılır. Örneğin hayli radikal İran ve Kıbrıs KP'leri, isimlerini sırasıyla TUDEH (İran Kitlelerinin Partisi) ve AKEL (Emekçi Halkın İlerici Partisi) biçiminde değiştirerek demokrasi mücadelesini birinci sıraya yazdıklarını ilan etmiş oldular. Geçmiş gelgitlerle ve anti-Sovyet eğilimlerle yaralı olan Polonya Komünist Partisi ağır tasfiyelerden geçirilerek Nazi işgaline karşı ittifakların içinde yer almak üzere, antifaşist yurtsever bir direniş hareketi olarak Polonya İşçi Partisi'ne dönüştürüldü. Polonya'da cephe taktiğinin önünü antikomünist ve Komintern karşıtı özellikler son derece baskın olan sosyal demokrasi kapatıyordu... Burada her bir ülkenin özgün dinamiklere, sorunlara, olanaklara ve açmazlara sahip olduğu, bütün partilerin aynı renge boyanmadığı ihmal edilmemelidir. Dönüştürülen partiler, gelişmesinin önünde objektif olarak kısıtlar bulunan, ancak önemli birikime sahip olan partilerdi.

TKP hem böylesi bir stratejik coğrafyada bulunuyor, hem de uzun zamandır gelişme kaydetmeyen küçük ve gizli bir kadro hareketi olarak varlığını sürdürüyordu. Cephe politikasıyla birlikte TKP'nin gözden geçirilmemesi düşünülemezdi.

Komintern ve Sovyet liderliği, 1917 sonrası devrimci dalganın geri çekilme olasılığının hissedilmeye başlandığı andan itibaren, ülkelerin stratejik önemini devrim yönünde risk almak için bir veri saymamayı seçmiştir. Lenin'in son derece ısrarlı olduğu bu tercih, önceliği Sovyetler'e vermiş ve "maceralardan" uzak durmayı ilke edinmiştir. 1935 Komintern kararları bu ilkenin mutlaklaştırılmasıdır ve devrimcilik adına sol, maceracı eğilim-

lerin, zannedilenin tam tersine emperyalizme hizmet edeceğinden hareket edilmiştir. Dünya siyaseti kızışırken “sol sapmanın” düşmana hizmet etme olasılığının, dolaylı olmaktan çıktığı ve doğrudan hale geldiği değerlendirilmektedir.

TKP’de Nâzım muhalefетinin solcu olduğu için dağıtıldığı ve Partinin devrimci ve riskli unsurlardan erkenden arındırıldığı, abartılı bir iddia olur. 1920’lerin sonunda “ulusal burjuvaziye koşullu destek” formülünün TKP’ye yetmediğini ve Partinin sola yöneldiğini daha önce açıklamıştık. Yalnız, Türkiye’de on yıl önceki “birleşik işçi cephesi” gibi “halk cephesi”nin de anlamlı bir karşılığı bulunmuyordu. Burjuva siyaseti 1930’larda CHP bünyesinde tıkızlaştığı ve konsolide edildiği ölçüde TKP “tek parti modelini” bozan biricik odak durumuna geliyordu. TKP ile siyasi iktidar arasında demokrasi yolunda yaklaşabilecek ara akımlar en azından 1930’larda yoktu.

Partinin öznelliğine gelirsek, daha önce gördüğümüz tablo bize kadro dinamiklerinin artık fazlasıyla örselenmiş olduğunu gösteriyor. Burada polis baskısı ve devlet terörü, illegal partinin bütün kritik kadrolarının deşifre olması elbette etkiliydi, ama bundan daha önemlisi Partinin bir çıkış yolu bulamamasıdır. TKP 1930’larda devrimci söylemini sınıf örgütlenmesiyle buluşturamadı.

Kuşkusuz TKP kitlesel bir aktör olsaydı bile Sovyet/Komintern liderliğinin gözünde Türkiye’de öncelik, burjuva iktidarın emperyalist saldırılarından uzak tutulmasına verilirdi. Bu anlamda TKP’nin gündemine devrimci bir atılım ve sosyalist devrim programının giremeyeceği açıktır. Ama hele güçsüz bir TKP, sözünü ettiğimiz reel politik öncelik açısından da herhangi bir biçimde anlamlandırılmıyordu.

Gelinen bu nokta, 1927’de Partinin devrimci örgütlenmesini “daraltıcı” olmakla suçlayıp mahkûm ederek “kalabalıklara karışmayı”, düzen içinde etkili noktalara yerleşmeyi vaaz eden likidatör eğilimi haklı mı çıkartıyordu?

Yaşanan tarihsel değişim sürecini ihmal etmek, modelleri statikleştirerek biçimsel karşılaştırmalara gitmek yanlış olur. TKP 1935’te sekiz yıl önce reddettiği noktaya köş köş geri dönmüş değildir. TKP sekiz yıl boyunca devrimci örgütlenmesini etkili bir düzeye çıkartamayan, gerçek bir strateji öremeyen bir partiydi. Bu başarısızlık, Partinin, yaşamlarını çıkış arayışına feda eden yetişkin ve genç bütün kadrolarının ortak sorunudur. Sonuçta gelenek nokta, Türkiye’de bir süreliğine aktif bir parti çalışmasının zemininin kalmaması olmuştur. Aslında bir süredir bu zeminin çö-

zölmeye uğraması, Partinin varlığını anlamlandıramama vargısını hafifletmemekte, tersine ağırlaşmakta, ama separat kararının anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır.

1935 Komintern Dünya Kongresine TKP adına Şefik Hüsnü Deymer ve Zeki Başımar katılır. Şefik Hüsnü aynı zamanda Komintern Yürütme Kurulu (KEYK) üyesidir. Cephe taktiğinin Türkiye’de nasıl somutlanacağı üzerinde, 25 Temmuz-20 Ağustos tarihleri arasında gerçekleşen kongreyi takiben çalışıldığı anlaşılmaktadır.

TKP’nin neden başarılı olamadığı Komintern’in en azından Yürütme Kurulunun gündem maddelerinden biri olagelmıştır. Daha 20 Ocak 1934 tarihli KEYK toplantısında Şefik Hüsnü TKP’nin “ağır hatasını” açıklama-ya çalışmaktadır:

“Bilindiği gibi Kemalistler, aynı İtalyan faşistleri gibi başlangıçta karşıt siyasi partilere katlandılar ve ancak iki yıl sonra açık diktatörlüklerini kurdular. Öteki muhalif partiler gibi TKP de, 1923’ten 1925’e kadar varlığını yarı legal olarak sürdürme olanağına ve legal bir basına sahipti. Ne var ki, ağır bir hata işledi. Kesinlikle ve bütünüyle illegale geçişi titiz bir şekilde hazırlamak için bu durumdan yararlanmadı. Bu yüzden 1925’te ilk terör dalgası ülkeyi kapladığı ve bütün legal çalışma olanakları ortadan kalktığı zaman, Parti’nin polis tarafından daha önceden tanınan tecrübeli görevlilerinden oluşan bütün kadroları dağıtılabilir ve büyük bir bölümü tutuklanabilir.”⁴⁷

Şefik Hüsnü partinin liderliğini üstlendiği evrede düşülen bu hatayı başta kendi üstüne alarak başka yerlerde de dile getirir. Komintern yöneticilerinin değerlendirmelerinde Şefik Hüsnü’nün “iyi bir örgütçü” olmadığı yargısının dayanak noktalarından biri de budur. Kimi iddialara göre Şefik Hüsnü’nün polise nedenlerle yurtiçinde bulunamamasıyla açıklanan MK sekreterliğini devretme kararının ve kendisine Komintern’de görev verilmesinin asıl gerekçesi de bu zaafıdır.

Kuşkusuz Partinin bütün çalışma koşullarına yönelik hazırlıklı olması önemlidir. Ancak genel olarak ele alındığında, sorunu bu şekilde gören açıklamalar eninde sonunda politik stratejinin önceliğini gölgelemekle sonuçlanacaktır. Dönemsel olarak ise Ocak 1934 henüz antifaşist mücadelenin belirleyiciliğinin karar altına alınmasından önceki bir tarih olsa da, Şefik Hüsnü’nün Kemalizm’e bakışı 1930’lar radikalizmine denk düşmektedir ve ertesi yıl çizilecek olan çerçeveye uygun değildir.

47 Şefik Hüsnü, *Yazı ve Konuşmalar Komintern Belgelerinde Türkiye – 5*, Kaynak Yayınları, ikinci Basım: 1995, İstanbul, s. 168.

7. Kongre sonrasında TKP'nin durumunun ele alındığı geniş katımlı toplantı ancak 5 Kasım 1936'da gerçekleştirildi. Komintern Başkanı Dimitrov'un bulunmadığı bu toplantıda TKP, Şefik Hüsnü Deymer ve Reşat Fuat Baraner tarafından temsil ediliyordu. Baraner partinin ülke içindeki sorumlusu, MK Sekreteridir. Şefik Hüsnü aynı zamanda toplantının redaktörlüğünü üstlenmiştir.

Şefik Hüsnü, Türkiye'nin Nazi Almanyası'yla ilişkilerinin gelişmesine dikkat çekmektedir. 1930'ları kastederek TKP'nin politikasının, burjuva demokratik devrim aşamasında bulunan Türkiye'de Kemalist hareketin tıkanmasını "umut etmek" biçimini aldığını ve bunun sekterliğe yol açtığını aktarır. Parti yönetimi 7. Kongrenin ruhunu anlamamıştır. Şefik Hüsnü TKP'nin 150-200'ü aktif 500 üyesiyle kitlelerden yalıtılmış olduğunu saptamakta ve etkisini artırmak için tek yolun açık alanda çalışmak olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Reşat Fuat sekterlik saptamasına katılmakta, bunun ötesine geçerek Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yle olumlu ilişkilerinden yararlanılmadığını eklemektedir. Komintern'le kurulan ilişki kanalı da verimli çalışmamıştır. Burada parmakların Zeki Baştımâr'ı işaret ettiğini düşünebiliriz. 7. Kongreye Türkiye'den gelen ve dünya partisinin çizgisini örgüte taşıması beklenen kişi kuşkusuz Baştımâr'dır.

TKP belirli bir dar kadroyu koruyarak diğer üyelerini başka kurumlarda aktif hale getirmelidir. Daha önce değindiğimiz gibi bu çerçeve biçimsel olarak 1927'nin sağ sapmasını anıştırmaktadır. Bu arada Partinin esas olarak dayandığı işçi üyelerin nitelikli bir kadro birikimini temsil etmediği de not düşülmektedir. TKP'nin 1932'de seçilen 28 kişilik MK'sından yalnızca 9 kişi kalmış durumdadır. Toplantıda aslında "bir örgüt olarak" TKP'den söz edilemeyeceği de dile getirilir.

Üstünde konuşulan konunun açıkça illegal yapının tasfiyesi olarak tanımlanmasının, "Partinin reorganizasyonu" olarak düzeltildiğine de tanık oluyoruz. TKP ancak açık çalışma yoluyla izolasyonu kırabilecek, gerçek bir kitle çalışmasına geçebilecektir. Legalizasyon ittifak politikalarının bir aracıdır.

Toplantıda karar metni de görüşülür, ancak nokta konması için Dimitrov'un katkısının alınması gerekmektedir. İki Türkiyeli delegenin yanı sıra Pieck, Kuusinen ve Walecki'den oluşan beş kişilik komisyon kararı formüle edecek ve Dimitrov'a sunacaklardır.⁴⁸

48 Adı geçen KEYK üyeleri sıradan Komintern memurları değildir. Wilhelm Pieck 1919'dan itibaren Almanya Komünist Partisi'nin MK'sında görev almış, 1935'te parti liderliğine gelmiş, 1949'dan 1960'ta ölümüne dek Demokratik Almanya'nın Cumhurbaşkanlığını yürütmüştür. Birinci kitabımızda KEYK'in TKP'ye yönelik sağ sapma eleştirisi bahsinden hatırlayacağımız Oto Vilhelmoviç Kuusinen Finlandiya Komünist Partisi'nin kurucularındandır. Çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuştur. Polonyalı Henryk Walecki de uzun süre Komintern'de yönetici görevler almış, ancak daha sonra tasfiye edilmiştir.

TKP temsilcileri Partinin, Komintern 7. Kongre perspektif ve kararlarına aykırı bir tutumu olmadığını savunmuşlardır. Ancak 1936 yılı içinde sürdürülen çalışmalar ortada ciddi bir yorum farkının bulunduğunu kanıtlar niteliktedir. Halk Cephesi kararı ile separat kararı arasındaki, uzun sayılamayacak sürede TKP, program ve tüzük taslakları hazırlamıştır. Sırasıyla *Faaliyet Programı*⁴⁹ ve *Tüzük (Yasa)*⁵⁰ başlıklarını taşıyan, her ikisinde TKP ibaresinin altında parantez içinde “Komünist Enternasyonalinin Seksiyonu” yazan belgelerde 1936 tarihi belirtilmiş, Tüzük (Yasa) başlığıyla aynı sayfada “Projedir” notu parantez içinde düşülmüştü.

Program, “Türkiye Komünist Partisi, Komünist Enternasyonalinin bir şubesi sıfatiyle, mücadelelerini –Türkiye’nin hususi şartları içinde- emperyalizme karşı ve milli burjuvazinin, büyük emlak ve arazi sahiplerinin hâkimiyetine karşı tevcih eder. Sovyetler Birliği, cihan proletarya inkılabı ve Komünizm lehinde bulunur”⁵¹ cümleleriyle açılıyordu. Program bir cephe taktiği üstüne kurulu olmaktan uzaktı ve bir A.K.H. yani Amele ve Köylü Hükümeti programıydı.

Tüzük ise hücre ve komiteler biçiminde klasik bir komünist parti yapısı tarif ediyor, 7. Kongre ile rezonansa giren bir görev belirlemesi de içeriyordu:

“Partinin rehberliği altında gizli meslek birlikleri ve açık kitle teşkilatları kurmak için Komünist Partisi bütün azalarını, hatta bize düşman olan bütün kitle teşkilatlarına, bilhassa Kemalist meslek birliklerine, emekçi kitlelerin bulunduğu her yere girmeye mecbur tutar.”

Ancak bu çalışma komünistlerin gevşek düzen bir etkinliği olarak değil, Partinin örgütlü mücadelesi olarak öngörülmektedir: *“Bütün meslek birliklerinde, kooperatiflerde, spor kulüplerinde, en aşağı üç parti azasının bulunduğu her yerde, ‘Halk evlerinde’ gizli parti fraksiyonları yapılır. Bu fraksiyonların vazifesi: bu teşkilatlarda partinin nüfuzunu kuvvetlendirmek, Kemalistlerin siyasetinin içyüzünü açığa vurmak, bu teşkilatlarda partinin cephesini kuvvetlendirmek. Açık imkanlardan istifade ederek komünistler geniş kitleleri sınıf kavgasına çekmelidirler; bundan maksat da, Kemalist kitle teşkilatı içersinde çoğunluğu kazandığımız zaman, o teşkilatı, amele sınıfının sınıf savaşı yolunda çarpışan inkılapçı bir teşkilat haline getirmektir.”*⁵²

49 TKP MK Dış Büro Konferansı, s. 168-184.

50 a.g.e., s. 158-167.

51 a.g.e., s. 168.

52 a.g.e., s. 165.

Bu hazırlıkların doğrudan masaya yatırılıp yatırılmadığını bilmiyoruz. Ancak şurası açıktır ki, Komintern liderliğinin Türkiye vizyonunda bu Tüzük projesinde tarif edildiği gibi sistematik biçimde yürütülecek bir gizli örgütlenmenin yeri yoktu. Komintern böyle bir yönelimi hem Ankara-Moskova hattında son derece riskli bulmuş, hem de TKP'nin bu hedefin altından kalkabileceğine güvenmemiş olmalıdır.

5 Kasım 1936 toplantısından üç ay sonra, KEYK Sekretaryasının "Türk sorununu düzene koyma kararı" ile "TKP'nin çalışması ve taktiği üzerine karar" 14 Şubat 1937 itibarıyla kabul edilmiştir.⁵³ Böylece TKP'nin eylem ve taktiğiyle ilgili bir karar tasarısı onaylanmaktadır. Yeni çalışma tarzının bir parti konferansı mı, kitlelere dönük çağrıyla mı, başka yazılı araçlarla mı yapılacağının belirlenmesi TKP'nin yeni MK'sına bırakılmıştır. Yeni MK ise 5-7 kişilik bir kurul olacaktır. Parti üyeleri "Partinin yetkilisi" olarak yığınlarla bağ sağlamaya yönlendirilecek, bu amaçla kitle örgütlerinde faaliyet yürütecekler, çevrelerinde sempatzan grupları oluşturacaklardır. Partinin siyasal görüşleri MK üyeleri tarafından makaleler yayımlanarak açıklanmalıdır. Yani geçici olarak Partinin merkezi illegal bir yayın organı olmayacaktır. Parti iletişimi sözlü olarak kurulacaktır.

TKP'nin çalışma ve taktiği üstüne bu karar, 1930'lardaki sol çizginin kitlelerden yalıtılmayla sonuçlandığını saptamakta ve "Kemalist hareketteki ilerici unsurların yok sayılmasının" özeleştirisi verilmektedir. Buna göre TKP sekte politikası nedeniyle farklı kesimlere ve halka hitap edememişti. Faşist Almanya ve onunla kurulan ilişkiler teşhir edilememişti. TKP iktidarın Sovyetlerle dostça ilişkilerini samimiyetsiz olmakla suçlamaktan öteye geçmemişti. Yapılması gereken, var olan bütün örgütlerde gerçek bir yığın çalışmasıydı. TKP asli programından vaz geçmiş değildi. Ancak Türkiye'nin sosyalist devrimin arifesinde değil, burjuva demokratik devrim aşamasında olduğu esas alınmalıydı...

Bu belge temelinde TKP'nin "Türkiye Halkına Çağrı"sı da KEYK Sekretaryası tarafından onaylanıyordu. MK ilk taslağı 15 Ağustos 1936'da, yani onaylanma tarihinden tam altı ay önce hazırlamıştı.

Böylece 1935 Komintern Dünya Kongresinden 1937 başına kadar yayılan bir sürenin sonunda TKP illegal, örgütlü bir parti olarak çalışmalarını durdurmuş oluyordu. Komintern merkez yönetiminin Türkiye seksiyonu, yani Türkiye Komünist Partisi hakkında almış olduğu ve Rusça separat, Fransızca ve İngilizce ise desantralizasyon başlığını taşıyan karar budur.

53 Vedat Türkali ile Güven Üzerine, Desantralizasyon/Separat Kararları Belgeleri, TÜSTAV Yayınları, 2000, İstanbul, s. 39-64.

Separat parçanın bütünden ayrılması, desantralizasyonsa merkezden ayırma, eski Türkçeyle ademi merkezîyet(çilik durumu) demektir.

Kararın uygulanma aşamasındaki tereddütler TKP tarihinde uzun süre bir kara deliğin oluşmasına yol açtı. Bu durum yukarıda sözünü ettiğimiz geniş toplantıda başlar. Tutanaklara da yansıyan biçimde Komintern yöneticileri TKP'yi 7. Kongre kararlarını uygulamamakla eleştirdiklerinde, Şefik Hüsnü bunu tam olarak kabul etmez, ancak bazı sorunların bulunduğu da ifade eder. Reşat Fuat ise yukarıda değindiğimiz gibi sorumluluğu TKP delegesi Zeki Baştımar'a yıkma anlamına çıkan ifadeler kullanır.

Ancak bunlardan daha önemli olarak, TKP yönetiminin kararı Parti içinde tatminkâr biçimde anlatmadığı, halka ve kamuoyuna yönelik güçlü bir açıklamanın da yayımlanmadığı anlaşılmaktadır. Partinin merkezi örgütsel faaliyetinin durması, yayın çıkmaması, Parti hücre ve örgütlerinin alan çalışması yapmamaları, örgüt içi iletişimin durma noktasına gelmesi ve Partinin Komintern'in bir seksiyonu olarak tanımlanmaması hep negatif tariflerdi. Yönetimin bundan kaçınmakta büsbütün haksız olmadığı açıktır. Ama bu durum, ortaya çıkan tabloyu aklamaya yetmez.

Bu noktada İsmail Bilen ve Zeki Baştımar'ın yorumlarına değinmeliyiz. Önce İsmail Bilen'e kulak verelim:

"1938-40 yılları arasında parti yeni bir sarsıntı geçirdi. 1937 yılının başında, Moskova'da bulunan SK (MK) üyelerinden birkaçı memleketlere döndüler. Bunlar, Komintern'in almış olduğu yeni bir karara göre TKP'nin teşkilat ve çalışma sistemini baştan aşağı değiştirmek gerektiğini söylediler. Bu karara göre 'Partinin komite ve hücrelerini dağıtmak, parti üyelerini sendikaların ve legal partilerin ... Halk Partisinin... içine yaymak.' Memleket içinde bulunan SK ve PB bu karara yanaşmadı, işin içinde bir yanlışlık olacağını ileri sürdü. Çünkü böyle bir şey likidasyona gitmek demektir. Mesele soruldu, incelendi, gerçek ortaya çıktı.

"Faşizme, reaksiyona ve harp hazırlığına karşı demokratik tek cephe kurabilmek için, Komünist Parti'nin bütün yurtsever, ileri çevrelerle işbirliği, dayanışma yapması, yığın teşkilatlarının içine girmesi, Halk Partisi'nin içindeki fikir ayrılıklarından faydalanması, emperyalistlerin, reaksiyonun önünde diz çökmeyen elemanların desteklenmesi bahis konusuydu.

"Fakat o sırada Komintern'de Türkiye işlerine karışan Valeski, gerçekten de, memleketlere dönen arkadaşlara, partinin teşkilatlarının dağıtılmasına karar verildiğini söylemiş. Valeski'nin bu provokasyonu anlaşılmıyaya kadar, yalan doğrulanıncaya kadar partide 'silah çatı', 'ateş kes' havası, demobilizasyon havası esti. Partinin illegal yayınları bir zaman için durduruldu."⁵⁴

Bilen'in bu değerlendirmesi hayli sorunludur. Hem Komintern'in önderlik mekanizmaları hafife alınmış olmakta, merkez-seksiyon ilişkisinin üye partilerin gıyabında kurulduğu izlenimi verilmektedir. Henryk Walecki hakkında söyledikleriye, bu suçlamanın Walecki'nin bir süre sonra tasfiye edilecek olmasıyla bağlantılı olduğunu düşündürmektedir.

Bilen desantralizasyonu aşağı yukarı yok sayarken, Zeki Baştımar'ın tezi parti çizgisindeki değişimin olumlu sonuçlar verdiği yönündedir:

*"Kongre partimize yeni bir faaliyet devri açacak anahtarı verdi. Parti kendine yeni bir savaş yolu tayin etti. O zamanki İsmet İnönü hükümetinin, memleketin milli bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesine karar verdi. Partiye bağlı gizli işçi sendikaları ve gizli Komünist Gençlik Teşkilatı kaldırılarak üyeleri legal işçi ve gençlik teşkilatlarına girmekle görevlendirildi. Sendika hareketinde sola doğru bariz bir kayma oldu. Legal solcu sendikalar ve sendika önderleri Türkiye işçi hareketinde önemli bir rol oynamaya başladılar. Gençlik hareketi canlandı. Gençliğin, özellikle üniversiteli gençliğin inisiyatifi arttı. Evvelce aşırı milliyetçi çevrelerin etkisi altında olan hareketin yönü değişti. İlerici gençliğin sesi daha gür çıkmaya başladı."*⁵⁵

Baştımar'ın kaldırıldığını söylediği gizli sendika ve gençlik çalışmalarının gerçek bir faaliyet olmadığını söyleyebilecek durumdayız. Kimi olumlu gelişmelerin 1940'larda kendini gösterdiği doğrudur. Ancak bunlar separat yıllarında değil, TKP'nin yeniden örgütsel olarak aktive olduğu dönemde yaşanacaktır. Zeki Baştımar 1965'te yaptığı sözlü bir değerlendirmede Partinin tarihini düz ve tutarlı bir hat olarak çizmeyi denemiştir.

Separat'ı TKP'nin CHP'yi desteklemesi hatta CHP'ye iltihak etmesi olarak özetleyen yorumlar ise abartılı olmanın ötesinde kara çalmaya yöneliktir. Komintern ve TKP yönetimi, Partinin ülke siyasetinde etkili olmasının yolunu aramaktadırlar ve 1930'lar radikalizmini sert bir dönüşle değiştirmeyi seçmişlerdir.

Partinin örgütlü faaliyetinin kesintiye uğraması kuşkusuz bir likidas-yondur. Ancak buradan aktif ve güçlü bir partiye darbe vurulduğu sonucuna varmak temelsizdir. Tersine, TKP 1935'e gelindiğinde atalet halindedeydi. Kararın faillerinin tasfiyeciler olarak tarihimizin dışına atılmalarıysa mümkün değildir.

Parti içinde separat yanlısı ve karşıtı taraflar ortaya çıkmış ve bunlar tartışmış, çatışmış da değillerdir. Sorumluluk bu anlamda kolektiftir.

55 Erden Akbulut (derleyen), *Zeki Baştımar, Yaşam Öyküsü Mektuplar Yazılar*, Sosyal Tarih Yayınları, 2009, İstanbul, s. 107.

Ali Cevdet'in Komintern'in "sol dönem" kadrolarını da kapsayan Troçkist muhalefet soruşturmalarına dahil edilmesi ve idamı da, kolektif olarak örtülü bırakılmıştır. Belgelere yansıdığı kadarıyla Baytar Cevdet (Fahri) daha önceki Komintern çalışmaları sırasında Türkiye'nin sosyalizmin gündeme alınamayacağı ölçüde geri bir ülke olarak betimlenmesine itiraz eden, yüzü sola dönük bir kadroydu.

Sonuç olarak TKP liderliğinin Halk Cephesi taktiğini Türkiye'ye taşımakta başarısız olduğu ve Partinin birkaç yıllığına aktif çalışmadan düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Parti kamuoyuna açık biçimde yansıtılmayan bu değişimin Ankara hükümeti tarafından izlenmiş olmaması mümkün değildir. Desantralizasyon komünistlerin siyasi iktidar üstündeki etkilerini artırmaları yönünde bir ürün veremezdi. Ankara ise İkinci Dünya Savaşı yıllarında giderek anti-Sovyet karakterini belirginleştirdi.

Komintern'in TKP'yi seksiyonu olmaktan resmen çıkarmasıyla birlikte Komintern-TKP ilişkisi elbette sonlanmadı. Separat kararı bu açıdan tam olarak uygulanmış sayılamaz. 14 Nisan 1937'de KEYK, TKP'nin sekiz kişilik yeni Merkez Komitesini onaylamış, 1 Temmuz'da ise bir Parti konferansı yapılarak MK yenilenene kadar Hasan Âli'nin sekreterliğinde, Zeki Baştımar ve Eczacı Vasıf'tan oluşan bir yönetim oluşturulmuştur. Ancak 1930'larda sık sık değişen Parti liderliğinde Reşat Fuat ve İsmail Bilen'in de ağırlığının olduğu açıktır. Şefik Hüsnü ise deneyimi, yaşı, teorik üretkenliği ve politik birikimiyle geçmişten gelen saygınlığını hep korumuştur. Kurulların çoğu zaman kısa süreli, hatta işlevsiz kalan resmi bileşimlerinden çok, söz konusu dönemde "parti liderliği" bu kadroların toplamı olarak anlaşılmalıdır.

Aynı kadro birkaç yıl sonra Partiyi aktif hale getirir. Yayıncılıkta Parti örgütünü toparlamaya ve doğrudan örgütlenme süreçlerini yönetmeye yönelik değil, kültür sanat alanı üstünden ideolojik bir ağırlık kazanmaya öncelik verilecektir. Komintern 7. Kongresinin Cephe önermesi, yeniden faaliyete geçtiğinde TKP'nin çalışmalarında temel eksen haline gelmiştir.

Seçilmiş Kaynakça

Akbulut, Erden, İsmail Bilen, Belgelerle Yaşam Öyküsü, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul.

Akbulut, 1929 *TKP Davası*, TÜSTAV Yayınları, 2005, İstanbul.

Akbulut (derleyen), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, 2010.

Akbulut (derleyen), *Zeki Baştımar, Yaşam Öyküsü Mektuplar Yazılar*, Sosyal Tarih Yayınları, 2009, İstanbul.

Akbulut Erden, Erol Ülker, *Salih Hacıoğlu, Belgelerle Yaşam Öyküsü*, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul.

Akgül, Hikmet, Şoför İdris, *Anılar*, Yar Yayınları, 2004, İstanbul.

Atasoy, Emel Seyhan, *1928 TKP Davası*, Sosyal Tarih yayınları, 2008, İstanbul.

Dervişoğlu, Sinan, *Türkiye Komünist Partisi 1926 Viyana Konferansı*, TÜSTAV Yayınları, 2004, İstanbul.

Dervişoğlu, *1926-1927 TKP MK Tutanakları*, Büyük Kırılma, TÜSTAV Yayınları, 2007, İstanbul.

Ergüder, Jülide, *1927 Komünist Tevkifatı*, Birikim Yayınları, 1978, İstanbul.

Hüsnü, Şefik, *Yazı ve Konuşmalar Komintern Belgelerinde Türkiye – 5*, Kaynak Yayınları, ikinci Basım, 1995, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri, yayımlanmamış Görüşme, 2003, TKP Sözlü Tarih Arşivi.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Yedek Güç Milliyet (Doğu)* [İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)], *Bütün Eserleri 28, Yol dizisi 5d*, Sosyal İnsan Yayınları, 2009, İstanbul.

Oğuz, Şeyda (hazırlayan), *1927 Adana Demiryolu Grevi*, TÜSTAV Yayınları, 2005, İstanbul.

Şen, Bilal, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern ilişkileri, Belgelerle Bilinmeyenlerin Öyküsü*, Küyerel Yayınları, 1998, İstanbul.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt: 10, Toplantı 2, s. 9/42, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d09/c010/gcz09010006.pdf>

TKP MKDış Bürosu 1962 Konferansı, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul.

TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri, Ürün Yayınları, 1997, İstanbul.

Tosun, Ersin, *Reşat Fuat Baraner, Yaşamı, Çalışmaları, Anıları*, Sosyal Tarih Yayınları, ikinci baskı, 2019, İstanbul.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar – 2, 1925-1937*, BDS Yayınları, 1991, İstanbul.

TÜSTAV Komintern Arşivi, Döküm 1, CD 31, Klasör: 6_8, Belge no: 661 (Fransızca).

Vedat Türkali ile Güven Üzerine, Desantralizasyon/Separat Kararları Belgeleri, TÜSTAV yayınları, 2000, İstanbul.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜME EK

NÂZIM HİKMET'İN PARTİSİZ YILLARI

Nâzım Hikmet'in Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'ya geçtikten sonra Sovyet Rusya'ya gidişi, TKP'ye katılması, KUTV'da eğitim alması ve Sovyet sanat ortamına dahil oluşu, hem genç bir sanatçı ve hem de bir komünist kadro adayı olarak dikkatleri üzerine çektiği döneme denk gelir. 1926 Viyana Konferansında artık TKP'nin merkezi kadrolaşmasının bir parçasıdır.

Ancak TKP'nin merkezi kadrolaşmasında politik temelleri derin, örgütsel olarak da fazlasıyla karışık bir tıkanma yaşanmaktadır. Seçilmiş Merkez Komitesi'nin ağırlığının giderek politik olarak Kemalizm'e, örgütsel olaraksa likidasyona yönelmesi karşısında birçok Partili devrimci aranıslara yönelecektir. Bunlardan biri de Nâzım Hikmet'tir.

Yaşanmakta olan dağılmaya Harici Büro'nun müdahalesi olağanüstü bir önlem olarak MK'yı görevden almayı ve yerine geçici bir görevlendirmeye gitmeyi içermekle birlikte, asıl çözüm yolu yeni bir kongrede görülüyordu. Nâzım da yeni kongreyle birlikte sorumluluk üstlenmeye aday unsurlardan biridir. İsmail Bilen'le birlikte gizli olarak ülkeye dönmelerine karar verilmesi, Partiyi toplarlama ve ayağa kaldırma planının bir parçasıdır.

Bir teze göre Nâzım Hikmet, parti kararıyla 24 Kasım 1927'de Odessa'dan kalkan İlyiç isimli Sovyet gemisiyle İstanbul'a gelmeyi denemiştir. Ancak muhtemelen '27 Tevkifatı koşullarında karaya güvenli biçimde çıkmayı başaramaz.¹ 1928 Temmuz'unun sonlarında bu kez İsmail Bilen'le birlikte Hopa üstünden giriş yaparlar. İkili dönemin istihbarat örgütü Millî Amâle Hizmeti'ne (MAH) bağlı bir muhbirin dahliyle yakalanırlar. Nâzım'ın yanında bulunan not defterlerinde "Heraklit'i Düşünürken" başlıklı şiiri de bulunmaktadır.

1 Atilla Birkiye, "Nâzım'ın Bilinmeyen İstanbul Ziyareti", <http://www.radikal.com.tr/kultur/nazimin-bilinmeyen-istanbul-ziyareti-1238905/> (erişim: Ağustos 2021)

Osmanlıcayla yazılmış notlarda “Heraklit”in “her ekalliyet” yani azınlık olarak okunabiliyor olması² şairin töhmet altında kalması için yeterlidir. “Anayasayı taşıyır ve tebdil” suçuyla yargılanacak olan Nâzım ilk defa cezaevinde; iki ay kadar Rize Cezaevi’nde kalacak ve idamı istendiği davadan beraat edecektir. Buna karşın, önceki giyabi yargılamaları kapsamında İstanbul Tevkifhanesi’ne gönderilir. 1923 yılından beri TKP üyesi olan Nâzım’ın, 5 Ekim 1928 tarihinde *Cumhuriyet*’e verdiği demeçte “Hiçbir teşkilata mensup değilim,” demesi diğer partililerin güvenliğini tehlikeye atmamak içindir. Nâzım, Komintern’in genel davranış kurallarına uygun olarak politik olarak komünistliği kabul ederek savunmakta, örgütsel bağı ise reddetmektedir. Nâzım cezaevinde yattığı süre göz önünde bulundurularak serbest bırakılır.

Nâzım Hikmet bu saldırıyı kamuoyuna seslenmek ve politik kimliğini topluma sunmak için bir fırsat olarak başarıyla değerlendirmiştir. *Cumhuriyet*’e verdiği demeçte partili olarak kültür-sanat alanında yapmak istediklerinin ipuçlarını bulmak mümkündür:

“Marksizmin ve komünizmin yalnız ve bilhassa edebiyattaki tezahüratıyla alakadarım. Rusya’da sırf edebiyatla meşgul oldum. Birçok edebi cemiyete girdim. Elan bu sıfatı muhafaza ediyorum. Oradaki Türkçe çıkan edebi mecmualarda yazım vardır. Bunda mâda ufak bir yazım Moskovada filme alındı. Birisi de kabul edilmek üzere idi. Bilmem ne oldu? Buraya bilhassa halk, amele ve köylü edebiyatını neşretmek için geldim. (...) Edebiyatta komünizm tarz-ı telâkkisi (anlayışı) cürüm (suç) olmadığını bildiğim için geldim. Burada ‘sol cenah’ isminde bir mecmua çıkaracağım. Bu ismi intihap etmeme (seçmeme) sebep şudur: Rusya’da bir mekteb-i edebi vardır. İsmine sol cenah derler. Bunları fütürist diye anlamışlardır. Halbuki sol cenahçılar ‘konstrüktivist’ tir. Ben bu mektebe mensubum, bunun taammümünü (yayılmasını) istiyorum.”³

Zekeriya Sertel *Resimli Ay* adında popüler bir dergi çıkartan, sol eğilimli, sonraki yıllarda TKP’nin yakın dostu olarak Parti çalışmalarına katkıda bulunacak olan entelektüel bir gazetecidir. Düzeltmen olarak işe aldığı Nâzım’ın aklında sadece komünist faaliyetin bulunduğunu ve “onun için tartışmaların en önemli ve devamlı konusunun komünizm” olduğunu belirtmektedir.⁴ *Resimli Ay* aracılığıyla geniş çevrelerle temas kurma olanağını elde eden Nâzım, popüler bir yayını Partili mücadele için bir olanağa çevirmiştir.

Nâzım Hikmet edebiyatta kendi açtığı kanal ile siyasal çalışmalarını örtüstüren bir kişisel yol çizer. 1929 yılı itibarıyla TKP öngörülen kongreyi top-

2 Vâlâ Nureddin, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, İstanbul, s. 448.

3 *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1928.

4 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, 2. Baskı, Can Yayınları, 2019, İstanbul, s. 150.

layacak fırsat ve enerjiyi bulamamaktadır. Şefik Hüsnü yeniden yurtdışına çıkarken, düzeltmek için geldiği partisini hayli karışık bir halde bırakmıştır. Muvakkat Merkez Komitesi, Partinin enerjik unsurlarını bir araya getirmeye çalışmakta, ama zayıf düşen faaliyetler gerekli düzeyde koordine edilememekte, merkezi bir önderlik oluşturulamamaktadır. Görevden alınan MK da tabansız kalmış olsa da yetki iddiasını sürdürmektedir.

Karşı cephede ise TKP'nin yaralanmış olmasını fırsat bilenler antikomünizmi takviye etmektedirler. Nâzım'ın 1929 yazında başlattığı "Putları Yıkıyoruz" kampanyası TKP'nin ideolojik ve politik mücadele içinde ayağa kaldırılması hedefinin bir parçasıdır. Yakup Kadri ve Hamdullah Suphi gibi yazarların saldırılarını boşa düşürmekte Nâzım hayli etkili de olur. Hamdullah Suphi'nin "Bu, edebiyat tartışması değil, komünizm propagandasıdır. (...) Karşımızdakiler kimlerdir? Bolşevik kapısının müseccel köpekleri! Putları kıranlar bunlardır,"⁵ çıkışı polemiğin ideolojik ve politik içeriğini açık bir biçimde göstermiştir. Nâzım da daha sonra söz konusu polemiği legal alanda mücadele etmek amacıyla yürüttüğünü söyleyecektir: "O zamanlar sadece edebi münakaşalar şekli altında legal olarak ortaya konulabilen siyasi meseleleri Sabahattin Ali ile müzakere ediyorduk."⁶

ABD elçisi Joseph C. Grew'ün 31 Temmuz 1929 tarihli raporu da "Putları Yıkıyoruz" kampanyasının aydınlar arasında yarattığı kamplaşmayı işaret ederken, Türkiye'de komünistlerin sözlerine de kulak veren azımsanmayacak sayıda bir okur kitlesinin var olduğunu aşağıdaki ifadelerle belirtmektedir:

"Resimli Ay dergisinde 'genç nesli hak etmedikleri mevkilere yükseltilmiş edebiyat putlarına tapmaktan alıkoymayı' amaçlayan bir kampanya açılmış olması. Bu dergide çıkan imzasız makaleler, ünlü Türk şairi ve milletvekili Abdülhak Hamit beyin hiç de 'dâhi-i azâm' sıfatını hak etmediğini, yine milletvekili Mehmet Emin Bey'in edebî başarılarının da ona verilen 'millî şair' sıfatına lâyık olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. (...) Bu olaylar sırasında, bir grup genç de Komünist Mayıs çağrılarını asmak ve dağıtma suçuyla, İzmir Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaktaydı. Bu muhakeme, Rus Komünist partisi yayın organı Pravda'da çıkan birtakım makalelere konu oldu. Yazılardan biri, Türk işçileri arasında ciddi hoşnutsuzluk bulunduğunu, iktisadî durumun iyi gitmediğini, vergilerin yüksek olduğunu ve Türkiye'de Komünist hareketin hızla geliştiğini ileri sürüyordu."

5 Memet Fuat, *Nâzım Hikmet*, Adam Yayınları, 2000, İstanbul, s. 93.

6 Nâzım Hikmet, *Sanat, Kültür, Edebiyat, Dil*, 4. Baskı, Adam Yayınları, 1993, s. 236.

7 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, İstanbul, s. 78.

Nâzım bu çalışmalar aracılığıyla hem komünizmi aydınlar arasında örgütlemekte ve ideolojik mücadelede komünizmi yeniden bir taraf haline getirmekte, hem de Partinin aktif unsurlarını etkilemektedir. Genç, yetenekli, enerjik bir komünist aydın olarak Nâzım, Parti yönetiminde de ağırlık kazanmayı amaçlıyor olmalıdır. TKP'nin ihtiyacı olan toparlanma ve iddialı devrimci bir çıkış çerçevesinde Nâzım kendisini misyon sahibi saymaktadır.

Ancak bu iddianın TKP'nin kurumsal yapısı dağılmış olan, ama belirli isimlerde temsil edilen liderliği tarafından paylaşılmadığı açıktır. Burada değinilmesi gereken en önemli kişi, kuşkusuz Doktor Şefik Hüsnü'dür. Komintern yönetimi Doktor'u uluslararası alanda işlevlendirmeyi tercih etmekle birlikte, Partinin merkezi kadrolaşmasında en ağırlıklı sözün sahibi o olmaya devam etmektedir. Şefik Hüsnü'nün Nâzım'ı söz konusu misyona aday görmediğine, ana metin içinde yukarıda değindik.

Nâzım Hikmet ve çevresinde toplanan yoldaşları Komintern'in önceki kararı doğrultusunda parti kongresinin toplanmasını ve MK üyelerinin atama yoluyla değil, seçimle belirlenmesini istiyorlardı.⁸

1929 tutuklamaları Partiyi ayağa kaldırmak için kurumsal karar mekanizmalarının boşa düştüğü bir belirsizlik yaratmıştı ve devrimci inisiyatifte başvurmak gerekli ve meşru hale gelmişti. Bir iddiaya göre o sırada Nâzım Hikmet, İsmail Bilen ve Hamdi Şamilof ile birlikte *Kızıl Yıldız* isimli illegal bir yayının çıkarılmasının sorumluluğunu üstlenmişti.⁹

Bir yoruma göre ise 1929 Tevkifatı ile birlikte geçici MK'ya bağlı örgütsel yapılarla Nâzım'ın ilişkisi tamamıyla kopmuştu.¹⁰ Bu evrede Nâzım'ın merkezinde durduğu örgütsel bölme TKP olarak faaliyet yürütürken, kendinde, öngörülen kongreyi toplama meşruiyetini de gördü. TKP içindeki adı konabilecek bölünme, kendi "İcra Organı"nı belirleyecek ve Nâzım Hikmet'in de katıldığı Pavli Kongresi'yle doruk noktasına çıkacaktı. Kongre Nâzım'ın, yarı açık ve edebi faaliyetleriyle öne çıktığı bir konjonktürde toplandı.

Geniş kitlelere seslenebilmek gibi politik bir kriterden hareket edildiğinde, Nâzım Hikmet Türkiye'de komünizmin temsilcisi haline gelmişti. Komintern'in seksiyonu bir örgütsel yapının sevk ve idaresi açısından bakıldığında bu "toplumsal temsilcilik" konumu, örgüt sekreterliği anlamına

8 Nail V. Çakırhan'dan aktaran Atilla Coşkun, *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*, Cem Yayınevi, 1995, s. 70-71.

9 Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, (2. cilt), Yalçın Yayınları, 1987, İstanbul, s. 30-31.

10 Atilla Coşkun'un Cazım Aktimur ile yaptığı görüşmeye göre (a.g.y., s. 71.), Nâzım Parti ile ilişkilerinin kopmuş olmasından dolayı '29 Tevkifatı'nda davaya dahil edilebilecek bir durumda değildir ve gözaltına alınmasına karşın serbest bırakılır.

gelmek zorunda değildi. Ağırlıklı bir bileşimle toplanan Pavli Kongresi'nde Nâzım Parti sekreterliğine seçildi. Bu toplantının hukuksal geçerlilik kazanması için Komintern Yürütmesi tarafından onaylanması gerekiyordu. TKP'nin yurtdışında bir temsilciliği ve yurtiçinde bu temsilciliğin tanıdığı bir geçici komitesi/komiteleşme çabası vardı.

Nâzım Hikmet ve yoldaşlarının TKP adına yaptıkları başvuru reddedildi ve bu muhalefet örgütlenmesine katılan Parti üyeleri, Komintern'in tanıdığı yapıya çağrıldılar. Bu çağrıya çok sayıda kadronun uyduğunu görüyoruz. Nâzım Hikmet için böyle bir seçenek söz konusu olamazdı. "TKP Muhalefet" ülke içinde asıl etkin olan partinin kendisi olduğunu anlatmaya ve kanıtlamaya çalıştı. Ancak oluşum birkaç yıl içinde çözülecekti.

5 Mart 1930 tarihinde alındığı bilinen kararla, Mustafa Böklüce, Hamdi Şamilof, Nâzım Hikmet ve Mussolini Ahmet'in partiden ihraç edildikleri MK yayın organı *İnkılap Yolu*'nun Temmuz-Ağustos sayısı aracılığıyla kamuoyuna duyurulur. Komintern'in "Merkez Komitesi aleyhine saldıran grup" ve kongre yerine "muhalefet"ten söz ettiği mektubun ilgili bölümü aşağıdaki gibidir:

"Komünist Enternasyonal'in İcra Komitesi 'muhalefet' namı altında Türkiye Komünist fırkasının Merkez Komitesi aleyhine saldıran grubun bir komünist grubu olmadığına bütün Türkiye Komünist fırkası azalarının ve bütün işçilerin nazari dikkatlerini celbeder, bu 'muhalefet' fırkanın sabık küçük burjuva anasırından (unsurlarından), daha 1927 senesinde firkadan tarhedilen (uzaklaştırılan) bozgunculardan, troçkistlerden ve açıktan açığa polis olan bazı hafiyelerden mürekkeptir. Bu 'Muhalefet' amele sınıfının saflarına sokulmuş Kemalizm'in adamlarıdır. Bu grubun komünizmle herhangi bir alakası bile mevcut değildir. O, değil amele sınıfının fakat burjuvazinin ve derebeyliğin menfaatlerine hizmet etmektedir. Komünist Enternasyonal'in İcra Komitesi, şu veya bu sebep dolayısıyla bu grubun tesiri altında kalmış olan bütün komünist fırkası azalarını ve bütün işçileri, bu dönemler grubu ile olan her türlü alakalarını kesmeye ve saflarını, Komünist Enternasyonal'in itimadına mazhar olan Türkiye Komünist Fırkası ve onun Merkez Komitesi etrafında sıklaştırmaya davet eder."¹¹

Kızıl İstanbul'da Mussolini Ahmet'i "polis", Nâzım Hikmet ve Resimli Ay'ı "yapmacık ameleci" olarak gösteren yazılar yayımlanır.¹² Nâzım muhalefetine karşı bu hamlelerde özellikle Hasan Âli Ediz'in rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Nâzım Hikmet'in lideri olduğu "TKP Muhalefet" ve üst organın

11 Erden Akbulut, *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet*, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul, s. 165.

12 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 236-237.

onayını alan “TKP Muvafakat” fiilen iki ayrı örgüt olarak çalışma yürütürler. Nâzım Hikmet’in ülkenin en tanınan komünisti olmak gibi bir avantaja sahip olması merkezin muhalefete taviz vermesine yol açmayacaktır. Ancak taraflar arasında ideolojik, politik, programatik bir tartışma ön plana çıkmaz. Muhalefet ana parti karşısında dezavantajlıdır.

TKP’nin beklenen Kongresi 1932’de konferans olarak, ama Komintern yetkilisi gözetiminde gizli olarak toplanır. İhraç kararları burada onaylanır ve bölünme sorunu hukuken kesin biçimde aşılmış olur. Nâzım Hikmet’in alınan karara karşın siyasal çalışmasını sürdürdüğünü, 1933 yılına kadar yürüttüğü Parti faaliyetlerinden anlamak mümkün. Edebiyat alanında ürettiklerinin yanı sıra, işçi sınıfının ileri unsurlarıyla ilişkiler kurmaya yönelik bir politika izleyen Nâzım çevresi, gizli komünist hücreler oluşturmakla suçlanacak ve Bursa Ağır Ceza Mahkemesi’nde “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nu tağyir ve tebdil” etmekten yargılanacaktır. Sonuç olarak ana partinin muhalifi olmak bu örgüte devlet nezdinde bir ayrıcalık kazandırmamıştır. Nâzım ve arkadaşları da 1933’te tevkifata konu olurlar.

Nâzım Hikmet’in siyasal çalışmasını sürdürmüş olmasının kimi göstergeleri arasında, Rasih Güran,¹³ Vartan İhmalyan gibi isimlerin önce muhalefet kanadı tarafından örgütlenmeleri yer almaktadır. Nail Çakırhan da 1929’da TKP’ye girdiğini düşündüğünü, Nâzım’ın kendisini Muhalefet örgütüne aldığı sonradan anladığını anlatmıştır.

1933 Tevkifatı’ndan önce Nâzım’ın komünist kimliğini açık bir biçimde dile getirdiği gözlemlenebilmektedir. Söz konusu aralıkta yayımladığı kitaplar ve yürüttüğü mücadele ile neredeyse tek başına bir örgüt gibi davranan Nâzım’a karşı iktidar da hemen harekete geçer. 1931’de “Muhtelif şiir mecmuaları komünist propagandası mahiyetinde görülerek” mahkemeye sevk edilen Nâzım, komünist olduğunu kabul ederek sözlerine şöyle devam eder:

“Evet ben komünistim, bu muhakkaktır, komünist şairim ve daha esaslı komünist olmaya çalışıyorum. Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince ben, komünist şair olmakla bir cürüm işlemiş olmam. Komünistlik bir tarz-ı telâkkidir. (düşünce biçimi, anlayış) Diğer iktisadi ve sosyal meslekler nasıl cürüm değilse, komünistlik mefkûresi de cürüm değildir.”¹⁴

Nâzım Hikmet “esaslı komünist olma” tezini şiirlerine de taşımıştır. *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* gibi bir yapıtın bu tema üzerine kurulmuş

13 Aziz Nesin, *Türkiye Şarkısı Nâzım*, Adam Yayınları, 1999, İstanbul, s. 105.

14 Atilla Coşkun, a.g.e., s. 79.

olması¹⁵ Nâzım'ın edebiyat aracılığıyla yalnızca topluma dönük ideolojik-siyasal müdahalede bulunmayıp, Partiye ve Partili mücadeleye de müdahale ettiğinin göstergelerinden biridir. *Sesini Kaybeden Şehir*, *Kerem Gibi*, *Belki Ben*, *Yanmamış Cigara*, *Sıradakinin Ölümü*, *Veda* vb. bu dönemde yazdığı pek çok şiir, örgütsel meselelere ve yoldaşlık hukukuna göndermelerle doludur. *Resimli Ay*'ın kapanmasından sonra fıkra yazarlığına 1930 sonlarında *Hür Adam*'da ve 1931'de *Yeni Gün*'de devam eden Nâzım, geçimini sağlamak için İpek Film Stüdyosu'nda da çalışmaktadır.

Muhalefet esas olarak Bursa, İstanbul, Adana gibi işçi yoğun illerde örgütleniyor, ülke çapındaki eylemleri ise kimi fabrika ve okullarda bildiri ve broşürler dağıtmak biçiminde oluyordu.¹⁶

Nâzım'ın 1932'nin sonlarında yayımlanan *Gece Gelen Telgraf* kitabı hakkında 5 Mart 1933'te başlatılan soruşturma, 18 Mart'ta tutuklanmasıyla yeni bir boyuta geçer. Bursa'da başlayan tevkifat, kısa sürede İstanbul'a sıçar. Nâzım'ın asıl tutuklanma nedeni, sanık ifadelerinde TKP örgütlenmesinin başında olduğunun dile getirilmesidir. Tevkifat ana partiden kimi unsurları da kapsar.

Hikmet Kıvılcımlı anılarında, Nâzım'ın o sırada yönetimde olan Hasan Âli Ediz ve Eczacı Vasıf arasında ihtilaf aradığını ve yeniden Partiye alınıp alınamayacağını yokladığını aktarmaktadır.¹⁷

Nail V. Çakırhan'ın bir anlatımı, Nâzım'ın bu yönelimini teyit eder niteliktedir. 1933'te Nâzım'la birlikte yargılananlardan biri olan Çakırhan, tahliye olduktan sonra muhalefetten merkezi partiye geçmiş ve öğrenim için Moskova'ya gitmiştir. Moskova'dayken gerek 1933 Tevkifatı gerekse muhalefetin doğuşu ve gelişmesi hakkında Komintern'e uzun bir rapor yazar:

"Mesela Nâzım son zamanlarda elinde eski muhalefet teşkilatından kalma kırık dökük birkaç unsurla, yeni baştan kazanmaya ve etrafında teşkilatlandırmaya çalıştığı komünizme, daha doğrusu proleter edebiyatına düşkün veya sempatizan diyeyim, Babıali küçük burjuva münevverliğiyle, üniversite, küçük burjuva münevver gençliğini birleştirerek yeni baştan bir şeyler kurmaya çalışıyor, uğraşıyor bu şüphesizdir, muhakkaktır. Diğer taraftan gözleri yaşararak, fırkaya teslim olacağını söylüyor, bağırtıyor. Ve bir de bu teslim bayrağının ucunda kötü bir anlaşma anahtarı teklif ediyor. İki teşkilatın un-

15 Nâzım Hikmet, Benerci karakteri üzerinden mücadeleye bağlılık, inanç ve ihanet gibi kavramları inceler. Dava arkadaşlarının kendisini ihanetle suçlamalarını kaldıramayan Benerci'ye intiharı düşündürtükten, Profesör Roy Dranat'ın kişiliğinde Hindistan halkının bağımsızlık mücadelesine ihaneti cisimleştirir.

16 a.g.e., s. 110.

17 Hikmet Kıvılcımlı, *Kim Suçlamış*, Yol Yayınları, 1979, İstanbul, s. 50-68.

*surlarından müteşekkil bir kongrede her iki teşkilatın unsurlarından mürekkep yeni bir teşkilat kurmak...*¹⁸

Bu uzlaşma eli TKP tarafından reddedilir:

"Türk burjuvazisi, çeşitli küçük burjuva dönem gruplarını, özellikle Nâzım Hikmet'in Troçkist muhalefet grubunu Komünist Partisine karşı kullanmasını biliyor. Bu grup sadece Komünist Partisine karşı yürütülen karalama kampanyasına hizmet etmekle kalmamaktadır. Bu grubun üyelerinin defalarca polis ajanı olarak kullanıldıkları da saptanmıştır. Doğal olarak bu, kendisini komünist olarak gösteren bu grubun işçiler arasındaki itibarını yitirmesine yol açtı. Bu yüzden polis, işçileri şaşırtmak için geçenlerde bu grubun üyelerini de tutukladı. Gerçekten tutuklanan 'muhafifler' (Nâzım grubunun üyeleri) komünistler hakkında bildiklerini polise anlattıktan sonra tekrar serbest bırakıldılar. Bu grubun önderi olan Türk Şairi Nâzım Hikmet'e gelince (birçok kere tutuklanıp sonra serbest bırakıldı, uzun bir süre kendisini komünist olarak tanıttı ve daha sonra Kemalist toplantılara konuşmacı olarak katıldı), Kemalist hükümet onunla, tıpkı İngiliz hükümetinin Hindistan'da küçük burjuva dönem Roy'la oynadığı oyunu oynamak istemektedir; yani Nâzım Hikmet'i 'devrimci önder' olarak göstermek amacıyla yargılamak...

İşte bu yolla Türkiye Komünist Partisi'nin, Nâzım grubu içinde yer almış olan dürüst işçilere, dönemleri teşhir etmesi zorlaştırılmaktadır."¹⁹

Partinin bu tutumda neden ısrar ettiğini anlamaya yönelik olarak, yine yukarıda ana metnin içinde bir çerçeve çizmeye, yaşananları anlamlandırmaya çalışmıştık.

Yargılama ve sonrasındaki temyiz süreciyle birlikte yaklaşık 16,5 ay hapis yatan Nâzım, 4 Ağustos 1934'te tahliye edilir. İçerideyken Nâzım 34 siyasi tutukluyla bir komün oluşturmuş, Türkiye işçi hareketinden tarihi materyalizme, yabancı dilden Kurtuluş Savaşı tarihine kadar kapsamlı bir müfredatla eğitimler vermiştir.²⁰

Nâzım İstanbul'a geldikten sonra, hapishanede kaleme aldığı *Unutulan Adam* başlıklı oyunu 1935 Ocak ayında Darülbedayi'de sahnelenir. Bu süreçte Nâzım'la da ilişkilendirilebilecek bir başka tevkifat Ankara merkezli olarak yürütülecektir. Sivas Öğretmen Okulu'nun sosyalist öğretmenlerinden Ruşen Zeki'nin oluşturduğu ve içinde Hasan İzzettin Dinamo gibi şairlerin de olduğu bir çevre, yaptığı bir toplantı ile Nâzım Hikmet'in çevresine

18 Akbulut, a.g.e., s. 199.

19 Şefik Hüsnü, *Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar*, Aydınlik Yayınları, 1977, İstanbul, s. 214-215.

20 A. Faik Bercavi, *Nâzım'la 1933-1938 Yılları*, Cem Yayınevi, 1992, İstanbul, s. 61, 77.

bağlanmaya karar verir. Söz konusu çevrenin 1 Mayıs 1935 için bir bildiri yayımlamasının arifesinde tevkifat başlayacak ve içlerinde Nâzım'ın da bulunduğu kişiler gözaltına alınacaktır. 1 Mayıs'ın hemen öncesinde önlem olarak gözaltına alınan Nâzım sonrasında serbest bırakılırken, Ruşen Zeki ve Hasan İzzettin Dinamo dörder yıl hapis cezasına çarptırılır.

Bu arada *Orak-Çekiç*'in 1935 Aralık ayındaki ilk sayısında bu kez 1934 Harici Büro Plenumunda muhalefete yönelik alınan karara yer verilecektir:

*"Muhalefet artık Kemalist burjuvazinin ve polis ajanlarının karşıdevrimci öncü gücü haline gelmişti. SSCB'ye ve Komintern'e kara çalmada Türk burjuvazisinin en gerici anti-sovyetik unsurlarını bile geride bırakıyordu. Nâzım Hikmet, Hamdi Şamilof, Mussolini Ahmet ve Sarı Mustafa'nın başını çektiği muhalefet, Türkiye'de artık bir komünist partisi kalmadığını, sadece zaman zaman Komintern'den para alabilmek maksadıyla bildiri dağıtan kimi komünist grupların olduğunu, onların da bu eylemlerden sonra ya dağıldıklarını ya da tutuklandıklarını ileri sürüyordu. (...) Parti, Nâzım Hikmet'i muhalefetten kopartmak ve kurtarmak için de uğraşmıştır. Ancak Partinin önerisini kabul etmeyen Nâzım Hikmet, Kemalist burjuvaziyle, polis ajanlarıyla ve provokatörlerle daha bir bütünleşmiştir. Şimdilerde Partinin yanlış yaptığını, kendisinin haklı olduğunu iddia etmekte ve Kemalist diktatörlük koşullarına ayak uydurmak gerektiğini ve savaşan devrimci Partinin tasfiyesini savunmaktadır."*²¹

Orak-Çekiç'in dördüncü sayısında çıkan "Muhalefetin Yeni Bir Manevrası: Parti ile Birleşmek İstiyorlarmış" başlıklı yazı, Nâzım Hikmet'in Komintern'in cephe politikası gereği Partiyeye başvurduğuna işaret ederken "muhalefetin ideolojik elebaşısı Nâzım Hikmet, senelerden beri fırkadan uzak kalmanın azabı ile çırpındığı numarasını ileri sürerek, partiye yeniden başvurdu ve partide çalışmak istediğini söyledi"²² ifadelerini içermektedir. Tüm muhalefetin Partiyeye katılımının reddedilmesiyle ve gizli bir örgütlenme içinde yer alma koşulunun ortadan kalkmasıyla birlikte, Nâzım'ın 1936 yılından itibaren tümüyle yasal yayın çalışmasına yöneldiğini görüyoruz. Tüm gücünü yayın faaliyetine yönelten Nâzım, izlediği ideolojik-siyasal hat ile Komintern kararları doğrultusunda hareket ederek, yükselen faşizme karşı komünist kimliği ile etkili olmaya çalışır.

Nâzım Hikmet, antifaşist mücadele doğrultusunda kaleme aldığı ve 1935'te yayımlanan *Taranta Babu'ya Mektuplar*, 1936'da yayımlanan *Sovyet Demokrasisi, Alman Faşizmi ve Irkçılığı* ile *Şeyh Bedreddin Destanı*'nda

21 Aktaran Erden Akbulut, *a.g.e.*, s. 215-216.

22 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 392.

Komintern'in 7. Kongresi'nde benimsenen cephe politikalarının bilgisine hâkim olduğunu gösterir. Yeni Sovyet anayasasının önceki anayasaya göre daha ileri bir toplumun ürünü olduğunu vurguladığı *Sovyet Anayasası* kitapçığı, faşizmin baskısının hissedildiği bir dönemde oldukça anlamlıdır. Nitekim kitabın kısa sürede tükenmesiyle birlikte toplatma kararı çıkarılır.²³ Derleme niteliğindeki *Alman Faşizmi ve İrkçılığı*'nın Almanca çevirisini Bursa hapishanesinde tanıştığı Faik Bercavi ve İngilizce çevirisini ise bizzat Nâzım'ın Partiya örgütlediği Rasih Güran gerçekleştirirken, metin faşizme karşı mücadele için bir elkitabı özelliği taşımaktadır. Nâzım *Şeyh Bedreddin Destanı* ile resmi ideolojinin kendisini konsolide ettiği 30'lu yılların ikinci yarısında, emekçi halkın eşitlikçi mücadele geleneğinin köklerini açığa çıkarmayı deniyor, bu anlamda çok önemli bir ideolojik-politik mücadele veriyordu.

Akşam gazetesinde kaleme aldığı fıkraları da geniş bir okur kitlesi tarafından takip edilen Nâzım Hikmet, devletin istihbarat örgütü tarafından izlenmekteydi. Söz konusu çalışmaların Komintern'in legal alandaki bir yansıması olduğunu düşünen devlet, savaş sonrasında İçişleri Bakanı olan Şükrü Sökmensüer'in ağzından bunu şu şekilde itiraf etmekteydi:

*"Bu devirde sinsî ve sistemli komünist neşriyat faaliyetine de şahit oluyoruz. Başta Nâzım Hikmet olmak üzere birtakım şairler ve romancılar sanat kisvesi altında komünist fikir ve imanlarını yaymaya başlamışlardır ki, bu neşriyat genç ve heyecanlı dimağlarda az çok müessir olmuştur. Bir taraftan da bitaraf ve objektif görünerek Marks'ı, Engels'i ve diğer Marksist bilgilerin fikir ve doktrinlerini izah eden neşriyat ta bu devirde genişlemiştir. Hatta Marksist bilgilerin isimleri ve eserleri zikredilmeksizin formüller ve mâruf (herkesçe bilinen) tabirleri kullanılmaksızın gûya memleketimizin sosyal ve ekonomik problemlerini ilmi bir şekilde tahlil eder ve teşrih eder (açımlayan) mahiyette propagandalara da bu devirde rastlamaktayız. Bir taraftan da halkı ayartıcı günlük gazete neşriyatının belirlediği ve komünistlerin günlük gazetelere hulûl etmeğe (yerleşmeye) çalıştığı görülmüştür."*²⁴

Nâzım Hikmet ve çevresindeki aydınların faşizme karşı yürüttükleri yayıncılık çalışmaları arasında Sabiha Sertel'in bizzat kaleme aldığı *Çitra Roy ile Babası* ve V. Adoratski'den çevirdiği *Diyalektik Materyalizm* ile Molotov'un bir yazısını ve 1936 Sovyet Anayasası metnini içeren çevirisi *Yeni Sovyet Rusya ve Esas Teşkilat Kanunu* yer alırken, Nihal Atsız vb. ırkçı-Turancı yazarların saldırıları da hız kesmeden devam etmekteydi.

23 Kemal Sülker, a.g.e., 4. Cilt, s. 78.

24 *Ulus*, 30 Ocak 1947.

Öte yandan, yasal olarak İstanbul'da kurulmuş olan Endüstri Dokumacılar Cemiyeti'ne yönelik bir soruşturma kapsamında aralarında Hikmet Kıvılcımlı ve Nâzım Hikmet'in de yer aldığı 21 kişi 1936'nın sonlarında gözaltına alınırlar. Nâzım yeni bir örgüt kurmakla ve bunun başkanı olmakla suçlanır. İki ay tutuklu kalıp daha sonra tutuksuz ve gizli yargılanacak olan Nâzım, 21 Haziran 1937'de beraat edecektir.

Bu yargılama sonrasında Nâzım'ın Ankara'da devletin üst kademesiy-le temas yolu açılmış, şairin eski yoldaşlarının ve dostlarının onu komünizmden vazgeçirme çabaları sonuçsuz kalırken, Harbiye ve Donanma da-valarına doğru giden sürecin de düşmesine basılmıştır. Nâzım Hikmet'in 1938'de Ankara Hapishanesinde Hasan İzzettin Dinamo'ya anlattığına göre, Nâzım bir yıl önce Şevket Süreyya Aydemir tarafından Ankara'ya çağırılmış-tır. Mehmet Fuat ise Nâzım'ın kendi inisiyatifiyle gittiğini ifade etmektedir. Şevket Süreyya, Nâzım'ı komünizmden vazgeçirmek ve burjuva düzene ka-zanmak amacıyla "tuttuğu yolun yanlış olduğunu" şaire anlatmaya çalışacak ve kendisini dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile görüştürmek için hare-kete geçecektir. Nâzım'ı *Resimli Ay* döneminden tanıyan Sadri Ertem'in²⁵ or-ganize edeceği yemekte devleti temsilen dönemin Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer yer alırken, Şükrü Kaya buluşmaya son anda katılamamış-tır. Sökmensüer'in Nâzım'ı Kemalist ideolojiye çekme düşüncesi Vedat Nedim, Şevket Süreyya gibi şairin eski dava arkadaşlarının tutumuyla para-leldir. Öte yandan, yemeğin ertesi günü Şükrü Kaya'nın talebi üzerine ger-çekleşen bir diğer görüşmede CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı'nun sözleri devletin Nâzım'a bakışına ve onun yakın zamanda başına geleceklere dair bir kanıt niteliğindedir:

*"Avrupa'nın üzerinde ağır bir bulut var. Biz yurdumuzu bu tehlikeli ateşten korumaya hazırız. Ancak iç cephemizden de emin olmak zorundayız. Senin grubun bizi endişelendiriyor Nâzım. Bu memlekette son yıllarda bir yığın ya-sadış beyanname, gizli gazetelerin dağıtıldığını göz ardı edemeyiz. Neden sal-dırılarızı bağnaz irticacılara değil de hükümete yapıyorsunuz. Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı oku size güven vermiyor mu? (...) Ama bu, hükümet aley-hine sol propaganda yapmanı engellemiyor. Seni birkaç defa uyardık. Ama sen anlamamazlıktan geldin. Gerçekçi ol. Türkiye Komünist Partisi'nin bütün üyeleri elimizde. Seni bu çıkmazdan kurtarmak istiyoruz."*²⁶

25 Roman ve öyküleriyle tanınan Sadri Ertem (1898-1943) Milli Mücadele yıllarında *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinde gazeteciliğe başlar. İki dönem Kütahya milletvekilliği yapan Ertem 1932'de yayımladığı *Sovyet Rusya Hatıralarım* başlıklı gezi kitabıyla da hatırlanmaktadır.

26 Aktaran Tolga Şardan, *"Komünist Masası"ndaki Nâzım Hikmet*, Doğan Kitap, 2019, İstanbul, s. 49.

Nâzım'ın Ankara'da 1937 yılında gerçekleştirdiği temaslar hem Parti tarafından ciddi eleştiri konusu olmuş, hem de Kerim Korcan gibi Hikmet Kıvılcımlı'ya yakın olduğu bilinenler tarafından da kaleme alınmıştır.²⁷ Nâzım kendisine dayatılmak istenen yolu reddeder. Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak bu inadı bizzat cezalandıracaktır. Çakmak, Harbiye ve Donanma davalarında Nâzım ile sempatican gençler arasındaki bağlantıya ilişkin istihbarat çalışmalarına bizzat karışır. Öte yandan devletin üst kademesindeki politik rekabet ve hesaplaşmalar da Nâzım üstünden yapılmışa benzemektedir.²⁸

Harp Okulu'nda ilerici ve ırkçı-Pantürkçü öğrenciler arasında keskin bir kutuplaşma yaşanıyordu. 1938'in Ocak ayında aralarında Ömer Deniz, Abdülkadir Meriçboyu ve Şadi Alkılıç'ın bulunduğu 21 ilerici öğrenci gözaltına alınır. Ömer Deniz 1937 Ağustos'unda Nâzım'ı ziyaret etmişti. Amacını "Nâzım'ın komünizm, sosyalizm hakkındaki kanaatlarını ve memlekette alâkadar olduğu unsurları tanımak ve bu sebeple kendisiyle konuşmak"²⁹ olduğunu dile getirirken, Nâzım'dan kendisini Sovyetler Birliği'ne kaçırmasını da istemiştir. Askeri öğrencilerin gözaltına alınmasından yaklaşık iki hafta sonra, aleyhinde ifadeler olan Nâzım da tutuklanır. Deniz'in verdiği ifade Nâzım'ı suçlayıcı sözler içermektedir:

*"(...) Nâzım Hikmet'le temastan maksadım, itimadımı kazandıktan sonra ağzından söz almaktı. Özet olarak şunları söyledi: Seni çok ateşli görüyorum. Size itidal tavsiye ederim. Subay çıkmanıza az kalmış. Şimdilik ricat eder gibi görünün. İlerde subay çıktığınız zaman erler üzerinde işlemeye başlayın. Şunu bilin ki, köylülerden teşekkül eden askerlerinizi doğrudan doğruya komünist yapamazsınız. Bunlara evvela Cumhuriyeti aşılacak, ondan sonra komünizme geçmek lazımdır. Yalnız bu arada ve mesela Almanya, İtalya fenadır. Balkanları ve Anadolu'yu istila ederek Basra Körfezi'ne inmek ve memleketimize Anadolu'nun cenubundan faşizmi yaymak istiyorlar gibi sözlerle bu milletlerin fenalığını ilk anda kafalara yerleştirmeyi unutmayınız. Bu memlekette faşist unsurlar üniversite muhitinde toplanmıştır. HABER gazetesinde Yaşamak Hakkı isimli bir tefrika neşredeceğim. Onu da okuyun."*³⁰

Ömer Deniz'in ifadesi Harbiye Davası'nın tek "kanıtı" olarak tarihe geçer. Nâzım "isyan ve ihtilal kokan" eserleriyle Harbiyeli gençleri isyana teşvik

27 Kerim Korcan, *Harbiye Kazanı*, E Yayınları, 1989, İstanbul, s. 118.

28 Kemal Sütker, *Nâzım Hikmet Dosyası*, May Yayınları, 1974, İstanbul, s. 18.

29 Fuat Uluç, *Nâzım Hikmet ve 1938 Harp Okulu Olayının Gerçek Yönü*, Ayıldız Matbaası, 1967, İstanbul, s. 114.

30 Aktaran Atilla Coşkun, a.g.e., s. 156.

etmekle suçlandığını 13 Mart'ta eline geçen iddianameyle öğrenecektir. 29 Mart'ta verilen 15 sene ağır hapis cezası 28 Mayıs'ta Yargıtay tarafından onanırken, Nâzım "... mesele herhangi bir mahkûmiyet değil, Nâzım Hikmet'in imhasıdır. Bu bir çeşit Dreyfûs davasıdır"³¹ diyecektir.

Nâzım, Harbiye Davası'nın temyiz sonucunu beklerken Hikmet Kıvılcımlı, Fatma Nudiye Yalçı ve Kerim Korcan'ı ve donanmadaki bazı askerleri kapsayan bir tevkifat da Nisan sonlarına doğru gerçekleşir. Nâzım bu davaya da dahil edilir. Harbiye Davası'nın savcısı Şerif Budak'ın Donanma Davası ile ilgili "biz bu davada delil arayacak kadar saf değiliz. Bunlar bugün bir şey yapmamışlarsa, yapacaklardır"³² demesi hükmün peşinen verildiğini kanıtlamaktadır. Buradan da 20 yıl ağır hapis cezasına çarptırılan Nâzım, toplamda 28 yıl 4 aya mahkûm oluyordu. Karar "siyasi fikirleri, mazisi, neşriyatı ve evvelki mahkûmiyetleri ile pek aşikâr bir suretle bir komünist propagandacısı olduğu anlaşılan 'bu kişinin' Donanma'nın inhilal ve ihtilale maruz kalmasına yol açmaktan"³³ hapse mahkûm edildiğini ifade ediyordu. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yıllar sonra Vâlâ Nureddin'e söyledikleri manidardır: "Asi şair damgasını vurup Nâzım'ı serbest bırakamazdık. Kalabalıklar üzerinde müessir oluyordu."³⁴

Hüküm giyenlerin tümü Sinop Cezaevi'ne sevk edilirken, Hikmet Kıvılcımlı ve Nâzım Hikmet "gizli örgüt kurma" iddiasıyla yargılanmak üzere Sultanahmet Tutukevi'nde kalırlar. Nâzım'ın Piraye'ye 1939 Mart'ında yazdığı bir mektupta belirttiği üzere Hikmet Kıvılcımlı belkemiğindeki veremden ötürü altı aylığına tebdili hava alarak tutukeviden çıkar.³⁵ Nâzım Hikmet de Nisan ayının sonlarına doğru ciğerlerinden rahatsızlanır. Adli Tıp Kurumu'nun bir raporu üzerine altı aylığına tedavi amacıyla tahliye edilir. Piraye'ye yazdığı mektuptan 4 Haziran'da tekrar gözaltına alındığı ve Ali Fuat Cebesoy'a yazdığı mektuptan da dışarda ancak yirmi gün kalabildiği anlaşılmaktadır.³⁶ Nâzım, 17 günlüğüne Yakacak'taki özel bir sanatoryumda tedavi gördükten sonra hapisaneyeye yollanır.

Bu sırada yurtdışına kaçmayı düşündüğünü ve bu amaçla TKP'ye başvurduğunu biliyoruz:

31 Memet Fuat, *Nâzım ile Piraye*, De Yayınevi, 1976, İstanbul, s. 82.

32 Aktaran Tolga Şardan, *a.g.e.*, s. 98.

33 *a.g.e.*, s. 98.

34 Vâlâ Nureddin, *a.g.e.*, s. 459.

35 Nâzım Hikmet, *a.g.e.*, s. 118-119.

36 *a.g.e.*, s. 114. Ali Fuat Cebesoy'a yazdığı mektup için bkz. Orhan Koloğlu, "100. Doğum Yıldönümünde Nâzım Hikmet", *Tarih ve Toplum*, Ocak 2002.

Nail Çakırhan:

*"Ben o sıra Yeni Kitapçı diye bir kütüphaneyi satın almıştım. Orada kitapçılık yapıyordum. Nâzım oraya geldi. Orada konuştuk. (...) temas kurmak istedi. Ben buradan gitmek istiyorum dedi; benim anladığıma göre, Türkiye'den çıkmak istiyordu herhalde. Fakat benimle bir şey konuşmadı. O bazılarını aradı, birkaç kişiyi. Ben de tanıttım. Yani filan yerde bulursun dedim. Onunla temas kurdum. O sonra ne yaptı bilmiyorum. (...) O vakit Reşat Fuat vardı başta. Onunla Nâzım'ı temas ettirdim. Ettiklerini zannediyorum. Randevu aldım. Yani. Ondan sonra da görmedim artık. (...) Yurtdışına çıkamadı. Gidememiş olmasında partiyle arasının iyi olmaması etkili olmuş olabilir."*³⁷

Mehmet Bozışık:

"Bir partili aracılığıyla Nâzım Hikmet bana haber saldı, durumunun partide görüşülmesi için. Şöyle demiş Nâzım Hikmet: 'Bizi şimdilik serbest bıraktılar. Bizi ya 'yukarıya' kaçırın, ya da burada saklanacak bir yer gösterin. Kendi imkânlarımızla kaçacak olursak da, Komintern'e bizim, partinin bilgisi dahilinde kaçtığımızı bildirin.'

*Ben parti yetkililerine Nâzım Hikmet'in bu talebini ilettim. Toplandık. Toplantıda ben, Halil Yalçinkaya, Zeki Baştımaz ve Reşat Fuat vardı. Reşat Fuat şöyle bir yorum yaptı: 'Burjuvazi Yavuz meselesinden Nâzımları cezalandırmakta hatalı olduğunu anladı. Bu yüzden serbest bıraktı. Tekrar tutuklayacak olsa niye serbest bıraksın? Bu nedenle kaçmalarına gerek yok.' Biz öteki yoldaşlar da Reşat Fuat'ın düşüncesine katıldık. Kaçmaları ya da saklanması konusunda hiçbir şey yapmadık."*³⁸

Proje olmanın ötesine geçmeyen bu girişim 1939'da TKP yönetiminin Nâzım'ı hain veya ajan olarak görmeyi bıraktığını kanıtlamaktadır. Nâzım Hikmet'in partisiz yıllarının nasıl bir işlemle sona erdiğini bilmiyoruz. Ancak 1940'ları hapiste geçiren Nâzım'ın özgürlüğünü hedefleyen uluslararası kampanya 1950'de doğrudan Parti tarafından organize edilmiştir. 1951 Tevkifatı patlak verdiğinde hapisten yeni çıkmış bulunan Nâzım soruşturmaya dahil edilmez. Yurtdışına kendi imkânlarıyla kaçtığında TKP'nin yurtdışı temsilciliği, somut olarak İsmail Bilen tarafından sahiplenilmiş, bir TKP üyesi olarak hızla önemli görevler üstlenmiştir. İsmail Bilen ve Nâzım Hikmet 1951 Tevkifatı'nın hemen öncesinde yurtiçinde Partinin yeniden aktive edilmesi doğrultusunda bir planlama yaparlar ve destek için SBKP'ye başvuruda bulunurlar. 1962 Dış Büro Konferansına giden süreçte Dış Büro

37 Nail Çakırhan'ın aktaran Atilla Coşkun, *a.g.e.*, s. 213.

38 Mehmet Bozışık'tan aktaran Emin Karaca, *Nâzım Hikmet: Mistik, Romantik, Ağır Mahkûm ve Göçmen Şair*, Kafekültür Yayıncılık, 2015, İstanbul, s. 241.

üyesi olduğu bilinen Nâzım'ın kooptasyon yoluyla Merkez Komitesi'ne alındığını Zeki Baştımar'dan öğreniyoruz. Partisiz yılları için duyduğu öfkenin tükenmediğini de ünlü şiirindeki dizeden:

*Partimden koparmağa yeltendiler beni
Sökmedi*

...

Seçilmiş Kaynakça

Akbulut, Erden, *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet*, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul.

Bercavi, A. Faik, *Nâzım'la 1933-1938 Yılları*, Cem Yayınevi, 1992, İstanbul.

Birkiye, Atilla, "Nâzım'ın Bilinmeyen İstanbul Ziyareti", <http://www.radikal.com.tr/kultur/nazimin-bilinmeyen-istanbul-ziyareti-1238905/> (erişim: Ağustos 2021)

Coşkun, Atilla, *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*, Cem Yayınevi, 2002, İstanbul. *Cumhuriyet* gazetesi, 5 Ekim 1928.

Fuat, Memet, *Nâzım Hikmet*, Adam Yayınları, 2000, İstanbul.

Fuat, M., *Nâzım ile Piraye*, De Yayınevi, 1976, İstanbul.

Hüsnu, Şefik, *Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar*, Aydınlık Yayınları, 1977, İstanbul.

Karaca, Emin, *Nâzım Hikmet: Mistik, Romantik, Ağır Mahkûm ve Göçmen Şair*, Kafekültür Yayıncılık, 2015, İstanbul.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Kim Suçlamış*, Yol Yayınları, 1979, İstanbul.

Koloğlu, Orhan, "100. Doğum Yıldönümünde Nâzım Hikmet", *Tarih ve Toplum*, Ocak 2002.

Korcan, Kerim, *Harbiye Kazanı*, E Yayınları, 1989, İstanbul.

Nesin, Aziz, *Türkiye Şarkısı Nâzım*, Adam Yayınları, 1999, İstanbul.

Nureddin, Vâlâ, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, İstanbul.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, 2. Baskı, Can Yayınları, 2019, İstanbul.

Sülker, Kemal, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, 2. Cilt, Yalçın Yayınları, 1987, İstanbul.

Sülker, K., *Nâzım Hikmet Dosyası*, May Yayınları, 1974, İstanbul.

Şardan, Tolga, *"Komonist Masası"ndaki Nâzım Hikmet*, Doğan Kitap, 2019, İstanbul.

Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, İstanbul.

Uluç, Fuat, *Nâzım Hikmet ve 1938 Harp Okulu Olayının Gerçek Yönü*, Ayyıldız Matbaası, 1967.

Ulus, 30 Ocak 1947.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEPARATTAN TEVKİFATA: 1937-1950 TKP DEMOKRASİ CEPHESİNİ ARIYOR

4.1. İkinci Dünya Savaşı'nda Dünya ve Türkiye

Birinci Dünya Savaşı'nın kapanmayan hesaplaşmaları, 1917 Ekim Devrimi'nin uluslararası sınıf mücadelelerinde yol açtığı altüst oluş, 1920'lerin sonundan itibaren etkileri ağır bir şekilde hissedilen kapitalizmin dünya krizi ve tüm bunların sonucu olarak yükselen faşizm, bu dönemi dünya tarihinin en sarsıntılı dönemlerinden biri kılmıştır. Avrupa'da yükselen faşizm kısa sürede iktidara yerleşmiş; Almanya ve İtalya'da komünistleri ve radikalleşen işçi sınıfı hareketini boğmak üzere sokağa çıkan faşist hareketler çok geçmeden devlet mekanizmasını ele geçirmiştir.

Faşist hareketlerin, uluslararası dengeleri değiştirmek üzere harekete geçmesiyle dünya yeni bir savaşa doğru yol almaya başladı. Batıda İtalya ve Almanya'nın, Doğu Asya'da Japonya'nın giriştiği işgal hareketleri karşısında başta İngiltere olmak üzere belli başlı emperyalist devletlerin pasif, hatta onaylayıcı bir tutum takınmaları, işgalcileri yatıştırmak yerine gayrete getirdi. Bu sayede Mançurya'nın 1931'de Japonya tarafından işgalini, Etiyopya'nın 1935'te İtalya tarafından işgali izledi. Ardından Çekoslovakya Nazi Almanyası'na hediye edildi. 1938 yılı itibarıyla İngiltere-Fransa cephesinin Nazilerin Avrupa'nın doğusundaki ilerleyişine ciddi bir engel çıkarmayacakları açıklık kazanmıştı. İngiltere bir yandan Almanya'nın özellikle jeopolitik adımlarını temkinli ve dikkatli bir biçimde izliyor; diğer yandan bir Alman-Sovyet savaşının hem Almanya'yı zayıflatacak hem de sınıf düşmanı Sovyetler Birliği'ni yok edebilecek bir tarihi fırsat olabileceğini hesaplıyordu. Bu perspektiften bakıldığında için Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına ses çıkarılmadı, Münih

Antlaşması ile Çekoslovakya'nın bir bölgesinin Almanya tarafından işgal edilmesi makul bir talep olarak görüldü. Ertesi yıl, yani 1939'da Nazi ordusu Çekoslovakya'nın işgalini tamamladığında herhangi bir şaşkınlık yaşanmadı.

Bu esnada Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa ile Nazi Almayası'na karşı ortak bir blok oluşturma önerisi, oyalama taktiği ile geçirtiliyordu. İngiltere, Almanya'nın ilk aşamada kendi doğusuna yönelen jeopolitik hedeflerinin doyurulmasını üstü örtük biçimde onaylayan bir yatıştırma siyaseti izlemekteydi. 23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Almanya-SSCB Saldırmazlık Antlaşmasıyla Moskova Nazilerin öncelikle Doğu'ya saldırma planını bozmayı başardı. Bu gelişme İngiltere-Fransa cephesinde büyük bir kaygı uyandı. Sovyetler Birliği, Almanya ile imzalanan saldırılmazlık paktının ömrünün uzun olmayacağını biliyordu.¹

Ancak 1940 yılında Batı cephesinde Fransa'nın düşüşü dünyayı şoka sokacak kadar kısa sürede tamamlandı. Batı'da Alman işgal hedefleri kısa sürede gerçekleşince, *Barbarossa* olarak bilinen, Sovyetler Birliği'ne yönelik Alman taarruzu beklenenden de erken bir tarihte, 22 Haziran 1941'de başladı. 22 Haziran 1941-2 Şubat 1943 arası yirminci yüzyılın kaderi Sovyet topraklarındaki "Büyük Anayurt Savaşı" ile çizildi. 2 Şubat 1943 tarihinde Stalingrad muharebesi Kızıl Ordu'nun zaferiyle sonuçlanınca, Avrupa'da faşizmin esareti altında tarihin gördüğü en korkunç zulümleri yaşayan tüm halklara umut ışığı uzun süre sonra ilk kez görünmüş oldu.

Bu gelişmeler yaşanırken Komintern önderliğindeki dünya komünist hareketi, uluslararası komünist mücadeleyi savaş koşullarına hazırlamak üzere birbiri ardına çok önemli kararlar almaktaydı. Bu kararların bazıları koşulların değişimini yakından izlemeyi gerektiren, gelgitli bir değerlendirme sürecinin sonucuydu; birçoğu, gelişmelerin baş döndürücü hızı ve dikkate alınması gereken pek çok faktör nedeniyle çok zor alınan kararlardı. Faşizme karşı mücadelenin simge ismi Bulgar komünist Georgi

1 Aslında Sovyetler Birliği Nazi saldırısına karşı toplumsal düzeyde hazırlıklara çoktan başlamıştı. Türkiye'den bir tanıklığa başvuracak olursak, Suat Derviş 1937'de *Tan* gazetesi adına çıktığı Sovyetler Birliği gezisi sırasında Moskova'da *Büyük Gün* isimli bir tiyatro oyunu izler: "*Harp var, faşistler Sovyet topraklarına tayyare ile hücum etmişler, hududumuzu aşmışlar. Ziyafette bulunan gençlerin hepsi silah başına çağırılıyor (...)*

Büyük gün gelmiş. Duvardaki elektrikli tabloda Sovyet tayyarelerinin faşist ülkesine hücumunu gösteriyor. Faşistlerdeki askerler de Kızıl Ordu'ya iltihak ediyorlar. Büyük Gün. Kızıl Ordu'nun faşistleri ezdiği gün."

Oyunun bu ilk gösterimine 1 Mayıs için başkente gelen işçi delegeler katılıyor. (Suat Derviş, *Anılar Paramparça*, İthaki yayınları, 2017, İstanbul, s. 187 ve 188)

Dimitrov'un Komintern'in başında tüm bu sürecin yönetilmesinde ve politikaların belirlenmesinde Stalin'le birlikte büyük rol oynadığı bilinmektedir. Yine bu iki ismin dünya komünist hareketi içindeki saygın yerleri, tartışmalı kararların komünist partiler tarafından benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Ancak bu tarih yakından incelendiğinde özellikle Avrupa'daki büyük komünist partilerle Komintern ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin tek taraflı bir dayatmadan daha karmaşık olduğu, belli ölçüde bir karşılıklılık olduğu da görülmektedir.

1930'ların ortasından itibaren komünist partilerin önderliğinde faşizme karşı halk cephelerinin kurulması, Komintern'in resmi politikasıydı. Bu politika başlangıçta komünist partilerin güçlü oldukları ülkelerde burjuva hükümetlerine katılmasını değil, halk cephesi hükümetlerinin kurulmasını ve komünistlerin bankalara el konulması, işçilere silah dağıtılması gibi burjuva iktidarlarını sarsacak talepleri yükseltmelerini de öngörmektedir. Bu radikal unsurlar pratikte karşılık bulmayacak ve Halk Cephesi taktiği faşizmi durdurmaya odaklanan bir reformizme sabitlenecektir. 1939'un Eylül ayında Sovyetler Birliği, Nazi Almanyası'na ve Chamberlain İngiltere'sine cephe alan ve savaşın durdurulmasını talep eden bir çizgi benimsedi. Bu politikanın benimsenmesinde Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmış olması etkili oldu.

Ancak, belirtmek gerekir ki, paktın imzalanmasına giden süreçte İngiltere'nin Nazi Almanyası'na karşı güttüğü, "yatıştırma" olarak adlandırılan ancak Almanya'nın Doğu'ya doğru genişlemesini İngiltere için kabul edilebilir gören stratejinin büyük etkisi vardır. İngiliz sermaye iktidarının faşizmin silahlanmasına uzun süre göz yuman, işgal politikalarını sessizlikle karşılayan başlıca güç olarak karşıya alınması gerektiği fikri, sadece jeopolitik gerekçelere dayanmıyordu. Bu dönemde savaşa karşı barış talebinin yükseltilmesi, faşizme cesaret veren ulusal iktidarların hedef alınması, Komintern'in komünist partilere verdiği esas direktiftir. Haziran 1940'ta Fransa'nın Nazi ordusuna hiç beklenmeyen bir sürede, sadece bir buçuk ayda teslim olması üzerine bu kararın gözden geçirilmesi ve faşist olmayan ülkelerde burjuva iktidarları eleştirilirken bir yandan da faşizme karşı savaş gündeminin öne çıkarılması gerekti.

1941 yılında Alman ordusu *Wehrmacht* işçi sınıfı iktidarını boğmak üzere doğuya yöneldi. Bunun üzerine Komintern, bu yılın yaz aylarında tüm komünist partilere kendi ülkelerinde faşizme karşı güçleri örgütleyerek, işgal halinde gerilla savaşını başlatmak da dahil olmak üzere antifaşist mücadeleyi yükseltmeleri, sosyalist devrim mücadelesini geri planda

bırakarak faşizm karşıtı cephenin harekete geçirilmesine odaklanmaları yönünde bir direktif vermiştir. Bu politika, Komintern 9 Haziran 1943'te kendisini lağvedene kadar komünist partilerin savaş yıllarındaki çizgisini belirleyen ana direktif olarak kalacaktı. Söz konusu yaklaşım Avrupa'nın bazı güçlü komünist partilerinin halkçılışmasını ve kitleselleşmesini sağlamış olsa da, genel olarak sosyalist devrim perspektifinin geri plana itilmesi anlamına gelmiştir.

Türkiye dünya savaşının dışında kalmış, ancak savaşa girme ihtimali karşısında seferberlik ilanı da dahil olmak üzere bir dizi önlemleri hayata geçirmiştir. İnönü yönetiminin savaş dönemi dış politikası ve bu politikanın içerideki yansıması konusundaki yaygın değerlendirme doğru değildir. Buna göre, Türkiye'nin savaş politikası "aktif tarafsızlık"tı; yani Türkiye'nin faşist güçlerle antifaşist müttefikler arasında bir denge siyaseti gözettiği ve böylece savaşın dışında kalmaya çalıştığı iddia edilir. Halbuki, iktidarın "savaş dışı bir tarafsızlık" tutumu benimsediğini söylemek gerçeğe çok daha yakındır. Türkiye, gerek Nazi Almanyası gerekse İngiltere ile ilişkilerini bozmamaya çalışmış, ancak Sovyetler Birliği'nin Naziler tarafından yenilgiye uğratılmasını büyük bir arzuyla beklemiş; hatta Nazi Almanyası ile yaptığı ticaret anlaşmalarıyla Alman savaş makinesini maddi olarak desteklemiş, Boğazları faşist devletlerin gemilerine açarak askeri olarak da risk almaktan kaçınmamıştır. Bu dış politika yaklaşımına paralel olarak içeride ırkçı-Turancı görüşlerin resmi olarak desteklendiği bir siyasi ortam yaratılmış; bu görüşlerin beslediği emperyal rüyalar, Osmanlıcı fikirler ortalığı kaplamıştır. Böylece, iktidar, İngiltere ile yakınlaşma siyasetine rağmen Sovyetler Birliği'ni tamamen karşıya almama anlayışı üzerine kurulan Atatürk dönemi dış politikasından sapmakla kalmamış, aynı zamanda Cumhuriyet'in irredantizm² karşıtı ve anti-Osmanlıcı tutumunu da çok büyük ölçüde esnetmiştir. Bu söylenenler devletin resmi politikasının bu açıklıkla Nazi yanlısı, irredantist ve Osmanlıcı olduğu anlamına gelmez. Ancak bu görüşlerin devletin üst kademelerinde ateşli taraftarlar bulduğu, bu görüşleri işleyen yayınların Türkiye'de siyasi-ideolojik tartışmaları belirlemesine izin verildiği de bir gerçektir. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün temkinli bir kişiliğe sahip olması, onun liderliğindeki CHP iktidarlarının, bu fikirleri himaye eden politikacıları barındırdığı gerçeğini değiştirmemektedir.

2 Yayılmacılık. Irredantizm bir ulusal devletin tarih, dil, kültür birliği, vb. iddialarla sınırları dışında olan toprakları ilhak etme siyasetini ve bunu destekleyen ideolojiyi ifade eder.

Aynı süreçte, içerde burjuvazinin ekonomik ve siyasi ağırlığında da önemli değişiklikler yaşandı. Savaş koşullarında fiyat artışı ve fiyat kontrolü gerekçesiyle devletin uyguladığı politikaların en önemli sonucu, Türkiye'nin yokluk ve karaborsa düzenine teslim olmasıydı. 1940 yılında çıkan Milli Korunma Kanunu ile devlete piyasaya müdahale etmesi için verilen olağanüstü yetkiler, bu düzeni köklü bir şekilde değiştirmedigi gibi bürokrasiyi spekülasyon faaliyetlerinin işbirlikçisi haline getirmiştir. Enflasyon ve yokluk, farklı sınıflar için tamamen farklı sonuçlar doğurmuştur. Halkın mutlak olarak yoksullaştığı, temel gıda maddelerini temin etmekte dahi zorlandığı bu süreçte, spekülasyon ve karaborsa dar bir kesimin zenginleşmesine, savaş yıllarından sermaye birikimini artırarak çıkmasına yol açtı. Bu zenginleşme özellikle devletle iş yapan ticaret burjuvazisi ve müteahhitlerle bürokrasi arasında yakın işbirliğiyle, dolayısıyla yolsuzlukla mümkün olabilmiştir. 1942'de haksız kazançları vergilendirmek amacıyla çıkan Varlık Vergisi, uygulamada başta Yahudiler olmak üzere Türkiye'nin gayrimüslim nüfusunu hedef almış ve bu yolla yapılan servet transferi de Türk-Müslüman burjuvazinin yükselişine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle savaş yıllarından muazzam kazançlarla çıkan ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri, savaş sonrası Türkiye'de daha iddialı bir rol oynayacaklardı. Aynı eğilimin bir parçası olarak, bu dönemde holdingleşme sürecine giren büyük sermaye, artan ekonomik önemine paralel olarak özellikle devlet içindeki ilişkileri kanalıyla Türkiye siyasetine ağırlık koymaya başladı.

Yine de, belirtmek gerekir ki, bu yıllarda Türkiye hâlâ büyük ölçüde bir köylü ülkesi görünümündeydi. Nüfusun büyük bölümü kırsal alanlarda yaşamakta ve tarımda istihdam edilmektedir. Nicelik olarak büyümeye devam eden işçi sınıfı ise örgütsüzdür; grev, toplu sözleşme gibi temel haklardan yoksundur. İşçi sınıfının çoğunlukla 1930'lardaki devlet öncülüğündeki sanayileşme hamlesiyle kurulan kamu iktisadi teşekküllerinde istihdam edilmesi, devletin sınıf üzerindeki kontrol imkanlarını artırıyordu. Bu yıllarda işçilerin sendikalarda örgütlenmesi Cemiyetler Kanunu'ndaki yasak nedeniyle mümkün değildi. Sınıfa dayalı örgüt kurma yasağı 1946 yılına kadar devam etmiştir. Sınıf örgütü ve sınıf partisi kurmak ya da işçi sınıfının, emekçilerin çıkarlarını savunmak Türk Ceza Kanunu'na faşist İtalya'dan alınarak eklenen 141 ve 142. maddelerine göre suç sayılmakta, bu yöndeki her girişim ağır bir biçimde cezalandırılmaktadır. Savaştan çıkıldıktan sonra da bu maddelere göre verilen cezalar çeşitli kereler yapılan düzenlemelerle ağırlaştırılacaktı. Geçmişte olduğu gibi savaş yıllarında

da TKP siyasi faaliyetlerini, bu yasaklarla desteklenen baskı koşullarında yürütmek zorunda kalmış, 1940'larda desantralizasyon arasından sonra yeniden örgütlenmeye çalıştığında da önü 1944 Tevkifatı ile kesilmek istenmiştir.

TKP, savaşın ilk yıllarını örgütlü yapısı dağıtılmış bir parti olarak, daha doğrusu az sayıda ve dağınık bir kadro toplamından ibaret olarak geçirmiştir. Daha önce değindiğimiz gibi Komintern'in verdiği separat/desantralizasyon kararıyla, TKP, Merkez Komitesi'ni korumakla birlikte partinin örgütlü faaliyetini durdurup, illegal yapılanma ve yayın/propaganda çalışmalarına son vererek kadrolarını açık alanda çalışmaya yönlendiren bir odak haline dönüştürülmüştü. Aslında TKP, Komintern kararı olmaksızın da siyasi olarak etkisizleşen, polisiye baskıdan ve iç tartışmalardan yorgun düşen bir parti görüntüsü veriyordu. Komintern'in 1935 tarihli 7. Kongresinde benimsenen antifaşist halk cephesi taktiğinin Türkiye'ye uyarlanmasına sıra geldiğinde uzun değerlendirmelerin sonucunda son derece cılız, geri bir formülasyonda karar kılınmıştı. Bu, kadroların kendi alanlarında antifaşist siyaseti yaymaları ve çevrelerini etkilemelerinden ibarettir.

1940'lı yıllara girerken TKP'nin işçi sınıfı ile bağı geçmişle kıyaslandığında daha zayıftır. Aydın ve öğrenci kadrolarının önemli bir kısmı atıldır, geri kalanları ise sadece kültür-sanat alanında faaliyet göstermektedir. SSCB'nin yoğun bir savaş hazırlığı içinde bulunduğu koşullarda, desantralize edilmiş TKP'ye KUTV eğitilmiş kadro akışı da durmuştur. Bu dönemde parti kongresi yapılamadığı için Merkez Komitesi'ne kooptasyon usulüyle alınan Mihri Belli, Sovyetler Birliği'nde bulunmamış ve "Komintern tedrisatından" geçmemiş olan tek MK üyesidir. İleride MK düzeyinde yaşanacak sorunları anlamak için bu kesintinin dikkate alınması gerekir. Kadroların yetişmesi için elzem olan siyasi mücadele sürekli kesintiye uğramaktadır. Edebiyat yayıncılığı üstünden gerçek bir kadro eğitimi verilemeyeceği de ortadadır. Üstelik dönemin dergilerinde tarihsel materyalizmin en temel görüşlerinin bile ancak üstü kapalı ve dolaylı biçimde ifade edilebildiği hesaba katılmalıdır.

Ama tüm bunların ötesinde, en büyük sorun TKP'nin mücadele stratejisinin belirsizliğidir. TKP, dünya ve Türkiye koşullarına dair derli toplu bir değerlendirmeye ve bu koşullarda siyasal amacını nasıl gerçekleştirebileceğine dair bir yol haritasına sahip değildir. Desantralizasyonun ardından yeniden harekete geçerken TKP de Sovyetlerin komünist partilere önerdiği cephe politikasını temel alır. Ancak bu politikanın devrimci

bir dönüşüm için Türkiye'nin koşullarına nasıl uyulanacağı üzerine etraflıca bir değerlendirme yapılmaz. Ne TKP'nin Türkiye'deki hedefinin ne olduğunu, ne de bu hedefe nasıl varılacağını gösteren bir strateji geliştirilebilir. Aslında tüm bu yönleriyle düşünüldüğünde, dönemin TKP'sinin gerçek bir parti olarak nitelenmesi zordur. Ancak siyasi ve örgütsel olarak silinip gitmemek ve Türkiye'de gittikçe gericileşen ve işçi sınıfı düşmanlığı bilenen burjuva düzenine teslim olmamak konusunda muazzam bir inat söz konusudur. TKP bu karşı koyuşuyla siyasal tabloyu değiştirememiş olsa da sonraki yıllar için önemli bazı direnç noktaları oluşturmayı başarmıştır.

Yine de yukarıda vurgulanan nitelikler, madalyonun, bir komünist parti için herhangi bir biçimde telafi edilemeyecek yüzünü oluşturmaktadır. Madalyonun öteki yüzünde ise faşizmin dünyayı halklar için bir cehennem çevirdiği, Türkiye'de antifaşist, ilerici kamuoyu için nefes almanın zorlaştığı bir dönemde sayıca az ama nitelikli kadrosu eliyle sesini yükseltmeye çalışan bir partiden bahsedebiliriz. Faaliyet alanı sadece yayıncılık sahasına daralmış olsa da, bu alanı başta Sovyetler Birliği'ne olmak üzere faşizme karşı mücadele veren ülkelere ve ilerici güçlere destek vermek için kullanmış, antifaşist mücadelenin haklılığını kamuoyuna anlatmaya çalışmış, üniversiteliler başta olmak üzere gençlik içinde yaygınlaşmaya başlayan ırkçı-Turancı görüşlerle mücadeleyi, kadroları ve onların teması olduğu ilerici aydınlar sayesinde, neredeyse tek başına sırtlanmıştır. Antifaşist mücadeleyi emekçi haklarıyla ve sosyal adalet talebiyle birlikte gündeme getirenler yalnızca TKP'liler ve onların dostları sayılabilecek az sayıda aydındır.

Bunun yanı sıra, CHP içinde öne çıkmaya başlayan ırkçı-muhafazakâr kadroların da dahil olduğu gerici taarruza karşı Cumhuriyet'in ilerici kazanımlarını savunan tek örgüt kesinlikle TKP'dir. Üstelik geçmiş yıllardan farklı olarak Türkiye'de 1940'lı yıllar anti-Sovyetizmin ve antikomünizmin günlük olarak propaganda edildiği, antikomünist dalganın burjuva siyasetinin farklı kulvarları arasında bir ideolojik ve siyasi ortaklık oluşturduğu yıllardır. Bu yaygınlıkta ve şiddette bir antikomünizm Türkiye tarihinde ilk kez hissedilmektedir. Mutlaka not edilmesi gereken bir diğer nokta, antikomünizmin yükselişinin Kemalist devrimin laiklik ilkesinin çiğnenildiği ve ulus-devletçi dış siyasetinin yetersiz bulunup emperyal-Osmanlıcı maceraların yeniden propaganda edildiği döneme denk gelmiş olmasıdır.

Bu söylenenler, TKP'nin gösterdiği direncin çok etkili olduğu, faşist-ırkçı-gerici ittifakı geriletecek bir kuvvetle yapıldığı anlamına gel-

miyor. Ancak Partinin varlık-yokluk arasında salındığı bu yıllarda TKP kadrolarının antifaşist, eşitlikçi, özgürlükçü, ilerici talepleri dile getiren cılız sesin çoğunlukla sahibi olduklarını ve Türkiye'nin ilerici aydınlarının dile getirmeye çalıştığı benzer talepleri ellerinden geldiği kadar desteklemeye çalıştıklarını göz ardı etmemek gerekir. Bu sesin cılız kalması, ne yazık ki, emekçi ve ilericilerin kaderinin değiştirilememesinin temel nedenidir.

TKP'nin 1940'lı yıllarda ve daha sonra 1950'li yılların bir bölümünde dolaylı ve dolaysız olarak zorlu bir mücadele verdiği açıktır. Türkiye'nin bu yıllarda çok küçük bir kesimini oluşturan ilerici aydınlar, sanatçılar ile öğrenciler ve emekçiler toplamı içerisinde TKP'nin küçümsenemeyecek bir etkisi vardır. Dolayısıyla TKP tarihinin bu kesitini anlamaya çalışırken, örgütsel ve siyasi alandaki derin başarısızlıkların ve bunların sonucu olarak patlak veren kişisel çekişmelerin ve suçlamaların ötesine geçmeliyiz. 1940'lı ve hatta 1950'li yıllarda TKP'nin ve Türkiye ilericiliğinin tarihi içi içedir. Türkiye ilericilerinin tarihinden TKP'yi çıkarmak ya da TKP kadrolarını, TKP yayınlarının etkisini görmeden bu yıllarda Türkiye aydınını anlatmak mümkün değildir. Daha da ötesi, TKP'nin başarı ve başarısızlıklarını anlamadan Türkiye'de Kemalist devrimin yenilgiyle sonuçlanacak olan tarihini anlamak da mümkün değildir.

Unutulmamalıdır ki, 1945'e gelene kadar Türkiye'de aslında tek partili değil iki partili bir sistem vardır: CHP iktidar partisi olarak, TKP ise muhalefet partisi olarak... TKP'nin yeterince büyük ve etkili bir parti olmaması bu gerçeği değiştirmez. Yine vurgulamak gerekir ki, Cumhuriyet'in ileri kazanımlarının kurucu parti CHP tarafından terk edildiği yıllarda, bu ilerici birikimi açık bir şekilde savunan ve her türlü bedeli göze alanlar da TKP'nin aydın kadrolarıdır.

CHP, 1930'larda halkçı olmayan, yani halkın çıkarlarını gözetmeyen politikaların devrimlerin halk arasında taban bulamamasına yol açtığını fark etmiş ve devletçi planlı bir sanayileşme politikası benimseyerek yeni bir rota tutturmuştu. Ancak 1930'ların sonundan itibaren sadece planlı devletçilik değil, aynı zamanda halkın sosyoekonomik koşullarının iyileştirilmese bile belli bir düzeyde tutulmasına yönelik temel politikalar da terk edildi. Bunun yanı sıra yönetici sınıfların güçlenen anti-Sovyetizmi ile faşizme hayranlık duyan bir siyasi-askeri kesimin varlığı, Cumhuriyet'in ilk dönem birikimini hızla çürütmüştür. 1940'ların ortalarına gelindiğinde faşizm hayranlığı ve yayılcı hevesler, Osmanlı hayranlığını, fetihçi monarşi sevdasını yeniden canlandırmış; yaşam koşulları bozulan halka

ulaşmanın tek yolu olarak dinin istismarı dışında bir araç geliştirilmemiştir. 1940'ların ikinci yarısında bu olgulara hızlı bir Amerikancılaşıma eşlik edecek, bağımsızlık vurgusu her alanda terk edilecekti. Cumhuriyet devrimlerinin terk edilmesi bu sürecin ürünüdür ve bu gidişatı saptayarak direnme çağrısı yapan tek örgüt, TKP'dir.

TKP, bu tarihsel rolü sosyalizm hedefiyle uyumlu hale getiren bir strateji geliştirmedir. Oysa burjuva devriminin barutunun tükenmesi ve mülk sahibi sınıfların açıkça gericileşmesi karşısında Cumhuriyet'in tarihsel ilerlemesinin işçi sınıfının sosyalizm mücadelesiyle bütünleştirilmesinden başka bir çıkış yolu yoktu. TKP ise cephe perspektifinin belirleyiciliği altında, düzen içinde müttefik arayışında ısrar etmiş, taşıyıcısı olmayan bir burjuva demokratikleşmesini savunmuş, Kemalizm'in devrimci karakterinin yeniden canlanması umuduyla varlığını sürdürmüştür. TKP'nin tarihsel kazanımları işçi sınıfına ve sosyalizme bağlamaktaki yetersizliği Cumhuriyet'in ilerici kazanımlarına yönelik karşıdevrimci saldırının başarısının etkenlerinden biridir. Dolayısıyla TKP'nin tarihi ile Cumhuriyet'in kaderini birlikte değerlendirmek gerekir.

4.2. Yayıncılık Faaliyeti: Faşizme ve Gericiliğe Karşı Mücadele

Savaşın ilk yıllarında Parti üyelerinin kendi bulundukları alanda anti-faşist mücadeleye destek vermeleri, antifaşist fikirleri yaygınlaştırmaları, bunu özellikle CHP örgütlerinde ve Halkevleri'nde yapmaları bekleniyordu. Böylece, özellikle CHP örgütlerinde etkisi artan faşist eğilimlerin önünün kesilmesi düşünülüyordu. Ancak bu başarılamadığı gibi, TKP'nin yegâne siyasi çalışması, yayın çıkarmak derecesine düştü. 1946 yılındaki tutuklamalarda Şefik Hüsnü'nün evinde ele geçirilen "Bir Tarihçe" başlıklı belgede yer alan değerlendirmeler TKP'nin durumunu yeterince aydınlatmaktadır:

*"İnkılâpçılar (komünistler demek istiyor), harpten az evvel kabul etmiş oldukları yeni taktik mucibince, gizli teşkilâtlarını yok denecek dereceye icra etmişlerdi (gerilemişlerdi). Buna mukabil tasavvur edilen Halk Partisi'ne ve Halkevlerine girmek işi, ancak çok küçük bir mikyasta (ölçekte) başarılabilir. Bunların yegâne faaliyetleri, münevver gençlik arasında umumî karakterde bir sol ajitasyon yapmaya ve bazı sol neşriyatı (gazete ve mecmua) desteklemeye inhisar ediyordu (desteklemekle sınırlıydı)."*⁹³

Örgütlü bir parti çalışmasının olmaması siyasi faaliyetin varlığını gölgeledi hale getirmiş, kimi kadrolar günlük yaşantılarına gömülmüş olabilir-

ler. Nazi Almanyası Stalingrad kapılarında durdurulana kadar sistematik ve organize bir çalışmaya geçilmediği anlaşılmaktadır. Ancak bu durum 1940'ta ikinci kez yayına geçen *Yeni Edebiyat*'ın TKP'nin merkezi yayın organı olduğunu, doğrudan MK sekreteri Reşat Fuat Baraner tarafından yönetildiğini unutturmamalıdır.

Üyelerin içinde yukarıdaki alıntıda da adları geçen kurumlara, açık çalışma yapmaya yönlendirilmeleri de kimi yorumlarda rastlandığı gibi CHP'ye destek vermek anlamına gelmemiştir. 1930'ların sonlarından itibaren CHP teşkilatında, CHP'li devlet bürokrasisinde ve CHP'ye bağlı olarak faaliyet gösteren Halkevleri gibi toplumsal ve ideolojik olarak önemli örgütlerde Alman yanlısı faşist-ırkçı kesimlerin etkisi artıyordu. Kararla TKP'lilerden beklenen, bu etkiye karşı antifaşist bir etki yaratmaları; gericileşen CHP'nin ilerici unsurları ile buluşmalarıdır. Dolayısıyla bu politikanın geliştirilmiş olmasının CHP'ye yönelik olumlu bir değerlendirmenin değil, tersine, olumsuz bir değerlendirmenin sonucu olduğu açıktır.

CHP içinde gerici-ırkçıların seslerinin yüksek çıkması, bu partide ilerici unsurların olmadığı anlamına gelmez. İşte TKP'lilerin bu unsurları cesaretlendirmeleri beklenmektedir. Öte yandan, Halkevleri gibi örgütler bulundukları yerelliklerde toplumla kurdukları ilişkiler ve sanat-edebiyat hareketine yaptıkları katkılarla daha karmaşık bir nitelik taşıyordu. Bu örgütlerin boş bırakılmamasını istemek de CHP'ye destek vermek anlamına gelmez. Üstelik, TKP'lilerin CHP örgütlerinde yer alması hedefini gerçekleştirmek, CHP'nin antikomünist karakteri dolayısıyla kolay uygulanabilecek bir iş de değildir. Zaten, yansıtılmaya çalışıldan farklı olarak, uygulamada bu karar "CHP'ye girmek" basitliğinde kavranmamış, o sığıltıkta hayata geçirilmemiştir. Örneğin, Nail Çakırhan kendisine bu kararın nasıl tebliğ edildiğini şöyle açıklamaktadır:

*"Bana 'Senin mesleğin gazetecilik, şiir de yazıyorsun, herkes mesleği neyse onun içinde olsun, partiyi hiç aklınıza getirmeyin, hatta mümkünse Halk Partisi içinde, Halkevlerine gidip orada bir muhit edinin ve hiç komünizm ile ilgilenmeyin, barış ve anti-faşist mücadelede kendinizi belli etmeden çalışın' dendi. Özellikle diğer arkadaşlara 'legal çalışmalarda yer alın, kendinize muhit edinin. Lazım olduğu zaman biz sizi ararız' deniyordu."*⁴

Böyle bir direktifle siyasi olarak ne murat edildiği düşünülecek olursa, Çakırhan'ın anlatımı kararın daha doğru bir yorumunu vermek-

tedir. Ancak, belirtmek gerekir ki, kararın nasıl anlatıldığı, anlaşıldığı ya da anlaşılmak istendiği de önemli olmakla birlikte esas önemli olan örgütsüzlüğün siyasi etkiyi hızla düşürdüğüdür. Böyle bir çalışma belli bir strateji doğrultusunda, örgütlü bir biçimde yürütülmediği sürece sonuç sadece kadroların dağılması olabilirdi. Sonuç olarak CHP'yi ileriye çekmek yönünde kayda değer bir yol alınamadığı gibi, kendi haline bırakılan kadrolar siyasi olarak da pusulasız kalmıştır. İleride Parti sekreterliğini üstlenecek olan Zeki Baştımar'ın sonraki yıllarda yaptığı iyimser değerlendirmeye bir önceki bölümde değinmiştik. Baştımar, "Komünist Enternasyonalî'nin VII. Kongresi'nin 30. Yıldönümü Kutlama Toplantısı"nda yani 1965'te böyle konuşurken 1962'de Leipzig'deki Dış Büro Konferansı'nda desantralizasyonu "uğursuz bir kelime"⁵ olarak nitelmiştir. Baştımar'ın pozitif değerlendirmelerinde başarı olarak verdiği örnekler, TKP'nin yeniden merkezi kurullarını ve örgütünü kurduğu yıllara aittir. Öncesinde ise TKP'lilerin sesi esas olarak yayıncılık alanında duyuluyordu.

Desantralizasyon dönemi TKP'nin en sorunlu dönemlerinden biri olmasına rağmen, yine de az sayıda TKP'li basın-yayın hayatında büyük bir mücadele verdiler ve faşizmle gericiliğin el ele güçlendiği bir dönemde önemi yadsınamayacak işler yaptılar. Şefik Hüsnü'nün henüz Türkiye'ye dönmediği, TKP MK Sekreteri Reşat Fuat'ın tutukluluktan yeni kurtulduğu, Nâzım Hikmet gibi etkili bir ismin hapisshanede olduğu 1938 yılı sonunda çıkan ve TKP'lilerin de kadrosunda yer aldığı *S.E.S.* dergisi bu dönemin ilk önemli yayınıdır. Bir süre sonra *S.E.S.* isim değişikliği ile *Yeni SES* olarak çıkmaya başlar. 1940 yılında Reşat Fuat'ın yeniden çıkardığı *Yeni Edebiyat* dergisi yayın hayatına başlamıştır. Ankara'da kadrosunda Behice Boran'ın yer aldığı, Zeki Baştımar'la ilişkili aydın çevresinin 1941'de çıkarmaya başladığı *Yurt ve Dünya* ile 1943 yılında yayın hayatına başlayan *Adımlar* dönemin önemli ve etkili dergileridir. TKP'nin örtük bir biçimde de olsa dünya ve Türkiye siyasetine dair görüşlerini halka ulaştırmasını sağlayan, Sertellerin günlük *Tan* gazetesi özellikle 1939 sonbaharından itibaren faşizme karşı çok önemli bir mücadele aracı olmuştur. Gizli TKP üyesi Sabiha Sertel'in bu yıllarda basında hem faşizme karşı mücadelede hem de halkçı ve ilerici politikaları savunan etkili bir kalem olduğu bilinmektedir. *Tan* gazetesi 1945 yılı sonuna kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak dergicilik faaliyetleri

yasaklamalar, toplatmalarla kesintiye uğramış, dergileri çıkaranlar hapis cezasına kadar varan çeşitli yıldırma yöntemleriyle susturulmaya çalışılmıştır. Bazı dergiler sadece birkaç sayı çıkabilmiştir.⁶ Bütün zorluklara ve kesintilere rağmen yayıncılık faaliyeti sürdürülürken TKP 1942'den itibaren yeniden harekete geçer.

Şefik Hüsnü faaliyetlerin yayıncılık alanına daralması nedeniyle aydın gençliğin harekette ağır basmaya başladığını belirtir: "Zira rehber arkadaşlarımızdan ekserisi merkezden uzaklaşmış ve işçi sınıfı ile olan rabıtamız oldukça gevşemiş bulunuyordu."⁷ Gerçekten de TKP bu dönemde bir aydın hareketi görünümündedir ve örgütlenme havuzu büyük ölçüde öğrenci gençliğe daralmış bulunmaktadır.

Bu dönemde Reşat Fuat Baraner başta olmak üzere parti kadroları çıkardıkları fikir, kültür-sanat ve edebiyat dergilerinde çoğunlukla güncel siyasi meselelere değinmeksizin tarihsel materyalist analizler yapıyor, kültürel ve edebi konularda yürütülen tartışmalar üzerinden Marksizm'in temel ilkelerini dolaylı olarak tanıtmaya çalışıyorlardı. Siyasal konulara girebilen yayınlarda ise dünyada ve Türkiye'de faşizme karşı mücadelenin gereği anlatılıyor, bu mücadeleden örnekler veriliyor, ırkçılık-Turancılık eleştiriliyor, Kemalist dış politikanın barışçıl yönü vurgulanıyor, ırkçılıkla birlikte boy veren gericiğe karşı laiklik savunuluyordu. Bu dergiler siyasi iktidar tarafından yakından takip ediliyor ve tehlikeli olarak sınıflandırılıyordu.

4.2.1. S.E.S ve Yeni SES: Faşizme Karşı Mücadele

18 Kasım 1938'den itibaren haftalık olarak yayımlanmaya başlayan S.E.S. dergisi adını sanat, edebiyat, sosyoloji sözcüklerinin baş harflerinden almıştır. Dergi bir kez yayına ara verir, sonra aylık olarak tekrar yayımlanmaya başlar. Bir dönem için S.E.S.'in yazar kadrosunda yer alan Nail Çakırhan, 7 Haziran 1939'daki sayının 5 bin sattığını belirtir ki, bu

6 Rasih Nuri İleri, bu dönemin dergileri olarak şunları saymaktadır: *Nuhun Gemisi, Yurt ve Dünya, Adımlar, SES, Küllük, Sokak, Yeniyol, Yürüyüş, Ant, Dikmen, Söz, Yenilikler, Hür, Zincirli Hürriyet* ve bir dönem solun kontrol ettiği *Servetifünun*. Bu dergilerin hepsinde TKP'nin etkisi olmasa da, birçoğu TKP'lilerin yazı ve çizir kadrosunda bulunduğu dergilerdir. Rasih Nuri ayrıca Aziz Nesin, Sabahattin Ali ve Rifat Ilgaz'ın çıkardıkları *Marko Paşa, Geveze* gibi mizah dergilerini de sayar. Bunlara 40'ların sonunda çıkan *Yaprak* dergisini de eklemek gerekir. *Küllük*, "Halka Dönen, Realist Bir Fikir ve Sanat Dergisi" olarak çıkmış ancak tek sayı yayımlanabilmiştir. *Yürüyüş* dergisi hakkında Saracoğlu'na verilen raporda dergiyi Fazıl Ahmet Ülküer isminde bir ilkökul öğretmenin çıkardığı, bu kişinin ve yazı arkadaşlarının daha önce *Ses, Yolların Sesi* ve *Yalova* gibi "aynı cinsten komünist organları" çıkarmış veya orada yazı yazmış adamlar" olduğu ifade ediliyordu. Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar-5* içinde *Kâzım Alôç İfşa Ediyorum*, TÖSTAV Yayınları, 2006, İstanbul, s. 188.

7 Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 111.

yüksek rakam derginin o dönem için geniş bir kitleye ulaştığını göstermektedir.⁸

Derginin mimarı, toplumcu bir düşün-edebiyat dergisi çıkarmak isteyen ama memur olduğu için derginin imtiyaz sahipliğini üstlenemeyen Yusuf Ahıskalı'dır. Önceleri Suphi Nuri'nin sahipliğinde çıkan dergide 1930'lu, 1940'lı yılların sosyalist hareketi içerisinde yer alan önemli isimler göze çarpar. Bu isimler arasında Hüsametdin Bozok, Lütfi Erişçi, Yusuf Ahıskalı, Abidin Dino, Arif Dino, Rasih Nuri İleri, Fikret Adil, Yaşar Çöl, Nail Çakırhan yer alır. Dergide sanat tartışmalarına ilişkin yazıların yanı sıra yoksulluk, pahalılık, çalışma şartları⁹ gibi konularda yazılar yayımlanır. Fikret Mualla'nın resimleri, Bedri Rahmi'nin resimleri ve şiirleri ile Samim Kocagöz'ün öyküleri, İlhan Berk'in, Orhan Veli'nin, Melih Cevdet'in, Oktay Rifat'ın, Necip Fazıl Kısakürek'in, Asaf Halet Çelebi'nin, Hasan İzzettin Dinamo'nun ve Ruhi Su'nun şiirleri yayımlanır. S.E.S.'e yazı verenler bu isimlerle de sınırlı değildir. Derginin yazar kadrosunun genişliği, sanattan siyasete her konuda son derece yetkin yazıların yayımlanması, dönemin en etkili dergisi olduğu izlenimi vermektedir.

Dergi Aralık 1938'de 5. sayısından sonra büyük ihtimalle parasızlık nedeniyle kapanır. 7 Haziran 1939'dan itibaren bu kez Yusuf Ahıskalı'nın yönetiminde aylık olarak yeniden yayımlanmaya başlar. Yeni yayın dönemine başlarken çok daha açık politik bir mesajla çıkışını ilan eder.

Çakırhan, kendisine dergi teklifiyle gelindiğinde Komintern'in direktifi ni hatırlayarak bunu Halk Cephesi'ni genişletmek için kullanabileceklerini düşündüğünü anlatır.¹⁰ Ağustos sayısında Abidin Dino'un çizdiği sol elinde süngü tutan bir nefer desenini kapağa çıkardıklarını, altına da Atatürk'ün "Harp zaruri ve hayati olmalıdır. Hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca harp bir cinayettir" sözünü yazdıklarını, çünkü bu dönemde sürekli barıştan yana olduklarını, Almanlara değil faşizme karşı olduklarını vurguladıklarını belirtir.¹¹ Gerçekten de bu dönemde dergi barış talebinin, faşizm karşıtlığının ve gericilere karşı ilericiğin sesi olur. CHP yönetiminin, bu

8 Akbulut, *Nail Çakırhan*, s. 136.

9 Örneğin iş kazalarına dair şöyle çarpıcı yazılara rastlamak mümkündür: "Bilmem dikkat ettiniz mi, gittikçe sıkı fasılarla gazetelerde yeknesaklıkları içinde korkunç kısa haberler okuyoruz: FİLAN fabrikada, falanın parmakları makineye kaptırılmıştır? İki satır içine sığdırılmış hâdise ne ifade eder? Bir insanın elini kullanamayacağı demektir. Elsiz işe yaramıyacağı demektir v.s. Makineye el kaptırmanın bir zevk olmadığına göre bu işin önünü almak için yoksa makinelerle bir mütareke mi yapmalı? Makineler insan etinden mi hoşlanıyorlar? Yoksa tehlikenin önüne geçecek tedbirlerin masraflarından mı korkuyorlar? İşte bilmece meraklıları için bir mevzu." *Yeni S.E.S.* s. 9. İkinci Teşrin 1939 sayısı.

10 Akbulut, *a.g.e.*, s. 135.

11 *a.g.e.*, s. 136.

kesimlere ve onların örtük ya da açık Atatürk düşmanlığına karşı gelmediği koşullarda bu mücadeleyi vermek solcu aydınlar ve TKP'lilere kalmıştır. Dergide gerek Abidin Dino'nun desenlerindeki, gerek yayınlanan yazı ve şiirlerdeki politik ton nedeniyle Yusuf Ahıskalı Ankara'ya çağrılır ve yayın çizgisi konusunda uyarılır,¹² bir süre sonra da dergi resmi olarak kapatılır. Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladığında savaşa ve ırkçılığa karşı bir yayıncılık yapan S.E.S. dergisinin kapatılmış olması rastlantı sayılamaz. Kısa süre sonra *Yeni SES* çıkartılır.

İlhan Darendelioğlu, S.E.S için Türkiye'de en çok kapatılan dergi olduğu halde en uzun ömürlüsü olduğunu belirterek, "Türkiye'nin en müseccel komünistlerini bir araya toplayan, en fazla mahkemeye verilen, en çok kapanmağa mahkum edilen, en açık komünist propagandasını yapan bir dergi idi"¹³ demektedir. Bir antikomünistin gözünden bakıldığında, S.E.S. aşıktan komünizm propagandası yapan dergi olarak görülmüş olabilir. Aslında S.E.S.'e dair bu değerlendirme faşizm, ırkçılık ve gericilik karşıtlığında sözünü esirgemeyen yazılara yer vermesinden ve bu çizginin komünizmle özdeşleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa dergi tam olarak TKP'nin kontrolünde bile değildir. Dergiye siyasi kimliğini kazandıranların başında. Abidin Dino gelmektedir. Dino, bu yıllarda TKP üyesi olduğunu ve kendisine verilen görevin İstanbul'da basın işleriyle ilgilenmek olduğunu yıllar sonra açıklar.¹⁴ Derginin başında bulunan Yusuf Ahıskalı ise daha sonraki yıllarda kendisine Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Partisi'nde yer bulacak ilerici bir isimdir.

Önceleri siyasi konulara daha az temas edilirken ya da siyasi konular evrensel temalar üzerinden temkinli bir dille ele alınırken Türkiye'de ırkçı-Turancı yayınların sesinin yükselmesi ve ilericilere gittikçe daha cüretli biçimde saldırmaları üzerine özellikle Abidin Dino'nun yazılarıyla bunlara savaş açtığı görülür. Alman faşizminin ilerleyişi ile emperyal-yayılmacı rüyalar görmeye başlayan kesimlere karşı Misak-ı Milli düşüncesi, Atatürkçü "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi öne sürülür. Örneğin, Abidin Dino, *İnkılapçı Gençlik* adlı dergide çıkan ve yayılmacılığı telkin eden bir şiir üzerine şöyle yazar: " 'Yurtta sulh, dünyada sulh' prensibi hümanist ve Emperyalist aleyhtarı bir paroladır, ırkçılığın zümreci ve mütecaviz temayüllerinin zıddı. Bir taraftan Türkiye'yi parçalamak gayesiyle Laz ve

12 Şeyhmus Güzel, *Abidin Dino* kitabında kapakta Abidin'in "sıkılmış sağ yumruk" çizmesi nedeniyle derginin kapatıldığını ve Ahıskalı'nın Ankara'ya çağrıldığını belirtiyor. Şeyhmus Güzel, *Abidin Dino 1913-42*, Kitap Yayınevi, 2008, İstanbul, s. 286.

13 İlhan Darendelioğlu *Türkiyede Komünist Hareketleri*, Tokar Yayınları, 1979, İstanbul, s. 323.

14 *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*, TÜSTAV, 2002, İstanbul, s. 17.

Kürd'leri 'nazariye'nin dışında bırakan mürteci ırkçılık, diğer taraftan Enver'in yabancı menfaatlere yarayan Turancı propagandasının ikinci nüshasını tekrarlamağa yelteniyor."¹⁵ Bu kalem mücadelesi son hız sürerken *Yeni SES*'in sesi devlet tarafından kesilir.

Hasan İzzettin Dinamo, basında kalem oynatan Nazi yanlısı eski askerlere ve yazarlara karşı yazdığı "İki emekli generalle bir sivil amirale" başlıklı şiirinin *Yeni SES*'te yayımlanmasının büyük yankı uyandırdığını,¹⁶ bu şiir üzerine Yusuf Ahıskalı ile birlikte Sıkıyönetim Komutanlığına çağrıldığını anlatmaktadır.¹⁷ Ama muhtemelen *Yeni SES*'in kapatılmasına karar verilmesinin esas nedeni, Abidin Dino'nun lafını esirgemeyen antifaşist yazıları olmuştur.

S.E.S. ve *Yeni SES*'in yeni bir kuşağın yetişmesine büyük katkı yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin, henüz lise öğrencisi olduğu yıllarda Attila İlhan *S.E.S.*'in sıkı bir takipçisiydi. Yaşar Kemal de *S.E.S.*'in ve özellikle de Abidin Dino'nun bazı yazılarının kendisini çok etkilediğini dile getirmiştir.¹⁸

4.2.2. *Yeni Edebiyat*: Bir Sosyalist Gerçekçilik Okulu

Şefik Hüsnü, 1942'de "faaliyetlerimiz, daha ziyade kanuni neşriyat üzerinde toplanmıştı"¹⁹ derken esas olarak Reşat Fuat'ın yönetiminde çıkan *Yeni Edebiyat* dergisine işaret etmektedir. *Yeni Edebiyat* ilk olarak Ocak 1937'de haftalık olarak çıkmaya başlamış, ancak daha sonra yayın peri-

15 Abidin Dino, "Avdet Edebiyatı", *Yeni SES* 6(10) Temmuz 1941, s. 8.

Suphi Taşhan'ın yayımlacı propagandaya karşı yazdığı "Bir Müteşaire" başlıklı şiiri de siyasi mücadele- nin edebiyata nasıl taşındığının iyi bir örneğini verir:

*Yüz milyon bile besler bu hudutlar
Bu güzelim toprak, bu canım Anadolu
Bir Başkurt rahatından vazgeç
Altın destanı kurmadan Sakaryanın
İşin at oynamak mı Doğuda
Sen güzel kardeşim! Bizim nemiz eksik
ötekilerden?
Vur kazmayı bağrına Anadolunun
Petrölü, demiri, kömürü, sıhhatı bulacaksın!
Yetişsin rengârenk çiçekler bahçemizde
Yetişsin ordu, ordu sıhhatli çocuklar
Dimyata pirince gitmek mi kardeşim?
Yüz milyon bile besler bu hudutlar*

Suphi Taşhan, "Bir Müteşaire", *Yeni SES* 14, Ekim 1941, s. 16. (Derginin kapağında ve künyede farklı tarih ve sayı basılmış.)

16 Hasan İzzettin Dinamo, "İki Emekli General ve bir Sivil Amirale", Hüseyin Emir Erkilet, Ali İhsan Sabis ve Abidin Daver'e yazılan şiir. *Yeni SES* 16, Tarih yok, s. 16.

17 Hasan İzzettin Dinamo, *TKP Aydınlar ve Anılar*, Yalçın Yayınları, 1989, İstanbul, s. 101.

18 Güzel, *Abidin Dino*, s. 292-94.

19 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 111.

yotları uzamıştır. Derginin sahibi Neriman Hikmet'tir. Eylül 1937'de yayın hayatına ara veren dergi, bu ilk safhada tam anlamıyla bir edebiyat dergisi içeriğine sahiptir. Gündelik siyasi gelişmeleri sayfalarına taşımaz. İkinci dönemi Ekim 1940'ta başlayan dergi Reşat Fuat'ın önderliğinde TKP'nin yayın organı niteliğindedir. Dergide Reşat Fuat'la birlikte Zeki Başımar, Abidin Dino ve Suat Derviş de ön plandadır. Dergi, bu kez 15 Kasım 1941'e kadar açık kalacaktır. Suphi Nuri İleri'nin *Yeni Edebiyat* konusundaki kitabına önsöz yazan Rasih Nuri İleri, derginin misyonunu "Dünyada komünistler 'Anti-faşist Demokratik Cephe' kurma görevini üstlenince, Türkiye'de de Parti bu amaçla yeniden merkezi çalışma düzeyine girdi.' *Yeni Edebiyat* bu dönemin hazırlık safhasını teşkil eder"²⁰ şeklinde açıklar.

Yeni Edebiyat'ın diğer yazarları arasında Naci Sadullah, Hüseyin Avni, Hilmi Büyükşekerci, Hüsamettin Bozok, Nail Çakırhan (Nail V. takma adıyla), Hasan İzzettin Dinamo, Sabahattin Ali, Neriman Hikmet, Attila İlhan, Kemal Sülker, Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Kemal (Orhan Raşit takma adıyla), Suphi Taşhan, Rasih Güran (R. Gür takma adıyla), Sabiha-Zekeriya Sertel, A. Kadir, Fethi Giray, Faik Baysal, Nusret Kemal Otyam ve Nâzım Hikmet (Mazhar Lütfi takma adıyla) gibi isimler yer almıştır. Dergi aydınlar, sanatçılar, öğrenciler arasında ilgi görmüş, yeni kuşak edebiyatçıların yetişmesine de katkıda bulunmuştur. Örneğin Orhan Kemal'in ilk öyküsü bu dergide yayımlanmıştır.²¹ Yazar kadrosunda yer alan isimlerin ileride Türk edebiyatının köşe taşları olacakları düşünüldüğünde, derginin önemi daha iyi anlaşılır. Bu dergiler, aynı zamanda TKP'lilerin dönemin aydın, sanatçı ve yazar çevreleriyle ilişkilerini anlamak açısından da önemli kaynaklardır.

Yeni Edebiyat, S.E.S.'e göre gündelik siyasi gelişmelere daha az değişen bir dergidir. Yine S.E.S. ile kıyaslandığında daha az polemik içeren, daha ağırbaşlı bir fikir dergisi olarak nitelenebilir. Amaç, üstü örtük de olsa daha çok kuramsal düzeyde Marksizm'i ve edebiyat-sanat alanında Marksist yaklaşımın ne olduğunu ya da olması gerektiğini işlemek ve anlatmaktır. Dergideki Ali Rıza ismi Reşat Fuat'ın müstear ismidir. *Yeni Edebiyat* dergisinin başyazılarını Suat Derviş yazmaktadır. Ancak Rasih Nuri, Suat Derviş'in bu yazıları Reşat Fuat'la birlikte hazırladığını ve bun-

20 Suphi Nuri İleri, *Yeni Edebiyat 1940-1941: Sosyalist Gerçekçilik*, Scala, 1998, İstanbul, s. 9.

21 Suat Derviş: "Bugün Türk edebiyatının en sevilen romancısı Orhan Kemal'in ilk hikâyesini, bana gelen amatör yazıları arasında ben seçtim. A. Kadir, Dinamo, Fethi Giray ve daha birçok kalburüstü şair ve edipler, en evvel, *Yeni Edebiyata* yollanan heveskâr yazıları arasında seçilmiş ve Türk edebiyatına devredilmiştir." Suat Derviş, *Anılar, Paramparça, İthaki*, 2017, s. 248-49.

ların militan eğitimi amacıyla yazılan didaktik yazılar olduğunu belirtmiştir.²² Dergi, TKP'nin kontrolündedir ama aynı zamanda canlı bir tartışma platformu görünümündedir. Özellikle Reşat Fuat ile Abidin Dino arasında karşılıklı cevap yazılarıyla yürütülen realizm tartışması dikkat çekicidir. Derginin bu özeliğine işaret eden Rasih Nuri, "Dr. Şefik Hüsnü gibi Reşat Fuat da kendi politik yönetimindeki bir dergide aykırı gördüğü fikirlerin tam olarak yayınlanmasını her zaman uygun görmüş, sadece bu fikirlerle karşı olduğunu belirtmekle yetinmiştir"²³ demiştir. Dergide çok dolaylı bir dille Marksist ilkeler tanıtılmaya çalışıldığı halde, devletin gözü derginin üzerindedir. *Yeni Edebiyat*'ın nasıl bir baskı ortamında Marksist ilkeleri tanıtılmaya çalıştığına bir örnek, Rasih Nuri'nin Abidin Dino'nun yazısından aktardığı şu satırlardan anlaşılabilir: "Hegel'den sonra gelen müsbet yeni nazariye ve merhaleler, Hegel'in yanlış fikirlerini redetmekle beraber, Hegel'in diyalektiğinde mevcut olan, 'rasyonel tohumu' mutlak hakikatin bir cüzü olarak kullanmıştır."²⁴ Burada "müsbet yeni nazariye ve merhaleler" ifadesiyle kastedilen Marksizm'dir.

Yirmi altı sayı yayımlanan *Yeni Edebiyat*, 1941 yılının sonbaharında Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından kapatıldı. Hükümetin TKP'yi mercek altına aldığı açıktır. Nitekim Neriman Hikmet, Reşat Fuat, Sabiha Sertel, Emin Türk Eliçin, Suat Derviş, Zeki Baştımar, Hasan İzzettin Dinamo, Suphi Taşhan, Suat Taşer, Ruhi Derviş komünizm propagandası yapmaktan tutuklandılar. Daha sonra Reşat Fuat ile Zeki Baştımar dergi ile ilgileri olmadığı gerekçesiyle serbest bırakıldılar. Diğer yargılananlar ceza aldılarsa da karar Askeri Temyiz Mahkemesi tarafından bozuldu. Ancak bu temyizin nedeni Matbuat Kanunu hükümlerine göre suçun zaman aşımına uğramasından sonra soruşturma açılmasıydı. Şefik Hüsnü bahsi geçen "Tarihçe" başlıklı metninde bu kararı şöyle eleştirir:

"Bunların yegâne faaliyetleri münevver gençlik arasında umumi karekterde bir Sol ajitasyon 'hareket' yapmağa ve bazı sol neşriyatı 'gazete ve mecmua' desteklemeğe inhisar ediyordu. Bizzat kendileri de Edebî bir marksist mecmuacık çıkarıyorlardı: Bu mecmua siyasî meselelere katıyen dokunmaksızın hissiyata hitabeden bazı inkılâpçı şiirler, marksist edebî tahliller, tarihi materyalist vulgarizasyon makalecikleri neşrediyordu. Bu kadarı bile etrafta bir heyecanlı gençlik zümresinin toplanmasına ve harekete bazı kıymetli

22 Suphi Nuri İleri, a.g.e., s. 11.

23 Rasih Nuri İleri, *Kırk Yıllar-1: En Büyük Tehlike, Faris Erkman, Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum?* Suat Derviş, TÜSTAV, 2002, İstanbul, s. 113.

24 Suphi Nuri İleri, a.g.e., s. 9-10.

unsurlar kazandırmasına yaramıştı. Nihayet Hükümet bunu da çok gördü. Türlü türlü faşist mecmua ve risalelerin çıkmasına aldırış etmediği halde Yeni Edebiyat'ı 1941 sonlarında kapattı ve muharrirlerinden belli başlılarını Askerî mahkemeye verdi.²⁵

Siyasi iktidar, TKP'nin yarattığı bu etkiye karşı kendisine bağlı yazarlar, şairler öne sürerek onlardan “vatan”, “millet” konularında “milli duruş” sergileyen ürünler ortaya koymalarını isteyerek yanıt vermeyi denemiştir. İsmet Paşa'nın “Şu İstanbul'daki *Yeni Edebiyat*, *Ses* Dergileri'ndeki vatan-sız şairlere karşı kampanya açarak, onlara vatanın, milletin şiirini vermele-rini öğretin” biçiminde bir emir bile verdiği söylenmektedir. Ahmet Kutsi Tecer, Behçet Kemal Çağlar gibi iktidara yakın isimlerin köylü kızlarından, su başlarından dem vuran şiirler yazmaya başlamaları tesadüf değildir. Gerçekten dünyanın ve ülkenin hızla savaşa sürüklendiği ve Türkiye'de iktidarın Trakya'yı boşaltmak gibi olağanüstü önlemler almak zorunda kaldığı günlerde ortaya çıkan bu şiirlerin yurt sevgisi adı altında apolitizm üretmesi, komünistlere karşı alan tutmaya yorulabilir.²⁶

TKP'nin dergicilik faaliyetine getirilen yasakların, kapatma ve hapis kararlarının gösterdiği şudur: Birincisi, antikomünizmin ulaştığı bu yeni merhalede iktidar, sanat-edebiyat tartışmaları üzerinden dahi Marksizm'in anlatılmasına izin vermemekte kararlıdır. Halbuki, 1930'ların ortalarına kadar Türkiye'de Marx'ın ve Lenin'in eserlerini basmak mümkündü. İkincisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında iktidar İngiliz ya da Alman yanlısı yayınları dikkatle izlemiş, dış politika ihtiyaçlarına göre bunları kullan-mıştır. Ancak yürüttüğü politikanın antifaşist bir cepheden eleştirilmesine, yani herhangi bir emperyalist ülkeye taraftar olmayan halkçı-bağım-sızlıkçı eleştiriye tahammülsüzdür. Bu yayınların etkisi aslında TKP'nin ideolojik mücadelede bir odak yaratabilme potansiyelini sergiliyordu. Bu yöndeki her türlü kıpırdanış iktidarda büyük rahatsızlık yaratıyordu. Bütün baskı, kapatma ve karalama kampanyalarına karşın 1940 kuşağı olarak tarihe geçen, aralarında TKP'lilerin de olduğu aydınlar direnişten vazgeçmemişler, bir derginin kapatılması bir başkasının yayın hayatına başlaması anlamına gelmiştir.

Abidin Dino'nun bu aydın ortamını şöyle betimlediği aktarılıyor:

“Başımıza gelebilecekleri biliyorduk. 1938-39 kuşağı yazarlar, ressam-lar, aktörler, üniversiteliler, S.E.S., Yeni Edebiyat, Servet-i Fünun gibi küçük der-

25 Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar- 4: 1947 TKP Davası*, TÜSTAV, 2003, İstanbul, s. 152-153.

26 Dinamo, *TKP Aydınlar ve Anılar*, s. 94-95.

gilerin yamacında 'Nazi' düşmanı bir cephe oluşturmuşlardı... Sait (Faik) aramızdaydı ve bu taraftutmalar risksiz sayılmazdı pek, değil mi ki Ankara ve İstanbul'da kimi Alman yanlısı siyaset, gazetecilik, polis çevreleri, bizlere fena halde içerliyordlardı. Türkiye'de Hitler dostlarının demirbaşları bozkurtlardı. Hitlerci gençlik modeline uygun olarak örgütlenen bu kişiler, her çeşit saldırı ve provokasyona başvuruyorlardı. Elimizdeki yayınlar, hasımlarımızın el altı dayanaklarına oranla hayli dengesizdi, öyle de olsa büsbütün etkisiz sayılmazdık, değil mi ki genç kuşağın bütün istidatları, nazi düşmanı sanatçılardı."²⁷

Şefik Hüsnü Deymer "Bu kadarı bile etrafta bir heyecanlı gençlik zümresinin toplanmasına ve harekete bazı kıymetli unsurlar kazandırmasına yaramıştı"²⁸ derken haklıdır. Gerçekten de TKP'nin koşulları zorlayarak yürüttüğü yayımcılık faaliyeti, bir yandan yeni bir edebiyatçı-sanatçı kuşağı ile TKP'liler arasında köprüler kurmuş, diğer yandan ise TKP'ye ilgi duyan genç bir kuşağın ortaya çıkmasını sağlamıştır.²⁹

4.2.3. Yurt ve Dünya ile Adımlar: Komünistler ve Akademide Marksizm

Ankara'da çıkan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinde de TKP'nin izi vardır. Şefik Hüsnü TKP'nin bu dergilerdeki etkisini, "Ankara'da çıkan Marksist iki ciddi mecmuaya muntazam rehberlik ettik. Muvafık gördüğümüz yazıların geçmesine dikkat ettik"³⁰ diye tanımlamaktadır. Bu çalışmada rehberlik görevi Ankara'daki aydın çevresiyle ilişkileri yürüten Zeki Baştımar'ın omuzlarındadır. Yazar kadrosunda yer alan TKP'li isimler ise Behice Boran ile Muzaffer Şerif Başoğlu'dur. Ancak her iki dergi de anti-komünist yazarların iddia ettiği gibi "TKP'nin denetimi altında" değildi. Örneğin, farklı eğilimlere sahip ilerici, sosyalist aydınların bir arada çıkarttığı *Yurt ve Dünya*'da işleyiş kolektifti ve genel yayın yönetmeni olduğu halde Boran, derginin çizgisini tek başına belirlemiyordu.

Yurt ve Dünya ile *Adımlar* Türkiye'de akademiye ve öğrenci gençliği güncel meseleler üzerinden Marksizm'in bilimsel ilkeleri ile tanıştıran, bu kesime tarihsel materyalizmi tanıtan ilk dergilerdir. *Yurt ve Dünya*'nın sahibi ve genel yayın yönetmeni 1942 yılındaki ayrılığa kadar Behice Boran'dır. Yazar kadrosu arasında Behice Boran dışında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden (DTCF) Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav,

27 Güzel, a.g.e., s. 380.

28 Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar-4 1947 TKP Davası*, TÜSTAV, 2003, İstanbul, s. 153.

29 Bkz. özellikle Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge, 2006, İstanbul, s. 116-122.

30 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 111.

Mediha Berkes, Adnan Cemgil ve Nazife Cemgil, Muzaffer Şerif Başoğlu, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Kemal Bilbaşar, Melih Cevdet Anday, Rıfat Ilgaz gibi isimler yer almıştır. *Yurt ve Dünya* Ocak 1941'de yayımlanmaya başladı, Mart 1944'te yayın hayatı sona erdi. Türkiye, Marksistlerin, CHP yönetimi ve onun gözetiminde boy vermeye başlayan gerici-milliyetçi gruplar tarafından çığnayan burjuva devriminin kazanımlarını savundukları bir dönemden geçiyordu. Bu savaşım, *Yurt ve Dünya* dergisinin de en belirgin niteliklerinden biriydi. Öte yandan derginin yazar kadrosunda yer alan isimlerin Marksizm'e mesafeleri ve Marksizm'den ne anladıkları konusunda önemli farklılıklar olduğunu da belirtmek gerekir. Bu yönü dikkate alınarak *Yurt ve Dünya*'ya genel bir sıfat verilecekse, bu sıfat "Marksist" yerine "solcu" ya da "toplumcu" olmalıdır.

Dergi çıkar çıkmaz ırkçı-gerici kesimlerin saldırılarına hedef olacaktı. O yılların ünlü sağcısı Peyami Safa ilk sayıyı eline aldıktan sonra şunları yazmıştır: "...Önümde bir dergi duruyor, dergi mi desem yoksa vapur tarifi mi? Açtığım zaman ortasından kesilmiş bir karpuz gibi kıpkızıl..." Bu satırları Adnan Cemgil'e ileten kişiye yazarın cevabı muzipçe oluyor; "Eksik olmasın, ya kelek deseydi..."³¹

Derginin siyasi mücadelesinin ana eksenini ise ırkçılık karşıtı mücadele oluşturuyordu. Adnan Cemgil'in ırkçılıklarla girdiği polemikler ses getiriyor, ırkçı yayınlarla *Yurt ve Dünya* arasında aylarca süren tartışmalar yaşanıyordu.

Zamanla Behice Boran-Muzaffer Şerif ikilisiyle Berkes-Boratav-Cemgil tarafı arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş, Boran Mayıs 1943'te ayrılarak *Adımlar* adında 12 sayı çıkacak yeni bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Ayrılığın bazı kişisel gerilimlerden ve yakınlıklardan beslenmiş olması şaşırtıcı olmasa da, muhtemelen Boran ve Başoğlu, kendi başlarına daha tutarlı bir dergi çıkaracaklarını da düşünüyorlardı. Çünkü *Yurt ve Dünya* zor başarılacak bir şeyi yapıyor ve yazılan yazıları topluca tartışarak sıkı bir eleştiri süzgecinden geçiriyordu. Bu sert eleştiri süzgecinden Behice Boran da nasibini alıyordu. Boran bu ayrılıkla ilgili olarak Uğur Mumcu'ya verdiği yanıtta *Yurt ve Dünya*'ya kıyasla *Adımlar*'ın daha tutarlı ve belirgin bir ideolojik çizgide olduğunu savunmuştur.³² Muhtemelen yeni bir dergi kurma planı Partiye sunulurken de esas gerekçe bu oldu.

31 Meltem Ağduk Gevrek, "Yurt ve Dünya (1941-1944)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, Ankara, s. 159'dan aktaran Meltem Ağduk Gevrek, "Yurt ve Dünya/1941-1944: 1940'ların 'Solunun' Ankara Çevresi", *Toplum ve Bilim* 78, 1998, s. 258.

32 Uğur Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, Tekin Yayınları, 1993, Ankara, s. 34.

Bu sırada Boran ve Başoğlu'nun TKP üyesi olmaları, ayrıca *Yurt ve Dünya*'nın daha o yıllarda Boran ve Başoğlu ile ilişkide olan Ankara İl Komitesi Sekreteri Zeki Baştımar tarafından yönlendirilmesi nedeniyle bu ayrılık, Merkez Komitesi üyeleri arasında da tartışılmıştır. Tanıklıklardan anlaşıldığı kadarıyla Merkez Komitesi üyeleri ayrı bir dergi çıkarılmasını uygun bulmamışlar, ancak Zeki Baştımar'ın etkisiyle bu adım atılabilmektedir. Nitekim *Adımlar* dergisi çıktığında ilk kez Zeki Baştımar'ın da bu dergide yazı yazmaya başladığı görülür. Baştımar, o sırada Başvekalet Murakabe Heyeti (Başbakanlık Denetleme Kurulu) kütüphanesinde memurdu ve Ankara'daki ilerici aydınlarla ilişkisi vardı. Behice Boran da ABD'deki doktora eğitiminden döndükten sonra 1940'ların hemen başında TKP üyesi olmuş, Zeki Baştımar'a bağlı olarak çalışmıştır. Zeki Baştımar sayesinde partinin Ankara'daki faaliyetlerinde aydınlarla ilişkiler hayli gelişmişti.

Mayıs 1944'te her iki dergi de Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı. Kapatma kararından önce dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Boratav, Berkes ve Boran'la görüşerek, üzerinde çok fazla baskı olduğunu söyler ve dergilerin yayınına bir süre "ara vermeleri"ni ister. Yücel'in bu isteğine uyulur ve dergiler bir süre yayınlarını durdururlar ancak bu yeterli bulunmaz ki, kısa süre sonra dergiler hakkında kapatma kararı çıkarılır.

Dergilerin kapatılmasından sonra sular durulmaz. Üniversitede komünistlere karşı başlatılan cadı avı hız kazanır. Öğretim üyelerinin, dergileri susturulduğu halde DTCF'deki varlıkları gerici-faşist çevreleri rahatsız etmiştir. Zaten kısa süre içinde CHP'de, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'nda yükselen ırkçı-gerici kadrolar öğretim üyelerinin üniversiteden atılması için harekete geçeceklerdir. Bu arada, CHP örgütündeki ve hükümetlerindeki değişiklikler 1946-47 itibarıyla bu partinin Soğuk Savaş antikomünizmine hazırlandığını, DTCF tasfiyesi gibi süreçleri militanca yürütecek ırkçı-gerici kişilerin üst makamlara getirildiğine işaret etmektedir. Köy Enstitüleri düşmanı Reşat Şemsettin Sıracı'nın 1946'da Milli Eğitim Bakanı olması, bu politika değişimine dair en net işaretlerden biridir. 1944 yılındaki gelişmelerden sonra, 1945'te *Görüşler* dergisinin ilk sayısının yayımlanması üzerine kopan fırtına sürerken dergiye yazı gönderen ve yazı sözü veren Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes isimleri tekrar gündeme gelir. Kamuoyuna açık olarak verilen ilk işaret ise, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in 28 Ocak 1947'de TBMM'de yaptığı konuşmada *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin komünist yayınlar olduğunu ileri sürmesidir. Ardından kendilerine düşen rolü oynamak üzere

sahneye çıkan faşist öğrenciler, Milli Eğitim Bakanlığı'na şu dilekçeyi verirler:

*"İçişleri Bakanımız Şükrü Sökmensüer'in belirttikleri gibi iki Marksist mecmua olan Yurt ve Dünya ve Adımlar'ın sayıları karıştırıldığı zaman onları çıkaran kimselerin, maalesef kürsülerinden bugün hâlâ gençliğe içimiz sızlayarak söylemek mecburiyeti duyuyoruz; Kökü hariçte olan ve memleketimizi yabancı ellere teslim edecek bu idealin peşinde koşan kimselerin faaliyetlerine kısa bir zamanda son verilmesini saygıyla rica ederiz."*³³

Dilekçede bahsedilen TBMM konuşmasında Şefik Hüsnü'yü hedef gösteren Sökmensüer " (...) memlekette bir muhalefet havası yaratmak ve umumi efkarı bulandırıp Hükümet aleyhine teşvik ve teşci etmek için Ankara'da çıkan (Yurd ve Dünya) ve (Adımlar) komünist dergilerden ve bilhassa İstanbul'daki (Tan) Gazetesinden faydalanmıştır"³⁴ suçlamasını yöneltir.

Bu gelişmeleri faşist gençlerin DTCF'yi basarak Rektör Şevket Aziz Kansu'dan hakaret ve tehditle istifa mektubu aldıkları gösteri takip eder. Olay günü DTCF koridorları "kahrolsun komünizm" sloganlarıyla inlerken o sırada fakültede bulunan solcu asistan ve öğretim üyeleri odalara saklanmıştı. İstifayı aldıktan ve yeterince bağırıp çağırdıktan sonra DTCF binasını terk eden grup, bu kez de TKP'lilerin öncülüğünde kurulmuş olan Türkiye Gençler Derneği'nin binasına saldırır ve binayı talan eder. Olaylar üzerine öğretim üyelerini tasfiye girişimleri hız kazanacaktır. Haklarında üniversitede soruşturma açılan Boran, Boratav, Başoğlu ve Berkes'in Emniyet'ten gelen dosyalarında öğretim üyeleriyle ilgili fişlemeler arasında Sabahattin Ali ve Ruhi Su ile temas etmek, komünist tanınan İlhan Başgöz'ü himaye etmek, "Rus rejimini" övmek, sağcı öğrencileri sınıfta bırakmak, ilkel toplumda mülkiyet hakkı bulunmadığını söylemek vb. "suçların" yer aldığı görülmektedir.³⁵ Nihayet yapılan soruşturmalar, açılan davalar işe yaramayınca CHP'nin ırkçı-gerici kanadı ilerici öğretim üyeleri karşısında sindiremedikleri bir yenilgi almıştır. Bunun üzerine bu kez hesaplaşmayı TBMM'ye taşımış; bir yasa değişikliği ile öğretim üyelerinin kadrolarının iptal edilmesini ve böylece üniversite dışında kalmalarını sağlamışlardır.

33 Aktaran Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, um:ag Vakfı Yayınları, 2019, Ankara, s. 85.

34 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 275.

35 Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, s. 92-93.

4.2.4. *Tan* Gazetesi

Savaş yıllarında antifaşist mücadelenin Türkiye basınındaki en güçlü sesi *Tan* gazetesidir. 1936 yılında Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel ve Halil Lütfü Dördüncü'nün çıkardığı *Tan*, 1938 yılına kadar belli bir çizgisi olmayan, farklı kesimlerden yazarların bir araya toplandığı bir gazetedir. 1938 yılında sağcı liberal Yalman'ın gazeteden ayrılmasıyla *Tan* gazetesi yayın çizgisini netleştirmeye başlar. Bu çizgi, Zekeriya Sertel'in deyimiyle Sovyet dostluğu ve faşizm düşmanlığıdır.³⁶ Zekeriya Sertel'in eşi olan TKP üyesi Sabiha Sertel yazılarıyla bu çizgiyi kararlı bir şekilde savunacaktır. Sabiha Sertel Marksizm'i ABD'de eğitim gördüğü yıllarda öğrenmiş ve benimsemiş, Türkiye'ye döndüğünde büyük baskılara rağmen fikirlerinden ödün vermemiş ve ölümüne kadar hep TKP'li kalmıştır. Dolayısıyla Sabiha Sertel'in gazetenin yayın çizgisini belirlemeye başlamasıyla TKP'nin görüşlerinin, *Tan*'da güçlü bir şekilde dile getirildiğini söylemek mümkündür.

Şefik Hüsnü bu dönemde *Tan*'daki TKP etkisini "Tan Gazetesi'nde umumi siyaset ve dünyadaki harp safhaları hakkında günü gününe görüşlerimizi akseden yazıların girmesini temine uğraştık. Bazan da bunları kalemle alarak neşrettik"³⁷ şeklinde açıklamaktadır. Rasih Nuri İleri bu konuyu sorduğu Zekeriya Sertel'in kendisine "Ben TKP'li değilim, Sabiha bana göstermeden bazı yazılar yayımlayınca, nereden geldiğini sezerdim" diye yanıt verdiğini aktarmaktadır.³⁸ Aclan Sayılğan, *Tan* imzalı başyazıların Şefik Hüsnü tarafından yazıldığını ileri sürmektedir. Dış politika yazılarını ise partiden çok önceleri ayrılan Sadrettin Celal Antel'in yazdığını kaydeden Sayılğan, bunlara dayanarak *Tan*'ın TKP'nin yayın organı olduğunu iddia eder.³⁹ Rasih Nuri İleri de Şefik Hüsnü üzerine kaleme aldığı bir yazıda 1942 yılından itibaren yazılarının *Tan* gazetesinde yayımlandığını belirtir.⁴⁰ Şefik Hüsnü ise TKP'nin *Tan*'daki rolünü "rehberlik yapmak" olarak özetlemiştir. *Tan*'ın geniş yazar kadrosuna sahip bir gazete olarak, özellikle İkinci Dünya Savaşı, faşizm, Türkiye'de iktidarın politikaları ve ırkçı grupların faaliyetleri gibi belli başlı konularda TKP'nin değeri-

36 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Yayınevi, 2001, İstanbul, s. 190.

37 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 111.

38 İleri, *Kırklı Yıllar-4*, s. 154'teki dipnot.

39 Sayılğan, *Türkiyede Sol Hareketler*, s. 218.

40 İleri'nin "Doktor Şefik Hüsnü Değirer" başlığını taşıyan ve Mayıs 1969 tarihli *Aydınlık* dergisinin 7. sayısında yayımlanan bu yazısına, Erden Akbulut'un *Dr. Şefik Hüsnü Deymer* kitabında yer verilmiştir. Şefik Hüsnü'nün *Tan*'a yazı yazdığı bilgisi için bkz. Erden Akbulut, *Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları, Sosyal Tarih Yayınları*, 2010, İstanbul, s. 113.

dirmelerini yansıttığı, TKP'lilerin yazılarını yayımladığı doğrudur; ama TKP'nin yayın organı olduğu iddiası yanlıştır.

Gazetenin kadrosu Almanya'nın Sovyetlere saldırması üzerine genişletilmiş, çok sayıda solcu aydın *Tan*'da yazmaya başlamıştır. Bunlar arasında Şadrettin Celal, Sabahattin Ali, Sadri Ertem, Naci Sadullah, Burhan Arpad gibi isimler yer almaktadır.⁴¹ Bu yönüyle *Tan*, basında bir antifaşist cephe yayını görüntüsündedir. Açıkça Sovyetler Birliği'ni destekleyen yayın çizgisiyle Türkiye'nin dünya savaşı yılları basınında tektir. Ancak bu, kolay olmamıştır. Bu çizgisi nedeniyle *Tan* gazetesi başta Sabiha Sertel olmak büyük baskı altında kalmıştır. Hatta bir dönem İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Sabiha Sertel'i köşe yazısı yazmaktan men etmiştir. Sertel, kendisine açılan çok sayıda dava ile boğuşmak zorunda kalır. Bu davalardan biri de "Tevfik Fikret davası"dır.

Sabiha Sertel'in taraf olduğu ve mahkemeye kadar taşınacak olan Tevfik Fikret tartışması, 1940'lı yıllarda Türkiye'de sürdürülen ilericilik-gericilik kavgasını ve TKP'nin bu kavgadaki kritik konumunu anlamak açısından önem taşıyor. Kavgı, faşizm propagandasının alıp yürüdüğü 1940'ta *Yeni Sabah* gazetesinde Kâmuran Demir imzasıyla "Şair Tevfik Fikret'in eserlerini yakmak lazım" başlıklı bir yazı üzerine başladı. "Bu yazıda Fikret'in devrimci fikirlerine, insanîyetçiliğine, ateizmine, şahsına hücumla geçildi. Hücumla esas tutulan tez, Fikret'in milliyetçi ve dindar olmaması iddiasıydı." Bu iddiaya delil olarak ise, Fikret'in Amerikalıların açtığı Robert Kolej'de öğretmen olarak çalışması gösteriliyordu.⁴² Daha sonra yine *Yeni Sabah* gazetesi Fikret hakkında bir anket başlattı. Bu ankete yanıt verenlerin büyük kısmı Fikret'e karşı çirkin bir saldırıda bulundular.⁴³ Gerisini Sabiha Sertel'den uzun bir alıntıyla aktaralım:

"Bu kampanyadan sonra, softaların dergisi olan 'Sebil - el - Reşat' Dergisi de bu savaşa katıldı. Derginin sahibi Eşref Edip sahneye çıkarıldı. Bu dergide 1908 Devrimi'nden sonra şair Tevfik Fikret'le, şair Mehmet Akif arasında geçen tartışmalar tazeleni. Bu, planlı bir hareketti. Bu yazılarda yalnız bu iki şair arasındaki kavga tazelenmekle kalmadı, insanîyetçi, ilerici, devrimci fikirlere karşı da bir savaş açıldı. Gericiler ideolojilerin, kendi muhalifi olan ilerici ideolojiye hücumu için en elverişli zaman, harp devirleridir. Böyle zamanlarda gericiler düşüncenin zafer kazanması için, gericiler muhalif ideolojinin önderlerini iftiralara lekeleme silahına başvururlar. İdeoloji alanında

41 Sabiha Sertel, *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, Belge Yayınları, 1987, İstanbul, s. 226.

42 a.g.e., s. 201-202.

43 a.g.e., s. 202.

gericilerin en büyük müttefiki dindir. Bu devirlerde gerekirse ölümler mezarından çıkarılır, fikirleri bir daha süzgeçten geçirilir, bu gizli siperden ilerici düşüncelere harp açılır. İşte Tefvik Fikret de bir gerici ideolojiyi, nazizm ideolojisini savunmak, Atatürk prensiplerini çürütmek için bir araç olarak kullanılıyordu. Ölümünden 24 sene sonra, durup dururken Fikret tekrar sahneye çıkarıldı. Gericilik okları Fikret'in çürümüş kemiklerine fırlatıldı. Türk gençleri, "Fikretçiler", "Akifçiler" diye iki gruba ayrıldılar. Birbirleriyle tartışmalara, mücadelelere giriştiler. Milliyetçilik, Türkçülük maskesi altında gericiliği koruyanlar Akif'i; hür düşüncüyü, insanîyetçiliği devrimciliği benimseyenler Fikret'i savundular. Bu maksatlı hücumlarda ırkçılarla softalar birleşmekte gecikmediler. Tefvik Fikret'in komünist olduğu, Sovyetler Birliği'nde heykelinin dikildiği iddia edildi. Zaten bu hücumların hedefi, Tefvik Fikret'i alet ederek komünizme ve Sovyetler Birliği'ne karşı propaganda yapmaktır. "Yeni Sabah" Gazetesi'nde ve "Sebil El Reşat" Dergisi'nde Fikret'e yapılan bu hücumlara karşı, "Tan" Gazetesi'nde, "Kundakçı", "Fikret'i bir irticaa bayrak mı yapmak istiyorlar?", "Gençlik ve Fikret" başlıklı yazılarla cevap verdim. Bu yazılar "Yeni Sabah" Gazetesi'ni ve "Sebil - el - Reşat" sahibi Eşref Edib'i aleyhinde bir dava açmaya sevketti.⁴⁴

Sabiha Sertel mahkeme salonuna gittiğinde orayı gençlerle dolu bulduğunu; bir tarafta faşistlerin diğer tarafta ilerici gençlerin kümелendiğini, aralarında bir kavgaya çıkması ihtimaline karşı salona polis yerleştirildiğini anlatır. Davanın bir diğer ilginç yanı Tefvik Fikret'in ideolojisini ele alan savcının, "bu ideolojinin zaman zaman nasıl tartışmalara sebep olduğunu, ateist bir şairin, dindar kimselerin hislerini rencide ettiğini, bu sebeple buna karşı koymalarının bir suç olmadığını" iddia etmiş olmasıdır.⁴⁵ Sabiha Sertel, bu kavgaya girmesinden hemen sonra konuyla ilgili bir broşür, daha sonra 1946 yılında Tefvik Fikret'in fikirlerini ele aldığı bir kitap yayımlamıştır.⁴⁶

Bu tartışmanın önemi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında ideolojik bir dönüm noktasına girdiğini ve bu süreçte Türk sağının antikomünizm ekseninde şekillendiğini ortaya koymasındır. Fikret karşıtlığında buluşan gerici-milliyetçilerin hedefi aslında, Sovyetler Birliği ile özdeşleştirmeye başladıkları seküler-ilerici düşüncedir. Savaş yıllarındaki faşizm hayranlığıyla birlikte hem gerici-milliyetçi bir koalisyon oluşmuş, hem de bu koalisyon seküler-ilerici düşüncüyü solla özdeşleştirmiştir. Böylece en temel Kemalist ilkenin savunulması için esas mücadeleyi verenler solcu-

⁴⁴ a.g.e., s. 202-203.

⁴⁵ a.g.e., s. 205.

⁴⁶ Sabiha Sertel, İlericilik Gericilik Kavgasında Tefvik Fikret, Cumhuriyet Kitapları, 2006, İstanbul.

lar, hatta TKP haline gelir. Aynı süreçte Osmanlıcılık da Turancılıkla birlikte hortlamış ve hep birlikte Kemalizm'in "ulusalcılığı" –henüz büyük ölçüde dolaylı olarak da olsa- hedef tahtasına yerleştirilmiştir. Buna karşın Mustafa Kemal'in "Yurtta sulh, cihanda sulh" şiarı da *S.E.S.* dergisinde özellikle Abidin Dino'nun verdiği kalem mücadelesinde örneklendiği gibi, büyük ölçüde TKP'lilerin elinde kalmıştır.

1930'ların sonu ile 1940'lı yıllar ve TKP'nin bu yıllardaki varlığı, tüm dağınıklığına ve cılızlığına rağmen son derece çelişkili bir görünüm sunmaktadır. TKP bir yandan parti olarak faaliyetlerini yok derecesine indirmiş, ama öte yandan, kadroları aracılığıyla Türkiye'nin ilerici düşün dünyasında ilginç bir ağırlık edinmiştir. Öyle ki TKP'yi, parti olarak olmasa da kadroları anlamında ihmal ederek bu dönemin fikir-sanat hayatını yazmak mümkün değildir. Bu ağırlığın bir nedeni, antifaşist düşüncenin komünizme göre, örgütlü olmayan çalışma tarzının disiplinli-örgütlü bir çalışmaya göre daha gevşek bir bağlanmaya olanak sağlamasıydı. Dikkat edilirse bu, aynı zamanda, devrim hedefleyen bir komünist parti olmaktan çıkmak anlamına geliyordu. Ama TKP'nin önünde böyle bir seçenek de bulunmuyordu. Zamanı geldiğinde Parti yeniden inşa edilmeye çalışılacaktı.

Bu sırada yaşanan ilginç bir olay, burada anlatılanların adeta bir özetini sunmaktadır. Bu olay, "şair evlenmesi" olarak nitelenen Dinamo'nun düğünüdür. 1939 yılının sonbaharında (Eylül ya da Ekim olabilir)⁴⁷ o sırada TKP MK üyesi olan Halil Yalçinkaya'nın kızı ile TKP üyesi şair Hasan İzzettin Dinamo evlenirler. Çağaloğlu'nda bir evde yapılan düğün, TKP'nin aydınlar arasındaki ağırlığını gösteren ilginç bir geceye dönüşmüştür. Düğün evinde bazı TKP'liler ve çevrelerindeki aydın ve sanatçılar bir araya gelir. Reşat Fuat, Suat Derviş, Ahmet Fırıncı, Sebati Selimoğlu oradadır. Abidin ve Güzin Dino, düğüne yanlarında Mina Urgan ile katılırlar. Esat Adil de oradadır. O gece şiir okuyanlar arasında Bedri Rahmi Eyüboğlu, Suphi Taşhan, Asaf Halet Çelebi bulunmaktadır.⁴⁸ TKP'nin üst düzey yöneticileri de bu düğünde bir araya gelmiştir. Muhtemelen desantralizasyon kararı sonrası gizlilikten çıkıldığı için böyle bir buluşma mümkün olmuştur. Dinamo'nun düğünü daha sonra iddianamelere de konu olmuş, TKP'liler birbirlerini nereden tanıdıkları sorusuna "Dinamo'nun düğününden" cevabını vermişlerdir.

47 Düğünün tarihine dair kesin bir bilgi yoktur. 1939 Eylül ya da Ekim ayı olduğunu Şeyhmus Güzel yazmaktadır. Bu tarih doğru olabilir. Güzel, *Abidin Dino*, s. 338.

48 Dinamo, *TKP ve Aydınlar*, s. 90-93.

4.3. Yeniden Örgütlenme ve Cephe Politikaları

1935'te toplanan Komintern 7. Kongresinde alınan faşizme karşı birleşik cephe kararıyla, pek çok ülkede komünist partiler önderliğinde halk cepheleri kurulmuştur. Başlangıçta komünist partilerin, antifaşist güçleri bir araya getiren cephe örgütleri kurarken, burjuva hükümetlerine katılmaması, hatta bu hükümetleri kapitalizmin temel ilkelerine aykırı kararlar almaya –bankaların kamulaştırılması gibi- ve iç politikada olduğu kadar dış politikada da faşizme karşı direnmeye zorlaması amaçlanmıştır. Ancak “faşizme karşı cephe” politikası sınıfları kesen, dolayısıyla işçi sınıfını burjuvazinin bazı kesimleriyle yan yana getiren bir politikaya dönüştüğü ölçüde, bu politik hat fazlasıyla esnetilecektir.

Bu dönemin cephe politikalarının bir yandan faşizme karşı mücadeleye önemli mevziler kazandırdığı, öte yandan komünist partilerin siyasi-ideolojik formasyonunda ciddi bozulmalara yol açtığını görüyoruz. Öncelikle komünist partilerin çok güçlü olduğu Fransa, İtalya gibi ülkelerde bu partilerin sosyalist devrim hedefinden uzaklaşmasına yol açan siyasi-ideolojik dönüşümde halk cephesi deneyimlerinin etkisi belirgindir. Ancak cephe politikalarının yargılanmasında, toptancı sonuçlara varmak yerine tarihsel bağlamı dikkate almak, cephe siyasetinin işçi sınıfı mücadelesine ve sosyalist mücadeleye katkısını ve cephe siyaseti ile devrim stratejisi arasındaki bağı doğru değerlendirmek gerekir.

TKP, 1940'lı yıllarda yeniden örgütlenirken Komintern kararını uygulamaya çalışmış, ancak gerek Türkiye'de böyle bir cephenin nasıl örgütleneceği, gerekse sosyalizm hedefiyle nasıl bağdaştırılacağı gibi kritik önemdeki soruları yanıtlayabilen bir strateji oluşturamamıştır. Hatta, bir süre sonra baskıcı iktidara karşı demokratik güçlerle bir araya gelme politikası, TKP'yi burjuva siyasetinin demokrat bile olması imkânsız bazı gerici kesimleriyle denemeler yapmaya götürmüştür. Bu hatanın esas nedeni, sağlam örülmüş bir stratejinin yokluğunda siyasal gelişmelerin sürükleyiciliğine teslim olunmasıdır. 1940'lı yıllardaki, hatta 1950'lere sarkan sorunların ve siyasal savrulmaların nedenlerini anlamaya çalışırken örgütsel yanlışların, kişisel sürtüşmelerin ötesinde bu yapısal nedene odaklanmak gerekir. Örgütsel yanlışlar, kişisel sürtüşmeler, tam da bu nedenle belirgin ve önemli hale gelmiş, gözler oralara dikildiği oranda da sorunların gerçek kaynağının anlaşılması güçleşmiştir.

TKP'nin separat/desantralizasyon ataletinden çıkış tarihini tam olarak “belgelemek” mümkün olmasa da, uzun bir aradan sonra partiye dönük ilk polis operasyonunun 1944'te gerçekleşmesi, bizi bunun az öncesine,

1943'e götürüyor. Kimi tanıklıklar ve yaşam öyküleri, Partinin yeniden faaliyete geçmesinin 1941'de gündeme geldiğine işaret ediyor. Rasih Nuri İleri 1942'nin Ağustos ayı sonlarında Stalingrad muharebesinin başlaması ve böylece Nazi ordularının ilerleyişinin durdurulmasıyla yeni bir konjonktür oluştuğuna işaret etmekte, TKP'nin bu dönemde yeniden örgütlü çalışmaya döndüğünü ileri sürmektedir. Stalingrad kuşatması da Şubat 1943'te kırılacaktır. Desantralizasyon parantezinin 1943 baharında kapatıldığı anlaşılmaktadır. Komintern ise aynı yılın Haziran ayında fesih kararı alacaktır. İleri, Partinin aktive olmasında bu gelişmenin de etkisi olabileceğini ima etmektedir. İleri'ye göre, böylece, TKP separat kararının "cenderesinden" kurtulup hem illegal örgütünü kurmaya hem de "İleri Demokratlar Cephesi" politikasını yürütmeye başlamıştır.⁴⁹ TKP'nin yeniden faaliyete geçişiyle ilgili Komintern yönetiminde bir süreç işleyip işlemediğini, SBKP ile nasıl bir danışma ilişkisi kurulduğunu bilmiyoruz. Bu dönem boyunca İsmail Bilen (Marat) TKP adına Moskova'da bulunuyor ve Partiyi Komintern ve kardeş partiler nezdinde temsil ediyordu.

18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandığına ve hemen ardından Nazi Almanyası'nın Sovyet topraklarına saldırısı başladığına göre, artık Sovyetler açısından Türkiye egemen sınıflarını Nazi Almanyası'na doğru itmeye kaygısıyla alınan kararların gözden geçirilmesi gündeme gelmiş olabilir. Tabii, bu söylenenden hareketle Sovyetler Birliği'nde TKP'ye dair daha önce alınmış kararların masaya yatırılmış olduğu ve uzun uzadıya tartışıldığı düşünülmemelidir. TKP, ne yazık ki, o kadar büyük ve önemli bir parti olmadığı gibi, Sovyetler Birliği o sırada bir varlık-yokluk savaşı veriyordu.

Desantralizasyon sonrasında TKP, Komintern'in bir süre önce komünist partiler için belirlediği "antifaşist birleşik cephe" politikasını Türkiye'de hayata geçirmeye çalışacaktır. Türkiye'nin iç dengelerinde ortaya çıkan değişim işaretleri de, cephe siyaseti için zeminin uygun olduğu kanaatini güçlendirmiş olmalıdır. İsmet İnönü 1944 yılının 19 Mayıs'ındaki ünlü nutkunda, savaş boyunca propagandalarına göz yumduğu Nazi yanlısı Türkçü-ırkçı grupları hedef almıştı. Türkiye'de siyasal dengelerin değişeceğine dair en açık gösterge bu konuşma sonrasında ırkçılara karşı başlatılan soruşturma ve 1945'te sona eren Turancılar davasıdır. Bu adımı, CHP içindeki muhalefet odaklarının partileşmesine izin verileceğine dair açıklamalar izledi.

49 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 14.

TKP'nin yeniden faaliyete geçtiği dönemde Partinin çoğu merkezi kadrosu Türkiye'de ve hapisane dışındadır. Ancak siyasal eyleme geçmelerine engel olmak için birçoğu askere alınmış ya da sürgün edilmiştir. Reşat Fuat Baraner henüz desantralizasyon kararının kesinleşmediği bir dönemde 1937 yılında MK Sekreteri olarak Moskova'dan Türkiye'ye gelmiş, onun yerine İsmail Bilen Türkiye'den Moskova'ya gitmiştir. Reşat Fuat, Türkiye'ye döner dönmez tutuklanmış, bir yıl kadar tutuklu kaldıktan sonra cezasını tamamlayarak tahliye olmuştu. Şefik Hüsnü 1937 ortalarında SSBC'den ayrılarak Fransa'ya geçmiş, buradan Türkiye'ye gelmek için resmi makamların iznini beklemiştir. 1939 yılının Mart ayında Türkiye'ye gelmek için başvuruda bulunmuş, başvurusunun kabul edilmesi ve Türkiye'ye dönmesi Kasım 1939'da mümkün olmuştur. Şefik Hüsnü gelir gelmez askere alınmış, ancak 1940 yılında geçirdiği bir mide hastalığı sonucu terhis edilmiştir.

Savaş dünyayı kavururken Türkiye'de büyük bir politik boşluk oluşmuştur. Hepsi birlikte bir bütün oluşturan faşizme, ırkçılığa, gericiliğe, yok-sulluğa tepki duyan ve mücadele etmeyi arzulayanların olası biricik çatısı yeraldında ve örgütsüz olan Türkiye Komünist Partisi'dir. İlerici gençlik TKP'yi aramaktadır. Rasih Nuri'nin anlatımıyla, "Nazi Alman ordularının Türkiye sınırlarına dayandığı günlerde, başta yurdun olası işgaline karşı direnme düşüncesiyle aktifleşen, daha çok gençlerden oluşan, o sıralar azımsanmayacak büyüklükte bir grup, TKP'ye katılıyor ve olanaklarını aktarıyor."⁵⁰ Savaşın Türkiye'ye yaklaştığı olaylar dizisi 1941'in Nisan ayında Alman ordularının Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgaliyle başlamıştır.

Ancak, iktidar bu süreçte antifaşist bir kıpırdanmanın ortaya çıkmasına engel olmak amacıyla, yalnızca komünistleri değil, ilerici aydınları da askere almış ya da sürgüne göndermiştir. Bu kapsamda 1942 yılında ilerici aydınlar ve daha önce mahkûmiyet almış olan komünist kadrolar Anadolu'da farklı bölgelere sürgün edilir. Hakkında sürgün kararı verilenler arasında Halil Yalçinkaya, Mehmet Bozışık, Abidin ve Arif Dino, Abidin Nesimi, Kerim Sadi gibi isimler bulunmaktadır.⁵¹ Reşat Fuat, Hasan İzzettin Dinamo, Osman Paçalı gibi komünistler askere alınanlar arasındadır. Reşat Fuat Baraner, Ağustos 1942'de askere alındıktan sonra Aralık'ta askerden kaçmıştır. Dinamo ve Paçalı da askerden kaçarak İstanbul'a gelmiştir.

50 Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar* serial kapsamında derlediği kitapta bu gençlerden ikisinin, Dr. Hayk Açıkgoz'un ve Osman Paçalı'nın anılarından bölümler aktarır. Bu anılar, İleri'nin de sunumunda belirttiği gibi, bu süreçte ve bunun sonundaki tevkifata ilişkin önemli bilgiler içeriyor. İleri, *Kırklı Yıllar-2 1944*, s. 7. Vedat Türkali de *Güven* romanında bu yönelimin edebi bir portresini çizer.

51 İleri, *Kırklı Yıllar-4 1947*, s. 153.

TKP'nin bu yıllardaki siyasal ve örgütsel faaliyetlerinin ayrıntılarına geçmeden önce bir noktaya daha değinmek gerekmektedir. Almanların Balkanlar'a girmesinden itibaren Türkiye'nin de Alman işgaline uğraması an meselesi haline gelmiş, Genelkurmay da Çatalca yöresinde direniş hattı planlamaya girişmişti. İşgal olasılığı o sırada hapishanede olanlar için büyük bir tehlike yaratıyordu. Nazi ordusunun Türkiye'ye girmesi durumunda Nazilerin eline düşme ihtimali, hapishanelerdeki siyasi mahkûmlar arasında endişeye yol açmıştır. Örneğin Bursa Hapishanesi'nde yatan Nâzım Hikmet'in bir Alman işgali durumunda hapishaneden kaçış planları yapmış olduğu anlatılmaktadır. Öte yandan Alman ilerleyişi karşısında Partinin silahlı direniş için hazırlığa giriştiği yönünde spekülatif bazı iddialar dile getirilmiştir. Bu bağlamda iki farklı hazırlıktan bahsedilir. Rasih Nuri İleri, Reşat Fuat'ın kendisine Samsun-Zonguldak yöresinde gerilla hazırlığında bulunduklarını anlattığını aktarır. Ancak böyle bir fikir ortaya atılmışsa da bunun girişim düzeyine taşındığını söylemek için elde hiçbir veri yoktur. İleri, ayrıca, Balıkesir'de Esat Adil ve Abidin Dino'nun İmrallı mahpuslarını kapsayan benzer bir girişimde bulunduklarını Abidin'den işittiğini de belirtir.⁵² Bu sırada İmrallı Hapishanesi'nde müdür olan Esat Adil'in, Nazilerin Balkanlarda ilerleyerek Trakya'nın kapısına dayanması üzerine Mudanya dağlarında bir gerilla birliği oluşturmaya çalıştığı, hatta aralarında mahkûmların da olduğu kişilere talimler yaptırdığı ve bu gruba silah temin etmeye çalıştığı ileri sürülmektedir. O sırada taşeron olarak hapishane binalarını inşa eden Börklüce Mustafa da Esat Adil'e destek oluyordu. Anlatılanlara göre gerilla birlikleri için silah temin etmek için Esat Adil, o sırada Balıkesir'de bulunan Abidin Dino kanalıyla Reşat Fuat'a ulaşmış Sovyetler Birliği'nden silah almak istemiş, hatta iddiaya göre Sovyetler bu talebi uygun bulmuştur.⁵³ Bu girişim bir sonuca ulaşmaz. Zaten Almanlar Türkiye üzerine yürümek yerine Haziran 1941'de Sovyetler Birliği topraklarına girince gerilla direnişi de anlamını yitirmiştir. Böyle bir dönemde Türkiye'de bir hapishane müdüründen giden talebin Sovyetler tarafından uygun bulunması pek gerçekçi görünmemektedir. Muhtemelen bunlar aynı zamanda Milli Mücadele yıllarındaki Kuvayı Milliye hareketinden esinlenilerek üretilen iyi niyetli tasarıları, ancak bu girişimlerin bir "gerilla savaşı örgütlendiği" şeklinde yorumlanması abartılı olacaktır.

Haziran'da Barbarossa Harekâtı'nın başlaması üzerine 1941 yılı içinde TKP Merkez Komitesi tam katılımlı olarak ilk kez toplandı. Türkiye'deki

52 İleri, *Kırklı Yıllar-2 1944*, s. 11.

53 Emin Karaca, *Unutulan Sosyalist Esat Adil: Esat Adil Müstecaploğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri*, Belge Yayınları, 2008, İstanbul, s. 106-107.

Nazi yanlılığına karşı mücadele etmeye karar verildi. Bu karar sadece soğukkanlı bir siyasi değerlendirmenin sonucu değildir. TKP'lilerin gözbebeği Sovyetler Birliği'nin işgal edilmesi, büyük üzüntü ve aynı zamanda mücadele azmi uyandırmış, TKP'liler Sovyetleri savunmak için harekete geçmeyi tartışmaya başlamışlardır. Bundan sonraki sürecin nasıl işlediği çok açık değildir. Şefik Hüsnü, Sıkıyönetim kararıyla komünistlerin Anadolu'ya sürüldüğünü belirttikten sonra MK'nın ilk kez "harbin ikinci senesi sonlarında" toplandığı bilgisini vermektedir.⁵⁴ 1941 sonlarına denk gelen bu toplantıda Refik Saydam hükümetinin iç ve dış siyasetinin gözden geçirildiğini, ancak Saydam hükümetini karşıya almanın hatalı olacağı yönünde bir değerlendirme yapıldığını da aktarır. Şefik Hüsnü'nün, bu değerlendirmenin yapıldığı toplantıdan söz ederken "az sonra Refik Saydam vefat etti"⁵⁵ demesi, Saydam'ın ölümü Temmuz 1942'de olduğu için toplantının 1941 sonunda gerçekleştiği tahminini doğruluyor. Bir başka olasılık toplantının 1942 yılının ilkbahar aylarında yapılmış olmasıdır. Nitekim, TKP tevkifat davalarının ünlü askeri savcısı Kâzım Alöç, ellerindeki bilgiye dayanarak Merkez Komitesi'nin 1942'de bir kez, 1943'te ise iki kez toplandığını belirtmektedir.⁵⁶

Nazizm yanlılarına karşı "hükümeti karşıya almadan" mücadele etme görüşünün gerekçesi, Saydam'ın yerine geçmesi olası olan Şükrü Saracoğlu'nun, ırkçı çevrelere yakınlığı ile bilinen keskin bir Sovyet karşıtı olmasıdır. Şefik Hüsnü, ehven-i şer olarak görülen Saydam hükümeti karşısında benimsenen tutumu şu sözlerle açıklamaktadır: "Onu faşist telâkki etmek ve hakkında tamamiye menfi, muhalif bir hat takib etmek görüşü muvafık görülmedi. İnkılâp hareketi için Refik Saydam Hükümetinin iktidarda kalması bütün diğer ihtimallere müreccah (yeğ) görülmüştü."⁵⁷

Bu ilk toplantıda Partinin yeniden örgütlenmesine ve siyasi faaliyetlerine hız vermesine yönelik bir karar alınıp alınmadığı belirsizdir. Daha sonra 1962 yılında düzenlenen Leipzig konferansında bu dönemin bir muhasebesine giren Zeki Başıtar, Reşat Fuat'ın bu süreçte hemen harekete geçilmesine karşı çıktığını, beklemekten yana bir tavır takındığını iddia etmişse de, Merkez Komitesi Sekreteri Reşat Fuat'ın İstanbul'da asker kaçağı durumundayken Partiyi örgütlemeye başladığı anlaşılmaktadır. Belirsizlikler bir yana, o dönemde farklı bir politik doğrultuyu savunan

54 İleri, *Kırklı Yıllar-4 1947 TKP Davası*, TÜSTAV, 2003, İstanbul, s. 153.

55 Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi, 2009, İstanbul, s. 205.

56 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 13.

57 İleri, *Kırklı Yıllar-4*, s. 153-54.

ve bunu zorlayan bir yöneticinin varlığına rastlamıyoruz. Harekete geçildiğinde de “cephe politikasından” öte bir strateji öneren de çıkmamıştır. Hal böyleyken, Baştımaz’ın sonraki yıllarda ortaya attığı bu iddialar, kişisel gerilimler bir tarafa bırakılacak olursa, en fazla MK içinde desantralizasyon kararının etrafından dolanmayı ya da bu süreçten bir an önce çıkmayı isteyenler olduğuna işaret edebilir. Sonuç olarak, Sovyetler Birliği’nin 2 Şubat 1943 tarihinde Stalingrad’da Nazi Almanyası’na karşı zafer kazanmasıyla birlikte Parti tam anlamıyla yeniden örgütlenmeye başlamış olmalıdır. Bundan sonraki süreçte önce merkez kurullarda Partinin siyasi hattı ve çalışma prensipleri belirlenmiş, daha sonra da Parti örgütünün yeniden teşkilatlandırılmasına ve yayın faaliyetlerinin planlanmasına geçilmiştir.

Bu süreçte Türkiye’de yaşanan iktidar değişikliği, TKP’nin CHP hükümetine karşı tutumunu gözden geçirmesine yol açar. Refik Saydam’ın ölümü üzerine Temmuz 1942’de Şükrü Saracoğlu başbakanlığa atanır. Saracoğlu, Sovyet topraklarına yönelik Nazi saldırısını büyük bir coşkuyla karşılamış ve Sovyet yenilgisini arzuladığını uluorta ifade etmekten çekinmemiştir. Saracoğlu’nun göreve gelişi ırkçı-Turancı faaliyetlere de yeni bir ivme kazandırdı. Önceki hükümetin uyguladığı Milli Korunma Kanunu tedbirleri askıya alınarak, içeride büyük bir fiyat artışı ve spekülasyon dalgasının yükselmesine yol açıldı. Böylece küçük bir grubun kısa sürede çok büyük bir vurgun yapmasına olanak sağlanıyordu. Güya bu vurgunun vergilendirilmesi amacıyla çıkarılan Varlık Vergisi ise, esas olarak Türkiye’nin Yahudi nüfusuna karşı anti-Semitist bir uygulama olarak tarihe geçmiştir. Varlık Vergisi, mallarını çok ucuza elinden çıkarmak zorunda kalan gayrimüslimlerden Türk burjuvazisine bir servet aktarım mekanizması işlevi görmüştür. Tüm bu nedenlerle TKP, “Saracoğlu vurguncular hükümeti”ne cephe almaya karar vermiştir.

1943’teki ilk Merkez Komitesi toplantısında yeni döneme hazırlık olarak komitenin takviye edilmesi düşünülmüş ve askerden yeni dönen Mihri Belli, Parti kongresi toplanamadığı için kooptasyon usulüyle MK’ya alınmıştır. Şefik Hüsnü bu günleri “1942 senesi geçirildikten sonra parti yeniden hareketlenmeye başladı. 1943 yılı başında Stalingrad savaşından (23 Ağustos 1942-2 Şubat 1943) muzaffer çıkan Sovyetler Birliği, Alman ordusunu geriye doğru sürmeye başladı. 1943 yılı baharında TKP de yeniden harekete geçmeye karar verdi”⁵⁸ diye anlatır. Anlaşıldığı kadarıyla bu toplantıda MK, Şefik Hüsnü’ye yeni dönem çalışmalarına yön verecek bir

“Platform” kaleme alma görevi verir. Haziran ayında Şefik Hüsnü taslak metni MK’ya sunmuş, metin tartışılarak bazı düzeltmelerle kabul edilmiştir. Belli, iki gün süren bu toplantının Kartal’da kendi evinde gerçekleştiğini ve toplantıya Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Ahmet Fırıncı (Dede Ahmet), Zeki Baştımar ve kendisinin katıldığını anlatır. Platform, dünya ve ülke gündemini tahlil ediyor ve bir asgari program ortaya koyuyordu. Belli’nin bununla ilgili değerlendirmeleri de dikkate değer:

Klişelere pek yer vermeyen olgun, temkinli bir dille kaleme alınmıştı platform. Yazarın ülke ve dünya sorunlarını derinliğine kavrayış yeteneğinin kanıtıydı. Platformda, özetle, dünya savaşının vardığı aşamanın, savaşan güçlerin tahlili yapılıyor Nazi Almanyası ve müttefiklerinin yenilgisinin niçin kaçınılmaz olduğu açıklanıyor. Türkiye emekçi halkının uzun erimli çıkarlarının faşist cephenin karşısında en aktif biçimde ve bir an önce yerini almasını emrettiği vurgulanıyordu. Savaş koşullarında istifçilik ve karaborsa yoluyla muazzam vurgunlar vuran asalak bir ticaret burjuvazisinin edindiği büyük mali gücü politik güce çevirmekte olduğu, iktidardaki tek partinin, bu kesiminin gittikçe etkisi altına girerek sağa kaydığını, Saracoğlu Hükümeti’nin başa geçişinin bu sağa kayışın bir kanıtı olduğu belirtiliyordu. Platform toplumdaki tüm ilerici, yurtsever güçleri dayanışmaya, faşizme ve harp vurgunculuğuna karşı mücadeleyi yükseltmek için saflarını sıklaştırmaya çağırıyordu.⁵⁹

Şefik Hüsnü, platformun üyelere tebliğ edilmesinin büyük bir hoşnutlukla karşılanmakla kalmayıp, aynı zamanda harekete hayret verici bir hız verdiğini vurgular.⁶⁰ Ağustos ayında bu kez daha geniş katılımlı Parti Plenumu toplanmış ve metne burada son şekli verilmiştir. Nizamnamenin ilk maddesi şöyledir:

“Komünist Enternasyonalin bir şubesi olan Türkiye Komünist Partisi, Türkiye’nin hususi şartları içinde emperyalizm, burjuva derebeyleri aleyhine, Sovyet Rusya Cihan proleterya inkılabı ve mevcut hakimiyetin Sovyet rejimi tarafından istihlafi lehine (mevcut düzenin yerini Sovyet rejiminin alması için) mücadele eder...”⁶¹

SBKP geleneğiyle uyum içinde yola devam edeceğini ilan eden TKP Platformu ilerici, yurtsever güçleri faşizme ve harp vurgunculuğuna karşı ortak mücadeleye çağırıyordu. Bu çağrı, başlatılacak olan cephe çalışması-

59 Mihri Belli, *Mihri Belli’nin Anıları, İnsanlar Tanıdım I*, Doğan Kitap, 1999, İstanbul, s.235.

60 Sayılğan, a.g.e., s. 206.

61 İleri, a.g.e., s. 13.

nın ilk işaretiydi. Bundan sonra çalışmalar iki koldan ilerledi: parti ve cephe çalışmaları. Parti örgütlenmesi Reşat Fuat tarafından yönlendirilecek; cephe siyasetini örgütlemek ise Şefik Hüsnü'nün işi olacaktı. Sonuç olarak, TKP MK dünya ve Türkiye siyasetinde açılacak yeni döneme yeni bir umutla ve yeni mücadele araçlarıyla hazırlanıyordu. Faşizmin dünya çapındaki yenilgisi hem siyasi dengeleri hem de ideolojik atmosferi değiştireceğinden, Türkiye'de de daha önce olmadığı ölçüde ilerici siyasete alan açılacağı varsayılıyordu. Bu varsayım teorik olarak yanlış değildi, ama pratikte karşılığı olmadığı acı deneyimlerle öğrenilecekti. Şefik Hüsnü ve arkadaşları, henüz, Türkiye'de özellikle savaş yıllarında Nazizm'in ideolojik etkisiyle daha da kemikleşen antikomünizmin gücünü tahmin edemiyorlardı. Müttefiklik ilişkisinin yerini hızla Soğuk Savaş'a bırakacağını ve Türkiye'nin de Soğuk Savaş'ın en ön saflarında yer alacağını da öngöremediler. Bir yandan Sovyetler Birliği'nin ve antifaşist mücadelenin kazanmakta olduğu zaferin Parti kadrolarında büyük bir heyecan ve coşku yarattığı görülüyor, diğer yandan ise egemen sınıfın faşist güçleri dizginlemek zorunda kalacağı ve böylece komünistler için yeni bir denemenin koşullarının olgunlaştığı düşünülüyordu. Şefik Hüsnü bu dönemi, "1943 baharından 1944 baharına kadar olan harp devresinin en verimli, hareketimizin kredisini azami derecede yükselten bir sene oldu"⁶² sözleriyle tasvir ederken haksız değildi.

4.4. Parti Örgütleniyor

Reşat Fuat Baraner MK Sekreteri olarak İstanbul'dan başlayarak Parti örgütünü kurmaya başlar. Ahmet Fırınçı parti matbaasını kurmakla görevlendirilmiştir. O sırada Parti üyeleri Hasan Basri Alp ile Hasan İzzettin Dinamo, ellerindeki yazı makinesini Partiye devretmişlerdi. Tabii buna bir matbaa demek olanaksızdı. Mihri Belli ise işçi çalışmalarından ve yayın faaliyetlerinden sorumluydu. Belli 1943 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde asistanlık yaparken bir yandan da üniversite gençliği arasında örgütlenme faaliyetleri yürütüyordu. Basınla ilişkiler ve yayın faaliyetlerinin legal alanda yürütülmesi amacıyla bir komite oluşturulmuştu. Komitede Mihri Belli dışında Suat Derviş, Hulusi Dosdoğru ve Ruhi Derviş (Suat Derviş'in kardeşi) de vardı. Komiteye öncülük eden ise Reşat Fuat'tı. Komite, partinin bu dönemde en çok ses getiren iki broşürünün, Faris Erkman imzalı "En Büyük Tehlike-Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İyçyüzü" ile Suat Derviş imzalı "Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum" başlıklı broşürünün yayınlanmasını üstlendi.

62 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 111.

Partinin İstanbul örgütünü kurmak üzere Reşat Fuat, 1943 yılının yaz sonunda Çamlıca'da bir toplantı yaparak yeni dönemin çalışma prensiplerini anlatmış, il örgütünü kuracak olan Sebati Selimoğlu, Mustafa Birtem, David Nae, Nihat Balyoz ve Halil Irgat'a on üç sayfalık "Partinin Görüşleri ve Dilekleri" başlıklı broşürü okumuştur.⁶³ Ankara'daki örgütlenme çalışmalarını ise Hikmet Elin, Zeki Baştımar'la birlikte yürütmüştür.

Reşat Fuat'ın kaleme aldığı "Partinin Görüşleri ve Dilekleri" başlıklı broşür, yeni döneme yön veren temel belge olarak kullanılmaktaydı. Yine Reşat Fuat tarafından yazılan "Her Zaman İçin Değişmeyecek Esaslar" başlıklı bülten ise parti örgütüne dağıtılır. Bu belgelere 1944 ve 1945 dava dosyalarından kısmi olarak ulaşabiliyoruz. İlk broşür görüşler ile dilekler olarak iki bölüme ayrılmıştı. Maddeler halinde yazılan dört sayfalık ikinci bölümde Partinin yeniden kurulmasına neden gerek görüldüğü açıklanıyordu.⁶⁴ Dış politika, Sovyetler Birliği ile dostluk üzerine inşa edilmeliydi. İç siyasette CHP'nin Kemalist devrim ilkelerine ters düşen gerici bir parti olduğu kesin olarak vurgulanmakta, irtica ve faşist propagandanın önünün kesilmesi gerektiği ortaya konulmaktaydı. Yoksulluğa karşı devletçi bir iktisat politikası benimsenmeliydi.

Bu anlatımda sosyalizm hedefi telaffuz edilmediği gibi, sosyalizmi çağrıştıracak taleplere de yer verilmemiştir. Örneğin köylüye toprak dağıtılması talebi "Hilekâr çiftlik sahiplerinin ve ağalarının topraklarının köylülere dağıtılması"⁶⁵ ile sınırlı tutulur. Burjuvazinin durumu ele alınırken "Türk burjuvazisinin bünyesine giren ... tufeyli maceracı ve vurguncu unsurlar" nedeniyle soysuzlaşmaya yüz tuttuğu belirtilir. Bu tespitten sonra çare olarak ifade edilen şu sözler, elimizde olduğu kadarıyla, bu broşürde sosyalizmi çağrıştıran tek bölümdür: "Türk komünist partisi halkımızın bu feci vaziyetten biricik çıkış çaresi büyük istihsal ve tevzi işleri (üretim ve dağıtım) kollektif bir esas üzerine oturtmak ve umumî İktisadi faaliyetlerin müstahsil kitlelerin sıkı bir kontrolü altına koymak olduğuna inandığını beyan eder."⁶⁶

TKP yeni mücadele dönemine sosyalizmi ya da sosyalizmin esasını teşkil eden temel siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümleri esas hedef olarak belirlemeden girmişti.

63 İleri, *Kırklı Yıllar-2*, s. 32-33.

64 İleri, *Kırklı Yıllar-2*, s. 81.

65 İleri, *a.g.e.*, s. 108.

66 İleri, *Kırklı Yıllar-3, 1945 /GB Davası*, TÜSTAV, 2003, İstanbul, s. 3-4.

“Partinin Görüşleri ve Dilekleri” Broşüründen

1944 Tevkifatı davasının karar metninde söz konusu metinden geniş bir özet aktarılmıştır:

Emperyalist Alman ve İngilizleri harpte karşı karşıya bırakarak seyirci kalan Sovyet Rusya gayet iyi hareket etmiştir. Bizim bu sıralarda harbe girmeyişimiz ancak bu büyük komşumuz Sovyet Rusya'nın tarafsız kalmasıyla temin edilmişti. İngilizlerle Hükümetin aktettiği ittifak muahedesi (imzaladığı ittifak anlaşması) bize bir faide temin etmedi. Bizi Alman taarruzundan kurtaran bu ittifak değil, Sovyet Rusya'nın bizi koruması idi. Çünkü Yugoslavya, Yunanistan İngilizler'in müttefiki olduğu halde ezilmişlerdi. Alman vahşi sürüleri Sovyetlere hücum edince harp kat'i safhaya girmişti. İngilizler akıllarını başlarına toplayıp Sovyetlerle anlaşmaya karar verdiler, işbirliğini kabul ettiler. Bu vaziyet küçük devletleri esaretten kurtarmağa muvaffak oldu. Bizim Hükümet Almanlarla muahede ve ticaret anlaşması yapmak suretile büyük hataya düştü, büyük komşusu ve dostu Sovyetleri ihmal eyledi, bunlara karşı itimatsızlık gösterdi, Hükümetin bu yanlış hareketi halk üzerinde fena tesir yapmağa başladı. Bu vaziyetten faşist propagandası istifade ederek harekete geçti.

İç duruma gelince; Fabrika hammaddeleri ve yedek parçaları daima Almanyadan alınıyordu. Ticaret hayatı yanlış bir istikamet aldı. Bazı burjuva tabakasını zengin eyledi. Vurgunculuklar başladı. Refik Saydam kabinesinin almağa yeltendiği nakıs tedbirler (karşı önlemler) para etmedi. Bu vaziyeti ıslah için idare makamları kadrosunun halk tabakasından doldurulması lâzımdı. Saraçoğlu böyle yapmadı. Tersine hareket etti. Vurguncuları himaye eyledi. Varlık vergisinde ırkçılık esası ve vurguncuları himaye şekli açıkça göründü. Köylerde birkaç bin ağanın mangır sahibi olması köylüyü refaha kavuşturdu gibi gösterildi. Ordu mevcudunun çokluğu, erzakımızın Almanyaya gönderilmesi, Hükümetin bol para çıkarması pahalılığa sebep oldu. Irkçılık propagandası faşizmi yıkmak için uğraşan Sovyetlere açıkça bir taarruzdu.”

Dava metninde bu özet verildikten sonra, broşürde maddeler halinde sıralanan TKP'nin siyasi talepleri şu şekilde aktarılmıştır:

- 1- Türk Komünist partisi Sovyetlerle hakiki dostluk kurmak ister.
- 2- Sovyetlerle dost ve demokrat hakiki halkçı bir hükümetin iş başına gelmesini ister.
- 3- Faşist taraftarı neşriyatın men'ini ister.

- 4- Faşizm lehindeki propagandanın önlenmesini ister.
- 5- Bugünkü Meclis, halkın reyini almaksızın seçildiğinden yenilenmesini ve tek dereceli intihap (seçim) yapılmasını ister.
- 6- Ferdîyeti kaldırarak kollektif şekilde milletin idaresini ister.
- 7- Dış siyaset: Sovyetlerle işbirliği yapmak birinci şarttır. Devletin, milletin hürriyeti, faşizmin Balkanlardan atılması ile kaimdir.
- 8- Mihver Hükümetlerine uygun siyasetin hemen kaldırılması, o tarafa ihracatın men'i lâzımdır.
- 9- Balkanlarda birlik kurulmalıdır.
- 10- Harp sonunda geri ve küçük milletlerin kurtulmasında Türkiye'nin faal rol oynaması icabeder.
- 11- İç meseleler: Halkın sefaletini hafifletmek üzere iktisadî ve malî sahalarda aşağıdaki hususların kabul edilmesi zaruridir.
- 12- İktisadî Devletçiliğin kurulması.
- 13- Mevcut Devlet işletmelerinde görülen fenalıklar teşkilatsızlıktan doğmaktadır. Bunun için her sahada teşkilât kurulması.
- 14- Vurgunculara ağır cezalar konarak halkın korunması ve bu yolda teşkilât yapılması.
- 15- Çalışkan halkın mahrumiyetlerini görerek ücretlerinin artırılması.
- 16- Müteahhitlerin suistimallerini önlemek için mubayaa teşkilâtının ihdası. (kamuda satın alma kurumunun oluşturulması)
- 17- Memurların suçlarının şiddetle cezalandırılması.
- 18- Ordunun ihtiyacını işçiler teşkil etmekte olduğundan, halktan vergi yükünün azaltılması ve bu ihtiyacı karşılamak için verginin zenginlere yükletilmesi ve aşağıdaki şekilde vergi tadilatı yapılması.
- A- Senede üç bin liradan fazla kârların yüzde doksanınin alınması.
- B- Büyük kazançların meydana çıkarılması ve müsaderesi.
- C- Ayda altmış liradan fazla almıyanların vergiden affı.
- D- Ayda yüz liradan fazla kazanmıyan serbest meslek erbabının vergiden istisnası.
- E-Fakir köylünün vergiden muaf tutulması.
- 19- Hilekâr çiftlik sahiplerinin ve ağalarının topraklarının köylülere dağıtılması lâzımdır.¹

Aynı broşürün "Dileklerimiz ve mücadele parolamız" alt başlığında Türkiye'nin iç ve dış siyasetine dair değerlendirmelere ve yorumlara yer verilmiştir. Bu bölümdeki en dikkat çekici husus CHP'nin inkılapçılıktan uzaklaştığı, muhafazakâr bir burjuva partisine dönüştüğü şeklindeki tespitlerdir:

"1- Halk Partisi son seneler zarfında en müteekkilerinden en mürteci-lerine (en ilerilerinden en gericilerine) kadar zenginleşme yolunda bu- lunan Türk burjuvazisinin atılgan gurupları içinde toplayan inhisarcı siyasi bir teşekkül haline gelmiştir. Bu teşekkülün idarecileri inkılapçılık kelimelerle konuşmakta devam etmekte iseler de fülüyyatta takip olunan umumi siyaset her gün biraz daha inkılapçılıktan uzaklaşmaktadır.

Memlekette en koyu irtica cereyanlarıyla ilgili azanın tazyikile parti hü- kümetinin güttüğü harici ve iktisadi siyaset, burjuva inkılabının ileri mevzilerinden (Sovyetlerle dostluk, devletçilik) açıkça bir gerileme teşkil eder. Bu suretle Atatürk'ün kurmuş olduğu teşkilatın bugün artık muha- fazakar bir burjuva partisi karakterini aldığı göze çarpar bir vakiadır.

Bu sebeple Türk komünist partisi, dinci, ırkçı ideolojilere ve menfaatlere bağlı yabancı faşist devletlere kapılmış idareci kadrolarından halk par- tisi ve devlet cihazının temizlenmeğe davet eder. Bu hususta her türlü yardımı vaad eder.

İç ve dış siyaset sahalarında halk partisi saflarında ve dışında bulunan hakiki inkılapçı, demokrat, anti-faşist, Sovyetlerle dost unsurlarla birlikte çalışmaya ve mücadeleye hazırdır.

2- Bugünkü hükümetin gerek iç gerek dış siyasetini sarih prensiplere dayanan, dünyanın gidişine ve milli istiklalimizin icaplarına uygun bir düşünce mahsulü olmadığı besbellidir. Hükümet Halk Partisi'nin karmakarışık halini, kararsızlığını, bocalamalarını tamamiye aks et- tirmektedir. Türk Komünist Partisi bu hükümetin hemen iş başından çekilmesini ve yerine kaçamaksız bir demokrat programa dayanan ge- niş müstehlik (tüketici) kitleler lehine bir iktisat ve işe siyaseti takip etmeyi ve Sovyetlerle işbirliği yapmağı üzerine alacak mücahitlerden mürekkep bir hükümetin getirilmesini talebeder.

3- Türk Komünist Partisi; içinde irticai temsil eden, Türkçülük, Anadoluculuk vesair namlar altında faşizm ajanlığı yapan bütün gaze- te ve mecmuaların derhal kapatılmasını ve bu kabil neşriyata müsaade edilmemesini halkçı yoldan rahatça ilerleyebilmesi için şart sayar.

4- Türk Komünist Partisi; faşizm ve irtica ile mücadele edebilmesi için bütün mürteci unsurların her türlü içtimai faaliyet imkânlarından mahrum edilmesini ve bu gün hapishanelerde tutulan bütün inkılapçı unsurların serbest bırakılmasını talebeyler.

5- Kapitalizmin iç ve dış tezatları son derece genişlediği ve temelleri çök- meye başladığı bir devrede kapitalizme gelişme imkânlarını ele geçiren Türk burjuvazisinin bünyesine milli inkılabın daha ilk günlerinden beri konjonktürün meydana çıkardığı bir çok tufeyli maceracı ve vurguncu unsurlar yasaklarını hiçe sayarak en kısa müddetler zarfında büyük ser- mayeler yapmaya çalıştığından bu burjuvazi pek çabuk soysuzlaşmaya

yüz tutmuştur. Türk komünist partisi halkımızın bu feci vaziyetten biricik çıkış çaresi büyük istihsal ve tevzi (üretim ve dağıtım) işleri kollektif bir esas üzerine oturtmak ve umumî İktisadi faaliyetlerin müstahsil (üretici) kitlelerin sıkı bir kontrolü altına koymak olduğuna inandığını beyan eder. 6-Türkiye'nin dış siyasetinin bel kemiği Sovyetler Birliği büyük demok-rasisi(!) ile sıkı ve sistemli bir işbirliği teşkil etmektedir..."²

2 Son maddedeki parantez içi ünlem iddianameyi yazan savcı tarafından eklenmiş olmalıdır. Rasih Nuri İleri, *Kırklı Yıllar-3* 1945, s. 3-4.

Parti Çalışması Hakkında Yönerge

Üyelere iletilen partinin çalışma ilkelerinin açıklandığı bülten "Her Zaman İçin Değişmeyecek Esaslar" başlığını taşıyordu. Bu bültenin içeriği de 1944 Tefkifatı dava dosyasında yer almıştır:

"1- Her şeyden önce mensup bulunulan fabrika ve semtte olup biten ve herkesi ilgilendiren şeyler ve bunlara karşı alınmış olan ve alınması lâzım gelen vaziyet görüşülecek ve karara bağlanacaktır.

2- Arkadaşlar, teker teker çalıştıkları ve oturdukları semtlerde arkadaş kazanacaklar ve üzerinde çalışılan namzetler varsa onlara bilgi vereceklerdir, eğer namzet yoksa onlar hakkında konuşulacak ve kazanılmaları lâzım gelen kişiler hakkında arkadaşlara vazife verilecektir. Bu vazifeler hücre arkadaşlarının kendi aralarındaki toplantılarında birbirleriyle yaptıkları işler hakkında bilgi vermek ve takip edilecek yolu beraberce kararlaştırmak suretile heyeti umumiyenin idare ve mesuliyeti altında tesbit olunur. Takviyeci, her şahıs için sarfedilen gayreti dikkatle takip edecek ve onlara yol gösterecektir.

3- Arkadaşların fabrika, mektep, müessesese ve semtlerinde teşkilât ve propaganda faaliyetlerini emniyetle yapabilmeleri için ihtiyat olmaları (gizlenmeleri) lüzumu her zaman kendilerine ihtar edilecek, aynı zamanda buralardaki polis, ajan, mürteci ve zararlı unsurlar [Halk fırkası içinde veya dışında] yakından tanınacak ve münasip şekilde iş arkadaşlarına ve mahalle komşularına bildirilecek ve her toplantıda bu meseleler de görüşülecek, takviyeci bu hususta bilgiler alarak arkadaşların müşküllerini halledecek ve onlara yol gösterecektir.

4- Arkadaşlar semtlerinde bulunan Halk evlerine ve benzeri topluluklara devam edecek ve oradaki gençler arasında çalışacak. Takviyeciler bu hususta arkadaşları tahrik ve idare edeceklerdir.

5- Takviyeciler hücreler etrafında vukua gelen hâdiseleri ve vak'aları, fabrika kazaları, grevler, işçileri gayri memnun bırakan hâdiseler, kânun dışı hareketler, yolsuzluklar, hırsızlıklar, suistimaller vesaireyi kısa

notlar halinde yazarak muntaka komitalarına verecekler ve onlar da daha yüksek organlara göndereceklerdir.

6- Takviyeci arkadaşlar hücrelerin mensup olduğu müesseseleri yakından tanıyacaktı. "Fabrikada kaç kişi çalışıyor? Gündelikler ne kadardır? Patron ve ustaların ameleye karşı takındığı vaziyetler nasıldır? İş kanunu tatbik ediliyor mu? Kaç saat çalışıyorlar? İstihsal miktarı ne kadardır? Bunları öğrenecekler ve hücre arkadaşlarına bu bilgilerle yardım edeceklerdir.

7- Takviyeciler, bütün hücre azaları kanunları işçiye verdiği hakları iyice öğrenecekler ve bu hususta takviyeciler arkadaşlara yardım ile mükellef olacaklardır.

Günün mühim iç meseleleri:

8- Bazı semtlerde bugünlerde mahalle birlikleri seçimi yapılmaktadır. Arkadaşlar bu seçime aktif olarak iştirak edecekler, ameleden ve halktan namuslu namzetler göstererek onların seçilmelerini temin edileceklerdir.

Günün siyasi meseleleri

9- Tahran konferansında Sovyetlerle Anglosaksonların harp ve harp sonrası meselelerinde anlaşmaları hâdisesi mihvercilerin ve bizdeki taraftarlarının biricik kurtuluş yolu olarak gördükleri ihtilâf imkânını ortadan kaldırmıştır. Karar uyarınca istilâya, zülme, tahakküme, taassuba karşı mücadele edilecek, hakiki halkçı rejimler kurulacak ve hakiki demokrat memleketlerin işbirliği ile bir arada üç büyük devlet sulhu koruyacak ve harbin önü alınacaktır. Bu konferansta Türkiye'nin İngilizlerle olan ittifak muahhededesine riayetini (ittifak anlaşmasına uymasını) istemek kararının verilmiş olması muhtemeldir. İnönü ile Kahire'de yapılan konferans buna delildir. Bu konferansa Fevzi Çakmağın Başkanlığı altında bir askeri heyet de iştirak etmiştir. Konferansda neşredilen tebliğden ve bu tebliğ hakkında yapılan tefsirlerden (yorumlardan) anlaşılacağı veçhile şimdiye kadar tarafsız ismi altında Almanya'ya temayül gösterenler ve ilerde İngilizlerle Sovyetler arasında bir ihtilâfın çıkacağını muhtemel görenler ve Türkiye'nin İngilizlerle beraber Sovyetlere karşı hareketini ittifak muahhedesinin biricik vecibesi...¹

Reşat Fuat, ayrıca, "Günün Meseleleri" genel başlığı altında on beş günde bir yazıp çoğalttığı ve Parti üyelerine ulaştırdığı bültenlerle Partiyi siyasal gelişmeler konusunda diri tutmaya çalışmıştır. Bu bültenler Partinin örgütlenme çalışmalarında, yeni kişilere ulaşılırken de kullanılıyordu. Her bültende gündemdeki bir konu merkeze alınıyor ve Partinin o konudaki görüşleri açıklanıyordu. Yine dava dosyasında

1 İleri, *Kırklı Yıllar-2* 1944, s. 112-114.

verilen bilgilerden, bir numaralı bültenin “Beşinci Kol ve Saracoğlu Hükümeti”, iki numaralı bültenin “Matbuata sansür koyuyorlar”, üç numaralı bültenin “Saracoğlu hükümeti ve Sovyet dostluğu”, dört numaralı bültenin “Yurdumuzu faşist ajanlarından ve Alman casuslarından temizleyelim” başlığını taşıdığını öğreniyoruz. “İkinci Cihan Harbi ve Türkiye Komünist Partisi’nin Görüşleri” başlıklı bir bülten de yayımlanmıştır, ancak bunun içeriği bilinmemektedir.

“Günün Meseleleri”

1944 Tevkifatı dava dosyasında bültenlerin içeriği şöyle özetlenmektedir:

“Bir numaralı ve 28/12/943 günlü bültenin başlığı Beşinci kol ve Saracoğlu Hükümetidir. Bu bülten kısaca: (Tahran ve Kahire Konferanslarından sonra memleketimizde emsaline zor tesadüf edilir vaziyetler çıktı. Bizi taarruzdan kurtarmış olan büyük komşumuz Sovyetlere karşı harbe girmemizi istiyorlardı. Bu Faşist propagandasından başka birşey değildir. Bunları yapanlar Almanlara satılmış kimselerdi. Hele Hitler uşaklarının bu hareketlerine memleket gençliği tiksinti duyuyorsa da Saracoğlu Hükümeti bu vaziyete sakit kalıyordu (ses çıkarmıyordu). Vaktaki (ne zaman ki) Sovyetler Almanların yıldırım harbi efsanesini kırmış ve yenilmezlik efsanesini kökünden atmış olduğu görülünce memleketteki Sovyetler aleyhine harp taraftarları tarafından bahse başladılar. Saracoğlu hükümeti taarruza uğramadıkça harbe girmekten çekindiği için Alman propagandasına nihayet verecek halkçı yeni bir hükümetin iktidar mevkiine gelmesini istiyoruz) diyordu. İki numaralı ve 10/1/944 günlü bültenin başlığı matbuata sansür koyuyorlardı. Bu bülten de kısaca: (Halkın zararına vurguncuların menfaatini gözeten Saracoğlu vurguncular hükümeti her gün yeni yeni baskılar alıyor ve memlekette aslında az olan hürriyeti büsbütün tehdiye kalkışıyor. Matbuata sansür koyarak faşist propagandacılarına müsamaha gösteriyor. Bu hususta Büyük Millet Meclisi’nde teşekkül eden komisyon azalarının yedisinden beşini Anadolucu, sağcı kimseler teşkil ediyor. Vurguncular Hükümeti halkın vaziyetten haberdar olmasını istemiyor. Alman barbarlığına karşı hürriyeti müdafaa için bütün dünyanın açtığı safta bizim de bulunmamız lâzımdır) denildiği görülmüştür.

Üç numaralı ve 25/1/944 günlü Saracoğlu Hükümeti ve Sovyet dostluğu başlıklı bültende kısaca: (Atatürk iş arkadaşlarına Sovyetlerle daima dost yaşayınız nasihatini vermişti. Milli kurtuluş savaşında bütün dünya bize karşı cephe almışken yalnız Sovyetler ellerini uzatmışlar, bize yar-

dum etmişlerdi. Çünkü onlar da bizim gibi emperyalistlerle mücadele ediyorlardı. Sovyetler mücadelemiz sırasında bize altın ve silâh vermiş, karagün dostu olmuştu. 1929 iktisadi sarsıntısı ile karşılaştığımız zaman bize yine Sovyetler yardım etmişlerdi. İktisadi kalkınma ve fabrika kurma kudretini gösterdiğimiz vakitte yine onlar yardım etmişler ve bize iki büyük fabrika kurmuşlardı. Almanların hududumuzda durması sebebinin Rusya'nın bize verdiği deklarasyondan ileri geldiğini görmemek kör olmak demektir. Saraçoğlu Hükümeti Almanların geçici muvaffakiyetlerinden sermest (sarhoş) oldu. Gestapo tarafından yapılan suikası farkedemiyerek büyük komşumuzun iki misafir şahsiyetini [Kornilof ve Pavlof'u] mahkûm ettirdi. Sonradan görülen Sovyet dostluğu tezahürleri Saracoğlu Hükümetince samimi değildi. Fakat millete karşı öyle görülmeğe çalışılıyordu. Saraçoğlu Hükümetinin halkçı hükümete yer vermesi ve tek dereceli bir meclisin bugünkü meclisin yerini alması lâzımdır) diye yazılıdır. Dört numaralı olup yurdumuzu faşist ajanlarından ve Alman casuslarından temizliyelim başlığını taşıyan ve en son neşredilen bülten içindeki yazılar sanık tarafından izah edilmemiş ve okunaksız neşredildiğinden diğer sanıklar tarafından da soruşturma sırasında söylenmediğinden bu bültenin münderecatı (içeriği) meydana çıkarılamamıştır.⁷²

1. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e 24 Şubat 1942'de düzenlenen suikasin soruşturması, Sovyetlerin İstanbul Başkonsolosluğunda görev yapan iki Sovyet görevlisine yönelmiştir. Almanya suikast nedeniyle İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni suçlarken, Sovyet tarafı olayın Türkiye ile dostluk ilişkisini sabote etmeye yönelik bir Gestapo provokasyonu olduğunu iddia etti. Sovyet konsolosluğu polis tarafından dört gün abluka altına alındı; iki Sovyet vatandaşı, Kornilov ve Pavlov, tutuklanarak yargılandı. Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinden altı gün sonra Kornilov ve Pavlov'un cezaları Cumhurbaşkanı tarafından affedildi.

2. İleri, *Kırklı Yıllar-2 1944*, s. 110-112.

4.5. TKP'nin Savaş Politikası

Bültenlerden de anlaşıldığı üzere, 1943-1944 döneminde TKP'nin siyasi çizgisi içeride Saracoğlu hükümetine ve faşist Almanya'yı destekleyen kesimlere karşı mücadele, dışarıda ise Sovyetler ile dostluk ilişkisinin yeniden kurulması ekseninde şekillenmişti. Bültenler, TKP'nin, Türkiye'nin savaş dışında kalma politikasına eskisi gibi olumlu bakmadığını göstermektedir. Bir numaralı bültende Stalingrad zaferinden sonra "memleketteki Sovyetler aleyhine harp taraftarları tarafsızlıktan bahse başladılar" denilmesi ve "Saracoğlu hükümeti taarruza uğramadıkça harbe girmekten çekindiği için Alman propagandasına nihayet verecek halkçı yeni bir hükümetin iktidar mevkiiine gelmesini istiyoruz"⁷³ talebi, TKP'nin bu yıllarda

Türkiye'nin Almanya karşısında savaşa girilmesinden yana olduğunu göstermektedir.

TKP'nin 1943 yazında yürüttüğü Platform tartışmalarında da Nazi Almanyası aleyhine savaşa girilmesi savunuluyordu. Belli, TKP'nin Platform tartışmalarında savaş siyasetinin nasıl gözden geçirildiğini şu sözlerle açıklamaktadır:

"Bunda, özetle, Dünya Savaşının vardığı aşamanın, savaşan güçlerin tahlili yapılıyor, Nazi Almanyası ve müttefiklerinin yenilgisinin kaçınılmaz olduğu açıklanıyor, Türkiye emekçi halkının uzun erimli çıkarlarının Mihver karşısında en aktif biçimde ve bir an önce yerini almasını emrettiği vurgulanıyordu. Bu da Saracoğlu hükümetini devirmeden olmazdı."⁶⁸

Şefik Hüsnü de ünlü raporunda 1943 sonlarında ülkedeki savaş aleyhtarlığının nedenini ve TKP'nin pozisyonunu şöyle açıklar:

"Bu senenin sonlarında, halk arasında, memleketimizin müttefikler yanında harbe girmesi aleyhine şiddetli ve sistemli bir propaganda yapılıyor ve bu yolda hükümette müttefikler tarafından yapılacağı anlaşılan tekliflere mukavemet etmesi ve yanaşmaması için bir zemin ve ideoloji hazırlanıyordu. SETA (MK'nın Rusça kısaltılmış hali SeKa burada yanlış yazılmış), bu fırsatı, vaziyet almaksızın geçirmenin, bir hata olacağını takdir etti. Ve ileri sürülen harp aleyhindeki fikirlere karşı, hareketimizin tenkidlerini ve müstacelen (ivedilikle, acil olarak) harbe girmemiz lüzumu hakkındaki görüşlerini ihtiva eden bir beyanname kabul ve neşretti (kabul etti ve yayımladı). Maatesüf, bu beyanname, geniş mikyasta (ölçekte) dağıtılamadı. Fakat, tesirsiz kaldı da denemez."⁶⁹

Daha sonra 1944 davasında Reşat Fuat Baraner de "Biz milletimizin harbe girmesini istedik. Saracoğlu Hükümeti sağcı olduğundan sahadan çekilsin dedik, halen de istiyoruz"⁷⁰ dedikten sonra, TKP'nin savaş siyasetinin değişmesini şöyle izah etmiştir:

"161'inci maddenin unsurlarının tetkik ve incelerken vurguncular hükümeti demek, Hükümetin iç ve dış siyasetini tenkit etmek, harbe girmeyi istemek, millî mukavemeti kıran bir suç mudur? Biz yazılarımızda millî menfaatleri kırmak değil artırmak istedik. Irkçılar millî menfaatleri ihlâl ettiler fakat biz öyle yapmadık. Biz müttefiklerle birleşelim diyorduk. İkinci safhada

68 Belli, "TKP Üzerine", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (STMA)*, Cilt 6 içinde, İletişim, 1988, İstanbul, s. 1934.

69 Sayılan, a.g.e., s. 206. Aynı bilgi 1947 dava dosyasında da yer almaktadır: İleri, *Kırklı Yıllar-4*, 1947, s. 154.

70 İleri, *Kırklı Yıllar-2*, 1944, s. 118.

harbe girmeyi istedik. Sulhtan birşey kazanmak istiyorsak harbe girelim dedik. Harbe girmeyi istemek suç ise razıyız. Çünkü bizden başka matbuatın bir kısmı Hüseyin Cahit başta harbi istiyordu.”⁷¹

TKP, savaşın ilk yıllarında İnönü hükümetinin savaşa girmeme politikasını desteklemişti. Bu tavır, Sovyetler’in Türkiye’yi savaşın dışında ve tarafsız tutma politikasıyla da uyumluydu. Bu açıdan Sayılğan’ın Almanya’nın Sovyetler’e saldırması üzerine, TKP’nin Türkiye’nin de savaşa girmesini istediği şeklindeki iddiası doğru değildir.⁷² Parti bu sırada Almanya ile kurulan ittifak ilişkisini ve Türkiye’deki Alman yanlısı propagandayı hedefe yerleştirmişti. Savaşa katılma tezi 1943’te ortaya atılmıştır. Bu tutum yine Sovyet politikasıyla uyumludur.

Ama bu yıllarda asıl başka iki broşür büyük ilgi uyandırmış, kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir. Bunlar “*En Büyük Tehlike*” ile “*Niçin Sovyetler Birliği’nin Dostuyum?*” broşürleriydi.

4.6. İki Broşür

4.6.1. “En Büyük Tehlike”

Dünyada faşizm tehlikesinin belirmesinden itibaren TKP’li aydınlar faşizme ve ırkçılığa karşı mücadele başlatmışlardı. Henüz savaş başlamadan 1937 yılında H. Topuz “Faşizm” başlıklı bir broşür yayımladı. Savaş yıllarında resmi çevrelerin hoşgördüğü Nazi hayranı ırkçı ve gericiler, ilk kez Kemalist ulusalcılığa karşı irredantizmi, laiklik ilkesine karşı gericiliği savunma cüreti gösteriyorlardı. Bunlara karşı kavgayı TKP’li aydınlar ile onlarla dirsek temasında olan ilerici aydınlar vermiştir.

Reşat Fuat’ın yazdığı, komitenin kolektif olarak üzerinde çalıştığı ve yine Partili tanınmış ressam Faris Erkman’ın imzasıyla yayımlanan *En Büyük Tehlike* broşürü büyük ilgi görmüş ve tartışma başlatmıştır. Broşürün çıkmasından önce *Tan* gazetesinde bu konuda üç günlük bir yazı dizisi de yayımlanır. Bu yazıların başlıkları “Türkçülük Cereyanının Menşei ve

71 İleri, *Kırklı Yıllar-2*, 1944, s. 121.

72 Söz konusu kitabı, bir dönem için, solun tarihi üzerine birkaç kaynağın biri olan Sayılğan bu tahrifatı şöyle yapıyordu: “Vaktaki, 21 Haziran 1941’de Almanya, Sovyetlere harp ilân ettiler ve Türkiye o zaman da tarafsızlıkta direndi, harp dışı kaldı, o zaman Türkiye Komünist Partisi, Türk hükümetlerine karşı kesif mücadeleye karar verdi. Dr. Şefik Hüsnü Değmer, bunu Refik Saydam’ın ölümü ve yerine faşist nitelikte gördüğü Saracoğlunun başvekil oluşuna bağlıyordu. Zira, Dr. Şefik Hüsnü Değmer’e ve Türkiye Komünist Partisi’ne göre, aslında tarafsız kalma kararında olduğu için Türk hükümetlerine mücadele açılmıştı. Türk hükümetleri, Sovyetler Birliği ile müttefikleri yanında harbe girmedikleri için hücumu uğrayacaktı. Tabii ki, böyle bir hükümet Saracoğlunun kişiliğinde faşist bir hükümetti.” Sayılğan, a.g.e., s. 213.

Mahiyeti"; "Türk Milliyetçiliğinin Esasları" ve "Cumhuriyet Devrinde İrkçi Türkçülük Nasıl Doğdu?" idi.⁷³

Broşür ırkçı-Türkçülüğün başından beri dışarıdan ithal edilen, millileştirilememiş bir ideoloji olduğunu savunuyordu. *Çınaraltı*, *Gök Börü* gibi Türkçü dergilerden, *Cumhuriyet*, *Tasvir-i Efkar* gibi Alman yanlısı haber ve yorumlara yer veren gazetelerden örnekler verilerek, Alman taraftarlığının Türkiye'ye ihanet etmek anlamına geldiği vurgulanıyordu.

Broşürde II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da ortaya çıkan Türkçülük akımının esasında II. Wilhelm Almanyası tarafından ülkeye sokulduğu ve körüklendiği ileri sürülüyordu. Almanya'nın İngiltere ve Rusya ile rekabetinde Osmanlı İmparatorluğu'nu nüfuzu altına aldığı, Yakın Doğu ve Asya kaynaklarına ulaşmayı amaç edindiği, Türkçü grupları da bu politika kapsamında desteklediği anlatılıyordu. Broşürün hedefinde Türkiye dışındaki coğrafyalardan gelerek Turancılık propagandası yapan isimler de sıralanıyordu. Bu kişiler, kendilerini misafir eden Türkiyelilerin gözlerini oymak isteyen nankör kargalara benzetilmişti.⁷⁴

Savaş taraftarlığının ırkçılığın ayrılmaz bir parçası olduğu hatırlatılan broşürde dışarıda ve içeride ırkçıların hayatı "sürekli bir savaş" olarak tanımlamaları eleştirilmiş, emperyalizm döneminde savunma savaşı dışındaki savaşlar mahkûm edilmiştir. Bu görüşler dile getirilirken Mustafa Kemal'e ve İsmet İnönü'ye sıkça referans verildiği, özellikle "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözünün yayılmacı-militarist ırkçılığa karşı gündeme getirildiği görülür:

*"Biz 'yurdda sulh, cihanda sulh' taraftarıyız; hiç kimsenin toprağında, varlığında gözümüz yoktur. Şu halde efendiler, ne diye harp çıkırtkanlığı yapıyorsunuz? Bu hareketlerinize bizi - Atatürk'ün sözüyle ifadelendirelim - bir cinayete mi sevk etmek istiyorsunuz?"*⁷⁵

TKP'ye göre, Cumhuriyet devrimlerini de geriye götürmeye çalışıyorlardı:

*"Onlar Türk inkılâbının bütün kazançlarını tezyif ediyorlar (küçümsüyorlar); uzun fikir mücadelelerinin, yıllarca süren savaşların sonunda ulaştığımız bugünkü mevkiin ana desteklerini bir tekmede yıkmak istiyorlar."*⁷⁶

Son olarak Türkçü-ırkçı gruplara gerçek yurtseverler adına şu şekilde seslenilir:

73 Sayılğan, a.g.e., s. 213.

74 İleri, *Kırklı Yıllar-I*, s. 25.

75 İleri, a.g.e., s. 36.

76 İleri, a.g.e., s. 46.

*"Hayır, Türk milletini siz yalanlarınızla uzun zaman kandıramazsınız. Yurtsever ve milletperver maskesi altında hakiki çehrenizi, Türk vatanını, milletini, istiklâlini, yurdunu samimi, hakiki bir sevgiyle seven, yurdun ve bu milletin istiklâlini korumak için sıra gelirse hayatını fedadan çekinmeyecek olan evlâtları, çırıl çıplak ortaya atmayı kendilerine bir vatan borcu bileceklerdir."*⁷⁷

Broşür üniversite öğrencileri arasında ve basın-yayın çevrelerinde büyük ilgi görmüş, Meclis'e kadar taşınmıştır. CHP milletvekili Cevdet Kerim İncedayı böyle bir cereyandan haberdar olmadığını ileri sürerek 8 Temmuz 1943 tarihli TBMM oturumunda hükümete broşürün yazarının maksadı ve siyasi kimliği hakkında bir soru yöneltir. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu soruyu şöyle yanıtlamıştır:

*"Muhterem arkadaşlar, Cevdet Kerim İncedayı arkadaşımızın mevzu bahis ettiği kitabı ben de gördüm... Arkadaşlar esas meseleyi biraz deşmek lâzım gelecektir. Bu kitabı okuduğumuz vakit filvaki bizim de gözümüzün önüne gelen, sanki bu memlekette birtakım cereyanlar vardır, bu cereyanları büyük bir tehlike olarak göstermek memleket namına büyük bir hizmet teşkil eder. Acaba bunun aslı nedir?... (CHP) programı diyor ki: 'Millet dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği İctimai ve siyasi bir bütündür.' İşte arkadaşlar, Türkiye için düstur budur ve Türkiye'nin dürüst siyaseti herkesçe malumdur... Türkçülüğümüz, bu vatanın sınırları içine girmiş olan Türklere ait ve onlara münhasırdır.. Herhalde diyebilirim, bu kitabın söz konusu ettiği gibi bizim memlekette ciddiyetle kâle alınabilecek bu saydığım vasıflar fevkinde veya haricinde bir milliyetçilik veya ırkçılık ne mevcuttur, ne de bu yolda tezahürata şahit ol-maktayız."*⁷⁸

"Türk milleti" adına konuşan, ırkçıları bir dış devlet adına ülkesini ve milletini tehlikeye atmakla suçlayan broşürde ırkçıların düştükleri çelişkiler, iç anlaşmazlıklar, tutarsızlıklar sergileniyordu. Peyami Safa, Orhan Seyfi Orhon gibi ırkçılar broşüre savaş açtılar.

Şefik Hüsnü, ileriki yıllarda partinin öğrenci gençlik arasında hızla örgütlenebilmiş olmasını bu broşürün etkisine bağlamıştır. Gerçekten de İleri Gençler Birliği, TKP'nin yeniden harekete geçmesinin üstünden çok uzun süre geçmediği halde ve partinin gücü henüz çok sınırlıyken, üstüne üstlük o yıllarda üniversite öğrencisi sayısının da yüksek olmadığı düşünüldüğünde, yaygınlık anlamında başarılı bir örgütlenme çalışması

77 İleri, a.g.e., s. 52.

78 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 209-210.

olmuştur.

4.6.2. “Niçin Sovyetler Birliği’nin Dostuyum?”

“Niçin Sovyetler Birliği’nin Dostuyum?” basın ve edebiyat çevrelerinde hayli tanınan Suat Derviş’in imzasıyla yayımlanır. Derviş 10 Eylül 1943 tarihli önsözde böyle bir broşür yazmasının nedenini açıklarken, *Yeni Edebiyat* dergisinde çıkan bir yazısı nedeniyle, “Kızılar ve Sollar” ve “Kızıl faaliyet” başlıklı broşürlerde kendisinin “Sovyetler Birliği’nin dostu” olmakla suçlandığını hatırlatmaktadır. Derviş, bunun üzerine neden Sovyetler Birliği’nin dostu olduğunu ve neden bu ülkeyi savunduğunu açıklamak istediğini belirtmektedir.

Öncelikle Milli Mücadele yıllarında başlayan ve Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında devam eden Türk-Sovyet dostluğunun önemine değinen Derviş, Sovyetler Birliği’ne yaptığı ziyaretlerden gözlemler aktararak ve bu ülkeye dair verileri kullanarak Sovyetler Birliği’nin sanat, eğitim, tarım ve sanayi üretimi gibi alanlarda sergilediği başarıları anlatır. Bu ülkenin müzik ve edebiyat hayatına duyduğu hayranlığı da vurgulayan Derviş, broşürü “Evet, ben Sovyetler Birliği dostuyum, bu bir memleketin memleketime dost olduğunu bildiğim ve bu memlekette yapılan ve muhafaza edilen dostluğun Türk milletinin menfaatine uygun olduğuna kanaat ettiğim için, iyi bir Türk vatandaşı olduğum için Sovyetler Birliği dostuyum” diyerek bitirmiştir.⁷⁹

İlki kadar olmasa da bu broşür de o dönem Türkiye için «sansasyonel» başlığı ile ilgi çekmiş ve yaygın olarak okunmuştur. Bu broşür için yayın komitesinin ciddi hazırlık yaptığı ve Sovyetler Birliği’nin çeşitli sahalarda elde ettiği başarılarla ilgili veri topladığı anlaşılmaktadır.

TKP, çalışmalarının merkezine cephe siyasetini koymuş olsa da 1944 Tevkifatı’na kadar bu konuda kayda değer bir çalışma yapıldığını söyleyemeyiz. Yürütülen yayıncılık faaliyetleri, özellikle legal olarak basılan broşürler cephe siyasetini desteklemeye uygun olmakla birlikte, üniversite çalışmaları bir yana, öncelik Parti örgütlenmesine verilmiştir. Zaten TKP’nin yeniden örgütlenmeye başlamasından Tevkifat’a kadar geçen süre çok kısadır ve bu kısa sürede Parti örgütünün yeniden ayağa kalkması bile tam olarak başarılamamıştır. Bu yıllarda üniversitelerdeki dernek çalışmalarını ise, kitle örgütleri olarak değil, Partinin üye kazanmak ve kadro kaynaklarını geliştirmek üzere başlattığı etkinlikler olarak değerlendirmek daha

doğrudur. Üniversite dernekleri doğası gereği TKP'nin cephe açılımının merkezine oturmamıştır.

4.7. 1944 Tevkifatı

Tevkifat 12 Şubat 1944 tarihinde Ankara'da bir Yedek Subay Okulu öğrencisinde Parti bülteni bulunmasıyla başladı. Kısa sürede yaygınlaşarak İstanbul'daki hücrelere ulaşan tevkifatta MK sekreteri Reşat Fuat Baraner de yakalandı. Yakalanma örgütsel hatalardan kaynaklanmışsa da, günler süren işkenceye direnen Reşat Fuat, MK'nın geri kalan üyelerinin isimlerini vermediği gibi, Partiyi kendisinin yeniden kurduğunu da reddedecekti. Bu sayede Şefik Hüsnü Deymer ve Mihri Belli tevkifatın dışında kaldı. Zeki Baştımara'nsa MK üyesi olduğu açığa çıkartılamadı.

Baştımara, o sırada Ankara'da Başbakanlık Murakabe Heyeti Kitaplığı'nda memur olarak çalışmakta, bir yandan da Bursa'da hapis yatan Nâzım Hikmet'le Tolstoy'un ünlü eseri *Savaş ve Barış*'ı Türkçeye çevirmektedir. Eser, Maarif Klasikleri serisi kapsamında Zeki Baştımara ismiyle yayımlanacaktır. Baştımara, para kazanması için Nâzım Hikmet'e verilen bu çeviri işi dolayısıyla sık sık Bursa Hapishanesi'nde büyük şairi ziyaret etmektedir. Bu ziyaretlerden dönerken İstanbul'da Reşat Fuat'ın gizlendiği eve gittiği tespit edilmiş ve bu ziyaret 1944 davasına konu olmuştur.

1944 Tevkifat davasında, aralarında askerlerin de olduğu 64 kişi yargılanır. Dava Ankara'da II Numaralı Askeri Mahkeme tarafından görülmüştür. TKP için sık sık gündeme gelen orduya sızma iddiaları Parti tarafından her zaman reddedilmişse de, bu konunun tam anlamıyla açıklığa kavuşmadığını belirtmek gerekir. Bilindiği gibi Nâzım Hikmet de bu suçlamayla uzun yıllar hapis yatmıştır. Rasih Nuri İleri, yıllar sonra Reşat Fuat'la yaptığı bir konuşmada anılarını yazması konusunda ısrar ettiğinde Reşat Fuat'ın kendisine "Mahkeme kararları çözülenlerin ifadelerine dayanır, oysa ifadelerde yer almayan birçok kişi cezadan kurtulmuş ve birçok olay meydana çıkarılamamıştır. Örneğin Kara Harp Okulu'ndaki hücrelerimiz meydana çıkmamıştır, bu nedenle de çok kişi bize saygı duymuştur" dediğini aktarır. Aynı görüşmede Reşat Fuat anılarını neden yazmadığını açıklarken "Rasih, Türkiye'yi bilmiyor musun, başlarına birçok iş çıkartırlar, pasaport vermezler, bazıları işten atılır, çocukları bile zarar görebilir, örneğin 1944 Davası'na bakan hâkim partiliydi, susmakla onu da kurtardık"⁸⁰ demektedir. İleri'ye göre dosyada gerçekten de mahkeme heyetinin

“ilginç” değerlendirmelerine rastlanır. En dikkat çekici noktalardan biri Zeki Baştımar’ın ceza almamasıdır. 1946 yılındaki legal parti açılımının tutuklamalarla kesilmesinden sonra, 1951 yılına kadar geçen sürede Zeki Baştımar yeniden partiyi toparlayabilme olanağı bulacaktır. Bir numaralı sanık Reşat Fuat dokuz yıl ceza alırken, Baştımar ve Celal Benneci dahil 33 sanık beraat etmiştir. Beraat eden isimler 1951 Tevkifatı’nda tekrar içeri alınacaktır.⁸¹

Yargıcın politik bağlantısı olup olmadığından ayrı olarak, 1944 soruşturmasının ve davanın seyri, iç ve dış konjonktürden de etkilenmiştir. 1944 baharında ırkçı-Turancıları dizginlemeye karar veren İnönü iktidarı, hem bu müdahalenin sola alan açmasına engel olmak hem de dışarıya ırkçılar kadar komünistlerin de üzerine gidildiği mesajını vermek arzusundaydı. Yüksek ihtimalle soruşturma sürecinin uzaması ve davanın fazla gürültü koparması istenmemiştir. Türkiye’nin savaş boyunca Nazi Almanyası ile sıkı ticari bağlar kurmuş olması, içine girilen konjonktürde Ankara için bir handicap oluşturmuyordu. Uluslararası dengeler yeniden kurulmaktaydı. Tüm bu davanın TKP açısından sonuçları, 1946 ve 1951 Tevkifatlarından daha hafiftir.

Ancak tersine, Emniyet soruşturmasında egemen güçlerin işlediği suçlar bir o kadar ağırdı. Başta Reşat Fuat olmak üzere yakalananlara ağır işkence yapılmış, birçok kişi Sansaryan Han’daki tabutluk adı verilen, tek insanın sığabildiği hücrelerde tutulmuştur. Genç bir parti üyesi olan Hasan Basri Alp bu sırada yaşamını yitirir. Alp’in işkencede öldürüldüğü veya konuşmamak için pencereden atlayarak intihar ettiği yönünde yorumlar vardır. Bu sırada Hasan Basri’nin ölümü konusunda Moskova Radyosu’nda yapılan yayınlarda da hükümet topa tutulmuştur.

Reşat Fuat’ın Parti adına yaptığı siyasi savunma cesurdu, ancak TKP’nin tarihsel mücadelesinin haklılığını değil, antifaşist siyasetin meşru olduğunu esas alıyordu. Reşat Fuat, içtimai zümreyi devirmek gibi bir amaçları olmadığını, zaten Türkiye’nin toplumsal niteliklerinin buna izin vermediğini, proletarya diktatörlüğünün Türkiye’ye uygulanamayacağını dile getirir. “Halkçı, Devletçi, Antifaşist Sovyetlere dost olmağı istiyoruz. Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk Partisi ile birlikte çalışacağını ilân ediyor” dedikten sonra Türkiye’deki toplumsal düzenin “Burjuva ferdi nizamı” olduğunu, kendilerinin ise Türkiye’de hakiki demokrasinin kurulmasından

yana olduklarını ekler.⁸² Artık siyasi hedefini Türkiye’de demokrasinin kökleşmesi olarak daraltan bir parti söz konusudur. Önce burjuva devrimini tamamlamak anlamında burjuva demokrasisinin inşa edilmesinin sosyalist devrimin bir önkoşulu olarak gösterilmesi bile söz konusu değildir. Bu anlamda TKP aşamacı da sayılamaz.

Gayet cesur savunmasının geri kalanında Reşat Fuat sözünü sakınmadan Saracoğlu hükümetini, bu hükümetin Alman dostluğunu ve halk düşmanlığını hedef alır, ırkçıları, Turancıları ve savaş vurguncularını mahkum eder. Müttefiklerin safında savaşa girmeyi savunmanın suç sayılamayacağını anlatır. Sovyet dostluğunu savunur. Bu politik savunmanın içinde komünizme inancının da altını çizmektedir.⁸³

1944 dosyası ile birleştirilen Karabük olayının ise TKP ile ilişkisinin olmadığı davada tanıkların verdikleri ifadelerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Olaylar o sırada heyecanlı bir genç olan Zihni Anadol’un Karabük fabrikasında işe girmesinden sonra başlamıştır. Anadol’un tertibiyle toplanan kalabalık bir grup işçi ve ustanın fabrikada sabotaj planladıkları ortaya çıkartılmıştır. Kendi içinde birbirine düşen bu grubun toplantı ve planlarının TKP ile ilintisiz olduğu görmezden gelinerek Karabük grubunun TKP davasına eklenmesi politik bir tercihtir.⁸⁴ O yıllarda sosyalizme ilgi duyan küçük öğrenci gruplarının kendi aralarında duvar gazeteleri, dergiler yayımlamaları ya da sadece kitap okumaları böylece TBMM’ye bile taşınmış, İçişleri Bakanı Sökmensüer, 29 Ocak 1947’de TBMM’de komünist faaliyetlerle ilgili yaptığı konuşmada Çifteler-Hamidiye Köy Enstitüsü’nde öğrencilerin okuduğu bazı kitapların sakıncalı sayılıp soruşturulmasını bile diline dolamıştır. Egemen güçlerin amacı Türkiye’de komünizm tehlikesini abartarak Soğuk Savaş’ı gerekçelendirmek, Batı’nın ilgi ve desteğine mazhar olmak, CHP’nin ve İnönü’nün komünist olmayan muhalifleriyle TKP arasındaki olası yakınlaşmaları da sabote etmekte.

4.8. İleri Gençler Birliği (İGB)

Tevkifattan sonraki birkaç ay partinin yeniden toparlanmaya çalışmasıyla geçer. Politik değerlendirme çerçevesinde, TKP yönetimi Saracoğlu hükümetinin baskı politikasını sürdürme niyetinde olduğunu düşünmektedir. Gündemde demokrasi mücadelesi vardır. Sol çevreleri ve yurtseverleri, kimi

⁸² İleri, *a.g.e.*, s. 119.

⁸³ *a.g.e.*, s. 120-122.

⁸⁴ *a.g.e.*, s. 15.

CHP'li unsurları kapsayan bir Demokratik Mücadele Cephesi kurulmalıdır. TKP bu doğrultuda açık çalışma yürütmekte son derece karardır:

*"Hareketin teşkilâtli kadrosunda bu mesele müdellel (kanıtlara dayanan) bir izahname (açıklama) ile tebliğ edilmiş, asıl ana gayelerimize her zamandan ziyade sadık kalmakla beraber önümüzdeki zafer ve barış hazırlıkları devresinde başlıca vazifemiz bu demokrasi cephesinin kurulmasına ve her çareye başvurarak legalleşmesine çalışmak olduğu işaret edilmiştir."*⁸⁵

Bu değerlendirme üzerine MK, on beş kadar "şiar ve metalibi" (ilke ve talepler) içeren bir metin yayımlamış ve partiye dağıtmıştır. Şefik Hüsnü'ye göre bu metin parti içinde büyük memnuniyetle karşılanmış ve ilk etkisi üniversite çevresinde izlenmiştir:

*"Bilhassa Üniversite muhitinde hiçbir zaman hareketimize nasip olmayan küşayış (açılım) ve süratli bir serpilme kaydedilmiş, üç ay gibi bir zaman içinde, 150'si teşkilâtli gruplara mensup olmak üzere 500 kadar genci şiarlarımız etrafında harekete geçirmek imkânı elde edilmiştir."*⁸⁶

Rakamlardan bağımsız olarak anılardan ve yayınlardan anlaşıldığı kadarıyla ilerici siyasetin ve TKP'nin üniversitelerde gerçek anlamda karşılık bulduğu, bir gerçektir. Özellikle 1940'ların başından itibaren Parti'nin antifaşist siyaseti, bütün baskılara rağmen, daha iyi bir dünya ve ülke isteyen gençleri kendine çekmeyi başarıyordu.

Başlangıçta TKP'nin örgütlü faaliyetinin bu yönelimdeki rolü sınırlı görünmektedir. Ülkenin siyasal alanı, gençliğin önemli bölümünün kendine yer bulmasına izin verecek genişlikten ve kapsayıcılıktan uzaktı. CHP kentli, eğitimli kesimler ile öğrenciler arasındaki çekiciliğini hızla yitirmişti. "Partiyi arayan", ama bulamayınca kendileri örgütlü çalışmaya geçen gruplaşmalara rastlanabiliyordu:

*"Marksist veya ilerici kitap ve mecmualar yanında Abdülkadir'in [Pirhasan, yani Vedat Türkalı] tesiriyle edebiyatla da ilgilenmeye başladım. Bilhassa ilerici edebi mecmuaları muntazaman okudum. Birçok solcu gençle tanıştım; bu arada Hasan Basri Alp'le de. Basri, ben ve Abdülkadir en samimi üç arkadaş olduk. Artık kendimizi partiye girebilecek kadar yetişmiş sayıyorduk. Başladık her birimiz ayrı ayrı yollardan partiyi, gizli Türkiye Komünist Partisi'ni aramaya."*⁸⁷

85 Aclan Sayılğan, a.g.e., s. 208.

86 İleri, *Kırklı Yıllar*- 5, s. 115.

87 Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge Yayınları, 2006, İstanbul, s.84.

Bu örnekte söz edilen grubun yolu, sonunda TKP ile buluşacaktır.⁸⁸

Gençlikte komünizme doğru kısmi bir yönelime neyin olanak verdiğini “tek parti yönetimi” ile açıklamak yetersiz ve yanıltıcı olur. Esas neden, CHP’nin gericilik karşısında ilerici atılımları ve Cumhuriyet’in bu alandaki birikimlerini etkin bir şekilde savunmaması, giderek ırkçı-Turancı kesimlerin Cumhuriyet ilkelerine açık ya da örtük saldırılarına izin verilmesi, CHP içinde bu yeni yönelime uygun isimlerin ön plana çıkması, yönetici konumuna gelmesidir. Ötesinde, CHP iktidarları savaş yıllarında çıkırından çıkan yolsuzluk ve karaborsa faaliyetlerine göz yummuş, hatta tüccar ve toprak ağaları ile bürokratlar arasında tam bir soygun ittifakı kurulmuştur. Buna karşın üniversiteliler eğitimlerini güç maddi koşullarda sürdürmekteydi. CHP’den uzaklaşan bu kesimlerin ilk yöneldikleri ya da en azından ilgi duydukları parti TKP’ydi. 1945 yılına kadar Türkiye’de CHP dışındaki tek seçenek TKP’ydi. Bu, TKP’nin siyasi etkisinden, örgütsel büyüklüğünden bağımsız bir gerçektir ve politik açıdan son derece değerliydi.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gençlik örgütleri uzun yıllar iktidarın kontrolü altında hareket eden, gerektiğinde iktidarın yönlendirmesiyle sokağa çıkan ve şiddet uygulayan, siyasi kariyer peşindeki gençlerin yöneticilik yaptığı yapılar olarak kaldı. 1940’lı yıllarda faal olan Milli Türk Talebe Birliği’nin niteliği tam olarak buydu. 1943 yılının sonuna doğru kurulan İleri Gençler Birliği (İGB), iktidar yönlendirmesinin dışında ilerici ve muhalif gençlerin bir araya geldiği ilk örgütlenmedir. Bu açıdan özellikle dünya savaşındaki antifaşist mücadeleden etkilenen ve Türkiye’deki ırkçı-Turancı gruplara tepki duyan gençler için yegâne adrestir. 1940’lı yıllarda öğrenci gençliğin yüzünü komünistlere dönmesinde “En Büyük Tehlike” broşürü gibi faşizme karşı ses getiren çıkışlar da etkili olmuştur.

1944 Tevfikfatı üniversitelerdeki TKP hücrelerini tam olarak ortaya çıkaramadı. 1943’te yeniden harekete geçildikten sonra üniversitede David Nae, Kunduracı Osman Paçalı ve Hasan Basri’nin kurduğu hücreler vardı.⁸⁹ Öğrenci örgütlenmesinin büyümesinde Mihri Belli’nin bir örgütçü olarak rolünün büyük katkısı göz ardı edilemez. Belli, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’ndeki asistanlığı sırasında üniversite gençliği arasında o dönem için geniş sayılabilecek bir öğrenci grubunu örgütlemişti. İleri Gençler Birliği çatısı altında toplanan bu grup TKP’nin gençlik kolu de-

⁸⁸ a.g.e., s. 102-103 ve s. 119-120.

⁸⁹ İleri, *Kırklı Yıllar-5 Kâzım Alâç*, s. 63.

ğildi, ancak MK üyesi Belli tarafından yönlendirilmekteydi ve aralarında TKP üyeleri de vardı.

İGB, TKP'nin cephe politikasının gençlik içindeki ayağıdır. Bu birlik, farklı siyasal görüşlerden antifaşist gençleri bir araya getirmeyi, komünistlerin özellikle ilerici Kemalist gençlerle birlikte hareket etmesini amaçlıyordu. 1945 yılında İGB'ye açılan davada örgütün Mihri Belli tarafından yazıldığı belirtilen nizamnamesi şu şekilde özetleniyordu:

"(...) Beş senedir cihanı saran harp ateşinin demokrasilerin muazzam zaferde nihayetlenmekte olduğu, dünyaya felaketler saçan faşistlerin temizlenmesinin artık bir gün meselesi halini aldığı, Türkiye'nin de demokrasiler safında bu zaferden istifade ederek her bakımdan kalkınmasını temin etmesi gerektiği halde Saracoğlu hükümetinin faşist olduğundan elan harp ilan etmediği ve vurguncuları himaye ettiği, suiistimallerin alıp yürüdüğü, takibedilen harici siyasetin de bozuk olduğu, Atatürk'ün yüksek dirayetleriyle tesis ettiği büyük Sovyet dostluğu siyaseti (İstiklâl harbinde, Lozan'da ve onu takip eden inkılâp hareketlerimizde bize yaptıkları yardımlar nazara alınmayarak) güdülmeyeceği, milletin bu gibi yüksek menfaatlerini korumak için dünyanın her tarafında olduğu gibi memleketimizde de ileri fikirli gençlerden müteşekkül Kemalist, antifaşist, vurguncularla mücadele edecek bir cephe kurulması, Yugoslavya, Bulgaristan, Fransa'da teşekkül eden bu gibi antifaşist birliklerle yapılacak kongrelerde memleketimizin temsil edilmesini temin etmek için İleri Gençlik Birliği'nin teşkil olunduğunu) bildirmekte, ikinci kısmında: Harflenmek suretiyle tespit edilen muhtelif maddeleri ihtiva ettiği ezümle, (Birliğin adının İleri Gençler Birliği olduğu, Kemalist bulunduğ, faşizmle bu arada ırkçılık, Turancılık ve vurgunculukla mücadele edeceği, bu gibilerin bir deftere tespit olunacağı, şoven milliyetçi neşriyata mani olunacağı. Komünist, Sosyalist ve Demokrat ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin her Türkün girebileceği, Saracoğlu hükümeti düşünce yerine serbest reyyle me'us seçileceği ve hükümetin kararlarına cemiyetin itiraz hakkı olacağını Birlik azalarının diğer cemiyetlere girebileceklerini, Birlik mensubunun aidat vereceği, gurup adı verilen mümessillik idaresinde hücrelerden teşekkül ettiği, Almanya'nın mağlubiyetinde müttefik sefarethanelerine çelenkler gönderilip tebrikatta bulunulacağı, Birlikler mensuplarının örnek gençler olacağı, Birliğin iki sene müddetle gizli faaliyette bulunacağını) yazılı olduğu..."⁹⁰

İGB kısa sürede büyüdü, ancak resmi bir öğrenci örgütü olarak kurulmadı. Bu tuhaf bir durum yaratıyordu. Bir yandan bir tür "cephe çalışması" olarak partili olmayan, kendini antifaşist, Kemalist, ilerici olarak

tanımlayan öğrenciler kapsanmış oluyor, bunların bazıları partiye alınsa da, önemli bir bölümü “İGB’li” olarak tutuluyor ve gizli bir faaliyet yürütüyorlardı.

İGB’nin örgütlenmek dışında aktif bir çalışma yürüttüğünü söylemek mümkün değildir. İsmet İnönü’nün ırkçı-Turançı grupları suçladığı ünlü 19 Mayıs 1944 konuşması sonrası, İnönü’ye bağlılık telgrafı çekilmesi düşünülmüş, hatta bunun başka öğrenci örgütleriyle birlikte organize edilmesi tasarlanmış, ancak bir adım atılmamıştır. Örgütün en somut eylemi Eminönü Halkevi’nde konuşma yapacak olan “Türkçü” İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun konuşmasının gereksiz alkışlarla, öksürükle, gürültüyle baltalanmasıdır. Bu olay üzerine dönemin ünlü ırkçısı Nihal Atsız, kaleme aldığı “Başbakan Saracoğlu’na açık mektup”ta komünistlerin eylemlerinden şikayet etmiş ve konferansı baltalayanlar arasında Can ve Müeyyet Boratav kardeşlerin adını açıkça yazarak İGB üyesi Boratav kardeşleri hedef göstermiştir. Atsız’ın bu çıkışından kısa süre sonra ise İGB tutuklamaları başlamıştır.

Ancak polisi Mihri Belli’ye ulaştıran esas olay, Süleymaniye Camisi’ne pankart asma girişimidir. 1945 İGB Davası’na giden süreç 19 Mayıs 1944 günü sabaha karşı iki kişinin Süleymaniye Camisi’ne “Saracoğlu faşisttir-Vurgunculuk ve Faşizmle Savaş Cephesi” yazılı bir mahya asmaya çalışırken müezzin tarafından fark edilmeleri ve pankartı asmadan kaçmalarıyla başladı. Bu iki kişiden biri Mihri Belli, diğeri ise kaçarken düşerek yaralanan Tahsin Berkem’di. Tahsin Berkem 8 Ekim’de saklandığı yerde yakalanana kadar, yani beş ay boyunca bu pankart asma eylemi nedeniyle herhangi bir gözaltı ya da tutuklama olmadı. Polis, önce Berkem’i yakaladı, Berkem’den ise Mihri Belli’ye ulaştı.

Bu tartışmalı eylem 1944 TKP Tevkifatı’nın sürdüğü günlerde gerçekleştirilmişti. Mart 1944’te Reşat Fuat ile birlikte partinin İstanbul ve Ankara il örgütlerinden çok sayıda kişi yakalanmış, ancak MK tam olarak ortaya çıkarılamamıştı. Partinin teşkilat sekreterinin tutuklu olduğu bu aylarda siyasi faaliyetin kesintisiz sürdürebilmesi için o sırada MK üyesi olan Mihri Belli’ye önemli rol düşüyordu. Ancak Belli, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermekte olduğu ve Türkiye siyasal hayatında önemli değişikliklerin ipuçlarının ortaya çıktığı bir dönemde önceliği Parti faaliyetlerinin sürekliliğine değil, sansasyonel bir eyleme vermiş, üstelik bu eyleme bizzat katılmıştı. Rasih Nuri İleri, 1945 *İGB Davası* kitabına yazdığı önsözde bu eylemin başarılı olması durumunda ne yapacağını sorduğu Belli’den “Başka eylemler gerçekleştirecektik” yanıtını aldığını, “Daha sonra ne olacaktı?” diye

sorduğunda ise Belli'nin kendisine "Sonunda yakalanacaktık" dediğini aktarır.⁹¹ Bu eylemin sonuçları ağır olmuş, Belli polise deşifre olmuş ve TKP'nin gençlik içindeki birikimi dağıtılmıştır.

İGB tutuklamaları dünya ve Türkiye'nin önemli değişimlere gebe olduğu bir dönemde gerçekleşti. Müttefik zaferinin kesinleşmesi sonrası Türkiye'nin Nazi Almanyası ile işbirliği sona ermek üzereydi. Bu konjonktürün iç siyasete yansımaları, öncelikle ırkçı-faşist güçlerin hareket alanının daralacağına işaret etmekteydi. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1944 yılının 19 Mayıs konuşmasında bu yönde ilk sinyali verdi. Konuşmadan sonra İrkçi-Turancı gruplar tutuklanmaya başladı ve Eylül ayında da ünlü ırkçılık-Turancılık davası açıldı. Bu sırada İGB'ye doku-nulmadı. Ancak Ekim'de ilerici gençliğe yönelik polis operasyonu başladı. İGB'ye açılan dava da yine konjonktürün etkisiyle TKP davasıyla birleştirilmedi. Muhtemelen, Sovyetler Birliği'nin de aralarında olduğu müttefiklerin yeni dünya düzeninin esas mimarları olarak savaştan çıktığı bir dönemde, 1944 Tevkifatı'nda olduğu gibi, büyük ve ses getiren bir TKP davası arzu edilmiyordu. İGB davası Şubat 1946'da sonuçlandığında Mihri Belli, komünist parti üniversite temsilcisi olarak gösterilmiş, yani MK üyeliği yine ortaya çıkarılamamıştı. Belli'nin TKP'li Hasan Basri Alp ve David Nae ile birlikte bir komünist gençlik teşkilatı kurmaya çalıştığı ileri sürülüyordu. Ayrıca askeri öğrenciler Yusuf Atılgan ve Kenan Uluğ ile Yedek Subay Tayyar Uslu'nun da İGB ile ilişkili olmasından dolayı Belli'nin Askeri Ceza Kanunu'na göre de cezalandırılması istenmiş, ancak ilgili madde uygulanmamıştır.

İGB'yi TKP'nin gençlik örgütü olarak tanımlayan iddianamenin çok sağlam olmadığı görülmektedir. En güçlü delil, pankart eyleminden haberdar olmayan Sefa Yurdanur'ın verdiği, daha sonra işkence gördüğü gerekçesiyle reddettiği ilk ifadedir. Bunun dışında İGB'nin nizamnamesi ile toplantılarda Parti bültenlerinin okunması delil olarak gösterilmiştir. Bunlar yeterli bulunmamış olacak ki, "Feshane olayı" olarak bilinen, 1 Mayıs 1945'te Feshane fabrikasında orak-çekeçli kartlar atılması olayı İGB ile alakalı olmadığı halde davaya eklenmiş ve örgütün komünizm prensiplerini savunduğuna delil sayılmıştır.⁹²

29 Ağustos gecesi karartma uygulamasından yararlanılarak Fatih, Vezneciler, Eminönü, Kuledibi, İstiklal Caddesi ve Şişli semtlerinde du-

91 İleri, *a.g.e.*, s. 1X.

92 İleri, *Kırklı Yıllar-3 1945*, s. 109, 111.

varlara, binaların kapı yanlarına, dükkân kepenklerine, üzerinde “İşçiler, Köylüler, Münevver Yoldaşlar, Halkın Türkiye’sini kurtaracak kafa ve kol emekçileri, Birliğimiz Adaletsizliği yıkacaktır, Birleşiniz” yazılı 30 kadar afiş asılmıştı. Feshane fabrikasının etrafında da bu afişler görülmüş, yerlere orak-çekiçli, üzerinde “İşçiler Birleşiniz” yazılı kartlar bırakılmıştı.⁹³ O sıra Feshane fabrikasında çalışan ve bildirileri fabrikaya bırakan Bilal Şen, İGB’nin komünistliğine kanıt bulmak için Partinin işçi çalışması çerçevesinde yapılan bildiri dağıtımının İGB’ye bağlandığını anlatmaktadır.⁹⁴

Dava sırasında savunma, İGB’nin bir komünist teşkilatı olmadığı, yönetiminin de komünistlerden müteşekkil olmadığı; İGB’nin gizli bir cemiyet olmadığı, kurulma aşamasında olan bir örgüt olduğu; siyasi bir amaç benimsemeyip öğrencilerin taleplerini dile getiren bir tür meslek örgütü olduğu iddiasında ısrar etmiştir. Mihri Belli, savunmasına ek olarak verdiği ve İGB Nizamnamesi’nin taslağı olduğunu ileri sürdüğü metinde İGB’nin antifaşist ve Kemalist olduğunu, Kemalizmin gençlik arasında yayılmasını ve benimsenmesini hedeflediğini yazar.⁹⁵ Savcılığın sunduğu Nizamname taslağının doğru olmadığını savunur.⁹⁶

1945 Davası savunması TKP geleneği açısından, en hafif tabirle, çok sorunludur. TKP bir süredir haklı olarak Kemalist burjuva devriminin ilerici ilke ve devrimlerinin bizzat CHP iktidarı tarafından ya da onun göz yummasıyla çiğnendiğini saptıyordu. Cumhuriyet’in kısa ömründeki ilerici atılımlardan geri dönülüyor, Nazi hayranlığıyla malul bir gericilik yükseliyordu. Bu koşullarda TKP, Cumhuriyet devrimlerinin tarihsel meşruiyetini ve güncel mevzilerini savunuyordu. Ancak bu siyasal doğrular ve dava sürecinde savunmanın gerektirdiği esneklik, bir MK üyesinin TKP’nin kurduğu bir örgütü “Kemalist” olarak nitelemesini haklı çıkarmamaktadır. Dolayısıyla savunmada ciddi bir sorun vardır. Mihri Belli, mahkemede sözlü savunmasında meydanın Kemalizm’e aykırı sağ ve sol cereyanlara boş bırakıldığını söylemiş, Turancıların bu halden en çok faydalananlar olduğunu belirtmekle birlikte, İGB’yi kurarak “Sağ ve sol ifratlarla mücadele ederek yerine kendi öz malımız Kemalizm’i ikame edecektik. Bunu ancak bir talebe teşkilatı başarabilirdi” diye eklemiştir.⁹⁷

93 İleri, *Kırklı Yıllar-5 Kızım Alôç*, s. 60.

94 Bilal Şen, *Anılar-Notlar*, Derleyenler: Erden Akbulut-Ersin Tosun, Sosyal Tarih Yayınları, 2008, İstanbul, s. 16-18.

95 İleri, *Kırklı Yıllar-3 1945 İleri Gençler Birliği (İGB) Davası*, s. 172.

96 İleri, *a.g.e.*, s. 194.

97 İleri, *a.g.e.*, s. 175-76.

"Atatürk'ün inkılâp ve savaş arkadaşı İnönü'yü de Kemalizmin büyük lideri ve en yüksek otoritesi olarak tanır ve hürmet ederim. Bu memleketin İnönü'nün münevver, uyanık ve demokrat başkanlığı altında daha ileri başarılarına kavuşması en büyük dileğimdir. Ben Kemalistim ve fikrimce Kemalizm Türkiye için biçilmiş kaftandır. Kemalizm bir küldür (bütündür), bunun sağı veya solu yoktur, heyeti umumiyesi vardır. Altı okun delâlet ettiği vasıfların bütün gereklerine riayet şarttır. Kemalizm ilmi manada, (yani Partinin nizamnamesinin çizdiği ve Atatürk'le İnönü'nün müteaddit (birçok) demeçlerinde belirttiği manada) milliyetçidir. Fakat ırkçı ve Turancı değildir. Kemalizm halkıcıdır, idare fiiliyatında halkı gözetir fakat komünist değildir. Binaenaleyh ben ırkçı ve Turancı olmadığım gibi komünist de değilim. Ve bunları memleketimin siyasi, içtimai ve iktisadi ihtiyacına, durumuna uygun bulmam."⁹⁸

Birlik tasarısı bakımından faydalanmak istediğim Mustafa (Göksu) ve Sefa'ya (Yurdanur) gelince bidayette (başlangıçta) ben bunların komünistlikle alâkalı olduklarını bilmiyordum. Bilâhare bu alâkalarını öğrendikten sonra da, Kemalizm hakkında kendilerine yaptığım izahat ve telkinat ile bu çocuklar üzerinde çok müessir (etkili) oldum. Üniversitelerinin sağ ve sol ayrılıklara, iman ihtiyacı ile kaydıkları kanaatindeyiz. Şuurlu bir talebe teşkilâtı kendi öz malımız Kemalizmi bu gençler arasında bütün derinliğile yayacak olursa sağ ve sol aykırılıkların önü alınabilir. Zaten benim fikrimce henüz üniversite sıralarında bulunan bir genci şu veya bu cereyanın şifa bulmaz bir taraftarı addetmek hatadır. Bu gibi işlerde cebir, tazyik yolundan ziyade, muhabbet ve telkin yolu ile hareket etmeği doğru bulurum."⁹⁹

1945 İGB Davası kitabına yazdığı önsözde Rasih Nuri İleri, bu savunmadan bahsederken "Gizli komünist partisi davalarında esas, politik savunmadır, cezayı hafifletmek değildir. Bu gibi davalarda örgütsel ilişkiler ve eylemler kesinlikle inkâr edilmeye çalışılır, komünist ilkeler ve inanç sonuna kadar savunulur" dedikten sonra Belli'nin mahkemede "Bir iki komünisti Kemalist yapmakla fena mı yaptık"¹⁰⁰ gibi sözlerinin, komünizm ve komünistler hakkındaki beyanlarının tüyler ürpertici olduğunu vurgulamaktadır.

İleri, yine de Belli'ye kısmen hak vermek adına "davayı sırf 'antifaşist' bir mücadele davası olarak ele alınca daha nüanslı olarak düşünmek gerekir" diye eklemektedir.¹⁰¹ Hak verip vermemek bir yana, savrulmanın kaynağını Mihri Belli'ye daraltmak gerçekten de yanlış olur.

98 a.g.e., s. 178.

99 a.g.e., s. 179.

100 a.g.e. 1945, s. X.

101 a.g.e., s. X.

Meselenin özü TKP'deki kimlik erozyonundadır, siyasal hedeflerdeki “gevşeme”nin, yani sosyalist devrim mücadelesine odaklanan bir komünist parti olmaktan uzaklaşmanın sonucudur. Siyasetteki değişim örgütsel normları zorunlu olarak başkalaşmaya uğrattır. Partinin, demokrasi cephesi kurmaya daralan siyasal hedefleri, ister istemez kadroların siyasal algı ve tavırlarına yansımaktadır. Sorunun bir MK üyesinde su yüzüne çıkması kadar, MK'nın diğer üyelerinden, özellikle de Şefik Hüsnü ile Reşat Fuat'tan bir eleştirisinin de gelmemiş olması dikkate değer.

Öte yandan daha “az radikal” talepler etrafında örülen bir siyasal mücadele de devlet baskısına uğruyor, üstelik kayda değer bir ilerleme kat edemeden kesintiye uğruyordu. Bunun yıpratıcılığı da hesaba katılmalıdır. Özetle, söz konusu kimlik aşınmasının, ardı ardına gelen tevkifatlardan kaynaklanan örgütsel kopuşlarla ve desantralizasyon döneminin yarattığı kesintiyle de ilgisi olduğunu düşünebiliriz. Bunlarla bağlantılı olarak TKP yönetimi KUTV eğitiminden geçmiş kadrolardan da yoksun kalmıştır. Mihri Belli örneği bu noktaya da denk düşmektedir.

1944 davasında olduğu gibi 1945 İGB davasında da mahkûm edilenlerin sayısı sınırlı olmuş ve cezalar sonraki yıllara göre düşük kalmıştır. O sırada 141. madde 1. fıkradan cezanın alt sınırı 2 yıldır. Sonraki dönemde alt sınır önce 5 yıla, 1951 Tevkifatı yapılırken 8 yıla yükseltilecekti. İGB davasında tutuksuz yargılananların sayısı 17'dir. Tutukluların önemli bir kısmı da beraat etmiştir. Ancak Rasih Nuri İleri görece olarak düşük tutulan cezaları, daha köklü bir operasyonun hazırlığı olarak yorumlar:

Adeta 1944-1945'te bir prova yapılmış, Emniyet'te dosyalar hazırlanmış ve bir kök sökme operasyonu tezgahlanmıştır. 1944 davalarının görece olarak hafif atlatılmış olmasının bir nedeni de budur. Hatta 1946 sosyalist partilerinin davasından hemen sonra 1947'de başlayan illegal teşkilatta, İzmir İl Komitesi'nde ilk günden Milli Emniyet görevlisi Şükrü Dinsel bulunup İstanbul ve Ankara parti örgütleri ile ilişki kurduğu halde 1951'e kadar tevkifat yapılmaması bir rastlantı olamaz.¹⁰²

Bu iddia kısmen doğru olsa da, Türkiye egemen güçlerinin değişen siyasi koşulları hesaba kattığını düşünmek daha akla yatkın görünmektedir. 1944-1945 döneminde iktidar, gürültülü bir şekilde komünistlerin üstüne gitmek yerine davaların hızla sonuçlandırılmasını tercih etmişti. 1946 yılından itibaren, yani Türkiye'nin Soğuk Savaş'a angaje olmasıyla birlikte antikomünist cadı avı süreklileştirildi, komünizm tehlikesi ısrarla abartıl-

102 İleri, *Kırklı Yıllar-3 1945*, s. XII.

dı. Bu ortamda komünistler yasal kılıf giydirilmiş şiddetin en ağır türüyle susturulmaya çalışılacaktı.

Emniyet'te uygulanan şiddet ve bu şiddetin tutukluların sağlığında ve hayatlarında yol açtığı tahribat ise cezalar kadar hafif değildir. İGB davasında tutuklanan gençlerin bazıları dokuz ay kadar Emniyet'te tabutluk denilen hücrelerde kalmış, işkence görmüştür; ve bu yüzden ruh sağlıklarını yitirenler olmuştur. İGB davası tutukluları daha sonra işkenceyi ve kötü muameleyi ifşa eden bir dilekçe vermişlerse de bu iddialar üzerine işlem yapılmasına bile gerek görülmemiştir. Tutukluların verdiği dilekçe de Emniyet'teki işkence düzeneğinin ve hücrelerinin inşaat hazırlıklarını yapan eski Emniyet Müdürü Halûk Nihat Pepeyi'nin savaş yıllarında Nazi Almanyası'na ve Almanya'ya bağlı Orta Avrupa memleketlerine yaptığı ziyaretlerden ilham aldığı bilgisi de yer almaktadır. Bundan sonra hücrelerin, özellikle tabutlukların yerlerine ve koşullarına dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir.¹⁰³

*"Tahammülü imkânsız işkenceler altında ilk mektep muallimi Hasan Basri Alp öldürülmüş. Şimdi Bakırköy tımarhanesinde yatan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe şubesinin son sınıfının en güzide talebelerinden Kemalettin Özerdem cinnete sevk edilmiş, aynı Fakülteden Sefa Yurdanur tazyike dayanamayarak intihar teşebbüsünde bulunmuş, Türkiye'nin en güzide ressamlarından Nuri İyem ciddi sinir buhranları geçirmiştir. Bu felaketten kurtulup da asabı ve sıhhati bozulmayanlarımız sayılıdır."*¹⁰⁴

Mahkeme heyetinden Emniyet'teki hücrelerde keşif yapılması ve Hasan Basri Alp'in ölümünün soruşturulması istenmiş,¹⁰⁵ ancak bu talepler reddedilmiştir.

4.9. İleri Demokratlar Cephesi

Cephe çalışmaları 1945 yılı bahar aylarından itibaren hız kazandı. İnönü yönetimi yeni partilerin kurulması dahil siyasal alanı kısmi olarak serbestleştirmeye hazırlanıyordu. TKP, cephe açılımının birinci aşamasında "Faşizme ve Vurgunculara Karşı Demokratik Savaş Cephesi" kurulmasını öngörmüştü. Bu süreçte somut bir ittifak girişimi olmamış, TKP arayüz örgütlenmeleriyle aralarında CHP'lilerin de olduğu antifaşist, yurtsever ve ilerici kesimlere ulaşmaya çalışmıştı. 1944 Tevkifatı ile

103 İleri, Kırklı Yıllar-3 1945, s. 163.

104 İleri, Kırklı Yıllar-3 1945, s. 163-164.

105 a.g.e., s. 164.

onu izleyen İGB tutuklamalarının ardından, cephe çalışmalarının ikinci aşamasına geçildi. 1945 başlarında TKP hem örgütsel olarak yeniden toparlanmaya çalışıyor, hem de cephe çalışmalarını yeni baştan ele alıyordu. Bu dönemde MK'da Şefik Hüsnü ile birlikte çalışan isimlerin, kesin olmamakla birlikte Celal Benneci, (Dede) Ahmet Fırıncı, Hüsamettin Özdoğu, Mehmet Bozışık, Zeki Baştımar, Halil Yalçinkaya olduğu anlaşılmaktadır. Ahmet Fırıncı, Reşat Fuat'ın tutuklanması üzerine teşkilat sekreterliğinde doğan boşluğu doldurmaya çalışırken, cephenin mimarlığını Şefik Hüsnü üstlenmişti. Hüsamettin Özdoğu İstanbul il örgütünü kurma çalışmalarına başlamıştı. Gaziantep'te sürgündeyken kaçarak İstanbul'a gelen Boz Mehmet (Bozışık) teşkilat bürosu sekreterliğine getirildi ve aynı zamanda Beşiktaş'ta Baba Haydar'ın evinde kurulu matbaanın başına geçti.

Başlangıçta cephe çalışmaları gizlilik esasına uygun şekilde örgütleniyordu. Ancak Şefik Hüsnü'nün *Tarihçe*'de verdiği bilgiye göre bu sırada Parti örgütüne gönderilen talimatnamede cephenin, her çareye başvuru olarak legalleşmesine çalışılacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁶

Sayılgan, TKP'nin 1943 yılı itibarıyla "Tek Cephe" adı altında cephe çalışması yapmaya başladığını, savaşın sonuna doğru Şefik Hüsnü'nün "Faşizm ve Vurgunculuk Aleyhine Geniş Cephe" programında tadilat yaptığını, bu tadilatın CHP içinde başlayan muhalefet eğilimlerinin fark edilmesi üzerine bazı iktidar partisi üyelerini kapsamak üzere yapıldığını ve cephenin yeni isminin "Faşizm ve Vurgunculara Karşı Mücadele Cephesi" olarak değiştirildiğini, ancak 1945'te muhalefet partilerinin kurulmaya başlaması üzerine 1 Temmuz'da Şefik Hüsnü'nün cephe programını yeniden yazdığını belirtir. Kullanılan iki terim "Milli Birlik Cephesi" ve "İleri Demokratlar Cephesi"dir.¹⁰⁷

Cephe programının yanı sıra "Vilayet Komitelerine Talimat" ile "Hür Milletler Camiası Kurulurken Türkiye'nin Demokratlaşması Hakkında Tezler" başlıklı iki belge daha üretilmiştir. Şefik Hüsnü tarafından yazılan bu belgelerin kimi bölümlerine 1947 dava tutanaklarında ve İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in 29 Ocak 1947 tarihli TBMM oturumunda yaptığı konuşmadaki alıntılar sayesinde ulaşabiliyoruz. 1945 Nisan ayında parti örgütüne ulaştırılan "Vilayet Komitelerine Talimat" siyasi çalışmaların sonuçlarının mutlaka alınacağına dair iyimser değerlendirmelere yer

¹⁰⁶ İleri, *Kırklı Yıllar-5, Kızım Alôç*, s. 272.

¹⁰⁷ Sayılgan, *a.g.e.*, s. 214-218.

vermektedir. Özellikle Şubat 1945'te SSCB, ABD ve İngiltere'yi buluşturan Yalta Konferansı'ndan sonra faaliyete elverişli şartların olgunlaştığı belirtilerek "Gayretlerimizden önümüzdeki aylar içinde elle tutulur sonuçlar sağlayabileceğimizi müjdeleyen emareleri gözlerimiz gittikçe daha aydın olarak seçebiliyor. Yeter ki onlara ulaşmak için bütün savaş gücümüzle teşkilâtli bir tarzda ileriye atılmayı becerelim..."¹⁰⁸ denilmektedir. Şefik Hüsnü 1945'ten itibaren dünyanın ve Türkiye'nin yeni dönemine ilişkin son derece umutludur. Bu beklentisinin tamamen temelsiz olduğunu söyleyemeyiz. Bir kere Saracoğlu hükümetinin Hitler Almanyası ile ilişkisi nedeniyle işlediği büyük suç ortadadır:

*"İşlediği bu tamir kabul etmez büyük siyasi suçun ağırlığı gün geçtikçe onun omuzlarına daha ziyade yükleniyor ve onu günün icap ettirdiği cezrî (köklü) iktisadî ve siyasi tedbirleri almak imkân ve serbestisinden mahrum bir duruma sokuyor. Bu kabiliyetsiz, faşizme mütemayil mürteci hükümet başına belâ kesildiği milletin mukadderatına tahakküm etmekten vazgeçecek yerde, muzaffer demokrasilerden gördüğü baskılara her gün biraz daha zellâne (horlanarak) boyun eğmek suretiyle millî şeref ve haysiyetimizi istiklâlimizin yüksek menfaatlarını aralıksız ayaklar altında çiğnetmektedir."*¹⁰⁹

Şefik Hüsnü'nün beklentilerinin bir kaynağı "muzaffer demokrasiler"i yarattığı basıncın süreceği ve bu basıncın Türkiye'de ilericilere alan açacağıdır. Oysa Nazi Almanyası'nın yenilgisinin hemen ardından emperyalist dünya fabrika ayarlarına geri dönecek ve 1917 düşmanlığı eskisinden de şiddetli bir şekilde hortlayacaktır. Şefik Hüsnü'nün analizinde uluslararası sınıf mücadelelerinin alacağı yeni yön yanlış tahlil edilmiştir. Bunun bir nedeni, anti-Sovyetizmin ve antikomünizmin yapısallığının göz ardı edilmesi, dünya siyasetinin ve sınıf mücadelelerinin antifaşizm ekseninde yorumlanmaya çalışılmasıdır.

Şefik Hüsnü'nün de devamında belirttiği gibi, sadece dış siyaset sahasındaki suçları nedeniyle değil, içeride gerici burjuvazinin ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarıyla kendini özdeşleştirmiş olan bu hükümet, halkın artan sefaletine tepki gösterenleri yıldırmaı sürdürmektedir. "Bunun neticesi olarak, yoksul köy yığınları ve şehirlerin geniş müstehlik (tüketici) kütleleri arasında âdeta müzmin bir açlık hüküm sürmektedir."¹¹⁰ Öte yandan rüşvet ve yolsuzluk idare kadrosunda korkunç bir şekilde yayılmıştır.

108 İleri, *Kırklı Yıllar-5*, s. 274.

109 Sayılğan, a.g.e., s. 210.

110 Sayılğan, a.g.e., s. 211.

Bu hükümet gitmek zorundadır ve Şefik Hüsnü'ye göre, bu hedefe kısa sürede ulaşmak mümkündür.

Gerçekten de Almanya'nın yenilgisinin Türkiye'de Nazilerle işbirliğini sürdürmüş olan hükümetin de çöküşüne yol açması mantıklıdır. Üstelik bu hükümet savaş yıllarındaki ekonomi politikalarıyla, çıkar çevreleriyle kurduğu ilişkilerle halkın sefaletinin başlıca sorumlusuydu. Açlık, yolsuzluk, rüşvet, toplumda henüz dışa vurulmamış bir tepki biriktirmişti. TKP'nin yeni bir açılımla bu tepkiyi örgütlemeye çalışması Türkiye'de uzun süredir ilk kez sola alan açılması anlamına geliyordu. Ancak Türkiye'de egemen sınıflar söz konusu tepkinin solu beslemesi yerine, İslamcılıkla karışık bir sağ siyaseti yükseltmeyi tercih edeceklerdir. Bu tercihin solu boğarak hayata geçireceği, 1945 yılı sonuna kadar tam olarak ortaya çıkmayacaktır.

Bu noktada beklenmedik derecede hızlı bir gelişme, Soğuk Savaş'ın ve onun ideolojisi olarak antikomünizmin zaman yitirmeden dünya ve Türkiye dengelerini belirlemeye başlaması oldu. Faşizmin yenilgisi dünyada ve Türkiye'de solun büyümesine daha elverişli bir siyasal atmosfer yaratabilirdi. Ancak ABD liderliğindeki dünya sermayesi böyle bir "elverişli" dönemin hiç açılmaması konusunda kararlı ve hızlı davranmıştır. Türkiye ise ilk aşamada savaş politikası nedeniyle tedirgindir ve Batı dünyası tarafından kabul edilmek için bir dizi siyasal reform yapmaya hazırdır. Şefik Hüsnü, analizlerinde savaş yıllarında Sovyetler ile İngiltere ve ABD arasında kurulan ittifak ilişkisinin bir süre daha CHP üzerinde basınç yaratacağını varsaymakta ve bu basıncın olası etkilerini şöyle tahlil etmektedir:

*"Bir taraftan Halk Partisi'nin idare edici kadrosu, başta Saracoğlu ve arkadaşları olmak üzere şüphe götürmez bir tarzda Sovyetlere aleyhtar ve Londranın Sovyetler Birliği ile dostluk ve işbirliği siyasetine açıktan açığa hasımdır. Bundan ötürü, iki büyük anglo-sakson demokrasisi de, Türk Hükümetinin ömrünü bir gün bile uzatmaya yardım etmek şöyle dursun, idare mekanizmasının demokratlaştırılması hususunda nüfuzlarını kullanmak suretiyle içerdeki demokrat kuvvetler cephesini desteklemek zorundadırlar. Bunun da memleketteki tek fırka hâkimiyetinin ve otoriter idarenin yıkılmasını ve Türkiye'de hakiki ve fiili demokrasi devresinin açılmasını çabuklaştıracakı besbellidir."*¹¹¹

Şefik Hüsnü, Soğuk Savaş'ı öngörememiş ve dolayısıyla, faşizmin dünya çapındaki yenilgisi Türkiye'yi "demokratikleşme"ye zorlarken, bu sürecin baskıcı, sola ve ilericiğe karşı bir antikomünist yaklaşımla yürütüleceği-

ni kestirememiştir. Bu nedenle önce cephenin sonra da Partinin legalleşmesine olanak sağlayacak bir sürece girildiğini düşünmektedir. Nitekim, Partiye gönderilen talimatta, illegal çalışmanın zorunluluktan kaynaklandığı, bir prensip olmadığı hatırlatılır: “İşletme ve daire hücreleri ve umumiyetle faal bir rol oynayan mücahitlerimiz, gizli çalışma usullerine başvurmamızın tek sebebi, altında yaşadığımız baskı ve yıldırma rejiminin yasakları olduğunu ve bunu istemeyerek yaptığımızı hiç bir zaman gözden uzak bulundurmamalıdır...” uyarısını şu vurgu izler:

“Faaliyetimizi saklamak şöyle dursun göğsümüzü gere gere herkesin önünde inkişaf ettirebilmek fırsatlarını ele geçirmek için daimi surette çırpınırız. Mahalli teşkilatlarımızda çalışanlar daima bunu hatırlamalı gizlilikten çıkma çarelerini araştırmaktan hiçbir zaman vaz geçmemelidirler.”¹¹²

Bu çerçevede cephenin protesto gösterileri düzenlemesi dahi düşünülmektedir ki, bu, sosyalist hareketlere daha hoşgörülü bir döneme girildiğine inancın ifadesi olmalıdır. Legale çıkmak gündemdedir:

“(...) bu gibi hareketlere ön ayak olduklarından veya Demokrasi faydasına çalıştıklarından dolayı, kapı dışarı edilenlerin tekrar işe alınmaları hususunda –iş tadel etmeğe kadar gidecek- kollektif teşebbüsler ve gösteriler hazırlanması; ileri Demokratlar Cephesi, şehir veya memleket ölçüsünde, umumî bir hareket parolası ortaya atacak olursa müessese işçilerinin toplu bir halde buna katılmasının sağlanması... bu vadede akla gelen başlıca işlerdir. Bugün gelişmekte olan memleket ve dünya şartları içinde, büyük ekseriyetin iştirâkile yapılacak bunlara benzer, haklı metalip (talepte bulunma) ve protesto hareketleri, polislin karışmasını ve hatta bazı tevkifatı mucip olsa bile, bunlar mesûl tutulanlar için büyük bir tehlike teşkil edemez; neticesiz kalmaya mahkumdur ve göze alınmaları gerektir.”¹¹³

Bu talimata ek olarak parti örgütlerine çalışmalara yön verecek temel siyasi şiarlardan oluşan bir liste iletilir. Bu siyasi ilkeler TKP'nin antifaşist ve Sovyet dostu bir çizgiyi esas alarak yeni dönemin siyasi faaliyetlerini sürdüreceğini göstermektedir. 15 maddelik bu listenin bazı maddeleri şöyledir:

1. Faşizm propagandacı ve tahrikatçıları zindana,
2. Devlet dairelerinde ve ordu kadrosunda faşistlerden, vurgunculardan ve kötü kullananlardan sıkı bir temizlik,
3. Mahkûm ve sanık, antifaşist sol mücahitleri serbest rahat ve faaliyete iade,

112 İleri, *Kırklı Yıllar-5 Kazım Alôç*, s. 274

113 İleri, *Kırklı Yıllar-4 1947*, s.208-209.

4. Balkanlarda eski irtica ceryanlarına değil, yeni demokrat hükümetlere yardım ve onlarla kaynaşma,
5. Sovyetler Birliği ile çabucak anlaşacak ve eski dostluk bağlarından daha kuvvetli ve samimi münasebet kuracak, antifaşist demokrat (!) bir hükümet,
6. Bütün işçiler ve terakki sever aydınlar 'Halk için Bir Türkiye' sağlayacak olan (ileri demokratlar cephesine) ki, bu liste doğmak üzere olan hareketin siyasi muhtevası ve temelini karakterize ettiği cihetle onu da ayrıca bu mektupla birlikte gönderiyorum."¹¹⁴

Cephe programı siyasi güçler arası bir ittifak öngörüyordu. Programın girişinde programdaki istek ve gayeleri benimseyen "mevcut ileri görüşlü siyasi partiler, meslek birlikleri, kültür cemiyetleri ve faşizme ve irticaa düşman müstakil demokrat gruplar ve yurtseverler ve namuslu vatandaşlar"ın bir "Milli Birlik" etrafında toplanmasının arzulandığı belirtilmiştir.¹¹⁵

Bu anlamıyla 1945 öncesinden farklı olarak CHP iktidarına muhalif partilerle bir ittifak düşünüldüğü anlaşıyordu. Nitekim, 1945 yılı boyunca CHP'den kopan ve daha sonra Demokrat Parti'yi teşkil edecek olan isimlerle yan yana gelmek üzere bu çerçevede girişimlerde bulunulacaktır. İl komitelerine iletilen talimatta özellikle büyük şehirlerde yolsuzluğa, vurgunculuğa, faşizm ve ırkçılığa karşı "doğru ve temizlik, serbest münakaşa, serbest bir dereceli seçim vesaire lehinde demokrat savaş grupları vücut bulmaktadır" diyen Şefik Hüsnü'nün başlıca kastı CHP içinden çıkan bu gruplar olmalıdır. Talimatta ayrıca devrim propagandasına sapanıp kalmama uyarısı da yer almaktadır:

*"Bu vakıaya, geçen Haziranda (1944) yapılan Parti tebliğinde ilk defa işaret edilmiş, bizim de genel inkılap (yani komünist) gayelerimizin propaganda-sına sapanıp kalmamızın caiz olmayacağı, çalışmalarımızı bu istikamete çevirerek bu ileri halkçı grupları ve dağınık kuvvetlerle elele, faşizme karşı bir İleri Demokratlar Birliği hareketi geliştirmeye uğraşmamız gerektiği üzerinde durulmuştur."*¹¹⁶

31 Temmuz 1945 tarihli "Türkiye'nin Demokratlaşması Hakkında Tezler" başlığını taşıyan ve Parti örgütüne ulaştırılan belgede, bu kez TKP'nin legalleşmesi hedefinden bahsedilmektedir. Tezler'de cephe partinin legalleşmesi sürecinin bir ara aşaması gibi tarif edilir:

¹¹⁴ İleri, *Kırklı Yıllar-5 Kâzım Alôç*, s. 273.

¹¹⁵ Sayılğan, *a.g.e.*, 219.

¹¹⁶ İleri, *a.g.e.*, s. 274.

*"Buna rağmen T.K.P müsavî haklı (eşit haklara sahip), kanunî bir siyasî teşekkül sıfatıyla Demokrasi serbestliklerinden faydalanarak halk yığınları arasında açık çalışmak imkanını ele geçirinceye ve bunun neticesi nüfuz ve itibarı herkesin gözü önünde belli oluncıya kadar Milli Birlik Cephesi de toplanarak diğer Demokrat Partiler ve cemiyetlerle elele memleketimizde Demokrasinin kök salması, faşizm ve ırkçılık artıklarının tamamıyla ezilmesi ve temizlenmesi uğrunda kardeşçe, sistemli bir faaliyete girişmekte ve iktisadiyatımızın, bizzat ilgili işçilerin sıkı kontrolü altında ileri bir Devletçilik temeli üzerinde, muvazeneli bir tarzda gelişmesine yardım etmekten başka bir iddia da değildir."*¹¹⁷

Şefik Hüsnü Türkiye'nin demokratikleşmesi hakkındaki tezlerine devrim giden yolda halkçılık aşamasından geçilmesinin bir zorunluluk olduğu iddiasını da eklemiştir. Buna göre İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı bir sonuç, bu aşama geçilmeden daha derin toplumsal devrimlerin ortaya çıkmasının beklenemeyeceğidir:

*"Millî Birlik Cephesi tarafından tahakkuk ettirilecek bu ileri halkçılık merhalesinden geçmeksizin, İkinci Cihan Harbinin doğurduğu hüküm milletler dünyasında daha derin içtimai devrimlere erişilemeyeceğini hadîsatın (olayların) akışı meydana çıkarmıştır. Bundan dolayı, İleri Demokratlar Cephesi hareketine biranevvel, bütün memleketi ve bütün iktisadî, cemiyet ve kültür sahalarını içine alan muazzam bir halk yığınları kaynaşması önemini kazandırmak gayesiyle elimizden gelen her şeyi yapmayı çalışma planımızın ön safına koymak lüzumunu duyduk."*¹¹⁸

Şefik Hüsnü, İleri Demokratlar Cephesi çalışmalarını örgütlemek üzere dönemin gazete ve dergilerinde yazılarıyla adını duyuran Nail Çakırhan'ı görevlendirir. Çalışmanın sorumlusu olan Çakırhan'a *En Büyük Tehlike* broşüründe imzası olan Faris Erkman ile Ermeniler arasında etkili bir sosyalist gazete olan *Nor-or*'u¹¹⁹ çıkaran Aram Pehlivanian eklenir. Pehlivanian 1944 Tevkifatı'nda iyi bir sınav vermediği için tepki çekmiş, ama partiye bağlılığını korumayı bilmiş bir komünisttir. Muhtemelen bu nedenlerle Cephede görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Cephe faaliyetleri yoğunlaşınca bu isimlere öğrenci Müntekim Özmen ile hekim Hulûsi Dosdoğru da katılır. Bu çalışmalarla Şefik Hüsnü arasındaki bağı ise Celal Binneci kurmaktadır.

117 a.g.e, s. 281.

118 İleri, *Kırklı Yıllar-5 Kâzım Alôç*, s. 281.

119 Türkçe "Yeni Gün" anlamına gelen Ermenice gazete *Nor-or*, 1945 yılında yayımlanmaya başlamış, 1946'da kapatılmıştır.

Çakırhan da cephenin kurulmasının arkasındaki amacı tereddütsüz bir biçimde “Açık bir parti kurulması için hazırlık olarak Demokrat Cephe’yi kurduk” diye açıklar.¹²⁰ Cephenin örgütlenme biçimi parti gibi tasarlanmıştır: “Aynı parti teşkilatı gibi. Alanlara bölünecekti, ta işçilere kadar gidecekti birbirinden bağımsız.”¹²¹ Bu tarz bir örgütlenme cepheye çok uygun düşmese de partinin gizliliği bu biçimi dayatıyordu.

Ankara’daki çalışmalar Zeki Baştımar aracılığıyla yürütülüyordu. Sahada çalışmak üzere seçilen isim ise Behice Boran’dı. Çakırhan Ankara’daki cephe girişimine ilişkin şu bilgileri vermektedir:

“Doktorla (Şefik Hüsnü) konuşuyoruz, bu arada Behice Adımlar’ı çıkarıyoruz. Ankara’da arkadaşlar vardı, onların hepsiyle tanışıyoruz. Bunu buraya intikal ettirelim dedik. Peki nasıl yapacağız? Zeki’den bahsedildi. Kalktım, Ankara’ya gittim. Zeki’yi buldum. ‘Doktor da böyle böyle düşünüyor’ diye onunla konuştum. Burada Behice Boran, Niyazi Berkes, Muvaffak Şeref var. Gerçi Muvaffak Şeref son kademeydi; ona pek itibar etmiyorduk aslına bakarsan. Mediha var, Niyazi’nin karısı, Muzafer Şerif var...”¹²²

Çakırhan’ın Boran’la görüşmesinden yaptığı aktarımlardan bir “barış-severler hareketi” fikrinin de bu sıra filizlendiği görülmektedir. Ancak anlatılanlardan, 1945 ortasından itibaren başlayan çalışmaların, özellikle örgütlenme açısından somut bir başarı sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Gizli yürütülen ve hücreler halinde örgütlenen bir çalışmanın aydınlar arasında yaygınlaşmak için uygun bir form olduğu da söylenemez. Muhtemelen bu hücrelerin kendi alanlarında geniş bir halkayla temas etmesi ve bu halkayı yönlendirmesi planlanmış, ancak bu konuda da kayda değer bir yol alınamamıştır. Eksiklerden biri bu çalışmanın bir dergi/gazete çıkarılmasını gerektirmesi, ancak böyle bir cephe yayınının olmayışdır.

Bu sırada cephe siyasetini ifade eden bir programatik belge olarak, 1945 yılındaki ara seçimlerde bağımsız aday olan Faris Erkman’ın “Programım”¹²³ başlıklı seçim beyannamesi yayımlanmıştır. Şefik Hüsnü’nün kaleme aldığı, TKP’nin asgari programı¹²⁴ olarak adlandırılan ve Cephenin pozisyonlarının ortaya konduğu bu belge, sosyal demokrasiyi anıştıran bir refor-

120 Akbulut, *Nail Çakırhan*, s. 139.

121 Akbulut, *a.g.e.*, s. 140.

122 *a.g.e.*, s.140-141.

123 Faris Erkman, “Programım”, http://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/1940-kutuphanesi/programim_1945.pdf

124 Mihri Belli, “TKP Üzerine”, *STMA*, 6. Cilt, İletişim Yayınları, 1988, İstanbul, s. 1934

mizmlle maluldü. TKP'nin, sosyalizmin Türkiye koşullarında gündemde olmadığını açıkça ortaya koyduğunu bildiğimize göre, bu yaklaşımı aşamacı saymak da, sosyalizmi amaçlayan bir azami programı güncelleyen bir asgari program olarak aklamak da mümkün değildir.

4.10. Aldanış: Tüccar/Toprak Ağası Muhalefetiyle Cephe

TKP'nin 1945 yılındaki cephe faaliyetleri sırasında CHP'den ayrılan ve 1946 yılının Ocak ayında Demokrat Parti'yi (DP) kuracak olan kadroyla ve Osmanlı'nın son yıllarında getirildiği Genelkurmay Başkanlığı görevini 1944 yılına kadar sürdürmüş olan Fevzi Çakmak'la siyasi işbirliği arayışları bu dönemin en vahim yanlışlarından biridir.

Bu yanlış TKP'nin cephe siyaseti yolunu tutmasına bağlamak kolaycı bir açıklama olur. 1945-46 dönemecinde CHP iktidarının en kirli dönemlerinden birinin sona ermekte olduğuna dair emareler çoğalmıştı. Uzun süredir bastırılmış kesimlerin, başta işçilerin, aydınların, öğrencilerin arayışları hız kazanıyordu. Bu arayışa karşılık verebilecek ve bununla sosyalizm mücadelesi arasında bağ kurabilecek ilerici-halkçı bir cephe siyasetinin büyük bir kitleselliğe ulaşması, hiç olmadığı kadar mümkündü. Zaten DP'yi harekete geçiren de bu fırsatı görmesi ve oluşan potansiyeli sağ siyasete eklememesi olacaktır. Daha sonra TKP'nin 1946 yılında başlattığı Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) deneyimi ve bu partiye bağlı sendikaların kısa sürede kat ettiği çarpıcı yol da toplumda şekillenen potansiyeli kanıtlar niteliktedir. Ancak cephe siyasetini, sağcı burjuva aktörlerle ittifak arayışına esnetmekle büyük bir yanlış yapılmıştır. TKP sadece kritik bir süreyi değil, aynı zamanda yolunu da kaybetmiştir.

Tek parti yılları boyunca CHP'ye karşı biricik muhalefet odağı TKP iken, sonradan çıkan burjuva muhalefeti toprak ağası-büyük sermaye-tüccar sınıf karakterini taşıyordu ve bunun siyasi gericilik biçimini alması öngörülebilir bir sonuçtu. TKP işçi sınıfını ve emekçi halkı, burjuva devrimine sırtını dönen ana akım ve onun içinden çıkan karşıdevrimci kola karşı harekete geçirmenin yolunu bulamamıştır. Birinci derecede siyasi sorumlu kuşkusuz Şefik Hüsnü olsa da, Partinin önde gelen isimleri aynı yönelime angaje olmuşlar, en azından herhangi bir tartışma yürütmemişlerdir.

Yeri gelmişken, Sabiha Sertel'in basındaki kritik yeri sayesinde Cephe çalışmasında bir iletim kanalı rolünü üstlendiğini de not edelim. Savaşın sonuna doğru İngilizci, daha sonra ise ABD yanlısı olacak Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesi ile Sertellerin Sovyetler Birliği'ni savunan *Tan* gazetelerinin basında bir nevi "antifaşist cephe" oluşturdukları göze çarpıyordu. Eski si-

Türkiye'nin Komünist Ermenileri

1940'lı yıllarda Türkiyeli Ermeni gençler arasında sosyalist görüşlerin çekiciliğinin arttığını pek çok olgu ve tanıklık doğrulamaktadır. Bu gençler çoğunlukla 1915 sonrasında doğan ve Cumhuriyet Türkiye'sinde yetişen kuşaktandır. Anayasada tanınan eşit yurttaşlık hakkına rağmen, rejimin Türkleştirme politikalarıyla dışlanan ve ayrımcılığa maruz kalan Türkiyeli Ermeniler arasında yeni kuşakların, Türk işçi ve köylüleriyle "ortak kurtuluş" fikrini benimsemeye meyletmesi önemlidir. Bu eğilim, aralarından bir bölümünü TKP ile buluşturmuştur. Düzenin genel olarak gayrimüslimleri siyasetten dışladığı koşullarda, bu buluşma rastlantı değildir.

Genç kuşak Ermenilerin sosyalistleşmesi, bir yandan ulus devlet inşa sürecinin ırkçılığa varan milliyetçiliğine tepkidir. Ermeni nüfusunun önemli bir bölümünün 1915 sonrasında diasporada yaşadığı, diğer bir bölümünün sosyalist Ermenistan'a göç ettiği koşullarda, Türkiye'de kalmayı sürdürenlerin düzen içinde kendilerine yer açmaları neredeyse imkânsızdı. Bu ortam, Ermeni gençleri düzen dışı bir arayışa itmiş olmalıdır.

Bunda kuşkusuz dünya çapında faşizmin yükselişi karşısında komünistlerin antifaşist mücadelenin başını çekmesi ve Sovyet Ermenistan'ındaki gelişmelerin yakından izlenmesi etkili olmuştur. Öte yandan içeride, özellikle 1930'ların sonunda güçlenen ırkçı-Turanlı gruplara karşı mücadele isteğinin de Ermeni gençlerini antifaşist bir siyasallaşma içine soktuğu düşünülmelidir.

Son olarak, toplumsal eşitsizliklere ve adaletsizliklere karşı arayışa giren gençliğin bütünüdür ve Ermeniler de bunun istisnası değildir.

TKP böyle düzen dışı bir arayışın tek adresiydi. TKP'nin özellikle Kürt sorunu söz konusu olduğunda Kürt kimliğinin yok sayılmasına itiraz etmesi, "kendi kaderini tayin hakkı" ilkesini savunması, Sovyetler Birliği'ni ve dolayısıyla sosyalist Ermenistan'ı desteklemesi, örgütlü bir antifaşist hareketi yaratmaya çalışması, arayış içindeki Ermeni gençlerinin en önemli unsurlarının TKP'ye katılmasını sağlamıştır. TKP, bu anlamda bir tür sembolik "enternasyonalizm" in ötesine geçen politik doğrultuyu, bir yandan Türkiye'de ve komşu coğrafyalarda ulusal sorunların büyük çatışmalara yol açtığı, diğer yandan Anadolu'da ulus devlet inşa sürecinin devam ettiği zor koşullarda mücadelesinin merkezine yerleştiriyordu. Hatalarına ve eksiklerine rağmen bu temel doğrultu hiçbir zaman yitirilmedi.

TKP'nin niceliği göz önüne alındığında, Parti saflarına katılan Ermenilerin kayda değer sayıda olduğu söylenebilir. Sosyalizmi kurtuluş olarak gören bu genç aydınlar, Ermeni cemaati içinde sayısal ağırlıklarının çok ötesinde bir politik-ideolojik etkiye sahipti.

Bu isimlerden Aram Pehlivanian, 1917 Üsküdar doğumludur. Ahmet Saydan imzasını da kullanan Pehlivanian, TKP'de uzun yıllar mücadele etmiş, 1960'ların ikinci yarısında Zeki Başımar ve İsmail Bilen'le birlikte üç kişilik lider kadrosunda yer almıştır. Hukuk eğitimi alan Pehlivanian uzun süre gazetecilik yapmış, şiirleriyle tanınmış, TKP'nin radyo yayıncılığında sorumluluk üstlenmiş, 1979'da politbüro üyesi olarak hayata veda etmiştir.

TKP'nin bir başka "doktor"u Hayk Açıkgöz, 1918 doğumludur. Ailesi tehcirden kurtularak Anadolu'ya dönen Hayk, tıp eğitimi görmüş, hekimlik mesleğini daha sonra yurtdışına çıkmak zorunda kaldığında da sürdürmüştür.

Hayk'ın eşi olan Anjel Mari Kazancıyan 1923'te Samsunlu bütün emekçisi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 1950'lerin radyo yayıncılığında görev üstlenen yurtdışı kadroları arasında yer aldı.

1913 doğumlu Vartan İhmalyan, Konyalı bir Ermeni'dir. Mühendislik eğitimi alan Vartan, çocuk kitapları yazarı olarak "İhmal amca" adıyla da bilinir.

Daha sonra İstanbul'a yerleşen İhmalyanlardan yine TKP üyesi olan kardeşi Jak İhmalyan ise 1922 doğumludur. Ressam olan Jak, 1944 yılında Abidin Dino'nun öncülüğü ile açılan Liman sergisine katılmış, daha sonra sosyalist ülkelerde resimleri sergilenmiş, ölümünden sonra da Ankara Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nde kişisel sergisi açılmıştır. Bu gençler henüz yirmilerinin başında, hatta Jak İhmalyan henüz 17 yaşındayken Partili olmuştur.

Kirkor Sarafyan 1909 ya da 1910 doğumluydu ve bir fabrikada kimyager olarak çalışıyordu. Barkev Şamıkian ise Büyükkada'da yaşayan, mesleği olmayan bir Ermeni komünistti.

Kendisini "Anadolulu bir Ermeni komünist" olarak tanımlayan Hayk Açıkgöz, anılarında 1930'ların sonunda ya da 1940'ların başında bir grup Ermeni sosyalist genç olarak Marksizm-Leninizm'e ilgi duyduklarını ve bir okuma grubu kurduklarını şöyle anlatır:

Türk komünistleri hareketine paralel, ama bu hareketten habersiz, solcu Ermeni gençler arasında teorik Marksist ve Leninist çalışmalar yapan bir grup kurduk. Bu grubun legal veya illegal hiçbir teşkilat veya

grupla alakası yoktu. Bir entelektüeller grubuydu ve ekseriyeti üniversiteli gençler teşkil ediyordu. Fazla kalabalık da değildik. On kişi kaddardık. Bu grubun kurulmasında benim ne derece rolüm vardı, şimdi hatırlamıyorum. Jak ve Vartan İhmalyan kardeşleri ilk defa orada gördüm ve tanıdım. Sonradan bu iki kardeşle bütün hayatımız boyunca yakın arkadaş olduk. Aram Pehlivanian da bu grupta var mıydı şimdi hatırlamıyorum. Evet, bu grubun ne TKP ne de herhangi gizli veya legal bir teşkilatla alakası vardı. Ermeni sol aydın gençliğin kendi aralarında fikir alışverişi yaptıkları bir gruptu. Her birimiz Marksist-Leninist problemler üzerine birer tema almıştık. Muayyen günlerde toplanır, hem hasbihal eder hem de o gün kimin konuşacağı kararlaştırılmışsa o arkadaş o konu üzerine topladığı bilgileri, kendi hususi kanaatiyle beraber sunar; sonra da o konu üzerine umumi münakaşa yapılırdı.¹

Marksizm-Leninizm'e dönük bu merakın istisnai olmadığını 1940'ların ortasından itibaren Ermenice çıkan dergi ve gazetelerdeki sosyalist eğilimden anlayabiliyoruz. Bu yıllarda çıkan *Nor Lur* (Yeni Haber), *Nor Or* (Yeni Gün) gibi yayınlar Türkiyeli Ermenilerin yeni kuşak entelektüellerinin yetiştiği ocaklar olarak da büyük öneme sahiptir.

Nor Or

Nor Or, genel yayın yönetmenleri arasında TKP üyesi Aram Pehlivanian'ın da yer aldığı Ermenice çıkan bir siyasi düşün gazetesidir. Temmuz 1945'te haftalık dergi olarak yayımlanmaya başlamış, bir süre sonra günlük gazete olarak çıkmıştır. Aralık 1946'da kapatılır. Gençlik içinde etkili olmuş, yeni bir solcu-sosyalist kuşağının yetişmesine aracılık etmiştir.

Nor Or, 1915'in ağır tarihsel yükü altında yenilenmeye, Türkiye'de hâkim olan inkâr ve dışlama politikasına direnerek yaşamlarını kurmaya çalışan genç Ermenilerin, eşit haklarla yaşama talebini Türkiye toplumunun ezilen sınıflarını da kapsayan bir sosyal eşitlik mücadelesiyle buluşturan çok özel bir yayındır. *Nor Or* etrafında buluşan gençler, Ermeni toplumunda "Nor Oryan Serunt", yani "Nor Or kuşağı" olarak adlandırılan ilk entelektüel kuşağı oluşturur.

Nor Or işçilerin ve yoksul köylülerin haklarını ve gayrimüslimlerin eşit yurttaşlığını savunmuş, Ermeni cemaatinin iç işleyişinin demokratikleşmesini talep etmiş, örgütlenme hakkının genişletilmesini is-

1 Hayk Açıkgoz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge, 2006, İstanbul, s. 102.

temiş, dünyadan faşizm karşıtı, emek yanlısı haberlere yer vermiştir.² CHP hükümetini sert bir şekilde eleştiren *Nor Or*, DP nezdinde ortaya çıkan burjuva muhalefетinin de sorunların çaresi olamayacağını vurgulamıştır. Bu bağlamda, 1946 seçimleri öncesi yazılan yazılarda kurtuluş adresi olarak burjuva muhalefетinin değil, yeni kurulan sosyalist partilerin (TSEKP, TSP) gösterilmesi önemlidir. Bu noktada TKP'nin siyasi etkisinin gazetede izlenebildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ermeni edebiyatının en önemli isimlerinin başında gelen ve sosyalist mücadelede aktif olarak yer alan Zaven Biberyan, *Nor Or*'un yazarları arasındadır. *Nor Or*, Sovyet Ermenistan'ı konusunda bilgiler verirken Biberyan'ın gerek bu gazetede gerekse *Nor Lur*'da (Yeni Haber) Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına göçünü destekleyen yazılar yazması, dönemin anti-Sovyetizmi düşünüldüğünde hayli cesur bir tavırdır. Biberyan "Ermeni mucizesi" başlıklı makalesinde bu ülkedeki yaşamı, "Sovyet Ermenistanı karanlık asırlardan sonra beklenmedik bir şekilde ayakları üzerinde durmayı başarmıştır (...) İnsanlar, sosyalist bir ülkenin güvenli sınırları içerisinde kendi iradeleriyle, sağlıklı, canlı, mutlu, tüm önyargılardan ve korkulardan azade bir şekilde ilerlemekteler" cümleleriyle anlatır.³

Belki de, Biberyan gibi isimlerin de katkısıyla Türkiyeli Ermeniler arasında Sovyet Ermenistan'ına yönelik artan ilgiden ötürü Vartan İhmalyan gibi, Sovyet Ermenistan'ına geçmek arzusunu gerçekleştirmeye çalışanlar olmuştur.

Türkiye-SSCB ilişkilerinin resmi düzeyde bozulduğu, Sovyetler Birliği'nin Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına kabul edileceğini açıkladığı 1945 yılı, "Türkiye'de komünizm düşmanlığının Ermeni düşmanlığı üzerinden de körüklendiği bir dönem"dir.⁴ *Nor Or*'unki gibi bir yayıncılık son derece risklidir. Araştırmacıların son zamanlarda ortaya koyduğu belgeler de devletin bu yayınları titizlikle izlediğini göstermektedir.⁵

2 *Nor Or*'un içeriğine dair bilgiler için bkz. Talin Suciyan, *The Armenians in Modern Turkey: Post-Genocide Society, Politics and History*, I.B. Tauris, 2016, Londra ve New York, s. 102-168.

3 Zaven Biberyan, 'Haygagan hrashkê', *Nor Lur*, 114, 12 Mart 1946. Aktaran a.g.e., s. 160.

4 "Tek Parti Döneminde Kapatılan Cesur Gazete: *Nor Or*", Talin Suciyan ile söyleşi, *Agos*, 07 Aralık 2013, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6154/tek-parti-doneminde-kapatilan-cesur-gazete-nor-or>

5 Rıfat Bali, "Cumhuriyet Arşivleri Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını", http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turk_ermen_i_basini.pdf (son erişim: 5 Mayıs 2021).

Başta TKP üyeleri olmak üzere bu sosyalist kuşağın mensupları tutuklanmalarla, yayın kapatmalarla karşılaşmış, pek çoğu hayatını Türkiye dışında sürdürmek zorunda kalmıştır. Aram Pehlivan, Vartan İhmalyan, Jak İhmalyan, Hayk Açıkgöz, Kirkor Sarafyan, Barkev Şamıkyan TKP'ye yönelik çeşitli tevkifatlarda tutuklanmışlardır. Son olarak TSEKP'e ve TKP'nin cephe faaliyetlerine yönelik tutuklama ve yargılama dalgasından sonra birçoğu mücadeleyi yurtdışında sürdürmek üzere Türkiye'yi terk eder. 1960'larda TİP'in kurulmasıyla birlikte bu partiye de çok sayıda Ermeni sosyalistinin katıldığı görülecektir. Bunlardan yazar Zaven Biberyan 1965 seçimlerinde milletvekili seçilemese de, 1968'de TİP adayı olarak İstanbul Belediye Meclis üyesi olacaktır.

yasetçilerden, sol eğilimli Cami Baykurt ile Tevfik Rüştü Aras, İnönü yönetimine muhalif oldukları için partinin dışına düşmüş, savaştan sonra ortaya çıkan muhalif gruplarla yeni parti arayışına girmişlerdi. Bu isimlerden Cami Baykurt, *Tan*'da yazıyor ve *La Turquie* isimli bir muhalif yayın çıkarıyordu.

Savaştan sonra muhalefet partilerinin kurulmasına izin verileceğine dair sinyaller artınca Celal Bayar ve Adnan Menderes, Baykurt ve Aras'la da ilişkilerini yoğunlaştırmış, yeni parti hazırlıklarını birlikte sürdürmüşlerdir. Aras, Atatürk döneminin, İnönü yönetimince dışlanan dışişleri bakanıdır. Türkiye'nin dış politikada Sovyetlerle yakınlaşma siyaseti izlemesinden yanadır. Baykurt ise Birinci Meclis'te kısa süre Dahiliye Vekilliği (İçişleri Bakanlığı) yapmıştır. Sol görüşlü olması nedeniyle merkezin dışına düşmüştür. Solun Türkiye'de başarılı olması için İslâm'la barışması gerektiğini savunan görüşleriyle bilinmektedir.

İki ismin de Serteller'le ilişkisi vardı. Menderes-Bayar ikilisinden Aras ve Baykurt'a, bu isimler üzerinden ise *Tan* gazetesini çıkaran Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftine ve bu kanaldan sosyalist isimlere ve TKP'ye uzanan bir ilişki ağı 1945 yılı itibarıyla somut olarak kurulmuştu. Celal Bayar, CHP'den kopan "Demokratlar" arasından bu ilişkileri geliştirmeye çalışan esas isimdi. Bayar yeni kuracakları muhalefet partisinin siyasetin sol kuyruğunu da kapsaması gerektiği düşüncesindeydi. Bu bağlamda Serteller ve çıkardıkları *Tan* gazetesi, "demokrasi ittifakının" kilit halkası haline geldi.

Tan gazetesi savaş boyunca antifaşist cephenin en önemli yayın organı olarak komünistler de dahil olmak üzere ilerici isimlerin yazdığı ve takip ettiği bir platform olarak hareket etmişti. Savaş boyunca büyük baskıyla karşılaşmış, ancak antifaşist tutumunda ısrar etmişti. İnönü yönetiminin

uluslararası sahada yalnızlaşmaktan korktuğu, kendini kabul ettirme telaşına düştüğü savaş sonrası döneme, *Tan* ve Serteller büyük prestijle girdiler. *Tan*'ı savaş sonrası döneme hazırlayan Sabiha Sertel gazetesinin kadrosuna Esat Adil, Behice Boran, Adnan Cemgil, Muvaffak Şeref, Sabahattin Ali, Hulusi Dosdoğru, Aziz Nesin gibi isimleri de katar. Muhtemelen sola doğru bu genişleme TKP'nin cephe siyaseti ile uyumlu bir şekilde yapılmıştır. Sabiha Sertel, gazetede bu atılım dönemini, "Faşizme, diktatörlüğe karşı savaş daha kuvvetle yürütülüyordu" sözleriyle anlatır.¹²⁵ Bu dönemde *Tan*'a yazı gönderenler arasında Tevfik Rüştü Aras da vardır. *Tan*, CHP'ye karşı muhalefetin uzun yıllar tek kaynağı olan Marksist solu ve sol Kemalizm'i bu şekilde kapsamış oluyordu. Bu durum, Menderes-Bayar ekibi için *Tan* çevresini önemli kılmış olmalıdır.

Zekeriya Sertel, bir gün Aras'ın kendisine ikinci parti için birlikte çalışma teklifiyle geldiğini, Menderes ve Bayar'ın da bu çalışmada yer alacağını söylediğini anlatır. Bundan sonra Sertel ile Aras günlerce konuyu görüşerek şu ilkeler üzerinde uzlaşmışlardır:

1. Yeni parti burjuva demokratik hak ve özgürlüklerini savunacak;
2. İleri devletçi olacak;
3. Türk-Sovyet dostluğu dış politikanın temeli olacak;
4. Türkiye bağımsız ve barışçı olacak.¹²⁶

İşin trajik yanı Demokrat Parti, iktidar yıllarında bu dört ilkeyi de en fazla çiğneyen iktidar olacaktı. Bu aşamada Sertel-Aras görüşmelerinin Bayar-Menderes ikilisinin bilgisi dışında yapılmış olması söz konusu olamaz. Ancak bu ilkeleri aynı oranda benimsediklerini düşünmek de mümkün değildir. Örneğin, Sovyetler Birliği ile dostluğu esas alan bir dış politika yöneliminin bu dönemde bile Bayar ve Menderes'in pozisyonunu yansıtmaması düşünülemez. Kısa süre sonra Demokrat Parti kurulurken sadece Serteller değil, Sovyet yanlısı Aras da dışlanacaktır.

İlk ayrılık Çiftçi Topraklandırma Kanunu tartışmaları esnasında ortaya çıkar. Bayar-Menderes ikilisinin büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının sözcülüğünü üstlenmesi Zekeriya Sertel'le aralarında bir soğukluk yaratmıştır. Ancak henüz bu fikir ayrılıkları ilişkilerin kopmasına yol açmaz. Hatta bu isimlerle "tek cephe" kurulması masadadır. Nitekim, daha sonraki süreçte siyasi ittifakın ete kemiğe bürünmesi ve ittifak stratejisinin oluşturulması için bir yayın organına ihtiyaç duyulduğu düşünülecek ve

¹²⁵ Sertel, *Roman Gibi*, s. 261-262.

¹²⁶ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 224-225.

Sabiha Sertel tarafından *Görüşler* dergisi Bayar-Menderes grubunun da talebiyle çıkarılacaktır.

Zekeriya Sertel *Görüşler*'in yayımlanmasına nasıl karar verdiklerini anlatırken, eşi Sabiha Sertel'le bir dergi çıkarma hazırlığı yaptıklarını, o sırada Sabiha Sertel'in özgürlük ve demokrasi davasında bir ortak cephe kurmak istediğini, "(...) bu amaçla diktatörlüğe, İnönü'nün tek parti ve tek şef sistemine karşı çıkan ve bir demokratik rejim ülküsü etrafında birleşebilecek herkesi bu cepheye almak fikrinde" olduğunu anlatmaktadır. Zekeriya Sertel'in anlattığına göre Bayar, Menderes ve Aras "tek cephe" önerisini kabul ettiler. O sırada TKP metinlerinde "tek cephe" ifadesinin geçtiğini hatırlamakta yarar var. Ama bir başka ilginç gelişme, tam bu sırada Moskova Radyosu'nun Celal Bayar'ı hedef alan bir yayın yapması ve Eski Başbakan'ı Sovyetler'e düşman olmakla suçlamasıdır. Moskova Radyosu'nda bu yayınları yapan İsmail Bilen'in cephe girişimi aleyhinde olduğu için mi böyle bir yayın yaptığını aydınlatacak verilerden yoksunuz. Yalnızca, İsmail Bilen'in ileriki yıllarda Şefik Hüsnü dönemine çok uzak duracağını biliyoruz. Sonuç olarak Zekeriya Sertel, Celal Bayar'ın, Sovyetler'e dost bir politika güdecek bir parti kurarken böyle bir yayınla karşılaştığı için üzüldüğünü aktarmaktadır.¹²⁷ O dönemde Bayar, Sertellerle yan yanayken Sovyet dostu olduğu yönünde açıklamalar yaparak sola mesaj vermektedir:

*"Moskova Radyosu beni Sovyet düşmanı olmakla suçlandırıyor. Oysa, bilir-siniz, ben Atatürk'ün adamıyım. Onun ölüm yatağında bana yaptığı vasiyeti yerine getirmek en kutsal görevlerimden biridir. Onun için ben Sovyet düşmanı olamam."*¹²⁸

Bu mesajlar Şefik Hüsnü'nün değerlendirmelerini etkilemiş olmalıdır.

Sabiha Sertel, kendisine dergi çıkarma fikriyle gelenlerin Aras ve Bayar olduğunu, Moda'daki evlerinde yapılan görüşmede kendisinin Bayar'a bir dizi soru sorduğunu aktarır. Sertel, Bayar'a derginin hedefini ve yeni bir parti kurmak niyetinde olup olmadığını sorunca Bayar, hedeflerini memlekette yarım kalan demokrasi devrimini tamamlamak olarak açıklamıştır. Bayar, Sertel'in toprak reformu konusundaki sorusuna "Toprak reformu, uzun vadeli bir iştir. Memlekette uzun tetkiklere dayanan bir kadastro yapılmadıkça, toprak dağıtımı düşünülemez. Köylünün topraklandırılması, ziraatin geliştirilmesi için çalışacağız. Fakat bundan önce vatandaşların söz, düşünce, örgütlenme hürriyetlerini sağlamak, insan haklarını güven-

¹²⁷ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 228.

¹²⁸ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 228

lik altına almak gerek" diye cevap vermiş, yani toprak reformuna hiç niyetleri olmadığını açık etmiştir. Sertel'in grev hakkı konusundaki sorusu karşısında grev hakkını savunacaklarını iddia etmiştir.¹²⁹ Sertel "Bayar'ın vaatlerini yerine getireceğinden çok şüpheliydim" dese de memlekette demokrasiye doğru bir gelişmenin olması, baskı sisteminin yıkılması için birlikte yürümeyi uygun gördüğünü anlatmaktadır.¹³⁰ Bayar'la karşılıklı konuşmalarında parti kurmanın yeterli olmayacağını, "geniş bir cephe muhalefeti" kurmak gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

*"Halk Partisi devrimci niteliğini yitirmiştir. Yeni kurulacak partinin ödevi, burjuva demokratik devrimini tamamlamaktır. Bu da ancak geniş bir cephe muhalefeti çalışmalarıyla sağlanabilir. Bugün mecliste, partide, birkaç mebusun muhalefete geçmesi, bir kitle hareketini sağlamaz. Kurulacak partinin işçi sınıfına, köylüye, ilerici aydınlara, orduya, halka dayanması lazımdır. (...) Basında olduğu gibi, tek parti, tek şef sistemine karşı olan bütün demokrasi taraflıları arasında, bir cephe kurmak lazımdır. Celal Bayar da Tevfik Rüştü Aras da cephe fikrini uygun gördüler."*¹³¹

Sabiha Sertel, Demokrat Parti kuruluş çalışmaları için de, *Tan* gazetesinde bunu burjuva demokratik devrimini tamamlama yolunda atılmış bir adım olarak övdüklerini söylemektedir.¹³²

Sabiha Sertel'in *Görüşler* dergisini Şefik Hüsnü'nün bilgisi dışında yayımlamış olması mümkün değildir. Üstelik "burjuva demokratik devriminin tamamlanması" hedefi, bilindiği gibi Türkiye solunda aşamacılığın başlıca gerekçelendirilme biçimidir. Ancak elimizde olduğu kadarıyla TKP'nin cephe siyasetini gerekçelendirmek için ürettiği belgelerde "burjuva demokratik devriminin tamamlanması" bir ara aşama olarak konmamaktadır. Yine de Sertel'in burada ifade ettiği görüşlerin dönemin TKP'sinin burjuva aktörleriyle demokrasi adına bir araya gelme yaklaşımını yansıttığı ortadadır. Öte yandan çok büyük ihtimalle, Tevfik Rüştü Aras'ın bu çalışmanın içinde olması yeni partinin "Sovyet dostu" bir dış politika izleyeceği yanılığını yaratmıştır. Halbuki DP kurucuları başlangıçta birlikte çalıştıkları Aras'ı, muhtemelen tam da Sovyetler Birliği yanlısı bir dış politika savunduğu için uzaklaştıracaklardı.

129 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, s. 270

130 Tuhaflıklar burada da bitmiyor. Sabiha Sertel, Fuat Köprülü'nün kendisine "Elbette... Şimdi parti programını hazırlıyorum. Bütün bu istekler programda yer alacaktır. Ben, şahsen memleketin sosyalizme gitmesine de taraftarım. Fakat arkadaşlar bu konuda benimle beraber değillerdir" dediğini de aktarmaktadır. Sertel, *Roman Gibi*, s. 292.

131 a.g.e., s.271.

132 a.g.e., s.267.

Görüşler dergisi hazırlanırken Bayar yazı yazamayacağını ama mülakat verebileceğini taahhüt etmiş, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'den beklenen yazılar ise ilk sayıya da ikinci sayıya da gelmemiştir.¹³³ 1 Aralık 1945'te çıkan *Görüşler* dergisi sadece bir sayı yayımlanabildi. Birinci sayının yazarları arasında Sabiha ve Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Adnan Cemgil, Behice Boran, Sabahattin Ali, Aziz Nesin isimleri yer alırken kapakta Celal Bayar ve Adnan Menderes'in isimleri de *Görüşler* dergisine yazı vadedenler arasında duyuruldu. Bayar ve Menderes muhtemelen ilk sayı çıkmadan ve iktidarın tepkisini ölçmeden yazı vererek bu temasın somutlaşmasını arzu etmemişlerdir. Nitekim 4 Aralık 1945 günü *Görüşler* dergisinin komünizm propagandası yaptığı iddiası üzerinden iktidar tarafından tertiplenen vandalizm ve linç girişiminde *Tan* gazetesi matbaası tamamen tahrip edilmiş, Sabiha Sertel linç edilmekten kıl payı kurtulmuştur. Bayar, İnönü'nün bu birlikteliğe izin vermeyeceğini anladıktan sonra, ilk sayının kopardığı fırtınayı başından savmak için *Görüşler* dergisiyle ilişkisini reddeden bir açıklama yaptı. Bu gelişmelerden sonra Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulduğunda, ilerici/sosyalist aydınlarla işbirliği sayfası açılmamak üzere kapanmış bulunuyordu.

Bundan sonraki umutsuz girişim 1944'te genelkurmay başkanlığından emekli olan Fevzi Çakmak'la İnsan Hakları Derneği kurma çabasıdır. Kariyeri boyunca defalarca İsmet İnönü ile yolları çatışan Çakmak önce Bayar-Menderes çevresinde bulunmuş, muhtemelen liderliğin kendisine bırakılmayacağını anlayarak uzaklaşmıştı. Fevzi Çakmak ordunun başına Osmanlı'nın son döneminde yükselmiş, İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya geçerek Meclis hükümetinde savunma bakanlığını üstlenmişti. Çakmak'ın, kendisinin merkezinde duracağı yeni bir hareket arayışını değerlendiren Tevfik Rüştü Aras ile Cami Baykurt, Zekeriya Sertel'i de yanlarına alarak eski genelkurmay başkanını İnsan Hakları Cemiyeti kurmaya ikna ettiler. Bu dernek siyaset üstü olacak, böylece kendisini "halkın beklediği kurtarıcı" olarak gören Çakmak'ın liderlik hırslını da tatmin edecekti. Zekeriya Sertel, anılarında Çakmak'a partilerin ve siyasi kavgaların üstünde bir milli kahraman gibi kalmasını salık verdiklerini anlatmaktadır.¹³⁴ Çakmak'ın da kendisiyle birlikte hareket etmek arzusundaki bu sol çevreye onların gönlünü okşayacak mesajlar verdiği anlaşılmaktadır. Zekeriya Sertel, Sovyetlerin

133 İkinci sayı için yazı sözü verenlerden biri de yurtdışından İnönü'nün izniyle dönen Halide Edip Adivar'dır.

134 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 241.

Türkiye'den toprak talep ettiği iddialarının tartışıldığı günlerde Mareşal'in kendilerine bu konudaki görüşlerini şöyle açıkladığını aktarır:

"Ben, Sovyet-Türk ilişkilerinde son zamanlarda ileri sürülen endişeyi anlamıyorum. Stalin'in teklifi dahi bende endişe yaratmadı. Bence, Sovyetler'le konuşmak gerekir. Onların yanlış bir istekle karşımıza çıkmalarına kızmamalıyız. Tersine onlarla masa başına oturup hatalarını kendilerine anlatmak gerektir. Onlar anlayışlı insanlardır ve bize karşı kötü niyetleri yoktur. Biz bunu tecrübemizle biliriz. Milli Kurtuluş Savaşının başında da Sovyetler'le aramızda bazı anlaşmazlıklar vardı. Fakat oturup konuştuk. Bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmakla kalmadı, arada bir de dostluk kurduk. O derece ki, Sovyetler bütün Milli Kurtuluş Savaşı boyunca bize yardım ellerini uzattılar, maddi ve manevi hiçbir yardımı esirgemediler.¹³⁵

Bu sözleriyle yanındakilerin sempatisini kazanmaya çalışan akmak, aslında tam bir antikomünisttir. Mustafa Suphilerin katledildiği dönemde Ankara hükümetinin Milli Savunma Bakanı olan akmak, Genelkurmay Başkanlığını bütün Kürt isyanları boyunca yürütür. Nâzım Hikmet'in mahkûmiyet sürecinde aktif olarak devrede olduğu, sonuçtan da çok memnun olduğu bilinmektedir.¹³⁶ Tek parti yıllarında sıklıkla rejimin ikinci adamı görüntüsü de veren Fevzi akmak'ın insan hakları savunuculuğuyla uzaktan yakından ilgilisi olamayacağı açık olsa gerek. Onu Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, Tevfik Rüştü Aras'la yan yana getiren, hatta iddiaya göre şefik Hüsnü'yü birlikte dernek kurucusu olmaya davet etmeye iten şey, siyasi hırısı gibi görünmektedir.¹³⁷

Oluşumun içinde yer alan dönemin genç ve hırslı sağcı siyasetçilerinden, bir süre DP'de yer alarak İstanbul İl Başkanlığı da yapan Kenan Öner'i ise Hasan Âli Yücel'e karşı başlattığı antikomünist kampanyadan tanıyoruz. Dernek kurulduğuanda başkanlığına Fevzi akmak, genel sekreterliğine ise Tevfik Rüştü Aras getirildi. Bu iki kişi ve az önce adı geçen Baykurt, Öner ve Sertel'e ek olarak diğer kurucular şunlardı: Sadık Aldoğan (emekli ge-

135 Sertel, *a.g.e.*, s. 238.

136 Işık Kansu, İsmail Hakkı Tonguç'un arşivinde Fevzi akmak'ın yazdığı bir belgeyi bularak ortaya çıkartmıştır. 10 Haziran 1938 tarihli gizli belgede akmak, Nâzım'ın mahkûm olmasına verdiği önemi şöyle anlatmaktadır: "Bilindiği üzere baştan başa mübarek şehitlerimizin temiz kanları ile sulanmış ebed hayat Türk vatanının mahv ve felaketine yol açmak gayesini güden komünizm ve ona benzer gizli ve kirli cereyanların memlekette tutunabilmeleri için tek bir çareleri vardır ki o da orduya girmek ve onu içinden bozmaktır." Işık Kansu, "Arşivden ıkan Tarih: 80 Yıllık ok Gizli Nazım Belgesi (1)," *Cumhuriyet*, 14 Eylül 2018, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/arsivden-cikan-tarih-80-yillik-cok-gizli-nazim-belgesi-1-1083340>

137 Rasih Nuri İleri, Cami Baykurt'un, kendisine Mareşal'in Dr. şefik Hüsnü'nün kurucular arasında yer almasını teklif ettiğini söylediğini aktarır. İleri, "1946 Sendikacılığı", *Gelenek*, Sayı: 128, Aralık 2015, <https://gelenek.org/1946-sendikaciligi/>

neral), Hamdi Arpağ (emekli büyükelçi), Raşid Erer (eski Maliye Bakanı), Hasan Rıza Soyak (Atatürk'ün özel kalem müdürü ve genel sekreteri), Mehmed Özdemir (tüccar), Salahaddin Kip (emekli albay).

Bu tuhaf bileşim CHP'nin bir tek müdahalesiyle hızla dağıldı. Derneğin ilk toplantısı Karaköy'de Kenan Öner'in bürosunda yapılırken içeri giren bir genç,¹³⁸ dernek kurucuları arasında “kıızıl ideoloji sahibi” olanlar ile “her şeyden önce milletini ve vatanını düşünen insanlar” olduğunu ileri sürerek bu insanların nasıl yan yana gelebildiğini sormuştur.¹³⁹ Bundan sonra gazetelerde derneği komünizmle ilişkilendiren yazılar çıkmış, gerekli mesajı alan Fevzi Çakmak ile Kenan Öner dernekten uzaklaşmış, dernek de böylece dağılmıştır.

Bundan sonraki bir diğer girişim, tartışmalı 1946 seçimlerinden sonra Mareşal Çakmak'a seçim sonuçlarını tanımaması yönünde yapılan çağrıdır. Mareşal'e gönderilen mektupta Meclisin, hükümetin ve Cumhurbaşkanının gayrimeşru olarak seçildiği belirtilerek meclisten çekilmesi istenmiştir. Cami Baykurt ile Zekeriya Sertel'in imzasını taşıyan 2 Eylül 1946 tarihli bu mektuba, kendisi de DP listelerinden bağımsız olarak milletvekili seçilen Mareşal, sözlü olarak olumsuz yanıt vermiştir. Kısa süre sonra İnönü'ye karşı DP'nin cumhurbaşkanı adayı gösterilir. 1948'de DP'den kopacak, Millet Partisi kurucusu olacak, 1950'de ölecektir.

İçişleri Bakanı Sökmensüer, Sertel-Baykurt mektubunu Meclis'te DP'yi sıkıştırmak için okumuştur. Sökmensüer aynı konuşmada Şefik Hüsnü'nün ele geçirilen evrakı arasında bulunan 29 Temmuz 1946 tarihli “Seçimlerden Sonra Sınıf Mücadelesinin Gösterdiği Manzara” başlıklı bir belgeden de bölümler okur. Bu bölümlerde Mareşal'le ve muhalefetle ilgili değerlendirmeler yer almaktadır:

“Görüldü ki, Demokratlarla Halkçıları ayıran birçok teferruatın üstünde Türkiye'nin selameti İngiltere'ye mi, yoksa Sovyetler Birliğine mi? dayanmakta olduğu meselesi vardır, ve Demokrat muhalefete mensup olanlar ve en başta Mareşal Halkçıların memleketi toptan İngiltere'ye satmalarına ve tâbi bir Devlet haline düşürmelerine karşılık süratle Sovyetlerle anlaşmak sayesinde ancak memleketi kurtarmak ve milli istiklali sağlamlaştırmak mümkün olacağına ve bunun için de insiyaki bir tarzda bu kanaati bes-

138 Bu kişi Hukuk Fakültesi öğrencisi Bekir Berk'tir. Berk, MTTB yönetiminde yer alan ünlü bir antikomünisttir. Sonraki yıllarda ise Said-i Nursi'nin takipçisi olmuştur. Berk'in yaptığı çok tipik bir CHP provokasyonudur.

139 Melih Tinal, “Türkiye’de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği (1946)”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3 (2000), https://ataturkilkileri.deu.edu.tr/pdf/dergi9-10sayi/c3_s9_melih_tinal.pdf

liyen inkılapçı, çalışkan halk yığınlarıyla el birliği yapmak lazım geldiğine inandıklarını açığa vurmaktan çekinmediler. Öyle anlaşıyor ki, Demokrat muhalefet iktidara geldiği takdirde Halk Partisinin yaptığı gibi emekçi kitlelerin inkılapçı mümessilleri olan bizlere, yabancı, düşman muamelesi yapmayacak, bilakis harici siyasetlerinde tarafımızdan desteklenmeğe kıymet vereceklerdir.

"(...) Bu yazıda ileri sürülen ihtimallerden birincisi şöyle ifade edilmiştir: Demokrat muhalefet ve Mareşal, Mecliste seçimlerin meşruiyetini tanımadıklarını ve milli iradenin kendini gösteremediğini ilan ve toptan istifa ederek mücadeleyi halk arasına intikal ettirirler."

Şefik Hüsnü'nün aynı yazısında bu ihtimaller üzerine şu değerlendirmesini okuyoruz:

"Bu ihtimallerden en mühim olan birincisidir. Bu şekilde mücadele halk arasına ve köylere intikal ettirildiği takdirde bizim bütün gücümüzle ona katılmamız, Mareşali ve Demokrat Partiyi desteklememiz, bütün teşkilatımızı ve faaliyetimizi bu mücadelenin icaplarına göre ayarlamamız icabeder. Dikkat edeceğimiz nokta, Demokrat Partinin idarecileri olmağa namzet olanlarını mümkün olduğu kadar Sosyalist demokrasiye doğru çekmeğe gayret etmek ve bu içtimai bünye değişikliklerinin gerçekleştirilmesine bizat iştirak edebilen unsuru saklamağa uğraşmaktır. Bu yâdide birçok başrılar elde edebileceğimizden katıyen şüphe edilemez."¹⁴⁰

Şefik Hüsnü'nün dönemin siyasi gelişmelerini yorumlarken yaptığı hatalı analiz, bugünden bakıldığında çarpıcıdır. Bu değerlendirmeden, Şefik Hüsnü'nün DP'lilerden ve Fevzi Çakmak'tan gelen, Sovyetlerle işbirliğine önem verdikleri yönündeki mesajları ciddiye aldığı anlaşılmaktadır. Aras'ın bu isimlerle birlikte hareket etmesinin muhakkak ki bu yanılgıda payı olmuştur. Ancak yanılgının özü, muhalefetin sınıfsal karakterinin göz ardı edilmesidir. Teorik olduğu için güncel siyaseti açıklayamayacağı düşünülebilen doğrular, burjuva siyasetçilerinin yalana ve manipülasyona ne kadar rahat başvurabildikleri düşünülecek olursa, onlara karşı komünistleri koruyacak en önemli silahlardır.

Bu noktada, uzun yıllar sürekli deneyen ama kazanılan mevzilerden baskıyla geriye çekilmek zorunda kalan, iğneyle kuzu kazmaktan ve basit hatalarla kaybetmekten yorulmuş bir kadro kuşağının Partinin başında olduğunu da hesaba katmak gerekir. Bu kuşak savaşın, özellikle üstüne titerdikleri ve birçoğunun eğitim hayatını geçirdiği, kişisel bağlar kurdukları Sovyet ülkesinin Naziler tarafından işgalinin uyandırdığı dehşeti yaşamış-

¹⁴⁰ İleri, *Kırklı Yıllar-S Kâzım Alöç*, s. 279.

tır. Nihayet antifaşist güçler zafer kazandığında, dünyanın geleceğine dair umutları pekişmiştir. İşte, böyle bir dönemde Türkiye’de de artık bazı şeylerin değişmesini büyük bir arzuyla beklemekte ve hatta bunun mümkün olabileceği hayaline kapılmaktaydılar. Bunları belirtmeden, sadece yapılan yanlışlara işaret etmek haksızlık olur.

Tekrarlamak gerekirse, TKP’nin separat kararıyla örgütlü faaliyete verdiği aradan geri döndüğünde iktidar perspektifiyle hareket etmemesi, yanlışlıkların başına yazılmalıdır. Parti sosyalist devrimin değil “demokrasi mücadelesi veren komünistlerin partisi” görünümündedir. Cephe başta olmak üzere, demokratikleşmenin devrimci dönüşümlerle bağını içeren bir strateji yoktur.

Antifaşizm ve bu şiar ekseninde örgütlenen cephe siyaseti, Partinin siyasi hattını belirlediği oranda Partinin kimliğine ve Parti örgütüne de etki etmiştir. Bu süreçte kadrolar, büyük oranda aydınlarla ve öğrencilerle temas halindedir ve örgütlenme havuzu da esas olarak bu kesimlerdir. Bu temasın bir avantajı, illegalite koşullarında dahi TKP’yi ülke siyasetinde daha görünür kılması, siyasal çevrelerde ve aydınlar arasında etkili hale getirmesidir. Liberalleşmiş bir siyasi hat, Partinin etkisini artırmakta, ancak eş zamanlı olarak sosyalizm hedefinden komünist kadro yapısına kadar pek çok açıdan bozucu bir etkide bulunmaktadır. Bu dönemdeki TKP davalarında yaşanan çözümlerin ve bunların yol açtığı Parti içi gerilimlerin nedenleri sorgulanırken bu boyutun kesinlikle göz önünde tutulması gerekir.

Ancak bir noktaya daha parmak basmak durumundayız. Şefik Hüsnü’nün kaleminden çıkan ve bugün ulaşabildiğimiz çeşitli Parti metinlerinde siyasal taktik formüle edilirken Partinin kitlelerle buluşmasına kapı aralayabilecek demokratik bir değişimin gerçekleştirilmesi için “ilerici” güçlerle el ele verilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşımın doğrudan sonucunun aşamacılık olması gerekmez. TKP’nin “demokratik devrimi” Bayarların tamamlamasına yönelik net bir tezi de bulunmuyordu. Hatta TKP’nin cephe çalışması bir ittifaktan ziyade merkezinde Partinin kendisinin durduğu bir geniş örgütlenme modeli olarak kurgulanmıştı. İleri Demokratlar Cephesi, Partinin legal alanda faaliyete geçmesine yönelik bir hazırlığa benzemektedir. Cephe gerçekleşmeyince 1946’da legal parti ve sendika açılımlarına başvurulması bununla tutarlıdır. Sanki TKP başı sonu belli bir stratejiyle hareket etmekten ziyade üzerinde hareket edileceği bir alan açmak için çeşitli deneme ve zorlamalarda bulunmaktadır...

Bu yönde bir değerlendirme Komintern döneminin kapandığı koşullarla da uyumludur. Sovyet liderliğinin Doğu Avrupa’daki sınırdaş

lkeler kuşaağı dışında bir iktidar/devrim perspektifi geliştirmediği bir dönemden söz ediyoruz. SBKP Soğuk Savaş'a giden dünyada yalnızca Türkiye'ye değil bir dizi başka ülkeye de, Sovyetler Birliği'ne ihtiyaç duyduğu zamanı kazandırmak üzere emperyalist saldırganlığın dizginlenmesiyle sınırlı bir mercekten bakmıştır. Bunun ötesinde bir bakış açısı geliştirmek, hiç kuşkusuz ilgili komünist partilerin sorumluluğuunda olmalıdır.

Aşağıda göreceğimiz gibi, CHP iktidarı bu sürecin ilerlemesine izin vermedi. Ama olayların böyle gelişmemesi ve demokratikleşme sürecinin yol alması halinde solun ve TKP'nin yaşayacağı dönüşüme ilişkin iyimserlik besleyemiyoruz. Muhtemelen sol, cephe arayışlarında ideolojiden kadro niteliklerine kadar uğradığu deformasyonun çok daha ağırıyla yüz yüze gellirdi. Elbette ne işçi sınıfının örgütlenme hakkı ve yaşam koşulları, ne top-rak reformu ve yoksul köylü lehine düzenlemeler, ne de Sovyet dostluğu başlıklarında olumlu bir adım atılması mümkün olmayacağından, sürec TKP'de derin yaralar açarak kapanırdı.

Öte yandan TKP, tarihinin o zamana kadarki en önemli atılımlarından birine imza atmaya hazırlanıyordu. Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi ve sendikal alandaki büyük örgütlenme dalgası dönemin siyasal olanak-larından yararlanılarak yapılan, tarihsel önemde işlerdir. İlginç biçimde, TSEKP kurulurken bile Demokrat Partililer TKP'nin bağımsız hareket etmesini engellemeye çalışmışlardır. Mihri Belli, TSEKP kurulmadan az önce şefik Hüsnü'nn eski okul arkadaşı olan bir DP'linin şefik Hüsnü'y ziyaret ederek işbirliği önerdiğini aktarır:

"Dediği özetle şudur: 'Bugün birinci sorun CHP'yi iktidardan düşürmek, halkın oyuyla bir demokratik iktidarı başa getirmektir. Elbette ki demok-raside sağ da olur, sol da. DP'nin solunda bir emekçi partisinin kurulması-nı demokrasinin gereği sayarız. Ama şu anda böyle bir partinin kurulması muhalefet kuvvetlerini böler. Gelin kuvvetleri DP'nin çatısı altında birleşti-relim, şu CHP'yi alaşağı edelim.'"¹⁴¹

141 Mihri Belli, *Mihri Belli'nin Anıları I*, s.269. Belli TKP'de yaygınlaşan "CHP gitsin de kim gelirse gelsin" yaklaşımının hata olduğunu kabul etmekte, ancak şefik Hüsnü'y özenle ayırmakta ve onun DP'nin srfsal karakteri konusunda yanılmadığını iddia etmektedir. Belli, bu tezini desteklemek için şefik Hüsnü'nn eski arkadaşı DP'liye şöyle yanıt verdiğini aktarmaktadır: *"Sizi öğrencilik yıllarından tanırım. Demokrasi davasını içtenlikle benimsemediğinizi kabul ederim. Ama DP Türkiye toplumunda öyle güçleri temsil eder duruma gelmektedir ki bu parti kaçınılmaz olarak CHP'nin sağına düşecek-tir. Ve Marksist sola karşı tutumunu CHF'ninkinden farklı olmayacak, dolayısıyla demokratik hak ve özgürlükler davasına da sağip çıkamayacaktır. Sizin gibi içtenlikle demokrasi davasına inanamlar da kısa bir süre sonra DP içinde barınamayacaklar." (a.g.e., s. 270)* Bu değerlendirmenin gerçeğe uygun olmadığını söylemek durumundayız.

Bu aktarım, TKP'nin ittifak unsuru olarak değerlendirdiği DP'lilerin aslında solu bağımsız hareket etmekten alakoyma niyetiyle hareket ettiklerini göstermektedir. Cephe yakınlaşmaları ele alınırken yalnızca TKP'nin ajandasına bakmak yetersiz olabilir.

4.11. Büyük Çıkış: Legal Parti ve Sendikal Atılım

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye işçi sınıfının yaşam koşulları, ücretleri ve hakları çok büyük ölçüde geriledi. İş Kanunu'nun tanıdığı ve zaten işçi sınıfının küçük bir kesiminin kullanabildiği bazı haklar hem fiilen hem de 1940 yılında kabul edilen Milli Korunma Kanunu yoluyla resmen tırpanlanmıştı. Bu kanun kapsamında gıda maddelerine konulan miktar ve fiyat sınırlandırmaları karaborsanın yaygınlaşmasına yol açınca ortaya çıkan yokluk, en çok işçileri, memurları ve her kesimden yoksul halkı etkilemişti. Öte yandan, aynı kanun kapsamında ücretli iş mükellefiyeti getirilmiş, bu uygulama da halkın sırtındaki yükü artırmıştı. Özellikle madencilik alanında ve yol yapımı gibi ağır işlerde uygulanan iş mükellefiyeti, işçileri ve köylüleri genellikle rotasyon usulüyle çok ağır ve tehlikeli koşullarda çalışmaya zorlamaktaydı.

Savaştan sonra sınıf hareketini ilgilendiren önemli değişiklikler gündeme geldi. 1945 yılında Çalışma Bakanlığı kuruldu. Bu adım devletin işçi sınıfının örgütlenme ve hak taleplerine karşı ağırlıklı olarak baskı siyasetine dayanan yaklaşımını bir ölçüde değiştirmeye karar verdiğini gösteriyordu. Bakanlık, sanayileşme ve genel olarak iktisadi büyüme ile daha da karmaşıklaşan sınıf ilişkilerini ve çalışma yaşamını daha fazla kontrol etme gereği hissetmiştir. Yeni bir yaklaşımın benimsenmesinin bir diğer nedeni ise, Türkiye'nin antikomünist Batı ittifakının bir üyesi olarak ilkel bir biçimde sınıfların varlığını reddetmektense, kapitalist Batı'da olduğu gibi bu alanı kontrol etme ve yönlendirme yoluna gitmesidir. Nitekim, 1946'nın Haziran ayında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı kaldırıldı.¹⁴² Böylece çeşitli sınıfların temsilcisi olarak siyaset sahnesinde yer alacak partiler kurulabilmesi mümkün kılınyordu. Bu değişiklikle devletin uzlaşmacı sınıf örgütleri kurmasının da önü açılmıştır. Devlet ve sermaye sınıfı, işçi sınıfı hareketinin radikalleşmesine karşı sınıf uzlaşmacı sendikalara bir müttefik olarak ihtiyaç duymaya başlamıştı. Sınıfsal dengelerdeki değişiklikler de böyle bir yakla-

142 1945 yılında İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu, İşçi Sigortaları Kanunu kabul edildi. 1946'da İş ve İşçi Bulma Kurumu kuruldu. (Yıldırım Koç, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*, Gerçek Yayınları, 1998, İstanbul, s. 41.)

şım farklılığını gerektirmiştir. Savaş sonrası yaşanan ekonomik büyüme ve düşük işsizlik oranları, nispeten iyileşen ücretler, işçilerin pazarlık gücünü artırmıştır. Daha dar bir pencereden; iç siyaset açısından bakıldığında ise, bu adımın atılmasının arkasında CHP'nin siyasal sistemin parti rekabetine açıldığı süreçte bir süredir çok zayıflamış olan toplumsal desteğini kendi kontrolündeki toplumsal örgütler aracılığıyla artırma çabasını görmek gerekir. Nitekim Cumhuriyet tarihinde daha önce yaşanan çok partiye geçiş denemelerinde muhalefet partilerinin toplumla temas kurmada CHP'ye oranla çok daha başarılı oldukları ve tam da bu nedenle iktidar için tehlike doğurdıkları görülmüştü.

Başta Cemiyetler Kanunu değişikliği olmak üzere bu yıllarda işçi sınıfı örgütlenmesine açılan yeni kapılardan sadece CHP değil, sosyalist siyaset de girmeye başlar. Özellikle 1945 yılında çok partili hayata geçileceğinin emarelerinin belirmesiyle birlikte, sosyalist harekette ve işçi sınıfı örgütlerinde hızlı bir canlanma gözlenmiştir. İktidar, Cemiyetler Kanunu değişikliğinin sınıf örgütlerinin önünü açacağını tabii ki öngörüyor, ancak sermaye güdümünü kabul etmeyen örgütler için TCK 141 ve 142'nin varlığına güveniyordu. Nitekim ileride legal sosyalist partilerin ve onlara bağlı sendikaların kapatılmasından sonra açılan davalar, bu maddelere dayandırılmıştır.

Cemiyetler Kanunu'ndaki değişikliğin sunduğu fırsattan yararlanmak isteyen TKP, hızla hem legal bir parti kurmaya hem de sendikal örgütlenmeyi genişletmeye yönelir. Böylece az sayıdaki komünist kadro tarafından bir yandan cephe çalışmaları, diğer yandan legal parti ve sendikalar örgütlenmeye çalışılmış, bu esnada TKP'nin gizlilik koşullarındaki varlığı da sürdürülmüştür. TKP'nin 1944 Tevkifatı'ndan sonra yeniden örgütlenmeye başladığı süreçte, İstanbul il komitesi sekreterliği Hüsamettin Özdoğu'ya teslim edilmişti. TKP teşkilat sekreteri ise sürgün kaçağı olarak İstanbul'da bulunan Mehmet Bozışık'tı.

Legal parti kurma faaliyetlerini yürüten Şefik Hüsnü bu kapsamda pek çok isimle dirsek temasına girdi. Kurulacak olan parti TKP'nin, örgütleriyle ve kadrolarıyla legal sahaya çıkması anlamına gelmeyecekti. Daha ziyade, cephe çalışmalarıyla başlayan hazırlıklar sonucunda, TKP kadrosu olmayan isimleri de içeren geniş bir siyasal parti kurulması amaçlanıyordu. İlk iş olarak, *Yeni Edebiyat*'ın kapatılmasından sonra sekteye uğrayan gazete-dergi yayımcılığı yeniden ele alındı. Bu kapsamda iki kısa ömürlü ama önemli yayın olan *Yeni Dünya* ve *Gün* çıkarılmaya başlandı. Her iki yayında da Esat Adil ve Cami Baykurt isimleri öne çıkıyordu. Bu yayın çalışmaları başladığında Rasih Nuri İleri, Rıfat Ilgaz gibi

Esat Adil Müstecaplıoğlu (1904-1958)

Türkiye’de sosyalist hareketin 1940’lı yıllarda toplumsallaşma deneyimlerinden birisi olan Türkiye Sosyalist Partisi’nin (TSP) kurucusu Esat Adil, o dönemde TKP’nin açılımları ile bağlantılı olarak kurulan legal sosyalist parti, sendikal örgütlenme, yayıncılık ve hukuk gibi alanlardaki girişimleri ve katkıları ile özgün bir yere sahip oldu.

Esat Adil, 1904 yılında Balıkesir Balya’da doğdu. İlk ve orta eğitimini Balıkesir’de tamamladı. Milli Mücadele sırasında burada yayımlanmaya başlayan ve Kuvayı Milliye’nin propaganda yayınlarından birisi olan *İzmir’e Doğru* gazetesinde 1919 yılında mürettip (dizgici) olarak çalışmaya başladı. O dönemde okuduğu okulun lise bölümünün kapanması nedeniyle eğitimini tamamlamak için İstanbul’a gitti. İstanbul’da öğrenimine devam ederken Balıkesir’de basılan *Zafer-i Milli* adlı gazetede 1923 ve 1924 yılları boyunca toplamı yirmiye ulaşan yazı ve şiiri yayımlandı. 1925’te Ankara Hukuk Fakültesi’ne girdi. 1927 yılında ilk öğrenci derneği olan Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etti ve derneğin ilk başkanı oldu. Esat Adil toplumcu düşünce ile tanıştığı bu yıllarda, yine Balıkesir’de yayımlanan *Çağlayan* ve *İrmak* gibi edebi yayınlar ile *Türk Dili* gazetesine yazılar yazdı. 1928’de mezun olduktan sonra Brüksel Üniversitesi’nde doktora yaptı. 1932 yılına kadar kaldığı Brüksel’de II. Enternasyonal’in liderlerinden Emil Vandervelde’nin konferanslarını takip etti.

1932’de Belçika’dan Balıkesir’e dönen Esat Adil, Cumhuriyet Halk Fırkası’na (CHF) girdi, ardından kentte Halkevi’nin kurucusu ve ilk başkanı oldu. Halkevi’nin yayını olan *Kaynak* dergisinin yayın müdürlüğünü yürüttü, CHF’nin İl Yönetim Kurulu’nda yer aldı. Genç yaşlarından itibaren yayıncılık faaliyetinin içerisinde olan Esat Adil, Ekim 1933’ten Nisan 1935’e kadar yayımlanacak olan günlük *Savaş* gazetesini çıkardı. Bu gazetenin mottosunun “Cumhuriyet Emeğe Hak, Değere Hürriyet Getirir” olması Esat Adil’in üniversite yıllarında olgunlaşmaya başlayan toplumcu düşüncelerinin derinleştiğini gösterir. Nitekim 1934 yılında gerçekleşen 17 günlük Balya maden işçileri grevine destek olur, 700 dolayındaki işçinin “Açlık Yürüyüşü” adıyla Balıkesir’e yaptıkları yürüyüşü organize eder. Balya’nın CHF Başkanının maden firmasının hukuk danışmanı olması ve greve karşı çıkması, buna karşılık Esat Adil’in işçilere destek vermesi dikkat çekicidir. Bu ve benze-

ri birçok olay, fırkanın yerel yöneticilerinden farklı ve daha halkçı bir profil sergileyen Esat Adil'in Halkevi Başkanlığı sürerken aynı çevrelerde eleştirilmesine ve yalnızlaşmasına neden oldu. *Savaş* gazetesindeki bazı yazıları nedeniyle kovuşturmaya da uğradı. Balıkesir'deki bu döneminde kurduğu Savaş Kitabevi Yayınları'ndan bastığı bazı kitaplar, Esat Adil'in o dönem Bolşevizm ve Sovyetler Birliği'ne de mesafeli olduğunu gösterir. 1935'te *Savaş* gazetesini yayınına son verirken, Esat Adil Halkevi Başkanlığından çekildi ve Balıkesir'den ayrılarak asıl mesleğini yapma kararı aldı.

Aynı yıl Ankara Temyiz Mahkemesi Raportörlüğü görevine atandı. 1937 yılında Mehmet Akif Ersoy üzerine bir kitap yazdı. 1938 yılında Temyiz Mahkemesi Başmüdür Yardımcısı olan Esat Adil, bu görevinden sonra Cezaevleri Müfettişliğine getirildi. Bu dönemde sürdürdüğü görevinin bir parçası olarak cezaevlerinin ıslahı çalışmaları da yürütürken, cezaevinde bulunan Hikmet Kıvılcımlı, Nâzım Hikmet ve Kemal Tahir gibi aydın ve yazarlarla tanışıklığı oldu. Esat Adil'in Balıkesir'de yürüttüğü yayınevi faaliyeti sayesinde Babıali'de tanınmış olması bu ilişkileri kolaylaştırıyordu. TKP'lilerle de bu dönemde tanışan Esat Adil, kuruluşunda bulunduğu İmrallı ve Edirne Cezaevlerinde müdürlük yaptı. Bazı tanıklıklar, o dönemde Abidin Dino ile bağının olduğunu, daha sonra TSP'nin kuruluşunda birlikte hareket ettiği TKP MK üyesi Mustafa Börklüce ve Hüsametdin Özdoğu'yla tanıştığını ortaya koyar. Mustafa Börklüce, İmrallı Cezaevi'nin kuruluşu sırasında bina yapımında çalışmıştı.

1941 yılında Nazi ordularının Balkanlardaki işgal harekâtı sırasında Türkiye'ye saldırmaları bir olasılık olarak görülüyordu. TKP'nin böylesi bir durumda silahlı direniş üstünde durduğu ve kimi mütevazı hazırlıklar yapıldığı bilinmektedir. Esat Adil'in müdürü olduğu İmrallı Cezaevi'nin mahkûmlarını silahlandırarak Anadolu kıyılarında direniş örgütlemesi bu çerçevede gündeme gelmiştir. Bu yıllarda Esat Adil'in TKP üyesi olmamakla birlikte Partiyle ciddi bir yakınlık geliştirdiği anlaşılmaktadır.

1945 yılında İmrallı Cezaevi Müdürlüğünü yaparken ve aynı zamanda Kocaeli Cumhuriyet Başsavcılığı ile Ege Bölgesi Adalet Müfettişliğini yürütürken, *Tan* gazetesinde günlük fıkralar yazmaya başladı. *Yeni Dünya* gazetesi ve *Görüşler* dergisinde yazıları yayımlandı. *Tan*'daki yazılarından bazılarının İsmet İnönü'nün tepkisini çek-

mesi üzerine devlet görevlerinden istifa etmek durumunda kaldı ve serbest avukatlık yapma kararı aldı. Aynı yılın Kasım ayında yayınına bir ay devam edebilen, kurucusu ve başyazarı olduğu haftalık *Gün* gazetesi yayımlanmaya başladı. Tan matbaasına saldırıdan sonra ara verilen gazetenin yayımına, Şubat 1946'dan sonra devam edildi.

Esat Adil, 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'nin kurucusu oldu. Bu parti, TKP'nin ve Şefik Hüsnü'nün yönlendirmesi ile kurulmuştu. Ancak yasadışı TKP'nin İstanbul İl Sekreterliğini bırakan Hüsamettin Özdoğu ve Partiden daha önce ihraç edilmiş olan Mustafa Börklüce'nin etkisiyle TSP'nin, TKP ekseninden uzaklaşma olasılığı kısa sürede hissedilmeye başlanacaktı. 19 Haziran'da Şefik Hüsnü'nün başkanlığında Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) kuruldu. TSP daha sınırlı olmak üzere iki parti, çıkan Cemiyetler Kanunu'nun sunduğu olanakları kullanarak, ülkenin birçok yerelliğinde ve sektöründe çok sayıda sendikanın kurulmasına öncülük etti. TSP, 7 Temmuz 1946 tarihinden itibaren günlük *Gerçek* gazetesini çıkarmaya başladı.

Sıkıyönetimin ilanıyla TSP ve TSKEP kapatıldı. Esat Adil, 16 Aralık 1946 tevkifatında tutuklandı. Ocak 1948'de cezaevinden çıktı. Mahkemede komünist olmadığını, "ılımlı sosyalist" olduğunu belirtti ve bu ifadesini sosyalist partilerin faaliyetine izin verilmesi için bir taktik olarak savundu. Esat Adil ile TKP kadroları arasında ilerleyen dönemde yayın organlarında sürececek olan polemiklerin taşları bu taktik yaklaşımla örülmeye başladı. Esat Adil, sosyalizmin milli bir mesele olduğunu, köylülük, küçük burjuvazi ve işçi sınıfının ortak bir kütle haline gelmesi gerektiğini düşünüyordu.

Aziz Nesin'in çıkardığı haftalık *Başdan* gazetesinde 1948 ve 1949 yıllarında yazıları yayımlandı. Yayınına daha önce sıkıyönetim tarafından son verilen *Gerçek* gazetesini Şubat 1950'de haftalık olarak yeniden çıkarmaya başladı. Gazetede o dönem, Esat Adil'in Amerikan Marshall yardımına hayırhah bakması üzerine TKP'nin yayın organı *Nuhun Gemisi* dergisinde yazılan eleştirilere karşı bu pozisyonu savunan polemik yazıları yayımlandı.

28 Ağustos 1950'de TSP, Esat Adil öncülüğünde yeniden kuruldu. 18 Haziran 1952'de partinin, Esat Adil dahil 14 yöneticisi tutuklandı. Aynı yılın sonuna doğru serbest kalan Esat Adil, bir yandan 1955

yılında beraat edeceği TSP davasını takip etti, diğer yandan serbest avukatlık yapmaya devam etti. 1957 yılındaki seçim kampanyasında Vatan Partisi'ne destek verdi ve Vatan Partililerin gönüllü avukatlığını yaptı. O sırada, *Tan* gazetesinin hukuk köşesinde düzenli yazıları yayımlanıyordu. 22 Eylül 1958 tarihinde hayatını kaybetti.

Kaynakça

İleri, Rasih Nuri, *Kırklı Yıllar-2: 1944 TKP Davası*, TÜSTAV, 2003, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri, *Kırklı Yıllar-4: 1947 TKP Davası*, TÜSTAV, 2003, İstanbul.

Karaca, Emin, *Unutulmuş Sosyalist Esat Adil: Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri*, Belge Yayınları, 2008, İstanbul.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, 1988, İstanbul.

Topçuoğlu, İbrahim, *Neden 2 Sosyalist Partisi 1946: TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi 1914-1960*, 1. Kitap, Eser Matbaası, 1976, İstanbul.

genç TKP'liler Esat Adil'le birlikte çalışmak için görevlendirildi. Şefik Hüsnü tarafından görevlendirilen Ferit Kalmuk, Rasih Nuri'nin babası Suphi Nuri İleri¹⁴³ ile de gazete için görüşmüş ve Partinin kuracağı gazetenin başına geçmesini teklif etmiştir. Rasih Nuri, parti kurma işinin içinde Cami Baykurt ve Esat Adil'in de olduğunu öğrenince babasının verdiği tepkiyi şöyle aktarmaktadır: "İkisini de iyi tanırım, Cami Bey ile İstiklal Savaşı'ndan hemen önce ortak bir görev almıştım, iyi arkadaşlardır, ancak ikisi de muhteristir, beraber uzun süre çalışabileceklerini sanmam."¹⁴⁴

Yeni Dünya gazetesi 1 Aralık 1945 tarihinden itibaren başladığı yayın hayatını sadece beş sayı sürdürebilir. Siyasi haberlere yoğunlaşan *Yeni Dünya*'nın başyazarlığını Cami Baykurt yapmaktadır. Yazar kadrosunda Esat Adil ve Sabahattin Ali'nin de bulunduğu *Yeni Dünya* çıkarken okuyucusuna şöyle sesleniyordu:

143 Suphi Nuri Bey, kötü bir tesadüf eseri *Tan* matbaası baskınının yapıldığı gün kalp krizi geçirmiş, ertesi gün ölmüştür. TKP, Ferit Kalmuk aracılığıyla eşine haber göndererek cenazesinde bir gösteri yapmak istediğini iletmış ve izin almıştır. Ancak 1945 yılında yazdığı bir yazısında solculuk yaptığı gerekçesiyle Hasan Ali Yücel tarafından öğretmenlik görevinden alınmış olmasına duyulan tepki nedeniyle cenazesi çok kalabalık olmuş, TKP'nin gösterisi etkisiz kalmıştır. Konuyla ilgili anılar için bkz. İleri, *Kırklı Yıllar-4: 1947*, s. 12.

144 İleri, *Kırklı Yıllar-4: 1947*, s. 12.

“Biz içtimai adaletsizliği, cebri, hakaret ve işkenceyi, tecavüz ve harbi meş’um kaderin değişmez bir eseri telâkki etmiyoruz; ve bunların insanlar için sakınılmaz felâketler olduğuna inanmıyoruz. Beşer cümhurunun üzerinde yürümekte olduğu tekâmül yolunun sonunda, insanlığa lâayık bir dünyanın kurulacağına eminiz.”¹⁴⁵

Gazetenin çıktığını duyuran *Gün* dergisine verilen ilanda *Yeni Dünya*, “ileri demokrat sabah gazetesi” olarak tanımlanmaktadır. İlan şöyle devam eder: “Hür ve ileri bir Türkiye namına emekçi, yurtsever halk kitlelerinin fikir ve mücadele organıdır.”¹⁴⁶

Yeni Dünya TKP’nin İleri Demokratlar Cephesi’nin yayın organı olarak tasarlanmıştır. Ancak sadece birkaç gün çıkabilen gazetenin yayımı, Tan matbaası baskınıyla sona erdi. Bu açıdan bakıldığında gazetenin DP’nin kuruluşuna gösterdiği ilgi ve memnuniyet, ne yazık ki, TKP’nin bu harekete hayırhah yaklaşımının bir göstergesi sayılabilir. Ancak yayımı sona ermeden önce Hüseyin Cahit Yalçın’ın *Tanin*’de Tan matbaası baskınına kışkırtan yazısına yanıt verilebilmiştir. *Yeni Dünya*, Hüseyin Cahit Yalçın’ın Birinci Dünya Savaşı’nda da “cihad-ı mukaddes” ilan edenler arasında olduğunu hatırlattıktan sonra, “Tavsiye ederiz: Eğer ‘kalkın ey ehli faşist’ diye bağırırsa ‘sancağı şerif’in altına bir hayli taraftar toplayabilir” diye seslenir.¹⁴⁷

Gün ise 1945-1946 yıllarında yayımlanmış olan bir haftalık kültür dergisiydi. Legal parti kuruluşuna hazırlık olarak çıkarılan bu dergi, yıllar içinde TKP’nin etrafında oluşan aydın birikimini de yansıtıyordu. İlk sayısı 3 Kasım 1945 günü çıktığında okuyucu sol üst köşede Tefvîk Fikret’in dizeleri, sağ üst köşede ise Kemal Atatürk’ün bir sözü¹⁴⁸ ile karşılaşır. Yazar kadrosu *Yeni Dünya*’ya oranla çok daha zengindi. Esat Adil öncülüğünde çıkan derginin imtiyaz sahibi Hasan Tanrıku’tu. Esat Adil başyazıları kaleme alıyor, Hasan Tanrıku bazen kendi ismiyle bazen müstear ismi Doğan Ruşenay imzasıyla yazıyordu. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin yazar

145 *Yeni Dünya*, “Aziz okuyuculara:”, *Yeni Dünya*, Sayı: 1, 1 Aralık 1945, s. 1.

146 *Gün*, 17 Kasım 1945, Yıl 1, Sayı 3.

147 *Yeni Dünya*, “Kalkın ey ehli faşist!”, *Yeni Dünya*, Sayı 4, 4 Aralık 1945, s. 1.

148 Tefvîk Fikret’in dizeleri:

“Göz yumma güneşten, ne kadar nuru kararsa
Sönmez, ebedi, her gecenin gündüzü vardır
Millet yoludur, Hak yoludur tuttuğumuz yol,

Ey Hak yaşı, ey sevgili Millet yaşı var ol!”

Mustafa Kemal Atatürk: “Hürriyetten doğacak tehlike ve zarar, Hürriyetsizlikten gelecek tehlike ve zarar-dan yüz misli büyük de olsa yine birincisi tercih edilmelidir.” *Gün*, 1 (1), 3 Kasım 1945, s. 1.

kadrosundaydı. Mim Uykusuz karikatürlerin altındaki isimdi. Rasih Nuri İleri ve Rifat Ilgaz da, TKP tarafından bu dergide çalışmak üzere görevlendirilmişti.¹⁴⁹

Bu isimlere bakıldığında 1946 yılında çıkacak efsanevi mizah dergisi *Markopaşa*'nın yazar-çizer kadrosunun burada yan yana geldiği görülmektedir. Ayrıca Sait Faik, Orhan Kemal öyküleriyle, Attila İlhan, Cahit Irgat, Suat Taşer, Arif Barikat, Sabri Hazer şiirleriyle *Gün*'e katkıda bulunan isimlerden bazılarıdır. *Gün* gerçekten dolu dolu, hem dünyada hem Türkiye'de kültürel hayatı ilgilendiren gelişmeleri aktaran, bunlara dair yorumlara yer veren, yoksulluk, grev hakkı, köy sorunu gibi konuları ele alan yetkin bir dergidir. *Gün*'de Nâzım Hikmet'in adıyla şiirlerinin yayımlanması da o dönem için bir yeniliktir. Tan matbaası baskınında hedefteki yayınlardan biri de *Gün* dergisidir. Dergi bu nedenle yayınına ara verir, ancak Şubat 1946'da format değiştirerek yeniden yayımlanmaya başlar. Dergi çalışmaları sırasında gerçekleşen küçük bir olay, Esat Adil'le TKP arasındaki ilişkiyi örneklemesi açısından ilginçtir. Rasih Nuri, gazetede çalışırken bir gün Esat Adil'in kendisine Trotskiy hakkında kısa bir eleştiri yazısı getirdiğini, Rasih Nuri'nin durup dururken böyle bir yazı yayımlamaya yanaşmaması üzerine, Esat Adil'in "Rasih bu yazı çıkacak, emir yukarıdan" dediğini anlatır.¹⁵⁰

Daha sonra iki parti kurulduğunda *Gün* dergisi *Gerçek* gazetesiyle birlikte Türkiye Sosyalist Partisi'nin yayın organına dönüştü. TSEKP de haftalık *Sendika*, aylık *Yığın* dergilerini çıkardı. Aclan Sayılğan bunlara ek olarak, Ankara'da Zeki Baştımar ile Yaşar Çöl'ün çıkardığı *Söz* dergisinin, Adana'da çıkan *Başak* dergisinin, İzmir'de Naci Sadullah Danış'ın yönettiği *Havadis* gazetesinin TSEKP'nin diğer yayın organları olduğunu ileri sürse de, bunlar merkezi düzeyde resmi yayın organları değildir.¹⁵¹ Muhtemelen *Söz*'ün Ankara il örgütünün yayını olması düşünülmüştür.

Rasih Nuri, kendisinin de fiilen parçası olduğu bu süreci anlatırken *Gün* ve *Yeni Dünya*'nın yanı sıra *Görüşler* dergisinin de legal parti kurma amacıyla çıktığını dile getirir. İleri, *Tan* olayına atıfla Şefik Hüsnü'nün "... önce cephe politikasını oluşturmuş iken, bu kez ikinci aşamada 'maruf'lardan olmayanlara, yani TKP davalarında hüküm giymeyenlere parti kurdurma girişiminde" bulunduğunu belirtmektedir.

149 İleri, *a.g.e.*, s. 276.

150 İleri, *a.g.e.*, s. 12.

151 Sayılğan, *a.g.e.*, s. 232.

Uzun süredir yürütülmekte olan legal parti çalışmaları Mayıs 1946 itibarıyla resmi bir nitelik kazanır ve 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) kurulur. Şefik Hüsnü, bu partinin kuruluşunda görevlendirdiği isimleri sabıkasız TKP'liler arasından seçmeye özen göstermiştir. Partinin başına ise çeşitli seçenekler değerlendirildikten sonra eski İmralı Hapishanesi müdürü, *Tan* yazarı Esat Adil'in geçmesi uygun bulunmuştur. Esat Adil'in isminin İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'nın Türkiye'ye girmesi olasılığına karşı TKP'nin tasarladığı söylenen gerilla örgütlenmesinde de geçtiği hatırlanacaktır. Bu tercihler legal partinin, TKP'nin açığa çıkmasından ziyade, bir süredir cephe siyaseti uygulayan Partinin bu çalışmaya uygun bir araç geliştirmesi olduğunu göstermektedir. TSP, TKP'nin ve dolayısıyla Şefik Hüsnü'nün "yönlendireceği bir parti" olarak kurulmuştu. Ancak işler farklı şekilde ilerledi. Çok geçmeden Esat Adil'in etrafında bulunan eski TKP'li Sarı Mustafa (Börklüce) ve Hamdi Alev (Şamilof) olmak üzere TKP'den daha önceleri ihraç edilmiş bazı isimler, Esat Adil'i TKP'den kopuş yönünde teşvik etmeye başladılar. Bunlar kendine İşçi Muhalefeti diyen, Nâzım Hikmet'in adıyla anılan 1929 Pavli Adası Kongresi'ni örgütleyen çevredendi. Muhalefet safında olup siyasi mücadeleyi sürdüren çoğu kadro, kısa süre sonra TKP'nin ana gövdesine geri dönmüş, diğerleri ihraç edilmişti.

Bu çevrenin körüklediği kariyerist eğilimlerin etkili olması mümkün görünmekle birlikte, Esat Adil için ayrı davranma seçeneğinin aslında Tan matbaası baskınından sonra belirginleşmiş olması akla yatkındır. Esat Adil iktidarın TKP ile ilişkili bir harekete izin vermeyeceğini görmüş olabilir.¹⁵² Aralık ayında hem TSP'ye hem de daha sonra kurulacak olan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'ne müdahale edilmesinden sonra TSP'nin yeniden açılması ve ikinci döneminde Esat Adil'in partisini komünizme karşı konumlandırarak iktidarın onayını almaya çalışması bu görüşü güçlendirmektedir.

Bu süreçte Hüsamettin Özdoğu'nun, büyük ihtimalle kayınbiraderi Sarı Mustafa'nın da etkisiyle Esat Adil'in yanında yer alması TKP için ciddi bir kayıp olmuştur.¹⁵³ Nail Çakırhan ve Mehmet Bozışık, İstanbul il sekreteri

152 Eren Efe, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Sosyalist Hareket", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 15(59), 2007, s. 48.

153 TKP'nin işçi kadrolarından Mustafa Özçelik, Hüsamettin Özdoğu'nun kısa süre sonra geri döndüğü bilgisini vermektedir: "Hüsamettin Özdoğu, Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun partisindeydi. Fakat içeride onlarla alakasını kesti, daha İstanbul'dayken alakasını kesti. Bizim yanımızda yer aldı. Aydın'da da yine bizim yanımızdaydı. Her ne kadar birbirimize karşı parti kurmuşsak da, içerideyken aramızda hiçbir kötü olay geçmemiştir. Geçmesine de imkân yoktu." (Mustafa Özçelik, *1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, Nisan 2003, s. 48.) Nitekim Hüsamettin Özdoğu da iki partinin farkının ne olduğunu soran bir kişiye gayet ılımlı bir yanıt vermiştir: "... her iki partinin esasta prensip ve gayelerinde farkı yoktur, birdir, ayrıldığımız husus çalışma şeklindedir. Şefik Hüsnü ve arkadaşları hâlâ eski hücre

Özdoğu'nun partiyi TSP'ye kaydırıldığını bildirince Şefik Hüsnü Bozışık'ı TKP İstanbul il komitesi sekreterliğine atar. 19 Haziran 1946'da da yeni bir legal partinin kuruluşu için resmi başvuruyu yapar. Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) kurucuları Şefik Hüsnü, Fuat Bileke, Stefo Papadopoulos, Ragıp Vardar, Habil Amato, Aydın Vatan, Hıraç Akmanoğlu ve Müntekim Öçmen'dir.¹⁵⁴ Bu isimlerden Şefik Hüsnü ile birlikte çalışmak üzere belirlenen merkez üyeleri kundura ustası Bileke, teknisyen Vardar, diş hekimi Amato ve gazeteci Öçmen'dir. TSEKP, Türkiye Komünist Partisi'nin farklı bir tabelayla büyük ölçüde legale çıkmasını temsil eder. Sendika çalışmalarında da TKP'nin önde gelen örgüt yöneticilerinin sorumluluk üstlendiği görülür.

TSEKP'nin programı daha ayrıntılıdır, ancak özde iki program arasında kayda değer farklılık yoktur. Daha sonra iki partinin önde gelen isimlerinin yaklaşım ve yorumlarına, yayınlarda savunulan görüşlere bakılarak TSP'nin Batı tarzında bir sosyal demokrat parti çizgisinde olduğunu ileri sürenler olmuştur.¹⁵⁵ Bu yönde emaralar olmakla birlikte, partilerin ömrünün birkaç ayla sınırlı kaldığı düşünüldüğünde aralarındaki farklardan hareketle büyük öyküler yazmak sağlıklı olmayacaktır. İki parti de Haziran seçimlerinde boykotu savunurlar.¹⁵⁶

TSEKP kısa sürede 13 ilde örgüt kurmayı başardı. Daha önce TKP'li olmuş ve Anadolu'da farklı şehirlere dağılmış işçiler, TKP ile bir şekilde temas kurmuş ilerici aydınlar, TSEKP örgütlerinin belkemiğini oluşturdu. Tabelalar bir kez asıldıktan sonra bu örgütler halkın da ilgi odağı haline geldi ve işçilerin, sendikacıların, aydınların el ele verdiği bir çalışma tarzı ortaya çıktı.¹⁵⁷ Doğal olarak örgütlenmede iki sosyalist parti arasında bir

usulü ile çalışmak istiyorlar. Senelerden beri yapılan tevkifatta zabıta hücre usulünü bildiğinden kıymetli arkadaşlarımız yakalanarak hapisanelere girmişlerdir, faaliyetler sekteye uğratılmıştır. Bizim kurduğumuz Sosyalist Partisi ise tamamen kitleler içinde çalışmak ve kitleleri yetiştirmek maksadıyla teşekkül etmiştir. Sen şimdi düşün, eski sistemde çalışmak istiyorsan Şefik Hüsnü'nün yeni sistemde çalışmak istiyorsan bizim partiye girersin..." *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem IX, Cilt: 20, Toplantı 2, s.14/42, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d09/c010/gcz09010006.pdf>

154 Sayılğan, *a.g.e.*, s. 231. Sayılğan'ın Hıraç Akman olarak verdiği isim 1947 dava dosyasında Hıraç Akmanoğlu olarak verilmiştir. Bu isimlerin her biri araştırılmaya değer, önemli isimlerdir. Örneğin Habil Amato, iyi bir entelektüel olduğu kadar iyi de bir diş hekimidir. Türkiye'de ilk diş implantını yapan ve bu konuda araştırmaları olan diş hekimlerinden biridir.

155 Efe, *a.g.e.*, s. 52.

156 TSP ve TSEKP'nin 1946 milletvekili seçimleriyle ilgili açıklamalarına İleri, *Kırklı Yıllar-4* derlemesinde yer vermiştir.

157 Bu çalışma tarzının ayrıntılarına dair bilgimiz kısıtlı olsa da TSEKP örgütlerinde yer almış kişilerin anlatıkları, büyük bir enerji ve dayanışma içinde çalışıldığını göstermektedir. Örneğin, görev aldığı parti içinde sosyal işlerden sorumlu olan bütün işçisi Zehra Kosova, Ermeni doktor Hayk Açıkgöz ile yoksul mahallelerde sağlık taraması yaptıklarını anlatır. Zehra Kosova, *Ben İşçiyim*, İletişim Yayınları, 1996, İstanbul, s. 146.

rekabet havası doğmuştur. Ancak rekabet kadar birleşme, daha doğrusu katılma örnekleri de vardır. Samsun'da TSP örgütü sonradan TSEKP örgütüne geçmiştir. Muhtemelen başlangıçta TSP'ye kaydolanlar, TKP'nin geri çağırması üzerine TSEKP'e geçmiştir. İki parti arasındaki ayrılık, bir çekişme yaratsa da, tam boy bir düşmanlık anlamına da gelmemiştir. Örneğin, Samsun'daki bu olayı *Gün* dergisi şöyle haberleştirmiştir:

*"Samsun kurucu icra komitesini oluşturanların her biri idealist, devrimci ve gayet değerli arkadaşlarımızdır. Bu arkadaşlarımızın istifaları herhangi bir anlaşmazlıktan ileri gelmiş değildir. Aksine bu değerli devrimciler, siyasi bakımdan son derece hatalı olmakla birlikte kişisel erdem göstererek savaşım alanlarını aynı derecede devrimci olduklarına şüphe etmediğimiz Emekçi ve Köylü Partisi'nin Samsun şubesine terk etmeyi, kendi görüşlerine uygun bulmuşlardır."*¹⁵⁸

Kısa süre sonra iki parti arasında birleşme görüşmeleri başlar. İleride bu döneme dair değerlendirme yapanlar, özellikle Şefik Hüsnü'den ya da genel olarak TKP'den hoşlanmayanlar, Esat Adil ve partisine bir nevi "kaçan bir fırsat" yakıştırmaları yapsa da iki parti arasında ciddi bir siyasi farklılaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Sınıf örgütlenmesi ölçü alındığında ise TSEKP'in üstünlüğü vardır.

Türkiye tarihi açısından bu sürecin en önemli yanlarından biri, daha önce görülmemiş boyutta bir işçi örgütlenmesinin ortaya çıkmasıydı. TSEKP ve TSP, sınıf kadroları aracılığıyla işçi sınıfı örgütlenmesine yeni bir ivme kazandırdılar. 1946'da sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı kaldırılır kaldırılmaz TKP'nin verdiği 25 yıllık mücadeleden güç alan sendikalar yerden mantar gibi fişkırmışlardır. Bu yapılara yön verenler Partinin deneyimli militanlarıydı.¹⁵⁹ Parti-sendika çalışmalarının başını Ahmet Fırıncı ve Ferit Kalmuk kuruyorlardı. 1947 Dava tutanaklarından Sendikalar Birliği Nizamnamesinin Şefik Hüsnü tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Komünistler öncülüğünde işçi sınıfının kitlesel olarak örgütlenmesi, bir süredir aydınlar ve öğrenciler arasında varlık gösterebilen TKP'nin, bu üç dinamik içinde sınıf partisi karakterini canlı ve baskın tutabilmesi için çok büyük önem taşımaktadır. Diğer bir deyişle, "demokratik cephe", "halk cephesi" gibi komünist partilerin siyasal iktidar perspektiflerini ve sınıf karakterlerini zorlayan projelerinin bozucu etkisinin bertaraf edilmesi

158 "TSP Samsun Şubesi", *Gün*, Sayı 29, 30 Kasım 1946.

159 İleri, "1946 Sendikacılığı", *Gelenek*, 128, Aralık 2015, <https://gelenek.org/1946-sendikaciligi/>

için, işçi sınıfı örgütlenmesi kritik önemdedir. Bu açılımın yasaklar ve kapatmalarla önünün kesilmesi, ileride TKP içinde kişisel sürtüşmelerin öne çıktığı bir bunalımın maddi zeminini oluşturmuştur.

TSEKP'ye bağlı sendika birlikleri kısa sürede büyük gelişme gösterdi. İstanbul Sendikalar Birliği Ferit Kalmuk liderliğinde örgütlenirken, Ankara'da Zeki Baştımar, İzmir'de Emin Bilecan, Adana'da Rasih Nuri İleri, Kocaeli'de İdris Erdinç'in liderliğinde Sendika Birlikleri kurulmuştur.

Ferit Kalmuk'un kurucusu olduğu İstanbul Sendikalar Birliği'ne bağlı olan sendikalar şunlardır: "İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası (Kemal Balyoz vd.), İstanbul Ayakkabı ve Deri İşçileri Sendikası, Güzel Sanatlar Kol ve Kafa İşçileri Sendikası, Basın Yayın Kol ve Kafa İşçileri Sendikası (Suat Derviş, Neriman Hikmet), Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri Sendikası, Tekel İşçileri Sendikası, Tütün İşçileri Sendikası, Maden Sanayii İşçileri Sendikası, Şoförler Sendikası, İstanbul İşçi Kulübü (İbrahim Atılal, Emin Atılal, İsmail Marçak). İl Sekreteri Zeki Baştımar'ın başında olduğu Ankara Sendikalar Birliği'ne bağlı olan sendikalar ise şunlardır: Ankara Madeni İşler ve Makine İşçileri Sendikası, Ankara Şoför ve Oto Tamir İşçileri Sendikası, Ankara İnşaat İşçileri Sendikası, Ankara Terziler Sendikası, Fırın ve Un İşçileri Sendikası. Emin Bilecan'ın İzmir Sendikalar Birliği'ne (12.10.1946) bağlı olan sendikalar şunlardır: İzmir Terziler Sendikası, İzmir Ayakkabı İşçileri Sendikası, İzmir Müessese, Ticarethane ve Esnafı Müstahdem Sendikası, İzmir Mensucat İşçileri Sendikası, İzmir Basın ve Yayın Kol ve Kafa İşçileri Sendikası (Naci Sadullah Danış), İzmir Tütün İşçileri Sendikası (Yusuf Etik). Rasih Nuri İleri'nin başında olduğu Adana Sendikalar Birliği (9.12.1946) çatısı altında yer alan sendikalar ise şunlardır: Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası (Hasan Özgüneş), Adana Terziler Sendikası, Adana İnşaat İşçileri Sendikası, Adana Deri İşçileri Sendikası. İdris Erdinç'in yönetimindeki Kocaeli Sendikalar Birliği'ne bağlı olan sendikalar da şunlardır: Kocaeli Selüloz Sanayii Sendikası, Kocaeli Nakliye İşçileri Sendikası.¹⁶⁰

İleri, bunlar dışında Samsun Tütün İşçileri sendikasının kuruluşuna dair bir yazının *Sendika* dergisinde yer aldığını belirtmektedir. Eskişehir Serbest Sanayi İşçileri Sendikası (Mehmet Tan) da kurulmuştur. İleri, bu listeye eklenecek başka sendikalar da olabileceğini, bunun için yerel gazetelere ve tüzük ilanlarına bakmak gerektiğini belirtmektedir. Hükümet kayıtlarına göre gazeteler 600 işyeri sendikasının kurulmuş olduğunu açıklamışlardır. Kaldı ki, bunların büyük kısmı aynı şehirde aynı işkolunda ve

160 İleri, "1946 Sendikacılığı", *Gelenek*, Sayı 128, Aralık 2015. <https://gelenek.org/1946-sendikaciligi/>

ayrı işletmelerde çalışan işçilere aittir.”¹⁶¹ İleri'nin belirttiği bu sendikalar dışında, *Gün* ve *Sendika* dergilerinin çeşitli sayılarında, İstanbul Kömür İşçileri Sendikası (*Gün*), Motorlu Kara Nakil Vasıtaları İşçileri Sendikası (*Gün*), Zonguldak Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası (*Sendika*), Adana Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nın (*Sendika*) kurulduğu bilgisi yer almaktadır.

TSEKP'ye bağlı sendikalar yalnız İstanbul'da 10 bin işçiyi örgütlemeyi başarmıştır.¹⁶² Sendikalar Birliği, *Görüşler* broşürünü yayımlamış, daha sonra Ağustos-Aralık 1946 döneminde 16 sayı çıkan *Sendika*'¹⁶³ dergisini çıkarmıştır. *Sendika* işçiler arasında yaygın bir ilgiyle karşılanır. TKP üyesi Fahri Petek'in "Kunduracıların onar onar TSEKP'ye üye olduklarına gözlerimle tanık oldum. Hele *Sendika* gazetesini yayınlamaya başlayınca, sırf gazetenin çıkışını görmek için matbaaya kadar gelenleri bile vardı" sözleri bu ilginin derecesine dair fikir vermektedir. "Kunduracılar TSEKP içinde en akıllı, en samimi üyelerdi. Ve böyle yasal bir partinin kurulmuş olması, birçok faaliyete girişmesi onlarda büyük bir coşku doğurdu.”¹⁶⁴ Savaş koşullarında yaşadıkları yoksulluğa, angaryaya, hak kayıplarına, eriyen ücretlere karşı artık örgütlenerek mücadele edebileceklerini anlayan işçilerin partinin ve sendikaların kapısını çaldığı anlaşılmaktadır.

İki parti farklı sendikal örgütlenme modelleri benimser. TSP Hüsamettin Özdoğu'nun yönetiminde, Mustafa Borklucé'nin teorisyenliğini yaptığı "Millî Tıp Sendikalar", yani işkolu bazlı bir sendikal örgütlenme modelini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu modele göre bir meslek kolunda kurulan sendika ülke çapında o meslek kolundaki işçileri örgütleyecekti. Bu sendikalar daha üstte bir konfederasyon çatısı altında toplanacaklardı. Temmuz 1946'da günlük olarak çıkan *Gerçek* gazetesi ile *Gün* dergisinden bu sendikal çalışmalara ait bilgi edinmek mümkündür.¹⁶⁵

161 a.g.e.

162 İleri, *Kırklı Yıllar-S*, s. 37.

163 Zafer Toprak, dergiyeye dair verdiği bilgide "Sendikacı" müstear adıyla yayımlanan başyazıların büyük çoğunluğunu Şefik Hüsnü Deymer'in kaleme aldığını, daha sonra Muvaffak Şeref'in de bu müstear adla yazı yazdığını belirtir. Diğer yazarlar Ferit Kalmuk (Sendikacı F. K. rumuzuyla), Nuri İyem, Hulusi Dosdoğru (M.H.D. rumuzuyla), Faruk Atay, Kemal Sönmezler, Hadi Malkoç, Cemalettin Bozalp, Sefa M. Yurdanur, İlhan Sarpkaya, Armağan Kerimol, Neriman Hikmet, İlhan Erkin, Dr. Hayk Açıkgöz, İbrahim Atılal, Ali Altan, Altın Dağlı, Yusuf Etik'ti. Zafer Toprak, *Türkiyede İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, İstanbul, s. 421.

164 Fahri Petek, a.g.e., s. 124.

165 İleri, TSP'nin örgütlediği Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu'na bağlı olan sendikaları şu şekilde listelemiştir: Türkiye Tekel İşçileri Sendikası, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası, Türkiye Demir ve Çelik İşçileri Sendikası (Müh. Burhan Oğuz), Türkiye Basın ve Basın Makinaları Sendikası, Tramvay İşçileri Sendikası. İleri bu listeyi vermekle birlikte listede adı geçen sendikaların hangi

TSEKP ise Ferit Kalmuk'un İstanbul Sendikalar Birliği örneğinde olduğu gibi tabandan yukarı bir örgütlenme modelini benimsemiştir. Buna göre bir şehirde üç işkolunda sendika kurulunca bunlar bölgesel birlikler olarak birleşeceklerdi. Bu şekilde altı ay içinde İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Adana birlikleri kurulabildi. Bu birliklerin kurulmasında TKP'nin işçi çalışmalarında deneyimli kadrolarının payı büyüktü. Samsun'da bir birliğin kurulduğuna ilişkin belge mevcut olduğunu belirten İleri, bölge birlikleri kurulması planlanan diğer yerler arasında Trakya, Bursa, Zonguldak, Eskişehir Kayseri, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Trabzon ve Aydın'ı sayar. Bu bölge birliklerinin Türkiye çapında İşçi Sendikaları Konfederasyonu altında toplanması planlanmıştır. Bunun haricinde 16 işkolunda federasyonlar kurulması da düşünülmüş ancak bu konuda herhangi bir adım atılamamıştır.¹⁶⁶ Bu işkolları maden, maden sanayisi, kömür, kereste ve orman sanayisi, nakliye, şimendifer, elektrik, muhabere, inşaat, ziraat, mensucat, tütün, ayakkabı deri ve kösele, liman (tahmil ve tahliye-dok), basın ve yayın ve deniz olarak belirlenmiştir.¹⁶⁷

Sendika birliklerinin oluşturacağı konfederasyon, Dünya Sendikalar Federasyonu'na (DSF) üyelik başvurusunda bulunacaktı. İkinci Dünya Savaşı sona yaklaşırken Nazi karşıtı uluslararası cepheleşme paralelinde farklı siyasi yönelimlere sahip sendikaların dünya çapında birliğini hedefleyen bir örgütlenme ortaya çıkmış, 1945'te DSF kurulmuştu. 1947'de Soğuk Savaş'ın kendini hissettirmesiyle birlikte Marshall Planı'na yönelik tutum sol ve sağ sendikaların hızla ayrışmasına neden oldu. DSF komünist merkezli bir yapı olarak varlığını sürdürdü. TSEKP sendikalarının üyelik için gözünü diktiği yer, henüz dağılmamış olan DSF'di. Rasih Nuri İleri, bu konuya verilen önemi anlatmak için Şefik Hüsnü'nün sendika çalışmasının sorumlusu Ferit Kalmuk'a verdiği talimatı aktarıyor: "Çok süratle on kadar sendikalar birliğini kurunuz ve bir an önce kurulacak 'Sendikalar Birliği Konfederasyonu' 'Dünya Sendikalar Birliğine' kaydolsun, o zaman sendikaları kolay kolay kapatamazlar."¹⁶⁸

TSP'nin Hüsamettin Özdoğu tarafından önyak olunan sendika modeli daha sonraları genelgeçer nitelik kazanan, ulusal işkolu sendikacılığı

şehirlerde kurulduğu bilgisini veremez. Listenin çok daha kabarık olma ihtimali de vardır. Ancak İleri, kendisi de 1946 sendikacılığında yer alan bir isim olarak TSP'nin bunun çok ötesinde bir sendikal örgütlenmesi olsa, bunu kendisinin de bileceğini yorumlarına ekler. İleri, "1946 Sendikacılığı". Ancak Gün ve Gerçek gazetelerinin çeşitli sayılarında Türkiye Dokuma Sanayi İşçileri Sendikası ve Türkiye El İşçileri Sendikası'nın kuruluş haberleri verilmektedir. Bu iki sendika da TSP'nin önyak olduğu sendikalarındandır.

166 İleri, *a.g.e.*

167 Toprak, *a.g.e.*, s. 424.

168 İleri, *Kırklı Yıllar - S*, s.15

modelidir. Bu anlamda işkolu sendikalarının tarihsel olarak “haklı çıktığı” düşünülebilirse de, devrimci örgütlenme açısından bakıldığında modeller arasında mutlak tercihlerde bulunmak yersiz olacaktır. Ulusal işkolu sendikalarının politik olarak tepeden bürokratikleşmeye yatkın oldukları da bir dizi örnekte görülmüştür. Bu örneklerde bölgesel birlikler sınıf mücadelesinin daha dinamik aktığı odaklar olarak işlev üstlenebilmektedir. 1961’de Türkiye İşçi Partisi’ni kuracak olan işçi önderlerinin İstanbul İşçi Sendikaları Birliği’nden güç aldıklarını göreceğiz. Çok daha sonraları 1990’larda il bazında kurulan “şubeler platformu” tipi yapılar da konfederasyon ve sendika merkezlerinin devlet ve patron yanlısı, işbirlikçi tutumlarını yer yer kırmaya hizmet etmiştir. Buna karşılık işyeri sendikaları sağlam bir örgütlülük söz konusu olmadığında pekâlâ patronların kontrolüne girebilmektedir. Sonuç olarak düğüm noktası modelde değil, politik örgütlülük ve önderliktedir. Model, daha ziyade taktik bir konudur.

TSEKP tarafından Ağustos-Aralık 1946 döneminde çıkarılan *Sendika* ile Ekim-Aralık 1946 döneminde çıkarılan *Yığın* dergilerinin halk sağlığı, işçi sağlığı, iş kazaları ve işyeri hekimliği gibi konularda da önemli yazılara ve haberlere yer verdikleri görülür.¹⁶⁹ “Sağlıkçı” müstear adıyla yayımlanan yazıların çoğu muhtemelen Dr. Hulusi Dosdoğru’nun kaleminden çıkmıştır. Dr. Sabire Dosdoğru ile Dr. Hayk Açıkgöz’ün de çeşitli iş dallarında istihdam edilen işçilerin çalışma koşulları, işyeri hekimliğinde yaşanan sorunlar, verem, özellikle işçiler ve kentli alt sınıflarda beslenme eksiliği ve sağlıksız barınma, çalışma koşullarından kaynaklanan hastalıklar konusundaki yazıları, sosyalistler açısından önemli bir birikim oluşturmuştur. Bu dergiler, bu konulardaki içerikleriyle de işçi sınıfı ve onun sosyal mücadeleleri açısından yönlendiricilik yapan önemli kaynaklardır.

İşçilerin komünistlerin öncülüğünde kurulan sendikalarda kitlesel olarak örgütlenmesi, iktidarı harekete geçirmiş ve hareket, düzen için daha büyük bir tehlikeye dönüşmeden boğulmaya çalışılmıştır. TSEKP ile TSP, bunlara bağlı sendikal örgütler ve yayınlar 16 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın 17 Aralık 1946 tarihli bildirisine göre:

“Mahkûm komünistler veya müfrit komünist fikirli kimseler tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi Partisi ile Sosyalist Parti merkez ve şubeleri, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Kulübü kapatılıyor, ‘komünist

169 Bilim ve Aydınlanma, “1946 Sendikacılığı döneminde işçi sağlığı: Yığın ve Sendika dergileri, sol, 2 Mayıs 2020, <https://sol.org.tr/haber/1946-sendikaciligi-doneminde-isci-sagligi-yigin-ve-sendika-dergileri-3238> (erişim: Ağustos 2021)

fikirler yaydığı' iddia edilen Sendika, Ses, Noror, Gün, Yığın, Dost gibi gazete ve dergiler kapatılıyordu. Komutan Asım Tınaztepe imzasını taşıyan tebliğde açıklandığına göre bu partilerin kapatılması ve sendikaların, yayın organlarının çalışmalarına son verilmesinin nedeni 'Örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları'nın anlaşılması idi.'¹⁷⁰

Sosyalist partilerin ve işçi örgütlerinin kapatılmasından kısa süre sonra 1947 yılında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun çıkarılmış, böylece 1946 yılında sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılmasıyla oluşan serbestliğe yeni sınırlamalar getirilmiştir. Bu yasa "sendika" adıyla işçi sınıfı örgütleri kurulmasına izin veriyor, ancak sendikaların siyasetle uğraşmasını yasaklıyordu. "Siyasetle ilgilenme yasağı" tabii ki esas olarak sınıf siyasetini yasaklamak maksadını taşıyordu. Zaten kısa süre içerisinde CHP'nin işçi sınıfı örgütlenmesi alanında attığı yeni adımlar, sendikaları kendine bağlamak için yaptığı düzenlemeler bu yasağın düzen siyaseti için geçerli olmadığını pratikte de göstermiştir. CHP yönetimi 1947 yılından itibaren parti içinde Rebiî Barkın'ın başkanlığı ve Sabahattin Selek'in sekreterliğinde bir işçi bürosu kurmuş ve işçi örgütlerini bu büro aracılığıyla yönetmeye çalışmıştır. CHP'nin avantajı sanayi işçisinin yoğunlaştığı büyük KİT'lerdi. Ancak yeni sendikaların siyasi iktidar olanaklarıyla yol almasına rağmen, işçi tabanı devrimci sendikaların kapatılmış olması nedeniyle tereddütlü davranmıştır. CHP, 1946'daki örgütlenme hızının ve kitlesel coşkunun yanından bile geçemeyecektir.

CHP, 1948 yılında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin kurulmasını sağlamış, bu birlik, yayın organı olarak *Hürbilek* gazetesini yayımlamış, 1952 yılında Türk-İş kurulana kadar ulusal bir merkez gibi hareket etmiştir. Bu süreçte komünistlere alan bırakılmaması sendikacıların önde gelen duyarlılığı olmuştur. Söz konusu duyarlılık ve çabaya rağmen, 1946 atılımından sonra da bazı TKP kadroları ve ilişkili işçiler belli sendikalarda faaliyet göstermiş ve hatta bazı sendikalarda belirleyici olabilmıştır. Örneğin Kemal Sülker, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) yayını *Hürbilek*'ten yaptığı aktarımda, İİSB'nin kuruluş toplantılarına CHP nüfuzundan uzak iki sendikanın "ideolojisi şüpheli addedilerek" birliğin kurucuları arasına alınmadığını belirtir.¹⁷¹ Bu iki sendika, İstanbul Tütün İşçileri Sendikası ile

170 Kemal Sülker, *Türkiyede Grev Hakkı ve Grevler*, TÜSTAV Yayınları, 2004, İstanbul, s. 58-59.

171 Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, 2004, İstanbul, s. 92.

İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası'dır. Bunlardan İstanbul Tütün İşçileri Sendikası, İbrahim Atılal, Zehra Kosova ve Seher Kerpiç gibi kadrolarla örgütlenen ve TKP'nin tütün işçileri örgütlenme birikimine dayanan bir sendikadır. 1949 yılında kurulan İnşaat İşçileri Sendikası da 1946'da TSEKP'ye bağlı kurulan İstanbul İnşaat İşçileri Sendikası'nın yöneticilerinin serbest bırakılmasından sonra eski sendikal örgütün yeniden canlandırılmasıyla oluşturulmuştur.¹⁷² İlerleyen yıllarda Soğuk Savaş koşullarında sendikacılığın "gayri siyasi" etiketi altında sınıf uzlaşmacı ve antikomünist bir çizgide tutulması için yoğun çaba gösterilmiştir. Bir süre sonra bu alana doğrudan Amerikan antikomünist sendikacılık ekolünün el attığı da görülecektir. Öte yandan 1946 atılımının izlerinin tamamen silindiğini söylemek de doğru değildir. Bu mücadele içinde yaşayan sendikal kuşaklar, 1960 sonrasında hem siyasal hem de sendikal alanda etkili olacaktır.

4.12. 1947 TKP Davası

Kısa süre sonra, 1946'nın iki legal sosyalist partisi arasında birleşmeyi amaçlayan görüşmeler başlar. TSEKP, TSP'nin kendi örgütünü kapatarak TSEKP'nin örgütüne katılmasını önerir. Esat Adil'in önerisi ise iki partinin kendilerini feshederek yeni bir çatı altında birleşmeleri olur. Görüşmeler bir sonuca ulaşmadan 16 Aralık 1946'da iki parti kapatılmış, ileri gelenleri tutuklanmıştır. Bununla da yetinilmemiş, iki partinin öncülüğünde örgütlenen sendikalar ile partilerin çıkardıkları yayınlar da kapatılmıştır. Birleşme protokolleri dava dosyalarında yer almıştır.

Haziran 1946'da çok partili hayatın ilk genel seçimi yapılmıştır. TSEKP yürürlükteki yasanın antidemokratik karakterinden hareketle seçimi protesto eder. Şefik Hüsnü imzasıyla yayınlanan bildiriyle halka "muhakkak surette sandıklara gitmeyi ve eş ve dostlarını da gitmeye teşvik etmeyi ve seçim zarflarına evvelceden hazırladıkları beyaz, boş birer pusula koyarak sandıklara atmaları" tavsiye edilir.¹⁷³ Beyanname "Yaşasın gerçekten serbest seçim! Yaşasın Nisbi temsil!" diyerek sona ermektedir. TSP de benzer gerekçelerle seçime katılmayacağını duyurmuştur.¹⁷⁴

1947 Tevkifatının iki legal parti arasındaki çekişmelerden, hatta Şefik Hüsnü'nün yeni bir parti kurarak ayrılık yaratmasından kaynaklandığı yönündeki iddialar da gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Rasih Nuri, tevkifatın

¹⁷² Şeyhmus Güzel, *İşçiler Örgütleniyor*, Sosyal Tarih Yayınları, 2016, İstanbul, s. 485.

¹⁷³ İleri, *Kırkı Yıllar-4 1947*, s. 99-102.

¹⁷⁴ a.g.e., s. 57-60.

“bu veya şu şahsın bazı hareketlerinden dolayı” değil, “milletler arası denge-
nin bozulmasından” dolayı gerçekleştiğini belirtirken¹⁷⁵ kısmen haklıdır.
Gerçekten de 1946 yılı itibarıyla Soğuk Savaş artık tüm yönleriyle başla-
mıştı. Ancak Soğuk Savaş olmasaydı İnönü yönetiminin sosyalist solun
örgütlenmesine izin vereceği de hayli su götürür bir düşünce olurdu.

1947’de iki partinin yönetici ve üyelerinin yargılandığı dava, legal par-
tilerle sınırlı görülmemesi gereken bir TKP davasıdır.¹⁷⁶ Yargılamaya konu
olanlar, her iki partide daha önce hüküm giymiş olan TKP’lilerdi. Örneğin
1944 Tevkifatı’nda hüküm giymeyen ve TSEKP’nin Ankara il sekreterli-
ğini yapan Zeki Baştımar tutuklanmaz. Esat Adil hüküm giymezken aynı
partiden, ama TKP’li olan Hüsamettin Özdoğu ceza alır. Yani dava sadece
daha önce TKP’li olduğu için mahkumiyeti olanların cezalandırıldığı bir
davadır. Bunun nedenlerinden biri, her iki partinin de kapatılması için or-
tada iktidar hukuku açısından dahi doğru dürüst bir gerekçe olmamasıdır.
TSEKP, “gizli komünist partisi”nin devamı sayılmış, her iki parti dışarı-
dan talimatla hareket etmekle suçlanmıştır. Soğuk Savaş’ın ünlü “Moskova
uşaklığı” yaftası ortada hiçbir kanıt yokken kapatılma gerekçesi sayılmıştır.

Mahkeme heyeti, sosyalist partilere yapılan bu baskının CHP iktidarı
ile ilgisi olmadığını savunmak amacıyla davanın esas olarak TKP ile ilgisi
olduğunu belirtir. Şu açıklama davanın karar metninde geçmektedir:

*“İktidar Partisi (CHP) karşıtı bulunan sosyalist partileri ezmek için sanık-
lar kovuşturmağa maruz kalmış olsalar iki partinin tümü takibe maruz
kalması gerekirdi. Oysa Emekçi ve Köylü Partisinden gizli Komünist Partisi
ile ilgili olanlar kovuşturulmuştur, kurucu ve üye olup da gizli Komünist
Partisi ile ilgili bulunmayanlar hakkında kamu davası açılmamıştır.”¹⁷⁷*

Davanın önemli yanlarından biri, Şefik Hüsnü’nün evinde bulunan
ve “Bir Tarihçe” başlığını taşıyan metnin ele geçirilmesiydi. Bu met-
nin Moskova’ya yazılmış bir rapor olduğunu kabul ettirmek için Şefik
Hüsnü’ye Emniyet’te ağır işkence yapılır. 1944 Tevkifatı sorgulamaların-
da olduğu gibi TKP ile Moskova arasında direkt irtibat olduğunu ispat
etmek, yetkililerin esas hedefi olmuştur. İşkencede ölmemesini hekimlik
bilgisine borçlu olan Şefik Hüsnü Moskova’ya rapor yazdığı suçlaması-
nı kabul etmez. Yine de evinde yakalanan bu ve diğer parti dokümanları
nedeniyle yoldaşları tarafından şiddetli biçimde suçlanmış, kendisi de bu

175 İleri, *Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik*, Anadolu Yayınları, 1976, İstanbul, s. 58.

176 İleri, *Kırklı Yıllar-4: 1947*, s. 278.

177 a.g.e., s. 279.

olaydan sonra bir daha tam olarak toparlanamamıştır. Şefik Hüsnü'nün evinde illegal Partiyle ilgili böyle bir metni bulundurabilmesinin altında da artık demokrasi ve özgürlük döneminin açıldığı yolundaki yanlış değerlendirmenin yattığını düşünebiliriz.

TSEKP'ye bağlı olarak kurulan 13 yerel örgütten yalnızca Gaziantep il örgütü yargılanmıştır. İl örgütü yöneticileri, örgütün kuruluş bildirisi nedeniyle TCK 141. maddeden hüküm giymişlerdir. Galip Mükerrerem Ataç, anılarında Gaziantep şubesini dokuz kişi açtıklarını ve bir kuruluş bildirisi yazarak Cumhurbaşkanı İnönü'nün Gaziantep gezisi sırasında dağıttıklarını anlatır. Gaziantep operasyonu, bildirinin İnönü'nün eline geçmesiyle TSEKP'in kapatılmasından önce, Ekim 1946'da başlatılmıştır.¹⁷⁸

4.13. Soğuk Savaş Koşullarında TKP

1945 ve 1946 Türkiye'leri arasındaki muazzam fark öncelikle dünyadaki yeni çatışma ortamından ve ülkenin bu çatışmada aldığı konumdan kaynaklanmaktadır. 1945 yılında Sovyetler Birliği ile ABD-İngiltere arasında henüz alttan alta kaynayan yeni gerilim, 1946'da tam anlamıyla açığa çıkmıştır. Soğuk Savaş olarak adlandırılan sosyalizm ile kapitalizm arasındaki mücadele, hem dünya dengelerini hem de ülkelerin iç dengelerini belirlemiştir. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren dış politikasını SSCB'ye yönelttiği "yayılcılık" suçlamasına dayandıran ABD, SSCB'ye komşu olan kapitalist ülkeleri emperyalizmin bir uç beyliğine dönüştürecektir. "Çevreleme" olarak adlandırılan bu politikanın Avrupa'daki en önemli meyvesi Kuzey Atlantik Paketi, NATO'nun kurulmasıdır.

ABD, Batı Avrupa'nın iktisadi süreçlerinde de doğrudan rol oynamış ve 1948'de ilan ettiği Marshall Planı'yla savaştan büyük kayıplarla çıkan bu ülkelerin ekonomilerinin ABD güdümünde yeniden yapılanmasını sağlamıştı. SSCB buna karşılık emperyalist saldırganlığa ve savaşa karşı barış politikasını ön plana çıkarmış, Halk Cumhuriyetleri sıfatını benimseyen sosyalist ülkeler arasında entegrasyonu artırmaya ve savaşın yarattığı yıkıma karşı çok yönlü bir yeniden inşa faaliyetine girişmiştir. SBKP öncülüğünde dünya genelindeki komünist ve işçi partilerinin ortak mücadelele-

178 Galip Mükerrerem Ataç, *Kırklı ve Altmışlı Yıllarda Antepli Sosyalistler*, Ersin Tosun (Der.), İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2011, s. 27. Ataç, İnönü'nün bildiriye tepkisini şöyle anlatır: "11 Ekim 1946 günü bildirimize karşı ilk tepki, daha önce de dokunduğumuz gibi, zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den geldi... Sofra başında, bildirimizi kendisine verdiklerinde: Demokrat Parti ileri gelenlerinin bizden yakınması, halkı oyalamak içindir. Geçmişte suçumuz varsa, çünkü çalışma arkadaşlarımız olan Demokrat Parti başındakiler suç ortağınız sayılır. Onlardan bize zarar gelmez. (Bizim Bildiriye göstererek) Bu partinin ayağı yer tutsa, hepimizi ipe götürür. Kahraman Gaziantep'te de mi bu partinin kurulduğunu duyacaktım, diyerek sofrayı terk ettiğini öğrendik." (Ataç, a.g.e., s. 29.)

rinin koordinasyonu için 1947'de Kominform (Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu) kuruldu. Kominform, 1956'da de-Stalinizasyonla birlikte lağvedilene kadar dünya komünist ve işçi partilerinin en önemli ortak örgütü olarak var oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrası aynı zamanda dünyada sömürgeci güçlere karşı mücadelenin hız kazanmasına sahne oldu. Sömürgecilğe karşı mücadele doğal olarak kurtuluş hareketlerini sosyalizme yakınlaştırmış, SSCB'nin verdiği destek dünya genelinde sosyalizmin prestijini artırmıştır.

Türkiye Soğuk Savaş'ı benimsemenin ötesinde, kıskırtan ülkelerin başında yer almıştır. 1945'te savaş sırasında Almanya ile özellikle ticari alanda kurduğu sıkı ilişkiler nedeniyle uluslararası sisteme kabul edilmeme kaygısıyla bocalayan Türkiye, 1946 yılına gelindiğinde artık ABD'nin Soğuk Savaş müttefiki olmakta kararlıdır. Bu ittifak ilişkisinin temelleri sembolik olarak 5 Nisan 1946'da ABD'nin Akdeniz filosuna bağlı Missouri savaş gemisinin İstanbul'u ziyaret etmesiyle atılmıştır. Bu gelişmeyi 1947 yılında Truman Doktrini ile ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım vermesi takip eder. 1948'de Türkiye, kapitalist Avrupa'nın savaş sonrası kalkınmasına yönelik yardım fonu olarak bilinen Marshall Planı'na dahil edilir. Marshall Planı Türkiye'yi Avrupa içindeki "işbölümünde" taram tedarikçisi konumuna yerleştirmiştir. Bu süreçte devlet bürokrasisinin de dönüşümü ele alınmış; bakanlıklarda, üniversitelerde, devletin çok sayıda kurumunda ABD'li uzmanların yönlendirdiği yeniden yapılanma çalışmaları yürütülmüştür. 1951 yılında ise Türkiye yönetici sınıflarının uzun süredir arzuladığı NATO üyeliği gerçek olur. Ancak üyelik yolunda öncelikle Türkiye'nin askerlerini feda etmesi gerekmiş, bu çerçevede 1950'de Demokrat Parti hükümetinin Meclis'e dahi başvurmadan aldığı bir kararla Kore Savaşı'na asker gönderilmiştir.

1946 yılı Türkiye'nin ayağa kalkmaya çalışan komünist hareket için de kritik bir yıldır. Düzenin yoluna "sol" olmadan devam edeceği kesinkes ortaya çıkmıştır. Antikomünizmin ivmelenmesiyle birlikte, yükselen burjuva muhalefeti 1945 yılında solla kurduğu bağı tamamen kesmiştir.

Sovyetler Birliği, savaş boyunca Nazi Almanyası ile ilişkilerini koparmayan, hatta kendisine düşmanca pozisyon alan Ankara'ya sert bir mesaj vermeyi dener. Boğazların savunmasına ortak olma talebi resmi olarak dillendirilirken, Kars-Ardahan bölgesinin iadesi Sovyet basınında gündeme getirildi. Ancak bu politika Türkiye egemen güçleri için arayıp da bulamayacakları bir fırsat yarattı. Siyasi iktidar Sovyetler'in Türkiye'yi sıkıştırmak için açtığı kartları komünizmi güncel ve büyük bir tehdit olarak

resmetmek, antikomünizmi körüklemek ve ABD desteğini gerekçelendirmek için kendi cephesinden başarıyla kullandı. SSCB ile yaşanan gerilimin kasıtlı olarak abartılması, içeride herhangi bir sol kıpırdanmayı “ulusal güvenlik” sorunu olarak kodlamayı sağlıyordu. Bu sayede, Türkiye’nin ABD ile kurduğu ittifak ilişkisini eleştirmek dahi “vatana ihanet”le bir sayılmıştır.

Siyasi iktidarın dışarıda Sovyetlerin, içeride de Sovyetlere bağlı komünistlerin tehdidi altında olduğunu şevkle kanıtlamaya çalışmasında, komşu ülke Yunanistan’da o sırada (1946-1949) komünistlerin taraf olduğu bir iç savaş yaşanmasının da payı olsa gerektir. Batı’nın kaynak aktarması ve destek vermesinin komünizmin etkisiyle doğru orantılı olduğu düşünülmüştür. Türkiye’de benzeri bir devrimci kriz yaşanmamış olması, abartma yoluyla ve TKP’ye saldırarak telafi edilmek istenecektir.

1946 aynı zamanda dünya savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan 1930’ların devletçi-planlı sanayileşme politikasına dair bir karar yılıdır. İkinci sanayileşme programı hazırlanmış, ama savaş yüzünden uygulanamamıştı. Savaş yılları ise vurguncu kapitalizmin, emekçilere karşı yürüttüğü büyük saldırıyla palazlandığı dönemdir. Şimdi Türkiye kapitalizminin yoluna nasıl devam edeceği önemli bir soru haline geliyordu. Bu soruya en net yanıt, 7 Eylül 1946 kararları ile verildi. Bu kararlar, Türkiye’nin dünya kapitalizminin yeni liberal yönelimini takip ettiğini ve bu doğrultuda özel sektör öncülüğünde bir büyüme anlayışını benimsediğini ilan ediyordu. Devletin planlama yoluyla sanayileşmeye yön verdiği dönem kapandı. CHP iktidarının yürürlüğe koyduğu liberal iktisat politikaları, onu izleyen DP hükümeti tarafından da aynen benimsendi. Sonuç olarak, 1960’lı yıllara gelene kadar her iki partinin katkısıyla, kronik dış açıklar ile bütçe açıklarını finanse etmek üzere sürekli borçlanmak zorunda kalan bir ekonomik yapı yaratıldı; açıklar ve borç sarmalının ekonominin yapısal özellikleri haline geldiği bir düzen kuruldu.

İşçi sınıfı cephesinde ise “sınıfasına dayalı örgüt kurma” yasağının kaldırılmasına karşılık, grev hakkı yasallaşmamıştı. 1947 yılında Sendikalar Kanunu iktidarın kontrolünde bir örgütlenmenin önünü açtı. Bu uzlaşmacı sendikacılık anlayışı, 1952’de kurulan Türk-İş ile güçlü, Amerikancı, antikomünist bir çatıya kavuştu.

Yine de 1950’ler Türkiye’de kentleşmenin hızlandığı, köyden kente göçle gecekondulu mahallelerinin oluştuğu, işçi sınıfının 1940’lardan farklı olarak daha istikrarlı biçimde sanayide kaldığı yıllardır. Her ne kadar ekonomik büyümenin motoru tarım sektörü olmuşsa da, küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu Anadolu’da aile elindeki toprakların çocuklar arasında bölünmesiyle yaşanan toprak yetersizliği ve ortaya çıkan geçim sıkıntısı ken-

te göçün esas itici faktörüdür. Yine bu yıllarda Çukurova gibi havzalarda büyük toprak sahiplerinin artan kârlarını tarıma dayalı sanayiye aktarmaya başladığı, dolayısıyla tarım işçiliğinin yanı sıra yeni imalat sektörlerinin geliştiği görülür.

1940'ların son yılları antikomünizmin Türkiye'nin ideolojik iklimini sert bir şekilde değiştirdiği yıllardır. Antikomünizm ve sol düşmanlığı bu dönemde aydınlar üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Daha önce bahsedilen dergi kapatmalar, *Tan* matbaası baskını, DTCF'den dört ilericî öğretimin üyesinin atılması gibi olaylara her gün bir yenisi eklenmiştir. Aziz Nesin, Sabahattin Ali ve Rıfat Ilgaz'ın çıkardığı ve sık sık kapatıldığı için isim değiştirmek zorunda kalan *Markopaşa* dergisine yönelik baskı, Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı *Hür* gazetesi ile ABD emperyalizmi ile kurulan ilişkileri sert şekilde eleştiren *Zincirli Hürriyet* gazetesinin kapatılması, matbaa baskınları bu dönemin sıradan olaylarıdır.

Ancak 1947 yılında başlayan Yücel-Öner davası ile olaylar bambaşka bir boyuta taşınmıştır. DP'li Kenan Öner'in Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'i bakanlık döneminde komünistleri himaye etmekle suçlaması üzerine başlayan dava, kısa sürede büyük bir siyasal hesaplaşmaya dönüşmüştür. Yücel-Öner davası, salt bir hukukî çekişme olarak kalmaz. Bu dava aynı zamanda Kemalizm'in "ilerici kanadının" itibarsızlaştırılması kampanyasıdır. CHP yönetiminin Yücel zamanında hayata geçirilen Köy Enstitüleri gibi ilericî projeleri artık sahiplenmeyeceği, bu tartışmalar sırasında net olarak ortaya çıkmıştır. Yücel, antikomünist sağın önünde tek başına bırakılmıştır. Bu kampanyanın bir diğer önemli yanı, Yücel'e Sabahattin Ali'nin işe alınması üstünden de yüklenilmesiydi. Böylece Sabahattin Ali, görüşleri nedeniyle adeta "gayrimeşru bir kişi" olarak ilan edilmiş, öldürülmesine giden provokasyonun yolu açılmıştır. İlerici yazar, adı etrafında estirilen terörden uzaklaşmak için 1948 yılında yurtdışına çıkmaya çalışırken dönemin istihbarat örgütüyle bağlantılı bir kişi tarafından kafası taşla ezilerek öldürülür. Cinayetin ayrıntıları gazetele- re düştüğünde, Sabahattin Ali'nin başına gelenler Türkiye'nin ilericî kamuoyunda büyük dehşet yaratır. Sabahattin Ali, ilericî aydınların hemen hepsinin tanıdığı, ilişkili olduğu bir isimdir. TKP'li değildir, örgütlü olmamıştır ancak hem nitelikli bir edebiyatçıdır hem de sosyalist hareketin içinde etkili bir aydın olarak yer almıştır. Hunharca katli, bir terör döneminin açılışı olarak algılanacaktır. Sabahattin Ali cinayeti Türkiye'de sola, özellikle ilericî aydınlarla verilmiş sert bir Soğuk Savaş mesajıdır. Daha sonraki yıllarda, özgürlüğüne kavuşan Nâzım Hikmet'in Türkiye'den ay-

rilmasının bir nedeni de, Sabahattin Ali'nin acı sonunu yaşamaktan çekinmesidir.

Türk siyasal tarihi yazımında 1950 yılı iktidar değişimi nedeniyle önemsense de, pek çok açıdan esas dönüm noktası 1946 yılıdır. 1946-1960 arası Amerikancılık, serbest piyasacılık, antikomünizm ve dinselleşme gibi belli başlı parametreler açısından bakıldığında tam bir süreklilik arz etmektedir. Bir alt dönem olarak 1955 sonrası ayrı bir önem taşır. 1950'li yılların ortasından itibaren hem ekonomik göstergeler hızla bozulmaya başlamış, hem de DP hükümetinin temel hak ve hürriyetlere karşı baskıcı tavrı, keyfi iktidar pratiği ülkedeki siyasal gerilimi yükseltmiştir. Bu yıllarda DP'nin muhalif basını susturması ve radyonun hükümetin propaganda organına dönüşmesi, ilginç bir şekilde TKP'nin yurtdışından yaptığı radyo yayınlarına ilgiyi artıracaktır. Radyo, kırsal nüfusun ağırlıklı olduğu, okuma-yazma oranının düşük olduğu bir ülkede o yılların en önemli kitle iletişim aracıdır. DP döneminde devlet radyosunun parti radyosuna dönüşmesi, ülkede ve dünyada ne olup bittiğini anlamak isteyenleri iktidarı eleştiren radyo yayınlarını dinlemeye yönlendirmiştir.

1955 yılının bu dönem içinde ayrı bir önem taşımasının bir diğer nedeni, Türkiye'nin başta Rumlar olmak üzere Müslüman olmayan yurttaşlarına karşı 6-7 Eylül olayları olarak bilinen pogromun gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu pogrom, Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte İngiltere tarafından Kıbrıs'ın kaderini belirlemek üzere Londra'da konferansa çağırılması üzerine İngiltere'nin de telkiniyle gerçekleştirilmiştir. Böylece, görüşmeler sürerken Türkiye'de Kıbrıs meselesine duyarlı bir kamuoyu olduğu iddiası desteklenmeye çalışılmıştır. Olaylar Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı iddialarının Türkiye'de yayılması sağlanarak DP iktidarının inisiyatifyle başlatılmış, pogrom sırasında özellikle Rumlara ait dükkânlar, evler, kiliseler, mezarlıklar tahrip edilmiştir. Olayların sorumlusu olarak aralarında Aziz Nesin, Asım Bezirci, Hasan İzzettin Dinamo'nun olduğu çok sayıda solcu aydın uzun süre tutuklu olarak kalmıştır. Nâzım Hikmet'in Kıbrıslı Türk işçilere gönderdiği mektupta işçilere Rum işçilerle birlikte grev yapmalarını, sınıf mücadelesine katılmalarını telkin etmesini, MİT, 6-7 Eylül olaylarının Kominform tarafından yönlendirildiğine kanıt olarak göstermeye çalışmıştır.¹⁷⁹

Türkiye'nin ABD yörüngesinde Soğuk Savaş'ın ileri karakoluna dönüş-tüğü, antikomünizmin düzenin farklı siyasi akımlarını birleştiren bir çi-

179 İlhan Berktaş, *Aşkta ve Kavgada Solmaz Hanım'la Bir Ömür*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, İstanbul, s. 123.

mento halini aldığı bu zor koşullarda TKP bir kez daha harekete geçer. 1944 Tevkifatı'nın vurduğu darbe kısmi olmuşsa da 1947 davası ile yıkım ağırlaşmıştı. Dışarıda kalabilen deneyimli kadrolar gizli TKP'yi yeniden örgütlemeye çalıştılar. 1951 Tevkifatı'na kadar sürecek olan bu yeni dönemde TKP'nin, savaş yıllarındaki izole çalışma biçiminden çıktığı, emperyalist-kapitalist bloğa karşı Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde gündeme getirilen çeşitli mücadele başlıklarını Türkiye'de örgütlemeye çalıştığı görülür. Bunların başında barış mücadelesi yer almaktadır. Aslında ABD'nin Japonya'nın iki kentine atom bombası atarken hedefinin zaten Avrupa'da bitmiş olan savaşı bitirmek değil, yeni döneme yönelik güç gösterisi olduğu açıktı. Emperyalizmin askeri tansiyonu yükseltmesine, Sovyetler Birliği dünya çapında barış mücadelesinin örgütlenmesine öncülük ederek yanıt verdi. Böylelikle komünist hareket için önemli bir ideolojik gündem açılmış oluyordu. Kısa süre içerisinde birçok ülkede ilerici, antifaşist öğrencilerin, kadınların, yazarların, hukukçuların öne çıktığı örgütler kurulmaya başladı. Bugün de varlığını sürdüren Dünya Barış Konseyi, 1950 yılında bu kapsamda ortaya çıktı. İlerici gençler 1945'te Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu çatısı altında bir araya geldiler. Cephe örgütleri olarak anılan bu yapıların ortaya çıkması, TKP'nin bu dönemki faaliyetleri açısından da belirleyici olmuştur.

TKP, uluslararası cephe örgütlerinin Türkiye ayağını kurmaya çalışır. Gençlik dernekleri, Türk Barışseverler Cemiyeti bu kapsamda kurulmuştur. Benzeri bir adım, sendikalar kapatıldığı için Dünya Sendikalar Federasyonu açısından gerçekleştirilemez. Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu da kadın haklarının sosyalist savunusu amacıyla aynı dönemde kurulmuştur. TKP'nin yurtdışı örgütünde bu konuda bir görevlendirme olmuşsa da Partinin o yıllarda ülke içinde gerçek anlamda bir kadın çalışması yürüttüğünü söylemek mümkün değildir. Ancak Partinin faaliyetleri 1951 Tevkifatı'yla bir kez daha kesilecektir.

1950'lerde sosyalist ülkelerden Türkiye'ye yapılan ve TKP'lilerin yürüttüğü Türkçe radyo yayınları sayılmazsa, Partinin sesi duyulmaz olmuştur. Bunun bir nedeni 1953 Davası'nda ağır cezalar verilmesi ve Partinin önemli kadrolarının uzun süre cezaevinde kalmalarıdır. Parti çalışması dondurulur. Zeki Baştımar'ın hapisten çıkarak yurtdışına gitmesi üzerine Dış Büro, Partinin esas yürütme organı işlevini üstlenecektir. Ancak gerek yurtdinde kalan öbeklerin gerekse yurtdışındaki Dış Büro faaliyetlerinin büyük oranda kişisel tartışmalara boğulduğunu belirtmek gerekir. 1953 Davası'ndan sonra TKP artık aldığı darbelerin ağırlığı altında toparlana-

mayan, Türkiye içinde örgütlü bir çalışma yürütemeyen, yurtdışında ise radyo yayını dışında önemli bir siyasal faaliyeti olmayan bir odağa dönüşmüş, örgütsüzleşmiştir. Bu tıkanma, geçmişe dönük kişisel hesaplaşmaların ve suçlamaların patlak vermesinin esas nedenidir.

Buna rağmen 1950'lerin başında bazı önemli kampanyaların örgütlenemediğini, nesnel ve öznel koşulların tüm olumsuzluğuna rağmen Türkiye tarihinde iz bırakan işlerin başarıldığını da belirtmek gerekir. Nâzım Hikmet'i kurtarmak için düzenlenen kampanya bunlardan biridir. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmasına karşı çıkan yegâne sesin, Türk Barışseverler Cemiyeti'nden çıktığını da unutmamak gerekir.

4.14. 1947 Sonrası TKP

1944 Tevkifatı'nda Reşat Fuat Baraner'in tutuklanmasından 1947 yılındaki TSEKP davası sürecine kadar MK Sekreterliği'ni (Dede) Ahmet Fırıncı üstlenmiştir. 1947 itibarıyla Zeki Baştımar ve Mihri Belli dışındaki MK üyeleri hapidedir. Baştımar tevkifat dışında kalabilmiş, Belli ise Türkiye'den görevli olarak ayrılıp, bireysel kararıyla Yunanistan'daki iç savaşa katılmıştı. Burada yaralandıktan ve Moskova'da tedavi edildikten sonra Nisan 1949'da Türkiye'ye dönmek üzere yola çıktı.

TSEKP'in kapatılmasından sonra Zeki Baştımar Partiyi illegal olarak yeniden örgütlemeye girişir.¹⁸⁰ Daha önceleri Reşat Fuat Baraner, 1942'de askere gittiğinde Ahmet Fırıncı'nın yetersiz olduğunu belirterek Merkez Komitesi sekreterliğine Baştımar'ın uygun olduğunu Komintern'e bildirmişti. Baştımar Ankara'da özellikle aydınlara yönelik örgütlenme ağını sürdürmüş, 1947'de Ahmet Fırıncı'nın tutuklanması üzerine MK Sekreteri olmuştur. Kendisi Leipzig'de 1962'de toplanan Dış Büro Konferansında, bu görevi 1944'ten sonra üstlendiğini söylemiştir. Bir başka yoruma göre, Baştımar 1947'de Ankara örgütünü oluşturduktan sonra 1949'da İstanbul'a geldiğinde sekreter olacaktır.

Bu belirsizlikler bir yana, 1949'da Partide geçmiş dönemde yöneticilik yapmış isimlerin tutuklu olması nedeniyle üç kişilik bir Merkez İcra Komitesi oluşturulur. Zeki Baştımar'ın o yıl cezaevinden çıkan Celal Zühtü Benneci ve Halil Yalçinkaya ile birlikte çalıştığı bu komitenin yeterince verimli olmadığı söylenebilir. Baştımar'ın 1953 Davası tutanaklarına da yansıyan şikayetlerinden, Benneci'nin tahliye olduktan sonra illegal faali-

180 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge yayınları, 2003, İstanbul, s.378.; Akbulut, *Zeki Baştımar...*, s. 27 ve Sayılğan, *a.g.e.*, s. 242.

yete katılmak istemediği anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Hatta Benneci, hapisteki Şefik Hüsnu'nün de aynı görüşte olduğunu, okumalarla ve olanaklar ölçüsünde açık çalışma yaparak devam edilmesini uygun gördüğünü de söyleyerek illegal çalışma yapılmasına karşı çıkmıştır. Şefik Hüsnu'nün bu eğilimde olduğuna dair başka tanıklık bulunmamaktadır. Nitekim 1950'de serbest kaldığında MK'da görev almayı sürdürecektir.

Partinin diğer liderleri 1950 affıyla hapisten çıkana kadar Baştımar, merkezi sorumluluğu neredeyse tek başına üstlenmiştir. Baştımar'ın yakınında yer alarak partiyi yeniden örgütleyenler arasında Kemal Ergin, Enver Gökçe, Ömer Lütfi Tunçay, Şevki Akşit, Tevfik Dilmene, Macit Bilge ile Kemal Dayan gibi kadroları saymak gerekir. Bu isimlerden bazıları TKP'nin gençlik içindeki çalışması içinde örgütlenen yeni partililerdi.

İzmir'de Mehmet Bozışık ve Cazim Aktimur kendi başlarına harekete geçip örgütü yapılandırdıktan sonra Baştımar ile bağlantı kurarlar. İzmir'de Partinin il komitesi sekreterliğini genç bir devrimci olan Macit Bilge üstlenecektir. Baştımar Ankara'dan başlayarak Partiyi yeniden örgütledikten sonra 1949 yılında İstanbul'da Parti faaliyetlerine hız verir. İstanbul il komitesi sekreterliğini ilk olarak Kemal Ergin üstlenir. Baştımar, Ankara'da bulunan Ergin'e İstanbul'a giderek Ortaköy'deki tütün işçileri arasında tütüncüler komitesini örgütleme görevi vermiştir. Ergin'den sonra İstanbul il komitesinin sekreterliğini uzun süre yürüten isim ise 1944'te tevkifatında yakalandıktan ve hüküm giydikten sonra dışarı çıkan Tevfik Dilmene'dir. 1947'den itibaren yeniden başlayan örgütsel çalışmalarda polis tarafından bilinen Partililerin bilinmeyenlerden ayrı tutulmasına, il komitelerinin deşifre olmamış kadrolardan oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Ama kaçınılmaz olarak kadro kaynaklarından biri, TSEKP örgütlerinde görev yapıp hüküm giymeyen ya da kısa süre hüküm giyerek dışarı çıkanlardır. Bir diğer önemli kadro kaynağı İleri Gençler Birliği, Yüksek Tahsil Dernekleri gibi çalışmalarda partilenmiş gençlerdi. Bir üçüncü ancak daha zayıf kaynak olarak ise özellikle Ankara'daki aydın-sanatçı toplamından ve bunların etrafındaki gençlerden bahsedilmelidir. Bu isimler arasında Enver Gökçe, Ruhi Su, Arif Damar, Kamuran Baştuji, Nijat Özön, Yıldız Sertel gibi Türkiye'nin sanat, edebiyat, düşün dünyasında yer alacak isimler de bulunuyordu. Bu yeni kadroların, kendilerinden önceki kadro kuşağından farklı olarak antifaşist mücadele içinde yetiştiklerini, Marksist-Leninist formasyonlarının görece zayıf olduğunu vurgulamak gerekir.

181 *Esbabı Mucibeli Hüküm*, BDS Yayınları, 2000, İstanbul, s. 176-177.

TKP 1946 deneyimine rağmen işçi sınıfı içinde eskisi kadar güçlenememiştir. Sınıf örgütlenmesinde deneyim sahibi kadroların cezaevinde olmaya devam etmesi, çalışmalara sekte vuruyordu. Yine de İstanbul'da işçi çalışmasının Ortaköy'de 1949'dan 1951'e kadar epey yol aldığı, yargılamalar sırasında ortaya çıkmıştır. 1953 davasında yargılananlar arasında Ortaköy'de oturan 21 kişi bulunmaktadır. Bu kişiler ağırlıklı olarak bütün işçileridir; ancak aralarında mahalleli bakkal, garson, seyyar satıcı, biletiçi de vardır. Eldeki sınırlı bilgilerden Ortaköy'de Partinin eski bağlarının özellikle Roman bütün işçileri arasında canlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak ne yazık ki, bu toparlanma da uzun sürmeyecek ve 1951 Tevkifatı bu birikime bir kez daha darbe vuracaktır.

Bilal Şen'in aktarımına göre bu yıllarda Parti örgütü içinde sendikal çalışmalar yürütmek için bir sendika komitesi kurulur. Komitede Şahabettin Bakırsan, Hayati Sencer ve Bilal Şen yer almış; bu komiteye bağlı olarak İbrahim Atılal başkanlığında İnşaat İşçileri Sendikası, Ahmet Özdemir başkanlığında ise Tütüncüler Sendikası kurulmuştur.¹⁸² Neriman Hikmet ise Basın İşçileri Sendikası kurmaya çalışmıştır. Bilal Şen ve Şahabettin Bakırsan, bu sendikalar vasıtasıyla, o sırada hükümetin yürüttüğü grev hakkını tanımaya yönelik yasa hazırlığına bir katkı olarak "Grev kanunu nasıl olmalı" başlıklı ayrıntılı bir rapor hazırlamış ve bu raporu Sendikalar Birliği'ne sunmuşlardır.¹⁸³ Yapılan hazırlıklara rağmen grev hakkının ne CHP ne de DP iktidarları tarafından tanındığını da not etmek gerekir.

TKP örgütlerinin Anadolu'ya da yayıldığı, Adana, Bursa, Kocaeli, Samsun ve diğer illerde kurulan örgütlerin Zeki Baştımar'a bağlandığı iddia edilse de bu illerde, kurulu örgütlerden ziyade, kimi eski kadroların veya TSEKP ilişkilerinin olması daha muhtemeldir. 1953 Davası'nda da üç büyük şehir dışında il örgütünden bahsedilmez. Örneğin Samsun'dan Şevket Özparlak'ın daha sonra İstanbul'a gelerek Maruflar Komitesi (Tütüncüler Komitesi) üzerinden aidat ödediği bilgisi verilir, ancak Özparlak yargılananlar arasında değildir. Öte yandan İdris Erdinç diğer illerdeki temaslarla ilgili şu bilgiyi verir: "Kocaeli'nde Yaşar, Bursa'da Doktor Neşati ki Nâzım'ın bir numaralı adamı, onun yanında Münir Belen var. Avukattır o. Hadi ordan Samsun'a, Sepetçi Mehmet'e, bugün hâlâ yaşayan Şevket'e ulaşıyoruz. Şevket'in ağabeyi var Mehmet, ona da."¹⁸⁴ Bu ve başka tanıklık-

182 Bilal Şen, Özdemir'in adından emin değildir. Ama başka kaynaklardan da doğrulanması yapılamamıştır. Bilal Şen, *a.g.e.*, s. 28.

183 *a.g.e.*, s. 28-29.

184 Hikmet Akgül, Şoför İdris Anılar, Yar, 2004, İstanbul, s. 130-131.

lar taşra illerindeki ilişkilerin çok kısıtlı olduğunu göstermektedir.

Temmuz 1950 affıyla eski kadrolar tekrar dışarı çıkınca Merkez Komitesi'nin yeniden toplanması için hazırlıklara başlanır. Bu süreçte yapılan en önemli toplantı Şubat 1951'de Tevfik Dilmen'in Cihangir'de ayarladığı bir apartman dairesinde yapılan ve bu nedenle "Cihangir toplantısı" olarak adlandırılan MK toplantısıdır. Toplantıya MK üyeleri Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Zeki Baştımar, Mihri Belli, Halil Yalçinkaya, Mehmet Bozışık katılır. Davet edilen Ahmet Fırıncı ile Celal Benneci ise toplantıya katılmazlar. Fırıncı ve Benneci'nin uzak durmalarının nedeni olarak Şefik Hüsnü'nün evinde belge yakalatmasına veya Baştımar'ın polis takibine dikkat etmemesine tepki gösterdikleri gibi spekülasyonlar yapılmıştır. Ancak esas nedenin, devletin uyguladığı sistematik basıncın kadroları Partinin dışına itmesi, hatta birçoğunda yılgınlık yaratması olması çok daha akla yatkındır.

Cihangir toplantısında dünyadaki ve ülkedeki siyasi gelişmeler masaya yatırıldıktan sonra Zeki Baştımar o güne kadar yaptığı faaliyetler konusunda Merkez Komitesi üyelerini bilgilendirir. Toplantıda Şefik Hüsnü ile Mihri Belli arasında 1946 tutuklamaları nedeniyle tartışma yaşandığı, Şefik Hüsnü'nün evinde belge yakalattığı için hatalı olduğunu kabul ettiği de aktarılır. Belli, anılarında Baştımar'ın aydınların, özellikle Sertellerin etkisinde kalarak doktoru sürekli eleştirdiği halde toplantıda sessiz kaldığını ileri sürmektedir. Toplantıda Baştımar, Belli ve Yalçinkaya'nın daha önce yaptıkları işbölümü tasdik edilmiştir. Ayrıca herhangi bir tevkifat olursa Parti örgütünün çalışmalarını kesintisiz sürdürebilmesi için İstanbul il komitesi sekreteri Tevfik Dilmen, Ankara il komitesi sekreteri Kemal Ergin ile İzmir il komitesi sekreteri Macit Bilge'den oluşan yedek bir komite oluşturulmasına karar verilir.

Tevfik Dilmen'e dair Bilal Şen'in gündeme getirdiği ilginç bir iddia Dilmen'e ve Hasan Kaşarcı'ya İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği tarafından telsiz vericisi sağlanmış olduğudur. Şen, daha sonra yayımlanan Dimitrov'un *Günlükler*'inin bu iddiasını doğruladığını belirtir.¹⁸⁵ Bu konudaki Dimitrov'un *Günlükler*'inde tam bilgi değil, belirsiz küçük bir değini vardır.¹⁸⁶ Dava dosyalarına da bu konuda herhangi bir suçlama

185 Şen, *a.g.e.*, s. 34.

186 Dimitrov 3 Temmuz 1942'de Albay Sineokin ile yaptığı görüşmede Türkiye hakkında bilgi aldığını belirttikten sonra şunu ekler "Türk(îyeli) yoldaşlarımız bizimle artık telsiz irtibatı kurabilir ve İnoradio'ya spiker gönderebilirler". Ama bu irtibatın tam olarak kimin üzerinden kurulduğu bilgisi verilmez. Georgi Dimitrov, *Günlükler-2*, TÜSTAV Yayınları, 2004, İstanbul, s. 189.

yansımaz. Yine de savaş yıllarında Sovyetler Birliği'nin çok sayıda ülkede telsiz vericisi bulundurarak bu ülkelerdeki ilerici hareketlerle ya da komünistlerle bağlantı kurduğu, bilinen bir gerçektir.

Bir diğer önemli toplantı “Yenimahalle toplantısı” olarak anılan ve MK'nın bazı üyelerinin 2 Eylül 1951 günü Bakırköy Yenimahalle'de bir ağaç altında bir araya gelerek yaptıkları görüşmedir. Bu toplantının Merkezi İcra Kurulu toplantısı olduğu da söylenmektedir. Toplantıda Reşat Fuat, Zeki Baştımar, Mihri Belli ve Halil Yalçinkaya vardır. Ahmet Fırınıcı çağrıldığı halde katılmamıştır. Bu toplantıda Zeki Baştımar, yazmakta olduğu “Teşkilat Prensipleri”ni okur. MK içi işbölümü görüşülür. Yalçinkaya işçi ve sendika çalışmalarından sorumlu olacaktır. Daha sonra bu konuda İstanbul'da kendisine Bilal Şen yardım edecektir. Halil Yalçinkaya, İbrahim Atıl ve Bilal Şen Türkiye Sendikalar Komitesi'ni oluşturur.¹⁸⁷

Bu dönemde Partinin siyasi çalışmalarına yön vermek üzere çeşitli metinler üretilmiştir. Bunların en önemlileri, Baştımar'ın kaleme aldığı “Teşkilat Prensipleri” ile “Görüşler” başlıklı bültenlerdir. Mahkemede verilen ifadelerde bu dönemki Parti örgütüne yönelik yayın faaliyeti kapsamında bazı çeviriler yapılarak bunların çoğaltıldığı iddia edilmiştir. Buna göre “İngiliz-Amerikan tezadı”, “Lenin'in ölüm yıldönümü”, “Stalin'in 70. yaş günü”, “Komünist Enformasyon Bürosu” gibi bültenler tercüme edilmiştir. Bunlar dışında ayrıca “Mustafa Suphi Olayı” başlıklı bir broşür ile barış konulu bir başka broşürün yayımlandığı bilgisi verilmiştir.¹⁸⁸ Bu sırada Partililere 1930'lu yıllarda örgüt sekreterliği yapan Hasan Âli Ediz ve Tornacı Emin Sekun ile Tabelacı Ziya'nın partiden ihraç edildiği de bir yazıyla tebliğ edilir.¹⁸⁹

1953 yılındaki dava tutanaklarında (daha sonra Mihri Belli'yle evlenerek Belli soyadını alacak olan) Sevim Tarı'nın üzerinde yakalanan, ancak hangi yıla ait olduğu belirtilmeyen Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarına ait bültenlerden aktarılanlara göre bültenlerin içeriği şöyledir:

“(...) dış olaylar, emperyalist cephede iç çalışmalar, İran olayları. Emperyalist blokun durumu. Barış Uğrunda Savaş başlıklı paragraflarda dünya olayları izah edilirken devamlı surette komünist dünyanın methüsenasının yapıldığı (öviüldüğü), buna mukabil demokrasi cephesinin emperyalist, harbçi, istismarcı, olarak gösterilmek istenildiği ve bu fikirlerin müdafaaasının yapıldığı; ‘İç Olaylar’ başlıklı paragrafta da yurdumuzun sömürge haline getirildiği, ‘Zirai

187 Şen, a.g.e., s. 28.

188 Bu bilgileri Zeki Baştımar'ın ifadesinden ediniyoruz. Bkz. *Esbabı Mucibeli Hüküm*, s. 28.

189 *Esbabı Mucibeli Hüküm*, s. 271

*ve Mali Durum' adlı paragrafta da idarenin Amerikan emperyalizmi ile ortak olduğu ve memleketi iktisadi çöküntüye, işsizliğe, istihsaldeki geriliğe, tabii menbaların elden çıkmasına sürüklediği ve nihayet hükümetin barış cephesine karşı Koré'de harbe girdiği fikrinin müdafaa edildiğinin görülmesi (...)*¹⁹⁰

TKP'nin bu dönemki siyasetini anlamak için en önemli kaynaklar, Partinin çıkardığı ya da TKP'li kadroların da yer aldığı yayın faaliyetleri olmaktadır.

4.15. Parti Yayıncılığı

4.15.1. Söz Dergisi

Söz Mayıs 1946 ile Ağustos 1946 tarihleri arasında Ankara'da çıkarılmıştır. 15 Mayıs tarihli birinci sayıda Behice Boran ve Zeki Başıtar imzaları görülür. Dergi, Türkiye'de o sırada yürütülmekte olan "demokrasi", "çok partili siyasi yaşam", "düşünce ve ifade hürriyeti", "örgütlenme hakkı", tartışmalarına katılmaktadır. Boran, demokrasinin salt seçimlerde oy kullanmaktan ibaret bir siyasal pratikle özdeşleştirilmesine karşı çıkmış; toplumun, başta iktisadi alan olmak üzere gündelik hayata etki eden her alanda örgütlü olmasının önemine işaret etmiştir. Başıtar ise sınıflı toplumlarda partilerin sınıfların siyasi örgütleri olduğunu açıklayan bir yazı kaleme almıştır. Derginin sahibi Asaf Ertekin, yazı işleri sorumlusu ise Yaşar Çöl'dür. Edebiyat ve sanata geniş yer ayıran Söz'ün katkıcıları arasında İlhan Berk, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Nevzat Hatko, Adnan Cemgil, Enver Gökçe, Cahit Irgat, Arslan Kaynardağ, Cahit Külebi gibi isimler geçmektedir. Bu isimler, TKP'lilerin Ankara'da temas halinde oldukları ve birlikte üretebildikleri aydın çevresine dair de bir fikir vermektedir.

Bu dönemde Söz'ün dışında gençlik dergisi *Ant* yayımlanmıştır. *Yaprak* dergisi de TKP'lilerin katkıda bulunduğu ilerici dergilerden biridir. Bunlar dışında TKP açısından daha merkezi nitelikli yayınlar arasında sayılabilecek *Nuhun Gemisi*, *Hür Gençlik*, *Nâzım Hikmet* gibi dergilere ise aşağıda daha ayrıntılı olarak değinilecektir. TKP'liler bu yıllarda *Yeryüzü*¹⁹¹, *Hür*, *Gün*, *Gerçek*, *Baştan*, *Yeni Baştan*, *Medet*, *Markopaşa* gibi dergilerin çıkarılmasına önayak olmuş ya da bu dergilere yazılarıyla katkıda bulunmuşlardır.

190 a.g.e., s. 18.

191 *Yeryüzü* dergisi de o sırada Partililerin kontrolünde çıkan bir dergiydi ancak TKP'nin yayın organı niteliği taşııyordu. Şükran Kurdakul'un dergiyi çıkarmak istediğini Tefk Dilen'e söyleyerek ondan izin aldığı da öne sürülmüştür. *Esbabi Mucibeli Hüküm*, s. 189-190.

4.15.2. Nuhun Gemisi

TKP'nin merkezi yayın organı niteliğini taşıyan *Nuhun Gemisi*, 1946-1950 dönemine damgasını vuran siyasi mizah dergisi *Markopaşa*'nın yarattığı muazzam etkiden esinlenerek çıkarılmıştır. 1949-1950 yıllarında yayımlanan dergide Zeki Baştımar, Mehmet Ali Aybar ve Abidin Dino görev alır. Mizah dergisi olmasına karşın *Nuhun Gemisi* ülkenin ABD'ye artan bağımlılığı başta olmak üzere bir dizi siyasal başlığı ele almıştır. İlk sayısı 2 Kasım 1949'da çıkan ve toplam 31 sayı yayımlanan dergi "Nuh der, Peygamber demez" logosuyla *Markopaşa* gibi sözünü esirgemeyen, iğneleyen bir dergi olacağı mesajını da böylece vermiştir. Çizimler çoğunlukla Abidin Dino'nun elinden çıkmış, derginin başyazarlarını ise Mehmet Ali Aybar yazmıştır. Aybar bu dönemde artık TKP üyesidir.¹⁹²

Nuhun Gemisi birçok açıdan önemli bir dergidir.¹⁹³ Öncelikle, Türkiye'nin dış bağımlılığını ve özellikle Amerikan emperyalizminin Türkiye'de artan nüfuzunu eleştirmesi nedeniyle böyledir. *Markopaşa*, *Hür*, *Zincirli Hürriyet* gibi yayınlarda izlenen antiemperyalist çizgi, *Nuhun Gemisi*'nde güçlü bir biçimde ortaya çıkmaktadır. İkincisi, *Gerçek* gazetesindeki yazıları nedeniyle Esat Adil'le girilen polemikler dikkat çekicidir. Esat Adil 1948 yılında hapishaneden çıktıktan sonra eski *Gerçek* dergisini gazete olarak yeniden yayımlamış ve bu gazetede, dönemin antikomünizmine sol kulvardan ortak olmaya çalışmıştır.¹⁹⁴ Esat Adil bu dönemde kendilerinin komünist değil sosyalist olduğunu, komünizmle mücadele için sosyalist partilerden faydalanılması gerektiğini, komünizmle bilimsel anlamda en iyi mücadeleyi sosyalist partilerin verebileceğini, Türkiye'nin demokrasinin ve kapitalizmin gelişmesiyle sosyalizme ulaşacağını ileri sürüyordu. Örneğin, *Gerçek* gazetesinde Eylül 1950'de çıkan bir yazısında "Hükümet ve matbuat Türkiye Sosyalist Partisi'nin faaliyetlerini sakatlayıcı değil bilakis kolaylaştırıcı bir hareket tarzı tercih etmek suretiyledir

192 Rasih Nuri İleri, Aybar'ın Partili olmazdan önceki dönemine dair bilgiler verir. Aybar *Vatan* gazetesinde *Tan* matbaası baskınında "çirkin" bir yazı kaleme almıştır. Daha sonra İnönü rejimini eleştiren bir yazısı dolayısıyla yedek subay olarak Kayseri'ye tayin edilmesi üzerine *Güne* bir yazısını yollar. İleri'nin, Aybar'ın komünizme yönelmesinin işareti saydığı bu yazıda yazar, kurtuluşu artık halkta gördüğünü belirtmektedir. Aybar, TKP'li olduktan sonra 1950'lerde bir süre İleri'nin parti sekreteri olmuş, 1953 davasındaki bölünmelerle ilgili, İleri'nin ifadesiyle, "yukarı"ya rapor yazmıştır. İleri, *Kırkl Yıllar-4: 1947*, s. 14-15.

193 Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Levent Cantek, "TKP'nin desteklediği mizah dergisi: Nuhun Gemisi (1949-1950)", *Toplumsal Tarih*, No: 154, Ekim 2006, 40-49.

194 TSP, yöneticileri hakkındaki davaların 29 Eylül 1949'da beraatle sonuçlanmasının ardından, 20 Temmuz 1950 tarihinde yeniden açıldı. Ancak kısa süre sonra bir defa daha, "komünist emellere hizmet etmek" suçlamasıyla hakkında yeniden dava açılarak Haziran 1952'de kapatıldı.

ki, antikomünist mücadeleyi, esaslı bir kadrodan mahrum etmiş olur"¹⁹⁵ diye yazar. Bu söylemle partisini TKP'den ayrı tutmaya ve iktidardan partisinin legal alandaki varlığına onay almaya çalışmıştır. Bu sırada, örneğin, Marshall Planı konusunda görece daha yumuşak eleştirilerle yetinildiği de dikkat çeker. Bu yaklaşımın arkasında ise "her şeyi eleştiren komünistlerden farklı olarak" Türkiye kapitalizmini daha "gerçekçi" tahlil eden bir siyaset anlayışı iddiası bulunmaktadır. Nitekim, bir yazıda komünistler "goşistlik"le suçlanmış, mürteci ve faşistlerle aynı bozgunculuk kefesine konmuş, "müspet hareketlerin baltalayıcısı" olarak suçlanmışlardır.¹⁹⁶ *Nuhun Gemisi*'nde Esat Adil'in gerek bu görüşlerine, gerekse 1946'da legal partilerin kapatılmasından TSEKP'i ve özellikle de Şefik Hüsnü'yü sorumlu tutan propagandasına karşı çok sayıda yazı yayımlanmıştır.

Bir süre sonra bu polemikler azalır. *Nuhun Gemisi* tüm enerjisini yurt ve dünya olaylarını ele almaya ve Nâzım Hikmet'in affı için yurtiçinde ve yurtdışında başlatılan kampanyaya aktarır. CHP iktidarının son döneminde af tartışmasının başlaması, Nâzım Hikmet'in özgürlüğüne kavuşturulması için önemli bir fırsat olarak görülmüş ve aydınlarla öğrencilerin başını çektiği bir kampanya başlatılmıştı. *Nuhun Gemisi* kapanmadan hemen önce vatandaşlara Nâzım'ın serbest bırakılması için cumhurbaşkanlığına ve başbakanlığa dilekçe yazma çağrısında bulunmuş ve örnek bir dilekçe yayımlamıştır. Derginin kapatılma nedeni, olayların ciddiyeti karşısında TKP'nin merkezi yayınının "mizahi" bir dille yayın yapmasının yetersiz ve uygunsuz görülmesi, daha farklı bir yayın çizgisine ve diline ihtiyaç duyulmasıdır. Gerçekten, Partinin biricik yayın organının bir mizah dergisi olması tuhaftı. Öte yandan *Nuhun Gemisi*, *Markopaşa*'nın siyasi mizah dilinin başarısını yakalayamamıştır.

4.16. Yeniden Gençlik Çalışması

TKP'nin gençlik çalışması, 1945 yılındaki İleri Gençler Birliği (İGB) tutuklamalarıyla sekteye uğramıştı. Kısa bir kesintiden sonra cephe çalışmaları kapsamında gençlik örgütlenmesi yeniden başladı. 1951 Tevkifatı'na kadar cephe faaliyetlerinin iki önemli ayağından biri gençlik mücadelesi, diğeri barış mücadelesi olacaktı. Gençlik faaliyetleri 1946 başından itibaren Ankara ve İstanbul'da yasal olarak kurulan iki gençlik derneği üzerinden örgütlendi. Bunlar aynı zamanda uluslararası alanda örgütlenen ilerici genç-

195 *Gerçek*, 30 Eylül 1950'den aktaran Cantek, *a.g.e.*, s. 46.

196 "Okuyucularımızla Kısa Bir Hasbıhal", *Gerçek*, 1(8), 12 Nisan 1950, s. 3.

lik örgütlerinin bir ayağı olarak kurulmuş, baştan itibaren özellikle Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu gibi örgütlerle ilişkiye geçmişlerdir.

1946 yılında CHP'nin üniversitelere özerklik tanıyan düzenlemeyi kabul etmesi, üniversitelerin siyasi olarak daha canlı bir döneme girmesinin yolunu açtı. Bundan sonraki dönemde fakültelerde ve üniversitelerde öğrenci dernekleri ve birlikleri kuruldu. Üniversite yönetimleri başından itibaren bu dernek ve birlikleri kontrolleri altına almaya çalıştılar. Üniversite Talebe Birliği (ÜTB) gibi örgütler bu nedenle yönetimler tarafından desteklenmiştir. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ise adeta CHP'nin gençlik örgütü olarak faaliyet göstermekte, iktidarın her türlü desteğini almaktaydı. Her türlü ayrımcılığa ve baskıya rağmen TKP'nin öncülük ettiği dernekler de bu yeni örgütler arasında yer almayı başarmış, mücadele ettikleri başlıklarda üniversite yönetimleri üzerinde baskı kurabilmişlerdir.

TKP öncülüğünde kurulan derneklerden biri İstanbul Üniversite ve Yüksek Okullar Öğrencileri Birliği'dir. 2 Temmuz 1946'da İstanbul'da kurulan dernek, Aclan Sayılğan'a göre İleri Gençler Birliği'nin "legale çıkmış veçhesidir."¹⁹⁷ Moris Gabbay anılarında derneğin TSEKP'nin gençlik örgütü olduğunu bildiklerini, buna uygun davranmaları gerektiğini kabullendiklerini belirtmektedir.¹⁹⁸ Başlangıçta derneğe eski İleri Gençler Birliği üyelerinin kardeşleri ve akrabaları üye kaydedilmiş,¹⁹⁹ herhangi bir polis müdahalesine meydan bırakmamak için çok temkinli hareket edilmiştir. Dernekle ilgili ilginç bilgilerden biri, kuruluşunda henüz kendi binası olmayan derneğin, o sırada yurt müdürlüğü yapan Kürt aydın Musa Anter'in kabul etmesiyle geçici adres olarak Fırat Talebe Yurdu Müdürlüğünü göstermesidir.²⁰⁰ Birlik, birinci kongresinde ÜTB ve MTTB kışkırtmasıyla resmi makamların derneğin "birlik" adını kullanamayacağı yönünde baskı yapması üzerine ve kısaltılmaya daha uygun olacağını da düşünerek derneğin ismini İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği (İYTGD) olarak değiştirmiştir.²⁰¹

Derneğin yöneticileri arasında iki gayrimüslimin olması dikkat çekiciydi. Gabbay, anılarında bu durumu şöyle anlatır:

197 Sayılğan, *a.g.e.*, s. 226.

198 Moris Gabbay, *Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm*, Sosyal Tarih Yayınları, 2000, İstanbul, s. 100.

199 Gabbay, Dündar Başumar'ın kardeşi Yıldız Başumar'ı ve Müeyyet Boratav'ın kardeşi Can Boratav'ı örnek olarak gösterir. Gabbay, *a.g.e.*, s. 99.

200 Nihat Sargın, Şaban Ormanlar, İlhan Berktaş, *Kuruluşunun 50. Yıldönümünde İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği (1946-1951)*, Baba Basımevi, 1997, İstanbul, s. 8.

201 Sargın, Ormanlar, Berktaş, *a.g.e.*, s. 20.

*"Yine ilk kez böyle bir dernekte iki gayrimüslim yönetici oluyordu. Bunlardan biri Keğam İşkol, diğeri de bendim. Bu zaten gerici CHP çevrelerinde kabul edilmeyecek bir durumdu. Yakın çevremizde de kabul görmüyordu bu durum."*²⁰²

Dernekte görev alan isimlerden bazıları 1951 Tefkifatı'nda tutuklanarak TKP üyesi olmaktan hüküm giyeceklerdi. Ancak derneğin tamamı TKP'lilerden oluşmuyordu. Sayılğan, derneğin faaliyetlerini sürdürdüğü beş yıllık dönemde 218 öğrencinin derneğe üye yapıldığını ileri sürer. Muhtemelen Emniyet'teki sayı budur, ancak yapılan faaliyetlerden derneğin, etrafındaki diğer gençlerle birlikte çok daha kalabalık bir kitleyi harekete geçirebildiği anlaşılmaktadır.

İleri Gençler Birliği deneyiminden farklı olarak, İYTGD baştan resmi olarak kurulmuştur. İGB'nin resmîyet kazanmadan resmi bir dernekmiş gibi çalışması daha sonra sorun oluşturmuştu. İYTGD üniversite gençliğinin sorunlarıyla da daha doğrudan ilgileniyordu. İGB mahkemede kendisini siyasi amacı olmayan, üniversite gençliğinin sorunlarını dile getirmek üzere çalışan bir öğrenci örgütü olarak tanıtmış ve savunmuş, ancak gerçekte daha çok siyasi nitelikte faaliyetlere yoğunlaşmıştı. İYTGD ise mücadelelerinde üniversite gençliğinin eğitim, barınma, yemek, burs vb. sorunlarına ağırlık vermiştir. Bu başlıklardaki ihtiyaçların yanı sıra öğrencilerin kültürel ve bilimsel gelişimi için etkinlikler düzenleneceği, bireysel ve kitlesel spor olanaklarının sağlanmasına çalışılacağı da dernek tüzüğünde belirtiliyordu. Ayrıca derneğin, idari makamlar nezdinde öğrencilerin haklarını savunacağı, ulusal ve uluslararası öğrenci kongrelerinde Türkiye yüksek tahsil gençliğinin temsil edeceği de tüzükte yer almıştır. "Her türlü geri fikir ve hareketlere karşı savaşmak" amaçlar arasında sayılıyor, "öğrenciler arasında ayrılık ve bozgunculuk çıkaran; ırk, din, dil ve zümre (bunu, sınıf olarak okuyunuz) farkları güden; insanlık ve kültür dünyasına düşman ideolojilere hizmet eden ve ahlaki zaafı görülen üyeler" in dernekten çıkarılacağı hükme bağlanıyordu.²⁰³ Derneğin yayın organı *Hür Gençlik* dergisi beş yıl boyunca aralıklarla da olsa yayını sürdürdü. *Hür Gençlik* yine komünist nitelikte bir yayıncılık yapmıyor, aynı cephe anlayışıyla çıkartılıyordu.

1946 yılının Kasım ayında da Ankara'da Türkiye Gençler Derneği (TGD) kuruldu. Derneğin çekirdeğini DTCF'li öğrenciler oluşturmaktaydı. Ankara'da daha önceleri fakülte idarelerine bağlı olarak hareket eden

202 Gabbay, *a.g.e.*, s. 100.

203 Sargın, Ormanlar, Berktaş, *a.g.e.*, s. 8-9.

ve gerici-faşist eylemlerde aktif olarak yer alan “talebe kolu” bulunmaktaydı. DTCF’de talebe kolundaki ilerici öğrenciler, gerici ve faşist hareketlere girişilmesine engel olabiliyorlardı. Dernekler yasasının değişmesiyle önce bu talebe kolu yerine bağımsız “DTCF Talebe Cemiyeti” oluşturuldu. Daha sonra bu cemiyette aktif olan öğrenciler TGD’yi kurdular.²⁰⁴

TGD, İstanbul’dan farklı olarak öğrenci derneği olarak değil, gençlik derneği olarak kurulmuştu ve 30 yaşına kadar herkes üye olabiliyordu. *Hür Gençlik* dergisinin Aralık 1946 tarihli sayısında yer alan kuruluş haberinde, TGD’nin dünya gençliğinin ön saflarında şerefli bir şekilde yer almak için kurulan “gayri siyasi” bir dernek olduğu ve 18-30 yaş aralığında işçi, köylü, talebe ve diğer meslek erbabından herkese açık olduğu, yalnızca demokrasi aleyhtarı ırkçıların derneğe üye olamayacakları formüle ediliyordu.²⁰⁵

TKP’nin öncülüğünde kurulan ve antifaşist “cephe örgütleri” olarak tasarlanan bu dernekler, baştan itibaren uluslararası ilerici gençlik hareketinin bir parçasıydı. Dünya çapında ilerici, antifaşist gençlik örgütlerini bir araya getiren ve bugün de uluslararası komünist hareketin bir kurumu olarak varlığını sürdüren Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu (DDGF), 1945 yılında kurulmuştu. Bu örgüt “bilimsel eğitim” ve “barış” mücadelesinin öncü örgütü olarak dört yılda bir Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali düzenlemekteydi. TKP öncülüğünde kurulan gençlik dernekleri, DDGF’nin etkinlik ve açıklamalarını yakından takip etmiş, *Hür Gençlik* dergisi bu etkinliklere dair haberlere ve yorumlara yer vermiştir. Ancak daha sonra bu uluslararası misyon, resmi makamlar tarafından dernek üyelerinin aleyhine olarak yorumlanacak ve kullanılacaktır.

Dernek deneyiminin bir diğer özgün tarafı, özellikle İstanbul’daki İYTGD’nin, Türkiye gençlik mücadelesi tarihinde paralı eğitime karşı kampanya başlatan ve üniversite öğrencilerinin sorunları üzerinden örgütlenen ilk dernek oluşudur. Üniversite yönetiminin kayıt harcı ve sınav parası toplama kararına karşı başlatılan çalışma, Türkiye tarihindeki ilk “parasız eğitim” kampanyası olarak, o yıllarda Anadolu kentlerinden büyük şehirlere okumaya gelen yoksul ve orta gelirli öğrenciler arasında etkili olmuş ve sınırlı da olsa ulusal düzeyde ses getirmiştir. Ankara’daki dernek ise, “fakir köylünün ekinini biçme kampanyası”, “Altındağ’da polik-

204 Sargın, Ormanlar, Berkay, a.g.e., s. 17-18.

205 “Ankara’da Türkiye Gençler Derneği kuruldu”, *Hür Gençlik*, 13 Aralık 1946, s. 2.

linik olarak hastaları bedava muayene etme²⁰⁶ gibi eylemler örgütleyerek gençlik ve emekçi halkı bir araya getirmeye çalışmış, 1960 sonrası kurulan gençlik örgütlerine bu çalışmalarıyla örnek oluşturmıştır.

Dernek çalışmalarının bir başka önemli özelliği, Türkiye’de 1940’ların ikinci yarısından itibaren hızla güçlenen ve gerek CHP gerekse DP hükümetleri tarafından desteklenen üniversitelerdeki gerici, ırkçı gençlik örgütlerine karşı, ilerici düşüncüyü ve Cumhuriyet devrimlerini savunan yegâne gençlik örgütleri oluşlarıdır. Gerçekten de, yola, o dönemde gericilerin hedefinde yer alan Tefkif Fikret’i Eyüpsultan’daki mezarı başında anarak çıkan İYTGD, daha sonra Mareşal Fevzi Çakmak’ın cenazesinin bir gerici kalkışmaya dönüşmesine tepki göstermiş ve bu olayda rolü olan MTTB’ye karşı gelmiş, bir süredir unutulmuş olan Kubilay’ı anarak yeniden hatırlanmasını sağlamaya çalışmıştır. *Hür Gençlik* öldürülüşünün yirminci yılında “Kubilay” özel sayısı yayımlamıştır. Bir kez daha Cumhuriyet’in devrimci ilkelerinin sembolü olan isimlerin, olayların ve kurumların savunulmasına TKP’nin öncülük ettiği görülür.

Hür Gençlik’te bir diğer önemli tartışma, CHP hükümetinin üniversiteye bağlı bir ilahiyat fakültesi kurma kararıdır. Bu konuda yayımlanan yazılarla, bir bilim olmayan “ilahiyat”ın üniversite bünyesine taşınmasına karşı çıkılır. Bu karşı çıkış sırasında dile getirilen şu görüşler, derneğin Türkiye’nin gelecek yıllarda çok yakıcı sorunlarından biri olan bu konuya ne kadar isabetli görüşlerle karşı çıktığını göstermektedir:

“Fakat, vatandaşları muhtelif dinlere salık bir memlekette, gideri umumi muvazeneden ödenecek ve üstelik her bakımdan tarafsız olması icap eden Üniversiteye bağlı olarak İlahiyat Fakültesi tesis etmek Ana Yasamıza da, Üniversite anlayışına da, içinde bulunduğumuz bütçe darlığına da, tatbiki-ne özendiğimiz demokratik düşünüşe de aykırıdır.”²⁰⁷

Bu bağlamda, 19 Mayıs törenlerine özel hazırlık yapan dernek, bu günü eğitimde dinselleşmeye karşı sesini yükseltebilmek amacıyla önemsemiştir. Ankara’da Mustafa Kemal’in geçici mozolesine çiçek bırakılmıştır. Dernek, İstanbul’da kapalı bir salon toplantısı düzenleyerek imam hatip okullarıyla, ilahiyat fakülteleriyle yaygınlık kazanmaya başlayan din eğitimine karşı çıkmayı ve “öğrenim birliği” ilkesini savunmayı amaçlar, ama toplantı, üniversite yönetimi ve polis tarafından engellenir. Aslında yapı-

206 STMA, s. 1933.

207 R. Atıl, “İlahiyat bir ilim değildir: Binaenaleyh modern bir üniversitede yeri yoktur”, *Hür Gençlik*, Yıl 1, Sayı 3, 1 Ocak 1950, s. 1, 7. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hur_genclik/hur_genclik_50_003.pdf

lanlar küçük çaplı etkinliklerdir. Derneğin çıkardığı *Hür Gençlik* de geniş kitlelere ulaşamayan bir öğrenci dergisidir. Ama tüm bunlara rağmen derneğin çalışmaları üniversitelerde ses getirmiş; üniversite yönetimi ile öğretim üyelerine de ulaşmış ve gericileri rahatsız etmiştir.

İYTGD 30 Mart 1947'deki ilk genel kurulunda yayımlanan bildiride kamuoyuna, "İlk kongresini yapan Derneğimiz, geri fikirlerden uzak bütün Türk gençliğini selamlar. İlim ve insanlık düşmanı hareketleri protesto eder. Atatürk'ün bize emanet ettiği vatan ve millete candan bağlılığını bildirir" sözleriyle seslenilmiştir.²⁰⁸ Bu ilk genel kurulda derneğin başkanlığına İlhan Arda, sekreterliğine ise daha sonraları her iki Türkiye İşçi Partisi'nde ve Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nde önemli roller üstlenen Nihat Sargın getirilmiştir.

Sağcı Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in yüksek öğrenim öğrencileri için bir devlet öğrenci yurdu kurma çalışmaları kapsamında yüksek tahsil derneklerini toplantıya çağırması üzerine İYTGD de toplantıya üç temsilci ile katılır. Bu toplantıda İYTGD temsilcileri, kurulması düşünülen yurdun paralı olmasına karşı çıkmış ve maddi olanağı olmayan öğrencilerin durumunu dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Bakan Sirer, "onların da düşünüleceğini" vaat etmek zorunda kalır. Sargın, Ormanlar ve Berktaş, bu başlangıcın zaman içinde Kredi ve Yurtlar Genel Müdürlüğü'ne ve öğrencilere burs verilmesi uygulamasına dönüştüğünü belirtirler. Bu toplantının dernek için bir diğer önemli yanı, bakanlığın İYTGD'yi resmi olarak tanımak zorunda kalmış olmasıdır.²⁰⁹

Derneğin bir diğer "cephe" faaliyeti mantığına uyan etkinliği, 1946 yılında o sırada DP listesinden milletvekili adayı olan Mareşal Fevzi Çakmak'a yapılan ziyaretidir. Bu sırada TSEKP henüz kapatılmamıştı ve İYTGD, TSEKP'nin politik doğrultusuna uygun faaliyetler içinde yer alıyordu.

1950'ye gelindiğinde burjuva muhalefetiyle ortak bir cephede yer alılabileceğine ilişkin beklentiler terk edilmişti. *Hür Gençlik* de CHP-DP rekabetinin bir aldatmacadan ibaret olduğunu işliyordu. Derneğin o dönemki başkanı İlhan Berktaş'ın 1950 seçimleri dolayısıyla *Vatan* gazetesinin seçim anketine verdiği yanıt bu siyasi yaklaşımı yansıtır:

"Üniversiteli talebeler her şeyden önce yüksek tahsilin paralı bir zümrenin elinden kurtarılıp halka açılmasını istiyor.

208 Sargın, vd., a.g.e., s. 21.

209 Sargın, vd., a.g.e., s. 23.

"Bugün memleketimizde hüküm süren ekonomik ve siyasi çıkmaz üniversitelerimize de tesir ederek inkılâpçı ve aydın gençliği mürteci antidemokratik zihniyetin baskısı altında tutmaktadır. Eğitim problemlerimizin halli, bu ekonomik ve siyasi çıkmazın düzenlenmesine bağlıdır.

"Geçen dört yıldaki faaliyetleri, meclisteki durumları, nihayet seçim kampanyaları, mevcut partilerin müspet bir program ve görüşe sahip olmadıklarını göstermiştir.

"Aralarında program bakımından esaslı bir ayrılık bulunmayan bu partilerin, iktidara hangisi geçerse geçsin, bu durumu düzeltereği kanısında değiliz. Biz, halkın gücünü halkın çıkarından almayan bu partilere değil, halkımıza, inkılâpçı ve aydın gençliğe güveniyoruz."²¹⁰

1948 yılında "DTCF tasfiyesi" olarak başlayan ve dört ilerici öğretim üyesinin üniversiteden atılmasıyla sonuçlanan cadı avı gerek Ankara'da, gerekse İstanbul'da dernek çalışmalarını zorlaştırdı. DTCF'yi basarak terör estiren ve Rektör Şevket Aziz Kansu'yu ağır hakaretlerle ve tehditle istifaya zorlayan faşist göstericiler, aynı gün Ankara'daki dernek binasına da saldırarak binayı tahrip etmişlerdi. İYTGĐ, Kansu'ya yapılanları *Hür Gençlik* dergisinde kınamış, gösterdiği tepkiyle üniversite yönetimlerine ve öğretim üyelerine öncülük etmişti.²¹¹ İYTGĐ bu faşist saldırı üzerine *Ankara Nümayişi ve Biz* başlıklı bir broşür yayımlamıştır.²¹²

Aslında baskılar çok daha önce, TSEKP ve TSP'nin kapatılma kararının ertesinde, yani "çok partili demokrasi" denilen yeni düzenin gericilerin ve ırkçıların önünü açmasıyla yoğunlaşmaya başlamıştı:

"Bundan sonra sıra, adım adım sınıflarda, koridorlarda derneklileri takebe, üniversite kapısında Hür Gençlik satanları engellemeye, daha sonra da kaba kuvvetle fiili saldırılara gelecekti. Diğer yandan, belirtmek gerekir ki, yılların yerleştirdiği 'sol'a karşı olmak' duygusu bir yana bırakılsa, öğrenciler arasında genel olarak bir muhalefet havası egemendi ve bu adsız çoğunluk iktidara da, tırnak içindeki milliyetçilere de karşıydı. İşte bu adsız çoğunluğun beklentileriyle dernek çalışmaları örtüştükçe, aynı zamanda çoğunlukla sınıflarında iyi birer öğrenci olan dernekliler, okullarında adsız çoğunluğun dayanışmasından büyük ölçüde yararlanabilmişlerdir."²¹³

1949'a kadar faaliyetler düşük yoğunlukla sürdürülmüş, *Hür Gençlik*'in yayınına ara verilmiştir. Bu dönemde müze ziyaretleri, klasik müzik dinleti-

210 "Seçim ve Talebeler," *Hür Gençlik*, 1(7), 1 Mayıs 1950, s. 1. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hur_genclik/hur_genclik_50_007.pdf

211 Sargin, vd., a.g.e., s. 28.

212 *STMA*, s. 1933.

213 Sargin, vd., a.g.e., s. 19-20.

leri düzenlenmiştir. Kentlerin çeperlerinde oluşmaya başlayan gecekondu bölgelerine, Darülaceze gibi kurumlara ziyaretler yapılmıştır. Çalışmaların bu içeriğini en iyi açıklayan, kırk yılı aşkın süre sonra Sosyalist Türkiye Partisi/Sosyalist İktidar Partisi tarafından öğrenci çalışmasında sloganlaştırıldığı biçimiyle *"Okumuş İnsanlar Halka Karşı Sorumludur"* formülü olsa gerek...

Nitekim Adana'da yaşanan sel felaketi karşısında da dernek harekete geçmiş, selden olumsuz etkilenen insanlara yardım ulaştırmanın yolları aranmıştır. Dernek üyeleri kızılı-erkekli gruplar halinde Kızılay adına makbuz keserek bağış toplayarak Adana'nın yoksul halkına yardım ulaştırma-ya çalışmışlardır.

Yeni öğretim yılının başladığı 1949 yılının sonbaharında paralı eğitime karşı başlatılan harç kampanyası ile yeniden canlı bir mücadele dönemine girildi. Bu kampanya kapsamında bildiriler dağıtılmış, rektörle görüşülmüş, üniversite senatosuna başvurulmuş, aydınlardan ve sanatçılardan destek alınarak kamuoyu yaratılmıştır. Derneğin 10 Aralık 1949 kongresinin BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulünün yıldönümüne denk gelmesi üzerine dernek bir temel insan hakkı olarak "eğitim görme hakkı" üzerinde durur.

Derneğin artan etkinliği Emniyet'in dikkatinden kaçmamış, paralı eğitim konulu bir bildiri nedeniyle öğrenciler evleri basılarak gözaltına alınmış ve derneğin yönetim kurulu üyelerine siyasetle uğraştıkları gerekçesiyle Cemiyetler Kanunu'na göre dava açılmıştır. Bu davada İlhan Berktaş, Vecdi Özgüner, Şaban Ormanlar, Nuran Bozer ile H. Gürdağ'a sadece bildirinin sonunda "Hür bir tahsil, hakiki bir hürriyet, devamlı bir sulh yolunda" ifadesi yer aldığı için "siyaset yaptıkları" gerekçesiyle para cezası verilmiştir.

Hür Gençlik nitelikli içeriğiyle öğrenci gençlik için eğitici bir dergiydi. Moris Gabbay dergi logosu tasarlanırken gençlik kelimesinin başındaki "G" harfinin orağa benzetilmemesi için büyük çaba gösterdiklerini anlatır.²¹⁴ *Görüşler* dergisi bu tür bir sorunla karşılaşmıştı ve bu nedenle başına gelenlerden sonra her türlü provokasyona karşı uyanık olmak gerekiyordu. *Hür Gençlik* aracılığıyla dünyada ilerici gençliğin gündeminde olan konular Türkiye'ye aktarılmış; bilimin ve üniversitelerin savaşa ve piyasaya hizmet etmesine neden karşı olunması gerektiği işlenmiş; dünyanın ileri gelen bilim insanları ve sanatçılar tanıtılmış; barış ve düşünce özgürlüğü

vurgulanmıştır. *Hür Gençlik* müzik, edebiyat, sanat yazılarıyla gençliğin kültürel etkinliklere, sanat yapıtlarına ilgisinin artmasını amaçlarken, düzenlenen klasik müzik dinletileri ile Türkiye solu için yenilik taşıyan işler yapmıştır. Beethoven'ın ölümünün 123. yıldönümü dolayısıyla Beyoğlu Halkevi'nde yapılan "müzikli anma günü" bu etkinliklere iyi bir örnektir. *Hür Gençlik* dergisinin yayını, 9 Ocak 1951'de "Kubilay" sayısı çıktıktan sonra durmuştur.

İYTGD'nin parçası olduğu hatta pek çok açıdan öncülük ettiği en önemli faaliyetlerden biri, 1950 yılında başlayan Nâzım Hikmet'e özgürlük kampanyasıydı. Kampanyaya canla başla sarılan İYTGD'liler komünist şairin özgürlüğüne kavuşması için yazılar yazmış, bildiriler dağıtmış, imza toplamış, ellerindeki tüm olanakları seferber etmişlerdir. Kampanya kapsamında yapılan en etkili işlerden biri Laleli Çiçek Palas'ta düzenlenen salon toplantısıdır.²¹⁵ Aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan bu toplantı nedeniyle aylar sonra Aralık 1950'de çok sayıda dernek üyesi, faşistlerin ifadelerine dayanarak "komünizm propagandası" gerekçesiyle tutuklanır.

Gerek Türkiye içinde gerekse dışarıda görev alan komünist gençlerin anıları, bu çalışmanın yüksek enerjisiyle ve bütün baskılara rağmen ürettiği iyimserlikle önemli bir mücadele deneyimi yaratmış olduğunu göstermektedir. Bir kere, çalışmanın olması gerektiği gibi, enerjik ve iyimser, cıvılcı cıvılcı coşkulu, gönülden olduğu sezilmektedir. Sert illegalite koşullarında cephe çalışmasının görece daha "gevşek" bir örgütlenme modeline izin vermiş olduğu düşünülebilir. Ama daha önemlisi, gençliğin içinde devindiği mücadele alanına yerleşebilmesi, o alanın asli bir bileşeni haline gelmesi, bu sayede yaratıcı ve üretken etkinliklere imza atabilmesi, memleket meselelerine el atmaya cesaret göstermesi, üniversite yönetimlerinin gerektiğinde karşısına dikilmesi, gerektiğinde yanına yerleşmesi, aydın gençlere yaraşan bir iddialılık göstergesidir. Doğrudan bir komünizm propagandası yapılması mümkün değildir, ama ele alınan temalar ve çalışma tarzı, Partinin meşrulaşmasına ve toplumsallaşmasına hizmet etmiş olmalıdır. Verilen mücadelenin haklılığı, burjuva devriminin kazanımlarını sahiplenmeye devam ederek Türkiye ilerciliğinin üniversitelerdeki yegâne sesi olunması, *Hür Gençlik* başta olmak üzere faaliyetlerin entelektüel gelişkinliği, bu dönemde TKP'nin üniversitelerde etrafına donanımlı ve yetenekli gençleri çekmesini sağlamıştır. Bu gençlerin arasından Fethi Naci (gerçek adı İsmail Naci Kalpakçıoğlu), Enver Gökçe, Arif

215 Çiçek Palas toplantısında İYTGD Başkanı İlhan Berk'tay'ın yaptığı konuşma için bak: *Hür Gençlik*, sayı 8, 1 Haziran 1950. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hur_genclik/hur_genclik_50_008.pdf

Damar, Ahmed Arif gibi Türkiye'nin önemli düşün insanları, edebiyatçıları çıkacaktır.

Çiçek Palas etkinliğini tutuklamaların izlemesiyle gençlik örgütlenmesinde kadro sorunları da yaşanır. O sıra İstanbul Sendika Komitesi sekreterliğini yürüten Bilal Şen'in Gençlik Komitesi sekreterliğini de üstlenmesi kadar kısıtlarından kaynaklanmıştır.

Ne yazık ki, 1951 Tevkifatı TKP ile bu gençlik kuşağı arasındaki bağların yeterince uzun soluklu ve sürekli olmasına engel olmuştur. Yine de Türkiye'nin ilerici gençlik hareketleri ele alınırken 1960'lara damgasını vuracak olan örgütlerden önce, 1940'ların ortasından 1950'lerin ilk yıllarına kadar süren bu mücadele deneyiminin yeterli önemin verilmesi gerekir.

Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu ile bağlantılı olan gençlik dernekleri, 5-19 Ağustos 1951'de Berlin'de üçüncüsü düzenlenen Gençlik ve Öğrenci Festivali'ne Türkiye'den bir heyet göndermişlerdir. 1953 dava dosyasından anlaşıldığı kadarıyla Gün Benderli'den (Togay) gelen bir mektup üzerine hazırlıklara başlanmış, İzmir ve İstanbul teşkilatının da devreye girmesiyle Halim Spatar ile liseyi yeni bitirmiş genç bir kadın olan Erem Esen'in gönderilmesine karar verilmiştir. Kendisi parti üyesi olmayan Erem'in ağabeyi Ali Tütenkesen partilidir. Esen, daha sonra festivale katıldığı için tutuklanmamak için yurtdışına kaçmak zorunda kalacaktır. Spatar ve Esen, Berlin'e vardıklarında Almanya'da eğitimini sürdüren Yılmaz Gülen ile Paris'ten gelen Sevim Tarı, Gün Togay, Necil Togay, Yıldız Sertel, Doğan Aksoy da delegasyona katılır. Delegasyonun bir diğer üyesi Festival'e özel olarak davet edilen Nâzım Hikmet'tir. Türkiyeli gençler festivalde açtıkları stantta *Barış*, *Hür Gençlik*, *Markopaşa*, *Medet* ve *Yığın* gibi dergileri sergilemiş,²¹⁶ ayrıca bir kısmı Türkiye'de hazırlanan bazı bildiri örnekleri ve yazılar götürmüşlerdir. Nâzım Hikmet, edebiyat jürisi başkan yardımcılığını üstlenmiş, festivalde birçok konuşma yapmış, demeçler vermiştir. Festivalin ardından Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu kongresi toplanmış, Halim Spatar bu kongreye katılarak konuşma yapmış, bir rapor sunmuştur.

TKP açısından bu etkinlik üç noktaya dair veri sunmaktadır. Birincisi, bu, merkezi bir çalışmadır; dava dosyasından anlaşıldığına göre doğrudan Zeki Başımar "Türkiye'nin sıhhi durumuna ve Türkiye'de Marşal Plânına" dair bir yazı yazarak gençlere iletmıştır. İkinci olarak, etkinlik yurtiçi – yurtdışı haberleşmesi için de değerlendirilmiş, Spatar'a Sevim Tarı'ya

iletmesi için bir mektup teslim edilmiştir. Son olarak da heyetle kurduğu ilişkiye bakılırsa Nâzım Hikmet yurtdışına çıkar çıkmaz partide yönetsel sorumluluk üstlenmiştir, orada alınan kararlara onay veren bir merci konumundadır.²¹⁷

Nâzım, gençlerle yaptığı toplantıda *Tek Cephe* isimli bir dergi çıkarmalarını önermiş, aralarından birinin Türkiye'ye gitmesini istemiştir. Birkaç hafta sonra Sevim Tarı Türkiye'ye gidecek, ama 1951 Tevkifatı kapsamında tutuklandığı için geri dönemeyecektir. Sonraki yıllarda TKP'nin Türkiye'deki faaliyeti sekteye uğramışsa da yurtdışı grubu, başta Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu nezdinde Türkiye gençliğini temsil etmekle görevlendirilen Gün Töğay olmak üzere bu tür festival ve toplantılara katılmayı sürdürmüştür.

4.17. Nâzım Hikmet'e Özgürlük Kampanyası

1949 ortasında Ahmet Emin Yalman *Vatan* gazetesinde Nâzım Hikmet'e yapılan haksızlığı dile getirmeye başlar. Yazılarından biri şöyle bitmektedir: "Nâzım Hikmet'in uğradığı haksızlığın mesuliyeti, yalnız mahkûmiyet kararını veren iki askeri mahkemeye, yalnız tek parti devrinde bunun emrini verenlere, yalnız elindeki dosyalarda haksızlığın bütün delilleri bulunduğu halde hareketsiz duran adliyemize, yalnız münevver nesle düşmüyor. Yirmi milyon Türk'ten her birinin bu mesuliyette hissesi vardır."²¹⁸

Yalman bundan bir süre önce komünist şairi hapishanede ziyaret etmişti. Aynı gazetede avukat Mehmet Ali Sebük de yıllardır hapishanede yatmakta olan şairin bir adli hata nedeniyle haksız yere içeride tutulduğunu hukuki gerekçelerle savunan yazılar yazdı. Bu sırada 1950 seçimleri öncesi CHP'nin af çıkarmaya hazırlandığı konuşuluyordu. Bu gelişmeler, Nâzım Hikmet'e özgürlük kampanyasının fitilini tutuşturdu.

Aslında Yalman amansız bir antikomünistti. Sabiha Sertel'e göre o sırada yayılan rivayetlerden biri Yalman'ın bu işe gericilerin ilhamıyla giriştiği şeklindedir. Nâzım'ın hapishaneye kapatılmasının gençler ve işçiler üzerindeki etkisini azaltmadığı anlaşıncı, ortadan kaldırılması düşünülmüştü. Ama bu iş hapishanede kotarılamazdı; Nâzım önce dışarı çıkmalıydı. Söylentiye göre Yalman bu planlara alet edilmişti.

Sertel'in aktardığı bir başka rivayet ise, Yalman'ın Demokrat Partililerle birlikte hareket ettiği, Demokratların ilericileri kazanmak için bu kam-

217 a.g.e., s. 150-151.

218 Ahmet Emin Yalman, "Fikret ve Nâzım Hikmet", *Vatan*, 19 Ağustos 1949. Aktaran Saime Göksu ve Edward Timms, *Romantik Komünist*, Doğan Kitap, 2001, İstanbul, s. 259.

panyaya destek verdikleri şeklindedir.²¹⁹ Bu ikincisi, akla daha yatkındır. Muhtemelen Demokratlar bu kampanyayla CHP'yi sıkıştırmayı ummuşlardır. Antikomünizmin doruk noktasına ulaştığı bir dönemde Türkiye'de komünizmin en önemli sembolünü affetmek, CHP'nin alabileceği bir risk değildi. Öte yandan iktidar içeride ve dışarıda baskı altındaydı. Son olarak, Yalman'ın daha ziyade Türkiye'nin uluslararası itibarı konusundaki kaygıları nedeniyle böyle hareket ettiği de ileri sürülmüştür.²²⁰

Yalman'ın gagesi her ne idiye, *Vatan* gazetesinde yayımlanan yazılardan sonra gözler TBMM'ye çevrildi. Beklenen af yasası çıkmayınca Nâzım Hikmet 1950 yılının Nisan ayında açlık grevine başlama kararı aldı. Bunun üzerine, başta ilerici gençler ve aydınlar, Nâzım'ın hayatını kurtarmak kaygısıyla harekete geçmişlerdir. Bu, besbelli ki bir TKP kampanyasıdır. Parti de uluslararası bağlantılarını ve her tür olanağını harekete geçirir. Kampanyanın Partideki sorumluları örgüt sekreteri Zeki Baştımar, İstanbul il sekreteri Tevfik Dilmen ve gençlik komitesi sekreteri Şevki Akşit'tir.²²¹

Hükümet artan baskı üzerine Nâzım'ın Bursa hapisanesinden İstanbul'a naklini kabul ederek bir ödün vermiş; Nâzım da, bu geri adım üzerine araya dostlarının da girmesiyle açlık grevi kararını ertelemişti. Nâzım'a yapılan haksızlığın hukuki boyutu da artık açıkça kamuoyunda tartışıldığına göre, bir şekilde serbest bırakılması bekleniyordu. Ancak bu beklenti gerçekleşmeyince Nâzım Mayıs ayında bir kez daha açlık grevine başladı. Ülkenin seçim sürecine girmesi nedeniyle açlık grevi kamuoyunda yeterince ses getirmemiş, Abidin Dino ve Zekeriya Sertel'in de araya girmesiyle Nâzım açlık grevine ara vermeye ikna edilmiştir. Bu kararı almasını kolaylaştırmak için, aralarında Halide Edip Adıvar gibi ünlü isimlerin de bulunduğu aydınlar tarafından imzalanan bir bildiri ile Nâzım açlık grevini durdurmaya çağırılmıştır.

Aslında 1949 yılından itibaren Nâzım'a özgürlük kampanyasının uluslararası ayağı örüldü. Merkez Paris'ti. Paris'te Türkiye'den giden ve aralarında TKP'lilerin de olduğu ilerici aydınlar, sanatçılar ve öğrencilerin oluşturduğu İleri Jön Türkler Birliği (İJTb), kampanyanın örgütlenmesine öncülük ediyordu. Bu çalışmalara aktif olarak katılan Tacettin Karan, Ahmet Emin Yalman'ın "Tevfik Fikret ve Nâzım Hikmet" başlıklı yazısını

219 Sertel, *Roman Gibi*, s. 374-75.

220 Göksu ve Timms, *a.g.e.*, s. 257.

221 Şen, *a.g.e.*, s. 25-26.

okuduktan sonra işe koyulduklarını, Fransız Komünist Partisi üyesi öğrencilere giderek yardım istediklerini anlatır. Eylül ayında Nâzım Hikmet'i kurtarma kampanyasını yürütmek üzere uluslararası bir komite kurulur. "Nâzım Hikmet'i Kurtarma ve Eserlerini Yayma Komitesi" adını alan komitenin başına İJT'nin teklifini kabul eden FKP üyesi Macar şair Tristan Tzara geçmiştir. Komite özellikle aydınlar, bilim insanları ve sanatçılar arasında yürütülecek faaliyetleri örgütleme görevini üstlenmiştir. Kampanya kısa sürede büyük ses getirmiş, dönemin dünya çapında ünlü aydın ve sanatçılarından destek alınmıştır. Karan, kampanyaya destek veren isimler arasında Louis Aragon, Paul Eluard, Phillippe Soupault, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Dominique Desanti, Albert Camus, Pablo Picasso, Yves Montand, Simone Signoret gibi sanatçı ve yazarları sayar ve şu bilgiyi ekler:

*"Bu edebiyat ve sanat dünyasının tanınmış şahsiyetleri yanında Uluslararası Barış Sevenler Komitesi, Uluslararası Hukukçular Birliği, Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu, Enternasyonal Öğrenciler Birliği ve biz, İleri Jön Türkler Birliği (Union des Jeunes Turcs Progressistes) birlikte Nâzım Hikmet'i Kurtarma ve Eserlerini Yayma Komitesi'ni (Comité Pour la Libération de Nâzım Hikmet et la Diffusion de ses Oeuvres) kurduk."*²²²

Nâzım Hikmet'in bırakılması çağrılarına Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu, Dünya Barış Konseyi ve Uluslararası Demokratik Hukukçular Birliği gibi komünist hareketin cephe örgütleri de destek verir. Tzara'nın imzasıyla 6 Kasım 1949'da Türkiye başbakanına bir mektup gönderilerek Nâzım Hikmet'in özgürlüğüne kavuşması talep edilir. Türkiye'nin yurtdışındaki diplomatik temsilcilikleri önünde, New York ve Paris'te gösteriler yapılır. Dünya Barış Konseyi ise 1950 yılında Nâzım Hikmet'e "Dünya Barış Ödülü" verilmesi kararı alır.

Bu sırada Nâzım Hikmet'i Kurtarma ve Eserlerini Yayma Komitesi çeşitli yerlerde basın açıklamaları ve toplantılar düzenlemiş, bir yandan da büyük şairin şiirlerini sevdirmek ve yaymak için bazı şiirlerinin Fransızcasını çoğaltarak dağıtmıştır. Nâzım zaten 1930'lardan beri Fransa'da bilinen bir isimdir. Şiirleri çeşitli dergilerde, FKP'ye bağlı yayın organlarında yayımlanmıştır. Fahri Petek 1949-1950 döneminde Paris'te bulunan Sabahattin Eyüboğlu'nun da Hasan Güreli takma adıyla ve Aragon'un yardımıyla Nâzım'dan çeviriler yaptığı bilgisini vermektedir. Böylece Eyüboğlu, Nâzım

kampanyasına örtük de olsa destek vermiştir.²²³ Paris'te Saint-Michel'de düzenlenen ve hayli etkili olan Nâzım Hikmet gecesine ise Attila İlhan katılarak Nâzım'ın şiirlerini okur.²²⁴ 13 Ocak 1950'de de Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği önünde ses getiren bir protesto gösterisi gerçekleştirilir.²²⁵

Türkiye'de ise Nâzım'ın açlık grevine başlaması üzerine oğlunun kurtarılması için destek isteyen annesi Celile hanım, boynuna asılı bir dövizle Galata Köprüsü başında durmuş ve vatandaşları Nâzım'a sahip çıkmaya çalışmıştır. Dövizde "Haksız yere mahkûm edilen oğlum Nâzım Hikmet açlık grevindedir. Ben de ölmek istiyorum. Gece gündüz oruçluyum. Bizi kurtarmak isteyenler bu deftere adreslerini yazarak imzalasınlar. Annesi: Ressam Celile" yazılıdır. Bu sırada Garipçiler olarak bilinen üç şair Orhan Veli, Melih Cevdet ve Oktay Rifat da Nâzım'a destek vermek için 3 günlük açlık grevine başladıklarını ilan ederler.²²⁶

İYTGD Türkiye'deki kampanyaya dört elle sarılmıştır. O sırada derneğin başkanlığını yapan İlhan Berktaş, resmi makamlara telgraflar çektiklerini, çağrılar yaptıklarını belirttikten sonra kampanyayı kurumsal olarak üstlenme kararı vermelerini şöyle anlatır:

"Kampanyanın etkili olması ve sonuç alınabilmesi için başında bir tüzel kişiliğin yer alması gerekiyordu. Oysa 1946 sıkıyönetiminde sol siyasi partiler ve sendikalar kapatılmış, yöneticileri tutuklanmış ve cezalandırılmışlardı. "Dernek bu ağır görevi üstlenme kararı aldı. Hem de hiç tartışma çıkmadan ve oybirliği ile. Hani Parmaksız Hamdi'nin, 'Hepinizi toptasam bir vagonu ancak doldurursunuz, neyinize güveniyorsunuz,' diye küçümsediği dernek..."²²⁷

Nâzım Hikmet'in açlık grevine başlaması ve ilerici gençlerin büyük şairi sahiplenmesi üzerine kamuoyunda gençlik örgütlerinin de dahil olduğu bir tartışma başladı. İYTGD özellikle MTTB'yle karşı karşıya geliyordu.

Sevim Tarı, anılarında İYTGD olarak 8 Mayıs 1950 günü aralarında yaptıkları bir toplantıda bir bildiri kaleme alıp dağıtmaya karar verdiklerini yazar. "Nâzım Hikmet'i Kurtarınız" başlıklı bildiri 48 bin adet bastırılır

223 Güzel, *Fahri Petek...*, s. 233.

224 a.g.e., s. 237.

225 İrşad Sami Yuca, "Demokrat Parti Döneminde Sivil Bir Muhafız Örgüt Örneği: İleri Jön Türkler Birliği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12, Ağustos 2017, s.80 (toplantı bilgisinin aktarıldığı kaynak: Emin Özdemir, A. Fatih Şendil, "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi - CTAD*, Bahar 2016, Sayı 23)

226 Bir süre öncesine kadar Nâzım'ın şiirinin tek satırını bile yayımlayamayan dergilerde Nâzım'a yazılan şiirler yayımlanmaya başlanır. Bunlardan biri Cahit Sıtkı Tarancı'nun *Yaprak* dergisinde yayımlanan şiiridir. Şöyle biter şiir: "En yavuz evladı memleketin/Nâzım Ağbi mapushanelerde çürür".

227 Berktaş, a.g.e., s. 83.

ve öğrenciler bu bildiriye İstanbul'un çeşitli semtlerinde dağıtırlar. İlhan Berk'tay, bildiri dağıttıkları Ortaköy'de nasıl karşılandıklarını şöyle anlatır:

*"50'lerin Ortaköyü büyük coşkuyla karşıladı bizleri. 'Üniversiteliler gelmiş' sesleri arasında çarşı içinden dere ağzına kadar zorlukla yürüyebiliyorduk. 'Ben Bursa'da Nâzım babayla birlikte yattım' diye bildiri isteyen mi ararsın, üzerindeki iş gömleği kan içinde, herhalde bir kasapta da ya da sakatatçı-da çalışan ve 'Bana bir avuç ver, tütün depolarında dağıtayım' diyen bir Roman vatandaş mı? Kısa zamanda üzerimizdeki bildiriler bitme noktasına geldi."*²²⁸

Bildiri dağıtımına polis engel çıkartsa da çalışma heyecan yaratır. Gençlerden Sevinç Tanık, o gün Tahtakale'de bildiri dağıtırken neler yaşadığını *Nâzım Hikmet* dergisinde büyük şaire hitaben yazdığı yazıda "Nâzım Ağabey, Beyanname dağıttığımız günü bir görseydin hüngür hüngür ağlardın. O gün, bütün İstanbul halkı bizi kucakladı. Ve ben ömrümde ilk defa en cesur, en fütursuz günümü yaşadım"²²⁹ sözleriyle anlatır. *Nuhun Gemisi* Nâzım'ın kurtarılması için başlatılan kampanyaya aktif olarak katılır. Kampanyanın *Nâzım Hikmet* adlı bir de yayın organı çıkarılır. Dilinden anlaşıldığı kadarıyla, *Nâzım Hikmet* dergisini de ağırlıklı olarak öğrenciler çıkarmıştır. 11 Mayıs 1950 tarihli sayısı "Nâzım öldürülmek isteniyor" manşetiyle çıkan dergide, manşet yazısı "Biz inkılapçı Türk gençleri, bütün Türk halkını bizimle birlik olmaya davet ediyoruz" çağrısıyla bitmektedir. *Hür Gençlik* de 15 Mayıs'ta Nâzım Hikmet özel sayısı yayımlar.²³⁰ Çalışmalar sık sık polis müdahalesine maruz kalmakta, dergi dağıtanlar gözaltına alınmaktadır.

Laleli'de 15 Mayıs 1950 günü düzenlenen Çiçek Palas toplantısı için Valiliğe başvuran İYTGD Sekreteri Vecdi Özgüner, dönemin valisi Fahrettin Kerim Gökay tarafından tehdit edilir. Etkinlik emniyet görevlileri ve faşistler tarafından defalarca sabote edilmeye çalışılmıştır. Katılanlar, ünlü işkenceci polis şefi Parmaksız Hamdi'nin salona girdiği an amirlerine selam vermek için çok sayıda sivil polisin ayağa kalktığına tanık olmuşlardır. Faşistlerin İstiklal Marşı okuyarak toplantıyı kesmeye çalışması üzerine öğrenciler "Ya ya ya şa şa şa Nâzım Hikmet çok yaşa" sloganları atarak faşistleri bastırırlar. Konuşmaların yapıldığı, şiirlerin okunduğu etkinliğin bitiminde kitle salondan ancak polisin tek tek kimlik kontrolü ile çıka-

228 *Toplumsal Tarih*, Sayı 77, Mayıs 2000'den aktaran Berk'tay, a.g.e., s. 84.

229 Sevinç Tanık, "Nâzım Hikmete mektup", *Nâzım Hikmet*, 15 Mayıs 1950, s. 4.

230 Bakınız: https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hur_genclik/hur_genclik_50_ozel_sayi.pdf

bilmiştir. Dışarıda ise gençleri linç etmek için hazırlanan faşist bir grup ellerinde taşlarla beklemektedir. Emniyet güçleri bu gruba müdahale etmemiş, hatta dönemin valisi faşist gruba hitaben provokatif bir konuşma dahi yapmıştır. Salondan çıkarılanlar cemselere doldurulmuş, Gökay cemselerin üzerlerine örtülü olan brandaları açtırarak gençlerin taşlanması kolaylaştırmaya çalışmıştır.²³¹ Çiçek Palas bölgesinden bu şekilde uzaklaştırılan ilerici gençler karakola bile götürülmeden cemselerden indirilerek serbest bırakılırlar. Ancak bu, olayların sonu olmamış, Nâzım için etkinlik düzenleyen gençlerden bazıları daha sonra tutuklanarak uzun süre tutuklu kalmıştır. Öğrencilere faşistlerin tanıklığı ile “Yaşasın komünizm!” diye bağırdıkları iddiasıyla dava açılacak, öğrenciler ancak Yargıtay’da beraat edeceklerdir.²³² Bilal Şen anılarında İYTGD’nin Çiçek Palas toplantısı için işçileri örgütlediklerini, işçilerin birer sopayla güvenlik almaya geldiğini, ancak saldırı başlayınca tam bir bozgun yaşandığını anlatır.²³³

Kampanyanın çok etkili olmasına karşın CHP hükümeti de 1950’de görevi devralan DP hükümeti de Nâzım’ı serbest bırakmaya yanaşmaz. DP’nin seçim vaatleri arasında olan kısmi genel af Nâzım Hikmet’i dışarıda bırakmaktadır. Ancak af kapsamına alınmayan mahkumlar için getirilen ceza indirimi sayesinde Nâzım Hikmet 13 yılın ardından özgürlüğüne kavuşur.

4.18. Türk Barışseverler Cemiyeti

ABD, uluslararası antikomünizmin lider ülkesi olarak gerekirse askeri müdahale ve işgal politikalarına başvurabileceğini ilk kez Kore Savaşı ile göstermişti. Kore’ye düzenlenecek saldırı için BM Güvenlik Konseyi’ni boykot eden Sovyet temsilcisinin olmamasını, dolayısıyla alınacak kararı “veto” edemeyecek olmalarını fırsat bilen ABD, konseyden Kore’deki komünistlere karşı askeri müdahale kararı çıkartabildi. Böylece İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sadece beş yıl sonra, Uzak Asya yeniden çok taraflı bir sıcak savaşa sahne oluyordu. Karar, 27 Haziran 1950’de alındıktan sonra DP hükümeti harekete geçmiş, 25 Temmuz’da Kore’ye ABD ile birlikte savaşmak üzere 4 bin 500 kişilik bir askeri birlik gönderme kararı

²³¹ Berktaş, *a.g.e.*, s. 90-92.

²³² İlk mahkûmiyet kararını veren Ağır Ceza Mahkemesi başkanı, aradan yıllar geçtikten sonra, davanın tutuklanan sanıklarından Sosyal Yayınları’nın sahibi ve yöneticisi Enver Aytekin’le rastlaşır. Kararla ilgili, “Çok ağır baskılar altında kalmıştım, direnemedim” diyecek, özrünü diğer arkadaşlarına da iletmesini isteyecekti. Berktaş, *a.g.e.*, s. 103

²³³ Şen, *a.g.e.*, s. 25-26.

almıştır. Asker gönderme kararının TBMM’de alınması gerekirken, hükümetin Anayasal prosedürü yok sayarak savaşa katılma kararını tek başına vermiş olması muhalefetin tepkisini çeker. Ancak CHP başta olmak üzere, resmi muhalefet hükümetin kararını eleştirirken itirazını anayasal prosedürün çiğnenmiş olmasıyla sınırlamaktadır. Zaten bir süre sonra ülkede yaratılan antikomünist hava, savaşa gönderilen birlikler üzerinden yapılan militarist şov, “şehitlik” kavramı etrafında şekillenen savaş yanlısı din propagandası CHP’yi de içine alır. Bu koşullarda, Türkiye’nin Kore’ye asker göndererek savaşa katılmasına karşı tek gerçek itiraz Türk Barışseverler Cemiyeti’nden, yani TKP’den gelmiştir.

Türk Barışseverler Cemiyeti, Dünya Barış Konseyi’nin öncülüğünde emperyalizmin savaş politikalarına karşı barışın savunulması amacıyla başlatılan uluslararası örgütlenmenin Türkiye ayağı olarak, TKP’nin öncülüğünde kuruldu. 20-25 Nisan 1949’da Paris’te ve Prag’da Dünya Barış Partizanları Kongresi (Congrès Mondial des Partisans de la Paix) toplanmıştır. 1950 Mart ayında Stockholm’de toplanan Dünya Barış Kongresi’nde barış mücadelesinin yaygınlaşması doğrultusunda nükleer silahlanmaya ve savaşa karşı kaleme alınan “Stockholm Çağrısı”nın dünya halklarına ulaştırılması kararlaştırılır. Dünya barışına karşı ABD’nin atom bombası tehdidi sürmekteyken, 1949 yılında bu tehdide emperyalist bir askeri ittifak olarak kurulan NATO eklenmişti. Bu koşullarda komünist partiler, ilerici örgütler ve aydınlar barışın savunulması için harekete geçiyorlardı. Türkiye’de Barışseverler Cemiyeti’nin ortaya çıkmasını da bu uluslararası mücadele kapsamında ele almak gerekir. Cemiyet, aynı zamanda, TKP’nin bir süredir yürütmekte olduğu cephe siyasetinin bir ayağıdır.

Türk Barışseverler Cemiyeti, faaliyetlerine resmi olarak 14 Temmuz 1950’de başladı. Cemiyetin başkanlığını Partinin Ankara merkezli aydın örgütlenmesinde yer alan Behice Boran üstlenmişti. Yönetim Kurulu yine bu aydın çevreden isimlerle gençlik örgütlenmesinden gelen kadroları içeriyordu.

Türk Barışseverler Cemiyeti, hükümetin Kore’ye asker gönderme kararı üzerine harekete geçti. Behice Boran ve Genel Sekreter Adnan Cemgil, TBMM Başkanlığı’na bir dilekçe vererek hükümetin askeri birlik gönderme kararının Türkiye ve BM Anayasası’na aykırı olduğunu belirtmiş, kararın iptalini istemiş, TBMM’yi olağanüstü olarak konuyu görüşmeye çağırılmışlardır. Daha sonra hükümetin kararını protesto eden bir bildiri hazırlanmış ve İstanbul’da yaygın olarak dağıtılmıştır. Cemiyet üyeleri başta Behice Boran olmak üzere 28 Temmuz günü Eminönü, Galata Köprüsü,

Beyoğlu, Samatya, Eyüp, Fener, Beşiktaş, Ortaköy gibi kentin önemli semtlerinde bu bildiriye dağıtmışlardır. Bunun üzerine Cemiyet üyeleri gözüaltına alınır, basında barışseverleri karalama kampanyası başlatılır. Bu tür kampanyalarda iktidarlar tarafından kendilerine mutlaka bir rol verilen devlet güdümlü gençlik örgütleri tekrar sahneye çıkmış; MTTB, Türk Gençlik Derneği (TGD), İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği gibi örgütlere “komünizmi tel’in” etkinlikleri düzenlettirilmiştir. Ayrıca partilerin, derneklerin ortak katıldığı bir miting yapılır. Bu gelişmeler üzerine barışseverleri hedef alan Başbakan Menderes, Cemiyetin “milletlerarası kökü olduğunu,” bunun bir komünist tahrikatı olduğunu ileri sürmüştür. CHP ise asker göndermeye karşı çıkmamakla birlikte kararın TBMM’de alınmamış olmasına itiraz ettiği için, barışseverlerin haklı mücadelesinden uzak dursa da, iktidar ve iktidar yanlısı basın tarafından “Barışseverlerle aynı satta olmak” suçlamasından kurtulamaz.²³⁴ DP ve CHP’nin karşılıklı olarak birbirlerini komünizm yanlısı olmakla suçlamaları, bu dönem siyasetinin alışıldık özelliklerinden biridir.

Bu esnada savaşın bir cihat olduğu iddiası bile ortaya atılmış, “şehitlik” gibi kavramlar üzerinden savaş kutsallaştırılmaya çalışılmıştır. Gericici ve hükümet yanlısı basında barışseverlere karşı başlatılan karalamalar, Türkiye tarihinde antikomünizmin dinsel bir örtüyle propaganda edildiği ilk güçlü kampanyayı oluşturur.

Bu saldırılara karşı *Hür Gençlik* dergisinin Ağustos sayısında “Gençliği Barış Mücadelesine Çağırıyoruz” ve “Barışçı Gençlik Protesto Ediyor” başlığını taşıyan yazılar yayımlanır. Bu yazıları içeren ön kapak ve arka kapak sayfaları duvarlara afiş olarak da yapıştırılmıştır. Bu faaliyetler üzerine dergi yöneticisi Nihat Sargın, TCK’nin 161. maddesine göre “milli menfaatlere aykırı davranmak” suçlamasıyla tutuklanarak askeri cezaevine konur.²³⁵ *Nâzım Hikmet* dergisi yazı işleri müdürü Mustafa Fahri Oktay (Veli Gündüz) da tutuklananlar arasındadır.

Barışseverlere bir destek de Paris’ten, İleri Jön Türkler Birliği’nden gelmiştir. Türkiye’deki tüm gençlik örgütlerine Kore Savaşı’na asker gönderilmesi kararına karşı çıkılması için mektuplar gönderen İleri Jön Türkler, Cemiyet üyelerinin tutuklanmasını hukuksuzluk olarak nitelemiştir. Konuyu bir yazıyla BM Genel Sekreterliği’ne ileten İleri Jön Türkler, barışseverlere yönelik baskıdan söz ederek evrensel hak ve hürriyetlerin ihlal

²³⁴ Doğan Duman, “Kore Savaşı ve Türkiye’de Savaş Karşısı Bir Örgütlenme: Türk Barışseverler Cemiyeti, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 19 (39), 2019, s. 684-685.

²³⁵ Sargın, vd., a.g.e., s. 39.

edildiğini vurgulamış ve bu nedenle DP'nin aldığı kararların bağlayıcılığının olmadığını savunmuştur.²³⁶ İleri Jön Türkler o sırada özellikle gençliğe hitap eden bildiriler yazarak bunları Türkiye'ye gizlice sokuyordu. Bunlardan biri de Kore Savaşı'na ilişkindir.

Barışseverlere yönelik baskı bir cadı avı halini aldı. 8 Ağustos'ta "solcu neşriyata yönelik, milli menfaate aykırı olduğu gerekçesiyle" soruşturma başlatıldı, bu kapsamda Aziz Nesin'in çıkardığı *Yeni Baştan* ve *Hür Markopaşa* ile *Barış* dergilerinin yayıncıları gözaltına alındı. İstanbul, Ankara ve İzmir'de barışseverlere verilen cezaları eleştiren 17 mizah dergisi de kapatıldı. Gerici Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, İleri Jön Türkler'in üyesi olan öğrencileri hedef alarak Bakanlık tarafından yurtdışı bursuyla Fransa'ya gönderilen öğrencilerden bazılarının Türkiye aleyhine propaganda yaptıklarını ileri sürerek bu gençleri Türkiye'ye geri çağırılmış, bursları kesmekle ve vatandaşlıktan çıkarmakla tehdit etmiştir.

Türk Barışseverler Cemiyeti, Kore savaşını protesto eden bildiri üzerine 28 Temmuz 1950'de kapatıldı ve üyeler için mahkeme süreci başladı. Buna paralel olarak, basında da bir linç kampanyası yükseliyordu. Cemiyet dağıttığı bildiriye yasaya uygun bir biçimde emniyete iletmış olmasına rağmen, gizli bildiri yayımlamakla suçlandı. Bildiriye basan matbaacı yargılama kapsamına sokuldu. Aralık ayında Ankara'da Askeri Mahkeme'de başlayan yargılamada barışseverlere "siyasi maksatlar gütmek, ABD ile dostluğumuzu bozmaya teşebbüs etmek, halkın hükümete itimadını kırmak, milli mukavemeti zaafa uğratmak" gibi siyasi ve belirsiz suçlamalar yöneltilmiştir. Sonuç olarak Türk Barışseverler Cemiyeti kurucularından Behice Boran, Adnan Cemgil, Osman Fuat Toprakoğlu, Muvakkar Güran, Vahdeddin Barut, Nevzat Cemil Özmeriç ve Reşat Sevinçsay Askeri Ceza Kanunu'nun 58. maddesi ve Türk Ceza Kanunu'nun 161. maddesi gereğince on beşer yıl ağır hapis cezasına mahkum edildiler. Suçun barış zamanı işlenmiş olması dikkate alınarak ceza 3 yıl 9 aya indirildi. İtiraz prosedürlerinin sonunda ikinci yargılamada 13 Haziran 1951'de barışseverlere bir yıl üç ay ağır hapis cezası verildi.²³⁷

4.19. Barış Dergisi

TKP'nin cephe siyasetinin başlıklarından biri olarak "barış" mücadelesini Türkiye'nin siyasi gündemine getirme çabası, aslında Türk Barışseverler

236 İrşad Sami Yuca "Demokrat Parti Döneminde Sivil Bir Muhafız Örgüt Örneği: İleri Jön Türkler Birliği" *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (12) Ağustos 2017, s. 90.

237 Duman, a.g.e., s. 686-87.

Cemiyeti'nin kurulmasından birkaç ay önce başlamıştır. "Amaç, barış mücadelesinin düşünsel ortamının oluşturulmasıydı."²³⁸ Bu bağlamda yayımlanmaya başlanan *Barış* dergisinin ilk sayısı 15 Nisan 1950 tarihinde çıktı. Bu adım TKP'nin "barış davası"nın Türkiye ayağını örgütleme kararının bir parçasıydı. Muhtemelen dergi de derneğin kurulmasına öncülük etmek üzere çıkarılmıştır.

Nisan-Ağustos 1950 arasında on beş günde bir yayımlanan, Rifat Pehlivan'ın sahipliği ve sorumluluğunda yayımlanan *Barış* dergisinin logosundaki kuş figürünü Abidin Dino tasarlamıştır. Dergi "barış" mücadelesini ABD emperyalizminin siyasi, ekonomik ve askeri yayılmacılığına karşı mücadeleyle bir arada işlemiştir. Dünya barış kongrelerine dair gelişmeleri aktarmış, farklı coğrafyalardaki siyasi gelişmeleri ve emperyalizme karşı mücadeleleri haberleştirmiş, halkı barış mücadelesine destek vermeye, özellikle Stockholm Çağrısı'nı imzalamaya çağırmıştır.

Öte yandan, ABD emperyalizminin Türkiye'de artan etkisine dair yapılan eleştirinin Amerikancılışmaya işaret edecek biçimde geniş bir kapsamda ele alınmış olması da bir diğer dikkat çekici unsurdur. *Barış* "Holivut Emperyalizmi' Yerli Filimcilüğimizin Karşılaştığı Tehlike" gibi kültürel emperyalizmin Türkiye'de artan etkisine değinen yazılara yer vererek konuyu eleştirel bir tavırla gündeme getiren ilk yayınlardan biri olmuştur.

Dergi, Nâzım Hikmet kampanyasına da destek vermiş, Nâzım'ın mahkûmiyetinin hukuksuzluğuna ilişkin bilgi aktarmış, Nâzım'ın şiirlerini basmış ve Nâzım'la ilgili farklı kalemlerden çıkan yorumlara yer vermiştir. Örneğin, İlhan Berk'in dünya şairleri arasında Nâzım Hikmet'i ele aldığı bir yazı *Barış* dergisinde yayımlanmıştır.²³⁹

Dönemin antikomünizminin ne kadar baskıcı olduğu, işi ne kadar irasyonel noktalara vardırılabildiği ve her türlü sınıfsal eleştiriye suç kapsamına aldığı düşünülecek olursa, dünya barışı ele alınırken bir yandan da sosyalizmin anlatılmaya çalışılması çok cesur bir iştir. *Barış* dergisi bunu, örneğin, Albert Einstein'ın "Neden Sosyalizm?" başlığıyla çevrilen bir makalesini iki sayısında yayımlayarak yapmaya çalışmıştır.²⁴⁰ Böylece barış mücadelesinin önemli isimlerinden Einstein'ın bir bilim insanı olarak

238 Serpil Güvenç, "Demokrat Parti faşizmine karşı kararlı bir muhalif ses: Türk Barışseverler Cemiyeti", soL Haber, 02.05.2017, <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/serpil-guvenç/demokrat-parti-fasizmine-karşı-kararlı-bir-muhalif-ses-türk-barışseverler>

239 N. İlhan Berk, "Dünyamızın Bugünkü Şairleri: Nâzım Hikmet, Aragon, Eluard, Pablo Neruda, Garcia Lorca, Langston Hughes", *Barış*, 1(1), 15 Nisan 1950, s. 4, 10, 11.

240 A. Einstein, "Neden sosyalizm?", *Barış*, 1(4), 1 Haziran 1950, s. 3, 10; A. Einstein, "Neden sosyalizm?", *Barış*, 1(6), 1 Temmuz 1950, s. 9.

saygınlığından yararlanılarak Türkiyeli aydının yazamadıkları, Einstein'ın kaleminden sunulmuş oluyordu. Zaten, dergide, barış davasının sınıfsal eşitsizliklerle, yoksullukla, sömürüyle bağlantılı olduğu sürekli olarak vurgulanıyordu.

Barış dergisi, dönemin siyasi gelişmelerini de ele almaktan geri durmaz. Özellikle Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinin bir irtica gösterisine dönüşmesi üzerine yazılanlar, Türkiye'nin siyasi istikameti ve TKP'nin gelişmeleri nasıl yorumladığını anlamak açısından önemlidir. F. Saffet imzasıyla çıkan bir yazıda CHP'nin Hitler Almanyası'na destek çıkan gruplara kol kanat gerdiği hatırlatılmış, *Tan* matbaası baskınının tertiplenmesi, Köy Enstitülerinin yıkımına göz yumulması gibi gerici politikalarla "ektiğini biçme" noktasına geldiği vurgulanmıştır. Yazıda, olayların sadece "dini irtica" başlığı altında yorumlanmasına çok yerinde itirazlarda bulunulmuştur.²⁴¹ Derginin kapağında yer alan "İrtica ve Mânası" başlıklı yazı, TKP'nin siyasi gelişmeleri son derece isabetli biçimde analiz ettiğini göstermektedir:

"İrtica bugün sadece dinin dış yüzünü, şeklini ilgilendiren bazı kanunî ve idarî tedbirlerin ihlâlî mânasına geliyor. Gazetelerin iri puntolarla 'tehlike işareti' vererek belirttikleri irtica işte bu irticadır.

*"Millî inkulâbın ana vasfını teşkil eden emperyalizm düşmanlığı bugün kuru bir lâftelâkki ediliyorsa, karşılığı babalarımızın, kardeşlerimizin kanlarıyla ödenmiş olan siyasi ve iktisadî bağımsızlığımız yabancılara bir buket gibi takdim edilmişse bu bir irtica değildir. Demokrasi dâvasının hakikî kahramanının, Türk işçisinin, Türk köylüsünün hürriyet ve demokrasi haklarından bugün nasibi yoksa, onun nasibi ancak şiddet ve baskı politikasının hedefi olmaksa bu bir irtica değildir. Harb kundakçılığını, millî ve dinî besliyecek her şey rağbette ise, lâıyıklık prensipleri unutulmuş, din yeniden mekteplere, üniversitelere sokulmuşsa bu bir irtica değildir."*²⁴²

Barışseverlerin Kore Savaşı'na karşı çıktıkları için tutuklanmasıyla birlikte dergi de kapatılmıştır. *Barış* dergisi de son sayısını Kore savaşına ve DP hükümetinin bu savaşa asker gönderme kararına ayırmış ve o gün halk arasında sık sorulan bir soruyu yineleyerek kapakta "Kore nere?" diye sormuştur.²⁴³

Barış mücadelesine ilişkin olarak Paris'teki TKP'lilerin yayınladığı *Barış Yolu* dergisinden de bahsetmek gerekir. Sevim Tarı'nın "dergicik" olarak

241 F. Saffet, "C.H.P. Ektiğini Biçiyor: İrticacı Körukleyenler", *Barış*, 1(2), 1 Mayıs 1950, s. 8.

242 "İrtica ve Mânası", *Barış*, 1(2), 1 Mayıs 1950, s. 1.

243 *Barış*, 1(8), 1 Ağustos 1950.

andığı bu küçük yayını Tarı, Gün Togay, Necil Togay, Sabiha Sertel, Yıldız Sertel ve Ulvi Uraz çıkarmıştır. Bu grup aynı anda hem derginin yazılarını yazmış, desenlerini çizmiş hem de dergiyi stensil kullanarak çoğaltıp Türkiye'ye postalamıştır. Dergideki desen ve resimleri Tarı çizmiştir. Derginin içeriğine bakıldığında emperyalizm eleştirisinin merkezi yer tuttuğu, NATO ve Kore Savaşı'na karşı çıkan yazılara yer verildiği görülür. Tıpkı *Barış* dergisinde olduğu gibi dünyadaki barış mücadelesinden, işçi ve emekçi hareketlerinden haberler verilir. Ama *Barış Yolu* çok daha amatör bir dergidir. Derginin gönderildiği Türkiye'deki adreslerin çoğu telefon rehberinden bulunmuştur. Dergilerin ele geçirilip imha edilmesini engellemek için toplu gönderim yapılamamış, Paris'ten Türkiye'deki adreslere tek tek posta göndermek çok maliyetli olduğu halde yurtdışında zaten mali olarak zor koşullarda yaşamak zorunda olan gençler, dergiyi Türkiye'ye kendi paralarıyla göndermişlerdir. Derginin postalanması işine o sırada Paris'te bulunan Vartan İhmalyan da yardım etmiştir. Gün Togay, Vartan İhmalyan'ın Lübnan'da bulunan kardeşi Jak İhmalyan'ın da dergiyi Lübnan'dan Türkiye'ye postaladığını daha sonra öğrendiklerini yazmaktadır.²⁴⁴ 1953 davasının mahkeme tutanaklarında *Barış Yolu* dergisinden de çok kez bahsedilmiş, Sevim Tarı ve Selçuk Uraz'ın bu dergideki çalışmaları aleyhlerine kanıt olarak gösterilmiştir.

Yurtiçinde ve yurtdışında sürdürülen bütün bu çabalar yoğun baskı koşullarında sınırlı ve kısa süreli olabildi. Buna rağmen, iktidarın Kore'de ülkenin gençlerini ölüme göndermesine karşı çıkabilen tek örgütün TKP olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. TKP, elindeki sınırlı olanaklarla hem Türkiye'de sermaye iktidarının "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesiyle ifade edilen Kemalist dış politikayı terk etmesine itiraz ediyor, bu ilkeyi CHP bile savunamazken gündemde tutuyor, hem de dünyada yürütülen barış mücadelesine Türkiyeli ilericiler adına sahip çıkıyor, onun parçası oluyordu.

Kore Savaşı'nı yoksul halk nezdinde meşrulaştırmak için Diyanet'i devreye sokan, hutbelerle, "şehitlik" kavramını istismar ederek ABD için yapılan savaşa kutsal bir örtü giydirmeye çalışan DP'nin gerici-Amerikancı politikalarına tek gerçek itiraz da TKP'den yükselmiştir. Bu yıllarda barışın savunulması, ölçeği küçük ama tarihsel önemi büyük bir mücadeledir. TKP ülkenin bütün ilerici değerlerinin biricik sahiplenicisi konumundadır.

Seçilmiş Kaynakça

Açıkgöz, Hayk, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge, 2006, İstanbul.

Adımlar dergisi: <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/adimlar-1943-1944/>

Akbulut, Erden, *Nail Çakırhan Anılar*, TÜSTAV Yayınları, 2008, İstanbul.

Akbulut, Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, *Vazife Yazıları*, Sosyal Tarih Yayınları, 2010, İstanbul.

Akgül, Hikmet, Şoför İdris Anılar, Yar Yayınları, 2004, İstanbul.

Ataç, Galip Mükerrerem, *Kırlı ve Altmışlı Yıllarda Antepli Sosyalistler*, (Derleyen: Ersin Tosun), Sosyal Tarih Yayınları, 2011, İstanbul.

Atıl, R., “İlahiyat bir ilim değildir: Binaenaleyh modern bir üniversitede yeri yoktur”, *Hür Gençlik*, Yıl 1, Sayı 3, 1 Ocak 1950. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hur_genclik/hur_genclik_50_003.pdf

Atılğan, Gökhan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam, 2007, İstanbul.

Bali, Rifat, “Cumhuriyet Arşivleri Belgelerini Göre Türk Ermeni Basını”, http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turk_ermen_i_basini.pdf

Barış dergisi, “İrtica ve Mânası”, *Barış*, 1(2), 1 Mayıs 1950, s. 1.

Barış 1(8), 1 Ağustos 1950.

Belli, Mihri, *Mihri Belli'nin Anıları*, *İnsanlar Tanıdım I*, Doğan Kitap, 1999, İstanbul.

Belli, Mihri, “TKP Üzerine”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (STMA)*, Cilt 6, İletişim, 1988, İstanbul.

Benderli, Gün, *Su Başında Durmuşuz*, Belge yayınları, 2003, İstanbul.

Berk, İlhan, “Dünyamızın Bugünkü Şairleri: Nâzım Hikmet, Aragon, Eluard, Pablo Neruda, Garcia Lorca, Langston Hughes”, *Barış* 1(1), 15 Nisan 1950.

Berktaş, İlhan, *Aşkta ve Kavgada Solmaz Hanım'la Bir Ömür*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, İstanbul.

Bilim ve Aydınlanma, “1946 Sendikacılığı döneminde işçi sağlığı: Yığın ve Sendika dergileri”, *soL*, 2 Mayıs 2020, <https://sol.org.tr/haber/1946-sendikaciligi-doneminde-isci-sagligi-yigin-ve-sendika-dergileri-3238>

Cantek, Levent, “TKP'nin desteklediği mizah dergisi: Nuhun Gemisi (1949-1950)”, *Toplumsal Tarih*, No: 154, Ekim 2006.

Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, Tokar Yayınları, 1979, İstanbul.

Derviş, Suat, *Anılar Paramparça*, İthaki yayınları, 2017, İstanbul.

Dinamo, Hasan İzzettin, “İki Emekli General ve bir Sivil Amirale”, *Yeni Ses* 16, (Tarih yok)

Dinamo, Hasan İzzettin, *TKP Aydınlar ve Anılar*, Yalçın Yayınları, 1989, İstanbul.

Dino, Abidin, "Avdet Edebiyatı", *Yeni SES*, 6(10) Temmuz 1941.

Dosdoğru, M. Hulusi, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, 1993, İstanbul.

Duman, Doğan, "Kore Savaşı ve Türkiye'de Savaş Karşısı Bir Örgütlenme: Türk Barışseverler Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(39), 2019.

Efe, Eren, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Sosyalist Hareket", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 15(59), 2007.

Einstein, Albert, "Neden sosyalizm?", *Barış*, 1(4), 1 Haziran 1950.

Esbabı Mucibeli Hüküm, BDS Yayınları, 2000, İstanbul.

Gabbay, Moris, *Cumhuriyetle Birlikte Büyüdüm*, Sosyal Tarih Yayınları, 2000, İstanbul.

Gerçek, "Okuyucularımızla Kısa Bir Hasbıhal", *Gerçek* 1(8), 12 Nisan 1950.

Gevrek, Meltem Ağduk, "Yurt ve Dünya / 1941-1944: 1940'ların 'solunun' Ankara çevresi", *Toplum ve Bilim*, 78, 1998, s. 255-271.

Göksu, Saim ve Timms, Edward, *Romantik Komünist*, Doğan Kitap, 2001, İstanbul.

Görüşler dergisi: <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/gorusler/>

Güler, Aydemir, "Adanalı işçi önderi Rasih Nuri İleri '1946 Sendikacılığı' makalesine sunuş, *Gelenek*, 128, Aralık 2015, <https://gelenek.org/adanalı-isci-onderi-rasih-nuri-ileri-1946-sendikaciligi-makalesine-sunus/>

Gün, 1 (1), 3 Kasım 1945.

Gün, Sayı 29, 30 Kasım 1946.

Güvenç, Serpil, "Demokrat Parti faşizmine karşı kararlı bir muhalif ses: Türk Barışseverler Cemiyeti", *soL Haber*, 02.05.2017, <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/serpil-guvenc/demokrat-parti-fasizmine-karsi-kararli-bir-muhalif-ses-turk-barisseverler>

Güzel, Şeyhmus, *Abidin Dino 1913-42*, Kitap Yayınevi, 2008, İstanbul.

Güzel, Şeyhmus, *Fahri Petek: Bir Hayat, Üç Can*, TÜSTAV Yayınları, 2008, İstanbul.

Güzel, Şeyhmus, *İşçiler Örgütleniyor*, Sosyal Tarih Yayınları, 2016, İstanbul

Hür Gençlik: <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/hur-genclik/>

Hür Gençlik, "Ankara'da Türkiye Gençler Derneği kuruldu", *Hür Gençlik*, 13 Aralık 1946. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hur_genclik/hur_genclik_46_002.pdf

Hür Gençlik, Nâzım Hikmet özel sayısı, https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/hur_genclik/hur_genclik_50_ozel_sayi.pdf

İleri, Rasih Nuri (derleyen), *Kırklı Yıllar-1: En Büyük Tehlike Faris Erkmán, Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum? Suat Derviş*, TÜSTAV, 2002, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri, *Kırklı Yıllar-3 1945 İGB Davası*, TÜSTAV Yayınları, 2003, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri (derleyen), *Kırklı Yıllar-4: 1947 TKP Davası*, TÜSTAV Yayınları, 2003, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri (derleyen), *Kırklı Yıllar-5: Kâzım Alöç İfşa Ediyorum, Mihri Belli Savcı Konuştu Söz Sanığıdır*, TÜSTAV Yayınları, 2006, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri, "1946 Sendikacılığı", *Gelenek*, 128, Aralık 2015, <https://gele- nek.org/1946-sendikaciligi/>

İleri, Rasih Nuri, *Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik*, Anadolu Yayınları, 1976, İstanbul.

İleri, Suphi Nuri, *Yeni Edebiyat 1940-1941: Sosyalist Gerçekçilik*, Scala, 1998, İstanbul.

Kansu, Işık, "Arşivden Çıkan Tarih: 80 Yıllık Çok Gizli Nazım Belgesi (1)," *Cumhuriyet*, 14 Eylül 2018, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/arsiv- den-cikan-tarih-80-yillik-cok-gizli-nazim-belgesi-1-1083340>

Karaca, Emin, *Unutulan Sosyalist Esat Adil: Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri*, Belge Yayınları, 2008, İstanbul.

Karan, Taci, "Paris'in 'Jön' Delikanlıları", *Cumhuriyet Dergi*, 12 Ocak 2013.

Kosova, Zehra, *Ben İşçiyim*, İletişim Yayınları, 1996, İstanbul.

Koç, Yıldırım, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*, GerçekYayınları, 1998, İstanbul.

Mumcu, Uğur, *Bir Uzun Yürüyüş*, Tekin Yayınları, 1993, Ankara.

Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, um:ag Vakfı Yayınları, 2019, Ankara.

Özçelik, Mustafa, *1930-1950 Arasında Tütünçülerin Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, 2003, İstanbul.

Özdemir, Emin ve Şendil, A. Fatih, "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu ; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi – CTAD*, Bahar 2016, Sayı 23, s. 337-367.

Taşhan, Suphi, "Bir Müteşaire", *Yeni SES*, 14, Ekim 1941.

TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul.

Sabiha Sertel, *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, Belge Yayınları, 1987, İstanbul.

Saffet, F., "C.H.P. Ektiğini Biçiyor: İrtıcaı Körukleyenler", *Barış*, 1(2), 1 Mayıs 1950.

Sargın, Nihat; Ormanlar, Şaban; Berktaş, İlhan; *Kuruluşunun 50. Yıldönümünde İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği (1946-1951)*, Baba Basımevi, 1997, İstanbul.

Sayılğan, Aclan, *Türkiyede Sol Hareketler*, Otağ Yayınları, 3. Basım, 1976, İstanbul.
Sertel, Sabiha, İlericilik Gericiilik Kavgasında Tevfik Fikret, Cumhuriyet Kitapları, 2006, İstanbul.

Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi, 2001, İstanbul.

SES dergisi: <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/ses/>

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, 1988, İstanbul.

Suciyan, Talin, *The Armenians in Modern Turkey: Post-Genocide Society, Politics and History*, I.B. Tauris, 2016, Londra ve New York.

Suciyan, T., "Tek Parti Döneminde Kapatılan Cesur Gazete: Nor Or", Talin Suciyan ile söyleşi, Agos, 07 Aralık 2013, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6154/tek-parti-doneminde-kapatilan-cesur-gazete-nor-or>

Sülker, Kemal, *Türkiyede Grev Hakkı ve Grevler*, Tüstav Yayınları, 2004, İstanbul.

Sülker, Kemal, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, TÜSTAV Yayınları, 2004, İstanbul.

Şen, Bilal, *Anılar-Notlar*, Derleyenler: Erden Akbulut-Ersin Tosun, Sosyal Tarih Yayınları, 2008, İstanbul.

Tanık, Sevinç, "Nâzım Hikmete mektup", *Nâzım Hikmet*, 15 Mayıs 1950.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt: 20, Toplantı 2, s.14/42, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d09/c010/gcz09010006.pdf>

Tinal, Melih, "Türkiye'de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği (1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 (2000), https://ataturkilkileri.deu.edu.tr/pdf/dergi9-10sayi/c3_s9_melih_tinal.pdf

Topçuoğlu, İbrahim, *Neden 2 Sosyalist Partisi 1946: TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi 1914-1960 I. Kitap*, Eser Matbaası, 1976, İstanbul.

Toplumsal Tarih sayı 77 içinde "Nâzım Hikmet'in Açlık Grevi (Mayıs 1950)", Mayıs 2000.

Toprak, Zafer, *Türkiyede İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, İstanbul.

Yalman, Ahmet Emin, "Fikret ve Nâzım Hikmet", *Vatan*, 19 Ağustos 1949.

Yeni Dünya, "Aziz okuyuculara:", *Yeni Dünya*, sayı 1, 1 Aralık 1945.

Yeni Dünya, "Kalkın ey ehli faşist!", *Yeni Dünya*, Sayı 4, 4 Aralık 1945.

Yeni S.E.S., Sayı: 9, İkinci Teşrin 1939.

Yuca, İrşad Sami, "Demokrat Parti Döneminde Sivil Bir Muhalif Örgüt Örneği: İleri Jön Türkler Birliği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017.

Yurt ve Dünya dergisi: <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yurt-ve-dunya-1941/>

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇÖZÜLÜŞ 1951 -1965

5.1. 1951 Tevkifatı

TKP Zeki Başıtar'ın liderliğinde 1947 yılı itibarıyla Ankara, İstanbul ve İzmir'de yeniden örgütlenmeye ve çalışmaya başlamıştı. Ancak en başından itibaren İzmir il teşkilatına polisin sızdığı,¹ daha sonra 1951 Tevkifatı'nda ve dava sürecinde ortaya çıkacaktır. Polis aynı zamanda sıkı bir takip çalışmasıyla TKP'lilerin bazı önemli görüşmelerini gün gün, saat saat belgeler. 1947'den 1951'e kadar herhangi bir operasyon yapılmadan bu hazırlığın sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.²

Bunun bir nedeni süregiden af tartışmaları olmalıdır. Muhtemelen TKP'lilerin erken tutuklanmaları durumunda aftan yararlanacakları düşünülmüştür.

Temmuz 1950 affı sayesinde 1946 sonundan beri hapiste tutulan Şefik Hüsnü Deymer ile 1944'ten beri tutuklu olan Reşat Fuat Baraner gibi partinin ileri gelenleri dışarı çıkmış, Tevkifat bu kişilerin ilk temasları da izlendikten sonra 1951 yılının Ekim ayında başlatılmıştır. Bu sırada TCK'nın ünlü 141 ve 142. Maddelerinde öngörülen ceza alt sınırlarının yükseltilmesi de gündemdeydi. Doğrusu, komünistlere karşı hazırlanacak iddianame için Emniyet bu değişikliğin de yapılmasını beklemeyi tercih ederdi. Ancak o sırada Türkiye'ye gelerek gerekli Parti görüşmelerini yaptıktan sonra Avrupa'ya dönecek olan Sevim Tarı'yı kaçırmamak için düğmeye basıldı. 141 ve 142'nin yeni hükümleri ilk tutuklananlara uygulanamadıysa da, Ankara ve İzmir ekibine uygulanacaktı. 141. maddeye idam cezasının

1 Sayılğan, Aclan, *Türkiyede Sol Hareketler*, Otağ Yayınları, 3.basım, 1976, İstanbul, s. 241.

2 1948'deki "Terziler Tevkifatı" (Sayılğan, *a.g.e.*, s. 242) hakkında elimizde sınırlı bilgi vardır; ancak bu operasyonun TKP örgütüne yönelik genel bir müdahale olmadığı anlaşılmaktadır.

eklenmesi, yargılananlar üzerinde büyük baskı oluşturmuştur.

Tevkifat 1950 seçimlerini kazanan DP'nin iktidar mekanizmasına tam olarak yerleşmesinden sonra gerçekleşmiştir. DP'nin böylesine büyük çaplı bir operasyona girişmesinde ABD ile kurulan Soğuk Savaş ittifakının payı vardır. Türkiye'de iktidarlar sürekli olarak komünizm tehlikesini abartarak ABD'den destek sağlamaya çalışmışlardır. Dolayısıyla, komünizmin Türkiye'de çok büyük bir tehdit olduğu iddiasını olgusal olarak desteklemekte zorlanan iktidar açısından bu tevkifat önem taşıyordu. 1951 Tevkifatı aslında pek çok açıdan 1940'ların devamıdır. Önceki yıllarda sürekli "deneyen" ama her defasında önü kesilen TKP'nin son girişimine devletin verdiği yanıtır '51...

TKP'nin yurt içinde neredeyse tutuklanmayan üyesi kalmamış, bütün üst düzey yöneticileri ağır cezalara çarptırılmış ve 1950'lerin geri kalanında Partinin ülke içinde örgütlü faaliyeti kesilmiştir. Bundan sonra yurtiçinde, uzun hapisane yılları 1950'de tamamlanan Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi deneyimi dışında bir çıkış olmamıştır. Tevfikat sonrası TKP'nin faaliyetlerini izlemek için yurtdışındaki örgüte bakmak gerekecektir.

Cumhuriyet tarihinin bu en ağır TKP tevkifatı, 26 Ekim 1951 günü başladı. O gün, öğrenci olduğu Paris'ten gelerek Türkiye'ye kısa bir ziyaret yapan Sevim Tarı Marsilya'ya hareket edecek gemiye binmek üzereyken Galata rıhtımında, üstünde TKP bildiri ve broşürleriyle yakalanır. Tarı'nın yanında Zeki Başımar'dan aldığı kitaplar ve plaklar da vardı. Bunların bir kısmını Nâzım Hikmet dergi çıkarmak için istemişti, bir kısmı ise Türkçe radyo yayınına hazırlık malzemesiydi. Tarı'nın yakalanması, uzun süredir devam etmekte olan bir polis operasyonunun ürünüydü. Bundan sonra başlayan tutuklama dalgasında TKP Merkez Komitesi'nin tamamı ele geçirildi. O sırada MK'da Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Mihri Belli, Mehmet Bozışık, Halil Yalçinkaya, Zeki Başımar yer alıyordu. Bir süredir faaliyetlere katılmayan ama resmi olarak MK üyesi olan Ahmet Fırıncı ve Celal Zühtü Benneci de tutuklandılar. Tarı'nın Nâzım'la görüşükten sonra ve onun isteği üzerine Türkiye'ye gitmesi, ilk başta Nâzım'ın olaylardaki rolünün sorgulanmasına yol açmışsa da bu tereddüt kısa sürmüştür.³

Tevkifatın nasıl başladığı ve neden bu kadar yaygınlaşabildiği konusunda bir iddia İsmail Bilen'e aittir. TKP'nin yurtdışı sorumlusu olarak görev yapan Bilen 12 Mayıs 1949 tarihli bir raporunda, 1948'de Yugoslavya

Komünist Partisi aracılığıyla örgüt sekreteri Zeki Baştımar'dan bir mektup aldığını anlatır. Bilen, Yugoslav KP'sine dayanarak mektubun Yugoslavya'nın o sırada Türkiye'de istihbarat şefliğini yapan kişinin eline geçtiğini, askeri ataşeninse eski bir İngiliz ajanı olduğunu ileri sürmektedir.⁴ Türkiye yetkililerine bu bilginin taşınması üzerine birkaç ay sonra polis harekete geçecektir... İstihbari bilgiler doğru olsa bile, bu, 1951 Tevkifatı'nın siyasi çerçevesinin Soğuk Savaş'la bağlantılı olduğu ve teknik hazırlığın TKP içine yerleştirilen ajanlar aracılığıyla yapıldığı gerçeğini de-ğiştirmemektedir.

Hükümet Eminönü'ndeki Sansaryan Han'ın üst katındaki 1. Şubeye "askeri tutukevi statüsü" vermiş, böylece komünistler bir bölümü 1x2 metrelik "tabutluklar" olan Emniyet hücrelerinde izole olarak uzun süre tutulmuşlardır. Öyle ki, sonunda Harbiye Askeri Cezaevi'ne nakledilmeleri, komünistlere bir ödül gibi gelmiştir. 1. Şube müdürü Ahmet Topaloğlu'nun ödülü ise daha sonra ilk Adalet Partisi hükümetinde Milli Savunma Bakanlığı koltuğu olacaktır. Yoğun işkence uygulanan Sansaryan Han aşamasında, özellikle tabutluklarda uzun süre tutulularda psikolojik sorunlar başta olmak üzere ciddi sağlık sorunları ortaya çıkmıştır. Örneğin, Şevki Akşit'in Emniyet'te hücredeyken çıkardığı seslerden akıl sağlığının bozulduğu yoldaşlarınca anlaşılmış, hastaneye nakledilmemesi üzerine kadın yoldaşları Sevinç Tanık (Özgüner)⁵ ve Nuran Bozer (Akşit) kısa süreli bir açlık grevine gitmişlerdir. Şevki Akşit ancak böylece hastaneye gönderilebilmiştir. Melahat Türksal'ın Harbiye Cezaevinden yeniden işkenceye alınmak üzere 1. Şubeye geri yollanması, yine kadınların açlık greviyle önlenmiştir. Burada, 1951 Tevkifatı'nın üzerinde durulmayan bir yönüne daha vurgu yapmak gerekir: O da komünist kadınların, başta Sevinç Tanık ve Nuran Bozer olmak üzere, bütün bu süreçte gösterdiği dayanışma, direnç ve mücadele azmidir. Komünist kadınlar 1951 Tevkifatı'nın yüz akıdır.

1953 yılında başlayan davada toplam 187 kişi yargılanmıştır.⁶ Tutuklananlar arasında asker kişiler olduğu gerekçesiyle tüm yargılamalar

4 Akbulut, *a.g.e.*, s. 32.

5 Sevinç Tanık (Özgüner) TTB Merkez Konseyi üyesiyken 1980'de faşistler tarafından evi basılarak öldürüldü. Hakkında bakınız: Uğur Pişmanlık, *Barış ve Sosyalizm Mücadelesinde Aydın Bir Hekim: Sevinç Özgüner*, Aratos yayınları, 2017, Tarsus.

6 1951 Tevkifatının mahkeme belgelerinin derlendiği *Esbabı Mucibeli Hüküm*'de (BDS Yayınları, 2000, İstanbul) yayınevinin sunuş metninde (s.4) 187 sayısı verilmişse de, derlemenin içinde haklarında hüküm verilen sanıklar olarak 1'den 184'e kadar numaralandırılmaktadır. Parti üyeliği suçu sabit görülmediği için beraat edenler buna dahil, Partiye sızdırılmış polis ajanları ise dahil değildir. Bu ayrıntılara ek olarak, sorgu tutanaklarında yakalanarak davaya dahil edilmemiş bir dizi üyenin de adının geçtiği görülmektedir. Yargılananların aldıkları cezalar da aynı kaynakta belirtilmiştir.

askeri mahkemede görülür. Dolayısıyla yargılama sadece TCK'ya göre değil, Askeri Ceza Kanunu'nun 148. Maddesine göre de yapılmıştır. TKP'liler hâkimlik dışında başka görevleri de bulunan askeri hâkimlerin durumunun yargı bağımsızlığına aykırı olduğunu dile getirerek itiraz etmişler, Zeki Baştımar hâkimlerin en yüksek idari amirlerinin TKP'nin siyasi hasmı olan Milli Savunma Bakanı olduğunu belirtmiştir.

TCK 141 ve 142. maddelerde ardı ardına yapılan değişikliklerle cezalar artırılmıştı. Mahkeme heyeti en yüksek cezayı vermek için elinden geleni yaptı. Örneğin herhangi bir belgede ya da ifadede TKP'nin "cebir ve şiddeti vasıta olarak kullanacağı" ifadesi yer almamış olsa da mahkeme heyeti, komünist partinin meşru yollarla iktidara gelmesinin mümkün olmadığını, işçi sınıfı diktatörlüğünü cebir yoluna başvurmaksızın kurmaya imkân olmadığını varsayarak cebir ve şiddet kullanılmış gibi hüküm vermiştir. Bu karara dayanak olarak ise ele geçirilen "TKP teşkilat prensipleri" başlıklı 12 sayfalık nizamnamenin ilk satırında "Partimiz Marksçı ve Leninci bir partidir" ifadesi gösterilmiştir. Sonuç olarak mahkeme sonucu verilen cezalar geçmiş yargılamalara kıyasla çok daha yüksektir. Öte yandan 141. maddede 1951 yılında yapılan değişikliğin sanıklara uygulanıp uygulanmayacağı tartışma konusu olmuş, sonuç olarak mahkeme Ankaralılar için ceza tabanını son değişiklik uyarınca daha yüksek uygulayarak beş yıl olarak belirlemiştir.

Davanın farklı yönlerinden bir diğeri de "pişmanlık" gösteren sanıklara ceza indirimi getirilerek itirafçılığın önünün açılmasıydı. Bu kişilerin arasında İstanbul ve Ankara il sekreterleri Tefvîk Dilmen ve Ömer Lütfî Tunçay'ın yer alması, örgütün neredeyse tamamının deşifre olmasına yol açmıştır. Mahkemede sanıklara karşı kullanılan bir diğer kanıt da, Mihri Belli'nin Sevim Tarı'dan istediği, Zeki Baştımar'la Tarı'nın görüşmelerine dair ayrıntıları içeren 28 sayfalık bir mektuptur. Belli bu mektubu Tarı'dan mahkeme salonunda almaya çalışınca mektup yakalanmıştır.

Yine TKP'nin o dönemde ürettiği bildiri, broşür gibi metinlerin içeriğini dava dosyalarında yer verildiği kadarıyla öğrenebiliyoruz. Davanın gerekçeli hükmünde yer alan bilgilere göre Sevim Tarı Galata'da yakalandığı zaman üstünde Haziran, Temmuz, Ağustos ayına ait bültenler bulunmuştur. Mahkeme bu bültenlerin içeriklerini şu şekilde özetlemiştir:

"...dış olaylar, emperyalist cepheye iç çalışmalar, İran olayları. Emperyalist blokun durumu. Barış Uğrunda Savaş başlıklı pragraflarda dünya olayları izah edilirken devamlı surette komünist dünyanın methüsenasının (övgü) yapıldığı, buna mukabil demokrasi cephesinin emperyalist, harbçi, istis-

marcı, olarak gösterilmek istenildiği ve bu fikirlerin müdafaasının yapıldığı; 'İç Olaylar' başlıklı paragrafta da yurdumuzun sömürge haline getirildiği, 'Zirai ve Mali Durum' adlı paragrafta da idarenin Amerikan emperyalizmi ile ortak olduğu ve memleketi iktisadi çöküntüye, işsizliğe, istihsaldeki geriliğe, tabii menbaların (doğal kaynaklar) elden çıkmasına sürüklediği ve nihayet hükümetin barış cephesine karşı Kore'de harbe girdiği fikrinin müdafaa edildiğinin görülmesi..."

Davaya dair belirtilmesi gereken bir başka nokta da, Mihri Belli'nin mahkemede sivil giyimli ABD askerlerinin bulunduğu iddiasıdır. Davanın amaçlarından birinin, ABD'ye Türkiye'de komünizm tehlikesi olduğunu göstermek olduğu düşünülürse bu iddia akla yatkın görünmektedir. Ayrıca o sırada Harbiye'de ABD askeri personeli bulunuyor, komünist tutuklular mahkemeye götürülüp getirilirken ABD'lileri görüyorlardı.⁸

Son derece gergin yaşanan tevkifat ve dava süreci, parti yöneticileri arasında kişisel çekişmeleri de ateşledi. Esas gerilimin tarafları öncelikle Zeki Baştımar ve Mihri Belli oldu; karşılıklı suçlamalar uzun yıllar sürdü. Belli, polisin parti örgütüne yıllar öncesinden sızmış olmasından ve Emniyet'teki ifadesinden dolayı 1951 Tevkifatı'ndan Baştımar'ı sorumlu tutuyordu. Aslında ikili arasındaki sorunlar tevkifatın öncesine gidiyordu. Mehmet Bozışık, Zeki Baştımar'ın Belli'nin çalışma tarzından rahatsız olduğunu aktarır. Belli kendi çalışma alanı dışında parti içinde özellikle gençlerle yatay ilişkiler geliştirmektedir; Baştımar, Belli'nin geçmişte MK üyesi olduğu halde Süleymaniye Camisi'ne mahya asma eylemini, Yunanistan'da gerilla mücadelesine katılmasını "serüvenci" bulmaktadır. Öte yandan Belli bu "maceralarıyla" Parti tabanında ve özellikle gençler arasında hayranlık duyulan bir liderdir. Karşılık olarak Belli de Baştımar'ın Ankara'daki aydın çevrenin etkisinde kaldığını ve Şefik Hüsnü'nün aleyhine tavır takındığını ileri sürmüştür. Bu iddiaların bir kısmı, ipler koptuktan sonra geriye dönük olarak husumetin gerekçelendirilmesi için üretilmiş olabilir. Ayrılan yollar iddiaları daha da keskinleştirmiş olsa gerektir. Örneğin, Belli'nin isim vermeden "salon sosyalisti" saydığı ve Baştımar'ı olumsuz yönde etkilemekle suçladığı Behice Boran, 1960 sonrası TİP'teki rolü nedeniyle de bu geçmişe dönük muhasebeye dahil edilmiş olabilir.

1951 Tevkifatı'nın başlamasıyla birlikte, Baştımar'ın ve Tarı'nın emniyette verdikleri ifadeler üzerinden, kişiselleştigi ölçüde anlamsızlaşan bir tartışma başlamıştır. Oysa dava sürecinde ikisinin ifadesi olmadan da

7 *Esbabı Mucibeli Hüküm*, s. 18

8 Belli, Sevim, *Boşuna mı Çığnedik*, Belge yayınları, 1994, İstanbul, s. 320.

polislin elinde zaten yeterince delil bulunduğu görölmüştür. Baştımar ile Tarı'nın buluşmaları polis tarafından izlenmiş ve rapor edilmiştir. Ayrıca Merkez Komitesi'nin ve hücrelerin ortaya çıkarılması için soruşturma sürecindeki diğer ifadeler de yeterliydi... Bu tartışma partiye uzun vadede büyük zarar vermiş, dava sürecinde ise Belli'nin, üzerinde rapor yakalatması gibi vahim gelişmelere neden olmuştur.

Anlaşıldığı kadarıyla bu tartışmada Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat, Belli'ye sahip çıkmışlardır. Baştımar daha Harbiye'deki tutukluluk günleri sırasında Partinin diğer liderlerinden uzaklaşır. Baştımar'ın, hapishanede MK'dan çıkarıldığı ancak kararın tebliğinin ertelendiği ve daha sonra bu kararın Moskova'dan döndüğü de ileri sürölmüştür. Aslında buradaki asıl sorun, kimin neyi ne kadar söylediği değil, MK'nın başta Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat gibi liderler olmak üzere bu tartışmayı kapatacak bir inisiyatif gösterememiş olmasıdır. Partinin siyasetsizliğe sürüklenmesi, kendisine yeniden harekete geçmek üzere yeni bir yön çizememiş olması, yıkıcı ve anlamsız tartışmaların öne çıkmasına yol açmıştır. Sorun buralarda aranmalıdır.

MK sekreteri Zeki Baştımar'ın sorgusunda uzun bir ifade vermiş olması yer yer ihanet olarak karalanmış ve çokça eleştirilmiş olmasına karşın, Baştımar'ın polislin elinde zaten var olan bilgileri tekrarlayanın ötesine geçmediği de söylenir. Dahası, Baştımar çoğunluğu Ankara'da bulunan ve doğrudan kendisine bağlı çalışan ve aralarında Mehmet Ali Aybar, Behice Boran gibi bir dizi önemli kadronun bulunduğu aydınlar grubunu korumayı başarmıştır. Bu tezi dile getiren Rasih Nuri İleri'nin Partiyle ilişkisi de bu kanaldan kurulmuştur.⁹

Öte yandan Belli, bir kez daha Komintern teamüllerinin dışına çıkarak mahkeme sürecinde siyasi savunma yapmamış, hatta, 1953 davasının kapalı görülüyor olması nedeniyle siyasi savunma yapmanın anlamsız olduğunu iddia etmiştir.

Baştımar ise yaptığı siyasi savunmada Parti çizgisinin ana hatlarını ortaya koyar. Her şeyden önce hükümetin NATO'ya girmek için memlekette komünizm tehdidi varmış gibi bir algı oluşturmaya çalıştığını, bu nedenle mevcut davayı yarattığını ve büyüttüğünü vurgular:

"Gericilik, siyasi lûgattaki mânasıyla, inkılâp ve sosyal reform hareketlerine yüz çevirme ve bunlara karşı aktif mücadeleyle geçme demekse, bugün mem-

leketimizde gericinin kim olduğu bellidir. Milli Mücadelenin memlekette sağladığı siyasi ve ekonomik bağımsızlık bugün ne haldedir? Kapitülasyonları süngüsünün ucuyla kaldıran bir milletin Lozanda temsilciliğini yapmış eski bir devlet adamı kendisinin açtığı bir yoldan kapitülasyonların yeniden geri geldiğı hakikatini son seçimler münasebetiyle ve rey toplamak amacıyla itiraf etmek zorunda kalmadı mı? (...)

"Gericilik demek harp demek, barış düşmanlığı demektir. Bugün memlekette barışı savunmak, barışı istemek bir suç sayılmıyor mu? Barışseverler birer cânı gibi hapishanelere tıkmıyor mu? (...)

"Yok, eğer gericilik, dilimize yerleşen mânasıyla, sadece dini siyasete alet etmek, dini taassubu körüklemek demekse iktidar bu yolda da kimseden geri kalmıyor. Mekteplere din derslerini mecburi kılan, din mektepleri açan kimdir? Taassubu alabildiğine körükleyen, hattâ padişahlığı, halifeliğı öven dergi ve broşürleri maddi olarak da, manevi olarak da besliyenin iktidarın kendisi olduğu Malatya Dâvası münasebetiyle ortaya çıkmış değil midir?"¹⁰

Baştımar, savunmasının devamında TKP'ye ait olduğu ileri sürülen belgeleri kendisinin yazdığını kabul etmiş, ancak savcının bu belgelerden yola çıkarak yaptığı yorumları çürütmüştür. Yanıtlarında öncelikle TKP'nin Marksizm-Leninizm prensiplerine bağlılığının ne anlama geldiğini, tarihsel materyalizm yöntemini açıklamış; savcının Marksist-Leninist olmayı cebir kullanmakla eşitlemesine karşı çıkmıştır.

Ancak savunma, bir kez daha TKP'nin faaliyetlerinin Türkiye'yi komünizme doğrudan geçirmeyi hedeflemediğine bağlanmakta, proletarya diktatörlüğü cephe politikaları adına reddedilmektedir:

"Savcı, dayanıksız bir iddia ile, faaliyetlerimizin, mevcut nizamı devirmek ve Türkiye'de bir proletarya diktatörlüğü kurmak hedefi taşıdığını ileri sürüyor. Proletarya diktatörlüğü şıartı, Türk komünistlerinin çalışma programlarında hiçbir zaman yer almamış ve hiçbir zaman faaliyetlerinin doğrudan doğruya hedefini teşkil etmemiştir. Memleketimizin bugünkü sosyal bünyesi, şartları, proletarya diktatörlüğünü zorunlu ve gerekli kılacak bir durum göstermiyor, işçi sınıfının tahakkümünü sağlamak veya bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde tahakkümünü kurmak şöyle dursun, tersine, emperyalizme, gericiliğe ve harbe karşı bütün sınıfları birleştirmek peşinde olduğumuzun en büyük delili Savcının aleyhimize kullanmak istediğı yayınlarıdır. Milletin müşterek dâvası ancak onun bütün sınıf ve tabakalarının birliğiyle, müşterek hareketiyle kazanılabilir. Bu gerçeğı kavrayan Türk komünistlerinin, bir sınıfın tahakkümünü sağlamak gibi aykırı yönde bir faaliyete yer vermelerine imkân var mıdır?"

10 *Esbabı Mucibeli Hüküm*, s. 312. Sözü edilen Malatya davası, 1952'de Büyük Doğu Cemiyeti ile ilişkili gerici Hüseyin Özmez'in, Ahmet Emin Yalman'a suikast düzenlemesidir.

Baştımaz bu ifadelerine kanıt olarak emniyetin ele geçirdiği *Bülten*'den şu örneği vermiştir:

"Türkiyede ithalat ve ihracat tüccarlarının, toprak ağalarının, karaborsacıların, spekülâtörlerin işine yarayan bugünkü, Amerikalılar hesabına harp ve soygun politikası karşısında, işçi sınıfının, küçük ve orta toprak sahiplerinin, orta sınıfların, millî sanayicilerin, ileri burjuvazinin, millî menfaatlerin gerektirdiği barışçı, hürriyetçi, bağımsız bir millî politika etrafında birleşmesi zarureti son ayların olaylarıyla iyiden iyiye ortaya çıkmıştır."¹¹

Sosyalizm hedefinin Parti yetkilisi tarafından ötelenişi, cephe politikalarının sınıflar arası işbirliği öngören bir şekilde formülasyonu gibi politik konular, ne yazık ki kişisel çekişmeler kadar tartışılmamıştır!

Oysa ortada derin bir politik sorun vardır. TKP devrim perspektifini bir kenara bırakmış bulunmaktadır. Bu geri pozisyonlar Zeki Baştımaz'ın kişisel yorumu değil, Partinin siyasi hattının ifadesidir. Bu siyasi hat, sosyalist devrimden önce bir ara hedefin konulması anlamına bile gelmiyordu. Parti önüne gericiliğe, militarizme, emperyalizme karşı mücadeleyi olabildiğince geniş bir toplumsal düzleme yaymayı koymakta ve bunu devrim hedefiyle herhangi bir bağlantı kurmadan yapmaktaydı. 1951 Tevkifatı sırasında patlak veren ve uzun süreli etkiler yaratan tartışmalar bu temel soruna uzanmamıştır. Tevkifat TKP'si haklı mücadele gündemlerine yüklenen, ama devrimci dönüşümleri değil, belirsiz bir demokratikleşmeyi hedefleyen bir partidir. Anlaşılan odur ki, partinin tarihsel liderleri de, dirençli militanları da TKP'nin bir devrim stratejisine sahip olmamasını, devrimi hedeflememesini en azından içinde bulunulan koşullarda pek sorun etmemektedir.

1951'in kişisel hesaplaşma ve bölünmelere sahne olması, TKP'nin asıl sorunla yüzleşmesini önlemiş veya politik kolektif sorumluluğu paylaşan liderlerin sorunun etrafından dolanmalarına olanak sağlamıştır. Bir komünist partide böylesi yaşamsal bir sorunun ciddi tartışma yaratmaması, sınıf düşmanının yoğun baskılarıyla birleşince, hem örgütsel hem kişisel çöküşü beraberinde getirmiştir.

5.2. 1950'lerde Yurtdışında TKP

5.2.1. İleri Jön Türkler Birliği

Nâzım'ın kurtarılması için başlatılan kampanyada ve barış mücadelelerinde önemli bir yeri olan İJTİB, TKP'lilerin etkin olduğu bir örgütlenmeydi. Birlik, faaliyetlerine Mart 1949'ta Paris'te başladı. Yaygın kanının

¹¹ Esbabı, s. 315.

aksine, İJT B Partinin yan örgütü değildi. Kuşkusuz kuruluşuna ve çalışmalarına TKP'liler öncülük etmişti, ama örgütlenmede partili olmayan kişiler de yer almış; öyle ki Partinin Birliği yönlendirmekte zorlandığı zamanlar olmuştu. İJT B kurucularından ikisi, Parti üyesi olan Doğan Aksoy ile Kemal Baştuji'dir.¹² Birlik Türkiyeli gençler, aydınlar ve az sayıdaki emekçi arasında adını hızla duyurmuş ve çevresini genişletmiştir. Mart 1949'da Türkiye gençliğine hitap eden "1 numaralı çağrı" ile ilk kez kamuoyunda adını duyurmuştur. "Türk irticaı 19 milyon Türk kanını bir avuç dolara değişti" denilen metinde gençliğe şöyle sesleniliyordu: "*Önümüzde Sovyetler Birliği-Amerika Tercihini duruyor. Barış ve Harp duruyor önümüzde. Hayat ve Ölüm. Biz, Milli Kurtuluş Gençliği Barışı ve Hayatı tercih ediyoruz.*"¹³

İJT B'nin Nâzım Hikmet'i kurtarmak üzere kurulduğu ileri sürülse de, çağrı metninden de anlaşılacağı üzere Paris'teki Türkiyeli sosyalistlerin önemli gündemlerinden biri barış mücadelesine katkı koymaktır. Doğan Aksoy ve Kemal Baştuji gibi bazı üyeler aynı zamanda Fransız Komünist Partisi'ne de üyedir. FKP'lilerden zaman zaman yardım alınmışsa da Fransız partisiyle sürekli bir resmi temas kurulmamıştır. Fransa'daki faaliyetler FKP'den önemli bir destek alınmadan yürütülmüştür.

TKP ile Birlik'in temasını kuran "aktif" partililer Necil Togay, Gün Togay (Benderli) ve Sevim Tarı'dır. Bu isimler 1951 başında Sevim Tarı'nın sekreterliğinde bir hücre halini alacaklardır. Gruba Almanya'da eğitimini sürdüren Yılmaz Gülen de bağlanır. Hücrenin görevi bir yandan yurtdışındaki komünist yayınları takip etmek, diğer yandan Avrupa'da yaşayan TKP'lilerle bağlantı kurmaktır. Paris'teki Parti kadrolarına daha sonra Sabiha Sertel ve Yıldız Sertel de katılmıştır.

Paris grubundan bahsederken "aktif Partili" tanımlamasına ihtiyaç duyulmasının nedeni, Paris'e TKP'li olarak gelen ve kimileri İJT B'de önemli roller üstlenen diğer isimlerin Parti bağının epeyce gevşemiş olması, bunların TKP ile örgütlü bir ilişki içinde bulunmamalarıdır. Bu nedenle kimin Partili olduğunu ya da hangi dönem için Partili kabul edilebileceğini belirlemek zor, hatta bir noktadan sonra pek anlamlı değildir. Tek TKP hücresi Sevim Tarı'nın sekreterliğinde kurulan hücredir. Avrupa'daki birçok Partili Türkiye'den çıkmak zorunda kalmış, ülkeden ayrılırken kendilerini Partili olarak görmüş, ancak uzun yıllar örgütlü bir Parti faaliyeti içinde

12 Fahri Petek, bu isimlere işçi Mahmut Türkman'ı ve kendisini de dahil eder ve çekirdeğin bu isimlerden oluştuğunu söyler. Güzel, M. Şeyhmus, *Fahri Petek: Bir Hayat, Üç Can*, s. 202.

13 a.g.e., s. 143

olmadıkları için uzak düşmüşlerdir. Parti merkezi de muhtemelen bu unsurları sistematik ve sağlıklı biçimde izleyememiştir. Bu koşullarda kişisel çatışmalar da yaşanabilmektedir.

Paris'te İJTb'yle ve dolaylı olarak TKP ile ilişkilenen isimlere de değinmek gerekirse, bunların başında ressam Avni Erbaş gelir. Behice Boran'ın kimi eski öğrencileri de Paris'te bu çevreyle ilişki geliştirmiş, özellikle Nâzım Hikmet kampanyasına destek vermişlerdir. Şair Attila İlhan da temas kurmuş, Nâzım kampanyasına katılmıştır. O sırada Paris'te bulunan Abidin Dino da Parti üyesidir, ancak İJTb ile ilişki kurmamıştır. Devlet Tiyatrosu sanatçısı Ulvi Uraz ve eşi Selçuk Uraz da İJTb'nin faaliyetlerinde yer almışlardır; Ulvi Uraz'ın Sevim Tarı sekreterliğindeki çekirdek ekibe de dahil olduğu bilinmektedir. Urazlar ülkeye dönünce 1951 Tevkifatı'na dahil edilirler.

İJTb küçük bir örgütlenme olmasına rağmen, Türkiye'de iktidar çevrelerine ve antikomünist basına rahatsızlık verir. 1949-1952 döneminde Paris'te bulunan Türkiyeli ilericiler arasında bir siyasi otorite olarak kabul edildiği gibi, ülkeye gönderdiği yayınlar ve bildiriler etkili olmuştur. Nâzım Hikmet kampanyasının uluslararası boyut kazanmasında bu grubun büyük katkısı olmuştur.

İJTb bildirileri "Bab-ı Ali'nin Amerikancı Basınına Cevap", "Adalet Bakanına Mektup", "Türkiye Gençliğine İkinci Çağrı", "Türkiye Gençliğine Üçüncü Çağrı", "Sömürge Aleyhtarlığı Münasebetiyle Türk Gençliğine Çağrı", "İleri Jön Türkler Birliği'nden Türk Emekçilerine Açık Mektup", "Türkiye Gençliğine Dördüncü Çağrı" başlıklarını taşıyordu. Bildiriler Kore Savaşı hakkında gençliği bilgilendirmekte, barış mücadelesini tanıtmaktaydı. "Stockholm Çağrısını İmzalayınız ve İmzalatınız" bildirisiinden sonra 4 Temmuz 1950 tarihli "Demokrat Parti Hükümetine Açık Mektup" yayımlandı. Bu bildiride şu talepler ileri sürülüyordu:

"1. Amerikan emperyalistleri ile akdedilmiş bizi harbe sürecektir ekonomik bağımsızlığımızı yok eden gizli açık bütün anlaşmaların feshi, ordu ve devlet müesseselerinden bütün yabancıların temizlenmesi. 2. Atom bombasının menini isteyen Stockholm çağrısına hükümetçe katılmak. 3. Sovyetler Birliği ve halk demokrasili ülkelerle dostluk, ticaret ve kültürel münasebetler kuracak anlaşmalar için teşebbüse geçmek. 4. En kısa bir zamanda gerçekleştirilecek siyasi bir af, CHP'nin halk düşmanı, hırsız kliğinin derhal mahkemelere sevk. 5. Başta ceza kanunu olmak üzere bütün anti demokratik kanunların lağvı. 6. Türk işçi ve köylü sınıflarına serbestçe teşkilatlanma ve sair demokratik haklarının tanınması. 7. Yurtiçindeki yabancı sermayenin

tasfiyesi. 8. Derebeyliğin köklerini kazıyacak demokratik bir toprak kanunu.¹⁴

Aralık 1950'de İJTb'nin Avrupa Komitesi tarafından hazırlanarak Paris'te dağıtıldığı ileri sürülen broşürü, Türkiye'de yasaklanmıştır.¹⁵ Aralık 1951 tarihli "Kahrolsun faşist terör kanunu-mevkuf vatanseverlere hürriyet" başlığını taşıyan bildiride ise Kore Savaşı konusunda DP hükümetinin ABD yanlısı politikası ve Af Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerden hüküm giyenleri dışarıda bırakmasına tepki gösterilmiştir:

"Kendilerine milletvekili diyen bir avuç sefil guruh, Türk halkı adına, Türk halkına karşı eşi görülmemiş, faşist terör ve ölüm kanununu 28 Kasım'da, alkışlar arasında kabul etti. Faşist terör ve ölüm kanunu her şeyden evvel, Türk halkının yeni bir tecavüz harbi hazırlığına ve yurdumuzun Amerikan müstemlekesi haline sokuluşuna karşı artan mukavemetin, Amerikan uşağı hükümet ve muhalefette yarattığı korkunun eseridir."¹⁶

Cumhuriyet gazetesinde 10 Aralık 1952'de "Fransa'daki İleri Jön Türkler Cemiyeti'nin esrarı çözüldü" başlığıyla verilen haberde derneğin yöneticileri olarak gösterilen Doğan Aksoy, Sabiha Sertel, Yıldız Sertel, Necil Togay ve Gün Togay, fotoğrafları basılarak hedef gösterilir. Emniyet'in raporu kaynak gösterilerek yazılan raporda birlik üyelerinden "Moskova uşağı vatan hainleri" olarak bahsedilmektedir. Yine gazetenin haberinde İJTb'nin Türkiye icra komitesinde oldukları ileri sürülen Devlet Tiyatrosu sanatçıları Ruhi Su, Ulvi Uraz, Aclan Sayılğan, Kemal Bekir Özmanav ve Süheyl Terek'in tevkif edildikleri yazılmıştır. Tabii ki, 1951 TKP tevkifatı kapsamında tutuklanan bu sanatçıların oluşturduğu bir "Türkiye icra komitesi" yoktur. Cumhuriyet gazetesi "İleri Jön Türklerin Türkiye'nin diğer vilayetlerinde de kolları olduğu tahmin edilmektedir" diye uydurarak, İJTb'ye "Türkiye'ye sızmaya çalışan yasadışı örgüt" izlenimi vermeye çalışmıştır.

İJTb'li partililer yurtdışındaki çeşitli etkinliklerde Türkiye gençliğini temsil etmişlerdir. Bunlar arasında 1949 yılında Budapeşte'de düzenlenen gençlik festivali ile 19 Ağustos 1951 tarihinde Berlin'de düzenlenen "3. Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali" gibi etkinlikleri saymak gerekir.

14 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 030.01.41.242.10.5'ten aktaran İrşad Sami Yuca, "Demokrat Parti Döneminde Sivil Bir Muhafız Örgüt Örneği: İleri Jön Türkler Birliği" *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/VII, Ağustos 2017, s. 87-88.

15 Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu İle Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç*, 22, 2006, s. 151-204'ten aktaran Yuca, a.g.e., s. 88.

16 BCA, 030.001.123.783.4. Aktaran Yuca, s. 89.

Özellikle Nâzım kampanyası ile faaliyetlerini yoğunlaştıran İJTb, 1951 yılı itibarıyla iç tartışmalara sürüklenmiş ve sönümlenmeye başlamıştır. Esasında tüm iç tartışmalardan bağımsız olarak, İJTb'nin ayakta kalması nesnel olarak zordu. Avrupa'da Türkiye kökenli yerleşik bir göçmen nüfusunun henüz bulunmadığı koşullarda Paris'teki bu örgütlenme, burada geçici olarak bulunan öğrencilere ve çoğunlukla bohem sanat çevreleriyle ilişki içindeki edebiyatçı ve sanatçılara dayanıyordu. Üstelik İJTb'yi bir arada ve canlı tutan Nâzım Hikmet'i kurtarma kampanyası da sona ermişti. İç sorunların çözülmesi için 1951'de Sabiha Sertel görevlendirildi. Sabiha hanım, yanında eşi Zekeriya Sertel ve kızı Yıldız Sertel olmak üzere Viyana'dan Paris'e geldi.

Eylül 1951'de Sevim Tarı Türkiye'ye hareket ederken Paris'te kalan *Barış Yolu* ekibi, bu kez de Nâzım'ın önerdiği *Tek Cephe* dergisini çıkarmaya ve bunu Türkiye'ye postalamaya başlar. Dergi *Amerikan Emperyalizmine Karşı Tek Cephe* adıyla yayımlanır. Ancak çok ilkel bir teknikte çıkarılan derginin yayımı kısa süre sonra kesilir. Derginin içeriğini Amerikan emperyalizminin Türkiye'deki çok yönlü etkisi, Kore Savaşı'nın eleştirisi gibi konular oluşturur. Özellikle Amerikan emperyalizminin etkisine ilişkin yazıların verilere dayalı ayrıntılı ve doyurucu yazılar olması dikkat çekicidir. ABD'nin Türkiye'deki varlığına karşı özellikle 1960'lı yıllardaki siyasal mücadeleye damgasını vuracak olan "Go Home!" sloganını bu dergide ilk kez görmek ilgi çekicidir.¹⁷

5.2.2. Dış Büro

TKP'nin 1951 Tevkifatı sonrası faaliyetleri büyük oranda yurtdışı çalışmalarıyla sınırlıdır. Partinin başka örgütler nezdinde temsil edilmesinin dışında, yürütülen önemli politik çalışma, sosyalist ülkelerden Türkiye'ye yapılan radyo yayınlarıdır. Uzun yıllar boyunca Moskova'da İsmail Bilen'in yürüttüğü radyo yayınlarına 1950'lerin başından itibaren yenileri eklenmiştir. Bunlar Budapeşte, Sofya, Bükreş ve Varşova¹⁸ radyolarına bağlı olarak kurulan Türkçe bölümleridir. Yazar Fahri Erdinç Sofya radyosunda görev yaparken, daha önce Gençlik Festivali için yurtdışına çıktıktan sonra Avrupa'da kalan Erem Esen Bükreş radyosu yayınlarında çalışmıştır. Nâzım Hikmet'in, çok sevildiği Polonya'da yetkilileri ikna etmek için bizat devreye girdiği Varşova radyosunda önceleri Hayk ve Anjel Açıkgöz,

17 "Go Home! Amerikalılar Amerikaya", *Amerikan Emperyalizmine Karşı Tek Cephe*, Mayıs 1952. <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/tek-cephe-1952-2/>

18 Açıkgöz, a.g.e., s. 432.

daha sonra Vartan ve Sona İhmalyan ile Veli Gündüz sorumluluk alır. İhmalyanlar bir dönem Çin'de Pekin radyosunda da bu tür bir yayın faaliyetini başlatırlar. Ancak Çin-Sovyet geriliminin şiddetlenmesi ve Çin'de anti-Sovyetizmin bu çalışmaya da yansması üzerine Moskova'ya döneceklerdir.¹⁹

5.2.2.1. Budapeşte Radyosu

1958 yılında *Bizim Radyo* yayını başlayana kadar TKP'nin yurtdışı radyoları arasında en etkilisi Budapeşte Radyosu Türkiye sekiyonu yayınlarıdır. Bu radyoda ilk yıllarda Sabiha, Zekeriya ve Yıldız Sertel ile Necil Togay, Gün Benderli Togay, Yılmaz Gülen, daha sonra ise Vartan İhmalyan ve Sona İhmalyan görev almıştır.

1952'den itibaren o sırada evli olan Gün ve Necil Togay, Budapeşte radyosunun Türkçe yayın bölümünde çalışmak üzere Parti kararıyla bu ülkeye gönderilirler. Radyo çalışmasının başında Sabiha Sertel vardır. Radyo ekibinde Türkçe bilen Macarlarla birlikte çalışırlar. Bu kişilerin bir kısmı Atatürk döneminde davet edilerek uzun süre Türkiye'de yaşayan uzmanlar veya onların Türkiye'de yetişmiş çocukları, bazıları ise faşizmden kaçarak Türkiye'ye sığınmış kişilerdir.²⁰

Başlangıçta tam olarak nasıl bir yayıncılık anlayışıyla hareket edileceği belirlenmediğinden yayınlar ağırlıklı olarak Macaristan'daki gelişmelere ilişkindir. Radyodan okunacak metinler Budapeşte radyosundan Türkçe servisine gelmiş, burada Türkçeye çevrilerek ya da Türkçeleri düzeltilerek okunmuştur. Böyle bir radyo yayınının Türkiye'de ilgi yaratması, daha önemlisi, TKP'nin amaçlarına hizmet etmesi tabii ki mümkün olmamıştır.

1953'te İsmail Bilen Budapeşte'ye geldiğinde bu konu görüşülmüş ve daha etkili bir yayıncılık yapılabilmesi için bazı adımlar atılmıştır. Macar yetkililerle yapılan görüşmeler sonucunda Budapeşte radyosunun Türkçe sekiyonunun şefliğine Sabiha Sertel atanır. Parti üyesi olmayan Zekeriya Sertel'e yazı ve yorumlarıyla radyo çalışmalarına katkı yapma hakkı tanınmıştır. Bu ziyaret sırasında Parti örgütüne dair düzenlemeler de yapılır. Öncelikle Budapeşte'de Sabiha Sertel'in sorumluluğunda bir Parti grubu oluşturulmuştur. Gün Togay Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu'nda, Yıldız Sertel ise Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu'nda Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirilmiştir.²¹

19 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, Cem Yayınevi, 2012, İstanbul, s. 185.

20 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 200.

21 Benderli, a.g.e., s. 224-225.

Budapeşte radyosunun Türkçe yayınlarında artık her gün Türkiye ve dünya olaylarıyla ilgili haberler hazırlanmakta, yorumlar yapılmaktadır. Değişimin karşılığı kısa sürede alınmaya başlanır, radyo ülkede ilgi çekmektedir. 1955'te Nâzım Budapeşte'ye geldiğinde Necil Togay, Yılmaz Gülen ve Gün Togay onun kendi sesinden okuduğu şiirleri banda kaydederler. Ayrıca radyoda Nâzım Hikmet'le edebiyat konuşmaları yapılır. Türk edebiyatının yazar ve şairlerinin ele alındığı bu yayınlar, Türkiye'de Budapeşte radyosuna yönelik ilgiyi artırmış olmalıdır. Radyoya gelen mektupların sayısı gün geçtikçe artar. Bu mektupların bazılarında Nâzım Hikmet'e yöneltilmesi istenen sorular da vardır. Nâzım, bu yayınlarda daha genel tarihi ve siyasi konularda da konuşur.

Ancak 1956 yılında Macaristan'da patlayan karşıdevrim üzerine Partililer Çekoslovakya'ya geçmek zorunda kalmıştır. Partililerle burada görüşen Nâzım Hikmet, Parti kararlarını kendilerine iletmış, bu kararlara göre Vartan İhmalyan ve eşi Polonya radyosunda çalışmak üzere bu ülkeye gitmişlerdir. O sırada Polonya'da Jak İhmalyan ve Türkiye'de *Nâzım Hikmet* dergisini çıkaran Mustafa Fahri Oktay (Veli Gündüz) de bulunmaktadır. Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel ve Yıldız Sertel'in ise bir süredir hazırlıkları süren *Bizim Radyo* yayınlarında görev almaları kararlaştırılmıştır. Necil Togay, Gün Togay ve Yılmaz Gülen'in ise Budapeşte'ye geri dönmesine karar verilmiştir. Budapeşte'ye geri döndüklerinde radyoda kadrolu olarak çalışmaya başlayan bu üç isim, Macar yöneticilerin Türkçe seksiyonuna bir tür özerklik tanınması üzerine yine Türkiye'de ilgi çeken bir yayın faaliyeti sürdürebilmişlerdir. Türkiye ile Macaristan arasındaki resmi ilişkilerin bozulmaması için radyodan Türk halkına ulaşan bu seslerin Türk komünistleri olduğu dinleyicilere duyurulmamış ve radyoda çalışan bu ekip yayınlarda Macar isimleri kullanmıştır.²² Geri döndüklerinde dört elle radyo yayınlarına sarılan TKP'liler kısa süre içerisinde Türkiye'de daha geniş bir kitleye ulaşmaya başlamışlardır. Gün Benderli Türkiye'de kendilerine yönelik ilginin nasıl arttığını şöyle anlatır:

"Yayınları türlü türlü yeniliklerle, yeni yeni programlarla zenginleştirdik, dinleyicileri olağanüstü aktifleştiren yarışmalar düzenledik ve çok kısa zamanda Türkçe Yayınlar Seksiyonu'nun Türkiye'nin dört bir yanından ve yurtdışından aldığı dinleyici mektupları hızla arttı. Bu yayınlar, Türkiye'de son derece popüler oldu. Türkiye'nin bütün illerinden, ilçelerinden, köylerinden, öğrencilerden, öğretmenlerden, işçilerden, köylüler-

22 "Takma Macar isimleriyle hitap ettik kendi halkımıza. Ben, yıllarca Margit Kovacs adına büründüm. Yılmaz, Attila Janos oldu, Necil, Imre Arpad." Benderli, *a.g.e.*, s. 350.

den, halı dokuyan genç kızlardan, ev hanımlarından, askerlerden, polislerden, kışlalardan, hapishanelerden, her katmandan aldığımız mektuplarda bize yazanlar, gayet temiz Türkçe konuşan spikerlere, kendilerine kardeşçe yakınlık gösteren sunuculara duydukları sevgiyi gizlemiyorlar, bir yabancı radyonun onlara gösterdiği bu yakınlıktan son derece duygulanıyorlardı. Hiçbir zaman bilmediler kendileriyle konuşanların gösterdikleri bu kardeşçe yakınlığın, özel bir gayretin sonucu olmadığını, onların da Türk halkının öz çocukları olmalarından kaynaklandığını.”²³

Ancak Budapeşte radyosunun bu canlılığı bir istisnadır. Örneğin, Varşova radyosunun Türkçe yayınlarını, Polonya’nın Türkiye’deki kamuoyuna yönelik resmi propagandası olarak nitelemek daha doğru olacaktır. İlk kuruluşunda günde iki kez yayın yapılıyor, akşamları yarım saatlik haber yayınından sonra aynı içerik sabah da yayımlanıyordu. Bu yazılar radyoda görevli olan TKP’liler tarafından değil, merkezi olarak belirleniyor, TKP kadroları ise Türkçe redaksiyon yapmaktan ibaret bir katkı koyabiliyorlardı. Bu yayınlarda redaktör olarak görev alan Hayk Açıkgöz, sorunların radyonun bir devlet radyosu olmasından kaynaklandığını belirtir:

*“Bizler bu radyoda Türkiye komünistleri gibi değil, bir nevi iyi Türkçe bilen Lehler gibi çalışacak, sosyalist Polonya’nın propagandasını yapacaktık. Bu radyo bir devlet radyosu olduğundan ve bizlerin de burada bir devlet memuru gibi çalışmamız gerektiğinden, ancak bir devlet resmi örgütünün söyleyebileceği sözleri onların ağzından, onların kalemlerinden çıktığı gibi söyleyecektik. Antene verilen yazılarda bir Türk komünistin görüşü yer alamayacak, hele Türkiye meseleleri hiçbir zaman doğrudan doğruya konuşma mevzuu olmayacaktı. Başka türlü de olamazdı. Zira bu bir devlet radyosuydu, Türkiye’nin iç işlerine karışamazdı, karışmamalıydı da...”*²⁴

Ancak Budapeşte radyosu da resmi bir devlet radyosu olduğu halde bu engeller aşılabilmıştır. Zaten Varşova radyosundaki yabancı dilde yayınların bazıları, aralarında Türkçe bölümü de olmak üzere mali nedenler gösterilerek bir süre sonra kapatılacaktır.

Bu çalışmalar yapılırken sosyalist ülkelerdeki Parti gruplarını İsmail Bilen yönetmektedir. Bilen, bir yandan radyo yayınlarını planlamakta, ilgili ülkelerin partileriyle koşulların sağlanması için gerekli temasları kurmakta, Partinin kadro kaynaklarının ülkelere göre dağılımını planlamaktadır.

23 a.g.e., s. 349-350.

24 Açıkgöz, a.g.e., s. 441.

Bu esnada Bilen'in en yakın yardımcısı Nâzım Hikmet'tir. Nâzım, Bilen'le kararlaştırdıkları görevlendirmeler doğrultusunda Partililerle görüşmüş, radyo yayınlarının hayata geçmesi için bazen kendi kişisel nüfuzunu kullanmıştır. Nâzım, bir yandan da Dünya Barış Konseyi'nde görev üstlenmiştir. Yine bu sırada sosyalist ülkelerde yaşayan Sabiha Sertel, TKP'de hem yönetici olarak hem de radyo çalışmalarında yayıncı olarak aktif çalışan isimlerin başında gelir.

5.2.2.2. *Bizim Radyo*

TKP'nin uzun süredir hazırlıklarını yürüttüğü *Bizim Radyo*, 1 Nisan 1958'de Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin Leipzig kentinde yayına başlamıştır. Radyonun yayın yeri gizli tutulmuş, Türkiye'de bir yerden yayın yaptığı duyurulmuştur. TKP Dış Bürosu'nun tasfiyesine, yani 1989 yılına kadar yayın yapmayı sürdürecektir olan *Bizim Radyo*, TKP'nin resmi yayın organı değildir; kurulması tasarlanan Tek Cephe'nin sesi olma iddiasındadır. Radyoda çalışan ilk grup Aram Pehlivan yönetiminde Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Yıldız Sertel ve Abuzer Özdemir'di. Hayk ve Anjel Açıkgoz de Varşova radyosunda çalışırken Almanya'ya gelerek bu ekibe katılmış, özellikle Anjel Açıkgoz uzun yıllar görev yapmıştır. Radyonun spikeri ise Bulgaristan'dan gelen ve *Bizim Radyo* çalışmasına katıldığında TKP'li olan Fahri Erdinç'tir.²⁵ Bir süre sonra İsmail Bilen de Leipzig'e yerleşmiş ve yayınlarla bire bir ilgilenmiştir. Aram Pehlivan birkaç yıl sonra çalışmanın Parti sekreteri olmuş, Sabiha Sertel ise yazı işleri sorumlusu olarak yazılara Aram'la birlikte yayın izni vermeye başlamıştır.

Bu işbölümü ileride Zekeriya Sertel'in, Aram Pehlivan'la sürtüşmesi nedeniyle radyodan istifa etmesine kadar bu şekilde sürdürülmüştür. Pehlivan ile Serteller arasında özellikle 1962 Leipzig Konferansı'nda açığa çıkan anlaşmazlıklardan sonra Serteller radyo çalışmasından ayrılmış, onların yerine Bulgaristan'dan Bilal Şen, Macaristan'dan Gün ve Necil Togay, 1964 yılında ise Macaristan'dan Yılmaz Gülen ile Polonya'dan ise Veli Gündüz getirilmiştir. Bir süre sonra Batı Avrupa'daki Partililerle ilgili bir çalışma yürütmek üzere Aram Fransa'ya gidince onun yerine sekreterliği Bilal Şen üstlenmiş, onunla birlikte üç kişilik sekreterlik grubunda Hayk Açıkgoz ile Necil Togay görev almıştır.

Bizim Radyo, ilk yıllarda zorlu koşullar nedeniyle oldukça ilkel bir habercilik anlayışıyla çalışıyordu. Radyodan dinlenen uluslararası ajans ha-

25 a.g.e., s. 487.

berleri Türkçe kısa haberlere çevriliyordu. Türkiye'ye ilişkin haberler söz konusu olduğunda durum biraz daha kötüydü, çünkü gazetelerin Leipzig'e gelmesi günler sürebiliyordu.

Bir tür genel yayın yönetmenliği olarak görülebilecek olan baş redaktörlük görevini Aram Pehlivan, bir ara da Bilal Şen yürütmüştür. Radyoda yapılan günlük toplantılara bazen Bilen veya Baştımar da katılmıştır. Özellikle Parti görüşü gerektiren konuların radyoda nasıl ele alınacağı onların katıldığı toplantılarda tartışılmaktaydı. Hayk Açıkgoz radyodaki çalışma düzenini ve kişilerin katkılarını anılarında şöyle anlatır:

"Bu ilk zamanlarda herkes büyük bir heyecanla çalışıyordu. Yayın yarım saatlikti, hiç müzik verilmiyordu. Makaleleri Zekeriya ailesi, haberleri ise Aram yazıyordu. Dış haberleri muhtelif radyolardan ve ajans bültenlerinden derleyip topluyordu Aram. İç haberleri de gene öyle. Ayrıca Türkçe gazeteler de geliyordu bize ama elimize umumiyetle bir gün sonra geçiyordu. Onun için Türkçe haberler, haber şeklinde değil Zekeriya'nın tavsiyesine uyularak yorumlanarak veriliyordu. (...)

Marat (İsmail Bilen) Leipzig'de olduğu zaman o da yorum yazıyordu. Nâzım Hikmet burada olduğu zamanlarda o da yazılar yazıyordu. Marat'ın yazıları daha çok ajitasyon yazılarıydı. Nâzım'sa ısrarla bizlerin muhtelif politik görüşlü insanlar olduğumuzu, içimizde komünistler bulunduğunu, vatanperver olarak memleketimizin politik, ekonomik ve sosyal bağımsızlığını savunmak uğrunda birleştığımızı belirtiyordu yazılarında.

Sabiha Sertel çeşitli mevzuları ele alıyor, yazış şekliyle daha çok hislere hitap ediyordu. Zekeriya Sertel'inkiler ise daha çok mantığa, sağduyuya dayanıyordu. Bilhassa da Marksist terimler kullanmamaya dikkat ediyor, diğer yazarların da bu hususa dikkat etmelerini tavsiye ediyordu. Mesela, 'Komprador sözcüğünü Türkiye'de birkaç solcudan başka kim anlar? Ayrıca bu bize komünist damgasının vurulmasına, böylece de izole edilmemize sebep olur. Onun yerine yabancı sermaye ile işbirliği yapanlar dersek hem herkes tarafından anlaşılır ve hem de o gibilerin yabancı para babalarının memleketimize uzanan elleri oldukları kendiliğinden ortaya çıkar,' derdi."²⁶

Fahri Erdinç spikerliğe başladıktan sonra "İbiş ile Memiş" adlı bir program hazırlamaya başladı. Pazar günü yayımlanan programın metinlerini Erdinç yazıyordu. İbiş ile Memiş köylü karakterlerdi ve köylü şivesiyle aralarında tartışıyorlardı. Bu programda Erdinç Memiş'i, Hayk ise İbiş'i seslendiriyordu. Bir tür Hacivat-Karagöz geleneğinin yeni karakterlerle canlandırılmasıyla siyasi hiciv yapılıyordu.

Bundan başka Abidin Dino tarafından yazılarak radyoya gönderilen “Bizim Mehmet” adında bir başka program da yayımlanmaktaydı.²⁷ Bu ilk zamanlarda Kürtçe radyo yayını da gündeme gelmişti. Aram Pehlivanian ile İsmail Bilen bu öneriyi desteklemiş olsalar da, bu konuda niyet belirtmek dışında ciddi bir girişimde bulunulmamıştır.

Bizim Radyo’nun muhtemelen en etkili yayınları arasında Nâzım Hikmet’in radyonun kuruluşundan 1963 yılında hayatını kaybetmesine kadar düzenli olarak yaptığı siyasal yorumlar yer alır. Nâzım, bu yorumlarında dünyanın, ama daha çok kendi memleketinin farklı sosyal ve siyasal sorunlarına değinmiş, bir Türk komünistinin ve yurtseverinin bakış açısını kısa, herkesin anlayacağı bir dille yansıtmaya çalışmıştır. Yorumlarında *Bizim Radyo*’nun aralarında komünistlerin de olduğu Türkiyeli yurtseverlerin ortak radyosu olduğunu vurgulamaya özen göstermiş, “yabancı bir devletin menfaatine hizmet etmek” gibi suçlamaları da yine herkesin anlayacağı şekilde yanıtlamaya çalışmıştır.²⁸ Memleketten gelen ya da geldiği iddia edilen mektupları ele alan Nâzım, kimi zaman bir subayın, kimi zaman bir işçinin sorularına yanıt vermiştir. Bu konuşmalarda dikkat çekici noktalardan biri, Türkiye’de faaliyet gösterdiği ileri sürülen Tek Cephe’nin kurtuluş komitelerine üye olduğunu iddia eden ve bu komitelere katılma gerekçelerini açıklayan kişilerin mektuplarının ele alınmasıdır.²⁹ Ancak bilindiği kadarıyla bu dönemde Türkiye’de böyle bir komite etkinliği yoktur. Nâzım’ın özellikle 1960 yılından itibaren yaptığı yorumlar ise TKP’nin bu dönemde hızlanan siyasal gelişmeler karşısındaki tavrını ifade ettiği için ayrıca önemlidir. Nâzım, örneğin, 27 Mayıs askeri darbesini gerçekleştiren subaylara ilişkin olarak *Bizim Radyo* dinleyicilerine şunları söylemiştir:

“27 Mayısı yapanlar Memetçiği sırf emir alan bir üniforma halinde görürlerse, kaşarlanmış politikacıların ve yüksek sosyetenin kucağına düşerlerse, fakir ve orta halli halk çocuklarını unuturlarsa, orduyu yabancı bir devletin boyunduruğundan kurtarmazlarsa çürüyecekler. Amerikan modasıyla, parasıyla kurulmuş bir otelin bahçesine dallarından bir elma gibi düşüp çürüyecekler. Çürümek için, halkın celladı, milli bağımsızlığın satıcısı olmamak için tek çare var: Şehirde, köyde yaşayan vatani vatan, orduyu ordu yapan halka güvenmek, inanmak! Polise, Adnan Menderes’in Ceza Kanunlarına değil halka dayanmak, soyunu inkar etmemek...”³⁰

27 a.g.e., s. 525.

28 Erden Akbulut, *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet*, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul, s. 44-45.

29 a.g.e., s. 66-67, 69-70, 83-84.

30 a.g.e., s. 138.

Bu yorumdan anlaşıldığı kadarıyla TKP, 27 Mayıs'ı doğrudan karşıya almamış, ancak bu hareketin gerçekten ilerici bir karakter kazanabilmesi için ülkenin emperyalizme karşı bağımsızlığını ve halkın çıkarlarını savunması gerektiğini savunmuştur. Ama bu konuşmadan ve 27 Mayıs darbesinden yaklaşık bir yıl sonra, 30 Ağustos Zafer Bayramı vesilesiyle yaptığı yorumda Nâzım artık darbeci subaylara karşı çok daha eleştireldir:

"Yani, 27 Mayıs hareketinde birkaç genç subayın: Köylüye toprak vereceğiz, işçiye grev hakkı tanıyacağız, hayat pahalılığını önliyeceğiz, tarafsız milli bir dış politikaya doğru gideceğiz filan gibi sözlerini, bugün hükümetin ve ordunun başında bulunanlar gerçekleştiriyor da, ondan dolayı mı ordu demokrasi rejiminin kurulmasında öncülük ediyor? (...) Peki, şu 27 Mayıs hareketi niye böyle çürüdü çabucak? Çünkü, o hareketi yapanların, hatta en halkseverleri, ilericileri bile halka güvenmediler, halka dayanmadılar, halkı, eninde sonunda hor gördüler, hatta halktan korktular. Unuttular ki, 30 Ağustos zaferi, Kuvayi Milliyeyi halkın tutması, benimsemesi yüzünden gerçekleşebilmiştir."³¹

Nâzım Hikmet'in bu konuşmalarda ele aldığı bir başka önemli konu, TİP'in durumunu ilgilendirmektedir. İşçi sınıfının siyasetle ilişkisine dair görüşlerini aktarırken TİP'e dair olumlu fikirlerini paylaşmış, TİP'e işçi sınıfının siyaset yapabileceği bir parti olarak işaret etmiştir:

"İş, bu politikayı, sendikaların yaptığı bu savaşı daha şuurlu bir şekline ulaştırmak için, sendikaların mesela Türkiye İşçi Partisi'ni desteklemesinde, köylü ise, halktan yana aydınlarla, bütün ilerici güçlerle birlik kurabilmesindedir. Türkiye İşçi Partisi, elbette ki, kanun dışı edilen ve Türkiye işçi sınıfının en ilerici kanadı olan Türkiye Komünist Partisi demek değildir. Ama Türkiye İşçi Partisi şimdiye kadarki davranışlarıyla Türk işçi sınıfının politikasını savunduğunu göstermektedir."³²

5.3. Leipzig Konferansı ve Sonrası

Mahkumiyet süresini doldurarak 1959'da hapisten tahliye olan Zeki Baştımar 1961 Ağustos'unda Türkiye'den ayrılarak yurtdışındaki Parti grubuna katılacaktır. Partinin yurtiçindeki son sorumlusudur, MK Sekreteri konumundadır. 1961'in Aralık ayında toplanan SBKP'nin 22. Kongresinde TKP'yi Baştımar temsil edecektir. Bu süreç TKP'nin ülke içinde yeniden örgütlenmesi anlamına gelmiyorsa da, merkezi ve kurumsal olarak ye-

31 a.g.e., s. 154-155.

32 a.g.e., s. 175-176.

niden inşa edilmesi anlamına gelmiştir. 1951-1962 arasında TKP, İsmail Bilen'in merkezinde durduğu bir yurtdışı radyo çalışmaları kolektifi olmanın ötesine geçememiştir.

1951 Tevkifatı'nın az öncesinde yurtdışına çıkan Nâzım Hikmet o sıra Partinin yurtdışındaki en yetkili kişisi olan İsmail Bilen'le birlikte TKP'yi aktif hale getirmek üzere kimi girişimlerde bulunmuştu. Temmuz 1951'de Hikmet ve Bilen, SBKP Politbüro üyesi Malenkov'a mektupla görüşlerini iletirler. Türkiye'deki siyasal ve toplumsal durumun analizinin ardından TKP'nin stratejik yenilenmesi için SBKP MK'nın yardımcı olması istenmektedir. TKP'nin yeni koşullara uyarlanmış faaliyetinin, "Milli Tek Cephe"de öncü rol üstlenmeyi amaçlaması not edilmektedir. Somut olarak bu doğrultuda radyo ve basın çalışmasının örgütlenmesi öngörülmektedir.³³

Bilen-Hikmet metni, devamında projeyi örgütsel işler ve basın-enformasyon başlıklarında somutluyordu. Örgütlenme alanında "Milli Tek Cephe örgütlerini ve komitelerini kurmak", "MK'nın bir parçası olacak şekilde Dış Büro oluşturmak" ve Türkiye'de radyo ve basın için gizli bir örgütlenmeye gitmek öngörülmüyordu. Bu yaklaşımda politik içerik açısından geçmişle süreklilik vardır. Türkiye'deki merkezi kurullaşmanın yıllardır sık sık kesintiye uğraması nedeniyle yurtdışında yetkili, yani MK'nın parçası bir kurul oluşturulması da mantıklı görünmektedir. Henüz Tevkifat başlamış değildi, ama Bilen ve Hikmet belli ki ülke içindeki organlaşmanın yetersiz olduğunu varsayıyorlar, işe yeniden girişmeyi tasarlıyorlardı.

Basın ve enformasyon başlığı altında Milli Tek Cephe'nin organı olmak üzere "Bağımsız Türkiye Radyosu" kurulması öneriliyordu. Sosyalist ülke radyolarının Türkçe yayınlarının güçlendirilmesi öngörülmüyordu. Partinin merkezi yayın organı yeniden yayına başlamalıydı. Ek olarak "bağımsız ve barış cephesinin fikirlerini yayacak" ayrı bir yayın organı gerekiyordu. Son olarak da Marksist-Leninist klasiklerin Türkçeye çevrilmesi gerekliliği saptanıyordu.

Bu öneriler kuşkusuz SBKP'nin somut desteğini talep etmek anlamına geliyor, İsmail Bilen ve Nâzım Hikmet Sovyet otoritesinden güç almaya ihtiyaç duyuyorlardı. Türkiye'den bir dizi kadronun yurtdışına gizli olarak çıkmaları için de organizasyonel destek gerekiyordu. Mektupta böyle bir liste de yer verilmişti:

33 Erden Akbulut, İsmail Bilen, Belgelerle Yaşam Öyküsü, Sosyal Tarih Yayınları, 2020, İstanbul, s.134-137

*"Bizce ilk etapta şu kişiler kabul edilmelidir: Merkez Komitesi Politbüro üyelerinden Reşat Fuat Baraner; parti üyelerinden Mehmet Ali Aybar, Sabiha Zekeriya Sertel, Kemal Tahir; sempatanlardan Zekeriya Sertel ve Yıldız Sertel; Sofyadaki siyasi mültecilerden Fahri Erdinç ve Ziya Yamaç."*³⁴

Bilen'in Politbüro üyesi Marat olarak ve Hikmet'in parti üyesi sıfatıyla birlikte imzaladıkları mektup herhangi bir sonuç vermez. Konuyla ilgili herhangi bir diyalog yaşanıp yaşanmadığını da bilmiyoruz. Ancak Sovyet yetkililerin 1940'larda Türkiye'deki örgütlenme ve siyasal açılım denemelerinin başarısızlıkla sonuçlandığını yakından gözlemlediklerinden emin olabiliriz.

Türkiye'deki siyasi iktidar anti-Sovyet yönelimdedir, bu yönelime de direnecek bir harekete, kendisini yalnızca demokratikleşmeyle sınırlı tutsa bile yol vermemekte kararlıdır. SBKP'nin zaman zaman Ankara-Moskova ilişkilerinde risk nedeni olmasından endişe ederek frenlemek istedikleri komünistlerin, Türkiye'de yakın zamanda bir beklentileri olmadığını kestirebiliriz. Cephe perspektifinin Marksist-Leninist karakterde bir komünist çıkış anlamına gelmediğinin herkes bilincindedir. 1951 Tevkifatı'nın başlaması ve kısa sürede ne derece kapsamlı olduğunun anlaşılmasıyla birlikte Türkiye'de artık bu bile pek mümkün gözükmez olmuştur.

Bilen-Hikmet önerilerinden çok kısa süre sonra, Ekim ayında ülkede tevkifat başlayınca proje tamamen kadük olmuştur. Ancak yurtdışında oluşan yeni ikilinin beraber çalışmayı diledikleri kadronun, siyasal yetkinlik ve yayıncılığa yönelik yetenek açılarından yeterince güçlü olduğu açıktır. Başka maddeler bir yana, radyo paketinin daha 1951'de netleşmiş olduğu görülmektedir.

1951'den itibaren yurtdışında TKP'nin varlığından söz edemiyoruz. Tekrar etmek gerekirse, yurtdışı temsilciliği dışında Merkez Komitesi'nin geri kalanı, il örgütleri düzeyinde bütün yönetici kadro deşifre olmuş ve hapse atılmıştır. Yeni bir kadrolaşma için çalışma yürütecek bir ekip bile yoktur. Olası tekil örnekler dışında Parti örgütünün bir bölmesi olarak korunabilenlerin yalnızca Baştımar'a bağlı aydın kesimi olduğunu biliyoruz. Bunların arasında Partinin bir dönemki yayın organı *Nuhun Gemisi*'nde başyazıları kaleme alan Mehmet Ali Aybar, akademide ve barış hareketinde sorumluluk ve temsiliyet üstlenen Behice Boran gibi isimler vardır.

Donanma Davası'ndan hapis yatan Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Parti örgütünün dışında olduğu için Tevkifat kapsamına girmeyen bir diğer önem-

li unsurdur. Bir legal parti olarak Vatan Partisi, Kıvılcımlı'nın öncülüğünde 1954'te kurulur. Doktor'un yakın çevresine ek olarak daha önce Parti üyesi olmuş, ama bağlantısı kesilmiş olan militanların da katıldığı çalışma, günün zorlu koşullarında anlamlı bir toplumsal karşılık bulmayacaktır.

Merkez Komitesi Sekreteri Zeki Baştımar (Yakup Demir) Mayıs 1959'da tahliye olur. Bunca yıl Partinin yurtiçinde herhangi bir toparlanma girişiminde bulunmamış olması eşyanın tabiatına aykırı sayılmalıdır. Hayatın dışarıdaki Partililer için çok zor geçtiğini, üstlerinde ağır bir kuşatma hissettiklerini biliyoruz. Ancak herşeye rağmen Partinin tamamen durmasının, ancak faaliyete geçmeme yönünde bir karar veya görüş birliğiyle mümkün olacağını düşünmek durumundayız.

Kimi inandırıcı anlatılara göre Baştımar, tahliye olduktan sonra, söz konusu aydın çevrenin geçmişte sekreterliğini üstlenmiş olan Mehmet Ali Aybar'la görüşür. Faaliyete geçmeyecek olan TKP üyelerinin sorumluluğu Aybar'a verilir. Bu arada Aybar'ın 1953'te yaşanan bölünme hakkında "yukarıya" rapor gönderen kişi olduğunu, örgütsel olarak ona bağlı olan Rasih Nuri İleri'den öğreniyoruz.³⁵ İleri'ye göre, konuyla ilgili görüşmelerinde, Aybar, bölünmenin iki tarafının da Partide yeniden otorite haline gelmelerini imkânsız gördüğünü söyler ve bundan duyduğu memnuniyeti saklamaz... Kişisel yorumlamaların içerebileceği hata payı bir yana, bu durum hapishane koşullarının ötesine geçen bir çözülmeye işaret etmektedir.

Zeki Baştımar, Ağustos 1961'de bir daha dönmek üzere Türkiye'den ayrılacaktır. Bu arada Şefik Hüsnü Şubat 1957'de tahliye olduktan bir süre sonra sürgün cezasını çekmek üzere gittiği Manisa'da 1 Nisan 1959'da yaşamını yitirir. Bir diğer MK üyesi Halil Yalçınkaya'nın yaşamıysa yine sürgüne gönderildiği Adana'da noktalanır. Celal Benneci ve Ahmet Fırıncı ise, daha 51 Tevkifatı başlamadan MK toplantılarına katılmayı bırakmışlardı. Geriye ülke içinde MK üyesi olarak Reşat Fuat Baraner ve Mihri Belli kalıyordu. İlerleyen yıllarda Reşat Fuat aktif bir siyasi yaşam sürdürmeyecektir; sağlığı bozulmuştur. Yalnızca *Türk Solu* dergisinde imzalı ve imzasız birkaç yazısı çıkar. Mihri Belli'ye yakın durmuş ve MDD'ci hareket tarafından, yaşayan en eski tarihsel referans sayılmışsa da, 1968'de ölümüne kadar bütün kesimlerce saygı duyulmaya devam etmiştir.

Kendisini TKP'nin meşru temsilcisi sayan Mihri Belli ise TKP adına

35 İleri, *Kırklı Yıllar-4: 1947*, s. 15. "Yukarıya yazmakla" doğrudan Sovyet yetkililerine hitap etmeyi anlayamayacağımıza göre Aybar'ın TKP'nin yurtdışı temsilciliğiyle bir iletim kanalı da olduğunu düşünmek durumundayız.

bir inisiyatif geliştirmez. Belli, Baştımar'ın 1953'te hapisane koşullarında toplanan MK çoğunluğu tarafından komiteden çıkarıldığını iddia etmektedir. Yine bir iddiaya göre bu ihraç kararı Kominform tarafından onaylanmamıştır. Lider konumunda olacağı MDD hareketini "iç TKP" olarak birinci sıraya yazması, yurtdışındaki yapıyı ise "dış TKP" olarak aşağılaması ve bir mülteci grubu olmakla suçlaması esasen retorik düzeyde kalmış, Belli bir parti örgütlenmesine yönelmemiş, Türkiye devrimci solunda bir "hareket geleneğinin" şekillenmesinde payı olmuştur. Mihri Belli 1960'lardaki örgütsel yapı hakkında bilgi verirken yurtdışında bir Politbüro oluşturduklarını söyler:

"Bizim o zaman aktif Politbüro diye bir grubumuz vardı. İçinde Reşat Fuat, ben, -Şefik Hüsnü ölmüştü- Şevki Akşit, Vecdi Özgüner vardı. Kıvılcımlı ile de sorunları görüşüyorduk. Buna paralel olarak bir de yedek çevre vardı. O eski tüfek diye bildiğimiz çevereden arkadaşlardı. Arada onların da görüşlerini alıyorduk. Bu saydığım 5 isim fiili politbüro olarak çalışıyorduk."³⁶

Baştımar'ın geride bıraktığı yurtiçi TKP'de, zamanında Vedat Nedim'in gündeme getirdiği "noktalamalar" tipinde örgütsüz bir çalışma yürütüldüğüne veya desantralizasyon dönemindeki gibi yasal kurumlarda çevre oluşturmayı hedefleyen mütevazı denemeler yapıldığına ilişkin herhangi bir veriye sahip değiliz. Dolayısıyla Mehmet Ali Aybar'a verilen yetkinin pratikte bir anlamı olmamıştır. Söz konusu topluluksa 1962'de Aybar'ın, kendisine getirilen TİP Genel Başkanlığı önerisini kabul etmesinden sonra peyderpey legal partiye dahil olacaktır.

Burada da geçmişten devrolan bir örgütsel mekanizmanın olması, kişilere talimat verilmesi söz konusu değildi. O dönem sol birikimin TİP'e yönelmesi için yönlendirme gerekmiyordu. İşçi önderi sendikacıların öne yak olduğu TİP, zaten uzun zamandır açık alanda demokrasi mücadelesi örgütlemek üzere kendine çıkış yolu arayan TKP'nin stratejisine gayet uygundu. Kaldı ki, yurtdışındaki TKP de TİP'le ilgili olarak genelde pozitif mesajlar veriyordu.

1961'de TİP'i kuran sendikacıların bakış açısı, "işçi lobiciliği" olarak nitelemekte sakınca olmayan "sınıfın hakları temelli" bir demokratikleşmeyle sınırlıdır. Bir yıl sonra yönetimi büyük ölçüde devralan eski TKP'li aydınların geçmiş politik deneyimi de cephe çalışmaları başlığı altında yürütülen gençlik derneği, barış hareketi gibi demokratik mücadeleler

36 aktaran Gökhan Atılğan, "Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol*, İletişim, 2008, İstanbul, s. 703.

ağırlıklıydı. Baştımar'ın yurtdışına çıkması ve Dış Büro'nun oluşması TKP açısından bir dönüm noktasıdır.

1951 Tevkifatı, dava sürecinde ve hapisane yıllarında Baştımar-Belli ekseninde MK içinde ortaya çıkan bölünmede kimin haklı, kimin haksız olduğundan bağımsız olarak, Baştımar ve Bilen ile hemen yakın çevrelerinde konumlanan Nâzım Hikmet, Aram Pehlivan ve Abidin Dino'nun en üst kurul yetkisiyle hareket etmelerinde gayrimeşru bir yan yoktur.

Ülkede aktif olmayan Partinin bir meşruiyet kaynağı da, komünizmin uluslararası karakteri dikkate alınırsa, elbette uluslararası komünist hareketti. SBKP Komintern'i ikame etmese de kritik bir otorite kaynağıydı. Baştımar-Bilen liderliği, SBKP ve diğer kardeş partiler tarafından da tanınmıştır. Yurtdışındaki Parti grupları ise uzun yıllar yegâne Parti örgütleri olarak faaliyet göstermiştir. Öte yandan Türkiye içinde siyaset yapan örgütlü bir Parti olmamanın olumsuz etkileri birikmeye devam etmiştir.

Artık yeni bir toparlanmanın adımları planlanabilecektir. Demokratik Almanya'nın Leipzig kentinde 2-6 Nisan 1962 tarihlerinde "Dış Büro'nun yurtdışındaki aktiflerle yaptığı toplantı" düzenlenir. Bu toplantı, TKP Merkez Komitesi Dış Bürosu Konferansı olarak adlandırılacaktır. 1962 Konferansına hayattaki MK üyeleri olarak Reşat Fuat Baraner ve Mihri Belli de davet edilmişlerdir. Kabul görmeyen bu daveti iletme görevi Reşat Fuat'ın, bir süredir üzerindeki baskılar nedeniyle Kopenhag'da yaşamak zorunda kalan eşi, Parti üyesi Suat Derviş'e verilmişti. Rasih Nuri İleri konuyla ilgili şu anekdotu aktarır:

"Zeki Baştımar'ın yurtdışına çıkışından sonra Reşat ağabeyi de yukarıdan davet etmişlerdi, kendisi gitmeyi reddetti. Bir gün nedenini sorduğumda, 'zaten 1953 davasının bütün belgelerini, hatta polis ifadelerini iki yoldan yukarıya ilettik, arşivlerinde var. Şimdi gidip ne diye karşılaşılam, kaldı ki sıhhatim de münasip değil, gitseydim dönmeme imkân kalmazdı, yurdumda ölmeği yeğledim' yanıtını almıştım. Şunu da ekleyeyim, Mihri Belli pek tanımadığı İsmail Bilen'i hiç sevmezdi, bu konuyu Reşat ağabeyden sorduğumda, 'Mihri, Bilen'i ne bilecek, İsmail o dönemin en önemli işçi militanlarındandı, kusurları ve sevapları ile birlikte' demiş ve onunla yakınlığını vurgulamıştı."³⁷

Konferansa MK üyesi olarak iki kişi, Zeki Baştımar ile İsmail Bilen katılırlar. Bu isimlerin dışında Nâzım Hikmet, Aram Pehlivan, Abidin Dino, Sabiha Sertel, Hayk Açıkgöz, Vartan İhmalyan, Bilal Şen, Yıldız

Sertel, Gün Togay ve Fahri Erdiñ de toplantıya katılmıştır. Konferansın TKP tarihi açısından en büyük önemi, burada bileşimi açıklanan Dış Büro'nun Parti hukuku açısından MK olmamasına karşılık, fiilen en yüksek organ olarak kurumsallık kazanması ve fiilen MK yetkileriyle hareket etmesidir. 1963'te öldüğünde Nâzım Hikmet bu kurulun üyesiydi.

1951'den itibaren başlayan bölünme ve çatışma, Leipzig Konferansı'na da damgasını vurmuştur. Konferansta yapılan tartışmalar, raportörlük görevini üstelenen Gün Togay'ın tuttuğu notlar sayesinde büyük ölçüde biliniyor. Zeki Başımar'ın okuduğu ve Sovyetler Birliği 22. Kongresi ışığında yapılan dünya ve Türkiye değerlendirmesi ile başlayan raporun devamında, Partinin durumuna dair tartışmalı değerlendirmelere yer verilmiştir.

İsim vermeden yapılan suçlamalar itirazlarla karşılaşır. Raporda Mihri Belli ve Reşat Fuat likidatörlükle ve provokatörlükle suçlanmış, Şefik Hüsnü'nün partiyi legale geçirerek polis sızmasına yol açtığı ileri sürülmüş, yine Şefik Hüsnü'nün kişiliğinde, verdiği her emre körü körüne itaat edilen bir kişiye tapma dönemi yaşandığı iddia edilmiştir. Mihri Belli "ihtiyarları tasfiye etmeyi istemektedir." Reşat Fuat'sa İkinci Dünya Savaşı yıllarında Partiyi harekete geçirmemekten ve likidasyondan sorumlu tutulmakta, suçlanmaktadır.

Zeki Başımar, son olarak kendisinin MK Sekreteri olarak çalışmış olduğunu, Cihangir toplantısında kendisi de dahil üç kişilik bir sekretery seçildiğini ancak sendika sekreterinin, yani Halil Yalçinkaya'nın öldüğünü, geriye sadece teknik sekreterin, yani Mihri Belli'nin kaldığını açıklamıştır. Suçlamalar yurtiçindeki tartışmaları yakından bilmeyen üyeler için şoke edicidir. Üstelik bahsi geçen isimler arasında TKP'nin tarihsel liderleri Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat vardır.

Öte yandan, kişisel husumet şeklinde ifade edilmiş olsa da, bu rapordan desantralizasyonun uygulanmak istenmediği, yine de ortaya çıkan dağılmadan sonra Partinin daha erken bir tarihte harekete geçmesi konusunda bir tartışma olduğu çıkarsanabilir. Böyle bir tartışmaya ilişkin daha fazla ipucuna sahip değiliz. Şefik Hüsnü Deymer ve Reşat Fuat Baraner'in, ilgili Komintern toplantısında TKP'yi temsil ettiklerini biliyoruz. Kararın Parti yönetici kadrolarının içine sinmediğini de anlayabiliyoruz. Ancak TKP'de bu konuda politik bir tartışma yaşanmamış, olası tartışmalara zemin bırakmayacak bir biçimde desantralizasyon kararı bir sis perdesinin içinde tutulmuştur. Zeki Başımar ve İsmail Bilen'in sonraki değerlendirmeleri desantralizasyonun geri çekici etkilerini hep hafife alma yönündedir. Ayrıca desantralizasyonun amacı başlı başına Partinin tasfiyesi değil,

cephe politikasının TKP'ye uyarlanmasıydı; ve cephe perspektifi TKP'de merkeze alınmaya, bütün yöneticiler tarafından sahiplenilmeye devam edecekti.

Politik veya en azından politik derinliği olan, teknik sayılmayacak örgütsel tartışmalar, kapalı kapılar ardında tutulamaz. Komünist partilerde tartışmaların kurullarda, meşru kanallarda ve merkezi bir yönlendirme dahilinde yapılması kuşkusuz esastır. Ama bizim örneğimizde tartışmanın kendisi yoktur. Örneğin Partinin legale çıkartılması politik tedbirsizlikle sonuçlanmışsa, bunun temelini oluşturan, daha önce ele aldığımız, büyük ölçüde Şefik Hüsnü'ye bağlanan yanlış dönem analizleridir. Ancak Şefik Hüsnü'nün iyimser demokratikleşme beklentilerine aykırı bir tez ortaya atılmamış, bu boyutta, olayın politik içeriğine değinilmeden legalleşmenin likidasyon anlamına geldiği iddia edilmiştir. Söz konusu analizler ve bunların yol açtığı olumsuz sonuçlarda Parti yönetiminin bütününün kolektif sorumluluğu vardır.

Ne yazık ki, siyasi başarısızlıktan çıkış arayışını sırtlaması gereken kadroların geçmişin yükünden kendilerini temize çıkarmayı seçmeleri, siyasal mücadelede sık rastlanan bir durum olmaktadır. Kuşkusuz 1960'larda çıkış arayışı, başta Zeki Baştımar'ın sorumluluğuydu. Baştımar, liderliğinin meşru sayılabilmesi için, yaklaşık yirmi yıllık faturayı başkalarına kesmeyi denemiş oluyordu.

1950'lerdeki çözülmede "ne yapılabilirdi" sorusunun yanıtıysa, Şefik Hüsnü ile Reşat Fuat'ta gizli gibi görünmektedir. Kişisel çekişmeleri baskılayacak, hapishane koşullarında bile önderliğin görevi olan siyasal üretkenliği zorlayacak, merkezi otoriteyi tesis edecek olan kişiler kuşkusuz bu iki isimdi.

1962'de ise Baştımar'ın geçmişe yönelik değerlendirmelerine tepki gösteren kadrolar bir hakkaniyet duygusunu temsil etmiş olsalar da, Partiyi yeni döneme hazırlayacak olan birikimin Baştımar ve Bilen tarafından taşındığı açıkça görülüyordu.

1962 Konferansı'nı anılarıyla, notlarıyla bugüne aktaran Partililerin gözünden bakıldığında öne çıkan şey, kişisel suçlamalar oldu. Oysa konferansın bunun çok ötesinde bir önemi vardı. Her şeyden önce TKP'nin tarihinde bir sayfanın kapandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu sayfayı kapatan Baştımar, öyle ya da böyle, yurtiçindeki MK üyeleri arasından mücadeleyi ve örgütü, bir misyonu sürdürme kararlılığı gösteren kişidir.

Baştımar ve Bilen, yanlışları ya da doğrularıyla yeniden örgütlemeye çalıştıkları mücadeleye Türkiye'den bozucu müdahaleler gelmesinden endişe duymakta, bu nedenle de hesaplaşmayı sertleştirmektedirler. Burada asıl sorun, hesaplaşmayı siyasallaştırmamaları ve Partiye yeni bir siyasi

rota çizmemeleridir.

Bizim Radyo yayınları, Avrupa'daki Türkiyeli işçiler arasında Partinin örgütlenmesi gibi adımların dışında TKP, Türkiye'de aktif olmayan bir biçimde TİP'in desteklenmesi yoluna gider. Sanki TKP'nin çok uzun süre Cephe stratejisi çerçevesinde denediği demokratik, açık parti TİP'te gerçek olmuştur.

Ancak başlangıçta sendikacıların TİP'i için Baştımar'ın yaptığı değerlendirmeye tam olarak bunu söylemiyordu:

*"İşçi Partisi Türkiye'de demokratik inkılabı tamamlanmış sayıyor, emperyalizmin ekonomik, politik ve hatta askeri nüfuzunu ve onun dayanağı olan bugünkü iktidarın sosyal ve sınıfı cibilliyetini hesaba katmaz görünüyor... Görülüyor ki İşçi Partisi'ne göre ilerici kuvvetlerin birliği bazı hallerde başvurulacak taktik bir meseledir. Bizce milli burjuvaziye de içine alması gereken böyle bir birlik ana hedefe ulaşmanın zaruri şartıdır."*³⁸

Leipzig Konferansına sunduğu raporda Baştımar ilk dönem TİP'ini, demokrasi mücadelesinden fazlasını düşünmekle eleştirmektedir. Oysa kurucu ilerici sendikacıların ufkunda, eleştiride geçen sınıfsal kavramlar yoktur bile. Baştımar emekçilerin anayasal haklarından ibaret pozisyon geliştiren, kendiliğinden işçi hareketinin öncü unsurlarını ulusal burjuvaziyle "birliğe" çağırıyordu.

Burada "gerçek sınıf partisi" misyonunun TKP'ye ait olduğu yolunda bir örtük vurgu mu vardır? TİP'in doldurması gereken demokrasi alanına işaret edilerek aslında TKP'nin devrimci alanı korunmak mı istenmiştir? Uzun süreden beri ağırlık kazanan stratejik bakış hatırlanırsa, bunun pek mümkün olmadığı görünecektir. TKP kendisini işçi sınıfının iktidar (mücadelesinin) partisi değil, (komünistlerin) demokrasi mücadelesi veren bir parti olarak konumlandırmaktaydı. Baştımar TİP'i, eksikli işçi sınıfı zemininden, sınıfların kesiştiği demokrasi alanına davet ediyordu. Muhtemelen Dış Büro Konferansı düzenlenirken Aybar'ın genel başkanlığı yönünde dönüşüm geçirmekte olan TİP'in bundan sonraki durumu, yine bu bakış açısıyla olumlanmıştır. Ancak TKP legal partiyi korumayı birinci planda gözeterek, TİP'e desteğini düşük profille ilan etme yoluna gitmiştir. Konferansta solun geleceği açısından önem taşıyan bir diğer başlık buydu.

1950'lerden 60'lara geçilirken TKP ülkedeki sınıf mücadelesinden ve örgütlenme süreçlerinden büyük ölçüde kopuk hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu eksiklik kişisel çekişmelerin temelini oluşturur. Bunları

38 Erden Akbulut (derleyen), *İşçi-Demokrasi Hareketi ve TİP*, TÜSTAV Yayınları, 2003, İstanbul içinde Yakup Demir (Zeki Baştımar), "Türkiye'nin Ekonomik ve Politik Durumu ve Bazı Meseleler", s.21-22.

önemsiz kılacak tek şey kuşkusuz bir siyasal atılım olurdu.

Öte yandan Sovyetler Birliği'nin TKP için öngördüğü rol, Türkiye için öngördüğü değişim bir "devrimci dönüşüm", dolayısıyla örgütsel atılım değildir. Türkiye için çizilen çerçeve cephe siyasetiyle inşa edilecek bir demokratik açılımın ötesine geçmemektedir. 1962 Konferansı'nda TKP'nin önüne koyduğu siyasal hedefler bu çerçevenin dışına çıkmamış, Baştımara-Bilen liderliği de ötesini zorlamamıştır. Yine de MK'nın tükendiği bir ortamdan çıkarak yeni bir önderlik kurmaya çalışılması, merkezi kadrolaşma sürecinin yeniden başlatılması önem taşıyordu. Baştımara ve Bilen kendileri dışında Nâzım Hikmet, Aram Pehlivan ve Abidin Dino'ya önderlikte yer açarak, ellerindeki kadro kaynakları açısından düşünüldüğünde doğru bir girişim başlatmış oldular. Konferansın kişisel tartışmalardan daha önemli olan bu boyutunu kavrayacak siyasi gelişkinlikte bir kadro birikimi olmadığı gibi, ortada, oluşturulan Dış Büro dışında gerçek anlamda bir Parti olduğunu söylemek de mümkün değildi.

Baştımara'nın rapor sunumundan sonra konferansa katılanların sordukları sorulara verilen yanıtlarda, MK'nın dışarıda iki üyesi olduğu ve tüzüğe göre dış büro kurmaya ve üyeleri kooptasyon yoluyla atamaya yetkili oldukları belirtilir.

Kooptasyonla MK'ya alınan isimlerden sadece Nâzım Hikmet'in adı verilmiş, Abidin Dino ile Aram Pehlivan'ın isimleri gizlilik gerekçesiyle katılımcılarla paylaşılmamıştır.³⁹ Bu bileşim 1963 yılında Nâzım'ın hayatını kaybetmesine kadar korunacaktır. Bu tarihten sonra ise Bilal Şen büroya alınacak, ancak Dino'nun da toplantılara katılmaması nedeniyle Gün Togay da büro üyesi olacaktır. Daha sonra bu iki isim Dış Büro'dan çıkarılacaktır. Hayk Açıkgöz, Şen ve Togay ile Dış Büro'nun diğer üyeleri arasında sorun yaşandığında, kendilerine bu iki ismin Dış Büro'ya alınmadıklarının söylendiğini yazar.⁴⁰

Bu dönemi kurumsallık ve merkezi organların adı, niteliği üstünden değerlendirmek yersiz olacaktır. Bu bir (yeniden) kadrolaşma sürecidir. Ancak yeni kuşaklarla beslenme olanağı olmayan bu süreç, daha ziyade geçmişten aktarılan birikimin yeniden dizilmesinden ibarettir ve bunun sağlıklı sonuçlar vermesi imkânsızdır. Her kritik örgütsel sorun gibi kadrolaşma da ancak canlı bir siyasal bağlam gerektirir. Bütün bunlar için 1973 Atılımı'nın yaklaşması beklenecektir.

Bir sürtüşme de *Bizim Radyo* çalışmasının yöneticiliğini yapan

39 TKP MK Dış Bürosu, 1962 Konferansı, Tüstav Yayınları, 2002, İstanbul, s.33-34.

40 Açıkgöz, a.g.e., s. 547.

Pehlivanlı ile radyo ekibinde yer alan Sabiha Sertel arasında su yüzüne çıkar. Aram, Sabiha hanımın eleştirilerine verdiği yanıtta “Radyoda siyasi hattımızı saptamak ve kullanmak alanında geniş bir yetkimiz var, her şeyi tepeden beklediğimiz, her şeyin tepeden geldiği, arkadaşların eleştiriyapmalarına imkân tanınmadığı doğru değildir. Sabiha hanımın iddia ettiği gibi, olaylar karşısında, (...) şaşırdığımız da olmamıştır. Parti çalışmalarının aksadığı hakkındaki iddiaları da asılsızdır” diyecektir. Bu sözler, gerilime yol açan başlıkları özetler niteliktedir. Budapeşte Radyosu ekibi ise toplantıya radyo yayınlarına dair değerlendirmelerin yanı sıra dinleyici mektuplarının incelenmesiyle elde edilen verilerden, yayıncılık ve örgütlenme konusunda yapılan önerilerden oluşan ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Toplantıda İsmail Bilen, radyo çalışmalarının Türkiye’de hareketin yeniden örgütlenmesi için gereken zemini hazırlamak üzere başlatıldığını, Parti teşkilatlarını harekete geçirmenin zamanı geldiğini belirtmiştir.⁴¹

Ancak *Bizim Radyo* Parti faaliyetlerinin esasını oluşturmuş, Leipzig, Bilen’in de gelmesiyle Partinin yurtdışı merkezi haline gelmiştir. Konferansta oluşturulan Basın-Yayın Bürosu, 1963 yılında çıkacak olan *Yurdun Sesi* ile 1964 yılında çıkacak olan *Yeni Çağ* dergilerinin yayımlanmasından da sorumlu olacaktır. Basın-Yayın Bürosu’nda Nâzım Hikmet, Sabiha Sertel, Bilal Şen, Fahri Erdoğ, Gün Togay ile Vartan İhmalyan görev alır. Büro, dünya komünist ve işçi partilerinin teorik dergisi *Barış ve Sosyalizm Problemleri*’nin Türkçe basımı olan *Yeni Çağ* dergisini çıkarmaktadır. Bu iş kapsamında tercüme edilecek yazıların seçimi, tercümeleri yapacak kişilerin ve baş redaktörün belirlenmesi gibi görevler üstlenmiştir. Dergi Prag’da çıkacaktır. Tercüme işlerine Münevver Andaç yardımcı olmaktadır.⁴² *Yurdun Sesi* ise TKP Dış Bürosu’nun siyasi yayınıdır. Temmuz 1963’te yayımlanan birinci sayısında kendini, “Bu dergi yurdun dertlerini, sevinçlerini yurttan uzak düşenlere, yurttan uzak düşenlerin dertlerini yurda ulaştırmak için çıkıyor” sözleriyle tanıtır.⁴³

Yurtdışı kadroları arasındaki tartışmalar kişisellikten arındırılmaya çalışıldığında, aslında önemli ideolojik başlıklara ulaşıyoruz. Yayıncılığın demokrasi mücadelesinin ötesinde TKP’ye işaret edip etmemesi, Kemalizm karşısındaki tutum ve kapitalist olmayan yol, bunlarla bağlı güncel konularla birlikte düşünüldüğünde “Parti” olabilmek için aşılması gereken

41 Benderli, a.g.e., s. 382.

42 “Bir Sözlü Tanıklık: Bilal Şen” *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı* içinde, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul, s. 156.

43 “Yurdun sesi” niçin çıkıyor?, *Yurdun Sesi* 1, Temmuz 1963, s. 2.

sorunlardı. Ortaya çıkan taraflaşmada Nâzım Hikmet'in Baştımar-Bilen-Pehlivanyan üçlüsünden koptuğunu, Bilal Şen'inse muhalefetin görüşlerini sistematize etmeye çalışan kişi olduğunu söyleyebiliriz. Tartışmalar ideolojik, teorik içerikleri üstünden değil, "örgütsel" olarak çözülmüş ve muhalefet tasfiye edilmiştir.⁴⁴ Nâzım Hikmet 1963'te, işler bu noktaya gelmeden önce yaşamını yitirmişti. Tasfiye 1965'te gerçekleşti. Tartışmaların içeriğine aşağıda biraz daha değineceğiz. Ancak bu noktada Hayk Açıkgoz'e kulak vermek yerinde olur:

"Peki niye bu dağılma, bu karşılıklı duruş? Yani aramızda büyük prensip meselelerinde ayrılık mı var? Hayır. Bizdeki geçimsizliklerin, kavgaların, kurgunlukların esas sebepleri politik ve sosyal görüşlerin ayrılıklarından, prensip meselelerinden gelmiyor. Gelmiyor ve gelemez de, çünkü memleketi, memleketin bugünkü meselelerini somut halleriyle tanımıyoruz, tanımamıza da imkan yok. En yenimiz memlekette şu kadar sene evvel ayrılmış. Bu devrede ise politik ve sosyal hadiseler süratle gelişmiş. Bizim, memleketteki yeni gelişmeleri tamıyışımız, günlük gazete ve bazı dergilerden. Bunlarsa memleketi umumi hatlarla tanıtır."⁴⁵

Açıkgoz, Dış Büro'ya ilettiği bu mektupta hiç de haksız sayılmaz.

Oysa o sıralar, Türkiye'de bir anlamda yer yerinden oynuyordu. Türkiye İşçi Partisi (TİP) rüzgârı başlamıştı ve egemen güçler TİP-TKP ilişkisini TİP'i zor durumda bırakacak şekilde işlemeye çalışıyorlardı. Kuşkusuz *Bizim Radyo* yayınlarında ne iki parti arasında ilişki kurulmasına neden olunmalıydı, ne de TİP'i gölgede bırakan bir TKP vurgusu yapılabilirdi.

İşleyiş konusunda, Türkiye'deki partililik süresi az olan üyeler merkezileşme ve gizlilikle ilintili konularda kaçınılmaz olarak diğerlerinden farklı yaklaşımlara sahiptiler. Yurtdışı ortamında kararların "tepede" alınarak üyelere duyurulmasına genellikle tepki duyuyorlardı. Oysa konu pratik ve teknik değildir. Yeniden kurulması gereken bir parti vardı ve her tür çalışma tarzına hazır bir merkezi kadrolaşmanın şekillenmesi gerekiyordu. Kadrolaşma ve yeniden kuruluşun zorunlu önkoşulları merkezi otorite ve disiplindir. Bunlar ise örgüte emek vermiş olmaktan öte bir politik başarıdan veya perspektiften beslenerek üretilen değerlerdir. TKP yurtdışı kadrosunun işi gerçekten de zordur... Konferansta uç veren ve yaklaşık üç yıl

44 Fahri Erdiñç, Şekibe Yamaç, Ziya Yamaç, Tuğrul Deliorman, Halis Okan, Hüseyin Gürsoy Baştımarlarla birlikte tutum alırken, Bilal Şen, Gün Benderli (Togay), Necil Togay, Mustafa Fahri Oktay (Veli Gündüz), Yılmaz Gülen, Osman Rauf Alper, Vartan İhmalyan, Sabiha Sümbül (kendisi Sovyetler sürgününde ölen, THİF kökenli Baytar Salih Hacıoğlu'nun eşidir), Sabiha Sertel, Münvever Andaç muhalefette toplaşmışlardır.

45 Açıkgoz, a.g.e., s. 550.

süren tartışmalar kısır kalmıştır.

Siyasal tartışma başlıklarına gelince; geçmişe dönük olarak DP'nin bas-kıcı iktidarına karşı savaşta CHP'nin rolünden faydalanılıp faydalanılamayacağı, 27 Mayıs Anayasası'nın gerici bir anayasa olup olmadığı, Türk-İş'e karşı tavır, Kıbrıs ve Enosis konusunda nasıl bir siyasal duruş geliştirilmesi gerektiği gibi başlıklar hep anlaşmazlık konusu olur. Tartışmaları açan genellikle Bilal Şen'dir. Muhalefet emperyalizme saldırmak yerine Türkiye'deki uzantılarını halkın anlayacağı gibi deşifre etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Sovyetler Birliği'nin övülme biçimine karşı çıkılır. Türk-İş'in eleştirilmesinin antikomünizme hizmet edeceği iddia edilir...⁴⁶ Bunlar kuşkusuz somut bağlamlarında ele alınması gereken konulardı. Ancak tartışmaların esasa odaklanmadığını söylemek haksızlık olmayacaktır. Taraflar birbirlerini karşılıklı olarak "liberal muhalifler" ve "sekte merkeziler" olarak kodlamışa benzemektedir.

Kimse TKP'nin sosyalizm hedefini öteleyen, sınıfları kesen cephe siyasetine itiraz etmiyordu. TKP işçi sınıfının ve emekçi halk yığınlarının radikalleşme eğilimi sergilediği koşullarda Türkiye'yi bekleyen en büyük tehlikenin faşizm olduğu iddiasıyla milli demokratik bir cephe çağrısı yapıyordu.⁴⁷ Tartışma bu tür noktalara uzanmadı.

Gerilim Kıbrıs konusunda Parti tavrının belirlenmesinde had safha-ya ulaştı. Kısaca ifade etmek gerekirse, TKP'nin yayımlayacağı bildiride Enosis'in reddedilmesini öneren Şen ve Togay'a karşı diğer Dış Büro üyeleri, Sovyetler Birliği'nin de tavrına paralel biçimde Kıbrıs için kendi kaderini tayin hakkı talebiyle yetinilmesini savundular. Muhalefet, Enosis'in mahkûm edilmesini önerirken "Türk halkının hassasiyetini" gözetmek gerektiğini dile getiriyordu. Baştımar, Bilen ve Pehlivanan ise ek olarak özellikle Yunanistan Komünist Partisi (YKP) ile ayrı düşmemeye önem vermekteydiler.⁴⁸ Tabii, Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı da TKP için önemliydi. Bu çetrefilli başlıkta Parti tavrının SBKP-YKP-AKEL bağlamıyla rezonansı ihmal etmesi gerçekten de düşünülemezdi.⁴⁹ Bilal Şen'in bu konuda ayak diremesi,⁵⁰ partiden uzaklaştırılmasına giden yolu açmıştır.

Muhalefet, Leipzig'de bir sonraki toplantının iki yıl sonra yapılması

46 Benderli, *a.g.e.*, s. 418.

47 Örneğin, bkz. "Büyük Tehlike", *Yurdun Sesi* 1, Temmuz 1963, s. 2-4.

48 Benderli, *a.g.e.*, s. 419-420.

49 TKP'nin 1964 yılında Kıbrıs konusunda yayımladığı MK bildirisi için bkz. *Yeniçağ* 1-2, Ocak-Şubat 1964, s. 110-111.

50 Benderli, *a.g.e.*, s. 420.

öngörülmüşken acil olarak yeni bir konferans talep eder⁵¹ ve Bulgaristan Komünist Partisi'ni, Sosyalist Birlik Partisi'ni (Demokratik Almanya), Macaristan Sosyalist İşçi Partisi'ni tartışmanın içine çekmeye çalışır. Moskova grubu Dış Büro'ya yolladığı mektubun bir nüshasını SBKP'ye iletir. Sovyet partisinin bu çıkışları hoş karşılamaması, diğer partilerin tutumunu da yönlendirecektir. Bulgaristan'da eğitim gören ve Bulgar pasaportuna sahip olan Bilal Şen'in bağları Dış Büro'da rahatsızlık uyandırır. Bir değerlendirmeye göre 1965 tartışmalarının arka planına ilişkin bir temayı Baştımaz, Bilal Şen'e şöyle ifade etmiştir: "Dikkat edelim, Bulgarlar Partimizin kontrolünü ellerine almak istiyorlar."⁵² TKP'nin sosyalist ülkelerin komünist partileriyle ilişkisinde kimi dönemeçlerde meşru sayılamayacak müdahaleler ortaya çıkabilecektir. Bunların içinde en önemlileri, İsmail Bilen sonrası liderliğin hazırlanması ve TBKP'nin yasallaşması olarak adlandırılan tasfiye sırasında yaşanacaktı.

MoskovapartigrubundaosıradaÇin'denMoskova'ya dönen İhmalyanlar, Büyük Niko adıyla bilinen Asimov, küçük Niko adıyla bilinen Senkiyeviç (TKP MK üye adayı), Sabiha Sümbül (Baytar Salih Hacıoğlu'nun eşi) ile Leipzig'den ayrılarak Moskova'ya gelen Yıldız Sertel (Sertellerin kızı) bulunuyordu. Sabiha Sertel de Azerbaycan'dan Moskova'ya geldiğinde grup toplantılarına katılmıştı. Bu grubun 13 Nisan 1965 tarihinde yaptığı bir toplantıya o sırada Partiden atılmış olan Bilal Şen de girdi. Zeki Baştımaz'a hitaben bir mektup yazılarak genel bir toplantı yapılması gerektiği yönündeki grup kararı iletildi...

Sürecin sonunda Moskova ve Budapeşte parti grupları dağıtılır, Bilal Şen ve Mustafa Fahri Oktay (Veli Gündüz) ihraç edilir. Bilal Şen muhalefeti, genel konferans girişimleri çerçevesinde Türkiye'den Mihri Belli ile de temas kurmuştur.

Bu gelişmelerle birlikte Zeki Baştımaz (Yakup Demir) TKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri sıfatını kullanmaya başlayacaktır. 1967 yılında Ekim Devrimi'nin 50. yıldönümü vesilesiyle Dış Büro Leipzig'de bir toplantı organize eder. Yurtdışındaki aktif partililerin katıldığı toplantıda eski tartışmaların etkisi hâlâ hissedilmişse de dünyadaki ve Türkiye'deki hızlı siyasal değişimler ve TKP'yi bekleyen görevler karşısında bu tartışmalar önemini iyiden iyiye kaybetmiştir.

51 Hayk Açıkgöz, *a.g.e.*, s. 544.

52 Erden Akbulut, *TKP 1965 Tartışmaları Muhalefet Mektupları*, Sosyal Tarih Yayınları, 2011, İstanbul, s. 12.

Seçilmiş Kaynakça

Açıkgöz, Hayk, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge, 2006, İstanbul.
Akbulut, Erden, İsmail Bilen, *Belgelerle Yaşam Öyküsü, Sosyal Tarih Yayınları*, 2020, İstanbul.

Akbulut (derleyen), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam öyküsü, Vazife yazuları, Sosyal Tarih Yayınları*, 2010

Akbulut (derleyen), *Zeki Baştımar Yaşam Öyküsü Mektuplar Yazılar, Sosyal Tarih Yayınları*, , 2009. İstanbul

Akbulut, Erden, *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet*, TÜSTAV Yayınları, 2002, İstanbul.

Akbulut, Erden (derleyen), *İşçi-Demokrasi Hareketi ve TİP, Tüstav yayınları*, Ekim 2003, İstanbul.

Akbulut, Erden, *TKP 1965 Tartışmaları Muhalefet Mektupları*, Sosyal Tarih Yayınları, 2011, İstanbul.

Atılğan, Gökhan, "Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 8: Sol*, İstanbul, İletişim, 2008.

Belli, Sevim, *Boşuna Mı Çiğnedik?*, Belge Yayınları, 1994, İstanbul.

Benderli, Gün, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003

Esbabı Mucibeli Hüküm, BDS Yayınları, 2000, İstanbul.

İhmalyan, Vartan, *Bir Yaşam Öyküsü*, Cem Yayınevi, 2012, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri (derleyen), *Kırklı Yıllar- 4: 1947 TKP Davası*, TÜSTAV, 2003, İstanbul.

Pişmanlık, Uğur, *Barış ve Sosyalizm Mücadelesinde Aydın Bir Hekim: Sevinç Özgüner*, Aratos yayınları, 2017, Tarsus.

Sayılğan, Aclan, *Türkiyede Sol Hareketler*, Otağ Yayınları, 3.basım, 1976, İstanbul.

Tek Cephe, "Go Home! Amerikalılar Amerikaya", *Amerikan Emperyalizmine Karşı Tek Cephe*, Mayıs 1952. <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/tek-cephe-1952-2/>

TKP MK Dış Bürosu, 1962 Konferansı, Tüstav Yayınları, 2002, İstanbul.

Yeniçağ 1-2, Ocak-Şubat 1964. <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yeni-cag/>

Yılmaz, Mustafa ve Yasemin Doğaner, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu İle Yasaklanan Yayınlar", *Kebikeç* 22, 2006.

Yuca, İrşad Sami, "Demokrat Parti Döneminde Sivil Bir Muhalif Örgüt Örneği: İleri Jön Türkler Birliği" *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* IV/VII, Ağustos 2017.

Yurdun Sesi, "Büyük Tehlike", sayı 1, Temmuz 1963. <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yurdun-sesi/>

BEŞİNCİ BÖLÜME EK

HİKMET KIVILCIMLI VE VATAN PARTİSİ

Hüseyin Hikmet Kıvılcımlı 1902 yılında Osmanlı Makedonya'sında, bugün Kosova sınırları içerisinde yer alan Piriştine'de dünyaya gelir. Bu kasabada Posta ve Telgraf Müdürü olarak görev yapmakta olan babası Hüseyin Bey'in Yemen-Hicaz Posta ve Telgraf Başmüdürlüğüne tayini çıkması ve bu görev için kasabadan ayrılmasının ardından kendisinden bir daha haber alınamaz. Hikmet altı yaşındayken, annesi ve annesinin aile yakınlarıyla birlikte Anadolu'ya göç ederler. Geniş aile önce Kuşadası'na yerleşir ve Hikmet burada okula başlar. Lise eğitimi için Muğla'ya gider fakat savaş koşulları olağan bir eğitim hayatı sürmesini engeller. İzmir'in işgalinin ardından henüz 17 yaşındayken okula ara vererek Yörük Ali Efe'nin çetesine katılır. Daha sonra Köyceğiz Kuvayı Milliye Askeri Komutanlığı bünyesine dahil olur. Muğla'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesinden sonra aile İstanbul'a taşınır. Hikmet önce İstanbul Vefa Lisesi'ne başlar. Sonra askeri öğrenci olarak tıp eğitimi alır.

Hikmet'in ilk siyasi eylemleri de Tıbbiye yıllarında gerçekleşecektir. O dönemde İstanbul işgal altındadır. Darülfünun'daki beş hocanın işgalcileri destekledikleri ve Kuvayı Milliye'ye eşkıya dedikleri için istifalarını isteyen bir boykot hareketi doğar. Tarihe Darülfünun Grevi olarak geçecek olan ve 30 Mart 1922'de başlayan bu hareketlilik nedeniyle beş ay boyunca öğretime ara verilir. Dersler, ilgili hocaların görevden alınmalarının ardından 25 Ağustos'ta yeniden başlar. Hikmet'in bu eylemlerde aktif olarak yer aldığı bilinmektedir. Komünizmle tanışması da Tıbbiye kütüphanesinde okuma-ya başladığı FKP yayın organı *L'Humanité* üzerinden olur. Yine aynı dönemlerde yayınlanan *Kurtuluş* ve *Aydınlık* dergilerini takip etmeye başlar. Şefik Hüsnü'nün beyanına göre 1921'de, İsmail Bilen'in beyanına göre ise

1923'te Partili olmuştur.¹ *Aydınlık* dergisinin Şubat 1925'te çıkan "Fevkalade Gençlik Nüshası'nda Ahmet Tefvîk imzalı "Türk Gençliğinin Sınıfı Mevki" adlı yazının Hikmet'in yayınlanmış ilk yazısı olduğu sanılmaktadır.² 1925 yılında yapılan Akaretler Kongresi'ne *Aydınlık* delegesi olarak katılır.

Şubat ayında Şeyh Sait isyanı patlak verince Takrir-i Sükûn Yasası çıkarılacaktır. Önce TKP'nin merkez yayın organları olan *Aydınlık* ve *Orak Çekiç*, ardından Bursa'da çıkan *Yoldaş* adlı parti yayını da kapatılır.³ 1 Mayıs arifesinde Amele Cemiyeti'nin bastırdığı broşürler TKP'ye karşı daha kapsamlı bir tahkikatın gerekçesi olur. Hikmet dahil 38 parti yöneticisi hakkında tutuklama kararı çıkar. İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Hikmet, 10 yıl kürek cezasına çarptırılır. 29 Ekim 1926'da çıkan aflla tahliye edilir, ama almış olduğu ceza nedeniyle ordudan ihraç edilir. Tıbbiye'yi sivil olarak bitirir.

1925'te alınan darbenin ardından Partiyi yeniden toparlama çabaları kapsamında Viyana Konferansı düzenlenir. 26-29 Mayıs 1926'ta sınırlı delege katılımıyla gerçekleşen konferansta Şefik Hüsnü genel sekreterliği bırakarak Harici Büro'da görev alırken, Vedat Nedim örgüt sekreterliğine getirilir. Çok geçmeden, Partiyi atıl bırakan bir tarz izlediği gerekçesiyle Vedat Nedim'e karşı muhalif sesler yükselmeye başlar. Hikmet de bu muhalefetin parçasıdır. Sapmayı temsil eden MK'nın gerçekleştirdiği ve Parti örgütlerinin temsilcilerinin itirazlarını dile getirdiği bir toplantıda Hikmet'in de gençlik temsilcisi olarak bulunduğu bilinmektedir.

1927 Tevkifatıyla açılan davada üç ay hapis cezası alan Kıvılcımlı, 1928 yılı başlarında tahliye edilir. Tahliye sonrasında Haydarpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü'nde asistan olarak çalışmaya başlar.

Doktor Hikmet bu dönemde İzmir merkezli bir gençlik örgütlenmesi için çaba sarf eder. 1928 yılı içerisinde yalnızca tek sayı çıkabilen *Kıvılcım* dergisini hazırlar. 21 Eylül tarihinde o sırada İstanbul'da cezaevinde bulunan Şefik Hüsnü'yü ziyaretinde kendisine gizlice bir yayın (muhtemelen *Kıvılcım* dergisi) vermeye çalışırken yakalanır ve tutuklanır.⁴ 1929'un ilk aylarında tahliye edilir. Bu sırada bir dizi merkezi kadro darbe üstüne darbe yiyen Partiyi ayağa kaldırmaya çalışmaktadır. Doktor da Muvakkat Merkez Komitesi'ne alınır. Ancak kısa süre sonra bu kez İzmir merkezli 1929 Tevkifatı gelir ve Hikmet 11 Nisan'da yeniden tutuklanır. Ağır

1 Sinan Dervişoğlu, *1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma*, TÜSTAV Yayınları, 2007, İstanbul, s. 433.

2 Ahmet Kale, *Kıvılcımlı Külliyyatı Ayrıntılı Bibliyografya*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2014, İstanbul, s. 11.

3 Ünsal, *a.g.e.*, s. 35.

4 Mete Tunçay, *Türkiyede Sol Akımları II 1925-1936*, BDS Yayınları, 1992, İstanbul.

Ceza Mahkemesi'nde görülen 37 sanıklı davada Marksist olduğunu kabul eder fakat diğer sanıklarla bağıını inkâr eder. Dört buçuk yıl hapis cezası alır. Kararın okunmasının ardından meşhur "Bu süre bizi birer kızıl profesör yapmaya yeter" sözlerini sarf edecektir. Önce Diyarbakır'da sonra Elazığ'da yatar. Hapishane dönemini son derece verimli bir şekilde kullanan Hikmet, burada önemli eserler kaleme alır.

Bunların en önemlisi sekiz bölümden oluşan (Partide Konaklar ve Konuklar, Parti ve Fraksiyon, Yakın Tarihten Birkaç Madde, Strateji Planı, İhtiyat Kuvvet: Şark, Legaliteyi İstismar, Düşman Burjuvazi, Müttefik Köylü) *Yol* adlı eserdir. MK'ya sunulmak üzere kaleme alınan bu eser dünya komünist hareketinin müktesebatından hareketle TKP'nin geçmişini eleştirel bir gözle ele alır ve Parti için ayrıntılı bir strateji planı çizmeyi amaçlar.

Yol çalışması Kıvılcımlı'nın sonraki dönemlerde daha güçlü biçimde dile getireceği özgünlük aranımlarını ve kendine has üslubunu yansıtmakla birlikte, fikirlerinin aslında Komintern'in o tarihlerdeki temel stratejisi olan "sınıfa karşı sınıf" perspektifinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu strateji dünya kapitalizminin büyük bir çöküşün eşiğinde olduğu tespitine ve bu çöküşün sınıf mücadelelerini keskinleştirerek siyaset sahnesini bir kez daha devrimci aranımlar için elverişli hale getireceği beklentisine dayanıyordu. Buradan yola çıkarak, bir önceki dönemin feodalizme ve emperyalizme karşı mücadele ile SSCB'ye dost rejimlerin sayısını artırma saiklari üzerinden, burjuva hareketleri ilerici zemininde destekleme yönelimi revize edilmekteydi. Komintern'in bu genel yöneliminin Türkiye'ye nasıl uyarlanacağı net değilse bile, artık TKP'nin "solcu 1930'ları" başlamaktaydı. Kıvılcımlı'nın tezleri de TKP pratiğinde Kemalist iktidarın ilerici rolüne çubuk büken konumlanışlarla mesafeleniyor ve Kemalizm'in sınıfsal temelini ve bunun zorunlu sınırlarının altını çizen bir yaklaşım sergiliyordu.

Bu yaklaşımın görünür olduğu alanlardan birisi Kürt sorunuydu. "İhtiyat Kuvvet: Şark" başlıklı bölüm, Kürt gerçekliğine dair ayrıntılı bir tarihsel çerçeve çizerken, Kemalizm'in Kürt feodalitesine karşı yoksul köylülüğü mobilize edecek bir devrimci yönelimden kaçındığını, bunun yerine ağalarla işbirliğine gitmeyi tercih ettiğini belirtiyordu. Bu tabloda komünistlere düşen görevse, gericiliğe karşı Kemalizm'le ittifak değil, yoksul köylülüğü sosyalist devrime kazanma çabası olmalıydı. Kıvılcımlı'nın bu stratejinin nasıl somutlanacağı konusunda gerçekçi bir yol haritası sunduğunu söylemekse güçtür.⁵

Hikmet Kıvılcımlı'nın çalışmalarında Komintern-TKP hattından sapma aramak temelsizdir. Bu, yalnızca Kürt meselesinde değil, Kıvılcımlı'nın yazdığı birçok başka mesele için de geçerlidir. "Düşman Burjuvazi" ve "Müttefik Köylü" bölümleri de belirgin bir Leninist ton barındırır. "Parti ve Fraksiyon" adlı bölüm, 1908'den bu yana Türkiye'de sosyalist hareketin bir muhasebesini sunar. Burada, Mustafa Suphi ve arkadaşları "hazırlıksız bir şekilde düşmanın karşısına" çıktıkları için sert bir dille eleştirilir. Kıvılcımlı, aynı zamanda TKP içerisinde "Bundçuluk"un yansıması olarak gördüğü eğilimleri de sert bir şekilde mahkûm eder. "Legaliteyi İstismar" bölümü de, ileride ele alacağımız gibi, Kıvılcımlı'nın sonraki dönemlerindeki siyasi pratiğini şekillendirecek önemli metinlerdendir.

Doktor Hikmet, henüz cezaevindeyken, 1932 Defterdar Kongresi'nde seçilen 28 üyeli MK'ya alınmıştır. 1933 yılında, Cumhuriyet'in onuncu yılı nedeniyle çıkarılan ayla cezaevinden çıkar. İstanbul'a dönerek tekrar Parti faaliyetlerine katılır. *Kızıl İstanbul* dergisinin hazırlıklarında yer alır. Dergideki bazı imzasız yazıların ona ait olduğu sanılmaktadır.⁶ Ancak 1934'te yapılan Harici Büro Plenumunda o da MK üyeliğinden çıkarılır; aslında 1932 MK'sında değişiklik yerine Parti merkezinin yeniden oluşturulmasından söz etmek daha yerinde olacaktır.

1934 Soyadı Kanunu'yla Kıvılcımlı soyadını alır. 1934 yılında *Kızıl İstanbul* dergisi ve 1 Mayıs gazetesi soruşturmalarında yeniden tutuklanır ve Aralık ayına kadar cezaevinde kalır. 1935'te legal yayın faaliyetlerine girişmek üzere Marksizm Bibliyoteği'ni kurar. Bu seri kapsamında Marx'ın, Engels'in ve Lenin'in çeşitli eserleri Türkçeye çevrilerek yayımlanır. Elazığ Cezaevi'nde yazdığı *Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsis*i adlı eseri de bu seri kapsamında basılır. Lenin'den uyarılama *Emperyalizm: Geberen Kapitalizm* adlı eser toplatılır ve soruşturmaya uğrar; ama beraat eder. 1936'da Fatma Nudiye Yalçı ile birlikte "Emekçi Kütüphanesi" adlı bir başka kitap serisi başlatır. Bu seride, Marx ve Engels'in çeşitli yazılarının yanı sıra *Kapital*'in kısmi bir çevirisi de basılır. Kıvılcımlı'nın bu dönemde legal yayın faaliyetlerine yoğunlaştığı ve Partinin örgütsel faaliyetlerinden kısmen uzak kaldığı düşünülmektedir.⁷

1937 yılında yayımladığı *Tarih ve Demokrasi: Türkiye Ekonomisi ve Politikası Hakkında* adlı broşürü Kıvılcımlı'nın siyasi pozisyonundaki dönüşümler açısından önemli ipuçları barındırır. Burada Kıvılcımlı, *Yol*

6 Ünsal, a.g.e., s. 51.

7 Ünsal, a.g.e., s. 60.

serisinin aksine, Kemalist iktidarın gericiliğe ve emperyalizme karşı başarılarından sitayişle bahsederken, iktidarın doğrultusunu belirleyen eksen olduğunu iddia ettiği demokrasi ekseninin, emek ve toprak sorunlarının çözümü için de anahtar konumda olduğunu savunur. Özellikle, İsmet İnönü hakkında övgü dolu sözlere yer verir. Bu arada, ilgili dönemin, tek parti iktidarının emekçi kitlelerin örgütlenme özgürlüklerine karşı son derece baskıcı bir tutum takındığı bir dönem olduğu unutulmamalıdır. Söz gelimi, sendikal hakları tanımayan İş Yasası henüz bir yıl önce kabul edilmiştir. Kıvılcımlı'nın pozisyonundaki değişimin yine uluslararası komünist hareketle ilintili olduğunu düşünmek mümkündür. Komintern'in 1935 yılında yapılan 7. Kongre'sinde sınıfa karşı sınıf stratejisi terk edilir, bunun yerine halk cephesi formülasyonu benimsenir. Böylelikle, uluslararası komünist hareketin önceliği faşizme karşı geniş bir cephe siyasetinin inşa edilmesi olur ve bu amaçla burjuva hareketlerle ortak mücadele gündeme gelir. Bu politikanın Türkiye'ye uyarlanması TKP'nin örgütlü faaliyetlerini durdurması anlamına gelen separat/desantralizasyon olacaktır. Dolayısıyla, dili son derece özgün olan Kıvılcımlı'nın bu broşürdeki siyasal konumlanışını da bireysel bir çıkış ya da patenti kendisine ait bir açılım olarak görmek doğru olmaz. Doktor Hikmet, Parti çizgisini derinleştirmek için kafa yormakta ve üretmektedir.

Kıvılcımlı 1938 yılında Donanma Davası kapsamında yeniden tutuklanır ve bu kez 15 yıla mahkûm olur. Sırasıyla Çankırı, Amasya ve Kırşehir Cezaevlerinde kalır. 1950 yılına kadar sürecektir cezaevi hayatı boyunca birçok eser kaleme alır. Tarihsel araştırmalara yoğunlaşarak Osmanlı tarihine ve İslam dinine yeni yaklaşımlar geliştirmeye çabalar. Burada, Türkiye'de o dönemde son derece sınırlı bir etki alanına sahip olan sosyalizm düşüncesine tarihsel bir köken bulma arayışı söz konusudur. Bu arayış Kıvılcımlı'nın ileriki yıllarda geliştireceği bazı zorlama siyasi açılımların da temelini oluşturacaktır.

Vatan Partisi

Kıvılcımlı, yeni kurulan DP hükümetinin çıkardığı afla 15 Temmuz 1950 tarihinde Kırşehir Cezaevi'nden çıkar. Uzun mahkûmiyet döneminin ardından bir an önce siyasi faaliyete geçmek arzusundadır. Şefik Hüsnü ile görüşür. Kıvılcımlı, bu görüşmede Şefik Hüsnü'nün dönemin şartlarını gerekçe göstererek şimdilik "bir şey yapmama" yönünde görüş bildirdiğini

aktarır.⁸ Ardından 1951 Tevkifatı gelecek ve TKP, tarihinin en ağır operasyonlarından birine maruz kalacaktır.

Hikmet Kıvılcımlı, davaya konu olan süreçte cezaevinde olduğu için Tevkifat kapsamına alınmaz. Bu sırada cezaevinde başladığı tarih araştırmalarına devam eder ve 1953 yılında İstanbul'un fethinin 500. yılı vesilesiyle bu tarihsel olayı konu alan *Fetih ve Medeniyet* adlı eserini yayınlı. Bir yandan da TKP'nin önemli kadrolarının cezaevinde bulunduğu bir ortamda siyasi faaliyet yürütmenin yollarını aramaktadır. Kıvılcımlı'nın dışarıda kalan komünistlerle ve çevreleriyle temaslarının cesaret verici olduğu söylenemez. Yaptığı görüşmelerde "mimli komünistler" in yeni bir legal partiye dahil olmalarının polisi teyakkuza geçireceği ve partinin hızla tahkikata uğrayabileceği yönünde endişeler ifade edilir. Kıvılcımlı, yine de yeni bir legal parti denemesine girişme konusunda karardır. Sonuç olarak, bu temaslarda Kıvılcımlı haricinde poliste kaydı bulunan mimli komünistlerin partiye doğrudan üye olmaması fakat destek vermesi ve çevrelerini yönlendirmeleri türünden bir karara varılır. Cezaevindeki TKP yöneticilerinin de (Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat) Kıvılcımlı'nın girişimine yeşil ışık yaktıkları ve bu kararı onayladıkları yönünde anlatılar mevcuttur.⁹ Öte yandan, Şefik Hüsnü'nün dışarıdaki Parti bağlantılarına "biz yakında çıkacağız, içeriden çıktığımızda aktif parti faaliyeti yapacak olanlar Vatan Partisi'ne girmesin. Atıl durumda olan, emekli pozisyona düşmüş olanlar girebilir" dediği de rivayet edilir.¹⁰

Bu arada, Kıvılcımlı, 1952 yılında avukat Orhan Arsal'ın liderliğinde kurulan Demokrat İşçi Partisi'nden henüz ayrılmış bir işçi grubuyla ilişkiye geçmiştir.¹¹ Vatan Partisi (VP) bu girişimler sonucunda 29 Ekim 1954'te kurulur. Kıvılcımlı dışındaki kurucu üyelerin neredeyse hepsi işçidir. Basının kuruluşu pek ilgi gösterdiği söylenemez. Çıkan tek tük haber de olumsuz niteliktedir. 12 Kasım tarihli *Cumhuriyet*'te kuruluş "eski komünistlik mahkûmunun kurmak istediği partiye izin verilmeyeceği sanılıyor" başlığıyla haberleştirilir. Öte yandan, "mimli komünistleri" kurulacak partiye almama konusundaki karara uyulduğu söylenemez. 1946 denemesinde Şefik Hüsnü'yle birlikte hareket etmiş bazı kadroların VP'ye

8 Hikmet Kıvılcımlı, "Günlük Anılar", *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı* içinde (haz. Ahmet Kale), Dipnot Yayınları, 2015, Ankara, s. 365.

9 Serhat Özbey, *Demokrat Parti İktidarında Sosyalist Solun İcrası: Vatan Partisi Deneyimi (1954-1957)*, Pamukkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, s. 132.

10 Suat Şükrü Kundakçı, *Bir Ömür Bir Sohbet*, TÜSTAV Yayınları, 2005, İstanbul, s. 28.

11 Ünsal, a.g.e., s. 67.

katıldığı ve bunun parti içerisinde tartışma yarattığı yönünde anlatılar mevcuttur.¹²

Daha önemlisi, “eski komünistlik mahkûmu” Kıvılcımlı’nın partinin başında olması da parti içerisinde eleştiri konusu olur. Partinin kurucularından Sevdıye Kayaoğulları ve İbrahim Kayaoğulları, bilinen ve fazla sivri bir isim olarak partinin başında olmasının çalışmaları zorlaştırdığı gerekçesiyle Kıvılcımlı’nın başkanlıktan çekilmesini isterler. Kıvılcımlı da “Tamam, bu partiyi sonuna kadar götüreceğinize namus sözü verin, çekileyim” der. Anlaşıldığı kadarıyla, genel başkanlığa kimse talip olmaz. Bunun üzerine, Kerim Korcan’ın çabalarıyla Kıvılcımlı Milli Mücadele döneminde hariciye nazırlığı yapmış olan Yusuf Kemal Tengirşek’le görüşür ve kendisine genel başkanlık teklif eder. Tengirşek teklifi kabul eder; fakat sağlığının bozulması nedeniyle bu görevi üstlenemez.¹³ Kıvılcımlı genel başkanlığa devam eder.

Bu çalışma tarzı ve arayışlar, Şefik Hüsnü’nün örgütlediği 1946’daki legal parti girişimleri dahil “Cephe” taktiklerinin tamamında karşımıza çıkmıştır. VP de komünistlerin yönlendirdiği/yönettiği ama daha geniş kesimlere seslenen bir “açık yasal parti” veya Cephe denemesi olarak dönemin TKP perspektifine uyumluydu. Komünist hareketin diğer merkez kadrolarından yoksun kalması, Doktor Hikmet’in özgün üslubunun damgasını taşıması ve antikomünist karanlık bir dönemin zincirlerini kıramaması, bu gerçeğin üstünü örtmemeli ve VP komünist hareketin tamamen dışında, istisnai bir pratik olarak görülmemelidir.

İstanbul’da Beyoğlu, Zeytinburnu, Taşlıtarla (bugünkü Gaziosmanpaşa), Kasımpaşa, Kadıköy ve Eyüp ilçelerinde parti büroları açılırken, İstanbul dışında örgüt açılan tek il İzmir olur. 1957 yılında seçim arifesinde Ankara, Konya, Erzincan, Samsun ve Trakya’da parti bürosu açma girişimleri sonuçsuz kalır. Etkisiz olan VP, çok sıkı bir polis takibine maruz kalır. Yerel örgütlenme için temas kurulan isimlerin polis tehdidiyle partiden uzaklaşması türü durumlara sık rastlanır. Partiyle hareket eden ya da üye kaydı bulunan isimler arasında da daha sonra polis olduğu anlaşılabilecek olanlar bulunur.

VP’nin Programı ve Siyasal Çizgisi

Vatan Partisi’nin kuruluş dinamiklerine ve programatik hattına damga vuran üç unsurdan söz etmek mümkündür. Öncelikle, 1951 Tevkifatı’yla solun sessizliğe gömüldüğü bir konjunktürde Kıvılcımlı’nın ne pahasına

12 Zihni Anadol, *Kırmızı Gül ve Kasket*, Belge Yayınları, 1989, İstanbul, s. 140.

13 Sadık Göksoy, *Kıvılcımlı Yazılar: Bilinmeyen Yönleriyle Dr. H. Kıvılcımlı Yoldaş*, El Yayınevi, 2006, İstanbul, s. 472.

olursa olsun örgütlü siyasal mücadele inadı, kendi deyimiyle “sosyalizm bayrağını yere düşürmeme” inadı vardır. Kıvılcımlı, 1971’de yazdığı bir metinde kuruluş gerekçesini şöyle açıklar:

“Vatan Partisi Savaşı şu veya bu iç nedenlerle açılmış gedikten hür boşalış değil, bütün tıkanık bentlerin üstünden atılış oldu. Parababalarının geçici hoşgörü sosyetesinden yararlanmadığı için en nankör susuş kumkuması sağı solu kaplamıştı. Ömrü hep zulât ve susuş kumkuması ortamında geçenler için “işçi sınıfı cephesinde yeni bir şey yok” idi. Görev var idi. Görev 35 yıllık deneyim açısından Türkiyede 1954 yılının diyelim 27 Mayıs gecesi işçi sınıfı iktidara gelse 28 Mayıs sabahı Türk milletine hangi tekliflerle nasıl bir uygulama sunacağına çok kısa ve çok açık anlaşılır dille belirtmekti.”¹⁴

İkinci olarak, Kıvılcımlı’nın 1930’lu yıllarda *Yol* eserinde geliştirmiş olduğu “legaliyeti istismar” taktiğinden söz etmek gerekir. TKP’nin illegalite nedeniyle etkinlik alanını genişletemediğini ifade eden Kıvılcımlı, illegal çalışmayla koordineli bir legal faaliyet kolunun kurulmasını öneriyordu. Bu legal faaliyet, hem TKP’nin tanıtılmasına yardımcı olacak, hem emekçi sınıflar arasında tabandan bir örgütlenme yaratacak, hem de olası bir tahkikatta “açık yargılama” yoluyla burjuva hukukunun ifşası için elverişli bir zemin oluşturacaktı. Kıvılcımlı, bu stratejiyi şöyle açıklar:

“TKP’nin adeta içgüdüyle bulduğu ve yılmaz bir inançla tuttuğu bu ‘tanıtım’ yayma, komünizmi açığa vurma parolası, şimdiye kadar hep tek ayaklı, tek kanatlı kaldı. Biz tanıtım dedikçe sürekli ve yalnızca gizli bildiricilik üstünde durduk. Kuşkusuz bu işin temeli. Fakat yalnız illegal iş, komünist hareketin ve örgütün tekrar edelim bir kanadı, bir kolu, bir ayağıdır. Ve biz taktiğimizde tek ayaklı, tek kollu, tek kanatlı kaldığımız için ve kaldığımız sürece tek taraflı işlerde olduğu gibi topalladık, çolak kaldık ve uçamadık. İcimizde duyduğumuz devrim atağının geniş kitleci hıızıyla uçamadık.”¹⁵

Bu tür bir legaliteyi istismar uygulaması Vatan Partisi’nde net bir şekilde kendisini hissettirir. Parti’nin siyasal hattı bu açıdan sol popülist veya ulusal kalkınmacı denebilecek bir çerçeveye oturur. Burada, partiyi henüz serpilmeden boğabilecek bir tahkikatı önleme ya da mümkün olduğunca geciktirme çabasıyla birlikte, komünizm öcüsüyle korkutulmuş olan geniş kitlelerle bağ kurabilecek bir sesleniş kanalı yaratma niyeti söz konusudur. Partinin adına da yansıyan bu çerçeve gereği, parti programında ve bildirilerinde sosyalizm kelimesi kullanılmaz. Sınıf mücadelesi, yerini

14 Hikmet Kıvılcımlı, “İşçi Sınıfı Partisine Giriş”, *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı* içinde (haz. Ahmet Kale), Dipnot, 2015, Ankara, s. 131-132.

15 Hikmet Kıvılcımlı, *Legaliteyi İstismar*, Yol Yayınları, 1978, İstanbul, s. 5.

“sosyal adalet” kavramına bırakır. Daha önemlisi, Vatan Partisi, siyasal çizgisinin merkezine “İkinci Kuvayı Milliye” söylemini koyar. Buna göre, Birinci Kuvayı Milliye memleketi emperyalizmden kurtarmış, ama iktisadi ve sosyal konularda fazla mesafe kat edilememiş, bağımsızlıkçı ve halkçı idealler yönetimi elinde tutan “tefecî-bezirgân” sınıf tarafından öksüz bırakılmıştır. Yarım kalan bu demokratik devrimi tamamlamak için gereken şey, İkinci Kuvayı Milliye seferberliğidir. Burada da emekçi sınıflara görev düşer. Burada not edilmelidir ki, Kuvayı Milliye ruhunu diriltmek, İkinci Kurtuluş Savaşı başlatmak türü söylemler ile sosyal adalet kavramı 1960’larda birinci Türkiye İşçi Partisi tarafından da benimsenerek etkin bir şekilde kullanılacak ve etkili de olacaklardır.

Aslına bakılırsa, sosyal adalet ve ekonomik bağımsızlık için demokratik devrim stratejisi, yalnızca hukuki kaygılarla açıklanamayacağı gibi, basitçe Vatan Partisi’nin ya da Kıvılcımlı’nın icadı olarak da görülemez. Bu açılım, uluslararası komünist hareketin, üçüncü dünyada sömürgecilığe karşı ulusal kurtuluş mücadelesi veren halk hareketleri için sosyalizm öncesi bir ara dönem olarak formüle ettiği kapitalist olmayan kalkınma yolu stratejisinin bir varyantı olarak değerlendirilmelidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe giren bu aşamacı stratejiye göre, kapitalist gelişmenin ve işçi sınıfının çok zayıf olduğu coğrafyalarda sosyalizme geçiş için şartlar henüz olgunlaşmamıştır. Bu nedenle, burada gündemde olan, emperyalizme ve yerli işbirlikçilerine karşı ulusal kalkınmacı bir ittifak stratejisidir. Vatan Partisi’nin programatik hattı, tam olarak bu aşamacı perspektife dayanır. Kıvılcımlı’nın, daha önceki eserlerinden farklı olarak, Kemalizm’e olumlu bir rol atfetmesi ve altı ok vb. gibi Kemalizm’e içkin söylemlere yer vermesinin ardında bu açılım vardır. Vatan Partisi’ne soldan getirilen reformizm eleştirilerine yanıt olarak, Kıvılcımlı, aşamacı perspektifin tipik asgari-azami program ayırımına başvuracak, VP programını “minima program” olarak nitelendirerek savunacaktır.¹⁶

Aşamacı perspektif Kıvılcımlı’nın Vatan Partisi sonrasındaki siyasi yöneliminin de, sözgelimi 27 Mayıs ve 12 Mart sonrasındaki siyasal hamlelerinin de, temel belirleyeni olacaktır. Dahası, bu perspektif yalnızca Kıvılcımlı’yla sınırlı kalmayacak, Mihri Belli başta olmak üzere 1960’lı yılların demokratik devrim tezinin de temel dayanağı olacaktır. Bu konuyu bir sonraki ciltte ayrıntılarıyla ele alacağız.

Son olarak, Vatan Partisi, her ne kadar yukarıda bahsettiğimiz uluslararası bağlama otursa da, özgün bir siyasal kişilik olan Kıvılcımlı’nın tarzının

damga vurduğu bir siyasal pratiktir. Parti içerisinde zaman zaman aykırı sesler yükselbilmiştir, ama Vatan Partisi tartışmasız bir şekilde Kıvılcımlı'nın partisidir. VP'nin siyasal seslenişinde Kıvılcımlı'nın uzun cezaevi yıllarında geliştirdiği tarih tezlerinin etkisi hissedilir. Tarih çalışmalarından yola çıkarak oluşturduğu bu tezler, Osmanlı tarihine ve İslam dinine yeni bir bakış açısı getirme iddiasındadır. Bu açılımın arkasında, o dönem son derece sınırlı bir toplumsal meşruiyet zeminine sahip olan sosyalist hareketin üzerinde filizlenebileceği bir tarihsel kök bulma arayışını görürüz. İslam ve Osmanlı tarihine bu gözle bakan Kıvılcımlı, burada eşitlikçi ya da sosyalizan denilebilecek kaynaklar bulma konusunda zorlamalara da girişir. DP iktidarının etkisi altındaki milliyetçi-muhafazakâr kitlelerle bu kaynaklar üzerinden bir iletişim kurulabilirse bir karşılık bulunabileceği, bunun denenmesi gerektiği görüşündedir. Sonuç olarak, Vatan Partisi siyasal dilinde yer yer dini söylemlere yer verir. Partinin 15 Ekim 1957 tarihinde İstanbul'un Eyüp semtinde düzenlediği seçim mitinginde Kıvılcımlı'nın yaptığı ve aşağıda ele alacağımız meşhur konuşma bu eğilimin en belirgin örneğidir. Vatan Partisi'nin bu açılımının müteaddiyin kitlelerde bir karşılık yarattığını söylemek mümkün değildir. Dahası, Eyüp Sultan konuşması nedeniyle Kıvılcımlı, "dini siyasete alet etmek"le suçlanarak soruşturmaya uğrayacaktır.

Anayasa Önerisi

1956'da İstanbul Üniversitesi anayasa üzerine bir tartışma açarak fikirlerini almak üzere bütün siyasi partilere açık çağrıda bulunur. Bu çağrıyı fikirlerini yaymak için bir fırsat olarak değerlendiren VP yönetimi, çalışmalara başlar ve hazırlanan anayasa teklifi 15 Haziran 1956 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kamuoyuyla paylaşılır. Kıvılcımlı'nın kaleme aldığı teklif, daha sonra 1960 yılında Suat Şükrü Kundakçı'nın adıyla yayınlanır. Kıvılcımlı'nın ve Vatan Partisi'nin siyasal çizgisi ile ilgili fikir verici bir metin olduğu için Anayasa metninin üzerinde durmakta fayda var. Bu metin ayrıca, Türkiye'de sosyalist hareketin ilk anayasa önerisi olması açısından da önem taşır.

Sade bir çerçeveye sahip Anayasa teklifinin "ana hükümler" bölümü yalnızca altı maddeden oluşur. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti "bir iş ve üretim cumhuriyeti" olarak tanımlanır, devlet yönetiminin temeli altı ok esasına dayandırılır ve egemenlik anlayışı "hâkimiyet, kayıtsız şartsız örgütlü milletindir" ifadesiyle açıklanır. Yasama organı, Genel oy prensibiyle seçilen bir Millet Meclisi yanında, mesleki temsile dayalı bir Halk Senatosu'ndan; yürütme, Cumhurbaşkanlığı ve bakanlardan; yargı ise merkezi düzeyde seçilen "yüce mahkemeler" in yanı sıra yerelliklerde seçi-

len “millet mahkemeleri”nden oluşur.

Anayasa teklifi, emekçi sınıfların toplumsal haklarını ve siyasal katılımını güçlendirmeyi amaçlayan bir anlayışı yansıtır. Yürürlükteki anayasa da var olmayan grev hakkı kayıtsız şartsız tüm çalışanlara tanınır, sendikalaşmanın önündeki engeller kaldırılır, hukuk ve eğitim gibi alanların ve devlet iktisadi teşekküllerinin örgütlenişinde sendikalara geniş yetkiler verilir. Askeri mahkemelerde yalnızca ordu mensupları yargılanabilir. Kıvılcımlı’nın deyişiyle pahalı (bürokratik ve militarist) devlete karşı ucuz devlet ilkesi savunulurken; valiler ve kaymakamların seçimle işbaşına gelmesi öngörülür. Dahası, halka seçilmiş milletvekillerini geri çağırma yetkisi verilir. İnsan hakları evrensel beyannameyi kayıtsız şartsız benimserken, bir hak ve yükümlülük olarak tanımlanan teşkilatlanma bunun güvencesi olarak görülür. Devlet her yurttaşa iş bulmakla yükümlüdür. Çalışma günü 8 saati geçemez. Çalışanlara haftada bir buçuk gün serbestiyet, yılda en az bir ay ücretli izin tanınır. Kadınlara doğum ve emzirme izni verilir. İşçilerin barınma ve sağlık hakları devlet güvencesindedir. Çalışma hayatını düzenleyen kurallar işçi temsilcilerinin gerçekleştireceği “İşçi Kongresi” ile her yıl yeniden düzenlenir.

İktisadi bağımsızlık için dört yıllık kalkınma planlarıyla ilerleyen bir ağır sanayi hamlesi öngörülür. Bütçenin yüzde 10’u teknik araştırmalara ayrılır. Sanayi hamlesinde atom enerjisine özel önem verilir. Atom enerjisi vurgusu, yalnızca anayasa teklifinde değil parti programında ve parti bildirilerinde de yer alır. Parti, 24 Şubat 1955 tarihinde yayımladığı bir bildiride Türkiye’nin Avrupa Ülkeleri Atom Konvansiyonu’na katılması talebinde bulunurken, atom enerjisi konusunda araştırmalara bütçeden pay ayrılması gerektiğini belirtir. Vatan Partisi, nükleer enerji konusunu ülke gündemine getiren ilk partidir. Yabancı sermayenin faaliyetleri bütünüyle engellenmez, fakat milli kalkınma esaslarına uygun olması ve ülke içerisindeki kâr marjından yüksek olmaması gözetilir. Tarım alanında da kapsamlı bir toprak reformuyla derebeylik kalıntılarının temizlenmesi önerilirken, tarımsal verimi artıracak bir modernizasyon hamlesi öngörülür.¹⁷

Vatandaş Gazetesi ve Diğer Parti Faaliyetleri

Parti sesini duyurabilmek için 1955 yılı Mayıs ayında *Vatandaş* adlı gazete-yi çıkarmaya başlar. 15 günlük gazete ancak 3-4 sayı çıkabilmiştir.¹⁸ “Söz

17 Suat Şükrü Kundakçı, *Anayasa Teklifi*, V.P. Yayınları, 1960, Ankara.

18 Ünsal, a.g.e., s. 74.

işe uyacak! Ölü fikir, kuru laf, kuruntu duygu, buradan uzak” alt başlığıyla çıkan gazetede iç meseleler ve dış meseleler olarak ayrılan bölümlerde çeşitli gündem konuları ele alınır. Gazetede ayrıca parti üyesi Kerim Korcan’ın ileride tiyatro ve sinema uyarlamaları çok ses getirecek olan *Tatar Ramazan* adlı eseri tefrika edilir. Diğer yazılarda farklı imzalar göze çarpar. Bu imzaların bir kısmı “Dokuz Köyden Kovulan”, “Abalı” gibi takma isimlerdir. Fakat, Korcan dışındaki yazıların büyük kısmı çok büyük ihtimalle Kıvılcımlı’nın kaleminden çıkmadır.¹⁹ Yani gazete neredeyse tamamen Kıvılcımlı’nın eseridir. Gazetenin okuyucu kitlesi parti üyelerinin ve çevrelerinin ötesine geçememiş ve iki ay kadar sonra muhtemelen bu nedenle yayın hayatına son verilmiştir. Kıvılcımlı’nın hekim kimliğinin parti faaliyetlerinde işe yarayabileceği düşüncesiyle “Vatan Partisi Sıhhat İşleri” imzalı ilanlar dağıtılır ve haftanın belirli günleri halka ücretsiz sağlık hizmeti sunulacağı duyurulur. Bu çalışmadan da sonuç alındığını gösteren bir bulgu yoktur.

VP ile aynı dönemde faaliyet gösteren bir diğer sol parti, avukat Orhan Arsal’ın genel başkanlığındaki Demokrat İşçi Partisi’dir. 1955 yılının Aralık ayında iki partinin temsilcileri bir toplantı düzenleyerek birleşme gündemini ele alırlar, ama bu girişim sonuçsuz kalır. Toplantıda Arsal’ın “siz bizim adamlarımızla parti kurdunuz, ne birleşmesi” diyerek itiraz ettiği söylenir.²⁰

İşçi sınıfı odaklı bir siyaset yürütme gayretindeki VP varolan sendikalarla da ilişki geliştirmeye çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. Kıvılcımlı ve yakın çalışma arkadaşları bu dönemde çeşitli sendika kongrelerine giderek işçilerle temas etmeye çalışır. Fakat sendikacılar, bu ziyaretleri, Kıvılcımlı’nın komünist şöhretinin sendikaya zarar verebileceği endişesini dile getirerek hoş karşılamazlar.²¹ Bazı VP üyeleri, çeşitli sendikalarda delegelik ya da işyeri temsilciliği kazansalar da, bunlar tekil örnekler olarak kalır ve VP sendikal alana nüfuz edemez. Partiye karşı tecrit burada da kendisini net bir şekilde gösterir.

Seçim Kampanyası

1958’de yapılması gereken genel seçimler DP iktidarı tarafından öne çekilerek 1957 yılının Ekim ayına alınır. Ülke sathında henüz kayda de-

19 Fuat Fegan, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası*, Murat Matbaacılık, 1977, İstanbul, s. 69.

20 Anadol, a.g.e., s. 139.

21 Maden-İş’in 1956 yılı Eyüp Kongresi’ne katılan Kıvılcımlı ve diğer VP’liler, Kemal Türkler tarafından “hoppala bu komünistler ne diye geldiler yahu” sözleriyle karşılanır. Şaban Yıldız araya girerek gerginliği sonlandırır. (Kundakçı, a.g.e., s. 49.)

ğer bir örgütlenme geliştirememiş olan VP, bu seçimleri görünürlüğünü artırmak ve sesini duyurabilmek için bir fırsat olarak değerlendirmek ister. Propaganda çalışmaları kapsamında öncelikle bir seçim beyannamesi hazırlanır. “Türkiye’de iki parti var. Biri Vatan Partisi diğeri öbür partiler” ifadesiyle başlayan beyannamede, sermayedarlara dayanan diğer partilerin aksine VP’nin işçinin ve fakir köylünün partisi olduğunu belirtilir. VP iktidarında izlenecek politikaları sade bir dille anlatan bildirinin ilk somut önerisi İş Kanunu ile ilgilidir. Bu, yerinde bir tercihtir, zira İş Kanunu DP iktidarının zayıf karnı olan konulardan bir tanesidir. İşçilere grev ve toplu sözleşme hakkı tanınması, DP’nin iktidara gelmeden önceki en önemli vaatleri arasında yer almaktaydı. Ne var ki, DP yedi yıl boyunca türlü bahaneler öne sürerek bu konuda hiçbir adım atmadığı gibi sendikalar üzerinde büyük baskı uygulamıştır. VP yürürlükteki İş Kanunu’nun kapsamı dışında kalan kesimlerin de (10’dan az işçi çalıştıran işletmelerdeki işçiler) İş Kanunu’na tabi olmalarını sağlayacak ve grev hakkını tanıyacaktır. DP döneminde kapatılan sendikalar açılacak ve lokavtlar engellenecektir. Ayrıca, işçi ücretleri iki katına çıkarılacak ve üretkenlikle paralel olarak artacaktır. Çalışma hakkı, 40 saatlik iş günü, her işyerine kreş, işsizlik sigortası, yıllık izin, barınma hakkı gibi politikalar da programda ve Anayasa teklifindeki maddelere paralel olarak beyannamede yer alır.

Yargının DP iktidarının oyuncacı durumuna gelmesi, geniş kesimler arasında rahatsızlık yaratan konuların başında geliyordu. Bu nedenle seçim beyannamesinde hukuk sistemine dair düzenlemelere de yer verilir. VP iktidarında hâkimler halk tarafından seçilecek, Anayasa Mahkemesi kurulacak, yoksullara ücretsiz avukat sağlanacak, hukukçu sendikalarına geniş yetkiler tanınacaktır. Buna ek olarak, tecavüz suçu haricinde, idam cezası kaldırılacaktır. Yükseköğretimin emekçi sınıfların erişimine açık olması amacıyla “halk üniversiteleri” kurulacak, eğitim ve endüstri birbirine politeknik anlayışıyla yaklaştırılacak ve kol ve kafa emeği arasındaki ayrım azaltılacaktır. Dört yıllık kalkınma planlarına dayalı ağır sanayi hamlesi gerçekleştirilecek, lüks harcamalar kısıtlanacak, milletvekili maaşları ortalama memur maaşını geçmeyecektir.

VP’nin seçim çalışmalarında kullandığı temel sloganlar da, DP iktidarının tepki çeken uygulamalarının soldan eleştirisi ile sosyalizm demeden sosyalizmi çağrıştıran basit ve vurucu ifadeleri barındırır.

“-Şahıs nüfuzu yerine: Mutlak Kanun

-Millet: Devletten üstündür.

-İşçiler! Köylüler! Esnaf! Memurlar! Teşkilatlarınız!

-*Mebus Maaşı: Asker ailesi maaşını geçmeyecek.*

-*Fukaralık: Vatanda ve Cihanda barışı bozar.*²²

VP, bu temel ilkeler ve sloganlar üzerine inşa edilmiş bir stratejiyle geniş kitlelere seslenmeye gayret gösterir. İstanbul'da ve İzmir'de aday gösterilir. Adayların neredeyse hepsi emekçi sınıflara mensup isimlerdir. Son derece sınırlı olanaklarla yürütülen kampanyada Sirkeci, Zeytinburnu, Fatih, Kazlıçeşme, Sultanahmet, Kasımpaşa, Eyüp gibi emekçi semtlerine ağırlık verilir, buralarda açık hava toplantıları düzenlenir. Bu toplantılar basında neredeyse hiç yer bulmadığı gibi, parti faaliyetleri de çeşitli engellemelere ve saldırılara maruz kalır. İlçe Seçim Kurulları miting günlerinin belirlendiği kuraya VP'yi dahil etmezken, açık hava toplantıları sivil polis ablukasında gerçekleşir. DP beslemesi güruhun sözlü taşlı tacizleri de eksik olmaz. Fatih'teki miting sırasında İlhan Darendelioğlu ve Osman Yüksel gibi namılı sağcılar "komünistler Moskova'ya" şeklinde bağırarak mitingi sabote etmeye çabalarken, mitingde konuşan Fatma Nudiye Yalçı boğazına isabet eden bir taşla yaralanır. Kazlıçeşme mitinginde Esat Adil Müstecaplıoğlu da kürsüye çıkarak partiye destek verir ve oy çağrısında bulunur. Kıvılcımlı bir başka seçim konuşmasında sarf ettiği "paranın asıl değeri alım satım gücünden bulunmasındandır, yoksa şu elimizde gördüğümüz şey bir kâğıt parçasından başka bir şey değildir" sözleri nedeniyle gözaltına alınır. İzmir örgütü kapsamlı bir seçim organizasyonu yapacak kaynaklardan yoksundur. Propaganda faaliyetleri Esat Balım'ın Çankaya'daki parti bürosuna yerleştirdiği hoparlörle zaman zaman yaptığı konuşmalardan ibarettir.

Seçim çalışmalarında en çok üzerinde durulan faaliyet 15 Ekim tarihli Eyüp Sultan konuşmasıdır. Bu konuşma, Türkiye solunun kitle-sel seslenişinde İslami referansları nedeniyle ayrıksı bir yere sahiptir. Konuşmasına "Bugün Müslüman İstanbul'umuzun, İstanbul'dan önce Müslüman olan Eyüp bölgesinde Vatan Partisi'nin sesini duyurmaya geldik" sözleriyle başlayan Kıvılcımlı, bir buçuk saat boyunca emek mücadelesini ve sosyal adaleti İslami ilkeler üzerinden temellendirmeye gayret gösterirken, sık sık Kuran'dan ayetlere başvurmayı da ihmal etmez. Özellikle İslamiyet'in ilk dönemlerindeki uygulamaları halkın yönetime katılımı ve eşitlik konularında örnek uygulamalar olarak sunan Kıvılcımlı, bunların zaman içerisinde güç ve para hırsı gibi dünyevi ar-

zularla yozlaştığını ifade eder. DP iktidarının da, içi boşaltılmış bir milli irade söylemine karşın bezirgânlar ve haciağaların çıkarlarını savunan bir içerikte olduğunu belirten Kıvılcımlı, diğer partilerin de özünde bu sistemin içerisinde yer aldıklarını dile getirir. İşçi kanadı örgütlenip kendi temsilcilerini meclise göndermedikçe de bu durumun değişme imkânı bulunmadığını söyler.²³

27 Ekim seçimleri görece düşük bir katılım oranıyla (yüzde 76,6) gerçekleşir. DP yüzde 48,6'lık oranıyla seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başarır, fakat oylarında belirgin bir düşüş olduğu ortadadır. CHP, oy oranını yüzde 41,4'e çıkartır ve sandalye sayısını artırır. Vatan Partisi ise İstanbul ve İzmir'de, ihmal edilebilir düzeyde oy alır. İstanbul oylarının yarısı Bakırköy'den, İzmir oylarının tamamı Kançeşme (bugünkü Gürçeşme) semtinden gelir.²⁴

Seçimlerin ardından İzmir örgütü kapanır. Dahası, çok kısa bir süre sonra (5 Kasım 1957'de) Hikmet Kıvılcımlı, Eyüp Sultan konuşması nedeniyle "dini siyasete alet etme" suçlamasıyla tutuklanır. 30 Aralık tarihinde ise VP'nin faaliyetlerinin durdurulması kararı çıkar. Aynı gün 24 parti üyesi daha tutuklanarak Harbiye Askeri Cezaevi'ne gönderilir. Bu gelişmeler basına ancak bir ay sonra, "25 komünist tevkif edildi" başlığıyla yansiyacaktır. Şubat ve Mart ayında 10 partili daha tutuklanır. İlk tutuklamadan ancak bir yıl sonra, 11 Kasım 1958 tarihinde açıklanan iddianamede VP'ye, sosyal bir sınıfın diğer sınıfı ortadan kaldırması siyaseti gütmek, legal alana sızarak komünist propaganda yapmak, Amerikan aleyhtarlığı yapmak, programında ve tüzüğünde illegal TKP'yle paralellikler bulundurmamak, SSCB'yle temas arayışında bulunmak gibi suçlar isnat edilir.

VP soruşturmasının, hükümetin ülkede bir komünist tehdit olduğu algısı yaratarak emperyalist Batı nezdinde konumunu güçlendirme taktiğinin yeni bir örneği olduğu yönünde değerlendirmeler yaygındır. Tutuklamaların zamanlaması, bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Gerçekten de tam bu dönemde, Menderes hükümeti dış borç ödemeleri nedeniyle ciddi bir iktisadi sıkıntı içerisindeydi ve yeni kredi kaynakları aranışı içerisindeydi.

23 O güne dair tanıklıklar mitingin yarattığı ilginç havadan söz ederler. Eyüp'te toplanan ve çok da kalabalık olmayan kitle alışık olmadıkları bu söylemlere kulak verirken ezan okunmaya başlar. Kıvılcımlı kürsüden "Şimdi ezanı Muhammedi okunuyor, ona hürmeten ezan bitinceye kadar konuşmamıza ara veriyoruz, Allah kabul etsin" diyerek konuşmasına ara verir. Ezan bitince kaldığı yerden devam eder. Kitle iyice seyreli-miş, büyük çoğunluğunu partililer ve sivil polislerin oluşturduğu 40-50 kişilik bir grup kalmıştır. Kıvılcımlı yine de konuşmasını büyük bir özen ve kararlılıkla sürdürür (Anadol, a.g.e., s. 143-144). Rasih Nuri İleri, (yayınlanmamış) TKP Sözlü Tarih çalışmasında aktardığı bir anekdotta, mitinge saldırmayı planlayan faşistlere polis şefinin "kitlenin içindeki memurlar zarar görür" gerekçesiyle engel olduğunu anlatmaktadır.

24 Özbey, a.g.e., s. 171.

Savunmayı TSP'den tanıdığımız Esat Adil Müstecaplıoğlu üstlenir; fakat kısa bir süre sonra beyin kanamasından yaşamını yitirir. Onun yerini TKP'nin açığa çıkmamış kadrolarından ve daha sonra TİP'in başına geçecek olan Mehmet Ali Aybar devralır. Yargılama kapalı olarak gerçekleştirilir, sanıklar peyderpey salıverilir ve 2 Aralık itibarıyla tutuklu sanık kalmaz. Dava da 2 Şubat 1961'de beraatla sonuçlanır. Ancak VP deneyimi 1960'lı yıllarda yeniden canlandırılmayacaktır. Tahliyelerden sonra Suat Şükrü Kundakçı ve Fatma Nudiye Yalçı dışında Kıvılcımlı ile bağıni sürdürren pek kimse kalmamıştır. Kıvılcımlı bu dar ekiple çalışmaya devam eder. Kundakçı'nın anlattıklarına göre 1960'ın çalkantılı siyasal gündemini heyecanla takip eden Kıvılcımlı, 28 Nisan tarihinde Beyazıt Meydanı'ndaki öğrenci mitingine de bizzat katılmıştır.

VP etrafındaki tecrit çemberini kırmayı ve kitlelere ulaşmayı becerememiştir. Parti elini attığı her alanda büyük bir basınca maruz kalmış ve sesini duyurması engellenmiştir. İşçi hareketiyle ve sendikalarla bağ tesis edilememiş, polis baskısını her daim enselerinde hisseden ilçe teşkilatları güçlenip yaygınlaşamamış, yayın faaliyetleri sürekli kılınamamış, seçimlerde varlık gösterilememiştir. Kıvılcımlı'nın İslam dininin sosyalizan olduğunu düşündüğü unsurları üzerinden kitlelere seslenme denemeleri de mutlak olarak başarısızlığa uğramıştır. Son olarak, dava süreci de "burjuva hukukunu teşhir" kampanyasına dönüştürülemedi. Tüm bu kısıtlara karşın, VP deneyiminin "sosyalizm bayrağını yere düşürmeme" kararlılığının ötesinde de bir bakiyesi olmuştur. VP'nin "sosyalizmi ülke içerisindeki verili ideolojik motiflerle ilişkilendirerek popülerleştirme" şeklinde ifade edilebilecek çabaları, o dönemde sonuç alamasa da sonraki dönemin kadrolarına bir deneyim mirası bırakan girişimlerdir. Özellikle "İkinci Kuvayı Milliye Mücadelesi" söylemi, TİP'in de merkezi sloganlarından birisi haline gelecek ve bu propaganda geniş kitlelerde bu kez karşılık bulacaktır.

27 Mayıs ve Sonrası

27 Mayıs'la birlikte yeni bir dönemin başlayacağını sezen Kıvılcımlı, hiç gecikmeden VP Genel Başkanı imzasıyla Cemal Gürsel'e bir kutlama telgrafı çeker.²⁵ Hemen ardından da "MBK'ne açık mektup" başlıklı bir

25 "Milli Birlik Komitesi Başkanı ve T.C. Devlet ve Hükümet Başkanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel/Ankara. Tarihimizde daima kuvvetle çarpan kalbimizin; yiğit Ordumuzun kötülüğe başgöğdirmişini huşula selamlarım. İkinci Kuvayı Milliye kazanız kutlu olsun. Gerçek Demokrasiye Allah yanıtılsın. Vatan Partisi Genel Başkanı, Dr Hikmet Kıvılcımlı" (Ünsal, a.g.e., s. 94).

metin kaleme alınır ve bu metin 1 Haziran tarihinde VP heyeti tarafından MBK'ya elden teslim edilir. Kıvılcımlı, o zaman yedek subay olarak askerliğini yapmakta olan Kundakçı ve matbaacı Sefer Aytekin'den müteşekkil heyet, Cemal Gürsel'le bizzat görüşmeye çalışır, ama başarılı olamaz. Kıvılcımlı, Haziran ayı içerisinde bir Ankara seyahati daha yapar ve Talat Aydemir'le görüşür. Bu görüşmenin içeriğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. 1956 yılında hazırlanmış olan Anayasa teklifi de, Suat Şükrü Kundakçı imzasıyla basılarak MBK'ya iletilir. Bu mektuplar, Ağustos ayında kitap haline getirilerek basılır. Metin Ankara'daki çeşitli fakültelere ve sendikalara dağıtılır. Kundakçı bu vesileyle Yapı İşçileri Sendikası başkanı Fukara Tahir'le tanışır ve burada kalıcı bir ilişki tesis edilir. Kundakçı, bir süre sonra bu sendika için çalışmaya başlar. Kıvılcımlı'nın çekirdek ekibi 1960'lı yıllar boyunca bir arada kalmaya devam edecek, özellikle Yapı İşçileri Sendikası üzerinden siyasi faaliyet yürüteceklerdir.²⁶

1960'lı yıllar boyunca, başta 1962'deki meşhur "Açların Yürüyüşü" olmak üzere bir dizi çok önemli eyleme, işyeri direnişine ve "Petrol Boru Hattı grevi" gibi önemli grevlere imza atan bu sendikada, Kıvılcımlı ekibinin belirgin bir etkisi vardır. Özellikle, Suat Şükrü Kundakçı ve İsmet Demir (Yalınayak İsmet) bu sendika içerisinde Kıvılcımlı'yla irtibat halinde çok etkin rol oynamışlardır. Bir anlamda, Kıvılcımlı ekibi, VP döneminde sendikal hareketle kuramadığı bağı, 1960'larda Yapı-İş üzerinden kısmen tesis edebilmiştir.

1960'lar sosyalizmin emekçi sınıflar ve aydınlar arasında kayda değer bir karşılık bulduğu yıllardır. Sosyalist uyanışın siyasal plandaki başlıca aktörü TİP olurken, *Yön* dergisi de farklı bir kulvardan aydınlar için önemli bir çekim merkezi ve tartışma mecrası haline gelir. Kıvılcımlı bu dönemde Tarihsel Maddecilik Yayınları'nı kurmuş, çıkardığı kitaplarla ve çeşitli dergilerde yazdığı yazılarla bu iki odakla polemiklere girişmiştir. Kıvılcımlı *Yön* çizgisini *Kadro*'culuğun devamı olmakla ve ütopyacılıkla suçlar. Özellikle TİP'in 1965'te Meclis'e 15 milletvekili sokmasının ardından bu partiyle ilgilenmeye başlar. Kendi deyimiyle "TİP'i gerçek bir işçi partisine dönüştürmek" amacıyla oldukça sert eleştiriler getirir. Bu eleştiriler, TİP'in önceki dönemin sosyalist birikimiyle kendisini ayırtırma tercihinə, programdaki boşluklara ve pratiğindeki kimi çelişkili noktalara yoğunlaşır. Temelde, TİP'i Marksist ilkeselliklere aykırı bir siyaset izlediği

ve Leninist örgüt teorisine uygun bir şekilde örgütlenmemekle suçlayan bu yazılar daha sonra “Uyarmak İçin Uyanmalı Uyanmak İçin Uyarmalı” başlığıyla kitaplaştırılmıştır. Aynı eleştirilerin Doktor’un VP pratiği için haydi haydi geçerli olacağını not etmeliyiz. Kıvılcımlı 1966 yılında TİP’in Üsküdar ilçe örgütüne üyelik başvurusunda bulunur. Başvuru geçmiş mahkûmiyetlerinden kaynaklı siyaset yasağı gerekçe gösterilerek kabul edilmez. Kıvılcımlı, TİP’in Malatya’da toplanan 2. Büyük Kongre’sine de katılır ve konuşma yapmak ister, ama isteği geri çevrilir. Öte yandan, Kıvılcımlı’nın bazı yakın çalışma arkadaşları (örn. Kundakçı) TİP’te üyelik, hatta yöneticilik yapmışlardır. Dolayısıyla, Kıvılcımlı bir yandan TİP yönetimini eleştirirken, bir yandan da TİP içerisinde bir etki yaratmaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır.

Kıvılcımlı, 1960’ların sonuna doğru yayıncılık, yazarlık ve seminer faaliyetleriyle bu kez yükselen gençlik hareketiyle bağ kurmaya çalışır. 1967 yılında yedi sayı çıkacak olan *Sosyalist* adlı dergiyi yayımlar.²⁷ Dönemin devrimci hareketinin temel tartışması olan Sosyalist Devrim – Milli Demokratik Devrim tartışmasında, aşamacılığı nedeniyle MDD çizgisine yakın olduğu söylenebilirse de, “MDD hareketine” katılmayacak ve bu çizginin teorik ve pratik yanlışlarına da sert eleştiriler getirecektir. Yine bu dönemde *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergilerinde yazdığı yazılarla gençlik içerisinde belli bir etki yaratır. Kıvılcımlı grubu, sendikal alanın kapsama alanı dışında kalan işsiz, küçük esnaf, seyyar satıcı gibi yoksul kitlelerle temas kurmak amacıyla 1968 yılında İşsizlik ve Pahalılıkla Mücadele Derneği’ni kurarken, 1970 yılı Aralık ayında *Sosyalist* gazetesini yeniden çıkarmaya başlar.

Hikmet Kıvılcımlı 12 Mart Muhtırası’nı da son derece tartışmalı bir biçimde karşılar. 16 Mart 1971’de *Sosyalist* gazetesinde yayımlanan “Ordu kılıcını attı” başlıklı yazıda ordunun siyasete karışmaması gerektiği yönündeki yaygın inancı eleştiren Kıvılcımlı, Türk ordusunun halk çocuklarından müteşekkil bir yapı olduğunu ifade eder. Bunun da ötesinde, müdahalenin finans kapitalin siyasi temsilcisi Demirel hükümetine karşı yapıldığının ve ordunun Atatürk devrimlerine (İnkılâp Kanunlarına) bağlılık ifade ettiğinin altını çizerek bu inkılâp kanunlarını yaşatmanın yegâne yolunun Sosyalist Uygurlık olduğunu belirtir. Buradan sosyalistlere çıkarttığı görev müdahalenin desteklenmesi olmaktadır: “*Demek Silahlı Kuvvetlerimizin her türlü siyaset yasağına rağmen, ansızın politikanın en büyüğüne el*

27 Ergun Aydınöglü, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Yayınları, 2011, İstanbul, s. 267.

koyduğu gün aydınlanması ve halk çocukları olarak bilinçlendirilmesi en ivedili görevlerdendir.”²⁸

Elbette bu tutum 12 Mart faşizminin Doktor Hikmet'i de hedef almasını etkilemeyecektir. Tekrar aranmaya başlayan Kıvılcımlı, sağlık durumunun da kötüleşmesi üzerine kaçak olarak yurtdışına çıkar. Bulgaristan ve Demokratik Almanya gibi ülkelere sığınma girişimlerinden sonuç alamaz. TKP yönetiminin ve özellikle İsmail Bilen'in Kıvılcımlı'nın taleplerine engel çıkarttığı söylenmektedir. Bunun üzerine, Brejnev'e Türkiye sosyalist hareketindeki kişisel konumunu açıkladığı uzun bir mektup yazarak adalet talebinde bulunmuştur. Kısa süre sonra Yugoslavya'ya varır ve 11 Ekim 1971 tarihinde Belgrad'da bir hastanede hayata veda eder.

Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye Komünist Partisi'nin kuşkusuz en üretken kadrolarından biridir. Kalem oynattığı konuların çeşitliliği ve eserlerindeki yetkinlik düzeyi, eşine az rastlanır bir entelektüel kalibreyi ortaya koyar. Yirmi iki yıldan fazlasını hapiste geçirdiği ömrünün sonuna kadar bir devrimci ve Marksist olarak yaşamıştır.

Kıvılcımlı'nın Partinin ana kadro birikiminin dışına düştüğü açık olmakla birlikte, bu, ideolojik, politik ve örgütsel bir sapmanın işareti sayılamaz. Doktor'un eserlerinde farklı dönemlerde izlediği çizgi, çalışmalarında uluslararası komünist hareketin ve TKP'nin müktesebatına derinlik ve somutluk kazandırmayı amaçladığını göstermektedir. Bu çabaları zaman zaman gerçekçi olmayan çıktıları kaymış, örneğin Kürt sorunu karşısında TKP'ye teorik argümantasyon açısından yanlış olmayan ama pratikte fazlasıyla kurgusal görevler yüklemiştir. Hareketin ana doğrultusunu takip ederek toplumun geniş kesimlerine uzanma çabasında bir yandan Kemalizm, diğer yandan İslam dini başlıklarındaki zorlamaları ise Marksizm-Leninizm'in ve Türkiye'de solcu/devrimci kimliğin sınırlarını ihlal edecek boyutlardadır. Ancak Kıvılcımlı'nın hapiste olduğu dönemde Partinin Cephe adına yaptığı kimi denemelerin de bu açıdan daha masum olduğu söylenemez.

Hikmet Kıvılcımlı'nın Partide başı çeken yoldaşları tarafından, merkezi kadrolaşmanın dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu tercihin zaman zaman kişisel suçlamalar, hatta karalamalarla gerekçelendirildiği, Doktor'un da bunlara daha aşağı kalmayan sertlikte yanıt yetiştirdiği bilinmektedir. Ama yalnız bırakılmış olması onu komünizm davasını izlemekten, sürekli üretmekten, yorulmaksızın yeni yollar aramaktan alıkoymamıştır. İmza attığı kimi uç politik zorlamalarda, aceleciliklerde, çelişkili konum alışlarda bu yalnızlaşmanın da payı olduğu düşünülmelidir.

Seçilmiş Kaynakça

- Anadol, Zihni, *Kırmızı Gül ve Kasket*, Belge Yayınları, 1989, İstanbul.
- Aydınoglu, Ergun, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Yayınları, 2011, İstanbul.
- Dervişoğlu, Sinan, *1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma*, TÜSTAV Yayınları, 2007, İstanbul.
- Fegan, Fuat, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası*, Murat Matbaacılık, 1977, İstanbul.
- Göksu, Sadık, *Kıvılcımlı Yazılar: Bilinmeyen Yönleriyle Dr. H. Kıvılcımlı Yoldaş*, El Yayınevi, 2006, İstanbul.
- İleri, Rasih Nuri, (yayımlanmamış) TKP Sözlü Tarih çalışması.
- Kale, Ahmet, *Kıvılcımlı Külliyyatı Ayrıntılı Bibliyografya*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2014, İstanbul.
- Kale, A. (hazırlayan), *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı*, Dipnot Yayınları, 2015, Ankara.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Legaliteyi İstismar*, Yol Yayınları, 1978, İstanbul.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Anarşi Yok! Büyük Derleniş!*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, 1970, İstanbul.
- Kundakçı, Suat Şükrü, *Bir Ömür Bir Sohbet*, TÜSTAV Yayınları, 2005, İstanbul.
- Kundakçı, Suat Şükrü, *Anayasa Teklifi*, V.P. Yayınları, 1960, Ankara.
- Özbey, Serhat, *Demokrat Parti İktidarında Sosyalist Solun İcrası: Vatan Partisi Deneyimi (1954-1957)*, Pamukkale Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Parti Tarihi 1. Kitap: TKP'nin Kuruluş Dinamikleri*, Yazılama Yayınevi, 2020, İstanbul.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar II 1925-1936*, BDS Yayınları, 1992, İstanbul.
- Ünsal, Süha, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, Akdeniz Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, Antalya.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ

Parti Tarihi'nin *Arayış Yılları*, Türkiye'de antikomünizmin kapitalist düzenin en önemli ideolojik ve politik yapıtaşlarından biri haline getirildiği döneme denk düşüyor. Elbette Osmanlı-Türk egemen güçleri yoksulların ve emekçi sınıfların hak arayışına karşı sınıfsal bir refleks göstermekten hiç eksik kalmamışlardı. Bu refleks dünya siyasetini gayet yakından izlemek durumunda olan bürokrat ve aydınların, gelişmiş ülkelerin sınıf mücadelesi deneyimlerinden çıkarttıkları derslerle de bütünleşmiştir. Ama bu yaklaşıma başka bir etki daha eşlik etti. 1917 Rus Devrimi yalnızca emekçi ve mazlum halk nezdinde değil, ulusal kurtuluş mücadelesine yönelen egemen güçlerde de pozitif yankılar yaratmıştı.

Bu yankıların halk kitlelerine ulaşması ve komünist hareketin bu toplumsal zeminden beslenmesi ise önlenmeliydi. Cumhuriyet Türkiye'sinde "düzenin oturması"; yeni bir burjuvazinin gelişmesi, sermaye birikimi, modernleşme gibi boyutların yanı sıra, aynı zamanda kurtuluş ve kuruluş sürecinde ortaya çıkan sol salınımların budanması, düzen dışı uzantılarından arındırılması anlamına geliyordu. Sovyetler Birliği'yle sürdürülmesi, hatta dönem dönem derinleştirilmesi gerekli görülen ekonomik ve kültürel ilişkiler egemen güçler için pragmatik anlama sahip olsa da, halk kitlelerinde sol ideolojik çağrışımlar yapabiliyordu. Bu çağrışımların serpilip kökleşmesinin önü alınmalıydı.

Egemen güçler Türkiye'de en başından solu meşruiyet sınırlarının dışına itmek ve gerektiğinde son derece kısıtıcı önlemler almak yoluna gittiler. Partinin kuruluş evresinin sonuna gelirken, komünizmin legalitenin dışına çıkartılması da kesin karar haline gelmişti bile. TKP uzun zaman devrimci burjuvazi ve onun temsilcisi olarak Kemalizm'i eski düzene karşı

devrimci adımlarında desteklemek ama devrimi frenleme anlamına gelen ve halk kitlelerine karşı olan politikalarında teşhir etmek, eleştirmek gibi ikili bir konumlanışı savunmuştur. Bu ikiliğin hangi tarafının ağır basacağı ise Türkiye içindeki gelişmeler kadar Sovyet/Komintern düzlemini ilgilendiren faktörlerin de etkilediği konjonktür dalgalanmalarına tabidir. Ancak TKP'nin trajedisi tam da buradadır: Bu politika kolay kolay yanlışlanamaz. Ve bu politika TKP'nin sınıf örgütlenmesini güçlendirmeye yaramamış, komünizm bir toplumsal aktör haline gelememiştir.

Antikomünizmin düzenin temel direklerinden biri olarak kurumsallık kazanması Partiyi sola itti. 1920'lerde ikili konumlanışı savunan TKP, 1930'ların başlarında radikalleşecek; ikinci yarısında da örgütlü faaliyetini durma noktasına getiren separat/desantralizasyonu yaşayacaktır. Bu karar 1935'teki Komintern 7. Kongresiyle doğrudan bağlı olmakla birlikte, faşizme karşı birleşik Halk Cephesi politikasının Türkiye'ye neredeyse örgütün durması, yani bir tasfiye biçimini alması, TKP'nin o ana kadar anlamlı bir toplumsal güç biriktirememiş olmasından kaynaklanmıştır.

Partimizin tarihi, iç ve dış dinamiklerin etkisi altında şekillenmiştir. Faturanın dış faktöre kesilmesi veya başarıların yine dış faktörle açıklanması biçiminde kestirmeci yaklaşımlar buradaki diyalektik ilişkinin tahrip edilmesinden başka bir sonuç vermez.

1935'te Cephe kurabilecek etkide veya güçte bir aktör olamayan TKP, sonraki yıllar boyunca doğruları ve yanlışları hep Cephe perspektifi altında hayata geçirecekti. Parti'nin işçi sınıfını örgütleme yeteneğini sergilemesi, gericileşme karşısında modernleşmenin, ulusal kurtuluşun ve Cumhuriyet'in, kısaca ülkemizde Aydınlanma'nın kazanımlarına sahip çıkan biricik özne olması, söz konusu kazanımların savunusunu yükselen faşizmin teşhiriyle birleştirmesi, dünya işçi sınıfının en ileri mevzisi olan Sovyetler Birliği ile ilişkisinde somutlanan enternasyonalizm, ezilen ulus ve azınlıklar söz konusu olduğunda verdiği kardeşlik profili, barış mücadelesi, ülkenin kültür ve sanat yaşamına kattığı ihmal edilemez harç ve en zorlu koşullarda devrimci inattan geri durmayan kadrolarının varlığı son derece değerli bir kimlik oluşturmuştur. TKP 1927-1965 zaman aralığında aradığı çıkış yolunu bulamamış olsa da, bir dizi değer üretmiştir. Değerler derken örgütsel ve dar bir alandan değil, Türkiye'nin dokularına işlenen, toplumsal karakterde geniş bir alandan söz ediyoruz.

Öte yandan, "çıkış yolu bulamamak" dediğimiz eksiklik ne telafi edilebilir ne de hafife alınabilir bir sorundur. TKP'nin yukarıda sayılan başlıklar da çizdiği ışık dolu resim, tek bir momentte bile siyasal iktidar alternatifi

olamayışının, bu doğrultuda devrimci bir atılıma kalkışmadığı gerçeğinin altında ezilmektedir. Bu ezilme hali Parti'nin Cephe hayalinin peşinde burjuva unsurlarla yanlış ittifak denemelerine yönelmesinde bütün çıplaklığıyla gözlemlenmektedir.

Bu koşullarda TKP merkezi kadrolaşmasını bir türlü tamamlayamamış, ciddi bir kadro sirkülasyonu ve kayıplar yaşamıştır. Aralarında önemli düşün ve sanat insanları, işçi önderleri bulunan komünistlerin bu anlamda bir gelenek yaratamamış olmaları, tersine, ele aldığımız dönem boyunca birden fazla kez kendi aralarında gruplaşmalara bölünmeleri acıdır. Ancak tarihimizin kişisel çekişmelere indirgenmesi, döneme damga vuran anti-komünizmin karalamalarından yalnızca biridir.

Biz bu uzun zaman dilimini bütünlüğü içinde, herhangi bir boyutunu görmezden gelmeden, nesnel bir yaklaşımla, doğrularını onur duyarak sahiplendiğimiz ölçüde, yanlışlarını da bizzat kendi yanlışımız gibi kavrayıp eleştirerek ele almayı denedik.

Üçüncü kitabımızın konusu olan 1960-80 dönemi, solun en önemli toplumsal deneyimini kapsayacak. Bu açılım, önceki sıkıntılı ve çıkışsız yıllardan, esas niteliği itibarıyla bir kopuştur. Ama herhangi bir kopuş, yeninin açıklanamaz biçimde gökten düşmesi biçiminde düşünülemez. Hiç kuşkusuz, kırk yıla uzanan sancılar, sonraki açılımın koşullarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Komünistlerin, 1960 öncesinde demokratikleşme ve ilerleme yanlısı, cepheci partisi olarak oluşan kimliği, solun topluma yayıldığı benzersiz açılım döneminde bile iktidar perspektifini oturtamadığı gerçeğinde yansımasını bulacaktır.

DİZİN

1 Mayıs: 287

12 Mart Muhtırası: 292, 301

Abasıyanık, Sait Faik: 201

Abdülkadir Kemali Bey: 39

Açıkgöz, Anjel: 181, 262, 266

Açıkgöz, Hayk: 141, 181, 184, 203, 206, 208, 262, 265-267, 275, 278, 280

Adalet Partisi: 253

Adımlar: 73, 123-124, 131-134, 178

Adıvar, Halide Edip: 188, 236

Adil, Fikret: 125

Adoratski, Vladimir: 107

Ağrı Ayaklanması: 39

Ahali Cumhuriyet Fırkası: 39

Ahıskalı, Yusuf: 125-127

AKEL: 88, 281

Akmanoğlu, Hıraç: 203

Aksoy, Doğan: 234, 259, 261

Akşam: 107

Akşit, Şevki: 74, 219, 236, 253, 273

Aktimur, Cazim: 101, 219

Aldoğan, Sadık: 189

Alev, Hamdi (Şamilof): 61, 63-64, 70, 76, 101-102, 106, 202

Alev: 54

Ali Cevdet (Baytar): 61, 63, 67, 96

Ali, Sabahattin: 14, 100, 124, 128, 132, 134, 136, 185, 188, 199, 200, 215-216

Alkılıç, Şadi: 109

Alöç, Kâzım: 143

Alp, Hasan Basri: 146, 161, 163-164, 167, 171

Alper, Osman Rauf: 280

Altan, Ali: 206

Amato, Habil: 203

Amele Teali Cemiyeti: 53, 56, 59

Anadol, Zihni: 162

Andaç, Münevver: 279-280

Anday, Melih Cevdet: 125, 132, 238

Ant: 124, 223

Antel, Sadrettin Celal: 55, 135-136

Anter, Musa: 226

Aragon, Louis: 237

Aras, Tevfik Rüştü: 184-185, 187-189

Arda, İlhan: 230

Arif, Ahmed: 234

Arpad, Burhan: 136

Arpağ, Hamdi: 190

Arsal, Orhan: 289, 295

Asimov, Niko: 282

Ataç, Galip Mükerrerem: 212

Atatürk, Mustafa Kemal: 27, 32, 38-42, 44, 51-52, 66, 79, 138, 157, 200, 229

Atay, Faruk: 206

Atılal, Emin: 205

Atılal, İbrahim: 205-206, 210, 220, 222

Atılğan, Yusuf: 167

Atsız, Nihal: 107, 166

Aybar, Mehmet Ali: 74, 215, 224, 256, 271-273, 277, 298

Aydemir, Şevket Süreyya: 44, 55, 57-59, 61, 64, 68, 70, 75, 108

Aydemir, Talat: 300

Aydınlık: 53, 57, 65, 72, 284, 301

Aytekin, Enver: 240

Aytekin, Sefer: 299

Aziz, Hüsamettin: 60

Bakırsan, Şahabettin: 220

Balım, Esat: 297

Balkan Devrimci Merkezi: 87

Balkan Mektupları: 87

Balkan Savaşı: 10, 79

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı: 166

Balyoz, Kemal: 205

Balyoz, Nihat: 147

Baraner, Reşat Fuat: 23, 68, 73-74, 78-83, 91, 94, 96, 110-111, 122-124, 127-129, 138, 141-143, 145-147, 152, 155-156, 160-162, 166, 170, 172, 218, 221-222, 251-252, 256, 271-276, 289

Barbarossa Harekâtı: 114, 142

Barbusse, Henri: 86

Barış ve Sosyalizm Problemleri: 279

Barış Yolu: 245-246, 262

Barış: 234, 243-246

Barikat, Arif: 201

Barkın, Rebi: 209

Barut, Vahdeddin: 243

Başak: 201

Başdan: 198

Başgöz, İlhan: 134

Başoğlu, Muzaffer Şerif: 131-132, 178

Baştan: 223

Baştınar, Dünder: 226

Baştınar, Yıldız: 226

Baştınar, Zeki: 17, 22, 57, 71-76, 83, 90-91, 94-96, 111, 123, 128-129, 131, 133, 143-145, 147, 160-161, 172, 178, 181, 201, 205, 211, 217-224, 234, 236, 251-258, 267, 269, 271-278, 280-282

Baştuji, Kamuran: 219

Baştuji, Kemal: 259

Bayar, Celal: 13, 27, 33, 42, 45, 184-188, 192

Baykurt, Cami: 184, 188-190, 195, 199

Baysal, Faik: 128

Bele, Refet: 37

Belen, Münir: 220

Belge, Burhan Asaf: 44

Belli, Mihri: 17, 22-23, 74, 83, 118, 144, 146, 160, 164-170, 193, 218, 221-222, 252, 254-255, 272-275, 282, 292

Benderli (Togay), Gün: 234-235, 246, 259, 261, 263-264, 266, 275, 278-281

Benerci Kendini Niçin Öldürdü?: 103

Benneci, Celal: 74, 161, 172, 177, 218-219, 221, 252, 272

Bercavi, Faik: 106

Berk, Bekir: 190

Berk, İlhan: 125, 144, 223

Berkem, Tahsin: 166

Berkes, Mediha: 132-133

Berkes, Niyazi: 131-134, 178, 223

Berktaş, İlhan: 226, 230, 232-233, 238-239

Beynelmillel İşçiler İttihadı: 76

Bezirci, Asım: 216

Biberyan, Zaven: 183-184

Bilecan, Emin: 205

Bileke, Fuat: 203

Bilen, İsmail: 22-23, 56-57, 60-61, 63, 65, 70, 75-76, 78, 81, 83, 94-96, 98, 101, 111, 140-141, 181, 186, 252-253, 262-263, 265-268, 270-271, 274-276, 278-282, 284, 302

Bilge, Macit: 219, 221

Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı: 34

Birinci Dünya Savaşı: 10, 30, 86, 113, 200

Birtem, Mustafa: 147

Bizim Radyo: 75, 181, 218, 263-264, 266-269, 279-280

Bolşevik: 62-63

Boran, Behice: 73, 75, 123, 131-134, 178, 185, 188, 223, 241, 243, 255-256, 260, 271

Boratav, Can: 166, 226

Boratav, Müeyyet: 166, 226

Boratav, Pertev Naili: 131, 133, 223

Bozalp, Cemalettin: 206

Bozer (Akşit), Nuran: 232, 253

Bozışık, (Boz) Mehmet : 74, 81, 111, 141, 172, 195, 202-203, 219, 221, 252, 255

Bozok, Hüsametdin: 125, 128

Börklüce, (Sarı) Mustafa: 60, 63, 66, 76, 102, 106, 142, 197-198, 202, 206

Brejnev, Leonid İlyiç: 302

Budak, Şerif: 110

Buğday Koruma Kanunu: 36

Buğdayı Koruma Karşılığ Vergisi Kanunu: 37

Buharin, Nikolay: 69

Buhran Vergisi: 37

Bulgaristan Komünist Partisi: 282

Büyük Buhran: 30-32, 34-35

Büyük Doğu Cenmiyeti: 257

Büyükşekerci, Hilmi: 128

Camus, Albert: 237

Cebesoy, Ali Fuat: 37-38, 110

Cemgil, Adnan: 132, 185, 188, 223, 241, 243

Cemgil, Nazife: 132

Cemiyetler Kanunu: 43, 117, 194-195, 198, 232

Chamberlain, Neville: 115

Chattopadhyaya, Virendranath: 86

Cumhuriyet Halk Fırkası: 32, 38-40, 42, 52, 67, 108, 196

Cumhuriyet: 98-99, 157, 261, 289

Çağlar, Behçet Kemal: 130

Çağlayan: 196

Çakırhan, Nail: 72, 103-104, 110, 122, 124-125, 128, 177-178, 202

Çakmak, Fevzi: 13, 108, 152, 179, 188-191, 229-230, 245

Çelebi, Asaf Halet: 125, 138

Çınaraltı: 157

Çiftçi Topraklandırma Kanunu: 185

Çin Komünist Partisi: 68

Çöl, Yaşar: 74, 125, 201, 223

Dağlı, Altın: 206

- Damar, Arif:** 219, 233-234
- Danış, Naci Sadullah:** 201, 205
- Darendelioğlu, İlhan:** 126, 297
- Darülfünun Grevi:** 284
- Dayan, Kemal:** 219
- de Baeuvoir, Simone:** 237
- Deliorman, Tuğrul:** 280
- Demir, İsmet:** 300
- Demir, Kâmuran:** 136
- Demokrat İşçi Partisi:** 289, 295
- Demokrat Parti:** 13, 27, 176, 179, 185, 187-188, 191, 193, 212-213, 235, 260
- Deniz, Ömer:** 109
- Derviş, Ruhi:** 73, 129, 146
- Derviş, Suat:** 73, 79, 82, 114, 128-129, 138, 146, 159, 205, 274
- Desanti, Dominique:** 237
- Devlet Sanayi Ofisi:** 32-33
- Deymer, Şefik Hüsnü:** 13, 16, 23, 52-58, 60-65, 67-71, 73-74, 76, 83, 85-88, 90-91, 94, 96, 99, 101, 121, 123-124, 127, 129, 131, 134-135, 141, 143-146, 155-156, 158, 160, 163, 170, 172-174, 176-179, 186-187, 189-193, 195, 198-199, 201-204, 206-207, 210-212, 219, 221, 225, 251-252, 255-256, 272-273, 275-276, 284-285, 288-290
- Dış Büro:** 10, 75, 111, 123, 217-218, 262-270, 274-275, 277-282
- Dikmen:** 124
- Dilmen, Tefik:** 74, 219, 221, 223, 236, 254
- Dimitrov, Georgi:** 85, 87, 91, 114-115, 221
- Dinamo, Hasan İzzettin:** 73, 105, 108, 125, 127-129, 138, 141, 146, 216
- Dino, Abidin:** 74, 125-126, 128-130, 138, 141-142, 181, 197, 224, 236, 244, 260, 268, 274-275, 278
- Dino, Arif:** 125, 141
- Dino, Güzin:** 138
- Dinsel, Şükrü:** 170
- Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (KUTV):** 56-57, 64, 70, 72-73, 81, 83, 98, 118, 170
- Doğu Halkları Kurultayı:** 20
- Donanma Davası:** 66, 108, 110, 271, 288
- Dosdoğru, Hulusi:** 146, 177, 185, 206, 208
- Dosdoğru, Sabire:** 208
- Dördüncü, Halil Lütfü:** 135
- Dünya Barış Konseyi:** 217, 237, 241, 266
- Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu:** 217, 226, 228, 234-235, 237, 263
- Dünya Sendikalar Federasyonu:** 207, 217
- Eczacı Vasıf:** 61, 64, 78, 96, 104
- Edip, Eşref:** 136-137
- Ediz, Hasan Âli:** 52, 61-63, 65, 68-69, 71, 77-78, 80, 96, 102, 104, 222
- Einstein, Albert:** 86, 244-245
- Ekim Devrimi:** 10, 76, 84, 113, 282
- Elektrikçi Nuri:** 61
- Eliçin, Emin Türk:** 73, 129
- Elin, Hikmet:** 147
- Eluard, Paul:** 237
- Emperyalizme Karşı Liga:** 85-86
- En Büyük Tehlike:** 82, 146, 156-159, 164, 177

Endüstri Dokumacılar Cemiyeti: 107

Enver Paşa: 127

Erbaş, Avni: 260

Erdinç, (Şoför) İdris: 62, 205, 220

Erdinç, Fahri: 262, 266-267, 271, 275, 279-280

Erer, Raşid: 190

Ergin, Kemal: 219, 221

Erişçi, Lütfi: 125

Erkin, İlhan: 206

Erkman, Faris: 82, 146, 156, 177-178

Ersoy, Mehmet Akif: 136, 197

Ertekin, Asaf: 223

Ertem, Sadri: 108, 136

Esen, Erem: 234, 262

Etik, Yusuf: 205-206

Eyüboğlu, Bedri Rahmi: 138

Eyüboğlu, Sabahattin: 237

Fırıncı, (Dede) Ahmet: 71, 83, 138, 145-146, 172, 204, 218, 221-222, 252, 272

Fikret Mualla: 125

Fransız Komünist Partisi (FKP): 237, 259, 284

Gabbay, Moris: 226, 232

Gece Gelen Telgraf: 104

Gerçek: 198, 201, 206-207, 223-224

Geveze: 124

Giray, Fethi: 128

Gök Börü: 157

Gökay, Fahrettin Kerim: 239

Gökçe, Enver: 219, 223, 233

Göksu, Mustafa: 169

Görüşler: 13, 133, 186-188, 197, 201, 206, 232

Grew, Joseph C.: 100

Gülen, Yılmaz: 234, 259, 263-264, 266, 280

Gün: 195, 198, 200-201, 204, 206-207, 209, 223-224

Güran, Muvakkar: 243

Güran, Rasih: 103, 107, 128

Gürdağ, H.: 232

Gürsel, Cemal: 299

Gürsoy, Hüseyin: 280

Güven: 141

Hacıoğlu, Salih: 61, 63, 76, 280, 282

Hakimiyet-i Milliye: 108

Halkevleri: 41, 121-122, 166, 196-197, 233

Hatko, Nevzat: 223

Hatta, Mohammad: 86

Havadis: 201

Hazer, Sabri: 201

Heckert, Fritz: 87

Hemşinli Mahmut: 61, 75

Hür Adam: 104,

Hür Gençlik: 223, 227-234, 239, 242

Hür Markopaşa: 243

Hür: 124, 215, 223-224

Hürbilek: 209

Hüseyin Avni: 128

II. Meşrutiyet: 157

İlgaz, Rıfat: 124, 132, 195, 201, 215

Irgat, Cahit: 201, 223

Irgat, Halil: 147

İrmak: 196

İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun: 209

İhmalyan, Jak: 181, 184, 246, 264, 282

İhmalyan, Sona: 263

İhmalyan, Vartan: 103, 181-184, 246, 263-264, 275, 279-280

İkinci Dünya Savaşı: 9, 13, 22-23, 40, 76, 78, 82, 86, 96, 113, 126, 130, 135, 137, 166, 177, 194, 202, 207, 213, 221, 240, 275, 292

İleri Demokratlar Cephesi: 140, 171-179, 192, 200

İleri Gençler Birliği (İGB): 158, 162-172, 219, 225-227

İleri Jön Türkler Birliği (İJTb): 236-237, 242-243, 258-262

İleri, Rasih Nuri: 80, 85, 124-125, 128-129, 135, 140-142, 160, 166, 169-170, 189, 195, 199, 201, 205, 207, 210, 224, 256, 272, 274, 298

İleri, Suphi Nuri: 125, 128, 199

İleri, Tefik: 243

İlhan, Attila: 127-128, 201, 238, 260

İncedayı, Cevdet Kerim: 158

İnkılap *Dersleri*: 46

İnkılap Yolu: 65, 76, 78, 102

İnkılapçı Gençlik: 126

İnönü, İsmet: 32, 34, 38, 40-41, 44-45, 95, 116, 130, 140, 152, 156-157, 161-162, 166-167, 169, 171, 184, 186, 188, 190, 197, 211-212, 224, 287

İstanbul Komünist Grubu: 53, 55, 76

İstanbul Üniversite ve Yüksek Okullar Öğrencileri Birliği: 226

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği (İYTGD): 226-231, 233, 238-240

İş Kanunu: 43, 152, 194, 296

İşçi ve Esnaf Birlikleri: 42

İşkol, Keğam: 227

İşsizlik ve Pahalılıkla Mücadele Derneği: 301

İttihat ve Terakki Fırkası: 26, 41, 52

İyem, Nuri: 171, 206

İzmir'e Doğru: 196

Kadastro Kanunu: 28

Kadro: 44-45, 51, 58, 64, 68, 300

Kalmuk, Ferit: 199, 204-207

Kanık, Orhan Veli: 125, 238

Kansu, Şevket Aziz: 134, 231

Karabekir, Kâzım: 37

Karan, Tacettin: 236

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: 44-45, 64, 100

Kaşarcı, Hasan: 221

Kaya, Şükrü: 108, 110, 136

Kayaoğulları, İbrahim: 289

Kayaoğulları, Sevdije: 289

Kaynak: 196

Kaynaradağ, Arslan: 223

Kâzım Tahsin Bey: 39

Kerimol, Armağan: 206

Kerpiç, Seher: 210

Kısakürek, Necip Fazıl: 125

Kıvılcım: 65, 285

Kıvılcımlı, Hikmet: 23, 56, 61, 65-66, 83, 104, 107-110, 197, 252, 271-273, 284-302

Kızıl İstanbul: 78, 80, 102, 287

Kızıl İzmir: 77

Kızıl Ordu: 15, 114

Kızıl Yıldız: 101

Kip, Salahaddin: 190

Kirov, Sergey: 20, 76

Kitaygorodskiy: 57

Kocagöz, Samim: 125

Kommunist: 65, 78

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK): 56, 61, 68, 81, 85, 87, 90-91, 93, 96

Korcan, Kerim: 108-109, 290, 294-295

Kore Savaşı: 14, 213, 218, 240, 242-243, 245-246, 260-262

Kosova, Zehra: 203, 210

Köprülü, Fuat: 187-188

Köy Enstitüleri: 133, 162, 215, 245

Kubilay: 229, 233

Kundakçı, Suat Şükrü: 293, 299, 301

Kuomintang: 68, 86

Kurdakul, Şükran: 223

Kurtuluş: 284

Kuusinen, Otto Wille: 91

Kuvayı Milliye: 142, 196, 269, 284, 291, 299

Külebi, Cahit: 223

Küllük: 124

L'Humanité: 284

La Turquie: 184

Lâyk Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası: 40

Lozan Antlaşması: 26, 31

Lozan Konferansı: 25

Macaristan Sosyalist İşçi Partisi: 282

Malenkov, Georgi: 270

Malkoç, Hadi: 206

Marçak, İsmail: 205

Marko Paşa: 124

Markopaşa: 201, 215, 223-225, 234, 243

Marshall Planı: 198, 207, 212-213, 225

Matbuat Kanunu: 42, 129

Medeni Kanun: 28

Medet: 223, 234

Mehmet Emin: 62, 100

Menderes, Adnan: 13, 42, 184-186, 188, 242, 268, 198

Menemen Olayları: 39

Menemencioğlu, Numan: 158

Meriçboyu, Abdülkadir (A. Kadir): 109, 128

Merkez Bankası: 32

Millet Partisi: 190

Milli Demokratik Devrim hareketi: 17, 75, 83, 272-273, 301

Milli Korunma Kanunu: 117, 144, 194

Milli Mücadele: 25, 32, 34, 37-40, 44, 50-52, 108, 142, 159, 196, 257, 290

Milli Tek Cephe: 270

Milli Türk Talebe Birliği (MTTB): 164, 190, 226, 229, 238, 242

Misak-ı Milli: 26, 126

Molotov, Vyacheslav: 107

Montand, Yves: 237

Moskova Radyosu: 161, 186

Mumcu, Uğur: 132

Mussolini Ahmet: 102, 106

Muvazene Vergisi: 37

Münih Antlaşması: 113-114

Münzenberg, Willi: 86

Müstecaplıoğlu, Esat Adil: 17, 126, 138, 142, 185, 188, 195-202, 204, 210-211, 224-225, 297-298

Naci, Fethi: 233

Nae, David: 147, 164, 167

NATO: 212-213, 241, 246, 256

Nâzım Hikmet: 223, 239, 242, 264

Nâzım Hikmet'i Kurtarma ve Eserlerini Yayma Komitesi: 237

Nehru, Jawaharlal: 86

NEP: 20, 34

Nesimi, Abidin: 141

Nesin, Aziz: 124, 185, 188, 198, 200, 215-216, 243

Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostu-yum?: 82, 146-147, 156, 159-160

Nor Lur: 182-183

Nor-or: 177

Nuhun Gemisi: 74, 124, 198, 223-225, 239, 271

Nureddin, Vâlâ: 110

Nutuk: 38, 52

Oğuz, Burhan: 206

Okan, Halis: 280

Oktay, Mustafa Fahri (Gündüz, Veli): 242, 263-264, 266, 280, 282

Okyar, Ali Fethi: 39-40

Orak Çekiç: 63, 77-78, 105-106, 284

Orbay, Rauf: 37

Orhan Kemal: 39, 128, 132, 201

Orhon, Orhan Seyfi: 158

Ormanlar, Şaban: 230, 232

Oruç, Arif: 40

Otyam, Nusret Kemal: 128

Öçmen, Müntekim: 177, 203

Ödünç Para Verme İşleri Kanunu: 34

Öner, Kenan: 189-190, 215

Özçelik, Mustafa: 202

Özdemir, Abuzer: 266

Özdemir, Ahmet: 220

Özdemir, Mehmed: 190

Özdoğu, Hüsamettin: 56, 61, 63, 66, 76, 83, 172, 195, 197-198, 202-203, 206-207, 211

Özerdem, Kemalettin: 171

Özgüner, Vecdi: 232, 239, 273

Özgüneş, Hasan: 205

Özmanav, Kemal Bekir: 261

Özmeriç, Nevzat Cemil: 243

Özön, Nijat: 219

Özparlak, Şevket: 220

Öztekin, Neriman Hikmet: 73, 128-129, 205-206, 220

Paçalı, Osman: 141, 164

Papadopoulos, Stefo: 203

Parmaksız Hamdi: 238-239

Pehlivan, Rifat: 244

Pehlivan, Aram: 177, 181-182, 184, 266-268, 274, 278-281

Peker, Recep: 40-41, 43, 45-46

Pepeyi, Halûk Nihat: 171

Petek, Fahri: 206, 237, 259

Picasso, Pablo: 237

Pieck, Wilhelm: 91

Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu: 42

Pravda: 100

Putları Yıkıyoruz: 71, 100

Ran, Nâzım Hikmet: 22-23, 52, 54, 61, 65, 69-77, 80, 89, 98-111, 123, 128, 142, 160, 189, 197, 201-202, 215-216, 218, 220, 225, 233-240, 244, 252, 258-260, 262, 264, 266-270, 274-275, 278-280

Resimli Ay: 71, 99-100, 102, 104, 108

Rifat, Oktay: 125, 238

S.E.S.: 123-128, 130, 138

Sadi, Kerim: 141

Safa, Peyami: 132, 158

Sanayi ve Maadin Bankası: 27

Sansaryan Han: 161, 253

Saracoğlu, Şükrü: 124, 143-145, 148, 153-156, 162, 165-166, 173-174

Sarafyan, Kirkor: 181, 184

Sargın, Nihat: 230, 242

Sarpkaya, İlhan: 206

Sartre, Jean-Paul: 237

Savaş: 196-197

Saydam, Refik: 143-144, 148, 156

Sayılğan, Aclan: 135, 156, 172, 201, 203, 226-227, 261

Sebil - el - Reşat: 136-137

Sebü, Mehmet Ali: 235

Sekun, Emin: 222

Selek, Sabahattin: 209

Selimoğlu, Sebati: 138, 147

Sencer, Hayati: 220

Sendika: 201, 205-206, 208-209

Sendikalar Kanunu: 214

Senghor, Leopold: 86

Senkiyeviç, Niko: 282

Serbest Cumhuriyet Fırkası: 32, 39-42

Sertel, Sabiha: 73, 107, 123, 129, 135-137, 179, 184-188, 221, 235, 246, 259, 261-264, 266-267, 275, 279-280, 282

Sertel, Yıldız: 219, 234, 246, 259, 261-264, 266, 271, 275, 282

Sertel, Zekeriya: 99, 123, 128, 135, 179, 184-186, 188-190, 221, 236, 262-264, 266-267, 271

Servetifünun: 124

Sevinçsay, Reşat: 243

Signoret, Simone: 237

Sirer, Reşat Şemsettin: 133, 230

Şmeral, Bohuml: 86

Soğuk Savaş: 9, 14, 133, 146, 162, 170, 174, 193, 207, 210-213, 215-216, 252-253

Sokak: 124

Sol Komünizm: 15

Sosyalist Birlik Partisi (Demokratik Almanya): 282

Sosyalist İktidar Partisi: 232

Sosyalist Türkiye Partisi: 232

Sosyalist: 301

Soupault, Phillippe: 237

Sovyet Anayasası: 106-107

Sovyet Demokrasisi, Alman Faşizmi ve İrkçılığı: 106

Soyadı Kanunu: 287

Soyak, Hasan Rıza: 190

Sökmensüer, Şükrü: 107-108, 133-134, 162, 172, 190

Sönmezler, Kemal: 206

Söz: 74, 124, 201, 223

Spatar, Halim: 234

Stalin, Yosif: 20, 44, 69, 76, 115, 189, 222

Su, Ruhi: 125, 134, 219, 261

Sun Yat Sen: 70, 86

Suphi (Şakir): 60

Sülker, Kemal: 128, 209

Sümbül, Sabiha: 76, 280, 282

Şamıkyan, Barkev: 181, 184

Şen, Bilal: 168, 220-222, 240, 266-267, 275, 278-282

Şeref, Mustafa: 33, 42

Şeref, Muvaffak: 178, 185, 206

Şeyh Bedreddin Destanı: 106-107

Şeyh Sait isyanı: 37-38, 51, 284

Tahir, Fukara: 300

Tahir, Kemal: 197, 271

Takrir-i Sükûn Kanunu: 29, 37-38, 47, 51, 55, 284

Tan Matbaası baskını: 13, 198-202, 215, 224, 245

Tan, Mehmet: 205

Tan: 114, 123, 134-138, 156, 179, 184-185, 187-188, 197, 199-202

Tanık (Özgüner), Sevinç: 239, 253

Tanin: 200

Tanpınar, Ahmet Hamdi: 128

Tanrıkut, Hasan: 200

Tanrıöver, Hamdullah Suphi: 100

Tarancı, Cahit Sıtkı: 238

Taranta Babu'ya Mektuplar: 106

Tarhan, Abdülhak Hamit: 100

Tarı (Belli), Sevim: 222, 234-235, 238, 245-246, 251-252, 254, 259-260, 262

Tasvir-i Efkar: 157

Taşer, Suat: 73, 129, 201

Taşhan, Suphi: 73, 127-129, 138

Tatil-i Eşgal Kanunu: 43

Tecer, Ahmet Kutsi: 130

Tengirşek, Yusuf Kemal: 290

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: 38, 51

Terek, Süheyl: 261

Teşvik-i Sanayi Kanunu: 27, 33, 36

Tevfik Fikret: 136-137, 200, 229, 236

Togay, Necil: 234, 246, 259, 261, 263-264, 266, 280

Tonguç, İsmail Hakkı: 189

Topaloğlu, Ahmet: 253

Toprak Mahsulleri Ofisi: 37-38

Toprakoğlu, Osman Fuat: 243

Topuz, H.: 156

Tökin, İsmail Hüseyin: 44, 64

Tör, Vedat Nedim: 44, 50-52, 54-55, 57, 59-61, 63-64, 68, 75, 85, 108, 273, 285

Trotsky, Leon: 201

Tunçay, Ömer Lütfi: 219, 254

Türk Barışseverler Cemiyeti: 217-218, 240-245

Türk Ceza Kanunu: 42, 117, 243

Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi: 39

Türk Dili: 196

Türk Ocakları: 41

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun: 32

Türk Solu: 83, 272, 301

Türkali, Vedat: 141, 163

Türk-İş: 209, 214, 281

Türkiye Birleşik Komünist Partisi: 230

Türkiye Gençler Derneği (TGD): 134, 227-228

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası: 53

Türkiye İşçi Partisi (TİP): 10, 17, 75, 184, 208, 230, 255, 269, 273, 277, 280, 292, 298-301

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası: 53, 68

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP): 13-14, 17, 74, 179, 183-184, 193, 198, 201, 203-208, 210-212, 218-220, 225-226, 230-231

Türkiye Sosyalist Partisi (TSP): 17, 74, 126, 183, 196-199, 201-204, 206-208, 210, 224, 231, 298

Türksal, Melahat: 253

Tütün Amele Derneği: 53

Tütünkesen, Ali: 234

Tzara, Tristan: 237

Uluğ, Kenan: 167

Uluslararası Demokratik Hukukçular Birliği: 237

Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu: 217, 263

Uraz, Selçuk: 246, 260

Uraz, Ulvi: 246, 260-261

Urgan, Mina: 138

Uslu, Tayyar: 167

Uykusuz, Mim: 201

Ülküer, Fazıl Ahmet: 124

Üniversite Talebe Birliği (ÜTB): 226

Üzmez, Hüseyin: 257

Vakit: 63

Vandervelde, Emil: 196

Vanlı Kâzım: 61, 64, 76

Vardar, Ragıp: 203

Varlık Vergisi: 117, 144, 148

Vatan Partisi: 23, 199, 252, 272, 288-299

Vatan, Aydın: 203

Vatan: 179, 224, 230, 235-236

Vatandaş: 294

Viyana Konferansı: 47, 52, 55-56, 98, 285

Voroşilov, Kliment: 44

Walecki, Henryk: 91, 95

Wilde, Margareta: 68, 77, 85

Yalçı, Fatma Nudiye: 109, 287, 297, 299

Yalçın, Hüseyin Cahit: 156, 200

Yalçınkaya, Halil: 74, 111, 138, 141, 172, 218, 221-222, 252, 272, 275

Yalman, Ahmet Emin: 135, 179, 235-236, 257

Yalova: 124

Yamaç, Şekibe: 280

Yamaç, Ziya: 271, 280

Yaprak: 124, 223, 238

Yaşar Kemal: 127

Yazman, Şevki: 44

Yeni Baştan: 223, 243

Yeni Çağ: 75, 279

Yeni Dünya: 40, 195, 197, 199-201

Yeni Edebiyat: 73, 82, 122-123, 127-131, 159, 195

Yeni Gün: 104, 108

Yeni Sabah: 136-137

Yeni SES: 123-124, 126-127

Yenilikler: 124

Yeniyol: 124

Yeryüzü: 223

Yığın: 201, 208-209, 234

Yol: 286-287, 291

Yoldaş: 284

Yolların Sesi: 124

Yugoslavya Komünist Partisi: 252-253

Yunanistan Komünist Partisi: 281

Yurdanur, Sefa: 167, 169, 171, 206

Yurdun Sesi: 279

Yurt ve Dünya: 73, 123-124, 131-134

Yücel, Hasan Âli: 133, 189, 199, 215

Yüksel, Osman: 297

Yürüyüş: 124

Zafer-i Milli: 196

Zeki, Ruşen: 105

Zincirli Hürriyet: 124, 215, 224

Ziraat Bankası: 36

KRONOLOJİ

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1926					Zeki Başıtar Parti tarafından Sovyetler Birliği'ne eğitim için gönderildi. Üç yıl KUTV'da eğitim gördü.
1926	Mayıs	26 - 29			TKP Viyana Konferansı'nı topladı.
1926	Ekim	29		Af ilan edildi. 10 yıl kürek cezasına mahkûm edilmiş olan Hikmet Kıvılcımlı da tahliye edilenler arasında yer aldı.	
1927				Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti kuruldu. Başkanlığını Esat Adil Müstecaplıoğlu üstlendi.	
1927	Şubat	10	Brüksel'de, komünist olan ve olmayan antiemperyalist aydın ve siyasetçilerin katılımıyla Emperyalizme Karşı Liga kuruldu. Kurucular arasında Willi Münzenberg, Henri Barbusse, Albert Einstein, Sun Yat Sen, Jawaharlal Nehru, Leopold Senghor ve Mohammad Hatta gibi isimler yer aldı.		
1927	Nisan	12	Çin'de komünistlere karşı Çan Kay-Şek'in askerlerinin düzenlediği Şanghay katliamı gerçekleşti.		
1927	Mayıs	1		İstanbul'da Amele Teali Cemiyeti üyesi 2 bin civarı işçi işbaşı yapılarak 1 Mayıs'ı kutladı.	
1927	Haziran				Reşat Fuat Baraner Berlin ve Münih'te kurulan Türk öğrenci birliğinin sekreteri oldu. Aynı dönemde Almanya'daki TKP hücresinin de sekreteri ve MK Dış Bürosu ile irtibat elemanıydı.
1927	Temmuz				Komintern Doğu Sekreterliği ile TKP'nin yurtdışındaki yöneticilerinin ortak toplantısında Merkez Komitesi'nin görevden alınması ve yönetimin Dış Büro'ya verilmesine karar verildi.
1927	Ağustos	10		Adana Demiryolu grevi başladı. 13 gün sürdü.	
1927	Ağustos	28			Dr. Şefik Hüsnü olağanüstü yetkilerle İstanbul'a geldi.
1927	Eylül	14			TKP uzun bir aradan sonra ilk kez bildirici çıkarttı.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1927	Ekim			Amele Teali Cemiyeti kapatıldı.	
1927	Ekim	15 -20		Mustafa Kemal Nutuk'u CHP'nin ikinci Kurultayında okudu.	
1927	Ekim	25			TKP Tevkifatı gerçekleşti.
1927	Kasım				TKP tevkifatı sonrasında Muvakkat (Geçici) Merkez Komitesi inisiyatif aldı. İsmail Bilen MK Sekreterliğine seçildi. MK yayını olarak Orak Çekiç, dergi olarak Bolşevik ve bir süre sonra Türkiye Komünist Gençler Birliği yayını olarak Kuvılçım yayımlandı.
1928			Sovyetler Birliği'nde NEP dönemi sona erdi. Kolektivizasyon başladı.		
1928					Kuvılçım gazetesi yayımlandı.
1928	Ocak	16			Doktor Şefik Hüsnü Deymer ve arkadaşlarının yargılandığı Türkiye Komünist Partisi davası başladı.
1928	Ocak	23			1927 Tevkifatı sona erdi. Şefik Hüsnü, 1 yıl 6 ay cezaya çarptırıldı.
1928	Ocak	31	Sovyetler Birliği'nde 30 muhalefet lideri Almatı'ya sürgüne gönderildi. Sürgüne gidenler arasında Leon Trotskiy de vardı.		
1928	Şubat				Reşat Fuat Baraner Lenin Okulu'nda okumak üzere Moskova'ya gönderildi.
1928	Şubat	2		Ankara Çimento Fabrikası açıldı.	
1928	Şubat	3		Hutbe, İstanbul'da Türkçe okunmaya başladı.	
1928	Nisan	10		TBMM, Anayasa'nın ikinci maddesini değiştirdi. Söz konusu maddeden, "Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır" bölümü çıkarıldı. Milletvekilleri ve Cumhurbaşkanı'nın, yemin ederken "Vallahi" yerine "Namusum üzerine söz veririm" demesine karar verildi.	
1928	Nisan	16		Yüce Divan Cumhuriyet döneminin ilk mahkûmiyet kararını, Yavuz zırhlısının tamiratında yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle İhsan Eryavuz'a verdi.	
1928	Mayıs	17		Türkiye Cumhuriyeti Hıfzı-sıhha Müessesesi kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1928	Mayıs	20	Afganistan Kralı Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya Türkiye'ye geldi. Bu ziyaret, bir hükümdarın ilk resmi Türkiye ziyaretiydi ve benzeri görülmemeyen törenlerle karşılama yapıldı.		
1928	Mayıs	20		Türkiye'de uluslararası rakamlar kabul edildi.	
1928	Mayıs	23		Türk Vatandaşlığı Kanunu kabul edildi, tekke ve zaviyeler kapatıldı.	
1928	Haziran	13		Türkiye ile Dünyu Umu-miye (Osmanlı borçları) alacaklıları arasında sözleş-me imzalandı.	
1928	Temmuz	17 - 1 Eylül	Komintern'in VI. Kongresi yapıldı. Şefik Hüsnü kendisi hapisnede-yken giya-bında Komintern Yürütme Kurulu Üyeliğine seçildi. Kongrede kapitalizmin genel bunalımı ilân edildi, "sınıfa karşı sınıf" çizgisi kabul edildi ve reformculuk baş düşman olarak teşhir edildi.		
1928	Temmuz	31			İsmail Bilen ve Nâzım Hik-met SSCB'den Türkiye'ye kaçak olarak dönüşlerinde Hopa'da yakalandılar.
1928	Ağustos	8		İstanbul'da, İtalyan heykel-tıraş Pietro Canonica'nın yaptığı Taksim Cumhuriyet Anıtı törenle açıldı. Açılışa 30 bini aşkın İstanbullu katıldı.	
1928	Ağustos	27	Paris'te, 15 ülkenin katılımıyla Kellogg-Briand Paktı imzalandı.		
1928	Eylül	20	İtalya'da "Yüksek Faşist Konsey" en yüksek yasama organı oldu.		
1928	Eylül	21			Hikmet Kıvılcımlı cezaevin-deki Şefik Hüsnü'ye gizlice yayın vermeye çalışırken tutuklandı.1929'un ilk ayla-rına kadar tutuklu kaldı.
1928	Ekim	1	Sovyetler Birliği, ilk "Beş Yıllık Kalkınma Planı"nı açıkladı.		
1928	Ekim	7		İstanbul'da tramvay işçileri greve başladı. Grev 8 gün sürdü.	
1928	Ekim	15		Yusuf Ziya Ortaç Meşale dergisini kapattı. Böylece, birkaç ay önce bu dergide başlayan ve yedi genç şai-rin ortak kitabı Yedi Meşale ile süren "Yedi Meşaleciler" akımı da sona ermiş oldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1928	Kasım	1		Yeni Türk alfabesine ilişkin kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi.	
1928	Kasım	10	Miçinomiya Hirohito, Japonya'nın 124. İmparatoru olarak taç giydi.		
1928	Kasım	11		Bakanlar Kurulu, Millet Mektepleri açılmasını kararlaştırdı.	
1928	Kasım	23		İnhisarlar İdaresi (Tekel), rakı imalatına başladı.	
1928	Aralık	11		Türkiye İkinci İktisat Şûrası toplandı.	
1928	Aralık	23			Şair Nâzım Hikmet, 3 ay 3 gün hapse mahkûm oldu.
1929			Gandi İngiliz yönetimine karşı pasif mücadelesini başlattı.		
1929					Zeki Baştımar İstanbul'a döndü ve Nâzım Hikmet'in de içinde olduğu muhalefetin içinde yer aldı.
1929					İki sayı olarak Kommunist gazetesi yayımlandı.
1929				Nâzım Hikmet'in, Türkiye'de tüm şiir akımlarını etkileyen yapıtı olan 835 Satır kitabı yayımlandı.	
1929				Nâzım Hikmet'in "Kablet-tarih" şiiri yayımlandı: Çok uzaklardan geliyoruz / çok uzaklardan ... Kulaklarımızda hala / şimşekli sesi var sapan taşlarının. (...)	
1929	ilk aylar				İsmail Bilen, Nâzım Hikmet, Hasan Âli Ediz, Mustafa Böklüce, Hüsamettin Özdoğu ve Hikmet Kıvılcımlı TKP'nin yeni MK'sını oluşturdu.
1929	Ocak	5		Anadolu-Bağdat ve Mersin-Tarsus Demiryolları ile Haydarpaşa Garı devletleştirildi.	
1929	Ocak	11	Sovyetler Birliği'nde çalışma süresi 7 saate indirildi.		
1929	Ocak	28		İstanbul'da bir otomobil montaj fabrikası kurmak için Ford şirketi ile Maliye Vekâleti arasında imzalanan anlaşma Meclis'te kabul edildi.	
1929	Şubat	12	Sovyetler Birliği'nden sürgün edilen eski savaş komiseri Trotskiy, "İlyiç" adlı bir şileple İstanbul'a geldi.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1929	Mart				İzmir ve İstanbul'da TKP tutuklamaları başladı. Yargılama sonucunda sanıkların birçoğu 4 yılı aşkın cezalar aldı. Ekim 1933'te Cumhuriyet'in 10. yılındaki genel aflla tahliye edildiler.
1929	Mart	4		Takrir-i Sükûn Yasası kaldırıldı.	
1929	Mart	9 - 10	Berlin'de Uluslararası Anti-faşist Kongre düzenlendi.		
1929	Mart	25	İtalya'da faşist yönetim, genel seçimlerde oyların yüzde 99'unu kendilerinin aldıklarını açıkladı.		
1929	Nisan			Nâzım Hikmet "Resimli Ay" Dergisinde çalışmaya başladı.	
1929	Nisan	17			Şefik Hüsnü tahliye oldu. Bir süre sonra yurtdışına çıktı ve Komintern'de ve Emperyalizme Karşı Liga'da çalışmaya başladı.
1929	Mayıs	1	Berlin sosyal demokrat polis şefi komünist gösteriyi kanlı biçimde bastırdı.		
1929	Mayıs	1			Hikmet (Kıvılcımlı), Hüsamettin (Özdoğu), Laz İsmail (Bilen)'in de aralarında olduğu bir grup TKP'li tutuklandı.
1929	Mayıs	28	SSCB'de Birinci Beş Yıllık Plan yürürlüğe girdi.		
1929	Haziran				TKP "Muhalefet" grubu İstanbul'da Pavli adasında toplantı düzenledi.
1929	Haziran			Nâzım Hikmet Resimli Ay'da "Putları Yıkıyoruz" çıkışını yaptı.	
1929	Temmuz	3 - 19	Komintern 10. Plenumu savaşa ve emperyalizme karşı uluslararası mücadele günü hazırlıkları, sosyal-faşizm sloganının kabulü, Buharin'in tasfiyesi gündemleriyle toplandı.		
1929	Temmuz	7		Türk Ocağı üyesi otuz kişi, Hamdullah Suphi'nin kışkırtmasıyla, Resimli Ay dergisini bastı. Gerekçeleri, "Putları Yıkıyoruz" kampanyası ile komünistlerin "milli edipleri yıkmaya çalışması" idi.	
1929	Temmuz	28	Savaş esirlerine ilişkin Cenevre Konvansiyonu, 48 ülke tarafından imzalandı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1929	Ağustos	6		Mustafa Kemal Eskişehir'de tarihi antikomünist konuşmasını yaptı. TKP MK bu konuşmaya "Eskişehir İlan-ı Harbi" başlıklı bir bildiriyle yanıt verdi.	
1929	Ağustos	24		Türkiye ve İran, Dostluk Antlaşması imzaladı.	
1929	Ekim				TKP'nin Türkiye'deki çalışmalarını Hasan Âli Ediz örgütlenme sekreteri olarak, Baytar Cevdet ajitasyon-propaganda sekreteri olarak yönetmeye başladı.
1929	Ekim	24	New York'ta borsa çöktü, Büyük Buhran başladı.		
1929	Aralık	17		Türkiye ile SSCB arasında 1925'te imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresi uzatıldı.	
1930					Hikmet Kivilımcı'nı hapishanede yattığı bu yıllarda Yol serisini kaleme aldı.
1930				Nâzım Hikmet'in "Veda" şiiri yayımlandı: "Hoşça kalın - dostlarım benim - hoşça kalın ! / Sizi canımda - canımın içinde, - kavgamı kafamda götürüyorum. / ..."	
1930				Nâzım Hikmet'in "Sıradaki Ölümlü" şiiri yayımlandı: "O ne önde - ne arkada - sırada - sıramızdaydı... / Ve yanındakinin kanlı başı onun omuzuna eğilince - ona sıra gelince..."	
1930				Nâzım Hikmet'in "Yanmamış Cigara" şiiri yayımlandı: "O bu gece ölebilir - keketinin göğsünde bir kurşun yanıyla. / O bu gece gitti ölüme - kendi ayağıyla... / ..."	
1930				Nâzım Hikmet'in "Belki Ben" şiiri yayımlandı: "Belki ben - o günden - çok daha evvel, - köprübaşında sallanarak - bir sabah vakti gölgemi asfalta salacağım. / Belki ben..."	
1930				Nâzım Hikmet'in "Nikbinlik" şiiri yayımlandı: "Güzel günler göreceğiz çocuklar, - güneşli günler - göre - çeğiz. / Motorları maviliklere süreceğiz çocuklar, / ..."	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1930				Nâzım Hikmet'in "Güneşin Sofrasında Söylenen Türkü" şiiri yayımlandı: "Dalgaları karşılayan gemiler gibi - gövdelerimizle karanlıkları yara yara - çıktık rüzgârları en serin...sıra dağlara. / ..."	
1930	ilk aylar				Reşat Fuat Baraner Türkiye'ye döndü ve TKP İstanbul Vilayet Komitesi'nin sekreterliğini üstlendi. Bu dönemde Kızıl İstanbul'u çıkarmaya başladı.
1930	Haziran	11		Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulmasına ilişkin kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi.	
1930	Haziran - Temmuz				TKP Muhalefet grubu, ikinci toplantısını düzenledi.
1930	Temmuz			Nâzım Hikmet'in "Salkım-söğüt" ve "Bahri Hazer" şiirleri, şairin kendi sesiyle plağa alındı. Türkiye'de yayınlanan bu ilk şiir plağı büyük ilgi görüp kısa sürede tükense de sakıncalı bulunduğundan, yeni baskısı yaptırılmadı.	
1930	Temmuz - Ağustos				İnkılâp Yolu yayımlanmaya başladı. 1930 Eylem Programı kabul edildi.
1930	Şubat	20		Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edildi.	
1930	Mart	5			Nâzım Hikmet, Mustafa Börlüce, Hamdi Şamilof'un dahil olduğu muhalefet, TKP'den ihraç edildi.
1930	Mayıs			Nâzım Hikmet'in "Kerem Gibi" şiiri yayımlandı: "Hava kurşun gibi ağır. / Bağır - bağır - bağır - bağır - erit - meşe - çağıyorum... / ..."	
1930	Mayıs	1			TKP'de tutuklamalar oldu.
1930	Ağustos	1			1 Ağustos Bildirisi'yle ilgili tutuklamalar İzmir'den İstanbul'a sıçradı: Parti yönetiminden Tornacı Emin, H. Âli Ediz ve bir süre sonra Reşat Fuat tutuklandı.
1930	Ağustos	11		Ağrı yöresinde Kürt ayaklanması başladı.	
1930	Ağustos	12		Ali Fethi (Okyar) başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1930	Ağustos	27		Edirne'de Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi kuruldu.	
1930	Eylül	19		Adana'da Ahali Cumhuriyet Fırkası kuruldu.	
1930	Kasım	17		Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini feshetti.	
1930	Aralık	23		Menemen'de şeriatçı ayaklanma başladı. Yedeksubay Mustafa Fehmi Kubilay öldürüldü.	
1930	Aralık	23		Türkiye ile Yunanistan arasında, nüfus mübadelesi gerçekleştirildi.	
1931				Nâzım Hikmet'in şiir kitabı <i>Sesini Kaybeden Şehir</i> yayımlandı.	
1931	Ocak				Türkiye Komünist Fırkası Faaliyet Programı yayımlandı.
1931	Ocak	13		Japon Prensi Takamutsu, Türkiye'ye geldi.	
1931	Ocak	26			<i>Kızıl İstanbul</i> gazetesi hakkında soruşturma açıldı.
1931	Ocak	31		Gümrük ve Tekel Bakanlığı kuruldu.	
1931	Ocak	31		<i>Resimli Ay</i> kapandı.	
1931	Mart	23		Mustafa Kemal "Devletçilik" ilkesini ilân etti.	
1931	Mart	26		Türkiye'de Ölçüler Kanunu'nun kabul edilmesiyle; okka, endaze gibi eski ölçülerin yerine gram, metre, litre gibi yeni ölçülerin kullanılması öngörüldü.	
1931	Mart	26 - 11 Nisan	Komintern 11. Plenumu toplandı. Manuilski krizin derinleşmesi ve Cachin savaş tehlikeleri üzerine raporlarını sundu.		
1931	Nisan	10		Ankara'da toplanan Türk Ocakları Olağanüstü Kurultayı, Türk Ocakları'nın feshine ve mallarının CHP'ye devredilmesine karar verdi.	
1931	Nisan	12		Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu.	
1931	Nisan	14	İspanya'da Kral XIII. Alfonso, tahttan çekildi ve cumhuriyet ilan edildi.		
1931	Nisan	25		Milletvekili seçimleri yapıldı.	
1931	Mayıs	1			TKP'de tutuklamalar oldu.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1931	Mayıs	10		Nâzım Hikmet şiirleri ile komünizm propagandası yaptığı iddiasıyla yargılandı, beraat etti.	
1931	Mayıs	10 - 18		Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Kurultayı toplandı.	
1931	Temmuz	25		Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası olan Matbuat Kanunu kabul edildi.	
1931	Ağustos	1			TKP'de tutuklamalar oldu.
1931	Ağustos	24	Fransa ve SSCB, Saldırmazlık Antlaşması imzaladı.		
1931	Eylül	30		Türkiye ile SSCB arasındaki Dostluk Anlaşması 5 yıl için yenilendi.	
1931	Ekim	3		Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası faaliyete geçti.	
1931	Ekim	5		Başbakan İnönü ile Dışişleri Bakanı Aras'ın Yunanistan ziyaretleri sırasında, 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması yürürlüğe konuldu.	
1931	Kasım	18	Japonya, Mançurya'yı işgal ettiler.		
1931	Aralık	1		İktisadi Buhran Vergisi yürürlüğü girdi.	
1931	Aralık	1		İlk sesli Türk filmi, "İstanbul Sokaklarında" gösterildi.	
1931	Aralık	21	Berlin'deki Emperyalizme Karşı Liga merkezi basıldı. Tutuklananlar arasında Şefik Hüsnü de vardı.		
1932					Komintern görevlisi Margaret Wilde'nin katılımıyla TKP 2. Aktif Konferansı toplandı. Defterdar toplantısı olarak da bilinen bu toplantı daha sonra Dördüncü Kongre olarak isimlendirilmiştir. 28 kişilik bir MK belirlendi.
1932				Nâzım Hikmet'in yazdığı "Kafatası" oyunu, İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğinde sahnelendi. İlk gece oyun sonunda izleyicinin İstiklâl Caddesi'nde Nâzım'ı omuzlarına alması ile şaşırtıcı bir ilgiye tanık olundu. Sonraki günlerde dört gece daha sahnelenen oyun, görüldüğü ilgi ve yarattığı sansasyon nedeniyle dördüncü sahnelemeden sonra yasaklandı.	
1932				Nâzım Hikmet'in şiir kitabı <i>Benerci Kendini Niçin Öldürdü?</i> yayımlandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1932				Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun <i>Yaban</i> romanı yayımlandı.	
1932	Ocak	23		Kadro dergisi, Şevket Süreyya Aydemir ve arkadaşları tarafından yayımlanmaya başladı.	
1932	Ocak	25	Sovyetler Birliği ve Polonya Saldırmazlık Paktı imzalandı.		
1932	Ocak	28	Japonya, Şanghay'ı işgal etti.		
1932	Şubat	19		Halkevleri kuruldu.	
1932	Nisan	25		Başbakan İsmet Paşa SSCB'yi ziyaret etti. Batı dünyasının ağır bir ekonomik kriz içinde kıvrandığı bir dönemde, Moskova'da 8 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalandı.	
1932	Mayıs	26		Muvazene Vergisi Kanunu kabul edildi.	
1932	Temmuz	3		Buğday Koruma Kanunu kabul edildi.	
1932	Temmuz	3		Devlet Sanayi Ofisi kuruldu.	
1932	Temmuz	5	Portekiz'de faşist rejimin başkanlığına Antonio de Oliveira Salazar getirildi.		
1932	Temmuz	12		Türk Dili Tetkik Cemiyeti (sonradan Türk Dil Kurumu) kuruldu.	
1932	Temmuz	18		Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a (Milletler Cemiyeti) 56. üye olarak kabul edildi.	
1932	Temmuz	31	Almanya'da seçimlerde 230 Milletvekilliği alan Nasional Sosyalist Alman İşçi Partisi (Naziler) birinci parti oldu. Sosyal demokratlar 133, komünistler 89 Milletvekili çıkardılar.		
1932	Ağustos	2 - 29	Savaş ve emperyalizme karşı Amsterdam Kongresi toplandı.		
1932	Ağustos	27 - 15 Eylül	Komintern 12. Plenumu toplandı. Uluslararası durum ve Komintern ulusal seksiyonlarının görevleri üzerine Kuusinen'in raporu gündeme alındı. Faşizme karşı birleşik cephe sloganı kabul edildi.		
1932	Eylül	4	Dünya Barış Konferansı Viyana'da toplandı.		
1932	Eylül	18		Exan Türkçe okundu.	
1932	Eylül	26		Türk Dil Kurultayı toplandı. Dil Bayramı ilk kez kutlandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1932	Ekim	3	Birleşik Krallık mandası Irak'ın bağımsızlığını ilan etti.		
1932	Ekim	5		Nâzım Hikmet'in "Hoş Geldin" şiiri yayımlandı: "Hoş geldin ! / Kesilmiş bir kol gibi - omuz başımızdaydı boşluğun... / Hoş geldin ! / Ayrılık uzun sürdü. / ..."	
1932	Kasım	8	Franklin Roosevelt ABD Başkanı seçildi		
1932	Kasım	10		İstifa ettirilen Mustafa Şeref (Özkan) yerine Celal Bayar İktisat Vekili yapıldı.	
1932	Aralık	7		Muhsin Ertuğrul'un "Bir Millet Uyaniyor" filmi gösterime girdi. Nâzım Hikmet bu filmde M. Ertuğrul'a asistanlık yaptı.	
1933				Nâzım Hikmet'e Gece Gelen Telgraf isimli şiir kitabındaki "Hiciv Vadisinde Bir Tecrübe Kalemiye" adlı şiiriyle o dönemki Süreyya Sineması sahibi Süreyya İlmen'e dönük olarak "neşir yoluyla namus ve haysiyete dokunacak hakaret (...)" gerekçesiyle bir dava daha açıldı. Bir sene hapis ve toplam 700 Lira para cezasına çarptırıldı.	
1933	Ocak	8		Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kabul edildi.	
1933	Ocak	30	Adolf Hitler Başbakan oldu.		
1933	Şubat	1		Cumhuriyet ilkelerini benimsetmek ve aynı doğrultuda kültür hareketi oluşturmak amacıyla Halkevleri'nin yayın organı olarak <i>Ülkü</i> dergisi yayımlanmaya başladı.	
1933	Şubat	2	Adolf Hitler, Almanya parlamentosunun feshini Cumhurbaşkanı Hindenburg'dan talep etti.		
1933	Şubat	27	Reichstag yangını gerçekleşti, Almanya Komünist Partisi yasaklandı. Ernst Thaelmann ve Georgi Dimitrov da dahil 10 bin kişi tutuklandı.		
1933	Mart	5	Almanya'da 5 Mart'ta yapılan genel seçimlerde, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, yüzde 43,9 oy alarak çoğunluk sağladı ve kesin olarak iktidara geldi.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1933	Mart	5		Nâzım Hikmet'in Gece Gelen Telgraf isimli şiir kitabı İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından toplatıldı ve Matbuat Kanunu'na muhalefet iddiasıyla, Nâzım Hikmet, yayıncı ve basımevi sahibi aleyhinde dava açıldı. Nâzım Matbuat Kanunu'na muhalefet ve Komünistliği Tahrir gerekçeleriyle altı ay üç gün ceza aldı; cumhuriyetin 10. yılı affı nedeniyle, dava, temyiz-deyken düştü.	
1933	Mart	9			Reichstag yangını davası ile ilgili olarak Şefik Hüsnü de Berlin'de tutuklandı. Temmuz'da sınır dışı edilme kararıyla serbest bırakıldı.
1933	Mart	15	Almanya'da Hitler, III. Reich'i ilan etti.		
1933	Mart	18			Nâzım Hikmet, İstanbul, Bursa, Adana'da komünist faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla, üçüncü bir kovuşturmayla tutuklandı. (Bu tutukluluk, 18 Mart 1933'ten 4 Ağustos 1934'e kadar yaklaşık 17 ay sürdü.)
1933	Mart	20	Dönemin Münih Polis Şefi olan Heinrich Himmler, Nazilerin ilk toplama kampı, Dachau Toplama Kampı'nın kurulmasını emretti ve Theodor Eicke'yi de Kamp Komutanı olarak atadı.		
1933	Mart	23	Alman Millî Meclisi Reichstag, Adolf Hitler'e karar-namelerle ülkeyi yönetme yetkisi verdi.		
1933	Nisan	1	Komintern Prezidyum toplantısında, Almanya'daki durum hakkında Heckert'in raporu ele alındı.		
1933	Nisan	22		Türkiye ile Osmanlı Dünyası Umumiye hamilleri arasında imzalanan anlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu borçlarının tasfiyesi sağlandı.	
1933	Mayıs	20		Türk Hava Yolları kuruldu.	
1933	Haziran	8		Ödünç Para Verme İşleri Kanunu kabul edildi	
1933	Temmuz	11		Sümerbank, resmen faaliyete geçti.	
1933	Temmuz	14	Almanya'da Naziler, muhalefet hareketlerini yasakladı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1933	Temmuz	15		Sanat ve edebiyat dergisi <i>Varlık</i> yayımlanmaya başladı.	
1933	Ağustos	1		İstanbul Üniversitesi kuruldu.	
1933	Ağustos	25	İtalya ile Sovyetler Birliği Saldırmazlık Anlaşması imzalandı.		
1933	Ağustos	29	Almanya'da Yahudiler, toplama kamplarına gönderilmeye başladı.		
1933	Eylül	1		Denizyolları İşletmesi, devlet tekeline alındı.	
1933	Eylül	3		Kayseri-Ulukışla hattının tamamlanmasıyla, Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan demiryolu tamamlandı.	
1933	Eylül	14		Türkiye ile Yunanistan Dostluk Antlaşması imzalandı.	
1933	Eylül	20		Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın, Sofya'yı ziyaretinde, 1929 Tarafsızlık Antlaşması'nın süresi uzatıldı.	
1933	Eylül-Aralık		Leipzig'de Reichstag yangını davası görüldü, Dimitrov savunma yaptı ve aklandı.		
1933	Ekim				Balıkesir'de Esat Adil tarafından Savaş gazetesi yayımlanmaya başladı. Nisan 1935'e kadar yayını sürdürdü.
1933	Ekim				Hapisten çıkan İsmail Bilen tedavi amacıyla Moskova'ya gönderildi.
1933	Ekim	8		Beş Türk ressamın (Zeki Faik İzer, Nurullah Berk, Elif Naci, Cemal Tollu, Abidin Dino) oluşturduğu D Grubu ilk sergisini açtı.	
1933	Ekim	26			Cumhuriyetin 10. yılı sebebiyle genel af yasası çıkarıldı. İlerleyen aylarda farklı tarihlerde Nâzım Hikmet, Reşat Fuat Baraner ve Hikmet Kıvılcımlı gibi birçok hükümlü aften yararlanarak hapisten çıktı.
1933	Ekim	26		Türkiye'de kadınlara, köy ihtiyar heyetlerine ve muhtarlığa seçme ile seçilme hakkı verildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1933	Ekim	27		Cumhuriyetin 10. yılını se- lamlamak için, SSCB Deniz Kuvvetleri Komutanı Gene- ral Vorosilov başkanlığında bir heyet, özel armağanla- rıyla birlikte (4 savaş uçağı) Ankara'yı ziyaret etti.	
1933	Ekim	29		Türkiye cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Cumhuri- yet'in ilanının 10. yılı muna- sebetiyle nutkunu okudu.	
1933	Kasım				Şefik Hüsnü Moskova'ya döndü ve 1937'ye kadar KEYK'te çalıştı.
1933	Kasım	17	Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ile ticari ve diplomatik ilişkiler kurmaya başladı.		
1933	Kasım	28 - 12 Aralık	Komintern 13. Plenumu toplandı. Faşizm, finans kapitalin en gerici, şoven ve emperyalist unsurlarının terörist diktatörlüğü biç- minde tanımlandı, Sovyet- lerin kurulması sloganının korunması kararlaştırıldı.		
1933	Aralık	5		Eskişehir Şeker Fabrikası açıldı.	
1933	Son Aylar				Reşat Fuat Baraner tekrar Moskova'ya gitti. Burada bir süre Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi Türk sektörü başkan yardımcısı olarak çalıştı.
1934					TKP Harici Büro Plenumu toplandı.
1934					Hikmet Kıvılcımlı Kızıl İstanbul ve 1 Mayıs soruş- turmalarından tutuklandı. Aralık ayına kadar cezae- vinde kaldı.
1934					Hikmet Kıvılcımlı Marksizm Bibliyoteği yayınlarını kurdu.
1934				Balya madencilerinin 17 günlük grevi yapıldı. 700 dolayında işçi "Açlık Yürü- yüşü" ile Balıkesir'e yürüdü.	
1934				Nâzım Hikmet'in yönet- menliğini yaptığı film çekil- di: "İstanbul Senfonisi"	
1934				Nâzım Hikmet'in yönet- menliğini yaptığı film çekildi: "Bursa Senfonisi"	
1934	Ocak	20			Şefik Hüsnü'nün de katıldı- ğı KEYK toplantısı yapıldı.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1934	Ocak	29		Uluslararası bir festivale katılan ilk Türk filmi <i>Leblebici Horhor Ağa</i> tamamlandı. Muhsin Ertuğrul'un yönettiği, senaryosu Mümtaz Osman takma adıyla Nâzım Hikmet tarafından yazılan film, aynı yıl 2. Venedik Film Festivali'nde "Onur Diploması" ile ödüllendirildi; bu ödül, Türkiye Sinema Tarihi'ndeki ilk uluslararası ödül sayılmaktadır.	
1934	Şubat	9		Balkan Antantı; Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Atina'da imzalandı.	
1934	Şubat	28	Dimitrov Moskova'ya geldi, Komintern yönetimini üstlendi ve Komintern'in yeni çizgisinin hazırlanmasına girildi.		
1934	Mayıs	19	Bulgaristan'da faşistler darbeyle iktidarı ele geçirdi.		
1934	Mayıs	29		Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu kabul edildi.	
1934	Haziran	16		İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti başladı.	
1934	Haziran	21		Soyadı Kanunu kabul edildi.	
1934	Haziran	30	Adolf Hitler'in rakipleri olan 85 üst düzey SA elemanını, SS subaylarına katlettiği Uzun Bıçaklar Gecesi harekâtı başladı.		
1934	Temmuz	4		Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu kabul edildi.	
1934	Temmuz	25	Avusturya Başbakanı Engelbert Dollfuss, ülkesindeki Naziler tarafından Viyana'da öldürüldü.		
1934	Temmuz	27	Fransa'da Komünist Parti ile Sosyalist Parti arasında Eylem Birliği Anlaşması imzalandı.		
1934	Ağustos	2	Adolf Hitler, Almanya'nın Führer'i haline geldi. Totaliter rejim süreci başladı.		
1934	Ağustos	8 - 13			Moskova'da TKP Harici Büro Plenumu (Genişletilmiş Dış Büro) toplandı.
1934	Ağustos	14		Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Genel Müdürlüğü (SEKA) kuruldu. Paşabahçe Cam Fabrikası'nın temeli atıldı.	
1934	Eylül	10	Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ne kabul edildi.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1934	Eylül	17		Türkiye, Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edildi.	
1934	Ekim	15	Mao Zedung'a bağlı 100 bin kişilik birlik, Çin'in güneydoğusundan başlayıp kuzeydoğusuna kadar sürecek 10 bin kilometrelik Büyük Yürüyüş'e başladı.		
1934	Ekim	19		Turhal Şeker Fabrikası açıldı.	
1934	Kasım	12		Nâzım Hikmet, Akşam gazetesinde, "Orhan Selim" takma adıyla, "Düşünceler" başlığıyla günlük yazılarına başladı.	
1934	Kasım	28		Hâkimiyet-i Milliye gazetesini, Ulus adıyla çıkmaya başladı.	
1934	Aralık				Reşat Fuat Baraner Türkiye'ye döndü. TKP MK Sekreterliğini devraldı.
1934	Aralık	1	Politbüro üyesi ve Stalin'in yakın çalışma arkadaşı Sergey Mironoviç Kirov öldürüldü.		
1934	Aralık	3		Dini kisvelerle ilgili yasaklar öngören, "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun" kabul edildi.	
1934	Aralık	5		Türkiye'de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanıyan kanun kabul edildi.	
1935				Nâzım Hikmet'in Etiyopya'nın işgali konusunu işleyen şiir kitabı <i>Taranta Babu'ya Mektuplar</i> yayımlandı.	
1935				Recep Peker'in <i>İnkılap Dersleri</i> basıldı.	
1935	Ocak			Kadro dergisi yayınına son verdi.	
1935	Ocak			Nâzım Hikmet'in <i>Unutulan Adam</i> oyunu ilk kez Darülbeyazıt'ta sahnelendi.	
1935	Şubat	1		Ayasofya, müze olarak halkın ziyaretine açıldı.	
1935	Şubat	2		Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1935	Şubat	8		Türkiye Büyük Millet Meclisi 5. dönem seçimleri yapıldı. Türkiye'de kadınlar ilk kez seçme ve seçilme hakkını kullandı. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) iktidarı devam etti. 17 kadın milletvekili ilk defa Meclise girdi. Ara seçimlerde bu sayı 18'e ulaştı. Bu dönemde kadın milletvekillerinin meclisteki 395 milletvekili-ne oranı yüzde 4,5 oldu.	
1935	Mart	16	Adolf Hitler, Versay Antlaşması'nı iptal ettiğini açıkladı.		
1935	Mart				İsmail Bilen yurda döndü.
1935	Mayıs			Nâzım Hikmet, Ruşen Zeki ve Hasan İzzettin Dinamo dağıtılan 1 Mayıs bildirileriyle ilgili gözaltına alındı. Nâzım daha sonra serbest bırakıldı; Zeki ve Dinamo dörder yıl hapis yattı.	
1935	Mayıs	9		Cumhuriyet Halk Fırkası Dördüncü Büyük Kurultayı toplandı. Kurultayda, "fırka" yerine "parti" sözcüğü benimsendi.	
1935	Mayıs	27		Türkiye'de hafta tatili, Cuma'dan Pazar'a alındı.	
1935	Temmuz	6		Türkiye'de şeker üretimini rasyonel hale getirmek amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kuruldu. 22 milyon TL sermayeli şirkete, mevcut 4 şeker fabrikası (Alpullu, Uşak, Eskişehir, Turhal) bağlandı.	
1935	Temmuz	10		İktisat Vekili Celâl Bayar Moskova'yı ziyaret etti.	
1935	Temmuz	25 - 21 Ağustos	Komintern VII. Kongresi'nde, Dimitrov, Manuilski, Togliatti, Pieck'in raporları gündeme alındı, Halk Cephesi siyaseti kabul edildi. TKP adına Şefik Hüsnü ve Zeki Baştımar toplantıya katıldı.		
1935	Ağustos	23		Nazilli Basma Fabrikası'nın temeli atıldı.	
1935	Eylül	16		Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası açıldı. Cumhuriyet döneminde sanayi hareketini başlatan ilk tesis olan fabrika, Sovyetler Birliği'nden alınan 8,5 milyon TL krediyile kurulmuştu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1935	Ekim	20	Milliyetçi hükümete karşı Mao Zedung'un başlattığı ve bir yıl süren 6 bin millik Uzun Yürüyüş sona erdi. Mao önderliğindeki Birinci Öncü Ordu Yan'an'a girdi.		
1935	Ekim	24	İtalya Etiyopya'yı işgal etti.		
1935	Kasım	11		Türkiye ile SSCB arasındaki Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması 10 yıl daha uzatıldı.	
1935	Kasım	29		İstanbul'da Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası açıldı.	
1935	Aralık				Orak Çekiç dergisinde, ihraç edilen ve parti düşmanı sayılanların yer aldığı "Kara Liste" yayımlandı. Nâzım Hikmet de bu listede yer alanlar arasındaydı. Nâzım'ın 1939'dan önce partiye geri döndüğü anlaşılmaktadır.
1936			SSCB'nin yeni anayasası açıklandı.		
1936					TKP Program ve Tüzük taslağı hazırlandı.
1936					Nâzım Hikmet'in <i>Sovyet Demokrasisi, Alman Faşizmi ve Irkçılığı</i> çalışmaları yayımlandı.
1936	Ocak	20		İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esasları kabul edildi.	
1936	Mart				Reşat Fuat Baraner yeniden SSCB'ye gönderildi. Bir süre Komintern Yürütme Komitesi'nde çalıştı.
1936	Nisan	9		İstanbul Telefon Şirketi devletçe satın alındı.	
1936	Mayıs	3	Fransa seçimleri Halk Cephesi'nin zaferi ile sonuçlandı.		
1936	Haziran	8		İş Kanunu kabul edildi.	
1936	Haziran	18		Başbakan İsmet İnönü bir genelge yayımlayarak parti ile devlet aygıtının birleştirildiğini açıkladı. Valiler aynı zamanda CHP İl Başkanı olarak görev yapmaya başladı.	
1936	Haziran	23		TCK'nın 141. ve 142. maddeleri, Mussolini'nin faşist İtalya'sı örnek alınarak ve daha da ağırlaştırılarak değiştirildi.	
1936	Temmuz	18	İspanya'da 1936 seçimlerini kazanan "Halk Cephesi" iktidarına karşı Franco'cu faşistler ayaklandı. 1 milyon kişinin öldüğü, 3 yıl süren iç savaşta Cumhuriyetçiler, dış destekli faşizme yenik düştü (1939).		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1936	Temmuz	20		Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı.	
1936	Ağustos	1		1926'dan beri değişik isimlerle yayınlanan Tan gazetesi Zekeriya Sertel ve ortakları tarafından satın alındı. Ağustos 1938'de ortaklardan Mehmet Emin Yalman'ın ayrılmasından itibaren TKP üyesi Sabiha Sertel gazetesinin yayın çizgisini belirlemeye başladı.	
1936	Ağustos	1 - 16		Türkiye'nin en önemli arkeologlarından olacak Halet Çambel 1936 Yaz Olimpiyatları'nda Türkiye'yi eskrim dalında temsil etti. Adolf Hitler'in kendisiyle görüşme talebini, hükümetin bilgisi olmadığı gerekçesini bahane ederek reddetti.	
1936	Ağustos	19 - 23	Birinci Moskova Duruşması yapıldı. Zinovyev ve Kamenyev idama mahkûm edildi.		
1936	Ağustos	25			Zeki Baştımar Filistin pasaportuyla Türkiye'ye geldi ve sekiz kişilik TKP MK'sında yer aldı.
1936	Ağustos	26	Mısır, Süveyş Kanalı dışında, Birleşik Krallık'tan bağımsızlığını kazandı.		
1936	Eylül	16	KEYK Sekreterliği toplandı. İspanya için gönüllü toplanması kararı alındı ve halk demokrasisi yeni tür bir ara iktidar olarak tanımlandı.		
1936	Ekim			Nâzım Hikmet'in yazdığı Simavne Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Destanı yayımlandı.	
1936	Ekim	25	Adolf Hitler ve Benito Mussolini, Roma-Berlin güç eksenini oluşturdu.		
1936	Kasım	5	Komintern VII. Kongresi sonrasında, Komintern yöneticileriyle yapılan ve TKP'nin durumunun ele alındığı toplantı yapıldı. TKP'yi Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat temsil etti. Komintern adına katılanlar arasında Pieck, Kuusinen ve Walecki vardı.		
1936	Kasım	25	Almanya ile Japonya arasında Antikomintern Pakt imzalandı.		
1936	Aralık	25		Şark Demiryolları, Türkiye hükümeti tarafından satın alındı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1936	Aralık	27			İçinde Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'nın da olduğu 21 kişi Endüstri Dokumacılar Cemiyeti ile ilgili soruşturmada gözaltına alındı. Nâzım yaklaşık iki ay tutuklu kaldı.
1937			İtalyan komünist önder Antonio Gramsci yaşamını yitirdi.		
1937					Hikmet Kıvılcımlı "Tarih ve Demokrasi: Türkiye Ekonomisi ve Politikası Hakkında" adlı broşürünü yayımladı.
1937					İsmail Bilen yurtdışı temsilcisi olarak Sovyetler Birliği'ne gitti.
1937					Nâzım Hikmet, Ankara'da Şevket Süreyya aracılığıyla İşçileri Bakanı Şükrü Kaya ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ile görüştü. Nâzım kendisine dayatılmak istenen yolu reddetti.
1937				Nâzım Hikmet İspanya İç Savaşı'nı konu alan "Karanlıkta Kar Yağıyor" şiirini kaleme aldı: "(...) Karanlıkta kar yağıyor, / Sen Madrid kapısından. Karşında en güzel şey- lerimizi / Ümidi, hasreti, hürriyeti / Ve çocukları öldüren bir ordu. (...) "	
1937				Sabahattin Ali'nin toplumsal içerikli <i>Kuyucaklı Yusuf</i> romanı yayımlandı.	
1937				Nâzım Hikmet'in senaryosunu yazdığı ve yönetmenliğini yaptığı "Güneşe Doğru" filmi gösterime girdi.	
1937	ilk aylar				Reşat Fuat Baraner Teşkilat Sekreteri olarak Moskova'dan Türkiye'ye döndü, tutuklandı ve bir yıl kadar hapis yattıktan sonra tahliye oldu.
1937	Şubat	5		Anayasa'nın 2. maddesinde yapılan değişiklikle, altı ilke Anayasa metnine girdi: "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır. Resmi dili Türkçedir. Makam Ankara şehridir."	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1937	Şubat	14			KEYK Sekreteryası, "Türk sorununu düzene koyma kararı" ve "TKP'nin çalışması ve taktiği üzerine kararı"nı kabul etti; Separat (desantralizasyon) kararı alındı.
1937	Mart	21		Tunceli'de Dersim İsyanı başladı.	
1937	Nisan	14			KEYK, TKP'nin sekiz kişilik yeni Merkez Komitesi'ni onayladı.
1937	Nisan	26	General Franco'ya yardım amacıyla Hitler'in talebiyle bazı gönüllü havacılar İspanya'nın Bask bölgesindeki Guernica kentini bombaladı.		
1937	Mayıs	25	Paris'te, 1937 Dünya Fuarı başladı. Eyfel Kulesi'nin de yer aldığı fuarda Sovyet işçi ve Çiftçi Kadın Heykeli ve Nazi yapımı heykel karşılıklı sergileniyordu.		
1937	Temmuz	1			TKP konferansı yapıldı. Hasan Âli Ediz sekreterliğinde Zeki Baştımaz ve Eczacı Vasıf'dan oluşan bir yönetim oluştu.
1937	Temmuz	7	Japonya Çin'i işgal etti, Çin KP ile Kuomintang arasında ortak cephe kurulması kararlaştırıldı.		
1937	Temmuz	8		Türkiye ile İran, Irak ve Afganistan arasında Saldırmazlık Paketi (Sadabat Paketi) imzalandı.	
1937	Temmuz	13		Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Moskova'ya gitti.	
1937	Eylül	28		Anayasanın değiştirileceğini iddia eden <i>Tan</i> gazetesi, Bakanlar Kurulu tarafından 10 günlüğüne kapatıldı.	
1937	Ekim	25		İsmet İnönü 1925'ten beri sürdürdüğü Başbakanlıktan ayrıldı. Yeni hükümeti Celâl Bayar kurdu.	
1937	Kasım	6	İtalya, Almanya ile Japonya arasındaki antikomünist pakta katıldı.		
1937	Kasım	15		Dersim Harekâtı'nın ilk adımı tamamlandı. İsyanın lideri Seyit Rıza ve 6 arkadaşı Elazığ'da idam edildi.	
1937	Aralık	6		Türkiye, 1927'de imzalanan Türkiye-Suriye İyi Komşuluk Sözleşmesi'ni feshetti.	
1938			Uluslararası Tugaylar dağıtıldı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1938				Nâzım Hikmet "Kuvayı Milliye Destanı"nın girişini yazdı: "Onlar ki": Onlar ki toprakta kanınca, / suda balık / havada kuş kadar çokturlar; / korkak, cesur, cahil, hakim ve çocukturlar ve kahreden / yaratan ki onlardır, / destanımızda yalnız onların maceraları vardır."	
1938	Ocak	1		Nâzım Hikmet'in Yaşamak Hakkı isimli, iç savaş öncesi İspanya'yı anlatan romanının <i>Haber</i> gazetesindeki tefrihası 22'ci sayıda kesildi. Roman, Nâzım Hikmet'in 17 Ocak'ta tutuklanmasından ötürü tamamlanamadı.	
1938	Ocak	17		Harp Okulu Davası'nda tutuklanan Nâzım Hikmet 15 yıla mahkûm edildi.	
1938	Şubat	19			Baytar Ali Cevdet, Moskova'da 1938 davaları olarak bilinen süreçte idam edildi.
1938	Mart	3	Suudi Arabistan'da petrol bulundu.		
1938	Mart	12	Almanya askerî birlikleri Avusturya topraklarına girdi ve ertesi gün Avusturya'yı resmen ilhak etti.		
1938	Nisan	27		Türkiye ile Yunanistan arasında Dostluk Anlaşması imzalandı.	
1938	Haziran	15		Medeni Kanun'daki evlenme yaşı; kadınlar için 15, erkekler için 17 olarak düzenlendi.	
1938	Haziran	28		Cemiyetler Kanunu kabul edildi.	
1938	Haziran	29		İstiklal Mahkemeleri kararıyla mahkûm olanlarla, 150'likler adı verilen listede bulunanlar hakkında Af Kanunu, TBMM'de kabul edildi.	
1938	Temmuz	13		Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu.	
1938	Ağustos	10			Donanma Davası başladı. 25 sanık arasında Nâzım Hikmet, Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Kemal Tahir, Kerim Korcan, Hamdi Alev (Şamiloğlu) vb. bulunuyordu.
1938	Ağustos	29			Nâzım Hikmet Donanma Davası'ndan da 20 yıl ceza aldı ve toplam cezası 28 yıl 4 ay oldu.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1938	Eylül	2		Hatay Millet Meclisi açıldı. Tayfur Sökmen Devlet Başkanı seçildi.	
1938	Eylül	29	Südet Krizi: Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık Münih Antlaşması'nı imzalayarak Nazi Almanyası'nın Çekoslovakya'nın Südet bölgesini işgal etmesini kabul etti.		
1938	Ekim		Şili'de Halk Cephesi hükümeti kuruldu.		
1938	Ekim	17	Alman sosyalist lider ve II. Enternasyonal'in önde gelen teorisyenlerinden Karl Kautsky yaşamını yitirdi.		
1938	Ekim	28		Ankara Radyosu hizmete girdi.	
1938	Kasım	9	Almanya'da Kristal Gece: Yahudilere karşı toplu saldırılar başladı. Berlin'de 7 bin Yahudi dükkânı yağmalandı, yüzlerce sinagog ateşe verildi ve çok sayıda Yahudi öldürüldü.		
1938	Kasım	10		Mustafa Kemal Atatürk yaşamını yitirdi.	
1938	Kasım	10		Sendikaları yasaklayan yeni yasalar çıkarıldı.	
1938	Kasım	11		TBMM, İsmet İnönü'yü oybirliğiyle Cumhurbaşkanı seçti.	
1938	Kasım	16		Başbakan Celal Bayar'ın kurduğu yeni hükümet, oylamaya katılan 348 üyenin oybirliğiyle güvenoyu aldı.	
1938	Kasım	18			Suphi Nuri İleri'nin sahipliğini üstlendiği ve kadrosunda TKP'lilerin de yer aldığı S.E.S dergisi yayımlanmaya başladı. Beş sayı sonra kapandı. 7 Haziran 1939'dan itibaren Yusuf Ahıskalı sahipliğinde yeniden yayımlanmaya başladı. Bir süre sonra hükümetçe kapatıldı. Kasım 1939'da Yeni SES çıkmaya başladı. Birkaç kez kapatılıp yeniden açılan dergi son kez 21 Ocak 1948'de kapatıldı.
1938	Aralık	6	Fransa ve Almanya Dostluk Antlaşması imzalandı.		
1938	Aralık	26		Cumhuriyet Halk Partisi olağanüstü kurultayı toplandı. Kurultayda Mustafa Kemal Atatürk "Ebedi Şef", İsmet İnönü ise "Millî Şef" ilan edildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1938	Aralık	28		Hasan Âli Yücel Milli Eğitim Bakanı oldu.	
1939				Nâzım Hikmet, içinde konu edilen birçok karakterin, sonrasında "Memleketimden İnsan Manzaraları" adlı eserinde yer bulacağı "Meşhur Adamlar Ansiklopedisi" ni yazdı.	
1939	Ocak	4	Japonya'da faşist Hiranuma Kiiçiro başbakan oldu.		
1939	Ocak	25		Celâl Bayar hükümeti istifa etti. Yeni hükümet Refik Saydam başkanlığında kuruldu.	
1939	Ocak	26	İspanya İç Savaşı'nda General Francisco Franco'ya bağlı milliyetçi güçler, İtalyanların da yardımıyla Barselona şehrini ele geçirdi.		
1939	Ocak	28		İstanbul Tramvay Şirketi, 1 milyon 570 bin liraya devlet tarafından satın alındı.	
1939	Şubat	21		Türkiye, İspanya'daki Franco diktatörlüğünü resmen tanıdı.	
1939	Mart		SBKP XVIII. Kongresi ile birlikte halk cephesi politikasından dönüş başladı.		
1939	Mart	16	Nazi Almanyası Çekoslovakya'nın tamamını işgal etti.		
1939	Mart	28	Madrid, General Francisco Franco'nun güçleri tarafından ele geçirildi. İspanya İç Savaşı sona erdi.		
1939	Mart	28			Dr. Hikmet Kıvılcımlı, aldığı tıbbi raporla 6 ay izinli olarak İstanbul tutukevinde çıktı.
1939	Nisan	7	İkinci Dünya Savaşı: İtalya, Arnavutluk'u işgal etti.		
1939	Nisan	30	Türkiye'nin de katıldığı New York Dünya Sergisi açıldı.		
1939	Mayıs	29		CHP 5. Kurultayı toplandı	
1939	Haziran	4			Nâzım Hikmet nisan ayının sonlarında 6 ay süreyle tedavi amacıyla geçici olarak tahliye edildi; ama bir ay kadar sonra, haziran başında, tekrar İstanbul Tutukevine gönderildi.
1939	Haziran	23		Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılmasına ilişkin anlaşma, Ankara'da imzalandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1939	Ağustos	23	Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı (Molotov - Ribbentrop Antlaşması) imzalandı.		
1939	Eylül	1	Alman ordusu Polonya'yı işgal etti, İkinci Dünya Savaşı başladı.		
1939	Eylül	3	İkinci Dünya Savaşı başladı. Fransa, Birleşik Krallık, Yeni Zelanda ve Avustralya, Almanya'ya savaş ilan etti.		
1939	Eylül	4		Tüm gıda maddelerine ihraç yasağı kondu.	
1939	Eylül	14	Komintern Sekreterliği savaşa ve Çekoslovakya'daki duruma ilişkin toplantı yaptı.		
1939	Eylül ya da Ekim				Halil Yalçinkaya'nın kızı ile Hasan İzzettin Dinamo'nun TKP üst düzeyini bir araya getiren ve sonra iddianamele konu olan düğünü yapıldı.
1939	Ekim	19		Ankara'da Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması imzalandı.	
1939	Kasım	1			Şefik Hüsnü Türkiye'ye döndü. Askere alındı ve 1940 yılında hastalık nedeniyle terhis edildi.
1939	Kasım	30	Macar Devrimi'nin önderi Béla Kun, tasfiyeler kapsamında idam edildi.		
1939	Aralık	14	Sovyetler Birliği, Finlandiya Savaşı gerekçe gösterilerek Milletler Cemiyeti üyeliğinden çıkarıldı.		
1940					Sabiha Sertel'in Tanıda, Yeni Sabah ve Sebil-El-Reşat gazeteleri ile giriştiği Tevfik Fikret tartışmasının sonunda açılan ve beraatla biten hakaret davası görüldü.
1940	Ocak	18		Milli Korunma Kanunu kabul edildi.	
1940	Mart	18	Hitler ve Mussolini, Brenner Geçidi'nde buluştu. İtalya, Almanya'nın yanında savaşa girme kararı aldı.		
1940	Nisan	17		Köy Enstitüleri Kanunu kabul edildi.	
1940	Mayıs	10	Winston Churchill, Birleşik Krallık Başbakanı olarak görevlendirildi.		
1940	Mayıs	17	İkinci Dünya Savaşı: Alman Orduları Belçika'yı işgal ederek Brüksel'e girdi.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1940	Haziran	12		Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında toplanan hükümet, savaş dışı kalınmasını kararlaştırdı.	
1940	Haziran	14	Alman Birlikleri Paris'e girdi.		
1940	Temmuz	21	Baltık ülkeleri, Sovyetler Birliği'ne ilhak edildi.		
1940	Ağustos	19		Ahmet Emin Yalman tarafından Vatan gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1940	Ağustos	21	Leon Trotskiy, Meksika'da öldürüldü.		
1940	Ağustos	25	Nazi Almanyası'na ait savaş uçakları, Londra'yı bombalamaya başladı.		
1940	Eylül	10		Bakanlar Kurulu Tan, Tasvir-i Efkâr ve Haber gazetelerini yedişer gün kapattı.	
1940	Eylül	26		Türk-Rumen Ticaret Anlaşması imzalandı.	
1940	Eylül	27	Almanya, İtalya ve Japonya, Berlin'de askeri pakt imzaladı.		
1940	Ekim				İlk kez Ocak-Eylül 1937'de yayımlanan Yeni Edebiyat dergisi Reşat Fuat Baraner'in yönetiminde yeniden yayımlanmaya başladı. Kasım 1941'deki sayıdan sonra Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından kapatıldı ve birçok yazar komünizm propagandası yapmaktan tutuklandı.
1940	Ekim	7	Nazi Almanyası, Romanya'yı işgal etti.		
1940	Ekim	16	Varşova gettosu Nazi SS birlikleri tarafından kuruldu.		
1940	Ekim	20		Nüfus sayımı yapıldı, Türkiye'nin nüfusu 17.820.950 olarak belirlendi.	
1940	Ekim	28	İkinci Dünya Savaşı: İtalya, Arnavutluk üzerinden Yunanistan'ı işgal etti.		
1940	Kasım	18		Bakanlar Kurulu, hava saldırılarına karşı bütün kent ve kasabalarda geceleri karartma yapılması kararı aldı.	
1940	Kasım	20	Macaristan, Mihver Devletleri'ne katıldı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1940	Kasım	22		İkinci Dünya Savaşı'nın Balkanlara sıçramasıyla birlikte Türkiye Bakanlar Kurulu, İstanbul ve Kocaeli'nin yanı sıra Trakya illerinde sıkıyönetim ilan etti.	
1940	Kasım	28		İkinci Dünya Savaşı ortamında 500 kilogramdan büyük tahıl stoklarına, Ticaret Bakanlığınca el konulması kararlaştırıldı.	
1940	Aralık			Bursa Cezaevi'ne nakledilen Nâzım Hikmet, genç Raşit Kemal ile, yani Orhan Kemal ile tanıştı.	
1940	Aralık	2		Kâğıt sıkıntısı nedeniyle gazetelerin sayfa sayısına kısıtlama getirildi.	
1941			Kıbrıs Komünist Partisi, AKEL (Emekçi Halkın İlerici Partisi) olarak yeniden kuruldu.		
1941			ABD ödünç-kira yöntemiyle İngiltere'ye yardıma başladı.		
1941			Sovyetler ve İngilizler İran'ı işgal ettiler.		
1941	Ocak			Ankara'da Yurt ve Dünya yayımlanmaya başladı. Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil değişik dönemlerde sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. Mayıs 1944'te Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı.	
1941	Şubat	7	İngiltere Bingazi'yi işgal etti.		
1941	Mart	1	Bulgaristan Tripartite Paktı'nı imzalayarak Devletleri'ne katıldı ve Alman birlikleri Bulgaristan'a girdi.		
1941	Mart	24		Türkiye'nin Sovyetlerle Saldırmazlık Bildirisi yayımlandı.	
1941	Mart	25	Yugoslavya Krallığı, Devletleri'ne katılma kararı aldı.		
1941	Mart	27	Yugoslavya'da General Dušan Simovic, kansız bir darbe ile yönetimi ele geçirdi. Yeni Hükümet, Mihver Devletleri'nden ayrılma kararı aldı.		
1941	Nisan	6	Mihver Devletleri, Yugoslavya'yı işgal etti. Almanya Yunanistan'a girdi, Türk deniz sınırına kadar Doğu Akdeniz'i savaş bölgesi ilan etti. Türkiye, bunun üzerine Edirne ve Uzunköprü'de demiryolu köprülerini havaya uçurdu.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1941	Nisan	13	SSCB, Japonya ile Saldırmazlık Paktı imzaladı.		
1941	Nisan	27	İkinci Dünya Savaşı: Alman birlikleri Atina'ya girdi.		
1941	Nisan	28		Aşırı Türkçü bir dergi olan <i>Bozkurt</i> dergisinin çıkışına izin verildi.	
1941	Mayıs	30	İkinci Dünya Savaşı: Almanya Girit'i işgal etti.		
1941	Haziran			Nâzım Hikmet bir süredir çeşitli yaklaşımlar deneyerek geliştirdiği tasarısını biçimlendirdi ve "Memleketimden İnsan Manzaraları" adıyla yazmaya başladı.	
1941	Haziran	18		Türk-Alman Dostluk Paktı imzalandı. Türkiye'nin Nazilere krom madeni satışı başladı.	
1941	Haziran	22	Nazi Almanyası Sovyetler Birliği'ne Barbarossa Harekâtı ile saldırdı.		
1941	Haziran	22	SSCB'nin işgali üzerine Komintern'de bir kriz yönetimi kuruldu.		
1941	Haziran	22 - 2 Şubat 1943	Sovyet halkının Nazilere karşı "Büyük Anayurt Savaşı" başladı.		
1941	Temmuz	18		Artan millî savunma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla piyasaya 'tasarruf bonusu' çıkarıldı. 5, 25, 100 ve 1.000 liralık tasarruf bonoları; 3, 6 ve 12 ay vadeli olarak düzenlendi. Faizleri yüzde 4 ile 6 arasında değişen 25 milyon lira tutarındaki bonolara halk büyük ilgi gösterdi.	
1941	Ağustos	14	ABD Başkanı Franklin Roosevelt ve Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill, Atlantik Sözleşmesi'ni yayımladılar.		
1941	Ağustos	22	Alman Ordusu, Leningrad'a ulaştı ve kuşatma başladı.		
1941	Eylül	19	İkinci Dünya Savaşı'nda Alman kuvvetleri Kiev'i işgal etti.		
1941	Eylül	27	Yunanistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (EAM) kuruldu.		
1941	Eylül	29	İran Komünist Partisi, TUDEH (İran Kitlelerinin Partisi) adıyla yeniden kuruldu.		
1941	Kasım	8	Arnavutluk Komünist Partisi kuruldu. (1948'de Arnavutluk Emek Partisi adını aldı.)		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1941	Aralık	7	Japon uçakları Amerikan deniz üssü Pearl Harbor'u bombaladı. 5 savaş gemisi, 14 gemi, 200 uçak yok edildi, 2 bin 400 kişi öldü.		
1941	Aralık	17		İsmet İnönü hükümeti, yeni yıldan itibaren ekmeğin karneyle dağıtılacağını açıkladı.	
1941	Son Aylar				TKP MK ilk kez tam katılımlı olarak toplandı. Türkiye'deki Nazi yanlılığına karşı mücadele edilmesine karar verildi.
1942	Ocak	5	Polonya Komünist Partisi, Polonya İşçi Partisi adıyla yeniden kuruldu.		
1942	Ocak	20		Askerlik süresi üç yıla çıkarıldı.	
1942	Şubat	24		Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'e, Ankara'da suikast girişiminde bulunuldu.	
1942	Mart	5		Okul bahçelerine patates, yerelması ve fasulye gibi sebzeler dikilmeye başlandı.	
1942	Temmuz	6	Müttefik Devletler, Almanları Mısır'da El-Alameyn'de durdurdu. Fas ve Cezayir'e İngiliz çıkarması yapıldı. Almanya, Kuzey Afrika'dan çekilmeye başladı.		
1942	Temmuz	9		Refik Saydam'ın ölümü üzerine Şükrü Saraçoğlu Başbakanlığa atandı.	
1942	Ağustos				Reşat Fuat Baraner askere alındı. Aralık ayında askerden kaçtı.
1942	Ağustos	7	ABD ile Japonya arasında Guadalcanal savaşı başladı.		
1942	Ağustos	9	Dimitri Şostakoviç'in Leningrad Senfonisi, Alman kuşatması altındaki Leningrad'da ilk kez seslendirildi.		
1942	Ağustos	23	İkinci Dünya Savaşı: Stalingrad Muharebesi başladı.		
1942	Ekim	1		Türkiye Bakanlar Kurulu, eğlence yerlerinin saat 22.00'de kapatılması kararını aldı.	
1942	Kasım	5		İkinci Dünya Savaşı günlerinde, lokantalara ve bira-hanelere ekmeğin verilmesi yasaklandı.	
1942	Kasım	11		Varlık Vergisi'ne ilişkin yasa TBMM'de kabul edildi.	
1942	Kasım	26	Sovyet Ordusu, Stalingrad'da Alman Ordusuna karşı saldırıya geçti.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1942	Aralık	8		Vatan gazetesi, Hitler ve Mihver Devletleri aleyhtarı yazılar nedeniyle kapatıldı.	
1943					Faris Erkman imzalı "En Büyük Tehlike" başlıklı TKP broşürü yayımlandı.
1943					Mihri Belli TKP MK üyeliğine atandı.
1943	Ocak				Zeki Baştımar ve Nâzım Hikmet cezaevinde birlikte Tolstoy'un <i>Harp ve Sulh</i> romanını çevirmeye başladılar.
1943	Ocak	8		Yoksullara ucuz ekmek verilmesine ilişkin kararname yayımlandı.	
1943	Ocak	11	Kızıl Ordu, Stalingrad kuşatmasını kırdı.		
1943	Ocak	14	Sir Winston Churchill, Franklin Roosevelt ve Charles de Gaulle Kazablanka Konferansı'nda bir araya geldiler.		
1943	Ocak	18	Sovyetler Birliği, Leningrad'da hüküm süren Alman kuşatmasını kırdığını açıkladı.		
1943	Ocak	27		Varlık Vergisini ödemeyen mükellefler, borçlarını "bedenen çalışarak ödemeleri" için çalışma kamplarına gönderildi. Tüm İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan 32 kişilik ilk kafile Aşkale'ye doğru yola çıktı.	
1943	Ocak	30		Churchill Adana'ya gelerek, İsmet İnönü ile "Adana Görüşmesi" olarak bilinen görüşmeyi gerçekleştirdi.	
1943	Ocak	31	Stalingrad Muharebesi'nde Nazi Almanyası'nın 6. Ordu Komutanı Mareşal Friedrich Paulus, Sovyet birliklerine teslim oldu.		
1943	Şubat	2	Stalingrad Muhaberesi'nin ardından son Alman 6. Ordu birlikleri de Sovyet birliklerine teslim oldu.		
1943	Mart	8		İsmet İnönü, 7. TBMM'yi açtı ve yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Şükrü Saraçoğlu, hükümeti kurmakla yeniden görevlendirildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1943	Nisan	8	Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt, enflasyonu kontrol altında tutabilmek amacıyla tüm maaş ve ücretleri dondurduğunu ve işçilerin iş değiştirmesini yasakladığını açıkladı.		
1943	Nisan	19	İkinci Dünya Savaşı: Alman askerleri Yahudileri toplamak için Varşova Gettosu'na girdi. Buradaki ayaklanma ve direniş sırasında ölenler arasında Şefik Hüsnü'nün kızı Meryem de bulunmaktaydı.		
1943	Mayıs			Adımlar dergisi yayımlanmaya başladı. Nisan 1944'e kadar 12 sayı yayımlanan derginin sahibi ve yazı işleri müdürü Behice Boran'dı. Mayıs 1944'te Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı.	
1943	Haziran	1		İstanbul Radyosu, Vedat Nedim Tör yönetiminde deneme yayınına başladı. Beyoğlu Postanesi üzerinde kurulan geçici stüdyoda çalışmalarını sürdüren İstanbul Radyosu, Batı Müziği ve Ankara Radyosu'ndan telefon aracılığıyla iletilen ajans haberlerini yayınladı.	
1943	Haziran	7		İstanbul'da tifüs salgını başladı, bazı sinemalar kapatıldı ve eskicilerin satış yapması yasaklandı.	
1943	Haziran	8	Prezidyum, üye partilere Komünist Enternasyonal'in 10 Haziran itibarıyla fesheildiğini ilan etti.		
1943	Haziran	8		CHP 6. Kurultayı toplandı.	
1943	Ağustos				TKP'nin "Partinin Görüşleri ve Dilekleri" broşürü yayımlandı.
1943	Eylül	7	İkinci Dünya Savaşı: İtalya, Müttefikler'e teslim oldu.		
1943	Eylül	12	Benito Mussolini, Alman komandoları tarafından Gran Sasso'da tutuklu bulunduğu otelden kurtarıldı ve uçakla Viyana'ya getirildi.		
1943	Eylül	13	Çan Kay Şek Çin Cumhuriyeti'nin ilk başkanı oldu.		
1943	Ekim	28	ABD donanmasının Pensilvanya eyaletine bağlı Philadelphia kentinde atom bombası deneyi yaptığı iddia edildi.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1943	Kasım	6	İkinci Dünya Savaşı sürerken Sovyetler, Kiev şehrini Almanlardan geri aldı. Almanlar çekilirken şehrin birçok tarihi binasını yerle bir etmişti.		
1943	Kasım	25	Sir Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt ve Çan Kay Şek Kahire'de bir araya geldiler; Japonya teslim olana kadar savaşa devam kararı alındı.		
1943	Kasım	28 - 1 Aralık	Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt ve Josef Stalin Tahran'da bir araya geldi..		
1943	Aralık	2		Yüzde 87'si gayrimüslim azınlıklar olan Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen mükellefler, borçlarını "bedenen çalışarak ödemeleri" için çalışma kamplarına gönderilmişti. Kamplarda bulunanların serbest bırakılmasına karar verildi.	
1943	Aralık	4		İnönü, Churchill ve Roosevelt arasında Kahire Konferansı yapıldı.	
1943	Son Aylar			İleri Gençler Birliği (İGB) kuruldu.	
1944					Suat Derviş imzalı TKP broşürü "Niçin Sovyetler Birliği'nin Dostuyum" yayımlandı.
1944	Ocak	4	Sovyet askerleri, savaş öncesinin Polonya sınırını geçti.		
1944	Şubat	12			Yedeksubay Okulu Öğrencisi Ziya Nur Erün'de bir parti bülteni yakalanmasıyla 1944 TKP Tefkifatı başladı.
1944	Mart	10	Yunanistan'da Ulusal Kurtuluş Siyasi Komitesi, Ulusal Kurtuluş Cephesi tarafından kuruldu.		
1944	Mart	10			Reşat Fuat Baraner ve Hasan İzzetin Dinamo tutuklandı.
1944	Mart	17		Varlık Vergisi'nin tasfiyesine ilişkin yasa yürürlüğe girdi.	
1944	Mayıs	19			Mihri Belli ve Tahsin Berkem'in Süleymaniye Camisi'ne "Saraçoğlu faşisttir-Vurgunculuk ve Faşizmle Savaş Cephesi" mahyası asma girişimi gerçekleşti.
1944	Mayıs	19		İsmet İnönü ırkçı-turançı grupları suçladığı konuşmasını yaptı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1944	Haziran	4	İkinci Dünya Savaşı: Roma, Müttefiklerin eline geçti ve Mihver Devletlerinin kaybettği ilk başkent oldu.		
1944	Haziran	4	İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman savaş gemileri, ticaret gemisi biçimine sokularak Boğazlar'dan geçiyordu. Birleşik Krallık bu durumu Türkiye nezdinde protesto etti.		
1944	Haziran	6	Müttefikler Normandiya'ya çıkarma yaptı.		
1944	Temmuz	20	İkinci Dünya Savaşı: Adolf Hitler'e, Alman Ordusu'ndan bir Albay Claus von Stauffenberg önderliğinde, başarısız bir suikast girişimi gerçekleştirildi.		
1944	Ağustos	18	Alman siyasetçi ve Almanya Komünist Partisi önderi Ernst Thaelmann Naziler tarafından katledildi.		
1944	Ağustos	25	Paris, Alman işgalinden kurtuldu.		
1944	Eylül	3	2 Eylül'de Belçika'ya giren İngiliz Ordusu, başkent Brüksel'i Almanlardan geri aldı.		
1944	Eylül	7		Nihal Atsız, Alparslan Türkeş gibi önde gelen ırkçı-turanclardan 23 kişinin yargılanmasına başlandı. 29 Mart 1945'e kadar süren davada sanıklar çeşitli cezalara çarptırıldılar. Karar daha sonra Askeri Yargtay'da bozuldu, sanıklar serbest bırakıldı.	
1944	Ekim	8			Mahya eylemi nedeniyle aranan Tahsin Berkem yakalandı.
1944	Ekim	9	İngiltere, Çin, ABD ve Sovyetler Birliği Birleşmiş Milletler'in kurulacağını açıkladı.		
1944	Ekim	11			Mihri Belli İGB soruşturmasında tutuklandı.
1944	Ekim	12	İkinci Dünya Savaşı: Atina'daki Nazi Almanyası işgali sona erdi.		
1944	Ekim	20	Kızıl Ordu Belgrad'a girdi. Aynı gün Gestapo, Alman antifaşist ve sosyal demokrat Julius Leber'i kurşuna dizdi.		
1944	Ekim	31			1944 TKP davası görülmeye başladı.
1944	Ekim - Mart 1945			İlerici Gençler Birliği (İGB) tevkifatı devam etti.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1944	Kasım	29	Arnavutluk Halk Cumhuriyeti kuruldu.		
1944	Aralık	4	Yunanistan'da, komünistler ve krallıklar arasında Yunan İç Savaşı başladı.		
1945			Mısır'da Müslüman Kardeşler Örgütü kuruldu.		
1945					TKP'nin cephe taktiği ve arayışları.
1945				Nâzım Hikmet Ercüment Er adıyla bir film senaryosu kaleme aldı: "Kızılmak - Karakoyun" [Yönetmen: Ertuğrul Muhsin]	
1945				Bursa Cezaevi'nde yatmakta olan Nâzım Hikmet, "Memleketimden İnsan Manzaraları" içinde yer alacak olan ve "Moskova Senfonisi" adıyla ayrıca da basılan bölümü yazdı. "Zoe'ydi adı / ismim Tanya dedi onlara (...) Sene 1941 değil artık / sene 1945. / Moskova kapılarında değil artık / Berlin kapılarında dövüşüyor seninkiler (...)"	
1945	Ocak	3		Türkiye, Japonya ile ilişkilerini kesmeye karar verdi.	
1945	Ocak	17	SSCB ve Polonya birlikleri Varşova'ya girdi.		
1945	Ocak	27	Sovyet birlikleri, Polonya'da Almanyâ'nın kurduğu Auschwitz-Birkenau Toplama ve İmha Kampını ele geçirdi.		
1945	Şubat	4 - 11	Birleşik Krallık, SSCB ve ABD'nin bir araya geldiği Yalta Konferansı'nda 1 Mart'a kadar Almanyâ ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin San Francisco'da yapılacak konferansa katılmalarına ve BM'ye kurucu üye olabilmelerine karar verildi.		
1945	Şubat	12	Yunan İç Savaşı'nın birinci aşaması sona erdi.		
1945	Şubat	13	İkinci Dünya Savaşı: SSCB birlikleri, Budapeşte'yi Almanlardan geri aldı. Birleşik Krallık Kraliyet Hava Kuvvetleri, Almanyâ'nın Dresden kentini bombalamaya başladı.		
1945	Şubat	19	İkinci Dünya Savaşı-Iwo Jima Muharebesi: Yaklaşık 30 bin ABD askeri Batı Pasifik'teki Iwo Jima adasına çıktı. Japón Ordusunun şiddetli direnişi ile karşılaşan ABD Birlikleri, Ada'da kontrolü ancak bir ay sonra sağlayabildiler.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1945	Şubat	23		Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.	
1945	Şubat	23		Türkiye - ABD ikili yardım anlaşması imzalandı.	
1945	Şubat	28			1944 TKP davası sonuçlandı: Sorguda öldürülen Hasan Basri Alp dışında 65 sanıktan 33'ü beraat etti. 10 sanık 2 yıldan fazla, diğerleri 6 ay ile bir yıl arası cezalara çarptırıldı. Beraat edenler arasında MK üyesi Zeki Baştınar da bulundu.
1945	Mart	19		Sovyetler, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshetti.	
1945	Mart	22	Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve Yemen, Kahire'de Arap Birliği'ni kurdular.		
1945	Nisan	9		Türkiye'de yerli ampul üretimi başladı.	
1945	Nisan	12	ABD'nin 32. Başkanı Franklin Delano Roosevelt yaşamını yitirdi.		
1945	Nisan	16	Kızıl Ordu Berlin'e girdi ve Berlin Muharebesi başladı.		
1945	Nisan	23		Doğan Kardeş dergisinin ilk sayısı yayımlandı.	
1945	Nisan	25	46 ülkeden gelen delegeler, Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan Birleşmiş Milletler'i kurmak üzere San Francisco'da bir araya geldiler.		
1945	Nisan	28	İtalyan diktatör Benito Mussolini ile metresi Clara Petacci partizanlar tarafından kurşuna dizildi. Cesetleri bir benzin istasyonunda ayaklarından asılarak teşhir edildi.		
1945	Nisan	29	İtalya'daki Alman birlikleri teslim oldu.		
1945	Nisan	30	Adolf Hitler ve bir gün önce evlendiği Eva Braun intihar etti.		
1945	Mayıs	1	Alman Nazi Propaganda Bakanı Joseph Goebbels, Sovyet Birlikleri Berlin'e girerken karısını ve altı çocuğunu öldürerek intihar etti.		
1945	Mayıs	1	Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın sonu: Zafer Sancağı, Berlin'deki Reichstag binası üzerine göndere çekildi.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1945	Mayıs	1			Feshane fabrikasına orak çekiçli ve "İşçiler Birleşiniz" yazılı kartlar atıldı.
1945	Mayıs	7	Vietnam'da, Viet Minh kuvvetleri, Dien Bien Phu'da Fransızları yenilgiye uğrattı.		
1945	Mayıs	9	Zafer Günü: Nazi Alman-yası kayıtsız şartsız teslim oldu. Sovyetler Birliği tarafından bu gün Zafer Günü olarak ilan edildi ve günümüze değin kutlandı.		
1945	Haziran	7		Çalışma Bakanlığı kuruldu.	
1945	Haziran	7		Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından imzalanan ve dörtlü takrir olarak anılan önerge, CHP Meclis Grubuna verildi.	
1945	Haziran	17		Milletvekili Ara Seçimleri yapıldı. Faris Erkman bağımsız aday olarak katıldı.	
1945	Haziran	21	İkinci Dünya Savaşı: Okinawa Muharebesi sona erdi.		
1945	Haziran	26	Birleşmiş Milletler Antlaşması, ABD'nin San Francisco şehrinde imzalandı.		
1945	Temmuz				Aram Pehlivan tarafından Ermenice olarak yayımlanan <i>Nor-or (Yeni Gün)</i> gazetesi çıkmaya başladı. Aralık 1946'da kapatıldı.
1945	Temmuz	16	Manhattan Projesi: Amerika Birleşik Devletleri'nin New Mexico Eyaleti, Alamogordo şehri yakınlarında ilk atom bombası denemesi (Trinity testi) yapıldı.		
1945	Temmuz	17	Postdam Konferansı: Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry Truman, Sovyetler Birliği lideri Yosif Stalin ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Almanya'nın Potsdam kentinde bir araya geldiler.		
1945	Temmuz	18		Çok partili demokratik hayatın ilk adımı atıldı: Millî Kalkınma Partisi kuruldu. Partinin kurucuları arasında Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan gibi isimler yer aldı.	
1945	Temmuz	26	Birleşik Krallık'ta, İşçi Partisi seçimleri kazandı: Clement Attlee Başbakan oldu. Winston Churchill kaybettiler.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1945	Ağustos	2	Postdam Konferansı sona erdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya yön vermek için Potsdam'da bir araya gelen ABD Başkanı Harry Truman, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Yosif Stalin görüşmelerini tamamladılar. Konferans'ta alınan karargere göre Almanya; Amerikan, İngiliz, Fransız ve Sovyet komutanlarının yönetilecek dört ayrı işgal bölgesine ayrıldı.		
1945	Ağustos	6	İkinci Dünya Savaşı'nda ABD tarafından Japonya'nın Hiroşima kentine atom bombası atıldı. 70 bin kişi o anda, on binlerce insan da ileriki yıllarda radyasyon nedeniyle öldü. Zamanla radyoaktivitenin yol açtığı kanserler de dahil, ölü sayısı 200 binin üstüne çıktı.		
1945	Ağustos	9	Amerika Birleşik Devletleri, Japonya'nın Nagazaki şehrine atom bombası attı. Yaklaşık 70 bin kişi o anda öldü.		
1945	Ağustos	14	İkinci Dünya Savaşı sonunda Japonya, kayıtsız şartsız teslim oldu. İmparator Hirohito, ülkesinin teslim olduğunu açıkladı.		
1945	Eylül	9	Çin-Japon Savaşı (1937-1945) sona erdi.		
1945	Ekim	3	Dünya Sendikalar Federasyonu kuruldu.		
1945	Ekim	10	Kim İl-sung önderliğinde Kore İşçi Partisi kuruldu.		
1945	Ekim	21		Nüfus sayımı yapıldı. Türkiye nüfusunun 18.871.203, İstanbul il nüfusunun ise 1.071.686 olduğu açıklandı.	
1945	Ekim	24	Birleşmiş Milletler Antlaşması yayımlandı ve BM kuruldu.		
1945	Kasım		Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu Paris'de kuruldu.		
1945	Kasım	3			Haftalık kültür dergisi Gün yayımlanmaya başladı. Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından yayımlanan dergi 1946 sonuna kadar çıktı.
1945	Kasım	10	Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu Londra'da kuruldu.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1945	Kasım	12	Yugoslavya'da genel seçimleri, Mareşal Josip Broz Tito'nun önderliğindeki Ulusal Cephe kazandı.		
1945	Kasım	13	De Gaulle, Fransa Cumhurbaşkanı seçildi.		
1945	Kasım	16	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) kuruldu.		
1945	Kasım	18	Bulgaristan'da seçimleri Komünist Partisi öncülüğündeki Yurtsever Cephe kazandı.		
1945	Kasım	20	İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nürnberg duruşmaları başladı.		
1945	Kasım	29	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kuruldu.		
1945	Aralık	1			Yeni Dünya gazetesi yayımlanmaya başladı. Cami Baykurt öncülüğündeki gazete 5 sayı yayımlanabildi.
1945	Aralık	1			Sabiha Sertel tarafından Bayar-Menderes ekibiyle cephe arayışı çerçevesinde çıkarılan Görüşler dergisinin birinci ve tek sayısı yayımlandı.
1945	Aralık	4		CHP hükümeti ve sağcı gazeteler tarafından yönlendirilen üniversiteli gençler İstanbul'da Tan Matbaasını bastı. Serteller bunun sonrasında Tan gazetesinin yayınına son verdiler.	
1945	Aralık	27	28 devletin üzerinde anlaştığı ilkeler doğrultusunda Dünya Bankası kuruldu.		
1945	Aralık	31		İleri Gençler Birliği iddianamesi tamamlandı.	
1946			Yunanistan'da krallık yeniden kuruldu. Demokratik Ordu'nun kuruluşundan sonra iç savaş yeniden başladı.		
1946			Çin'de ÇKP, Kuomintang güçlerine karşı ülkenin 3/4'ünü ele geçirdi.		
1946			Fransa ile Vietnam arasında geçici anlaşma imzalandı. Hanoi'nin Fransızlarca işgalinin ardından Viet Minh yaygın gerilla savaşını başlattı. I. Çin-Hindi savaşı başladı.		
1946				Sovyetler Türk Hükümetine Boğazlar'ın yönetimine ilişkin nota verdi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1946	Ocak	7		Demokrat Parti kuruldu.	
1946	Ocak	11	Enver Hoca, Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti. Kral Zogo tahttan indirildi.		
1946	Ocak	21		Türkiye İş Kurumu kuruldu.	
1946	Şubat	5		Millî Türk Talebe Birliği yeniden kuruldu.	
1946	Şubat	25			İleri Gençler Birliği davası kararı açıklandı.
1946	Mart	5	İkinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan ve Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa ülkelerini simgeleyen Demirperde kavramı; İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in bir konuşmasında kullanıldı. Bu konuşma Soğuk Savaş'ın başlangıcı sayılır.		
1946	Nisan	5		Missouri Zırhlısı, ABD'de ölen Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını İstanbul'a getirdi.	
1946	Nisan	17	Fransız Mandası altındaki Suriye bağımsızlığını ilan etti.		
1946	Mayıs	10		CHP 2. Olağanüstü Kurultayı toplandı.	
1946	Mayıs	11		Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün CHP Tüzüğü'nde yer alan "Millî Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" unvanları kaldırıldı.	
1946	Mayıs	14		Türkiye Sosyalist Partisi kuruldu. Başkanlığa avukat Esat Adil Müstecaplıoğlu seçildi.	
1946	Mayıs	15			Ankara'da Zeki Baştımar ile Yaşar Çöl'ün çıkardığı Söz dergisi yayımlanmaya başladı.
1946	Mayıs	26		Belediye seçimleri, "Açık Oy Gizli Tasnif" şeklinde olduğu için olaylı geçti. CHP birinci parti oldu. İkinci olan Demokrat Parti ise, iktidarın seçimde yanlış davrandığı ve seçim güvenliği olmadığı gerekçesiyle konuyu mahkemeye taşıdıysa da sonuç alamadı.	
1946	Haziran	5		Tek dereceli seçim kanunu kabul edildi.	
1946	Haziran	5		Cemiyetler Kanunu'nda sınıf esasına göre cemiyet kurma yasağının kaldırılmasını sağlayan değişiklik yapıldı. Bu değişiklik, "46 Sendikacılığı" döneminin başlamasını sağladı. Kısa sürede çok sayıda sendika kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1946	Haziran	10	İtalya Krallığı sona erdi ve İtalya Cumhuriyeti ilan edildi.		
1946	Haziran	17		Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, İstanbul'da kuruldu. Etem Ruhi Balkan, Selahattin Yorulmazoğlu, Mehmet Şükrü Sekban, Necmeddin Deliorman, İrfan Recep Nayal, Ali Esenkova ve İbrahim Tokay kurucular arasında yer alan isimlerdi.	
1946	Haziran	19			Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi, Şefik Hüsnü liderliğinde kuruldu.
1946	Haziran	27	Müttefikler, On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdı.		
1946	Temmuz	2		İstanbul Üniversite ve Yüksek Okullar Öğrencileri Birliği kuruldu. Bir süre sonra ismini İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği (İYTGD) olarak değiştirdi.	
1946	Temmuz	7		Gerçek gazetesi yayımlanmaya başladı. Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından çıkarılan gazete Türkiye Sosyalist Partisi'nin görüşleri etrafında yayın yapıyordu. Bir süre sonra kapatıldı. 1950'de Esat Adil tarafından yeniden yayımlanmaya başladı. Haziran 1952'de yeniden kapatıldı.	
1946	Temmuz	21		Türkiye'de ilk çok partili seçimler yapıldı. CHP 395, DP 64 Milletvekili kazandı.	
1946	Ağustos	5		Hasan Âli Yücel Milli Eğitim Bakanlığı'ndan istifa etti.	
1946	Ağustos	31			Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) çevresince yayınlanan haftalık Sendika gazetesi yayımlanmaya başladı. 16 sayı yayımlanabildi.
1946	Eylül	2		Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel, Fevzi Çakmak'a seçimleri gayrimeşru ilan ederek tanımamasını isteyen bir mektup gönderdi. Mareşal bu talebi sözlü olarak reddetti.	
1946	Eylül	7		7 Eylül 1946 ekonomik kararları ile Cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyonu yapıldı. Bir Amerikan dolarının değeri 1,28 liradan 2,80'e yükseltildi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1946	Ekim	1			Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) yayın organı <i>Yığın</i> gazetesi yayımlanmaya başladı. 6. sayısından sonra sıkıyönetimce kapatıldı.
1946	Ekim	17		Fevzi Çakmak başkanlığında İnsan Hakları Cemiyeti kuruldu.	
1946	Kasım			Ankara'da Türkiye Gençler Derneği (TGD) kuruldu.	
1946	Kasım	8		İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin (İYTGD)'nin yayın organı olan <i>Hür Gençlik</i> dergisi yayımlanmaya başladı. Beş yıl boyunca aralıklarla yayımlandı. 1946'dan itibaren Nihat Sargın yönetiminde çıkan dergi 9 Ocak 1951'de yayımlanan Kubilay özel sayısından sonra yayını durdurdu.	
1946	Kasım	25		Aziz Nesin, Rifat Ilgaz ve Sabahattin Ali, 100 bin tirajlı " <i>Marko Paşa</i> " mizah dergisini çıkarmaya başladı. Dergi Sıkıyönetimce her kapatılışında yayını değişik adlarla sürdürdü: " <i>Malûm Paşa</i> ", " <i>7-8 Paşa</i> " vb.	
1946	Aralık	16		İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, İstanbul İşçi Sendikalar Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü'nü kapattı. Ayrıca, <i>Yığın</i> , <i>Nor-or</i> , <i>Gün</i> , <i>Ses</i> , <i>Sendika</i> , <i>Dost</i> dergi ve gazeteleri yasaklandı. <i>Yarın</i> gazetesi ve <i>Büyük Doğu</i> dergisinin yayını 4 ay süreyle durduruldu. Çok sayıda kişi tutuklandı.	
1946	Aralık	18	Uluslararası Para Fonu, (IMF) faaliyete geçti. 27 Aralık 1945'te kurulan IMF, 32 üye ülkenin para birimlerinin altın ve Amerikan doları karşılığını ifade eden bir anlaşma ilan etti.		
1946	Aralık	19			Ş. Hüsnü tutuklandı. 141-142 ile 5 yıl ağır hapis cezası aldı.
1947					Zeki Başıtar, Ahmet Fırıncı'nın tutuklanması üzerine TKP MK Sekreteri oldu.
1947				Kapatılan TSEKP ve TSP yönetici ve üyelerinin yargılandığı dava görüldü.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1947				Sabahattin Ali'nin Sırça Köşkü yayımlandı.	
1947				Türkiye'de Hacca gitmek serbest bırakıldı.	
1947				Nâzım Hikmet'in "Dünyanın En Tuhaf Mahlûku" şiiri yayımlandı: "Akrep gibisin kardeşim, korkak bir karanlık içindesin akrep gibi... / Serçe gibisin kardeşim, / serçenin telâşi içindesin. / Midye gibisin..."	
1947	Şubat	1			Mehmet Ali Aybar İstanbul'da Hür gazetesini yayımlamaya başladı. Gazete 6. sayısında Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı.
1947	Şubat	10	İtalya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Finlandiya, Paris Barış Antlaşması'nı imzaladılar.		
1947	Şubat	20		İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri hakkında Kanun kabul edildi.	
1947	Mart	6		Milliyetçi öğrenciler, Ankara'da Ulus Meydanı'nda toplanarak, solcular aleyhine gösteri yaptılar ve solcu öğretim üyelerinin üniversiteden uzaklaştırılmasını istediler.	
1947	Mart	11		Türkiye, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) katıldı.	
1947	Mart	12	Harry Truman, ABD Kongresi'nden, Türkiye ve Yunanistan'a Sovyetler Birliği baskısından kurtarılmaları için toplam 400 milyon dolarlık bir yardımda bulunması ve bu devletlerin sivil ve askeri personeline, ABD'de eğitim verilmesi için yetki istedi.		
1947	Nisan	5			Bir süre önce Parti göreviyle yurtdışına çıkan Mihri Belli bireysel kararıyla Yunanistan'a geçip Yunan İç Savaşı'na katıldı.
1947	Nisan	5			Mehmet Ali Aybar İzmir'de Zincirli Hürriyet gazetesini çıkarmaya başladı. Fiili saldırılar nedeniyle İstanbul'a dönen Aybar gazeteyi burada da 5 Şubat 1948'de sadece bir sayı çıkarabildi.
1947	Nisan	17		Hasan Âli Yücel, Kenan Öner davası görülmeye başladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1947	Nisan	22		Türkiye'ye yabancı sermaye girişine izin veren yasa kabul edildi.	
1947	Mayıs	5	Belçika, İngiltere, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İsveç, İtalya, Lüksemburg ve Norveç; bir araya gelerek Avrupa Konseyi'ni kurdu. (Türkiye, Avrupa Konseyi'ne Ağustos 1949'da katıldı.)		
1947	Temmuz	12		Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye arasında askeri ve ekonomik yardımı öngören ilk ikili anlaşma imzalandı.	
1947	Temmuz	25	Prag'da Birinci Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı.		
1947	Ağustos	14	Hindistan, Birleşik Krallık'tan bağımsızlığını kazandı. Tüm Hindistan Müslüman Birliği Lideri Muhammed Ali Cinnah ile Kongre Partisi Lideri Cevahirlal Nehru'nun Hindistan'ın paylaşımına ilişkin İngiliz planını kabul etmesinin ardından ülke ikiye ayrıldı ve bağımsız Pakistan Devleti kuruldu.		
1947	Ağustos	20		İzmir Fuarı'nın açılışında halk tarafından düzenlenen gösteride, "pahallık" protesto edildi.	
1947	Ağustos	26		Recep Peker hükümeti, Meclis'ten güvenoyu aldı. 35 CHP'li vekil aleyhte oy verdi.	
1947	Ağustos	27	Cezayir, Fransa'dan bağımsızlığını istedi.		
1947	Eylül	7		Türkiye - Irak Dostluk Antlaşması imzalandı.	
1947	Ekim	5	Kominform (Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu) kuruldu. 1956'da kapatıldı.		
1947	Kasım	4	Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ilan edildi.		
1947	Kasım	17		CHP 7. Kurultayı toplandı. 19 gün süren kurultayda önemli kararlar alındı.	
1947	Kasım	29	Birleşmiş Milletler, Arapların şiddetli muhalefetine karşın, Filistin'in bölünmesini ve bağımsız bir İsrail devleti kurulmasını kararlaştırdı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1947	Aralık	24	Gerilla lideri Markos Vafyadis önderliğindeki yaklaşık 20 bin komünist, Yunanistan'ın kuzeyinde Geçici Demokratik Hükümeti ilan etti.		
1948					"Terziler Tevkifatı" olarak bilinen sınırlı TKP tutuklamaları gerçekleşti.
1948				İstanbul İşçi Sendikaları Birliği yeniden kuruldu.	
1948				Aziz Nesin tarafından haftalık siyasi dergi olarak çıkartılan <i>Başdan</i> dergisi yayımlanmaya başladı.	
1948	Ocak			Esat Adil Müstecaplıoğlu cezaevinden çıktı.	
1948	Ocak	11		Ankara Üniversitesi Senatosu bazı öğretim üyelerini sol eğilimli oldukları için, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki (DTCF) görevlerinden uzaklaştırdı. Görevden alınanlar arasında Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Behice Boran, Adnan Cemgil ve Azra Erhat vardı.	
1948	Ocak	30	Hindistan lideri Mahatma Gandhi, Yeni Delhi'de öldürüldü.		
1948	Şubat	16		Danıştay, sosyalist oldukları gerekçesiyle üniversiteden uzaklaştırılmış olan Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Niyazi Berkes'i görevlerine iade etti.	
1948	Şubat	22		Üniversitelerarası Kurul toplandı. Kurul da Ankara Üniversitesi'ndeki "solcu profesörlerin" üniversiteden uzaklaştırılması kararı aldı.	
1948	Şubat	27	Çekoslovakya'da komünist parti yönetimi eline aldı.		
1948	Mart	17	Belçika, Fransa, Hollanda, Birleşik Krallık ve Lüksemburg arasında, 50 yıl süreli Brüksel Antlaşması imzalandı ve Batı Avrupa Birliği kuruldu.		
1948	Nisan	1	Demokratik Almanya'ya bağlı askeri güçler, Batı Berlin'i karadan ablukaya aldı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1948	Nisan	2		Sabahattin Ali, Bulgaristan sınırını geçmeye çalışırken, kılavuzu Ali Ertekin tarafından öldürüldü. 28 Aralık'ta tutuklanan Ertekin'in cezası indirime uğradı. Aynı yıl çıkan af yasasıyla da serbest bırakıldı.	
1948	Nisan	3	Amerika Birleşik Devletleri başkanı Harry Truman, ekonomik yardımları içeren Marshall Plan'ını imzaladı.		
1948	Nisan	16	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü kuruldu.		
1948	Nisan	17		İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yayın organı olarak <i>Hürbilet</i> gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1948	Mayıs	14	Filistin'de İngiliz egemenliği sona erdi ve İsrail bağımsızlığını ilan etti.		
1948	Mayıs	14	Arap-İsrail Savaşı başladı.		
1948	Mayıs	20		Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, Millî Eğitim Bakanlığı denetiminde imam hatip kursları açılmasına karar verdi.	
1948	Haziran	12	1956 yılına kadar Macaristan Halk Cumhuriyeti'nde iktidar olan Macar İşçi Partisi kuruldu.		
1948	Haziran	18	BM İnsan Hakları Komisyonu'nca, Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi hazırlandı. 10 Aralık 1948'de Paris'te yapılan Genel Kurul toplantısında oylanarak kabul edildi.		
1948	Haziran	25	Berlin Ablukası'nı yarmak için Batı Berlin'e ABD uçaklarıyla bir hava köprüsü kuruldu.		
1948	Haziran	28	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, Komünist Bloku oluşturan Kominform'dan ihraç edildi.		
1948	Temmuz	14			Kapatılan Türkiye Emekçi ve Köylü Partisi lideri Dr. Şefik Hüsnü Deymer, 5 yıl hapse mahkûm edildi.
1948	Temmuz	20		Millîyet Partisi kuruldu.	
1948	Temmuz	22		16 yaşından küçük çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaklandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1948	Ağustos	25 -28	Polonya'nın Wrocław kentinde dünyanın çeşitli ülkelerinden yüzlerce aydın bir araya gelerek Dünya Aydınlar Kongresi'ni topladılar. Kongreden tüm dünyaya bir barış çağırısı yollandı.		
1948	Eylül	9	Kim İl-sung, Kuzey Kore'nin kuruluşunu ilan etti.		
1948	Kasım	2	ABD Başkanlık seçimini Demokrat Harry Truman kazandı.		
1948	Kasım	22 -27		Türkiye'nin ikinci iktisat kongresi olan 1948 Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Kongrede, devletçilik politikası eleştirildi, özel girişimciliğin teşviki istendi.	
1948	Kasım	25		Türkiye'de öğrenci velilerinin talebiyle, ilkokulların dördüncü ve beşinci sınıfları için isteğe bağlı din dersi kondu.	
1948	Kasım	30	Almanya Komünist Partisi, Berlin'in Sovyetler Birliği'ne ait bölümünde şehir hükümeti oluşturdu.		
1948	Aralık	10	Birleşmiş Milletler Meclisi, İnsan Hakları Bildirgesi'ni kabul etti. Türkiye İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne kabul oyu verdi. Bu gün halen İnsan Hakları Günü olarak kutlanmaktadır.		
1949			Güney Afrika'da ırk ayrımı siyasetinin başladı.		
1949					Zeki Baştınar, Celal Zühtü Benneci ve Halil Yalçınkaya'dan oluşan TKP Merkez İcra Komitesi oluşturuldu.
1949	Ocak	1		Orhan Veli Kanık'ın öncülüğünde, Oktay Rifat, Sabahattin Eyüboğlu, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Orhan Kemal gibi sanatçıların katkı verdiği edebiyat dergisi Yaprak yayımlanmaya başladı. Haziran 1950'ye kadar yayımlandı.	
1949	Ocak	9		Türkiye'nin 7. Başbakanı Hasan Saka görevinden çekildi.	
1949	Ocak	15		İmam Hatip Liseleri açıldı.	
1949	Ocak	22	Mao önderliğindeki güçler Pekin'i aldı.		
1949	Mart	9		Paris'te bir grup öğrenci, aydın ve işçi İleri Jön Türkler Birliği'ni (IJTB) kurdu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1949	Mart	11	İsrail ve Ürdün, Rodos'ta ateşkes antlaşması imzaladı.		
1949	Nisan				Mihri Belli tedavi için gittiği Moskova'dan Türkiye'ye dönmek üzere yola çıktı.
1949	Nisan	4	NATO kuruldu. Washington'da ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz, Kuzey Atlantik Paktı Örgütü'nün (NATO) kuruluşunu onaylayan antlaşmayı imzaladı.		
1949	Nisan	20 - 24	Paris'te 72 ülkeden delegelerin katıldığı Birinci Barış Partizanları Kongresi toplandı. Bu kongre Dünya Barış Konseyi'nin kurulması ile sonuçlandı. Konseyin ilk başkanlığına bilim insanı Frédéric Joliot-Curie seçildi.		
1949	Mayıs	12	Sovyetler Birliği'nin 11 ay süren Berlin ablukası kalktı.		
1949	Mayıs	13		Yazar Rıfat Ilgaz, Cumhurbaşkanı'na hakaretten üç yıl, Mısır Kralı ve İran Şahı'na hakaretten yedi ay, Aziz Nesin de Mısır Kralı ve İran Şahı'na yayın yoluyla hakaretten yedi ay hapis cezası aldı.	
1949	Mayıs	23	İkinci Dünya Savaşı sonrası ikiye bölünen Almanya'nın batısında Federal Cumhuriyet ilan edildi.		
1949	Haziran	4		Ankara'da İlahiyat Fakültesi kuruldu.	
1949	Temmuz	2	Bulgaristan'da sosyalist yönetimin kurucusu ve ilk Başbakanı Georgi Dimitrov yaşamını yitirdi.		
1949	Temmuz	13	Papa XII. Pius, Komünist Parti'ye üye olanların aforoz edileceğini söyledi.		
1949	Temmuz	20	İsrail ve Suriye, 19 ay süren savaşın ardından barış antlaşması imzaladı.		
1949	Ağustos	8	Avrupa Konseyi ilk toplantısını Strazburg'da yaptı. Türkiye, Avrupa Konseyi'ne kabul edildi.		
1949	Ağustos	14	Budapeşte'de İkinci Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı. Yurtdışında okuyan TKP'li öğrenciler de festivale katıldı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1949	Ağustos	14	Almanya Federal Cumhuriyeti'nde yapılan seçimleri Hristiyan Demokratlar kazandı; Konrad Adenauer, Şansölye oldu.		
1949	Ağustos	19		Ahmet Emin Yalman'ın Vatan'da, Nâzım Hikmet'in kurtarılması kampanyası için önemli bir belirti olan "Fikret ve Nâzım Hikmet" başlıklı başyazısı yayımlandı.	
1949	Ağustos	20	Macaristan Halk Cumhuriyeti ilan edildi.		
1949	Ağustos	29	SSCB, ilk atom bombasını Kazakistan'da test etti.		
1949	Eylül				Mihri Belli Güneydoğu sınırından kaçak olarak Türkiye'ye döndü.
1949	Eylül				Paris'te önemli aydın ve sanatçıların (Tzara, Picasso, Aragon, Sartre, Camus vb.) başını çektiği "Nâzım Hikmet'i Kurtarma ve Eserlerini Yayma Komitesi" kuruldu.
1949	Eylül	16	Yunanistan'da iç savaş sona erdi.		
1949	Ekim	1	Mao Zedong önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu; ilk başkanı Mao oldu.		
1949	Ekim	7	Alman Demokratik Cumhuriyeti kuruldu.		
1949	Kasım	2			TKP çevresinin çıkardığı mizah dergisi <i>Nuhun Gemi</i> -si yayımlanmaya başladı. 31 Mayıs 1950'de 31. sayısıyla yayınına son verdi.
1949	Kasım	6			Fransız Komünist Partisi üyesi Macar asıllı şair Tristan Tzara imzasıyla Türkiye Başbakanı'na Nâzım Hikmet'in özgürlüğüne kavuşmasını talep eden bir mektup gönderildi.
1949	Kasım	16		İsmet İnönü ve Celâl Bayar'a suikast ihbarı yapıldı. Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna suikast düzenleyicisi olma iddiasıyla tutuklandılar. İddianın geçersizliği anlaşıncı her ikisi de 21 Kasım günü serbest bırakıldılar.	
1949	Aralık	11	Birleşmiş Milletler, Filistinli mültecilerin kendi topraklarına dönme hakkını kabul etti.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1949	Aralık	13	İsrail Kudüs'ü Başkent ilan etti. Arap İsrail Savaşı'ndan sonra, Eski Kent ve Doğu Kudüs Ürdün'de, Batı Kudüs de İsrail'de kaldı. Kent, BM kararlarına göre uluslararası kent ilan edilmişti.		
1949	Aralık	16	Ahmet Sukarno, Endonezya'nın ilk Cumhurbaşkanı oldu.		
1949	Aralık	27		Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri arasında Kültür Antlaşması imzalandı.	
1950	Ocak	13			İJB'T'nin öncülüğüyle, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği önünde Nâzım Hikmet'e özgürlük temalı bir gösteri düzenlendi.
1950	Şubat	10		Komünistlik suçlamasıyla yargılanan üniversite öğretim üyelerinin davası sona erdi: Behice Boran ve Niyazi Berkes, üçer ay hapis cezası aldı. Pertev Naili Boratav beraat etti.	
1950	Şubat	15	SSCB ve Çin, ortak savunma antlaşması imzaladı.		
1950	Şubat	22		Yüksek Seçim Kurulu kuruldu.	
1950	Mart		Stockholm'de toplanan Dünya Barış Kongresi nükleer silahlanmaya ve savaşa karşı kaleme alınan "Stockholm Barış Çağrısı"nı yayımladı.		
1950	Nisan	2		Bursa Cezaevi'nde bulunan şair Nâzım Hikmet'in affı için, tanınmış sanatçı, yazar ve şair gibi toplumun ileri gelenleri, toplu olarak imzaladıkları sembolik bir dilekçe ile İsmet İnönü'ye başvuru yaptı.	
1950	Nisan	8			Nâzım Hikmet, Bursa Cezaevi'nde açlık grevine başladı.
1950	Nisan	15			TKP çevresinin çıkardığı <i>Barış</i> dergisi yayımlanmaya başladı. 8 sayı yayımlanabildi.
1950	Mayıs	8		İYTGD "Nâzım Hikmet'i Kurtarınız" başlıklı 48 bin adet bildiri dağıttı.	
1950	Mayıs	9		Nâzım Hikmet'in annesi Celile Hanım da açlık grevine başladı ve oğlu için kalabalıklar ortasında imza toplamaya başladı. Polis tarafından savcılığa götürüldü.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1950	Mayıs	11			Nâzım Hikmet'in açlık grevine destek için çıkan fikir ve politika dergisi <i>Nâzım Hikmet</i> yayımlanmaya başladı.
1950	Mayıs	12		Ankara'da ilerici üç şair (Orhan Veli / Oktay Rifat / Melih Cevdet) Nâzım Hikmet'e destek için 3 günlük bir destek açlık grevine başladı.	
1950	Mayıs	14		Genel seçimde 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı son buldu. Demokrat Parti, yüzde 53 oyla tek başına iktidara geldi. Türkiye'de tek parti dönemi sona erdi.	
1950	Mayıs	15		[YTGD'nin yasal Çiçek Palas toplantısı, sağcı gençler tarafından çatışmaya dönüştürüldü [Bu yasal toplantıyı düzenleyenler, önce tutuklanıp mahkûmiyet alacak, karar daha sonra Yargıtay'ca bozulacaktır.]	
1950	Mayıs	19			100'ü aşkın aydının telgraf-ları üzerine, Nâzım Hikmet açlık grevine ara verdi.
1950	Mayıs	22		Demokrat Parti'nin 14 Mayıs'taki seçimlerden galibiyetle çıkmasıyla; Adnan Menderes, 19. Türkiye hükümetini kurarak Başbakan oldu.	
1950	Mayıs	22		İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı süresi bitti ve Celâl Bayar Cumhurbaşkanlığı seçildi.	
1950	Haziran	6		Yeni hükümet orduda üst düzey subaylar arasında tasfiyeye girişti.	
1950	Haziran	16		TBMM, Türkçeleştirilmiş ezanın eskiden olduğu gibi Arapça okunmasına dair kanunu kabul etti.	
1950	Haziran	25	Kore Savaşı başladı.		
1950	Haziran	27	Amerika Birleşik Devletleri, Kore Savaşı'na asker yollama kararı aldı.		
1950	Haziran	27	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler üyelerine Güney Kore'ye yardım çağrısında bulundu.		
1950	Temmuz	4		İleri Jön Türkler Birliği, "Demokrat Parti Hükümeti-ne Açık Mektup" bildirisini yayımladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1950	Temmuz	14		Behice Boran başkanlığında Türk Barışseverler Cemiyeti kuruldu.	
1950	Temmuz	14		Türkiye'de Genel Af ilan edildi. Şefik Hüsnü dahil birçok TKP yöneticisi de serbest kaldı.	
1950	Temmuz	15			Nâzım Hikmet Cerrahpaşa hastanesinden, avukatlarının eşliğinde salıverildi. Vâlâ Nureddin'in Salacak'taki evinde konuk oldu. Aynı afa Hikmet Kıvılcımlı da 12 yıl hapislikten sonra Kırşehir Cezaevi'nden salıverildi.
1950	Temmuz	25		Bakanlar Kurulu, Kore'ye 4 bin 500 kişilik bir askeri birlik göndermeye karar verdi.	
1950	Temmuz	27		Türk Barışseverler Cemiyeti, DP hükûmetinin Kore savaşına katılma kararını uygun görmediğini TBMM'ye bildirdi, basına duyurdu, 25 bin nüsha bildiriyle kamuoyuna açıkladı.	
1950	Temmuz	28		Türk Barışseverler Cemiyeti kapatıldı. Başkanı Behice Boran ve Genel Sekreteri Adnan Cemgil tutuklandı. Dava 13 Haziran 1951'deki ikinci yargılamaya kadar çeşitli aşamalardan geçti. Sonuçta barışseverlere bir yıl üç ay ağır hapis cezası verildi.	
1950	Ağustos	1		Türkiye, NATO'ya üyelik için başvurdu.	
1950	Ağustos	8		Solcu yayınlara yönelik soruşturma açılarak birçok dergi kapatıldı, yayıncıları gözaltına alındı.	
1950	Ağustos	28		Türkiye Sosyalist Partisi, Esat Adil öncülüğünde yeniden kuruldu.	
1950	Eylül	28		BM emrine verilen Kore birliği, Iskenderun'dan gemilerle Kore'ye doğru hareket etti.	
1950	Ekim	3		Avukat Orhan Arsal önderliğinde Demokrat İşçi Partisi kuruldu. Sosyal demokrat çizgideki parti 1955'e kadar faaliyet yürüttü.	
1950	Kasım	14		Şair Orhan Veli Kanık yaşamını yitirdi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1950	Kasım	22	Dünya Barış Kongresi'nin ikinci toplantısında, Türkiye'den Nâzım Hikmet, İspanya'dan Pablo Picasso, Şili'den Pablo Neruda, Amerika'dan Paul Robeson ve Polonya'dan Wanda Jakubowska'ya Uluslararası Barış Ödülü verilmesine karar verildi.		
1950	Aralık	5		Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, Kore'deki askerlerin yüzde 10'unun öldüğünü açıkladı. Radyo Gazetesi'ne göre, 150 asker öldü, 150'si kayboldu, 200 ila 300'ü yaralandı.	
1950	Aralık	30		Türk Barışseverler Cemiyeti yöneticileri ikinci kez tutuklandı ve mahkûm edildi. (Askerî mahkemenin hukukçu duruşma yargıcı tutuklama ve mahkûmiyet kararlarına karşı oy kullandı.)	
1951					Paris'deki TKP'lilerin çıkardığı Barış Yolu dergisi yayımlanmaya başladı. Tekirle çoğaltılan dergi posta ile Türkiye'deki adreslere yollanıyordu.
1951	Şubat				TKP MK'nın Cihangir toplantısı yapıldı. Katılanlar arasında Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Zeki Başgırmaz, Mihri Belli, Halil Yalçınkaya, Mehmet Bozışık bulunuyordu.
1951	Mart	8		Adnan Menderes hükûmeti istifa etti. Bir gün sonra II. Menderes hükûmeti kuruldu. Hükûmette üç yeni bakan görev alırken, altı bakan yer değiştirdi.	
1951	Mart	30	ABD'de Ethel ve Julius Rosenberg çifti, Sovyetler Birliği hesabına çalıştıkları ve ABD'nin nükleer sırlarını bu ülkeye sattıkları iddiasıyla idama mahkûm edildi. İdamlar, 1953 Haziran'ında infaz edildi.		
1951	Nisan	18	Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla, günümüz Avrupa Birliği'nin temellerini oluşturacak ilk adım olan, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kuruldu.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1951	Nisan	21		Türk Barışseverler Cemiyeti yöneticileri -7 Nisan 1951'deki tahliyelerinden sonra- 3. kez tutuklandı ve 13 Haziran 1951'de mahkûm edildi. [TCK 161/1 maddesi daha sonra bir yasayla yürürlükten kaldırılacaktır.]	
1951	Mayıs	12	Yıkıcı gücü, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombaların 100 katı büyüklüğünde olan ilk hidrojen bombası denemesi, ABD tarafından Büyük Okyanus'taki Eniwetok Atolu'nda yapıldı.		
1951	Haziran	17			Nâzım Hikmet, Refik Erduran'ın deniz motoruyla İstanbul'dan ve Türkiye'den ayrıldı.
1951	Haziran	29			Nâzım Hikmet, Moskova Vnukovo Havaalanı'nda, Sovyet Yazarlar Birliği tarafından törenle karşılandı.
1951	Temmuz	5		Kemal Süller'in başyazarı olduğu haftalık siyasi gazete <i>İşçi Hakkı</i> yayımlanmaya başladı.	
1951	Temmuz	9	Amerikalı dedektif romanları yazarı Dashiell Hammett (Malta Şahini vb.), antikomünist soruşturmalarda ifade vermeyi reddettiği için altı ay hapse mahkûm oldu.		
1951	Temmuz	23			İsmail Bilen ve Nâzım Hikmet SBKP Politbüro üyesi Malenkov'a, TKP'nin stratejik yenilenmesi için yardım isteyen bir mektup yazdı.
1951	Temmuz	25		Bakanlar Kurulu kararıyla Nâzım Hikmet T.C. yurttaşlığından çıkarıldı. (Bu kararın hukuka aykırılığı, ancak 37 yıl sonra, 1988'den itibaren açık tartışma konusu oldu.)	
1951	Ağustos	9		Ücretli Hafta Tatili Kanunu yürürlüğe girdi. İşçilerin resmi tatil günleriyle hafta tatilinde çalıştıkları yerlerden yarım yevmiye almaları karara bağlandı.	
1951	Ağustos	19	Doğu Berlin'de Üçüncü Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı. Yurtdışında okuyan TKP'li öğrenciler ve Nâzım Hikmet de festivale katıldı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1951	Eylül	2			Bakırköy Yenimahalle'de bazı TKP MK üyeleri bir ağaç altında toplantı yaptı. Toplantıya Reşat Fuat, Zeki Baştımaz, Mihri Belli ve Halil Yalçınkaya katıldı.
1951	Eylül	8	San Francisco Barış Antlaşması: 48 BM üyesi ve Japonya arasında resmi Barış Anlaşması imzalandı.		
1951	Eylül	20		Türkiye'nin NATO'ya katılımı kabul edildi.	
1951	Ekim	6	Sovyetler Birliği devlet başkanı Stalin, ülkesinin atom bombasına sahip olduğunu açıkladı.		
1951	Ekim	9			Nâzım Hikmet'in "Seni Düşünüyorum" şiiri yayımlandı: Türkiye Komünist Partisi. - T.K.P.'em benim, - seni düşünüyorum. / Sen dünümüz, bugünümüz, yarınımızsın, / ..."
1951	Ekim	19	İngiliz askerleri, Süveyş Kanalı'nı ele geçirdi.		
1951	Ekim	26	77 yaşındaki Winston Churchill, yeniden Birleşik Krallık Başbakanı oldu.		
1951	Ekim	26			Sevim Tarı, Marsilya'ya gitmek üzereyken TKP bildiri ve broşürleriyle Galata Rıhtımı'nda yakalandı. Böylece 1951 TKP Tevkifatı başladı. MK üyeleri dahil tüm yöneticiler tutuklandı.
1951	Kasım	1-6			Nâzım Hikmet, 1-6 Kasım tarihleri arasında Viyana'da gerçekleştirilen Dünya Barış Konferansı'na katıldı. Görüştüğü delegeler arasında L. Aragon, J.D. Bernal, F. J. Curie ve "Jokond ile SI-YA-L" şiirinde anlatığı Emi Siao da bulunuyordu.
1951	Aralık			İleri Jön Türkler Birliği'nin "Kahrolsun faşist terör kanunu-mevkuf vatanseverlere hürriyet" başlıklı bildirisi yayımlandı.	
1952					Paris'teki TKP çevresince illegal olarak yayımlanan ve ülkeye postalanınan <i>Tek Cephe</i> dergisi yayımlanmaya başladı.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1952				Nâzım Hikmet'in "Mektup" şiiri yayımlandı: "(...) Kimi öldürmeğe gidiyorsun Ahmet? / Bu toprakta gerçekleşen kendi hasretini mi? / Kore'de yağmur mu yağıyor? Evini yaktığınız çocuk / anasının ölüsüne kapanarak / haykırıyor mu altında yağmurun? / Yoksa onu görmüyor musun bile?"	
1952	Ocak	12		ABD yönetimi, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye 58 milyon dolarlık askeri yardım yapılmasına onay verdi.	
1952	Ocak	20		Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kore'de 34 subay, 46 astsubay ve 1252 erin şehit olduğunu açıkladı.	
1952	Ocak	31		Yunanistan Dış İşleri Bakanı Sofoklis Venizelos'un Türkiye'ye yaptığı resmi gezi sırasında, Türk-Elen Dostluk Derneği'nin kurulması kararlaştırıldı.	
1952	Şubat	7		Türkiye'de mevcut olan Oda ve Borsaların yetkileri, bir araya gelerek teşkil ettikleri Genel Kurulla Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ni (TOBB) kurdu.	
1952	Şubat	18		TBMM, Türkiye'nin NATO üyeliğini onayladı. Türkiye, 21 Şubat günü NATO üyesi oldu.	
1952	Şubat	26	Winston Churchill, Birleşik Krallık'ın atom bombasına sahip olduğunu ilan etti.		
1952	Mart	10	Küba'da Fulgencio Batista önderliğinde askeri darbe.		
1952	Haziran	18		Türkiye Sosyalist Partisi'nin Esat Adil ile birlikte 14 yöneticisi tutuklandı.	
1952	Temmuz	9		Türkiye'de ilk televizyon yayınları, İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından gerçekleştirildi.	
1952	Temmuz	23	Mısır'da Cemal Abdülnasır liderliğindeki Hür Subaylar Hareketi, Kral Faruk'u devirdi ve monarşiye son verdi.		
1952	Temmuz	31		Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1952	Ekim	4	İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefik Genel Komutanı Eisenhower, 20 yıllık bir aradan sonra ABD başkanlığını kazanan ilk Cumhurbaşkanı yetmiş aday oldu.		
1952	Ekim	5	1939'dan beri ilk ve Stalin'in katıldığı son Sovyetler Birliği Komünist Partisi kongresi başladı.		
1952	Ekim	5			Nâzım Hikmet, Viyana'da Dünya Barış Konseyi toplantısının açış konuşmasını yaptı.
1952	Ekim	31	ABD, ilk hidrojen bombası denemesini Marshall Adalarında yaptı.		
1952	Kasım	1		İstanbul Şişe ve Cam Sanayi İşçileri Sendikası (sonrasında Türkiye Cam Sanayi İşçileri Sendikası) tarafından aylık olarak çıkarılan Cam-İş gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1952	Kasım	22		Vatan gazetesinin başyazarı Ahmet Emin Yalman silahlı saldırıya uğradı.	
1953					Budapeşte Radyosu'nun Türk seksiyonu şefliğine Sabiha Sertel atandı.
1953					TKP adına Gün Togan Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu'nda, Yıldız Sertel ise Dünya Demokratik Kadınlar Birliği'nde Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirildi.
1953					Nâzım Hikmet Lenin Barış Ödülü'nü aldı; Sovyet basınında, Menderes rejimine ilişkin yazılar yazdı.
1953				Hikmet Kıvılcımlı, İstanbul'un fethinin 500. yılı vesilesiyle <i>Fetih ve Medeniyet</i> kitabını yayımladı.	
1953	Şubat	28		Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında, Balkan Paketi adıyla Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, Ankara'da imzalandı.	
1953	Mart	5	Stalin yaşamını yitirdi.		
1953	Mart	14	Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Stalin'in ölümü üzerine yerine getirilen Malenkov, görevini 8 gün sonra Hruşçov'a devretti.		
1953	Nisan	27		Nâzım Hikmet'in "Vasiyet" şiiri yayımlandı: "Yoldaşlar, nasib olmazsa görmek o günü, / ölürsem kurtuluştan önce yani, / alıp götürün / Anadoluda bir köy mezarlığına gömün beni. / ..."	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1953	Haziran	18	Mısır'da Cumhuriyet ilan edildi.		
1953	Haziran	19	Sovyetler Birliği adına casusluk yapmaktan suçlu bulunan Amerikan vatandaşları Ethel ve Julius Rosenberg, New York'taki "Sing Sing" hapishanesinde idam edildiler.		
1953	Temmuz	16		Nâzım Hikmet'in "23' Sentlik Askere Dair" şiiri yayımlandı: "Mister Dalles, / sizden saklamak olmaz, / hayat pahalı biraz bizim memlekette, / Meselâ iki yüz gram et alabilirsiniz - koyun eti, / ..."	
1953	Temmuz	26	Moncada kışlası baskınıyla Küba devrimi başladı. Devrimcilerin lideri Fidel Castro tutuklandı.		
1953	Temmuz	27	Panmunjom Ateşkes Antlaşması: 2 milyondan fazla kişinin öldüğü Kore Savaşı'nı sona erdiren ateşkes anlaşması, Panmunjom köyünde imzalandı.		
1953	Ağustos	2 -14	Bükreş'te Dördüncü Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı.		
1953	Ağustos	14	SSCB, hidrojen bombası yaptığını ilan etti.		
1953	Ağustos	19	İran'da Muhammed Musaddık rejimi devrildi.		
1953	Ekim				187 kişinin yargılandığı 1951 Tevkifatı ile başlayan TKP davası görüldü. Dava süresince bir tarafında Başttımar diğer tarafta Belli etrafında şekillenen bir bölünme ortaya çıktı.
1953	Ekim	2	Federal Almanya, NATO'ya kabul edildi.		
1954	Ocak	27		Köy Enstitüleri ile İlk Öğretmen Okulları'nı, "İlk Öğretmen Okulları" adı altında birleştiren yasa Meclis'te kabul edildi. Böylece Köy Enstitüleri kapatıldı.	
1954	Ocak	27		Millet Partisi kapatıldı; din esasına dayanan ve amacını gizleyen bir parti olduğu iddia edildi, yöneticileri de birer gün hapis ve 250'şer kuruş para cezasına çarptırıldı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1954	Şubat	10		Kapatılan Millet Partisi'nin yöneticileri Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurdu, Genel Başkanlığa Ahmet Tahtakılıç seçildi.	
1954	Mart	11		Devlet Malzeme Ofisi kuruldu	
1954	Nisan				Salih Hacıoğlu, Altay'da bir sürgün kampında öldü.
1954	Mayıs	2		Genel seçimler DP'nin başarısı ile sonuçlandı.	
1954	Mayıs	25		Türkiye, Osmanlı borçlarının son taksidini ödedi.	
1954	Haziran	27	Dünyanın ilk nükleer enerji santrali, Moskova yakınlarında Obninsk'de açıldı.		
1954	Ağustos	24	ABD'de "1954 Komünist Kontrol Yasası" ile ABD Komünist Partisi'ne yasak getirildi.		
1954	Eylül	8	SEATO (Güney Asya Paktı) kuruldu.		
1954	Ekim	7			Türkiye Komünist Partisi davası sonuçlandı: 131 sanık, 1 ile 10 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı.
1954	Ekim	29		Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Vatan Partisi'ni kurdu.	
1954	Kasım	1	Cezayir'de Fransız işgaline karşı Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) kuruldu ve Cezayir Bağımsızlık Savaşı başladı.		
1954	Aralık	1		Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın cezaevine girdi.	
1954	Aralık	15		Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kuruldu.	
1955	Şubat	24		Türkiye ile Irak arasında karşılıklı iş birliği antlaşması (CENTO), Bağdat'ta imzalandı. Daha sonra Birleşik Krallık, İran ve Pakistan üye olarak, Amerika Birleşik Devletleri de gözlemci sıfatıyla katıldı.	
1955	Şubat			Nâzım Hikmet'in "Bulutlar Adam Öldürmesin" şiiri yayımlandı: "Analar dir adam eden adamı / aydınlıklardır önümüzde gider. / Sizi de bir ana doğurmadı mı ? / Analara kıymayın efendiler. / ..."	
1955	Nisan	1	Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı faaliyete geçti.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1955	Nisan	8 - 24	Bandung Konferansı: Endonezya'nın Bandung kentinde, 29 bağlantısız Afrika ve Asya ülkesinin bir araya geldiği konferans başladı.		
1955	Nisan	29	Güney Vietnam'da iç savaş başladı.		
1955	Mayıs			Vatan Partisi tarafından Vatandaş adlı 15 günlük gazete yayımlandı. Gazete ancak 3-4 sayı çıkabildi.	
1955	Mayıs	13		Türkiye Demir Çelik İşletmeleri ile Türkiye Selüloz ve Kağıt İşletmeleri (SEKA) kuruldu.	
1955	Mayıs	14	Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği, yeni bir askeri ittifak içeren Varşova Paktı'nı imzaladılar.		
1955	Haziran	22			Nâzım Hikmet Helsinki'de 2 bin delegenin katılımıyla toplanan Dünya Barış Konferansı'na Türkiye delegesi olarak katıldı, konuşma yaptı, Dünya Barış Konseyi yönetimine seçildi.
1955	Haziran	23		Akıs dergisi Yazı İşleri Müdürü Cüneyt Arcayürek, 6 ay hapse mahkûm oldu.	
1955	Temmuz	15	Nobel Ödülü almış on sekiz bilim adamı, nükleer silah karşıtı bir deklarasyon yayımladılar (Mainau Deklarasyonu). Sonradan bunlara otuz dört bilim adamı daha katıldı.		
1955	Temmuz	31- 15 Ağustos	Varşova'da Beşinci Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı.		
1955	Ağustos	6	Hiroşima'da (Japonya) ilk atom bombasının 10. yıldönümünde toplanan Dünya Barış Konferansı'nda Nâzım Hikmet bir dünya şairi olarak alkışlandı. [Nükleer silahlara karşı 33 milyon imzalı bildiri yayımlandı.]		
1955	Ağustos	30	Londra Konferansı'nda, "Kıbrıs Sorunu" ele alındı. İngiltere Kıbrıs'ta üçlü bir yönetim önerdi. Yunanistan ise ada halkının geleceğini kendisinin belirlemesini istedi. Toplantıya Türkiye'den Dışişleri Bakan Vekili Fatin Rüştü Zorlu katıldı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1955	Eylül	6		İstanbul'da 6-7 Eylül Olayları: Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin bombalandığı yolundaki yanlış haber gerekçe gösterilerek başlatılan ve iki gün süren İstanbul ve İzmir'deki gösteriler, Rumlara yönelik bir tahrip ve yağma hareketine dönüştü. İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi. Olayların sorumlusu oldukları iddiasıyla Aziz Nesin, Asım Bezirci, Hasan İzzettin Dinamo gibi birçok solcu aydın tutuklandı.	
1955	Eylül	15		Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki kararname yürürlüğe girdi.	
1955	Kasım	21		Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık'ın katılımıyla Bağdat Paktı kuruldu.	
1955	Aralık	20		1954 seçimlerinden sonra DP'den ayrılan bazı milletvekilleri Hürriyet Partisi'ni kurdu.	
1956			Polonya'da bir ayaklanma yaşandı ve Gomulka iktidara geldi.		
1956				Nâzım Hikmet'in "Kız çocuğu" şiiri yayımlandı: "Kapıları çalan benim / kapıları birer birer. / Gözünüze görünemem / göze görünmez ölümler. / ..."	
1956	Mart		Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin tarihsel 20. Kongresi toplandı.		
1956	Mart	2		Cumhurbaşkanına hakaretten sanık Ulus gazetesi yazarı Şinasi Nahit Berker, 1 yıl hapse mahkûm oldu.	
1956	Mart	9	Kıbrıs Rum Toplumunun lideri Başpiskopos Makarios, İngiltere tarafından Seyşel Adaları'na sürgüne gönderildi.		
1956	Mart	10	Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un, 9 Mart günü sınır dışı edilmesinden sonra Kıbrıs'ta ayaklanmalar başladı.		
1956	Mart	14		Nâzım Hikmet'in "Karlı Kayın Ormanında" şiiri yayımlandı: "Karlı kayın ormanında / yürüyorum geceleyin. / Efkârlıyım, efkârlıyım / Elini ver, nerde elin ? / ..."	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1956	Nisan	11		Sovyetler Birliği Türkiye'ye iktisadi yardım yapmak için resmen öneride bulundu.	
1956	Haziran	15		Vatan Partisi'nin hazırladığı anayasa taslağı İstanbul Üniversitesi'nde açıklandı.	
1956	Temmuz	26	Dünya Bankası'nın Asvan Barajı'nın inşasını desteklemekten vazgeçmesi üzerine Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdi.		
1956	Ağustos	13		Ortaokullarda din dersi verilmesi kararı alındı.	
1956	Eylül	14		Akis dergisi toplatıldı.	
1956	Ekim	17		Türkiye ilk şeker ihracatını gerçekleştirdi.	
1956	Ekim	23	Macaristan'da Sovyet karşıtı ayaklanma başladı. Bütün ülkeye yayılan gösterilerde, isyancılar Sovyet birliklerinin çekilmesini istediler.		
1956	Ekim	24		Gazeteci Bedii Faik, Cumhurbaşkanı'na hakaretten 6 ay hapse mahkûm edildi.	
1956	Ekim	29	İsrail Ordusu, Mısır sınırını geçerek Sina Yarımadası'nı işgal etti.		
1956	Ekim	31	Süveyş Krizi: Birleşik Krallık ve Fransa, Süveyş Kanalı'nın tekrar açılmasını sağlamak için Mısır'ı bombalamaya başladı.		
1956	Kasım	5	Macaristan'daki ayaklanma SSCB tarafından bastırıldı; Janos Kadar başkanlığında yeni bir hükûmet kuruldu.		
1956	Kasım	17		Maden, Madeni Eşya ve Makina Sanayii İşçileri Sendikasının yayın organı olan Maden-İş gazetesi yayımlanmaya başladı.	
1956	Aralık	2	Fidel Castro ve yoldaşları Granma yatıyla Küba'ya çıktı.		
1957				Nâzım Hikmet'in senaryosunu yazdığı ve otobiyografik bir karakter taşıyan "Aynı Mahalleden İki Delikanlı" filmi (Yön.: İlya Gurin, Ejder İbrahimov, Yapım: Azerbaycan SSC, Bakü Stüdyosu) tamamlandı.	
1957	Ocak	22	İsrail ordusu Sina Yarımadası'ndan çekilmekle birlikte, Gazze Şeridi'ndeki işgalini sürdürdü.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1957	Şubat	2		İstanbul İşçi Sendikaları Birliği bir bildiri yayımlayarak grev hakkı istedi. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne 47 sendika bağlıydı.	
1957	Şubat	11		Gazeteci Metin Toker tutuklanarak ceza evine girdi. Metin Toker, Demokrat Parti (DP) İstanbul Milletvekili ve eski Devlet Bakanı Mükerrrem Sarol ile Akis dergisi arasındaki davadan hapis cezasına çarptırılmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü, "Dama-dımın tutuklanması haberine üzülmedim, bu şerefli bir mahkûmiyettir" dedi.	
1957	Mart	25	Roma'da bir araya gelen Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurulmasına ilişkin Roma Antlaşması'nı imzaladı.		
1957	Mart	28	Başpiskopos Makarios serbest bırakıldı.		
1957	Mart	29	Kıbrıs'ta gerginliğin tırmanması üzerine, Ada'da sokağa çıkma yasağı ilan edildi.		
1957	Nisan	11		Halk gazetesi sahibi Ratip Tahir Burak, bir karikatürü nedeniyle tutuklandı.	
1957	Temmuz	28	Moskova'da Altıncı Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı.		
1957	Ekim	4	Sovyetler Birliği ilk yapay uydusu Sputnik'i fırlattı.		
1957	Ekim	15		Vatan Partisi'nin Eyüp mitinginde Hikmet Kıvılcımlı konuşma yaptı. Kıvılcımlı daha sonra bu konuşma nedeniyle "dini siyasete alet etmek" suçlamasıyla soruşturmaya uğradı.	
1957	Ekim	27		Milletvekili Genel Seçimi yapıldı. DP yüzde 48,6, CHP yüzde 41,4, CMP yüzde 6,5 ve Hürriyet Partisi yüzde 3,5 oy aldı.	
1957	Kasım	5		Vatan Partisi Genel Başkanı Dr. Hikmet Kıvılcımlı tutuklandı. Kıvılcımlı, dini siyasete alet ederek komünizm propagandası yapmakla suçlanıyordu.	
1957	Kasım	16 - 19	Moskova'da 1. Komünist ve İşçi Partileri Toplantısı yapıldı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1957	Aralık	26		Dokuz Subay Olayı: Dokuz subayın, isyan kıskırtıcılığı yapmak ve fesat çıkarmaktan tutuklandıkları açıklandı.	
1957	Aralık	30		Vatan Partisi'nin faaliyetlerinin durdurulması kararı çıktı. 24 parti üyesi tutuklandı.	
1958	Ocak	1	Avrupa Ekonomik Topluluğu kuruldu.		
1958	Ocak	13	Amerika Birleşik Devletleri, uzay uydusu Explorer 1'i fırlattı.		
1958	Ocak	25		İstanbul'da 25 kişi, komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle tutuklandı. Tutuklananların arasında Doktor Hikmet Kıvılcımlı da bulunuyordu.	
1958	Ocak	27	Kıbrıs'ta 10 bin Türk "Tak-sim" lehinde gösteri yaptı. İngiliz askerleri topluluğun üzerine zırhlı araçlarla yürüdü, yaralananlar oldu.		
1958	Nisan	1			Bizim Radyo Leipzig'den yayın yapmaya başladı.
1958	Nisan	9		CHP'nin yayın organı <i>Ulus</i> gazetesi üçüncü kez kapatıldı. Kapatmaya, Ankara Milletvekili Bülent Ecevit'in bir yazısı yol açtı.	
1958	Mayıs	9		Yeni <i>Gün</i> gazetesi ve <i>Akis</i> dergisi birer ay kapatıldı. Yazı İşleri Müdürleri; Mehmet Altan Öymen 10 ay, Tarkan Holulu ise 16 ay hapis cezasına çarptırıldı.	
1958	Mayıs	28		<i>Akis</i> dergisi Yazı İşleri Müdürü Yusuf Ziya Ademhan 3 yıl, Başyazarı Metin Tokar 1 yıl hapis cezasına çarptırıldı; dergi de 3 aylığına kapatıldı.	
1958	Ağustos	2		Cumhuriyet tarihinin en yüksek orandaki devalüasyonu yapılarak, 1 Dolar 2,80 liradan 9 liraya çıkarıldı. Devalüasyon oranının yüzde 221'i bulunduğu açıklandı.	
1958	Eylül	22		Esat Adil Müstecaplıoğlu hayatını kaybetti.	
1958	Ekim	12		Başbakan Adnan Menderes yurttaşlardan "vatan cephesi" kurmalarını istedi.	
1958	Kasım	28		Türkiye-Fransa ve Türkiye-Belçika arasında mali yardım anlaşmaları imzalandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1958	Aralık	15		Adalet Bakanı Esat Buda-koğlu, 4 yıl içinde basın suçundan 238 gazetecinin mahkûm olduğunu açıkladı.	
1959			SBKP 21. Kongresi toplandı.		
1959	Ocak	1	Küba Devrimi'nin zaferi: Diktatör Fulgencio Batista yeni yılın ilk saatlerinde Havana'dan kaçtı. Camilo Cienfuegos ve Che Guevara önderliğindeki gerilla kolları Havana'ya girmeye başladı. Bütün Küba'da işçiler ve köylüler Fidel Castro'nun çağırısına uyarak genel greve başladı.		
1959	Şubat	11		Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ilgili Zürih Antlaşması, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalandı.	
1959	Şubat	16		Vatan Partisi davası görülmeye başlandı. Savunmayı Mehmet Ali Aybar üstlendi.	
1959	Şubat	17		Başbakan Adnan Menderes ve beraberindekileri Londra'ya götüren THY'nin SEV uçağı, Gatwick Havalimanı yakınlarında düştü; Menderes kurtuldu, aralarında Anadolu Ajansı Genel Müdürü Şerif Arzık'ın da bulunduğu 14 kişi öldü.	
1959	Şubat	19	Londra Konferansı sona erdi. Birleşik Krallık Kıbrıs'ın bağımsızlığını tanıdı. Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs'ta garantör devlet oldu. Bağımsızlığın resmi olarak ilan edilmesi ise 16 Ağustos 1960'ta oldu.		
1959	Mart	5		"Dolaylı saldırı" kavramını içeren Türkiye-ABD ikili antlaşması imzalandı.	
1959	Mart	23		Ankara'da yayımlanan Öncü gazetesi, süresiz olarak kapatıldı.	
1959	Nisan	7			Şefik Hüsnü sürgün olarak bulunduğu Manisa'da yaşamını yitirdi.
1959	Nisan	24	Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Shell ve Anglo-Egyptian petrol şirketlerini kamulaştırma emri verdi.		
1959	Mayıs				Zeki Baştımaz 7,5 yıl cezaevinde kaldıktan sonra tahliye oldu.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1959	Mayıs	1		CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Uşak'ta, sayıları bine yaklaşan kalabalığın saldırısına uğradı. İnönü, atılan taşla yaralandı.	
1959	Mayıs	4		Topkapı'da İnönü'ye saldırı düzenlendi.	
1959	Temmuz	13	Trabzon'da bir ABD hava üssü kuruldu.		
1959	Temmuz	26 - 4 Ağustos	Viyana'da Yedinci Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı.		
1959	Temmuz	31		Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adaylığı için resmen başvurdu.	
1959	Kasım	11		Akıs Dergisi yazarları Kurtul Altuğ ve Doğan Avcıoğlu, İran Şahı Rıza Pehlevi'ye yayın yoluyla hakaret etmekten 3 ay on beşer gün hapse mahkûm oldular.	
1959	Aralık	3	Dr. Fazıl Küçük Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı oldu.		
1959	Aralık	6		ABD Başkanı General Eisenhower, resmi bir ziyaret için Türkiye'ye geldi.	
1959	Aralık	13	Başpiskopos Makarios bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığına seçildi.		
1959	Aralık	21		Kim dergisi bir ay süreyle kapatıldı. Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Şahap Balcıoğlu'na 16 ay hapis cezası verildi.	
1960			Çin-Sovyet anlaşmazlığı başladı.		
1960	Ocak	19		Türkiye Sosyalist Partisi faaliyete geçti. Genel Başkanlığa Prof. Atıf Akgüç getirildi.	
1960	Şubat	21	Fidel Castro, Küba'daki tüm işletmeleri devletleştirdi.		
1960	Mart	2		İstanbul'da gece sessiz yürüyüş yapan 500 teknik okul öğrencisi, polis tarafından dağıtıldı.	
1960	Nisan	2		Kayseri'ye giden CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün bulunduğu tren, Vali'nin emriyle durduruldu. Zorlukla yoluna devam edebilen İnönü, Kayseri'de 50 bin kişi tarafından karşılandı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1960	Nisan	18		CHP'yi ve basını soruşturmak üzere TBMM'de Tahkikat Komisyonu kuruldu.	
1960	Nisan	28		İstanbul Üniversitesi'nde çıkan olaylarda, Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz öldü. İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi.	
1960	Nisan	29		Ankara ve İstanbul'da üniversiteler 1 ay süreyle kapatıldı.	
1960	Nisan	30		İstanbul'da bir gün sokağa çıkma yasağı ilan edildi.	
1960	Nisan	30		Ali Ulvi Ersoy'un karikatürü nedeniyle, Cumhuriyet gazetesi 10 gün süreyle kapatıldı.	
1960	Mayıs			Nâzım Hikmet'in "Beyazıt Meydanındaki Ölü" şiiri yayımlandı: "Bir ölü yatıyor - on dokuz yaşında bir delikanlı - gündüzleri güneşte - geceleri yıldızların altında - İstanbul'da Beyazıt meydanında / ..."	
1960	Mayıs	1	Soğuk Savaş: U-2 Krizi - Francis Gary Powers'in kullandığı ABD'ye ait Lockheed U-2 casus uçağı, Sovyetler Birliği üzerinde düşürülünce diplomatik bir krizi başlattı.		
1960	Mayıs	3		Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, hükümeti uyarmak için, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e mektup gönderdi.	
1960	Mayıs	5		Ankara'da öğrenciler 55K (beşinci ayın beşinde saat beşte, Kızılay'da) koduyla bir gösteri yaptı.	
1960	Mayıs	21		Harp Okulu öğrencileri, hükümet aleyhine sessiz yürüyüş yaptı.	
1960	Mayıs	22		Haberleşmeye sansür koyan Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, beş kişinin bir araya gelerek dolaşmasını yasakladı.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1960	Mayıs	27		27 Mayıs Darbesi: Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu. Silahlı Kuvvetler adına ülke yönetimini Milli Birlik Komitesi üstlendi. Orgeneral Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesi'nin başına getirildi. Milli Birlik Komitesi, ilk iş olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve hükümeti feshetti ve her türlü siyasi faaliyeti yasakladı.	
1960	Haziran	1		Hikmet Kıvılcımlı'nın VP Genel Başkanı sıfatıyla Cemal Gürsel'e kutlama telgrafının ardından "MBK'ne açık Mektup" başlıklı bir metni elden MBK'ya teslim edildi.	
1960	Haziran	10		Celâl Bayar ve Adnan Menderes, yargılanmak üzere Yassıada'ya götürüldü.	
1960	Temmuz	29		Havadis gazetesi, sıkıyönetimce tahrikçi ve ayrılıkçı yayın yaptığı iddiasıyla 10 gün süreyle kapatıldı.	
1960	Ağustos	3		Aralarında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın da bulunduğu 235 general ve amiral, emekliye sevk edildi. Genelkurmay Başkanlığı'na Cevdet Sunay getirildi.	
1960	Ağustos	16	Kıbrıs'a bağımsızlık tanıyan Zürih ve Londra Antlaşmaları yürürlüğe girdi ve Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu.		
1960	Eylül	14	Irak, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela OPEC'i kurdu.		
1960	Eylül	30		Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu.	
1960	Ekim	14		Yassıada Yargılamaları başladı.	
1960	Ekim	23		Genel nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 27.754.820 olarak belirlendi.	
1960	Ekim	27		Milli Birlik Komitesi, 147 profesör, doçent ve asistanı görevden aldı. Gerekçe "tembel", "yeteneksiz", "reform düşmanı" olmalarıydı. Üniversitedeki tasfiye tartışma ve tepkilere yol açtı. Öğretim üyeleri, Mart 1962'de görevlerine döndüler.	
1960	Kasım	8	John F. Kennedy, ABD Başkanı seçildi.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1960	Kasım	13		Milli Birlik Komitesi'nin 14 üyesi, komiteden çıkarıldı. Bu kişiler yurtdışına gönderildi.	
1960	Kasım	19		Af çıktı. Aftan 15 bin tutuklu ve hükümlü yararlandı.	
1960	Kasım		Moskova'da 2. Komünist ve İşçi Partileri Toplantısı yapıldı.		
1961				Nâzım Hikmet'in "Saman Sarısı" şiiri yayımlandı: (Vera Tulyakova'ya derin saygılarımla) "Seher vakti habersizce girdi gara ekispre / kar içindeydi / ben paltomun yakasını kaldırmış perondaydım / ..."	
1961	Ocak	17	Kongo Başbakanı Patrice Lumumba öldürüldü.		
1961	Ocak	22		İstanbul'da 300 cam işçisi kapalı salon toplantısı yaptı.	
1961	Şubat	2		Vatan Partisi davası beraat ile sonuçlandı.	
1961	Şubat	11		5 yeni parti kuruldu: Adalet Partisi, Memleketçi Serbest Parti, Çalışma Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Cumhuriyetçi Mesleki İslahat Partisi.	
1961	Şubat	13			Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu. Kemal Türkler, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, İbrahim Denizcier gibi bir grup sendika yöneticisi tarafından kurulan partinin Genel Başkanlığına, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanı olan Avni Erakalın getirildi.
1961	Şubat	13		Yeni Türkiye Partisi, Millete Hizmet Partisi, Güven Partisi, Musavat Partisi, Muhafazakâr Parti ve Cumhuriyetçi Parti kuruldu. Seçime katılabilmek için son gündü.	
1961	Şubat	20		Türkiye'de ilk koalisyon kabinesi, İsmet İnönü Başkanlığında kuruldu.	
1961	Nisan	16	Castro, Küba'nın sosyalist bir ülke olduğunu deklare etti.		
1961	Nisan	17	ABD'nin desteklediği sürgündeki Kübalılar, Fidel Castro'yu devirmek üzere Küba'ya çıkarma yaptı. Domuzlar Körfezi Harekâtı olarak bilinen çıkarma, Fidel Castro'nun zaferiyle sonuçlandı.		

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1961	Mayıs			Nâzım Hikmet Küba'ya gitti. "Havana Râportajı" şiirini yazdı. "Pırağ-Havana uçağı Küba bale takımını bekliyor / sosyalist şehirlerde dans ettiler altı ay / ..."	
1961	Haziran	4	ABD Başkanı John F. Kennedy ile SSCB Devlet Başkanı Nikita Hruşçov, Viyana'da bir araya geldi.		
1961	Haziran	24		Almanya'ya gidecek ilk işçi kafilesi yola çıktı. İşgücü göndermeye ilişkin protokol, Türkiye ile Batı Almanya arasında 13 Haziran'da imzalanmış ve özel kuruluşların kontratsız işçi göndermelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştı.	
1961	Temmuz	9		1961 Anayasası, halk oylaması sonucunda yüzde 61,5 "evet" oyuyla kabul edildi.	
1961	Ağustos				Zeki Baştımar yurtdışına çıktı.
1961	Ağustos	13	Demokratik Almanya yönetimi, batıya kaçışları önlemek için Berlin sınırını dikenli tellerle kapattı. 20 Ağustos'ta bu tellerin yerine, Berlin duvarı örülmeye başlandı.		
1961	Eylül	17		Adnan Menderes idam edildi. Milli Birlik Komitesi, 65 yaşını aşan Celâl Bayar ile idam kararları çoğunlukla alınan öteki hükümlülerin cezalarını müebbet hapse çevirdi.	
1961	Ekim	15		Kısıtlı seçim kampanyasının ardından genel seçimler yapıldı. Seçime dört parti katıldı. CHP 173, Adalet Partisi 158, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54, Yeni Türkiye Partisi 65 milletvekili kazandı.	
1961	Ekim	26		Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi.	
1961	Ekim	29		İlk Türk yapımı otomobil Devrim, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e armağan edildi.	
1961	Ekim	30		Türkiye ve Almanya resmi işçi Alım Anlaşması'nı imzaladılar.	
1961	Kasım	20		Türkiye'de ilk koalisyon Hükümeti, Başbakan İsmet İnönü tarafından Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne mensup bakanlarla kuruldu.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1961	Aralık		SBKP 22. Kongresi toplandı. Kongreye, TKP'yi temsilen Zeki Baştımar katıldı.		
1961	Aralık	20		Yön dergisi, Doğan Avcıoğlu yönetiminde haftalık olarak yayımlanmaya başladı.	
1962					Nâzım Hikmet Moskova'da yapılan Dünya Silahsızlanma Kongresi'ne katıldı.
1962	Şubat	1			M. A. Aybar Genel Başkan olarak TİP'e davet edildi. Aybar bu daveti kabul etti.
1962	Şubat	5		Aziz Nesin'in çıkarttığı haftalık siyasi mizah gazetesi <i>Zübük</i> yayımlanmaya başladı.	
1962	Şubat	7	ABD, Küba ile olan tüm ihracat ve ithalatını durdurdu.		
1962	Şubat	22		22 Şubat 1962 ayaklanması: Ankara'da Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir ve arkadaşları, hükümet darbesi yapmak istediler. Ancak kalkışma bastırıldı, katılan subaylar emekliye sevk edildi. Bazı üst rütbeli subayların ise görev yerleri değiştirildi. Hükümet, verdiği söz doğrultusunda darbecileri 30 Nisan'da affetti.	
1962	Nisan	2 - 6			Leipzig'de TKP Merkez Komite Dış Bürosu Konferansı yapıldı. Nâzım Hikmet, Zeki Baştımar, İsmail Bilen, Aram Pehlivan ve Abidin Dino'dan oluşan 5 kişilik TKP Dış Büro oluşturuldu.
1962	Nisan	22		Milli Savunma Bakanlığı, aralarında Yarbay Talat Turhan'ın da bulunduğu beş subayın, "Genç Komünistler Ordusu" imzalı bildiri dağıttıkları gerekçesiyle gözaltına alındığını açıkladı.	
1962	Mayıs	3		Yapı İşçileri Sendikası, Tahir Öztürk önderliğinde düzenlediği ve işçilerin Meclise yürüdüğü "açların yürüyüşü"nü düzenledi.	
1962	Mayıs	30		27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra sivil yönetime geçildiğinde, İsmet İnönü Başkanlığında kurulan ilk koalisyon hükümeti olan CHP-AP ortaklığı, Başbakan İsmet İnönü'nün istifasıyla sona erdi.	

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1962	Haziran				Zeki Baştımar Dış Büro konferansında TKP MK Dış Bürosu Birinci Sekreteri oldu.
1962	Haziran	13		Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden ayrılan Osman Bölükbaşı ve arkadaşları Millet Partisi'ni kurdu.	
1962	Temmuz	5	Cezayir, Fransa'dan bağımsızlığını ilan etti.		
1962	Temmuz	28		Nâzım Hikmet'in "Vatan Haini" şiiri yayımlandı: "Nâzım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hâlâ." /.../ Bir Ankara gazetesinde çıktı bunlar, üç sütun üstüne / ..."	
1962	Ağustos	5	Nelson Mandela hapse girdi. (1990'da serbest kalacaktı).		
1962	Ağustos	12		Nâzım Hikmet'in "Türkiye İşçi Sınıfına Selâm" şiiri yayımlandı: "Türkiye işçi sınıfına selâm ! / Selâm yaratana ! / Tohumların tohumuna, serpilip gelişene selâm ! / ..."	
1962	Ağustos	28	Helsinki'de Sekizinci Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali yapıldı.		
1962	Ekim	22	ABD Başkanı John F. Kennedy, Küba'da Sovyet füzeleri olduğunu açıkladı. ABD Donanması Küba'yı ablukaya aldı. Füze krizi dünyayı nükleer savaş tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı.		
1962	Ekim	28	Küba Füze Krizi: Sovyetler Birliği lideri Nikita Hruşçov, Küba'daki füze üslerini kaldıracağını açıkladı.		
1962	Kasım	26	Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'deki füze üslerini kaldırmaya karar verdi.		
1962	Aralık	12		Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar beraat etti. Aybar millî menfaatlere aykırı hareket ettiği iddiasıyla yargılanıyordu.	
1963	Haziran	3			Nâzım Hikmet SSCB'nin başkenti Moskova'da yaşamını yitirdi.
1963	Temmuz				TKP Dış Büro 1962 Konferansı kararları çerçevesinde partinin merkez organı olarak Yurdun Sesi yayımlanmaya başladı.

YIL	AY	GÜN	DÜNYA	TÜRKİYE	PARTİ
1964	Ocak				Yeni Çağ, dünya komünist ve işçi partilerinin teori ve enformasyon dergisi <i>Barış ve Sosyalizm Sorunları'nın</i> Türkçesi olarak yayımlanmaya başladı.
1965	Nisan	13			TKP'de bir süredir devam eden muhalefet, bir toplantıda Zeki Baştımar'a hitaben bir mektup yazması ve genel bir toplantı istemesiyle alevlenmiş oldu. Sürecin sonunda Bilal Şen ve Mustafa Fahri Oktay partiden ihraç edildi. Zeki Baştımar bu süreçten sonra TKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri sıfatını kullanmaya başladı.
1967					TKP Dış Büro Leipzig'de Ekim Devrimi'nin 50. yıldönümü vesilesiyle bir toplantı yaptı.

Türkiye Komünist Partisi'nin tarihine, tamamlandığında dört cildi dolduracak olan Parti Tarihi'nin ikinci kitabıyla devam ediyoruz. Artık yeni Türkiye'nin kuruluşu tamamlanmıştır. TKP oturmakta olan düzene karşı yürüttüğü mücadeleyi tutarlı bir strateji olarak tanımlamalıdır.

Bunun için bir dizi sorun eşanlı olarak çözülmeliydi. Kemalizm gericiliğe karşı mücadelesinde desteklenmeliydi. Ama aynı siyasi iktidarın sınıf karakteri açık olduğu gibi, CHP emekçi halk kitlelerini devrim sürecinin dışında tutmakta son derece kararlıydı. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin emperyalizmin anti-Sovyet huruç harekâtına katılmaması Sovyetler Birliği ve Komintern için kritik önem taşıyordu. Ama iktidarın emperyalizmle ve gericilikle uzlaşma eğiliminin karşısına TKP dikilmeliydi. Öte yandan Ankara komünist hareketi her tür baskıyla yer altına ittiriyordu. İşçi sınıfı ise hem zayıf hem deneyimsizdi...

TKP'nin stratejik arayışları ve çıkış denemeleri hep sürdü ve güçlü bir sonuç vermedi; Parti bir kalkışma örgütleyemedi... Ama TKP bu uzun tarihsel dönemde işçi sınıfının, aydınların ve gençlerin örgütü olarak kimlik kazandı. Türkiye kapitalizmi Cumhuriyet değerlerine bir bir yabancılaşırken TKP laikliğin, aydınlanmanın ve bağımsızlığın biricik sahibi olarak şekillendi.

55 TL

(KDV'den muafdir.)